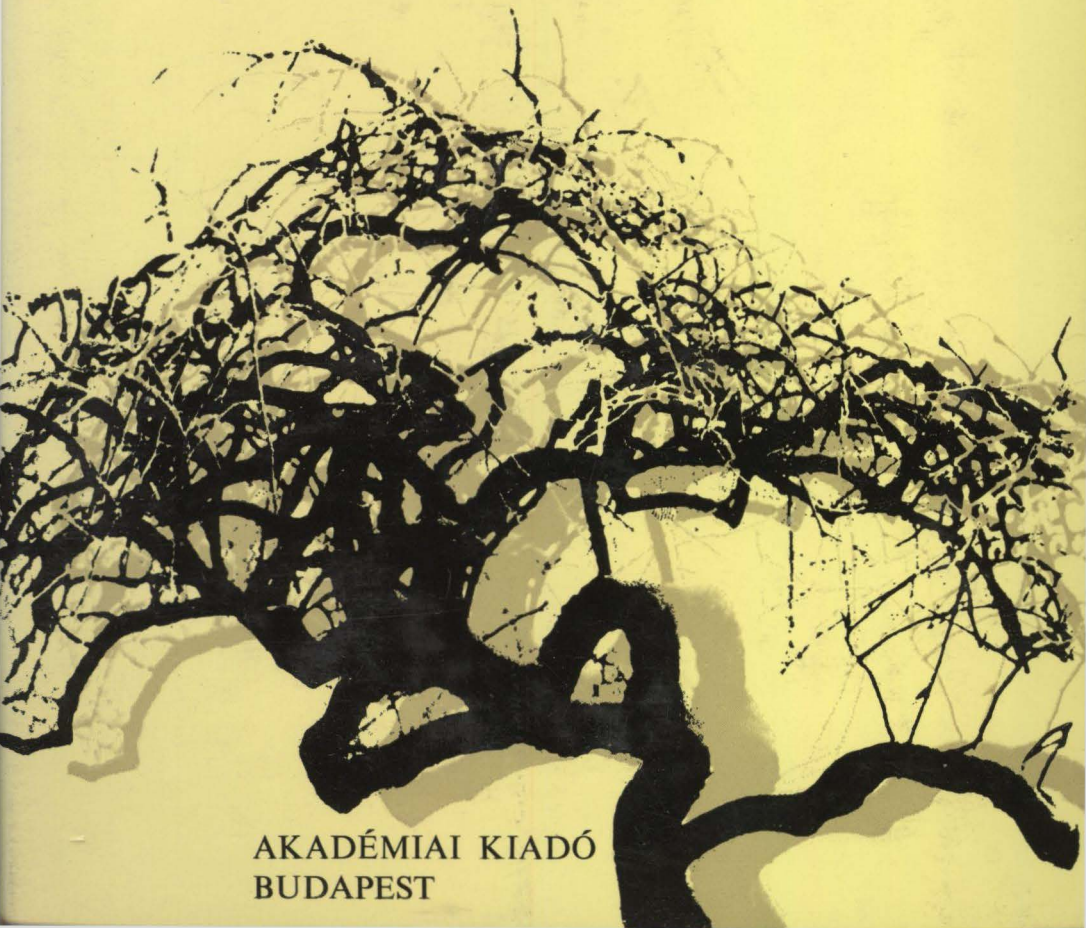
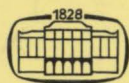

VAJDA
JÁNOS
ÖSSZES
MŰVEI IV.
SZÉPPRÓZAI ÍRÁSOK

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

VAJDA JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI
IV. KÖTET
SZÉPPRÓZAI ÍRÁSOK

Vajda Jánost elsősorban mint költőt tartottuk és tartjuk ma is számon, noha sokkal több prózát írt, mint verset, s prózai művei jelentősebbek, mint ahogy kritikusai és méltatói korábban értékelték.

Ez a kötet Vajda rendkívül gazdag és változatos prózájából elbeszéléseit és önéletrajzi jellegű írásait tárja az olvasó elé. Jegyzetanyaga fényt vet a művek keletkezésére, új adatokkal gazdagítva a Vajda-kutatás korábbi eredményeit. Ugyanakkor kiemeli a novellák önéletrajzi vonatkozásait, s ezzel kapcsolatot teremt a másik nagy fejezettel, az önéletrajzi jellegű írásokkal, amelyek így kötetben összegyűjtve először kerülnek kiadásra. Ez a fejezet igen sok új, eddig a Vajda-kutatók előtt is ismeretlen, értékes írást tartalmaz.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

59744

1977 JUL 26

02-07-20

VAJDA JÁNOS ÖSSZES MŰVEI
IV. KÖTET

VAJDA JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTI
BARTA JÁNOS

IV. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1972

VAJDA JÁNOS SZÉPPRÓZAI ÍRÁSOK

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1972

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
SERES JÓZSEF

LEKTOR

SOMOGYI SÁNDOR

Vajda János ifjúkori arcképe

ELBESZÉLÉSEK

TÖREDÉKEK EGY VÁNDORSZINÉSZ NAPLÓJÁBÓL

Rózi. Ha majd szépen megszöktünk,
Ungon, berken túl leszünk, —
Hagyma. Új adósságot teszünk!

(Eleven holt házaspár)

I.

Cikkem soha sem volt egész, csak töredék; már ez így volt nálam betanulva; — és ez nem csak semmi baj, sőt dicséretet 10 érdemel korunkban, melly a töredékeknek egyszerre nagyobb barátja lett, mint a művészi egészeknek — divatból, majomkodásból, kivéve a magyart. — Mit, hát a magyarnál nem állana épen a majomkodás? nem. E részben e példaszó ereje áll: kéz kezet mos. Töredék nép vagyunk, s így minden töre- 15 dékkel rokonszenvezünk.

Hogy nagy feneket ne keritsek szokás szerint, tehát mindjárt bele állok a dologba, mint a nyomtató ember az ágyásba.

April utósó napja volt 1845-ben midőn A .y kisvárosban a fogadó előtt leszállottam szekeremről, s azt kérdeztem a 20 kapuban álló tekeőrtől, itt vannak é még a színészek? — Felelet: nincsenek! — mintha leforráztak volna. De azonnal akkép vigasztalt föl az említett, hogy még az igazgatópár itt van. Több sem kell, gondolám magamban, a szekeret azonnal elbocsátottam, a fogadóba mentem, az igazgató rová- 25 sára mindjárt jóllaktam, s miután a tekeőrtől megtudtam, hogy az igazgató ott lakik, hol egy szabócimert látok a kapufélfán, elindultam s elértem szerencsésen a szabóciMERIG. Kérdésemre itthon van é az igazgató, igennel válaszoltak, s benyitottam. Az igazgatópárt dicsértetni hallám a tekeőrtől, 30 legjobb aktornak a szerelmesekben, s előre egy másod Alcibiádot reméltem benne láthatni, — benyiték, — s oh Jézus Mária! . . .

A szobában három lényt pillanték meg; az első egy ragyás, kuszált képű, vanyiga emberke volt; haja kétfelől szigoruan 35 volt halántékára sodorítva, mi mindjárt igen nagy izléstelenységnek tünt föl előttem. A másik sovány nő volt, ki egy ládán, minővel a bagarjacsinálók a vásárra járnak, kényelmesen üldögélt, kiálló csontokkal, szeme gödrei hasonlítanak két le vesszűrő kanálhoz; a harmadikról keveset mondok, termé- 40 szeti hibával volt megáldva szegény, hátán cipót hordozott.

Amint megpillantám őket, mindjárt gondoltam, miként rossz helyen járok s elmondám, hogy az *érdemes* igazgató urat keresem, de alkalmasint rossz helyen járok.

— Épen nem, — szólott az elsőbb leirt, az én vagyok.

5 — Ön é? Engedelmet.

Igen, én, mi tetszik?

— Örvendek; Pestről jövök, ajánlkozom színésznek ön társulatánál.

— Igen örvendetes szerencse, — méltóztassék helyet
10 foglalni; ez itt nőm, a primadonna társaságunknál, — (a leirt nőre mutatott) s ez jelenleg sugónk, egyszersmind cédulahordónk, s decoratorunk!

— Igen örülök, hogy van szerencsém; de a dologra.

— Oh, igen, bevesszük, mindenesetre bevesszük, ezer
15 örömmel bevesszük, Pestről jön? oh, ugy numero sicher.

— Kérem a szerződési pontok leírását.

— Azonnal. De kérdem, van é bátor szive, hogy meg ne
rémüljön a pontok-, s pályája leírásától?

— Egészen Brunsvikszivem van.

20 — Igen helyesen. Első föltétel az: meg kell tanulni háromszorosan koplalni, háromszor Jób nyavalyájába esni, háromszor félig megfagyni.

— Sok, igen sok, de ha itt vagyok megpróbálom.

— Igen vitézül; most már miután a legnehezebbjén átes-
25 tünk, térjünk a könnyebbekre. Fizetése bizonyos nem lesz; általában nálunk minden bizonytalan; igen jól fogja ön magát mulatni a mindennapos perpatvarkodással, s ha ollykor egyebet nem kap enni, egymás közt összezőrdülünk, s méreggel is jól fog lakni. Dolog egyáltalában semmi sincs, ha önkénytesen
30 nem vállal; tehát akar ön?

— Itt a kezem.

— Itt az enyém is. Most menjünk a koresmába, hogy közelebről megismerkedjünk.

A bemutatott sugó egy kacér büntársi mosollyal hozám
35 jött, s kezét szorított velem:

— Most fölavatjuk önt; kövessen engem, én leszek a ministrans.

II.

Amint a kocsmába értünk, amint említém gyámnokomnak, hogy egy itce borralalót adjon, igen szívesen kölcsönzött hatra valót; midőn kártyázni ültünk, adott ezer örömmel 5 vagy tizenkét vesztésre valót. Az első huszsnál ezen atyai tanitást adá: — Itt van egy huszas; most már ön anticipált, lefoglalt tagom; még e pénzt ki nem fizeti, tartozik társulatomnál lenni, s velem jönni amerre viszem, s kötelességeit mint tag, teljesíteni.

10 — Értem, — mondám, — hát nem kell ezt hamarjában visszafizetni?

— Óh nem, örvidenek, ha örökre adósom maradna ön, — felelé jóságos nagylelkü mosollyal.

És mi gyönyörűen mulatánk vala, tudja meddig, ha a primadonna éj királynéjaként nem hozza el mennydörgéssel járó 15 jelenését.

— Hogy mulatsz, kedvesem? — kérdé csömörletes naivsággal.

— Igen jól, anyjuk. — De ekkor a primadonna valami szakácsné kisasszonyt pillanta meg, ki a söntésből a szobába 20 szolgáló ablakon kacér pillanatokát váltogatott férjével. Egyszerre

Fölgyujtotta agyvelejét a haragnak cintmasinája.

Jobb volna bizony jönne haza az ur, mert ha haza nem jön, nem játszom az urral soha egy szinpadon, tudja.

25 — Lassan, szerelmes krumplis pogácsám.

— Maga meg pusztuljon abból az ablakból, seprőzni való, mert —

— Kérlek cinám.

— Takarodjék haza az ur, mert vason vitetem haza.

30 — Ejnye tüskére való banya, szemtelen vén asszony.

— Gazember.

— Vén ósanya.

— Haszontalan semmi ember.

— Megölöm, leszúrom, meggyilkolom.

35 — Maga . . . maga . . .

— Szemtelen, alávaló igazgató.

— Maga . . . maga

Ki tudná végét hosszát elbeszélni. Lett üstökbekapás, csihi-puhi, bankkimarkolás a primadonna hadarászó ujjai 40 által, s végre megszontyorodott hazakotródás. Én is haza

ballagtam a hűségess sugóval, ki e magyarázatot adá a történetekről:

— Most már fel van ön avatva; van é fogalma jövendőjéről? Ugy é pompás egy élet?

5 — Rémületesen pompás.

III.

Más nap reggel szekérre ülénk; a következő reményteljes stációra menendők, a már ott rostokoló trupp után. Utam nem épen unalmas volt. Elegen valánk, mi négyen, meg öt borzas 10 kenderhaju apró csemetéi Thaliának, kiknek legnagyobbikát, azon okoskodásból, hogy magam ülhessek, ölembe kellett tartanom. Nem sokára meglátók édes mindnyájjan egy reményteljes falu két ostornyélalaku tornyát a verőfényeli naiv kacérkodásban.

15 — Tehát csak két torony? No kéttized, az is elég volna, — okoskodék egyik magikus képpel.

— Mire érti ön ezt?

— Már mi a tornyokról itélünk, mint a vándormadarak, valamint azt mondják, hogy a római augurok rólunk itéltek; 20 itt két torony van, két tizedre van reményünk, mellyből ön kapna, persze egy hónapot értve, egy pengót.

— Egy pengót?! Igen, de az élelmet azon kívül értve.

— Oh nem, az már igen sok volna; no, az élelem, az legkevesebb . az könnyen kikerül.

25 — Nem értem.

— Majd megtanulja ön, hisz azért lett színész.

Ekép beszélgetve elértünk a faluvégre. Leszállottunk kocsinkról, azt vetve okul, hogy szállást keresni menendünk, amint azonban a kocsin káposztafejekként fehérló báránycsókra 30 visszapillanték, világos lett előttem az egész dolog.

— Nézze ön, mondá az igazgató, — ama faoszlopos házat, mellyen egy gólyafészek van, az a faluháza, kocsma, most meg egyuttal színház is leend.

— Gólyafészek a színházon?

35 — Miért nem? No, mit tesz az? — így elégitének ki a többiek. És meg kellett nyugodnom a gólyafészekben.

— Még ma játszani is fogunk; önnek mára igen jó szerepet adhatok.

- Még ma játszani?
- Igen, a Fehéreket; ön játszandja a kormányzót.
- Én, oh kérem.
- Ne féljen, a szerepet jól meghúzzuk.
- ⁵ — Soha se huzogassák biz azt, — felelém, -- majd nagyon elnyulik.
- Ezt sem érti ön, plajbással huzzuk rövidre.
- De az öltözék?
- Frakk van, szolgálómtól harisnyát kér, papirosinggallért
- ¹⁰ tesz, bakancs vagy cipő, s többi a maskirung dolga.

IV.

Az előre küldött szálláskereső trupp gondoskodott szeretett gyámnokáról is, s mi egy lakatosműhely melletti üres kamrába benyitottunk, mint igazgatósági centralis lakásba. Egyszerre ¹⁵ lett sürgés forgás, lótás futás, tepsi, fazék, főzőkalán, bogrács és fakotradék után, mindennemű kérdések és feleletek, szegek, lécek, szerepek, ministerek, királyok, pórok és bárók iránt, végre midőn az egész trupp begyült a kis kamrába, egy olly sajtáságos chaosz kerekedett az egészből, mellyben én ki ²⁰ nem ismerhettem magamat, s hirtelenében nem tudtam kitálni, fiu vagyok é vagy leány?

Hideg szél süvöltgetett be a kamra antik gerendái alól, a hindu főnöknek tetsző igazgató a tűzhely tekintélyes polcán foglalt helyet s osztogatta parancsait, ide oda mérgesen ²⁵ kodva, mint midőn egy hörcsököt négy öt kutya vesz körbe s kétséges viadalt kezdenek vele.

- Vizmemisza ur hordja a cédulát.
- Még husz nincs megirva.
- Kapják le az urak hamar ezen a ládán. Ön is kérem, — ³⁰ hozzám intézve szavait, — lásson hozzá.
- Nincs papiros.
- Vegyenek hitelbe. Túlábi ur lásson a szinpadhoz.
- Nincs szeg, léc kevés van.
- Fusson egy biléttel a vasárushoz — egy a lécekért — ³⁵ anyjuk, siess az ebéddel, neked ma Miss Annát kell játszaniod.
- Én Miss Annát! megbolondult az ur?
- Ez az uj asszonyság még nem játszta Miss Annát, neki kéne játszani, de nem tudja betanulni estélig, s így anyjukom, te universalis zseni, te állj elő.

— Ez az asszonyosság hazudik, az öreg apjának sem hiszem, hogy ne játszta volna már, én nem naivoskodom, ő elejti a hercegnőt, hogy soha se veszi fel. Vizmemisza ur, ne hordja a cédulát, nem játszom.

⁵ — Már el van hordva több felénél.

— Hirdethetnek az urak mást, ne is álmodják, hogy játszani fogok.

A sánta primadonna rövidebbik lábára állott, a hosszabbikat megvetette, s egy puliszkakeverő fával készült a bekövetkezendő harcra.

A többség kedélye e hatalmas állás látására lassankint lecsilapodott, s elhatározott, hogy Mátyás király fog adatni.

— Görhesi ur, kérek egy huszast.

— Mire?

¹⁵ — Még ma semmit se ettem.

— Haszontalan, pimasz ember, az a baja, hogy éhezik?

Én három holnapig nem ettem egyebet puliszkánál, mégis itt vagyok.

— Az nekem nem elég, pénzt, vagy nem játszom.

²⁰ Nem játszik? megyek a szolgabíróhoz, felhozatom vason.

— Én meg az urat kikisértetem a faluból, ha nincs pénze, a trupp nem tartozik önt követni; urak menjünk napszámba, hagyjuk itt ezt a kupecembert.

— Ugyan kérem az urakat ítéljék meg, nem embertelenül bánik velem ez a jó ur? — hisz a bőrrömet csak nem adhatom oda, itt van öt garas, menjen lakjék jól — utósó fillérem is oda adom.

És ekkép a baj elhárítva lőn.

V.

³⁰ Lassankint minden bajok göröngyei kisimulni kezdettek; mint minden baj után, ugy itt is egy véletlen könnyülés érkezett. Amint éppen Mátyás király szerepkiosztásán újra összeberrentek, s hat tag között lehetetlennek látszott a kiosztás, a sugó örömmel beszalad azon hirrel, mikép vendég-

³⁵ színész érkezik.

Itt van Korcsi! éljen Korcsi! — Servus Gazsi! —

— riadtak föl Thaliának desperálni kezdett ócska apostolai. Hát honnan?

— Csak Jánoshidjáról, tán épen jókor jövök?
— Jókor-é? szóljon az ur mit akar játszani? — kérde a főnök.

— Mindegy nekem, én mindent játszom. Tehát lepakolhatok?

— Bátran!

Erre az ujonan érkezett frakkja hátulsó zsebéből hidegen kivett egy zsebkendőbe tekert valamit, s az ablak keskeny fájára tette.

10 — Itt az egész gárderób!

Röhögés és pattogó elménckedések szikrái hullottak a lepakolt gárderóbra.

Tehát ma ön fogja Mátyás királyt *személyesíteni*, én Köpeczi Mátyást, Víznemisza ur a kisbirót. Anyjukom, ma 15 eljárjuk megint ketten a bolondját.

Fehér cipő, szalona stb.

A centralis kamra zengett volna az általános énekpróbától, ha az éhes hangok ki nem röpkedtek volna a gerendák alatti nyílásokon.

20 Az ének után szólott a coriphaeus:

— Urak megvolt a próba, készüljenek a játékhoz.

— Hat óra tájban szerény, de mégis szembetűnő sürgőldést lehetett észre venni a faoszlopos kocsmaház előtt. A gólya ugyan maga is igen jó kedvvel kezdett kelepelni, — de még 25 ez nem tette az egészet. Négy jó fogós legény támasztotta a szuette oszlopokat, képpel befelé a „teremnek”, honnan az együgyűségnek felőtlő mázos ponyvák lebegtek feléjük, kifejezéseikből pajkos kíváncsiság vigyorgott.

— Látod é Ferkó?

30 — Kívül látom, de belül nem.

— Megnézzük, pedig belül is, ha nem fizetünk is.

— Meg?

— Meg, ha addig élünk is!

— Hisz ezek csak pénzcsalók.

35 — Pénzcsaló a komógyiás mind, valahány van.

— Ha be nem eresztenek én mind a söntésbe hányom őket.

Illyetén párbeszédék folyta közt az ajtó küszöbén megjelent a főnök, Köpeczi Mátyásnak öltözködve, pedant komoly 40 képpel kinézve az utca homályos jövendőjébe. Várt sokféle

népet, mint Zalán várt egykor Alpáron segédsereget keletről
A támaszkodó suhancokat kevélyen végig nézte.

— Éj ha! — bámult az egyik kritikus suhanc.

— Ugyancsak fölcifrázta magát! Abba a feszes nadrágba
5 járja a kötélhányót? No hát! — A szél is segít rajta!
Semmirekellők, kotródtok el innen!

— Micsoda? jerünk be pajtás! ne féljünk ettől a szemfény-
vezetőtől! kapd a levegőbe!

Ugy lett. A szűrös ködmenes kritikusok elfoglalták az első
10 helyet, a főnök jónak látta, tréfának venni az egész dolgot,
s a ponyva védszárnyai alá bujt.

Az alatt az öltözködések külön nemei vonták fel figyelmem
sárkányát. Legkitünőbb szorgalmú vala ebben az érkezett
vendég, Korcsi ur. Ez fekete nadrágja végét bekötötte bakan-
15 csa felett, — s előállott egy királyi magyar nadrág.

— Igazgató ur, adjon egy tógát!

— Nincs fényes magyar tógám!

— No hát majd elstilizálok.

S el is stilizálta emberül, mert azonnal felhúzta hidegvérüleg
20 mindennapi frakkját, s egy bagó süveget fejébe nyomott.

— Mit csinál ön? — kérde a főnök.

— Stilizálok Mátyás király togáját.

Hát frakkban akarja Mátyás királyt játszani?

— No hát, ha nincs más?

25 — Az istenért, szent Istvántól fogva minden királyt eljátsz-
hat frakkban, csak ezt a Mátyást nem; fogja ön, itt egy oltadajcs
tóga.

Majd ezután kisompolygott hálóforma köpenyben Köpeczi
Mátyásunk, a cassát megtekintendő. Ismét megelégedetten
30 hozzánk jött s felszólala:

— Urak, siessenek, játék lesz, hat huszas van a cassában!

VI.

A kezdés ideje közelgett már, s a főnök jónak látta fölgyuj-
tatni, hogy világos vagy legalább szürkés lenne a teremben.

35 — Hol a világosító? mért nem gyújtogat?

— A konyhában, a konyhában van!

És én, hogy haszonvehetővé tegyem magamat a nagy cselek-
vőségű tagok között, kifuték behivandó a világosítót. És
oh! mit látok?

Mátyás király személyesítője egy lábossal foglalkozott a tűzhelynél; elsőben azt véltem, tán valami szemfényvesztő chemicali vegyületet keverget benne, de később bámulva szemléltem abban ollyforma folyadékot, mellyből a gyertyát szok-⁵ták mártogatni.

— Mit csinál ön? Jőjön hamar, a játék kezdődik.

Korcsi ur hidegvérüleg állott, míg egy harmadszori csengetésre fölkapá edényét, s az orchestrum helyén keresztül menve, négy mécsbéllel vesződött egy ideig, míg végre *egy* szál kulissza¹⁰ tömkelegében eltűnt, s egyszerre a szinpadon állott egész királyi méltóságában.

És a játék folyott kerekdeden, gördült, mint a talyigakerék. összevágott, mint a karikacsapás. Az első helyen ülők ugyan szigoruan megbírálták a játékot, s hangos észrevételeket tőnek¹⁵ vala, azaz, légyen. Ha azon csekély scandalum nem esik, mikép a sánta, de nemes tűzű heroína a jámbor sűgót, hű ministransomat a felavatásnál, ki nem löki a szinpad közepéig egy keskeny kulissza megül, magam is a jelesek közé soroznám az előadást. De már erre az én sűgóm sem akarta többé²⁰ kezébe venni a darabot, zavar keletkezett, a heroínára rohantak, s a hős férj védelemre.

— Űsd a heroinát!

— Űsd a bicebocát! stb.

— Ferkó! — szólamlott meg az egyik kritikus, — én azt²⁵ mondom, ez már nem tartozik a játékhoz, ezek alkalmasint egymást puhitják a játék rovására.

— Ezek bolonddá tettek bennünket.

— De engem ugysegéljen, bolonddá nem tesz engem, ha megfizettünk, már most verjük le a hátukon.

³⁰ Egyszerre azonban megszűnt a marakodás forgó szele, mindenki helyére ugrott, s dacára a befizetett pénzbánónak elütötték verték Mátyás királyt a halhatlan komégyiások isten igazában.

VII.

³⁵ Hát így vagyunk? — gondolám magamban, midőn a nap fáradalmi után ágyamra ledőltem; s elkezdém az események különösségei által összekúszált gondolataimnak fonalát gombolyítani. Hol s mi vagyok? Ember é, élő vagy halott, őrült

vagy holdkóros, mennyei angyal vagy lábtyúsinas? Sokáig töprekedtem vért verejtékezve, hátamon szörnyedés borsza töredezett, míg hasam szomoruan korgott. Azonban egy új episod közbejövetele fölmentett kínaimtól. Három hős eger⁵ kezdett makacs harcot egy elvetett gyertyabél fölött; a hold tragikus fénnel világított be az élet és halál nagyszerű küzdelmére. Fájdalom, hogy az érdekes látványon elaludtam, s másnap csak a bajnokvértől pirosuló küzdhelyet találtam csendesen és némán, s fölötte összerágott egyetlen nyakravalóm¹⁰ rongydarabjait!

A reggel tehát előállott egész májusi pompájában. Költői merengés közt leszédelegtem a kertek alatt vándorló Zagyva partjához. Hallottam hálaadó, könyörgő, keserédes madárdalt levegőben, földön és lombokon. Oh, de szomorút épen nem¹⁵ hallhattam, melly éhségemmel öszhangzott volna. — Tovább bócorogtam, meg-megállapodva, mint Hamlet, s végre egy szomorúfűz pudvás romjain akadt meg könnyököm, mellynek tátongó odva mohón nyeldeste el sűrűn szállongó sóhajaimat.

— Enni vagy nem enni! — illykép kezdék pathetizálni. —

²⁰ Oh sors, oh éltém tyranja! oh, szent igazság, vak vagy é, vagy épen süket, hogy nem hallod éhségem keserves jajait?! .

Illyeténkép bugyborékoltak homlokomon a hideg verejtékek, midőn mellettem egy vigasztaló hang emelkedett, mellynek gyógyító ereje szerencsésen eret vágott kétségbeesésem²⁵ gyuladozásán.

Aufschreiben!

A hang az áldott Vizmemisza ajkáról vált le, s minden érzékemet fölfrisíté.

— Aufschreiben, aki lelke van! Mit búsul ön? Ohó, amint³⁰ látom, még önnek sokat kell tanulni nálunk, ha még ezt sem tudta eddig. No jőjön, ezt mindjárt betanuljuk.

— De a hitel, héj, hypothéka?

— Ott a decoratio a kocsmába! Kell é több?

Önre bizom magamat. Tehát aufschreiben!

³⁵ A nyomor ellen védő talizmán meg lőn találva, de mellyet rendesen s törvény szerint csak akkor vala szabad használni, midőn már szédülés kerülgette az embert, nehogy t. i. a főnök *anticipált* tagja s így az *anticipatio* elpatkoljon.

Gazdálkodni kell a nagyszerű eseményekkel, nehogy azokat a jelenkori fáradékony elme és sziv megunják; azért is emlé-
 5 kezetem sebes robogásu laptikáján megrántom a kóczyeplőt, s Szent-Györgyről elcsavarodom, s Békésen át Derecskének látom uj tornyát a verőfényben kacsingatni.

A sok veres- és foghajmáról híres Derecskén nem kevesebb megbukánk, mint a gólyafészkek számtalanságáról nevezetes
 10 Szent-Györgyön. Elannyira, hogy itt már desperáltunk, s minden pénzünkől kifogytunk vala; a játékbeli előadásoknak pedig, s még a spectaculumoknak is az ő rendjeik is elmaradozának egymásután. Épen pattogatott kukoricán rágódva, szinteremünk hármacska padjain szerteszt heverészve, una-
 15 lomból uj nyomorunkról panaszkodtunk, s e mulatságos s igen élvezetes panaszok tréfás kifejezései közt ki toppan elibünk? Kulacs, a bujdosó Kulacs, ki truppot nem ismer, ki igazgató-
 nak soha el nem anticipálja magát, ki egyedül vendégszerepek által tartja fenn renoméját. Amint közibünk lépett, mindjárt
 20 hallotta a szomorító körülményt: nincs jövedelem!

— Nincs jövedelem? Ugy tehát épen jókor jövök!

— Mit? ön reméli, hogy jövedelmet csinál? Már mi harsányan trombitáltunk játékaink előtt, még sem jöttek, és ön . . .

25 — Én? amilly igaz, hogy 21 félmesszely bort ittam meg első föllépésemkor, ámbár csak egy vasvillát kellett tartanom a népség, katonaság közt, olly igazán mondom, hogy dobolni fogok, magam fogok dobolni a nép előtt.

— Ugyan, s megteszi?

30 — Meg; és olly tüzijátékot csinálók játék végével, hogy ez a bámész publikum Jézus Máriát kiált rea.

— Nagyon derék volna, persze nevére veszi ön a darabot.

— Nevemre veszem, de felét kívánom is a jövedelemnek.

— Oda adjuk, csak legyen! — riadá a gyülekezet.

35 És délutáni három óraker a veres- és foghajmás piac közepén tartós dobolás után egy fonnyadt rogyiva emberke ajkáról e kétségbeesést gyanittató szavak hangzottak szét:

Ma a theatrumban gyönyörű, felségszerű előadás fog adatni!
 Hármas dobolás.

— Adatni fog a „Csélcsap” vigjáték, lesz görögtűz, tabló, és tűzjáték vagy fájerverk.
Hármas dobolás.

II.

⁵ A véginséget tanusító dobolás, s a kétségbeesés hangja megtették hatásukat, lett jövedelem, — a cassában 15 kemény huszas pöngött —, a napi költség pedig csak három forintig rugott fel. A játék tehát az actorok részéről mondhatni igen élénk volt, de talán még élénkebb volt a közönség részéről, —
¹⁰ különös — és szinte nem hinné az ember.

Mindenkép ki vala már elégitve a kegyteljes közönség, egyedül a tűzjáték hiányzott. Feszülten látszék ezt a szépszámu gyülekezet várni, s mindenek szemei a terem mestergerendáján végig huzott rakétás drótra valának függesztve. Egyszerre a
¹⁵ ponyván belül meggyujtatnak, s a t. c. gyülekezetre hull a tűzeső, a cortina föltekercseztetik, s a hatékony tabló előáll, Sodoma és Gomorha végpusztulása. Azonban az előadás igen nagy hatást tett.

— Jézus Mária! — kiálta az áhitatos közönség. Kulacs
²⁰ a mestergerenda mellett működve, hallotta a felkiáltásokat. Megmondtam ugy-é, hogy Jézus Máriát kiáltatok velök, hehe!

A drága publicum hautevoleéja kitakarodott a tűzeső színhelyéről, csak egy mezetlen s izmos karu mészáros legény várta
²⁵ be végét a kergető komédiának. Ekkor hirtelen becsapta a terem ajtaját, s eleibe állott.

— Ki csinálta a tűzesőt? mutassátok meg gazemberek, mert különben valamennyien lakoltok.

— Itt van, ez ni, Kulacs ur.

³⁰ Az izmos karok elkezdtek működni Kulacs urnak vanyiga hátgerincén, ki egyéb menekvő nyilást nem talált a szabadulásra, mint a kiáltozást.

— Nemzetes uram, a másikat is üsse, az is csinálta, azt is üsse már, az is segített, no üsse már azt is egyszer, a Krisztus
³⁵ Jézus szent nevére kérem! stb.

Ezen bárányi kegyelemkunyorálásra megszégyelvén magát a dögönyöző hős, megszabadult a vendégszerepében megkorszoruzott Thalia papja a keselyükörmök közül, s föltápáskodva nagyot sohajtott:

— Jézus Má — ! nem én, azért sem kiáltom, a jövedelmet nem vitte el se baj, hej holla, hol vagytok no, Csóri Ferke, hős komikus, alter komiker, urak, urfiak, válogatott cigány legények, a kocsmába mindannyian én parancsolom, én,

⁵ Kulacs Jeremiás !

Éljen Kulacs Jeremiás !

EGY HALOTT

Déva, február 20-án.

I.

¹⁰ Derecskétől Déváig nem irtam naplót: mert nem láttam szükségesnek; Derecskétől Déváig buktunk és koplaltunk, ezt egy szóval is ki lehet mondani. Hogy mikép buktunk és koplaltunk ennyi időn át, ha le akarnám írni — ennek körülményes leírására 150 iv papir sem volna elég. Erről elégiát ¹⁵ igen, de prózát nem írhatok, nehogy comicussá váljanak a panasz éhes kebelből szakadozó sohajai. Az életet már ugyis megismerhette, aki akarta —, a halál leírása — a halálé — most következik.

A tél nagyszerű komolysága üldögélt Erdélynek fekete ²⁰ bércsein — egy karaván halad Szászvárosról Dévára vezető uton. A karaván csak két, négylovas szászszekérből állott, — de minthogy mi ülénk benne, s ami több magam is — karavánnak nevezem méltó jognál fogva. A két szekér összes személyzete ebből állott: három nő (heroína vénasszony; — szende — ²⁵ szobacica; anya — és teddvedd;) hat férfi (a hős komikus; én: az apa és Piros Pista; szerelmes és szelesgavallér, három segéd) továbbá három csecsemő, hat járnai tanuló gyöngyszemű szépséges gyermekecske, egy 8 éves táncos és szavaló leányka; — nemde kellemes compánia? No tehát ez vala a ³⁰ karaván, melly mint szapora sáskasereg fenyegette Dévát közeledtével.

Hogy a történeendőket megértsük, halljunk egy párbeszédet három gyalogló tagja közt a karavánnak.

— Szegény Túláby! valljon él é még?

³⁵ — Mindjárt megtudjuk. Nem kegyetlenség volt é őtelhagyni betegségében?

— Ugy kell neki! Miért nem csinált anticipatiót az igazgatónál, tán ugy nem hagyta volna el!

— Igaz, mondám én, engem is csak az vigasztal, hogy 70 frtal adós vagyok; csinálom az adósságot egyre másra, ha nem fizetik, megyek merre szemem lát.

— De te, sehogyszem szeretem, hogy ismét visszamegyünk
5 Dévára, vagy három pengő adósság elül szerencsésen megszöktem, s most újra kell találkoznom hitelezőimmal, s kétszer szököm egy adósságtól!

— Biz az egy kis baj! de hát hova menjünk?

— Majd koldul megint itt a heroina purdéival!

10 — A régi ismerősöknél!

— Ugy is tudom azért jöttünk vissza!

A téli alkony lassanként behozta kívánatos sötéttségét, mellynek leple alatt a kátyu szomorú kotyogása közt bement az ellenséges trupp Déva városába, a vakarcs és turós puliszka
15 árát még egyszer az oláh frátye-k közt jobban felrugtatandó s a kártyakóros nemes uraknak nem csekély élvezetet szerzendő.

II.

Legelsőbben is a szerencsétlen Túlábyt ohajtottam meglátogatni, még jobban birta magát, sok élvezetes estéket töltöttünk együtt; befűtötte ócska kamaráját, én meg valahol aufschreibent csináltam, s gyakran elbeszélgeténk féléjeken; én tehát fél aggályos kebellemel nyomtam félre a fazávárt barátom ajtaján és benyiték.

25 A gödör, máskint nem nevezhetem a sárfalak közét, mellybe nyiték, kicsi volt, úgy hogy egyszerre mindent megláthaték. Láttam egy roskadozó ágyat, s a roskadó ágyon haldokló embert; de csak később ismerhettem föl régi jó pajtásomat. Nagy isten! Nem voltam a mumiák hazájában, de azt mondom, láttam élő mumiát, s ez Túláby barátom volt.
30 Mellette ült fiatal nője rongyokban, éhezve, fájdalmakkal szívében, s karján csak néhány nappal előbb szült kisedével! A lak akár-mellyik szegletébe néztem ezután, egyebet nem láttam, mint a leirtakat. A kandalló hidegen ásított be az elhagyott lakba.
35 A nyomor szelleme diadalmát látszék ünnepelni e pillanatban a három lény fölött. Szótlatlanul állottam egy ideig, de végre barátom megszólamlott:

— Servus Marci! hát hol jársz itt, hol a madár se jár?

- Hát tudsz még szólni? azaz hogy . . . igen . . .
- Én? potentia! én ne tudnék szólni? Hova gondolsz?
- Nos hát, visszajöttetek, megbuktatok, ugye? Tudtam, azért nem mentem én veletek. Se baj, azért nem cserélek
⁵önökkel; Kellner, Glas Zuckerwasser! De a pejók rosszul vannak ám, — (puszta csonttá száradt lábaira mutatott), — ezek a pejók, szegények, nem akarnak vinni, hej, pedig a Marosig birnának, hogy beleugorhatnám, anyjukom, barátom, vezessenek el a Maros szélére, látják, egy hosszú csontváz
¹⁰vagyok, min vesz anyjukom koporsót? . . . Mit mondtam, koporsót? . . . Kellner! Kellner! hol az a Kellner? Fidibus, Zeitung, Glas Wasser! Aufschreiben!
- Barátom!
- Mi a?
- ¹⁵— Örülök, hogy könnyelműségedet végórádig megtartod; tán az életben nincs is rá olly nagy szükségünk, mint a halálnak illy óráiban. De nézd e kisededet.
- Hm, hisz vannak gazdag apák, kik jó egészséggel birnak, s gyermekeiket mégis elvesztetik! Hát én szegény bolond
²⁰mint tehetek róla, ha gyermekem szemétdombra jut is? De hagyjuk ezt; én egyébiránt igen jól érzem magamat. Hogy meghalok? mit tesz az? Száraz ág ellobban, semmi más; azt sem bánám ugyan, ha megélnék, de azt sem bánom, ha elpatkolok. Csak a Zrinyiben szeretném még egyszer a lumpot
²⁵eljátszani! . . . Kellner!
- Befehlen?
- Egy koporsót Aufschreiben! . Hahaha!
- Bámulatom mérlege a legfelső fokig emelkedett.
- Barátom, szólj igazán, eszeden vagy é, tudod é bizonyo-
³⁰san, hogy eszeden vagy?
- Beszédemből érthetnéd, ha bölcs volnál, hogy jobban eszemen vagyok, mint ti, s talán az egész bolond világ! Hanem halld, barátom, valamire kéni akarlak. Szeretnék holnap sétálni menni, vezess el anyjukommal együtt a színház-
³⁵zig, szeretném magamat a világnak megmutatni, szeretném látni, mint köpködnek tőlem az emberek, hogy látnák ők is, mivé lesznek, aztán még nektek is jövedelmet szereznék, mert tán a tisztelt közönség könyörületre ébredne látásom miatt, gondolván, hogy az egész trupp skeletté olvad nyakukra, ha
⁴⁰jobban nem pártolnak benneteket; hahaha! Tedd meg, barátom, anyjukom, tegyétek meg!

— Ötleted nem rossz; de meghútenéd magad, aztán állani sem tudnál.

— Még jobbat hát, toljatok targoncán, hol egyitek, hol másiktok.

⁵ Akaratlanul elmosolyodtam.

— Tehát nem teszitek meg? Ilyen a barátság! Pedig mint szerettem volna sétálni menni! Nem adtam volna a sétát egy zsák ördögért. Ohó, de amint észreveszem, valami nyomja mellemet, tán a halál, bizonyosan a lelket akarja kinyomni belőlem. Anyjukom, énekelj altatót. . . Kellner! Schnaps! Tod! Herr Banquier. — Attantion! — Steht. — (Was steht?) — Mein Leben! — Ver loh. ren!

A végszavaknál szokás szerint egyet rugott, mellyben kimerítette végső erejét. Szemei gyermekén meredtek meg, karja hű neje vállába fogódzva fagyott meg. Hanem a pudvás ágy-
¹⁵ nak sem kellett több. A végső hatalmas rugás, mellynek egyik fele az életé volt, a másik a halálé, benne is agóniát idézett elő. Azon nagyszerű percben, midőn a halál a „verlohren” t kimondá, egyszerre mult ki, mint hű bajtárs gazdájával
²⁰ együtt. A tragikomoedia tökéletes volt. Tovább nem állhat-
tam ki; a nőnek egy pár vigasztavat rebegtem, s avval a sötét éjbe rohantam, s egyszerre csak egy itce borral a kezem-
ben elkiáltám én is egy kocsmban: Aufschreiben!

Igy hal meg az igazi komikus színész.

EGY SZÖKÉS

Déván azért rostokoltunk egy hónapig, mivel nem volt jövedelem. Pedig ez csaknem hihetetlen beszéd. Gyakran a szegény obsztosnak nem hiszi el a t. c. közönség, hogy a világ végénél lábát leloggatá, igen kár pedig, mert ezek mind
³⁰ valók lehettek, midőn én azt mondom, hogy Déván azért
mulattunk egy hónapig, mivel jövedelem nem volt. Nem tudtunk „kimozdulni”, — ez hatalmas műszó a színészetnél. Ez ismét egy más műszót ismerttetett meg velünk a „collecta”
dicséretes műszavát. Midőn Fáraónak árva népe annyira
³⁵ beszorul egy faluba, hogy az adósságoktól nem mozdulhat,
sem elillanhat: akkor két jelesb tagja a karavánnak frakkot
vagy egyéb csinos rongyot akaszt magára, s egy félivnyi
papírral megindul a t. gyülekezet részvétét megkisértendő,

s ilyenkor arcukon a megátalkodottság nem piruló halvány színe lebeg, melyet e műpéldaszó fejez ki: felköti a bocskorbórt. Így történt itt is. A kodulta vagy collecta szerencsésen ütött ki, legalább a városból ki, s Hunyadig elmehettünk. ⁵ Azonban a kétségbeesés kríziséén még sem esénk át; mert Hunyadból *kihánytak* a szellemek, melyek a mieinkkel rokon-szenvezhettek volna.

A kétségbeesés szellemi nyavalyájába leginkább hárman sinylődénk, én tudniillik és más két társam, kiknek egyike ¹⁰ Bandi másik Marci volt. Mi azért elhatározók hogy hárman triumvirátust alakítunk, s a bandának mindenben ellenszegülünk. A kegyes főnöknek mindössze hárman 500 fttal tartozánk. (Uram ne vigy kísértetbe 500 ft!) Hja a főnök a heroinától jó csomó pénzt örökölt, s ő e capitálist nekünk ¹⁵ kianticipálta, hogy biztosítva legyen tagjairól, mert különben ha a tag nem adós, minden hónapban más dandárhoz szegődik. Így okoskodék tehát a mi kegyteljes főnökünk: azonban igen csalatkozték, amint megmutatják a következmények.

²⁰ Hunyadon előadásaink sorát Don Caesarral kezdők meg. A cassában olvasható volt 9 szigorú huszas, s így öltözködés közben illy féle sugdosó párbeszéd keletkezett két Thalia zárandoka közt:

— Bandi! ma elbúcsuzom tőletek Montfior marquisban.

²⁵ — Nem tréfálsz? Jól teszed. Ma te, holnap én. Tehát valahára csakugyan illabálsz?

— Szilárdul elhatároztam. Ma huztam fel egy új csizmát.

— Ha egy hetet vársz az enyém is elkészül, aztán —.

— Egy percet sem várok többet, tudod, épen hold tölte

³⁰ van.

— Isten neki! Ugy tartom jobb is lesz egyenként, mint egymásután. —

— Világos. Egy hét múlva az egész dolgon átestem, mint Gábor Jancsi a számaron.

³⁵ — Majd bóg a principális!

— Bóg a capitalis!

Illy élvezetes párbeszédet tartta a triumvirek ketteje, míg egy nő a műutazásra készülőtől puflit kért.

⁴⁰ — Asszonyság a puflit itt van — finom hattyupuflit. Vegye meg, soha sem akartam eladni. de most odaadom két huszaseért. —

— Megtartom huszonöt garasért. —

— Kegyed hizeleg, bájalak, itt van, (félre) van utraváló!

Amint ez említett Montfior marquis szerepét igen jó kedvvel bevégzé a harmadik fölfontatásban, eltűnt közülünk a⁵ nélkül, hogy valaki észre vette volna.

Én miután II. Károlyt eldühöngtetem, egy szokásos veszekedés után a jövedelemolvasásnál, mellyet leírni nem tartok érdemesnek, Bandi pajtással a kocsmába néztem, hol egy részeges borbélynak 13 itce borát szörpöltük fel, azután pedig¹⁰ szépen haza ballagtunk. Hazatértemkor legkevésbé sem ütközém meg azon, hogy Marci pajtás nincs otthon s megelégedetten lefeküdtem.

Másnap szokás szerint fölkelve, mert így a reggelizés idejét átaludtuk, igen hamar fölöltöztünk Bandi pajtással, s azzal¹⁵ siettünk a szomszédba, azaz, hogy próbára. A teremben kárörvendő arccal sétálgatánk föl s alá, s jósolgatni kezdők, minő pofát torzítand a hindufőnök, ha majd tudtára adjuk a meglepő hirt, hogy t. i. Marci műutazásra vagy vendégszerepekre ment, s elfeledte mondani: *hova?* És e percben Bandi²⁰ pajtással boldogoknak éreztük magunkat, s vártuk igen, jönne már valaki, kinek szólhatnánk. És jött valaki csakugyan, —, s ez Korcsi volt hidegvérü komolyságában.

— Ne jöjj oly mindennapi pofával ma be hős komikus!

— Le azzal a piszkos kalappal! ma nagy nap van, mellyet²⁵ minden igaz hive a Thaliának megünnepel.

— Mi bajotok?

— Vedd le először a kalapod!

— Ostobák! no!

— Marci uj csizmát huzott! mondók mindketten egyszerre,³⁰ s Korcsi mindennapi pofájából egy ünnepélyes fellengőt alakítva, — amit ki nem nézett volna az ember belőle, kivált aki Mátyás királyban látta debütírozni — hangosan felkiálta:

— Éljen!

Épen hármias éljenünk harsogta át a terem — oly erő³⁵ teljes lelkes éljen, hogy szinte kiéheztünk bele, s csaknem megbántuk hevülésünket, midőn belépett a főnök és karján a primadonna téns asszony.

És ez valóban ünnepélyes perc volt.

— Hol reggeliztek az urak? — kérdé Tóthi Dorkánk —⁴⁰ vigságunk okát félre értve.

— Semmi reggeli, főlebb!

– Tán virrasztóból, találgatá tovább.

Semmi virrasztó, főlebb!

– Disznótor, vagy ahá, tudom már, az éjjel jól ment ugy é? – s egy ügyes gusztirozó (szép szó ám ez) mimikát, a
5 makaót utánozót, csapott kezével.

Semmi, semmi! ekkor komolyan léptem a primadonnához.

– Asszonyság! készítse magát el egy szomoru hir hallására.

– Micsoda szomoru hir? hát ti ujjongattok, midőn nekem
10 szomoru hirt mondotok semmirekellők; tán anticipálni akarsz?

– Csupán azon kinézésből vigadtunk, hogy kegyedet a leverő hir sulya kevésbbé érhesse, mi lelkemre mondom, jó indulatból –.

– Akasztófára valók! – tréfálódzék ósanyánk. Mennyi
15 kell? E nem várt kérdésre egymásra néztünk. A „Frakódlí” jó kedvét azonnal mindnyájan használtuk, s egy-egy huszast jó eleve kianticipáltunk. Miután ez megvolt szólott újra:

– És most ideje lesz a próbát kezdeni, ma egy kis jövődelmet remélek.

20 – Jaj, édes asszonyság!

– Csak el nem feledtük mondani:

– Hogy előbb egy fertálllyal vettük észre –.

– Hogy Ballag Marci meszőkött!

– Ugy van! – mondák mindnyájan résztvevő *mimikával*.

25 – Ma hogy felkelék, – beszélé Bandi pajtás – láttam hogy ágya ugy volt mint este, s batyujának semmi nyoma?

– Meg-meg-szö-szö-kött!!! rebegé a fejedelemasszony, mig ezalatt férje a Hamletarcu hős elájult.

– Festőt hamar! – kiáltám én – ez remek tableaux.

30 A primadonna, az örültségeknék dühös szenvedélyü személyesítője, szemeket meresztett, s ajtónak rohant a szolgabíróhoz menendő.

– Nagysád férje elájult! inté egyikünk.

Ujra visszafordult, férjét ájułtságából, minthogy sietségében más eszközt nem talált egy villanyerejü pofonvágással
35 föllocsolta: – Igazgató! férjem! – mondá, indulj Dévára – én a sz. biróhoz megyek! – s elrohant.

Mindez a szinpadon történt, mig én a nézőhelyen állottam.

Egy egér épen e percben rágta el a kurtinazsineget, s ez
40 soha jobbkor – most szokott komolysággal lezuhant, s a nagyszerü látmánynak hatását még inkább növelé.

E nap reggeléhez egy hétre, esti hét órakor L. utcán dőcögött velünk két oláh szekér; sűrűn esett az eső már két órával előbb; köpenytelenségünk hátgerinceiről csak úgy csorga alá a víz, mint egyéb házfedelek csatornáiról. Minden kocsin —
5 számításom szerint három mázsa víz ázott be ruháinkba. Ez kissé ha sok nem is, de elég volt. Egy kellemteljes vis a vis-m volt a kocsiban; főnökünk ragyával pöttögetett miserabilis képével: most ő minden remek arcjátékait előszedte, hogy saját kétségbesését azok által halhatatlanítaná; az
10 eső ostromát kutyába sem látszott venni, hanem időnként ekkép morga magában:

— Negyvenkilenc pengő! Capitálisomnak fele! hol a gazember, itt van, igen itt lesz, szétszaggatom, megölöm, nem, azt nem teszem, jól elverem, igen, erre esküszöm, hall-
15 ják önök, becsületemre!

És a kétségbeséssel küzdő embernek valóban jó előérzete volt, mert a keresett egyén L. . . on volt, hol szinte egy trupp hévizált a bukás végletein. Mi Bandi pajtással gyanítók ezt, előre leszálltunk a kocsiról, s a színház kocsmájában hamar
20 feltaláltuk a szökevényt. Ha legalább is száz—krajcár lett volna fejére kitéve, vagy legalább aki élve elfogja, bármelleyikünk megkísérettette volna a pandurságot, de így a legjóakaróbb lélekkel szorítottunk vele kezét.

— Oh te, ostoba! mondók neki. — Hova tetted eszedet?
25 nem tudtál tovább menni! no, te is most illabálsz életedben először, s most is elrontottad az egész dolgot.

— Itt van Görhesi? — kérdé a deliquens.

— No persze. Vagy azt gondolod mi is eblábolunk. Ohó, ne tégy fel rólunk még most illy aljasságot. Mi még várunk
30 egy keveset.

Mig így élvezők a viszonzlás örömeit, Görhesi lépett be. Marci pajtás tréfálódni akarva, az ajtósarok mögé állott. Görhesi arca rettenetes volt! — hogy is ne — ő többé nem vala capitalista! Pedig mi jó az a capitalis! — Röviden s
35 mogorván azon szökött gazemberről tudakozódott, hogy nem láttuk é, mert most épen legjobb kedvében volna lapockáján boszuját kiverni.

— Itt vagyok! — szólott valaki az ajtó mögül.

— Itt van é? mi a tatár, Ballag ur! Ez több a kettőnél!

40 — Itt hát! megmondtam úgyé, hogy utánam jönnek. felele nevetve a kérdezett—mondtam hogy jerünk már, mert

én többet nem faluzok; ön nem akart vezetni bennünket, most én vezettem önöket ide! haha! Erre igyunk egyet. Csakhogy itt vannak! Ugy segéljen, igen örvendek!

— Még is — még is Ballag ur — csak nem megakart fosztani a capitalistól.

És így eddig jól kezdődött, de a primadonna! Gyűrőzködni kezdett, szeméit meregette, s a kemence mellett fekvő söprűkóró helyett a vaslapockát kapta kezébe. Azonban Marci pajtás is ügyeskedett, s nem feledkezett meg az illedelemről.

¹⁰ — Drága asszonyság! olly hosszú s *fatál* távollét után engedje puha kacsócskáit csókolnom!

A fejedelemasszony a vaslapicka helyett a söprűkórót fogta fel s kacérul pöcögette azzal hátát a bűnös szökevénynek, mondva:

¹⁵ — Fiam! jó hogy *fatál* volt, mert a porcellán eltörött volna.

SAJÁT URIMAGAM MEGSZÖKÉSE

I.

P. városban, ezernyolczszáznegyvenhatodik évben, junius ²⁰ 17-kén, hétszer sötétedett el az aranysugaras nap, s vérben áldozott le. Egy három hetes csirke háromszor kukorikolt Görhesi ur lakásának udvarán, a verebek sereglettek a háztetőkön, s szokatlanul csiripeltek. Szobámban ültem, s elmerülten gondolkoztam e nagyszerű előjelekről. — Caesar meghalt, — gondolám, — vagy tán ennek föltámadását akarják hirdetni? Gondolataim messze barangoltak a jelenkor jelesei felé, hogy vajjon kinek vesztét érzi a bujdosó föld, de nem találtam érdemeset e nagyszerű előjeleket megérdemlőt. Már csaknem kifáradtam a gondolkozásban, midőn egy csizmadiagény belépett hozzám egy pár fejelés csizmával, melyet én ³⁰ hitelbe csináltattam. Midőn a prózai legény elment, nézegetni kezdtem a csizmákat, s amint soká nézegettem, egy eszme csempészkedett hajamba, melly egyre ingerlé agyamat. Az eszmét le akartam rázni fejemről, de az beleragaszkodott ³⁵ olly mokányul, mint egy bőregér. A csizmákat azonnal felhúztam. Ujra nézegettem. Az eszme győzött a csizma által.

Már ekkor megért bennem az elhatározás, s már végig mértem a lészát, s gondolkozni kezdtem, mert én csak fekve tudtam gondolkozni.

Ujjaimon kezdtem számolni hol s hányszor buktunk hat⁵ hónap óta, mennyivel vagyok anticipálva; a jövődőknek is elébe néztem, t. i. e helyen mint fogunk pro coronide megbukni. Ezeket mind jól megfontolva, egy kendőbe tekert podgyászomat hátamra vetém, s megindultam. Utközben bebotoltam a színház-kocsmába, hol az egész frequentia együtt volt; ¹⁰ batyum most sem gerjeszthete gyanut, mint a szónoki szekérben. Még egyszer jóllaktam hitelbe, zsebembe tapinték, ez újra jajditott, tehát nem is fizettem ki *most* a vacsorát, hanem egy esengő bucsupillanatot vetve pajtásimra, „jó éjszakát” mondtam s kiindultam, ki P-ből, mentem, mendegéltem uj¹⁵ csizmában, de nem tudtam hova?

II.

Sötét volt. Ha pofon vágnak, nem tudtam volna megmondani, ki vágott pofon. Egyedül voltam, vagy lettem volna, ha három holló s néha néha egy halálbagoly (huj!) nem dörgő-²⁰ lödzött volna bordáimhoz. Már ezek is rosz előjeleknek látszottak előttem, pedig most tudom, milly balga előítéletesek emberei e vasárnap szegletes földnek. Dehogyan voltak ezek rosz előjelek, dehogyan!

Mentem, mendegéltem két óra hosszat sietve, mint a rosz²⁵ katona, ki hátulról várja az ellenséget. Érdemes lesz megemlitenem, hogy úgy éjfél tájban egy árokpart mellé kucorodtam, s csizmáimat, mint egy öreg béres megforgattam. Ez rám nézve pihenés volt, s ekkor ujult örömmel neki iramodtam. De hiába! pejkóim rég láttak abrakot, pedig csak a jól telt³⁰ gyomor lelke a dolgoknak. Lábam egymást köszörülték, pedig erre sem volt szükség, hisz elég élesek voltak. Ujra, ledőltem egy határdombra, s Korpádi Gergely bucsúdálát kezdtem dúdolgatni. Egyszerre a sötétségben egy sötétebb pontot látok előttem, mellyet látva megdöbbsentem, nem³⁵ szegényebb legény é nálamnál. Vizsgálni kezdtem hamar, hát látom, hogy a szél egy frakkfarkkal vitorláz az ismeretlen pont körül. Szólni akartam, de az ismeretlen előbb szólalt meg.

- A dalról itélve, bátorkodom önt kérdezni, nem színész é?
 — Az vagyok, vagy tán voltam.
 — Tehát collegák vagyunk, vagy voltunk amint tetszik.
 — Ugy hiszem, mégis collegák vagyunk, ha jelenleg nem
 5 is a színészetben, a műutazásban.
 — Részemről úgy áll a dolog. Én jelenleg Veszprémből
 jövök, s Marosvásárhelyre szándékozom.
 — Gyalog?
 — Igen. Oh, én már ezt megszoktam, a nap meleg részét
 10 átalszom, s éjszaka műutazok; szegény legényektől nem félek,
 hisz épen annak örülnék, ha magamnál szegényebbet talál-
 hatnék.
 — Ápropos! van é sok sugókönyve önnek? Legalább csak
 hárommal szolgálhatna.
 15 — Nem sok van, de adok önnek hatot; látom, még jár-
 lan a műutazásban, én sugókönyv nélkül is utazhatok. Hova
 szándékozik?
 — Pestre, a nemzeti színházhoz.
 — Sok szerencsét! Isten áldja meg!
 20 S mindketten tova mentünk.
 A talált ismeretlen hosszas kitörésétől lelkesítve, újra
 megindultam, kivált mert azt is megtudám tőle, hogy az ut,
 mellyen indultam, Pestre visz. Veszprémtől M.-Vásárhelyig
 kutyagolva műutazni! Erről töprenkedve haladtam egy ideig,
 25 mig a hátam mögött hagyott hitelezők, s a hindufőnök rette-
 netes képéveli tépelődés hatalmasan korbácsoltak előre. Már
 hajnallott. T tornyai tünedeztek föl előttem, kétfelől
 mellettem gazdag kalászu buzaföldek terültek. Álmos lettem,
 s a szélben hullámozó buza kínálgatott őrszállással. Desperálni
 30 kezdtem céloom kiviteléről. Inkább szédelegtem, s a szélre
 bízam magamat, a lefekünni — s menni akarás közt haboz-
 tam, midőn hátam mögött kocsik zörejét hallottam. Vissza-
 pillanték; sebes vágatva jött felém egy gyanus kocsi. Belőle
 egy nyulánk alak ágaskodott jó eleve felém, ki félőrülnék
 35 látszék. Ez volt a boszuálló nemesis!
- Elértek. Megállapodtak mellettem és stb. stb. stb.

Eddig a napló. Tulajdonosa sorsát csak gyanítani lehet,
 találgassák az olvasók, az illető tulajdonos hihetőleg már
 keveset törődik vele.

Alolirt a naplót egy általa lepuskázott *holló* körmei közül vette ki, vékonyan összegöngyörgetetten, s csat helyett egy kopott szalonnabőrkével átkötötte.

A holló rokonszenvének valószínűségét pedig a napló írá-
5 nyában, úgy hiszem, a szalonnabőrke fejti meg.

AZ ELITÉLTEK ÉJELE

I.

Mikor, és hol? — megfejtésével mivel sem volna érdekesebb a beszély; egy ősz és egy ifju halálra ítéltettek, s a választó-
5 falat siralomházuk között a szellemek leronták, s az életko-
rok ellentétei utósó éjüket egymással tölték.

— Köszönöm, susogá az ősz, s talán elégtűbben mint valaha, szalmaágyára dőlt.

— Átok! — nyögé az ifju fojtott sohajjal, melybe minden
10 érzés kifejezése vegyült, mi csak keserű van egy ember kebe-
lében.

De szerencséje volt a szerencsétlennek, hogy az emberi összes keserüségek elszenvedésére csak egy éjele volt már, legalább elméjében valamennyinek tudata meg nem fordul-
15 hatott, és szerencsém nekem, mert elsorolásukra életem kevés
volna, s művem nem lehetne bevégett.

És ő azokat mégis egy percben összesen érezte! oh, a szív sokkal gazdagabb s mindenhatóbb az észnél! Azon időközben, mig a szem egyet pillant, mig az örökkévalóság óráján csak
20 egy fővényszem hull le, sőt gyorsabban, hogy az idő maga
sem veszi észre, haladott é vagy nem, — a szív milliárd érzést fog fel, melyek közül az ész csak századikának sem tud nevet adni!

Az ősz férfiú ellenben még sokkal borzasztóbb volt. Itt a
25 végletek találkoztak. Nyugodtsága olly nagy volt, hogy a nyugtalanságba ment át.

Mit csinállok reggelig? — gondolá! előtte minden megunt, gyűlölt volt. Az álom még nem halál, gondolá, s engem csak a halál elégít ki. Gondolkozni? miről? Kinek még gondolkozni
30 valója van, annak még van valami kedves az életben. Nincs méltó tárgy, mellyről gondolkozzam. A halál; az méltó volna egyedül, de mivel ugy is meglesz, mit gondolkozzam felőle; hála a természetnek, melly halált alkotott, olly bizonyosat, mellyről nem kell gondoskodni.

35 Milly borzasztó az elégtűtség! mint nyomja lelkemet! ne

mondjátok, hogy az elégtelenség boldogság! most érzem előszőr, de alig van valami nála iszonyatosb. Mindennek meg-
unása, ez az elégtelenség.

És nekem holnap reggelig kell még élnem, azért, mert még
5 meg nem haltam!

Gazdag vagyok, az igaz; gazdagabb a természetnél, melly alkotott; mert nem tud nekem olyat adni, mit meg ne vetnék. Szegény világ, szegény koldus!

Az enyészet, a halál, ez még az övé, ezt adhatja, ezt *kell*
10 neki adnia, mert ez tulajdonkép enyém, mellyet ő nekem születési ajándokul adott. Köszönöm! Ez az oka, hogy nem panaszklok ellene, sem nem dicsérem. Ez az oka, hogy elégtel vagyok, mi azonban holnap reggelig átokul fekszik rajtam. Szegény teremtőm! van é valami, mi tökéletes volna az általad
15 adott életben?

A halál teremtésében vagy legnagyobb. Ez legtökéletesebb teremtményed. Áldott légy érette!

De mindemellett most előttem igen szegény vagy. Adj valamit, mit szeretni, sajnálni tudnék. Legalább reggelig
20 eljátszanám vele. Akkor volnál előttem hatalmas és nagy! — Nagyobb volnál, mint a halál teremtésében! szegény, szegény!

Örökkévalóság! Ha holnap reggelig csakugyan élnem kell, úgy én tudni fogom, mi az örökkévalóság!

II.

25 Ember, mi vagy te? Átmenet é nemünkéből az istenekhez vagy ördögökhez? Az életből a halálba, a végesből a végtelenbe? Hová tartozol te? Az éghez é, a földhöz é, vagy tán mindkettő között lebegsz? úgy érzesz é, vagy én álmodom, vagy épen örült vagyok?

30 — Élet embere! — mondá felelőleg az öreg a bámuló ifjunak, ajkának olyforma mozdulatával, melly más embernél a kisebbités mosolyának volna nevezhető.

— Nem, én is a halálé vagyok, mint te, öreg. —

— Te csak holnap leszel azé, én már most azé vagyok.

35 — Azt látom, s épen azt bámulom. Oh, add nekem lelkedet holnap reggelig! — Beszélj, mondd, hogy jutottál ennyire? Ha lelkemet csak pár percig is megtudnád csalni, elvonván őt állapota szörnyüségének öntudatától érdekes beszéddel, — valóban nagy jót tennél velem.

— Nincs kedvem jót tenni, valamint rosszat sem. Ha a világ teremtője kezembe adná mindenhatóságát, akkor sem tennék semmit, nyakába vetném a világgal rohanó lovaknak a gyep-lőt, s összetett karokkal nézném, mint zavarodik össze minden, rend nélkül, mint rohanna minden elem vesztébe egy-
5 másra, s végre megállana minden élettelen s céltalanul, összevegyülve a jó a rosszal — mint az emberek nevezik — mert a teremtő szótárából e két szó hiányzik.

— Borzasztó ember, mint irigylem sorsodat!

10 — Én meg a tiedet. Kettőnk közül nem tudom, melyiknek lesz kinosabb ez éj. Bizonynal nekem. Neked rövid lesz, mert nehezen válsz meg az élettől, nekem azonban hosszú, igen hosszú. Gyermekjátéku örömet átvennék valamit életvágyodból, de ez lehetlen. Szenvedj; boldog aki szenvedni
15 tud; látd, én nem tudok, de élvezni sem tudok. Csinálj, amit akarsz, nem bánom

Az ősz ember ajka ugy látszék elunta a mozgást, s elhallgattott, szemeit is behunyá, s alunni készült. Az ifju egy ideig mereven nézett rá, s ugy tetszék neki, mintha egy halottat
20 látna maga előtt, fénytelen üvegszemekkel, ki mindent lát és ismer, de semmit sem érez. Majd fölébredvén ámulatából, az ablakhoz rohant, s a világ állott előtte tele boldogsággal minden szenvedések nélkül, s közepette ő maga, a világ minden gyötrelmeivel.

25

III.

... Oh jőj el éj, takard el szemem elől e boldogságot! Altasd el az öröm és mulatásnak e sértő zaját, s altass el engem is!

Milly boldogok az emberek! milly szép a világ!

30 Mi haszna voltam én illy boldog mint ti, ha nem tudtam azt, hogy az vagyok? most már tudnám, most pedig már késő!

Csak az tudja az életet becsülni, ki már egyszer élt, és — meghalt az életnek. Csak az tudja, mi szép az ifjuság, ki már
35 megvénült.

Törvény! te vagy é a halál szelleme, ki rám kimondád az ítéletet, hogy az életre alkalmatlan vagyok? Te vagy é az idő, a kérlelhetlen, melyet nem lehet visszahíni? Te volnál

az, kit változékony, gyarló emberek alkottak? Melly, ugy lehet, megváltozol holnap, midőn már én nem leszek miattad?

Te engem megvénitesz erőszakosan? Elébbem állítod a halált, és nézeted velem, mint a vénnel, ki meggörbedt háttal
5 csak a sírba néz?

Adjatok életet nekem, s hasonlók lesztek az istenhez, ki ad és vesz, ti pedig csak vesztek. Adjatok csak egy évet, egy hetet, én nektek, kik nem tudjátok azt, megmutatom, milly szép az élet!

10 Vétkeztem ellenetek? — meglehet, sőt megismerem. De ti nem vagytok az idő, melly egyedül tudja megítélni, mi a javíthatlan és fölösleges?

Milly szép minden; amott nyugszik a nap. Milly szép annak lenyugvása, kinek ismét hajnala van! milly kedves a tél, a
15 dermedés szemfedője a hó, melly alatt az uj tavasz reményének bimbói rejlenek!

Te ifju ott lesütött fővel az utcán, min búsulsz? Jőj be hozzám, majd én megvigasztallak. Te bizonyosan avval dicsekedel magadnak, hogy legboldogtalanabb vagy a földön:
20 emlékszem rá, midőn egykor magam is voltam illy állapotban; be hálátlan vagy a teremtő iránt, ki éltet, be érdemetlen az életre! —

Elveszítél valamit talán? Lehet é valamit elvesziteni, mig ifju az ember, a gyermekidőn kívül, mit ugy is alig vár,
25 hogy elveszitsen, s beléphessen a szerelem mennyországába? Vagy talán ábrándos vagy? s vesztett kedveseden kívül nem hiszesz mást találhatni? Hadd el az ábrándokat! Homályos köde ez az észnek, melly elzárja a szem elől a kilátást, a világot, mellyben ha eltéved az ember, azt kívánja, hogy a világ
30 találja meg őt, nem pedig ő a világot, mellyet ő nem lát, csak képzél fonákul, s ki akarván szabadulni a tévedésből, többnyire mindig oda jut, honnan elindult. Kolostora ez a léleknek, képzelt istenek képeivel rakott templommal, s tisztátlan kezdeddel készített szentségekkel, mellyek imádásaért megvono
35 nod magad a világtól, s kik isteneid iránt nem ugy éreznek mint te, hideg sárnak gúnyolod őket; — jőj be hozzám barátom, te a mennyben, a levegőben képzelsz boldogságot, — én oda vagyok indulóban, cserélj meg velem! —

Oh jőj el éj, takard el szemeim elől e tömérdek boldogságot,
40 melly méltatlanok keblein tenyészik; takard el előlem a földet, az életgyönyörök e nagy terített asztalát, hol az élet romlott

inyü kényurai dőzsölnek, míg én alattuk az utósó morzsán
rágódva, éhhalálra vagyok kárhoztatva!

IV.

De ne jőj még el éj, ne jőj, állj meg nap, — hiszen nem foglak
5 látni többé!

Nem indit é meg egy ember szava, ki eddig imádta sugara-
dat, ki téged legnagyobb jóltevőjén-k hitt, — nem állasz é
meg szavára, midőn azt kiáltja hozzád, hogy — nem fog
láttni többé!

10 O szép és jó nap, szegények és árvák atyja, főséges királya
a földnek és csillagoknak, jelképe a szeretet és jósnáknak,
koronája az istennek, barátja az életnek, ellensége a sírnak, —
nem látlak többé!

Isten veled! — Mosolyogni látszol szavamra, midőn mon-
15 dom, isten veled! most látom, milly nagy vagy te; a legnagyobb-
bat kívántam neked, s te mosolyogsz reá.

Holnap az én ajándokommal is gazdagabban kelsz föl.
Visszaadom, amit adtál, elrabolják holnap az emberek. Hol-
nap már nem leszek veled rokon; szemeimből hozzád vissza-
20 röpven a sugár, mit születésemkor adál; hiában tekintesz le
rám holnap, nem ismerünk egymásra többé, szemem üregeiben
feléd lelketlen fvény fog fényleni!

Isten veled! ki ma nekem lenyugszol, holnap bakóimnak
kelsz föl, — isten veled!

25

V.

— Fiatal ember!

Köszönöm neked, nem azt, hogy mulattatsz, mert ezt nem
teheted, hanem hogy helyettem csinálsz valamit, mivel időm
zsákját töltöd, melyet holnap bekötnek. Csak gyötrődjél,
30 panaszkodjál, fulladj meg vágyaidban, — de csak holnap
reggel, legalább addig nem kell lábamat lógnom s a szegletbe
bámulnom unalombul, s legalább nem kell azon gondolkoz-
nom, hogy min gondolkozzam holnap reggelig?

Bámulatban meredten fordula hátra az ifju elitelt. Izzó
35 fájdmálára fagyasztólág hatottak az ősz ember gúnyos szavai.

— Jól van, mondá szünet mulva neki; tehát megismered, hogy valamiben neked szolgáltam; mivel pedig én azt látom, hogy ellentéte vagyunk egymásnak, te épen úgy könnyithetsz rajtam, sőt te még jobban mint én rajtad. Én neked hiában
5 föstöm az életet szépre, próbáld meg te azt nekem hasztalan és feketére fösteni; ne tedd jó akaratból irántam, hanem magad iránt, — időtöltésből.

Hasztalan próbálom meg, fiam; a halott nem ölheti meg az élő; én halott vagyok. Hanem ha halálra akarsz ijedni
10 tőlem, beszélek valamit életemből. — Különben ne gondold, hogy azt, mit én szenvedtem, már sok ezer nem szenvedte, majdnem mindennapi az, mit elmondok, — az állapot, melyben most látsz és csodálkozol, egyéniség okozta inkább, nem csupán a külső behatások.

15

VI.

— Nem látod e szellemet, mellyet most elébem állit a képzelet, ez egyetlen működő s meleg tagja fagyott lelkemnek? Látod é ősz haját, melly könnyebb a levegőnél, s melly neki olly nehéz, hogy alatta görnyedve áll? Látod é gyöngült
20 szemeiben a könnyeket, e két gyémánt szikladarabot, s hiszed é róluk, hogy azok erőtlen aszott szíven feküdtek, és szívének fájdalma, mint földingató gyúanyag a bérceket, azokat arcára birta tolni, hogy meg ne fuladjon alatta? O könnyek, vegyétek el ez ősznek szeme fényét, hogy ne lásson engem!

25 — Lásd, e szellem itt, az én apám szelleme. Ez ősz ember többet szenvedett mint én, s mindent én érttem szenvedett; s szívéből nem pusztult ki a szerelem halálaig, pedig e szeretet volt az ő átka, és az enyém.

— Szerencsés volt ő, s én — bár nem akarva, — megfosztám szerencsájától. Mondtam neki, hogy gyűlöljön engem,
30 én fölépitem szerencsáját, ha saját szerencsém romjain is. Csak vesse ki szívéből a szeretet érzékenységét, és ne sajnáljon engem, mert azon tudat engem, hogy ő miattam búsul, megőrjít, s képtelenné tesz neki többet használni.

35 — De ő nem szünt meg szeretni, s én gyakran láttam őt illy könnyekkel, mint most állapotomon gyászolni; nem fájtt semmi kínja testemnek, könnyű volt a fáradtság, de apámnak értemi fájdalma két akkorává növe szállta meg s fárasztá lelkemet.

36

— Megátkoztam a szeretetet, s az érzékenység teremtőjét. Ez volt az első átok, s az utolsó, mellyel a teremtőt megbántottam, — de mellyet soha nem vontam vissza, és soha nem bántam meg!

5 — Mi is egyéb az érzékenység, a becsületesek és jók tulajdona, mint igazságtalan átka a sorsnak, rettentője az erkölcsnek? — Egy örökös lázító ez, egy faltörő forradalmár, ki örökké lelkesít, és rokonszenvet ébreszt maga iránt, de örökösen veszít, s követői átkát vonja maga után, kik mindamellet,
10 hogy szenvednek miatta, nem tudják lerázni meggyökerezett elveiket, s életük reménytelen vágyak sohajjaiból, örökre letűnt kedves multidők gyötrő emlékezetéből áll

Ha e szellem, kit itt látsz most előttem, élne még, vagy volna hatalom, melly őt valaha föltámaszthatja, — most
15 nem látnál illy nyugodtan, érzéketlenül. De ő nincs többé, s azon tudat, mellyre a bölcsélet vezérlett, hogy ő nem szenved többé miattam, s hogy szelleme itt csak képzetem teremtménye, megnyugtat, s ha volna fájdalom lelkemben, csak azon tudatért volna, hogy egykor mégis szenvedett, de miután
20 már nem használhatok neki, mi haszna ébredne bennem a multért, az emlékezetért — fájdalom?

— Mi haszna szedném össze, ha lehetséges volna is, a világtengerben elvegyült könyeinek gazdag s legdrágább gyűjteményét, s mi haszna raknám le azokat sírjára, visszatehetném é oda a sírba, váltságul a fájdalomért, melly számüzé
25 onnan őket?

— O köny, te legdrágább zálog a világon! És mindamellet a leghaszontalanabb; van é kincse a teremtőnek, melly visszavegye a fájdalmat, mellyért téged befoglalt az élet?

30 — Azért hüllj meg képzelet, s utasítsd el e kisértő szellemet, — nem indít meg többé semmi.

VII.

— Miattad leereszkedem a földhöz, az élethez, és emberekhez. Körülményes történetkóját mondom el életemnek.

15 — Szegény szülők gyermekéül születtem. Szülőföldem egy erdő volt, hol nyolc éves koromig laktam, hol nem volt szomszéd, ki irigyelt vagy irigyeltette volna magát, ki megmutatta volna, mi bűne lehet az embernek egymás iránt, ki

érezte volna velem, hogy az embernek, hogy boldog legyen, gyűlölnie tudni is okvetlen szükséges. Amit eddig láttam, minden csak szeretett, s én sem tudtam mi a gyűlölet. Az életet békének képzeltem harc nélkül, szépnek rút nélkül,
5 örömnek bú nélkül, s boldog voltam — öntudatlanul.

— Kiket itt láttam e ház körül, a család tagjai, mellyhez tartozám, olyanoknak tünnek föl mostan is emlékezetemben, mint kik valódilag sem a földhöz, sem az éghez nem tartoznak, hanem a kettő között lebegnek. A föld — az emberek,
10 kiktől mi elszigetelten élünk, az ég — a szellemek, s az ember míg él, csak félig az.

— Azt hívém mindegyikről, hogy
Ott fenn született az égen,

s ez ábrándos hitet még most is megbocsátom magamnak.

15 — És én valamennyit szerencsétlenné tettem!

És miért? — Elpazaroltam mindenüket, hogy egy, nemzetem között s hazámban idegen istennőnek, a dicsőségnek uszályát vihessem, s nem vevém észre, hogy én ott csak rabzolgai szerepet játszám. Ennek szolgálataért megvettem a
20 szerencsét, gazdagságot, s kik otthon érttem fáradtak, keserves munka között szerezve meg szükséges falatjaimat, míg én nekem a szellemiség levegője tápot épen nem adott, — avval biztattam őket, hogy tűrjenek, majd dicsőségem fénye rájuk is kiterjed!

25

VIII.

— Fiatal ember! — A gyilkos is inkább lehet sajnálatra méltó, de az elbizott — soha sem!

— Sokat kelle botlanom, míg végre félig kiábrándultam. Háromszor hagytam oda családomat nagy ígérteü reményekkel, mintegy kirabolva testvéreimet, kik félmezetlenül szenvedték a hideget s dologban tölték a nyarat, s minduntalan remélve szerencsémben, — míg én, bár talán ép azért, mert
30 buzgóságomban vakon rohanva kerestem, végkép elveszítém azt, s háromszor tértem haza, szülőházamban a nyomort nem
35 annyira megosztani mint nagyobbítani!

— És jól emlékezem a könyekre, mellyeket illykor testvéreim s anyám hullattak arcomra — örömükben!

— Csak én nem sirtam illyenkor egyedül örömkönyeket!

38

az öntudat, mely sugdosá: te tetted ezt! — az egykoron
olly kedves szülőföldet, s mindent mi benne volt, egy büntető
pokollá, s kinzó ördögeivé változtatta. Lehet é nagyobb
büntetés egy tévedett, de legkevesbbé bünös léleknek, mint azok
5 nagylelkü szeretetét tapasztalnia, kiket ő szerencsétlenné
tett, s kiket ő szinte viszont legfőkép szeret?

— Ne mondjátok, hogy az árva sorsa rosabb lett volna
enyémnél. Nincs kinosabb, mint szeretetünk tárgyát kinok-
ban látni saját magunk miatt, s rajtuk nem segíthetni.

10 — Kárhoztatám a természet törvényét: mért nem szült
érzékten sziklából, mellyet ne kellene sajnálnom, midőn a
villámok repesztik, s boldognak tarték minden durvát és
érzékent, ki földve van a sorsnak minden csapásai ellen.

— Egy reményem és vigasztalásom volt: ha valaha hálás
15 lehetek mégis!

— Ki fog akkor ugy örülni tudni, mint én? —

IX.

— Ti dus paloták keselyü fiai, ti unatkoznátok beszéde-
men; ti nem tudjátok, mi a szülő és testvérszeretet, — nem
20 csoda, hiszen ti ragadozók vagytok!

— Én szerettem őket, s kértem a sorsot, adjon alkalmat,
hogy én szerezzem boldogságukat, s még halálom is olly-
nemű legyen, mellyel nekik hasznot tegyek!

— Ti, ti nem tudjátok, mi e szeretet; a ti gyöngyeitek
25 bányája a föld, az enyém testvéreimnek szive volt.

— Mért nem vásároljátok a könyeket? majd árulója len-
nék én, s így nem maradnék tán szeretteim adósa.

Igy vergődtem kinaimmal, mig egy szerencsének látszó
alkalom nyílt előttem.

30 — Szegény hazám, melly olly rég túrta a nyomort, melly-
nek voltam egy részt én is nyomorultja, — szellemi harcot
üzent a világszellemnek, melly őt századok előtt megátkozta,
hogy így megröviditse az átok idejét, melly már talán, ha
békében túr, nem sokáig tartandott; — én is békés szellemi
35 küzdelemre szálltam érte, s már reményem volt a legfőbb
boldogsághoz.

Szeretteim összegyűltek körülöm, s örömben usztak, s
én még ekkor sem örülhettem; mert az övéiké is kora és mulé-
kony volt, mire azonban sajnáltam őket figyelmeztetni.

— Rövid időn elveszett e boldogság és elveszett reményem.

— Azon emberek közé tartozván, kiknek boldog hazára okvetlen szükségük van, hogy boldogok legyenek, képzelheted,
5 milly nagy volt rám, és elhatározó e csapás.

— Szerencsétlen vagy te is, fiatal barátom; ugy hiszem tudod, mi a börtön, s így fölösleges azt veled ismertetnem. Midőn boldogságom veszendőben volt, ohajtám ugyan a halált, de öngyilkossá nem lettem azért, mert haza gondoltam: a
10 szülői ház, ez lesz hazám! — így vélekedém itt a börtönben is, mig innen is megszabadultam.

X.

Midőn haza felé ballagtam, egy város végén, ritka látványu komédiában részesültek az emberek. Egy felebarátjukat vit-
15 ték akasztani.

— Kérdezém egy uracstól, mi vétsége van a kivégzendőnek? nem tudom, felelé, különben csak étvágyszerzésül teszem e sétát. Kérdezém másiktól; én, ugymond, nem törődöm vele, csak annyit tudok, hogy kegyelmet nem kap, így legalább
20 hiában nem fáradok, mint tegnap a színházba, hol hallgatók hiánya miatt elmaradt a vigjáték; a harmadik azt felelé, hogy mindenesetre halálosan vétkezett, miután felkötik.

— A sors nem engedé ekkor megtudnom, hogy e szerencsétlen öcsém volt, ki érettem boszut állván, elítéltetett.

25

XI.

— A nap nyugodóban volt völgyi házunk fölött, midőn azt újra megpillanthatám. Szélvihart jósló vérszínben uszott a táj, de égő házunk lángjai azt elhalványíták. Mire oda értem már csak rom volt; a sötétség, mely ezután a tájat elboritá,
30 majdnem kézzel fogható volt. Köröskörül néma minden, mintha maga az ismerős környék, s annak minden tárgyai, elborzandó bámulatban merednének meg a végbement jeleneten.

— Lelkem is ekkor e tájékhöz hasonlított. —

35 — Egy szögletben némi utómaradék villogott még az emésztő lángoknak; egy árnyék virrasztott mellette; ember-

40

forma volt, de mivel mozdulatlan volt, mint sírszobor, azt hívém eleinte, hogy hamu, mely szét fog omlani.

— Ti hirdetétek, hogy leend ítélet. De ti magatok nem hívétek, mert panasztok épen semmi, bűnötök pedig igen sok van. Én tagadám eddig, de most hiszem, mert így — könnyebben halok meg. Szellemem kísértet lesz, királya és legborzasztóbbika minden szellemeknek, ki az alvó istent fogom kísérteni, és rémes imádsággal unszolni, hogy hozzon mielőbb a megromolt világra végítéletet!

10 — E hangokat hallám ugyan, de nem tudtam kivenni a légből é, vagy föld alól jön, csak egy pisztoly fulladt morranása vonta figyelmemet a mozdulatlan árnyék felé, mely ekkor összeomlott, az irigy lángok közé vért főcskendve.

— Odarohantam, s apámat találtam végső kínok között.

15

XII.

— Fájdalmas kiáltásaim pillanatnyi eszméletre hozák. Magyarázatot kértem tőle, azon oknál fogva, hogy emberhez többé nem szólok. Ohajtottam volna itt halni meg. Összevegyíteni véretem övével, így talán egy virág nőtt volna porunkból, 20 vagy felszállottunk volna köd alakban a fellegek közé, s változtunk volna földre lesújtó villámmá, hisz illy elátkozottakból lesz az — isten nyila!

— Mi ugy hiszem, nem ütöttünk volna meg ártatlant!

— Fogadd meg nekem, hogy élni fogsz, és a boldogságot 25 keresni. Ezt kéré tőlem apám végpercében.

— Tudd meg, hogy már csak magad vagy közülünk élő. Anyád búban halt utánad, öcséd —

— Öcséd megboszult, s halállal szenvedett értted. Két kis testvéred itt van a lángokban. Én — tudod . . .

30 — O ti színészei a — színnek, de nem a valónak! Ki tudnátok é mondani ez utósó szavakat, hogy azok jelentését mindenki megértse?

— Én eltaláltam, mit jelentenek e szavak: tudod!

— Nem volt mit enni!

35 — Fölgyujtám a házat, s bevetém őket a lángokba folytatá. De félek, elkésem. Ha akarod könnyíteni halálomat, fogadd meg, hogy élni fogsz és keresni fogod a boldogságot. Szerencsétlen fészek szülötte, ki egyedül maradt meg, te egyedül olly boldog lész, mint mi valamennyien szerencsétlenek.

— Nem is fontolgaték e kérelem után. Nem-et mondték.

— Nem annyi volna é nekem boldogságra törekedni, mint szenvedéseiteket kigúnyolni, s kik miattam kinosan éltetek, s érttem meghaltatok, — boldogságom zajával benneteket
5 még a sirban is nyugtalanítani?!

— Fogadd meg, fogadd meg! — ismétlé ő többször, s kínokban rángatódzék; engedj meghalnom, fogadd meg!

— Ekkor nem tagadhatám meg kívánságát teljesíteni.

— Ugy lesz nyugalmas örökálmam, amint fogadásodat
10 teljesited! — Légy boldog!

XIII.

— Felelj, fiatal barátom, lehettem volna é valamivel jobban megátkozva, mint e tulságos szeretet ohajtásával?

— Legyen átkozott a szeretet!

15 — Emberek, kiknek célotok boldog lenni, — de nem egyébre, ne szeressetek semmit, ne szülőt, testvért, hazát, szeretőt, — mert ez mind elveszthető. S mi boldogtalan az ember ilyenkor!

— És milly boldog addig a durva szivtelen, ki apjára, testvéreire is vészt árasztani kész, s az érte kapott dijon vásárolt szesz élvezeténél már apja emlékezetének temetési torát
20 issza?!

— Legyen átkozott a szeretet!

— Milly boldog hozzám képest a rabló, a gyilkos, ki hidegen öl meg csecsemőt anyja sikoltásai előtt, ki némi elégtelenséggel nézdel végig vérfoltos ruháin, szenvedéllyel üzött pálcájának mindmegannyi érdemjeléül tekintve e foltokat!

— És legalább a boszuban dúsgazdag. Tízszert annyi sebet oszt, mint mennyit ő szenvedett. Igazságtalan ugyan, de ő
30 mégis boldog.

— De ki is egyéb igazságos e földön, mint azok, kiknek szemébe tiltva van mondani az ellenkező?

— Egy borzasztó kötelesség is jutott még apámtól. El kelle őt temetnem. Egy hú ebe volt ebben társam. Bevivém tetemeit az erdő közepébe, hol vadakon kívül ritkán járt
35 egyéb. Fris pázsitból, és virágokból oltáralaku emelvényt készíték neki, rátevén s följe iharágakból templomot rakék, s több napokig imádtam.

— Azoknak, kik balsorsunk okozói voltak, nem kívántam volna más átkot, mint illy jó apát, s lelkem jelen állapotát.

— Végre a test a tiszta léggel összeütköző illatadással jelenté, hogy ezentul föld alá való. Próbáltam eltemetni, de ⁵ nem valék rá képes. Fele véretem adtam volna a balzsamért, hogy megtarthassam tetemét, de véren csak boszut lehet vásárolni.

— Fölgyujtám tehát a már hervadásba ment zöld templomot, mialatt az eb, melly ez ideig szótlan feküdt a tetem ¹⁰ lábainál, roszaló morgásával vonta maga felé figyelmemet. Lehetlen volt őt elvonnom helyéről. Határozott morgással válaszolt, mellyben némi megvetés is volt. Midőn égni kezdé, kifutott pár lépésnyire, fájdalmasan nyöszörögve, — de újabb dühösséggel rohant a lángok közé.

¹⁵ — Te akartad apám, hogy ez eb sorsát — irigyelnem kelle !

— Ezután elrohantam e helyről, és utat vettem azon város vége felé, hol nem régiben nagy közönségű színjásokra gyűltek össze az emberek.

XIV.

²⁰ — Légy boldog ! — Annyi sirhalma az érttem elesetteknek, mellyek fölött, mint a kék ég, terül el emlékezetem végtelensége, megnépesülve a képzelet ezernyi csillagszemeivel, mellyek minduntalan csak a földre, a földbe néznek, hol a szeretet vértanui nyugosznak, amaz olcsó jutalommal, hogy már ²⁵ többé nem szenvednek.

— Milly könnyen fizetsz, sors, a halállal, a nullázás e nagy mesterével. Ha valakinek adósa vagy boldogsággal, legyilkoltatod őket, mint egy kényur hitelezőit.

Szivemben hét sír van, szerettem nyugtalan tetemeivel, ³⁰ mellyek haragnak s boszúra dühitenek. Egy van közöttük, ki csöndesen pihenne, de szüntelen a többit csöndesíti könyörgeéseivel, s ez nekem még kínosabb. Apám szelleme ez, ki gyakran ismétli: legyen ő boldog !

— Halottak emlékezete, még a te országodban is egyenlet- ³⁵ lenség van !

XV.

— Szerelem, szerelem !

— Nem nyilik é a sírokon is virágod, nem ott látogatod é meg a szívet, hol rád legnagyobb szüksége van; — nem legerősebb⁵ vagy é a leggyöngébb szívben, s legvirágzóbb a legnagyobb pusztaságban ?

Fiatal ember, mit szölsz hozzá ? Szerelmes lettem, nem szép vendég é a sírok halottjai között a szerelem ? — Ha ha ha !

— Az akasztófa földje több halottal népesült addig, míg¹⁰ én oda érkeztem, hogy öcsém tetemeit kiszabadítsam, a bitófa árnyékának borzasztó nyomása alól.

— Éjféiben épen fölötte nyult végig, s így ó a többi szel-
lemek éjféli sétáján meg nem jelenhetett. Ez idő alatt ástam
gyanitott gödrét, de tévedésből más tetemét ástam ki. Midőn
ujra ásáshoz fognék, egy fekete alak közeledett felém — a
hóhér leánya. Nem láttam őt, mert elborult s sötétebb lőn,
csak ruhája gyöngé suhogását hallám, s csak arca, mint
bolygó fény, világlott halványul a földszíne fölött. Égből
küldött fáklyavilágnak hívém, világítóul szomorú munkám-
nál. Az általam kiásott tetemben volt szerelmesére ismert, s
élvezetes magánybeszédben áradozott fölötte, míg én munká-
mat folytatva nem igen ügyeltem rá, bár sok érdekeset
mondhata. Midőn a többi között nekem a fáradságot meg-
köszönte, mellyet neki véletlenül tettem, magát minden
halandók legboldogtalanabbikának mondá, melly egyetlen
szó volt képes bennem még valaki iránt érdeket gerjeszteni;
mert ilyen az emberi lélek: dicskedjél a hős előtt hős tettek-
ről, mondd a jó vadász előtt magad legjobbnak, s ha halálos
ágyán fekszik, s a kínok már elnémiták ajkait, — szóra hozod
őket. Így van a szenvedések fia, gyötrelmei nagyságának
büszke öntudatával, s vértanui koszoruját nem kevésbé
hordja kevélyen, mint az erdők üldözött szarvasa ágas koroná-
ját.

— Te még boldogabb vagy, mert meghalhatsz; ha ide főnn még³⁵
a napsugár is ellenségeddé vált, melly csak nyomorod rongyait,
s szenvedéseid sebeit égeti gúnyos mosolyával, nyitva áll
előtted egy sötét földalatti ut, a halálé, melly az alvilágba
vezet, ezen még menekülhetsz. Előttem ez is zárva van,
nekem nem szabad meghalnom !

XVI.

— Ennek szelleme volt, kit egyedül szerettem, kinek most itt földmaradványain keresem a vesztett gyönyört. Ez volt, ki engem szeretni mert, míg mások származásom miatt megvetettek. De szegény volt, földhöz ragadt szegény, s apám, néhány forint különbség miatt tőle megtagadott. De látva az erős viszony kapcsát, melly bennünket egybefűze, hozzáillő ördögi cselhez nyult. Pedig mi reménye lehetett jövőm iránt, kinek közutálata az emberek részéről minden kilátást elhomályosított.

— E jó embernek egyebe sem volt, s nem is lehetett, mint becsülete. Ezt támadta meg tehát apám cselszövénye. Többek által rábizonyítá, hogy házát tetemesen meglopta, azon kincseket, mellyeken, mint minden pénzen, emberárulás és kajánság sárgul, ezeken az értük fölcserélt embervér vörösölt.

— Hiában igyekezett magát a közvélemény előtt igazolni. A büntetést irántami célból kiállotta. De ezután sem volt nyugta. A rágalom egy főcinkosa az utcán, hol legtöbb néptömeg gyült össze, ujjal mutogatva rá, s tolvajnak cimezve, ingerlé őt, vélvén hogy ez által végkép elkészerítve őt, e vidékbéli önkényes száműzésre birandja.

— De ő, ki a szinleges gyalázatot tiszta öntudattal, szerelmemért eltűrte, ettől megfosztatva, az életről is lemondott. Aljas rágalmazóján véres boszut állott. Megölte őt. S e tetteért, — az emberi igazság a gyalázat fájára köttette.

— S én örömmel követném őt, s hasonló halál nemével óhajtanék részese lenni igazságtalan gyalázatának . . . Azonban az emberek ítélete szerint, már az is vagyok, — és ezért kell élnem.

— Anyává lettem ! —

XVII.

— Szerelmes lettem e nő boldogtalanságába, melly egy részben a magaméhoz hasonlított. Egyképen életre valánk kárhoytatva mindketten, e hasonlat lón a kapocs közöttünk. —

— Megindulánk tehát a bitófától, a sors azon parancsát teljesítendők, hogy éljünk. De csakhamar azon kérdést tettük

egymáshoz, hogy hát miből is áll az élet? Mindegyikünk egy mély és sötét irt éreze lelkében, melly még viszhangot sem ád a beléje hulló tárgyak ütődéseitől. Nem érdekelt semmi, kedélyünk az unalom tengerén szúnyadott viharban csöndben⁵ egyaránt. Olyanok voltunk, mint a havasok hava, távol a földtől, közelebb a naphoz, s mégis rideg, örökéletű unalomra kárhoztatott, mellyre hiában kacsint a hév napsugár, soha nem lesz olvadékony, mellynek egyedüli mulatsága a nézés, de ollyasmi nem történhetik oda lenn a melegen, mi őt érde-¹⁰ kelje, szóra hozza. Itt olyan hideg van, — s nekem e hideg-ség olly barátságosan tetszett, mert — rokon volt lelkemmel.

— S rokonszenvből egy illy havas oldalában vontuk meg magunkat. Jó volt, hogy anyagi fentarthatás végett munkálkodni, s az emberekkel érintkeznünk kellett. Ez órái mun-¹⁵ kásságunknak lelkeink ébrenalvása volt, midőn saját lelki vilá-gunk fellegvéra romjaiból leszállva az emberek alacsony mű-helyének kicsinyes tárgyain szórakoztunk.

— Azonban életünk mégsem volt egyéb, mint csüngés az élet pókhálóján, fővel alá, a föld, a sir felé. Előttünk minden,²⁰ mi emberi volt, gúny és élvtelen kacaj tárgya lőn.

— Abban is, mi természeti volt, az emberinek láttam hasonlatát, s végre ez is untatott. Az ég urát mennydörgései-ben, a szelet romboló dühében, a fellegek társalgását az ég tágas teremében, — mindezeket hivatlan bohócaimul tekin-²⁵ tém, kik mindnyájan nem valának képesek unalmam elűzni.

— Ugy voltam az élettél, mint ki mulatni színházba megyen, s mulatsága abból áll, miszerint várja, hogy vége legyen a játéknak.

XVIII.

³⁰ — A hóhér leánya egy szép fiut szült. Ez változtatott rajta, tudott örülni, s egy ideig már nem is tekintém hozzám hasonlónak.

— Azonban öröme igen rövid volt, s a szegény anyát, nemcsak hogy öröme elenyészett, sőt egy az eddigieknél³⁵ rettenetesb fájdalom szállta meg. Midőn ő azelőtt fiát nézeget-ve anyai örömeiben uszott, szórakoztam ugyan öröme nézésében, de örülni képes nem valék. Meg kezdé vetni élvtelen fagyosságomat.

— Sajnálak mondám neki, miután látom, hogy örülni tudsz; örvendő, készülj el a szenvedésre, melly bizonyosan elkövetkezik. Látod én csalhatlan vagyok, mert az öröme és szenvedésre egyaránt képtelen vagyok —

⁵ — Ő, kit sérthettek e szavaim, ő szegény, most irigyemmé lón. Szemébe bekövetkezett. Hozzám fordult, panaszkodott, de kétségbeesetten fordult el tőlem, látva bennem egy érzéki halottat, ki gondolni, elismerni tud, de érezni akarva sem! Midőn szerencsétlen fiára nézett, lelkeimmel óhajtott volna

¹⁰ cserélni.
— Fia örökölte anyja méhében annak ez idő alatti lélekállapotát. Gyermeke növekedett, de néma, örömtelen, s csak a bánatra fogékony volt. Beszélni sem tanult, mert nem érdekelt semmi. Semmi nem volt képes őt felvidítani. Elméjén

¹⁵ rémektől pezsgő éj fekete fátyola lengett, szívének a fájdalom vele született gyögvithatlan hibája volt.
— Kik az emberek közt keresitek csak a rosszat, és szörnyeket, ne feledjétek el, hogy a természet is szül szörnyeket, s okoz fájdalmakat, mellyeket meggyógyítani nem képes!

²⁰ — A szegény anya meghalt, megátkozván az emberit és a természetit végpercében.

XIX.

— Az elárvult fiu elmélkedésem tárgya lón. Láttam előre benne, hogy pokla lesz önmagának, réme minden élőnek,

²⁵ kinek fájdalma lobogó tüzétől megijed a mellette levő, félvén hogy rá ragad.
— Kinek homlokán örök boru felhői lengenek, szárnyaikon a kétségbeesés hangján suhogtatva: nem lesz derü soha!

— Kinek szemlein ott feledve terjeng a bánat köde, tagad-

³⁰ ván hogy van verőfény.
— Kinek szívében özvegyen ül a fájdalom, gyászolván a száműzött örömet.
— Mit tegyek e szegény fiuval? Terhe lesz magának, terhe az élőnek. A természet segít az emberen, s az embernek

³⁵ nincs é joga segíteni a természetet?
— Hideg megfontolás után e gyermeket megöltem. Hogy ezért kérdőre vehetem, nem is jutott eszembe. Így apámnak tett fogadásomat sem sértve meg, céloimat értem. Az emberek halálra ítélték.

— Így látsz most itt érdektelenül minden iránt; egy eset volna némileg meglepő, ha t. i. kegyelmet kapnék. Talán még ezen esetben boszankodni is tudnék.

— Ez érzéki fagy, melly már egy idő óta tulajdonom, amint⁵ vélheted, nem csupán a külső események, illetőleg szenvedések okozata, egy jó része van benne az eszmélkedésnek.

— Különbem életem — a sorsnak talán különös figyelméből irántam — minden eszméleti mellé gyakorlatit adott. A millyen rutnak képzeltem az életet, épen ollyannak tapasztaltam. Ezen összetalálkozás szilárdítá meg életunottságomat.

XX.

Az ifjú ember iparkodván elfeledni rá nézve sulyos jelenét, érdeklél igyekezék hallgatni ősz sorsosa beszédét. És ez¹⁵ sikerült is neki jórészben. Hosszú hallgatásba mélyedett a beszéd végén.

— De — szóla végre, — beszélykéddel nem mutatád meg azt, hogy mindenki ollyan legyen mint te. A viszontagságok, miket kiállál, többször ismételtetnek a világon egy nap²⁰ alatt, — csak hogy nem olly tulajdonu emberekkel, mint magad, s nem olly egymásból következőleg. Igaz, boszantó az, hogy a szeszélyes véletlen rabszolgái vagyunk, de könnyebben tűrhető még is egy a véletlen által okozott csapás mint az emberek jogtalan hatalma általi. Te sokat tűrél mindkettőtől.²⁵ De én még keveset, — s akinek sejtelve van szerencséhez, miért ne játszanék? Kinek pénze van, mért lenne zsugori bolond? Kinek elég vére van a kéjekre, miért ne használná? Kinek kulcsa van a mennyország ajtajához, miért vesse azt a reménytelenség feneketlen ürébe, ha a keresett menny utja³⁰ elébe néhány legyőzhető szörny állott, — miután a veszélyen vásárolt birtok legédesebb? —

— Milly kedves a sokféleség! a változatosság, az ezer alakúság! Milly unalmas az egyhangu jó a rossz ellentéte nélkül.
— Milly bölcs volt a teremtető, midőn kimondá, hogy két³⁵ falevél ne legyen egymáshoz hasonló!

XXI.

— Hanem e változatosság szüleménye az is, hogy én jelenleg egy tengerével az életkedvnek halálra ítélten gyötrődöm.

— De legyünk következetesek; maradjon a világ olly⁵ szép, mint én látom őt, s vesszek el én!

— Ne kárhoztassátok az embert, ne az istent. Vegyetek magas példát rólam. Holnap úgy fogom nézni hóhéromat, mint egy szükséges, s e mellett sajtós figurát az élet sakk-tábláján.

¹⁰ — Nem irigylem senki életét, csak magamét sajnálom.

— Hiába jött el az éj, a képzelet szemei jobban látnak a sötétben, s legtöbbet ott, hol semmi sincs.

— S nekem maga az éj is egyaránt kedves. Egy egész seregét látom rajzani előttem a szerelem gyönyörei élvezőinek.

¹⁵ — Isten veletek kedves ajkak, eperligetei a szerelem nyarának! Mi jobb volna most, ha soha nem izleltelek vagy épen megúntalak volna benneteket! Szinte szárnyakat öltött rátok képzetem, s most ezer alakban röpdöstök körültem, ingerelve magányomat, s szebbek vagytok, mint valaha!

²⁰ Milly kedvesek vagytok kegyelmetek ígérete, s szándékos hazudságaitokkal. Ti vagytok szép ajkak, a lengesség pillangóinak köpüi, s nem szebb é a ledér pillangó a belőle változott állhatatos bogárnál?

²⁵ Minden a szerint szép, minő szemmel nézzük. Tűkör az ember lelke, mellynek míg máza meg van, mindent szinezetten rajzol le, de midőn ez elkopik, halavány üveggé válik, melly rózsát és harasztot egyaránt halaványnak lát.

XXII.

³⁰ — Zöld erdő, szélben hullámozó lombtengereddél, kapunélküli vendégszereteteddel, illatos sátoraiddal, májusi dalszínházaddal,

— Hol a nemek között változatos örök harc, de egyeseknél a legtágasabb szabadság uralkodik, hol nincsen önzés, irigység, cselszövény, hol félig repülve, hol félig futva szökdél szabadon a³⁵ szarvas napfény aranyozta szőrével, hordván az egyetlen koronát, mellyet senki nem irigyel, hol sziklapalotájában gőg és méltóság között nevelkedik a fejedelmi sas, a legnagyobb legpa-

zarabb fény a nap fényét egyedül s kizárólag élvezve, — ha tetszik fölötte, vagy közepében járva a mennyköveknek barátságos iszonyban, hogy a lecsapottat prédájává tegye.

— Hol rangkülönbség nem mérgezi meg a szerelmet és⁵ barátságot.

— Élvezetes szinpada az embernek, palotája a szegénynek, vendégfogadója a vándornak, menhelye az üldözöttnek

— zöld erdő, szülőföldem nem látom többé.

— Isten veled!

10

XXIII.

— Igaz bizony, nekem hazám is volt!

Te, kinek szerelme mindeneké felett áll lelkemben, rólad a mai középszerűek csak így emlékeznek meg, hogy hazájuk is volt, a nagy rész pedig nem is ismer meg, pedig mivel¹⁵ erősíthetem magamat, ha nem a te képed szemléletével.

Mi is különben csak halálom, ha nem a természet egy mindenpillanatnyi törvényének szükséges teljesülése? Halála egy féregnek, melly csak egy másik tápjaul született, s melly ellen kifogást nem tehet.

²⁰ De lelkemben meg van a drága öntudat, melly fölül emel az állatiaságon, hogy halálom idő előtti, mert még megjavulhatnék, és vérem az igazság alvó istenségéhez szállhat fel méltó panasszal!

XXIV.

²⁵ — Ősz ember!

— Megvetem az életet.

— Te is azt teszed; de mert azt használni nem tudod, mert minden érzésre képtelen vagy.

— Én megvetem, mert érezni tudok nagyon, s szeretni³⁰ tudok egyet, s ez egyért megvetni a többit!

— Ősz sorsom, nem szép, nem magasztos eszme é egy emberé?

— Nem vétkezik é az, ki az emberi nevet átalában utálatossá tenni iparkodik?

³⁵ Nem nagy é az ember szenvedéseiben, szelleme működéseiben, s életfeláldozásaiban?

50

— Nem legnagyobb é mindenek között a — lemondásban? van é nehezebb próbaköve a lélek erejének, mint a lemondás?

— Látjátok, szeretek mindent, mi az életben jó van; ⁵szertem az életet, s kevés örömeimért szívesen túrném a tizszeres keserőségeket; de lemondok mindenről, s azon egy eszme iránti buzgalom, melly vérpadra visz végperceimben, mint csábördögöket gázoló angyal, diadallal tekintend szét az érette megvetett mulékony kincseken!

10

XXV.

Nem volnék é gyáva teremtény nélküled, szent szerelem?
Miket beszéltem akkor, midón az ítélet olvasása után rólad e meglepetésben nem gondolkozám?

S nem volna é gyáva a tudatlan vakbuzgó, ki téged nem ¹⁵ ismer, ha nem volna lelkében egy mindenható képe istennek, kinek a kétségbeesés elől menekülten palástjába fogódzék?

Milly elégülten nézem le s vetem meg az élet anyagiságain csüngő bélpoklost halál vonaglásaiban, kinek végpercében, nincs istene, nincs vigasztalása a jövőben, s nyugtató öntudatul nincs egyebe, mint legfőlebb azon nyomoru ötlet, hogy az ²⁰ addig hizlalt kedves gyomor pormaradványaival majd a földet kövériti?

— Mi ehez képest az én vigasztalásom, melly végpercemen eltölt, kiömlő véretem társaim részvétkönyeivel megfizetve ²⁵ látni, siromon az emlékezet virágait növeszteni véremmel.

Jőjtek ide, haszonvadászat higvérű csigái féltett vagyonokkal törpe hátaitokon, hideg gunyolói a szerelmi lelkesedésnek, s öljön meg benneteket a szégyen és irigység látván rajtam e lelkesedés jótékonyosságát!

30

XXVI.

Hajnalodik. Milly szép a hajnal!

Milly gyönyörű az, mikor a szép alvó nő félre hajtja takaróját, s előtünik halvány piros keblének világossága; de hagyj el, csábító képzelődés, lelkem szilárdsága pajzsát meg nem ³⁵ gyöngitheted.

— Megyek, készen vagyok. Kik ítéletem végrehajtjátok, nem irigylem szerepteket. Sokkal nyugodtabb leszek, mint ti, kiket legfőlebb tudatlanság részeg mámorja tesz nyugodtá.

— Köszönöm kedves tárgya szerelmemnek, hogy szeretetre méltó vagy, hogy becsületed olly nagy, mellyért nyugodtan veszhetek el; hogy neved olly büszkeséget ébreszt, melly lehetleníti a gyávaságot.

— Isten veled kedves!

S kiket éretted most elveszitek, szülők barátok, isten¹⁰ veletek!

— Emberek, jertek meghalni — ! egy pillanat fölér hosszú étellel. Mért nem halhatok meg így százszor!

— Egy, kettő .

XXVII.

¹⁵ Az ősz ember mormoga még valamit, erőködve várakozási unalmát rövidíteni.

— Szegény fiu, mondá, hasonló lélekkel ezrek multak már ki. Ez nem ritkaság. Különben értted kár, s szánalomra vagy méltó, s akin szánakoznak, az boldogtalan.

²⁰ — Magamat illetőleg, nem emlékszem, hogy valaha irigyeim lettek volna boldogságomért, hacsak most nem, midőn hallom: „Egy kettő . . .”

SZEVERINA

I.

— Jöjjön hamar ön, s mutasson nekem lakhelyt e labirinth épületben, — olyat, minő nekem már vett utasítása szerint⁵ dukál.

— Azonnal főhadnagy úr — felelé a K. laktanya házmestere, — hanem megfontolva főhadnagy úr gyöngé egészségi állapotát, aligha kedvére valót mutathatok; a földszinten általán nincs üres, hacsak az első emeleten nem találkozik.

¹⁰ — No hát az első emeleten, — előre.

A házmester megindul előre a főtiszt szolgáljával, s mire a főhadnagy az első emeletre egy bot segedelmével vánszorogva fölhatott, a szolgálja elébe jött, mondván:

— Uram, itt egy szállás sincs önnek való. Csak három volt¹⁵ üres, s ezt mind megnéztem.

— Ördög pokol! hát kihajtatok valakit — én beteg vagyok, elsőségem van. Kik laknak itt, házmester?

— Nyugalmazott főtisztek özvegyei, itt helyben hivataloskodó tisztek . . .

²⁰ — Van-e a harmadik emeletben számomra való szállás?

— A harmadik emeletben . . . csak . . . egy van

az is. — A házmester zavarba jött.

— Előre! Samu, eredj velem, nézd meg.

²⁵ Kevés idő múlva előjött Samu, a szolgálja, mondván, hogy a mutatott szállással meg lehet elégedni.

— Nincs ajtaja, vagy ablaka használhatlanságig megtöredezve?

— Nincs, — és e mellett, tevé hozzá Samu magyarul, hogy a házmester ne értse, mily bizalmas ő urával, — egy igen³⁰ érdekes szomszédságunk lesz.

— Rosszkor, Samu, nagyon rosszkor. Ah, de igazad lehet, hisz én már jól ismerem sorsomat. Ha valami szerencsével kínál, mit már oly rég halálban kívántam, e szerencsét oly időben adja meg, midőn azt nem használhatom, s így e szerencse csak bosszúságomra van, s rosszabb sokkal egy sze³⁵

rencsétlenségnél! — Ah, kötegem ismét fölbomlott, — mi cudar kín.

Már csak néhány lépcső hiányzott, midőn a fiatal beteg tiszt erejétől végkép elhagyatva, két kísérője vállaira dőlt, ⁵ kiknek segélyével, sorsát dühösen átkozva s fogát csikorgatva, a harmadik emeletre ért, s jobbra csavarodva a lépcsőzettől, egy jó tágas szobába vitetett, hol azonban egy durva faasztal, s három hasonminőségű széknél semmi egyéb butorzat nem volt. Míg ő a három faszéket egymás mellé rakván, rája ¹⁰ leheveredett, a házmester valamit emlegetett is egy szép szomszédnőről, de ő erre mit sem hallgatva, Samunak azon utasítást adá, hogy menjen az ágyraktárba, s a neki adott nyugta mellett hozzon két ágyneműt, hogy a szoba butorzata azután tökéletes legyen.

¹⁵ Midőn egyedül volt az ifjú, néhány keserű sóhaj emelkedett mellében, de amelyeket ő mérgében — lenyelt. Látszott rajta az elérékenyülés, de ezt ismét a férfi-lélekerő, soha nem zabolázott dac, s haragos indulat nyomta el. Egy ideig a székeken heverve, sorsa s jelen állapota fontolgatásában merülni ²⁰ látszott, s ezalatt mindinkább aggályosabb, kétségeskedőbb lőn, majd szende bánat, majd nyugtalan türelmetlenség bántá, végre bosszús ingerültséggel erőködött föl fekhelyéről, s hangos panaszban törve ki, járdalt a tág szobában.

— Örömet halnék meg, örömebb talán, mint hazámért, ²⁵ ha azon szellemet, vagy láthatlan, ismeretlen lényt, mely sorsomat intézi, kezembe foghatnám! Lenne bár ez az ördögök leggonoszibika, erősebb és nehezebb, mint amaz oszlop, melyeket Sámson romba döntött, s jönne elébem utolsó órámban, hogy én fölemelkedve halálos ágyamból, őt bosszúm ³⁰ tajtékával harapdálhatnám össze-vissza a nagy világban, s míg én nyugodtan halnék, ő kínokban élne örökké!

— Való, — folytatá kis szünet mulva csöndesen, hogy ezen indulatos szívben egy veszélyszövő daemon lakik, ki midőn veszélybe rohant, ezt sokkal nehezebben tűri, mint a csöndes, ³⁵ fontoló, kit e mellett ritkábban is ér veszély. De én már azt hiszem, és azt kell hinnem, hogy a sors, minden mást, — az egész világot mellőzve, csak az én bosszantásommal foglalkozik, s egymást követő veszélyem s ezen méltó, de tehetetlen haragom nézésén hízalja ördögi alakját, s kárörvendő ⁴⁰ szemeit.

A szellelkű ifjúnak e jellemző monologja tán tovább is hú-

zódott volna, ha egy különös, s általa nem érthető cselekvény figyelmét jótékonyan el nem vonja, a rá nézve különben is fölötte kártékony indulatos tépelődéstől.

A szobának ugyanis, melybe költözött, azon ajtón kívül,
5 mely a folyosóról nyílt be, egy oldalajtaja is volt, melyen át kopogtatás s női hang szólította meg.

— Mi az? — kérde ő durva hangon az ajtóhoz közeledve.

— Igen, igen, ön az, hiában változtatja hangját, mit csinál ön itt, még sem ment el . . .

10 — Nem értem önt; — ha baja van, jőjjön át, vagy ha kell, majd átmegyek én.

E komoly válasz után elhallgatott az ismeretlen, tévedését hinni kezdve, mind az által egy szláv arcidomú vén asszony lépett nem sokára a szobába, ki aztán megütközve szólott:

15 — Bocsánatot kérek, de asszonyom, a grófnő azt hívé, hogy bizonyos úr, ki épen most távozott el tőle . . . jött talán e szobába, így azonban, nevében is engedelmet kérek a háborgatásért . . .

— Hát ez ajtón túl, mely itt szobámba nyílik, — lakik ön úrnője?

20 — Igen, úrnóm, a grófnő, itt lakik.

— Kicsoda?

— A grófnő.

— Micsoda?

— Grófnő.

25 — És semmi más? mondjon még valamit hozzá, mert én e szót nem értem.

— Egyszersmind ezredesné.

— Azt már értem. Sokáig éljen. No isten velünk!

S ezzel a vén szakácsné nagy éjszaki szemeket meresztve,
30 távozott.

Azonban Samu a komisz ággyal megérkezvén, fáradt betegünk lefeküdt, mormogván magában:

— Az ördögben! talán rosszkor is voltam ily szigorú . . .
meglehet, hogy e nő fiatal és szép! . . . Mindegy, most előttem
35 semmi sem kínzóbb, mint nők látása! . . .

Ez utóbbi rejtélyes, de mégis könnyen kitalálható, gyanús szavak után ajkába harapva, mintha a jelen gyötrő tudatát akarta volna ketté harapni, — fálnak fordulva, álomba merült az ifjú — Vihari Jenő főhadnagy, ki betegsége tökéletes helyre-
40 álltáig a táborból Pestre, nyugalmasabb állomásra rendeltetett.

II.

Mint a nyugtalan vérűek szoktak, hanyattfekve aludt Jenő, de ami nála szokatlan volt — most az egyszer horkolt, — s e horkolás most következményeiben igen fontos vala.

- ⁵ A szép szomszédnő — P. Severina comtesse, fejét a kulcslyukra hajtva, hallgatá e horkolást. Midőn szakácsnéja elmondá neki, mily paraszt ember jött szomszédságába, s mily szavakkal élt ez ember vagy barom, vagy genie. Mondá magában, s föltevé, hogy megismerkedik vele, vagy kitudakolja.
- ¹⁰ Most meggyőződve arról, hogy szomszédja csakugyan alszik, kinyitá az ajtót, s miután az alvó ifjúra futó pillanatot vete, ismét betevé azt, de be nem zárá.

- Épen szokott látogatója jött, kinek ez esetről szólva, azonnal megfejté a talányt, s az érdekelt ifju nevét is fölfed-
¹⁵ vén, dícséretes pietással szólt annak gyönyörű tehetségei s műveiről, rosszalva azonban sajtáságos s érthetlen magaviseletét.

Ki volt e látogató?

- P. Severina grófnőnél a rendez-vous látogatásnak, a szerelem ismeretségnek címeztetett. Mindazonáltal ez előleges jellemzés után ne törjünk pálcát erkölcsé fölött.

- Lengyel származatú lévén, még mint gyöngye hajadon, hazája történetébe, a nagyszerű és nemesbe, szerelmessé lőn, mit az olvasmány még inkább sokszorozott. Legelőször is azonban
²⁵ saját apját kelle meggyűlölnie, ki az általa gyűlölt hatalomnak legaljasabb eszközévé fajúlt, s őt is valamely eszközzel előrántott házasságba akará bonyolítani. Ő előre félve ettől, egy ott állomásozó magyar főhadnaggyal kelt egybe, s hazánkba jött, apjától megátkozottan. Szabadon választott férje
³⁰ azonban épen ellenkező jellem volt, mint minőnek az magát előtte szerelemnyerés végett játszotta, s minőnek ő ismerte. Ő meg sem gondolta azt, hogy magyar kedvesének arrièrepensée-ja az ő grófi öröksége s címe legyen, s hogy az, kit ő a gazdag, mint vagyontalant szerete, ez őt ebbeli csalatkozása
³⁵ végett elhagyandja, s hogy ezt épen egy magyar tehetné. Azon időtől fogva, midőn Severina, egy apjától vett, határozott levélben annak pártfogása s örökségbeni részesítéséből végkép kizáratva lenni látta magát, kedvelt férje letette eddig hordott álarcát, s oly szerepet kezdé játszani, mellyel
⁴⁰ kiállhatlanná igyekezett tenni magát neje előtt, hogy így

szabaduljon tőle. A legundokabb bűnököt követte el; Severina hű maradt, s szilárdul eltökélé túrni addig, míg férje ez által türelmét veszve, minden ok nélkül elhagyandja őt, hogy így neki, ha egyebe nem lesz a világban, legyen meg azon⁵ meggyőződés, hogy nem ő oka majdnem bekövetkező erkölcsi bukásának, férjét pedig ostorozza az öntudat és közvélemény.

Előre bocsátva ezeket, Severina életéből könnyen megfejtethetőnek találjuk csodálkozását beteg szomszédja irányá-
¹⁰ bani kifejezése s magaviselete fölött.

Midőn látogatóját a folyosóra kíséré, Jenő ugyanott föl és alá sétált, köszönt nekik, de rájuk sem pillantott. Ez még inkább ingerlé kíváncsiságát; midőn látogatójától a lépcsőzetnél elválván, egyedül jött vissza, Jenő az udvarra nyíló
¹⁵ ablaknál feléje hátat fordítva, állott. Majdnem bosszúsan ment szobáiba, hol Brigi társalkodónőjével igyekezett magát szórakozottá tétetni, mi alatt egy terv jutott eszébe, melyet azonnal létesített is. Brigivel t. i. ki jó, azaz lármás énekesnő volt, a Jenő szobájával szomszédos kabinetjében ment, s ott,
²⁰ amennyire tőlük kitellett, a lehető legnagyobb lármát ütötték, hogy így a beteg szomszéd talán majd valamely kérelemre szorúl, s ő majd ezer szíves bocsánatot kérve, ismeretségébe jutand.

De mind ez hasztalan volt. Jenő még csak észre sem vette,
²⁵ hogy mily előkészített láрма közelében van; hanem midőn emezek fölhagytak sikertelen zajongásaikkal, Jenőhöz jó barátok érkeztek, s ismét anélkül, hogy Jenőnek eszébe jutott volna, ki s mi lakik szomszédságában, barátjait a legszilajabb mulatságra hívta föl, kik különben a legvadabb jel-
³⁰lemek is valának, s kiket Jenő, — hasonlóan tétévén magát hozzájuk, — csak mulattató színjátszókúl szerze magának. Ő az ágyban fekvé nézé az egészséges mulatságot, s időnként megemlékezve beteg állapotáról, éktelen káromkodásban tört ki, melynek ő bár haszontalanságát átlátta, de mint
³⁵ a tábori életben vérré vált szokást, magától elhárítani nem tudott.

Severina szobája egy gyóntató cella volt, melyből az egész orgiát kihallgatta, s noha ezerszer mondott pfuj Teufelt, mindaz által kíváncsiságának tengere nem hogy apadt volna,
⁴⁰ sőt oly dagályban volt, mely nem sokára kiütendő volt a partokon.

III.

Így telt el néhány nap siker nélkül. Szeverina majd minden nap látta Jenőt a folyosón, vörös hálóöltönyben, sarkantyús csizmában, egy görbe boton bicegve sántikálni, de ennek
5 közönye utóbb annyira ment, hogy Szeverinára nem hogy rá se nézett, de már nem is köszönt. Az ekkor búskomoly Jenő magában nem győzte sorsát átkozni, mely őt az események zsúfolt színpadáról egy rosszkor jött s gyűlöletes nyavalyával kilökte, s elégtelen volt, néha magát s túlbecsült nemességét,
10 néha pedig a világ életrevaló szemtelenségét okozván, miért hogy reményei mindeddig nem teljesültek, átkozta saját ügyetlenségét, — s általában igen távol volt attól, hogy ő, ki a nők társaságát eddig is nélkülözötte, azon gondolatra jőjjön, hogy ő egy nőben érdeket bírt gerjeszteni, s ennél fogva e nőre
15 rá kellene pillantani.

Egykor azonban, midőn Jenő orvosával együtt volt, furcsa titoknak jöve nyomára Severina.

— Csak diétát, csak diétát tartani, — ez fődolog rebesgeté az orvos.

20 — Az ördög vigyen el, melytől gonoszságra nem különbözöl Aeskulap, hisz oly orvosszereket adsz, melyek étvágyamtól talán örökre megfosztottak. Mikor gyógyulok meg?

— Hehehe! azt nem tudhatom körülbelül egy hónap . . .

25 — Egy hónap! még egy örökké tartó hónap! azt nem állhatom ki. Orvos, eredj tőlem, majd meggyógyítom én magamat... hamarabb egy hónapnál, — akár még ez órában! miért is éljek? — A kor, melyet vártam, megjött; de reményem nem teljesült, én most is az vagyok, mi voltam, sőt kevesebb,
30 mert már csüggeteg vagyok, s át kezdem látni, hogy reményem örült, dicsvágyam neveltséges, szerencsém szegény . . . nincs egyéb hátra, mint inkább meghalni, mint köznapi életet élni, legalább utált sorsomat megfosztom egy gyönyörtől, midőn a halált magam szerzem magamnak! . . .

35 — Valóban bajtárs, e türelmetlenségben látom okát gyógyulásod lassú előmenetelének. Fogadd meg, hogy türelmes léssz, szórakozol, — s én ígérem, hogy egy hét alatt meggyógyulsz . . .

Hagyj föl a nagy eszméssel, pár hónap múlva meglátod, hogy e jelenleg gyűlölt betegség téged egy nagy jövőnek tartott
40 meg, midőn a többiek nagyobb részvét és tevékenység miatt

bár dicsően, de mégis elvesznek, s egy sötét közidőszak fog beállani, melyben csaknem azon gondolatra jövedsz, hogy az embernek nincs szellemi célja, sőt azt is látod, hogy a dicsőség maga egy megvetett, gyászos vége miatt rettegett fénynek tartatik, s a nyugalmas biztos mindennapiságnak oltár emeltetik. Ez időszakot átélvén, eljövend a te korod, addig pedig élj úgy, amint lehet: anyagi gyönyörökben, — hiszen annyi szép nő van a világon!

— Angyalokat, — édes orvosom, — angyalokat fogok ezután csókolni, majd lassankint bele erőtetem magamat az általuk kedvelt társalgási ügyességbe, addig pedig csak úgy rablom őket a mennyből. Mily bolond voltam eddig! csak iparkodjál mielőbb kigyógyítani, — addig is Paul de Kock-ot olvasom.

15 — A világért se pajtás! — ez ártalmasabb lenne rád nézve minden fűszernél, minden disznótoros káposztánál! olvass anekdota-könyvet.

— Megpróbálok tanácsodat követni, türelmes lenni, szépekről nem gondolkozni . . . Isten veled.

20 Az orvos távozván, Jenő *Child Harold* olvasásába merült, de midőn észrevevé, hogy Samuja szivart hozni elfeledett, s pár kiáltása után se jelent meg nála, az előtte álló asztalon levő óriási fakalamárist vágta az ajtóhoz, melynek midőn szintén semmi sikere sem lőn, fölkelt, s a konyha ajtaját magára 25 zárva találta. Samunak e szertelen tettén oly magánkívüli dühbe jött, hogy egy nagy deszkát lelvén a konyhában, evvel döngette az ajtót, melynek robogása az éji csendű folyosóban tiszteres nagyságban hangzott. Végre magához térvén, lefeküdt, — azon fogadással, hogy jövőben tartós türelemmel 30 s higgadtsággal fogja helyrehozni azt, mit jelenleg indulatoskodásával ártott magának.

Kevés idő múlva megnyílt az ajtó.

— Köszönd, hogy addig nem jöttél, míg dühben voltam, mert most nem élnél.

35 De a belépő nem Samu volt, hanem Severina szakácsnéja, ki úrnője utasítása után hasonalakú kulcsokkal az ajtót kinyitván, szelíd hangon jelenté, hogy ha valamiben szolgáltatára lehet, akkor jelenleg, vagy akármikor, úrnője a legnagyobb örömének tartandja bajain segíthetni.

40 — Köszönöm, mondja meg. Különben semmire sincs szükségem, mit ő adhatna; patikából élek, s az isten óvja

meg úrnőjét, hogy oly gyógyszerekre szorúljon, mint magam.

— Jó éjszakát!

— Pompás őszinteség! imádandó ifju! — kiáltott Severina
5 föl s alá sétálva termében, hanem még egy próbát teszek. Szegény, szegény beteg fiú, — ez keserű próba lesz, — de nem tehetek róla.

Pár nap telt el ismét, mi alatt Jenő gyógyulásnak indult már; éjei azonban mindig gyötrelmesek valának, mert már több
10 év óta Jenő igen rossz alvó volt; többször fölébredt, s csak szeszes italok segítségével altatta el újra magát. Gyakran irtóztatókat, gyakran igen szépeket álmodott, s e mindkét eset gyötrelmes vala. De minden éj gyötrelmei, melyeket eddig átszenvedett, csak gyermeksírás volt a mai éj pokol-
15 beli kínjaihoz képest.

Szép nyári éj volt; a levegő oly édes meleg, s általán az éj egyike volt ama kéjre hívó meleg nyári éjeknek, melyekben ingerlő illatokkal terhelt a lég, balsam a holdsugár, kéjre bátorító a sötétség, képzeletgazdagító a csöndesség, s mely-
20 ben ha fölébredsz, első gondolatod, hogy élvezned kell, hogy használnod kell e perceket, melyeket meg nem vásárolhatsz száz hosszú nap aprólékos sovány gyönyörein!

Szinte rögtön összeborzadt Jenő, midőn ez éjen álmából fölébredt, s valamelyik toronyban csak egy órát hallott ütni.
25 Előre félt képzeletétől, mely ez éj homályát gazdag gyönyörök buja képei ezrével fogja megtölteni, melyek látása elől hiába hunyja be szemeit. Olvasáshoz fogni szintén félt, gondolván, hogy ez által végkép elveszti álomingerét. Kitelhető-
kép erőlködött elaludni, — midőn a szomszéd szobában halk
30 susogást vélt hallani, s olyforma lebbenést, mint midőn a rózsáról egy levelet szakítanak, s melyet ő csókhhoz hasonlított. Egy ideig ismét mitse hallott, mert szívén hangosan kezdett dohogni, s hajaszálai borzadoztak. Midőn e látálapot már-
már elmulandott, s hajlandó vala hinni, hogy szívemészítő
35 képzelete alkotta magát a hangot is, ismét újabb hangokat vélt hallani, hasonlót az előbbiekhöz.

Kardjához kapott, hogy berohan ama szobába, és de csakhamar belátá, hogy ez nevetséges volna.

Ezerféle módokat vett elő Jenő, hogy nyugalmát, mire
40 gyógyulása szempontjából oly nagy szüksége volt, helyre-állítsa, de mindannyi sikertelen volt; végre Samut költé föl,

s ennek botja segedelmével oda vánszorgott, hol legelőször hallotta hangjait a zenének.

Az akkori napokban nem kellett ezért messze menni!

Másnap szomorún panaszkodott orvosának.

⁵ — A sors nem akarja, hogy meggyógyuljak. Legalább még most nem, midőn boldog napokra volna kilátás. Hanem ha majd ismét oly állapotra szédít, midőn egészségre lesz szükség, hogy a nyomort túrjem, majd akkor meggyógyulok. Meggyógyít majd ekkor, mint a beteg rabot szokás, hogy ¹⁰ egészségesen üthessék! . .

— Valóban édes bajtárs, — jegyzé meg helyesen az orvos, — jelenlegi kényes sebeidet véve tekintetbe, csintalanabb tréfát nem is űzhetett volna veled a sors.

— És erről gyanítom, hogy ez az én sorsom valami művészi ¹⁵ szellem lehet, mert ily mesteri láncot főzni a kínokból, valóban nem köznapi ész kívántatik.

— Szerencséd, hogy már a betegség krízisén túl vagy, s így e fölindulás oly fölötte sokat nem árthatott.

— Hanem e csábító paradicsomi kígyót mielőbb meglátni ²⁰ csakugyan kíváncsi vagyok.

— Óvakodjál még néhány napig ily paradicsomi kígyóktól, — tanácslá az orvos és eltávozott.

Másnap volt szerencséje Jenőnek szép szomszédnéjával találkozni, s élesen szemébe nézni. Az arc, — s különösen a test- ²⁵ alkatban fölötte sok ingerlőt talált. Szeverina azonban akarta ellen zavarba jött. Ő maradandó hatást akart tenni Jenőre, ez azonban csak rövid ismeretségre vágott, — de e rövid ismeretséget oly hön kívánta, hogy érette életét merte volna kockáztatni.

³⁰

IV.

De Jenő azonban szerepre, hogy ő egy nővel, habár ez talán jobban óhajtá is, ismeretséget kössön, teljes képtelen volt. Szenvedett, dühöngött a vágytól, de midőn tette került volna a dolog, inkább ment volna ágyúk, mint nők elleni ³⁵ rohamra.

Severina, ki annyit már észre vón, hogy maga iránt érdeket gerjesztett, most egy új tervet vón elő, — hogy Jenővel ismeretséget kezdjen.

Épen valami regényfélét olvasgatott Jenő éjféli tájban, midőn a szomszéd szobák egyikéből nősikoltást hallott és segélykiáltozást. Ruháit voná elő s öltözködni kezdte, azon hiedelemben lévén, hogy hálóöltönyben sértés leend egy nő ⁵ segítségére sietni, kit talán egy perc múlva megfojtanak. Még hozzá sem fogott az öltözéshez, midőn oldalajtáját kirántva, Severina ijedést tettetve megjelent.

— Ezer bocsánat, főhadnagy úr, — de szobámban vagy tolvajok vannak vagy szellemek .

¹⁰ — Bizonyosan tolvajok, — válaszolá Jenő, — ím itt egy pár pisztoly, vegye át nagysád, majd én, amennyire erőm engedi, a kardot használom

Több szobán mentek keresztül, mialatt Severina többet beszélt mellekes tárgyakról, mint kísértetekről.

¹⁵ — Itt egy ablakot nyitva feledtem, hihetőleg a berohanó szél ingatta meg a szobában levő tárgyakat, s ez okozá ijedememet, különben az egész esemény azon szokatlanság következménye, melynél fogva e mai naptól egyedül lakom itt. Társalkodóném elment Bécsbe, s én csupán a katonai ²⁰ világgal lévén ismeretségben, az pedig komolyabb dologgal foglalkozik, mint egy nő látogatása, én jelenleg itt Pest szívében, nem vagyok jobb a remeténél .

Mihelyt Jenő arról bizonyossá lőn, hogy itt sem ütni, sem szűrni nem kell, ha csak a cseles szomszédné nem a tolvaj, ²⁵ vagy a szellem, zavarba jöve lassankint, s Severina beszédeire integetett ugyan fejével, mintha hallgatná, de tulajdonkép ő azon törte fejét, miként szabaduljon innen legalaposabb ürügy alatt. Ő teljesen átlátta azt, hogy Severinának leghőbb kívánsága őt hosszabb s majdan bizalomgerjesztő párbeszédbe ³⁰ szőni, — de épen ez zavarta őt meg, tudva, hogy ennek eleget nem tehet, holott annyira óhajtottá volna ! végre a mindenben ügyes találékony Severina maga vezette őt ki a maga által készített hínárból; — ön — mondá — gyöngye egészségi ³⁵ lábbon áll, bocsásson meg, — ha tett kérelmem teljesítése káros következményeket vonna maga után, — egyébiránt, ne legyen ön oly szigorún szemérmes, ha valamiben szolgál-tára lehetek, valóban jelenleg nagyobb szerencse nem érhetne, mint önnek valamit kedvére tenni

Ez egész jelenet alatt Jenő, figyelmesen vizsgálva Severinát, ⁴⁰ annak külső keceitől, ingerlésre számított minden mozdulata által, áthatva egy eddig szokatlan benyomástól, oly föl-

indúlt állapotban volt, mely más nap álomnak tetszett előtte. A szép Kleopatra szeméibe nem mervén tekinteni, csak kedves puha kezecskéit bámulá, s azon habozott, vajjon megcsókolja-e vagy ne? — midőn Severina kézszorításra nyujtván⁵ kezét, ezt ugyan meg is szorította, de gyorsan jó éjt kívánva, eltávozott, hirteleni beteg elgyengülését okúl adván, holott, midőn szobájába tért, egyrészt Samut hívandó, úgy földhöz sújta egy antique nehézségű széket, hogy ez azonnal össze-
tört, azon saját ügyetlenségén való dühében, miért hogy¹⁰ meg nem csókolta amaz édes puhaságú kacsókat, mely illetmény elmulasztásaért ő most nevetségessé válhatott.

És valóban Severina mosolyga magában, de áhitattal s nem gúnyosan:

— Ártatlan kárhozott! susogá magában, — de mind a mel-
lett rá mégsem vagyok érdemes.

Ez idő óta Jenő lelki életében új időszak kezdődött. Többször óhajtá ő, vajha egy oly nagyvilági nő ismeretségébe jutna, ki neki mestere lenne, s a társasággal kibékítené, — mert az ember, míg gyermek, — képes tanulni mindenkitől, férfi²⁰ vagy nőtől egyaránt, — de midőn férfiú lett, csak nő képes őt legeredménydúsabban tanítani. — És ime, egy ily nő maga keresi föl őt, s ismeretsegeért minden cseleit előszedi, — és miért? — azt lehetlennek tartá, hogy irántai szerelemből, és valóban, ez egyelőre megfoghatlannak méltán látszott előtte.

— No Jenő, — gondolá magában, most vagy oly kelepcebén,²⁵ minőben még soha nem voltál. Leszesz tűzben, nagyobb veszélyesebb tűzben, mint a csatamezőn valál, — mert itt el is olvadhatsz! — Tudom, tudtam előre, hogy a sors ilyenkor, e cudar állapotomban fog egy ily — átoknak inkább, mint áldásnak nevezhető ajándékot küldeni, — mondom, hogy ez az én sorsom művészi egy lélek!

De ugyan mért óhajtja e nő ismeretséget, ő ki ha akar, ezerszer mulatságosabb s e részben nálam sokkal derekabb egyéneket találhat. Talán nevetni akar rajtam, s mulattatni³⁵ magát ügyetlenségem s kínaimon? Úgy van! nem lehet más-ként. — Ezer átok! és ezt nem foghatja megvásárolni tőlem minden szépsége, gazdasága és kincseivel! No de — gondola ismét szünet mulva, társaságba kell mennem, s én bármi nagyobb társaságban nehézkességem s parlagiasságom miatt⁴⁰ nevetséges lehetek. És ha jól meggondolom, tán épen akkor vetkezem le feszességemet s leendek vakmerő, ha azt látom,

hogyan valaki nevet rajtam? . . . Úgy van, ha csak lehet, e nővel föl kell tartanom az ismeretséget, — oly szép ő, és . . . egy szép nőért Jenő . . . egy csókért . . . nem sokat kiállanál-e?

⁵ Ez alatt éj lőn, Jenőnek nyugtalanabb éjei kezdődtek, még mint eddig, de ezek boldog nyugtalanságok voltak.

V.

Jenőnek ez éjen egy különös, — jósszerű álma volt.

Angyalok szárnyain úszott a légben, magasan a föld fölött, ¹⁰ s oly közel az éghez, hogy az angyalok énekét hallotta. Ez ének oly csodásan szép, s valóban mennyei volt, melynek hangját nem hallani a földön sem madár ajkáról, sem a zene húrjairól. Ez angyalok ígérték neki, beviszik a mennybe, de midőn ennek ajtajához értek, elereszték őt s elkezdte a ¹⁵ földre hullani, hol egy holtakkal borított csatamezőn egy ég felé álló véres kard élébe hullott . . .

Ijedten talpra ugorva ébredt föl ez álomból, s utángondolkozva, látta annak vészes jelentőségét, — de a fülében csengő angyalok énekére gondolva, előtte minden veszély törpe ²⁰ kisebbségben enyészett el.

— Orvos, mikor gyógyulok meg? rohaná meg viszonyúdvözlet helyett a belépő sebészt.

— Annál tovább, minél türelmetlenebbül várod gyógyulását.

²⁵ — Majd ráfogom én már, hogy meggyógyultam, — gondolá Jenő, s azon tépelődött, mi ürügy alatt tegyen látogatást Severinánál, ki most mindig az övével szomszédos szobájában járt-kelt, s mozdulatainak minden zörejével ingerlé őt. Több ízben az ajtó felé siette, — de ismét visszatartotta őt ³⁰ valami, s ilyenkor halkan térdére ereszkedve, a kulcslyukon nézegetett át.

Igy tartott ez néhány napig, mialatt Szeverina elhatározá, valamely ajándékkal lepni meg őt, midőn otthon nem leend. Egy este, midőn Jenő — ez alatt egészsége már visszatérvén, ³⁵ rég nem élvezett sétalovaglásra indult, — s ebbeli készüllete, és Samuhoz intézett szavaiból, melyeket ekkor kihallgatott, Szeverina bizonyossá lőn eltávoztáról, elhatározá e szándékát végrehajtani. Jenő azonban megváltoztatá szándékát, s

hirtelen visszatért, csöndesen, s célja volt a kulcslyukon hallgatózni s vizsgálodni. Épen térden szokott helyzetében figyelt, s keble vágyaktól emelkedett, midőn Severina, kezében egy cukorból készült ibolyával az ajtót kinyitvatván, 5 előtte állott mindkettejük nem csekély meglepetésére.

Mindketten egyszerre kértek bocsánatot, — Jenő azonban öromestebb silyedett volna jelenleg a szétnyló föld, mint Severina karjaiba.

— Ah, hisz ez fölséges találkozás — mondá színlelt könnyűséggel Severina, jőjjön ön, s határozzunk a fölött, vajjon melyikünk követett el közülünk nagyobb vétket .

— Mindenesetre én vagyok az, — válaszolá szemlesütve Jenő.

— Az még semmi, csak nagyobbat ne kövessen el még ma 15 — vága közbe Severina, s kezén fogva Jenőt, egy kényelmes karszékre ülteté, ő maga pedig egy mellette levő pamlogon foglalt helyet, s hogy Jenőt mielőbb kihozza feszült kedélyéből, iparkodott minél őszintébben s bizalmasabban minél többet csevegni.

20 — Lássá ön, én sokkal republicanusabb vagyok önnél, mert őszinte s fesztelenebb vagyok mint ön.

— Azon különbséggel, hogy nagysád egyébe is tud lenni, de én nem tudok más lenni, mint republicanus.

— Ez azt teszi, hogy ön mégis jobb republicanus nálamnál.

25 — Meglehet.

— Kérem főhadnagy uram; lássa én nem vagyok kevély és rideg, mint ön, ki még nőktől is uralást vár . . .

— Ne neked! fohászokodott magában Jenő — lesz itt mennykőcsapás elég; ez igen szigorú ítélet fölöttem, nagysád, 30 s én azt gondolnám, hogy a szerény magába vonulást kevélység és ridegségnek nevezi nem lehet . . .

— Ah ez a szerénység vajmi szép tulajdon, s csak erős lélekben tanyáz, kik magukban bíznak .

— Uj mennykőtés! kérem nagysád, engem semmi jobban 35 meg nem szégyenít, mint ha valaki szememben dicsér, — azonban nyugodt leszek, hiszen nagysád gúnyol; . s úgy hiszem, hogy ha nagysád szándéka csakugyan egyszerű faragatlanságomon gúnyolódva mulatni, — valóban jobbat nem választhatott volna, mert én eléggé szerencsétlen vagyok 40 nagysád kellemei mellett mindent feledni . . .

— Ah, az ég nevére, mit gondol ön? távol legyen tőlem

.. de ne vessünk egymás szemére ilyeseket, az idő majd mindkettőnk bensejét megvilágítandja, beszéljünk inkább kevésbé kényes tárgyakról.

Jenő eléggé tépelődött, s mintegy sietteté elméjét valamely új beszédfonál kitalálásában, de végre is a hosszú szünetnek Severina vetett véget.

— Mit álmодott ön az éjjel? mondja el, — én álomjós vagyok.

— Valóban? — Ah, az én mult éji álmomat nem lesz könnyű megfejtteni . . . hacsak épen nagysádnak nem . . .

És Jenő elbeszélé álmát oly hévvel és szenvedéllyel, mint midőn egy költő valamely kedvenc művét szavalja kebelbarátjának. Ő, ki éjjel sem nyughatott amaz élénk, erős képzelő erő miatt, ki ábrándos álm nélkül aludni nem tudott, kinek, saját mondásai szerint — álmai többet értek sok ember nappalánál — megrögzött előszeretettel viseltett álmai iránt. Midőn jelenleg e szenvedélyes előszeretet mintegy kiemelte őt ama feszes kerékvágásból, melybe eddig a szokatlan növeli együttlétel sodorta, oly való színekben beszélte el álmát, hogy ugyanazon homályos érzelmek tükröződtek arcán, melyeket álmában érezhetett, — egy szóval, Severina egy álmодót látott maga előtt. — Jenő érdekesebb helyzetben nem igen képzelhető: ő mint az ábrándok levegőjében élő ember, jelenleg épen elemében volt.

Severina magánkívvül, elragadtatva mélyedt Jenő bámulása és hallgatásába. Visszaemlékezve hajadon korára, saját lelkét látta maga előtt, s ama szerencsétlenül bukott vágy fájdalmas benyomása: vajha ily hasonló szerelmét nyervehetne volna még akkor el, s ama döbhentő szózata bensejének, hogy már késő, — végre az elbeszél álm végének sötét jelentősége, mely mintegy reá látszott ujjal mutatni, s ezt mondani: te vagy ama csábító, hűtlen angyal, ki fölviended őt egy álmeny kapuihoz, de itt észrevéve a csalatást, lehulland a földre . . . mindezek egy oly lélekháborgást idéztek elő benne, mint midőn a hitbuzgó, elkövetett bűn után a pokol kínairól mereng.

— Nos — mit mond nagysád — ez álomhoz?

— Hagyjon el ön — és soha ne gondoljon rám. Azért ez álm teljesülni fog, de legalább én ne vigyek benne gyászos szerepet . . . Hiszem, hogy önnek e tanácsom teljesítése nem fog megerőltetésbe kerülni.

— És nagysád?

— Én — én fogok önre gondolni! . . .

Jenőt e nyilatkozat, — mely jórészt burkolt szerelmi nyilatkozatnak tekinthető — annyira meglepte, zavarba, tűzbe hozta, — hogy bámulatában nem is azon gondolkozott, mit feleljen, hanem, hogy ami vele történik való-e vagy álom? Egy romlott, vásott szív jóízűt kacagott volna e tiszta szív zavarán, — de Severina — kit nem maga, hanem a sors által okozott csapások érlelte kétségbeesés tett könnyelművé —
10 megemlékezve multja tisztaságáról, melynek tükre Jenő lelke volt, úgy nézett az ifjura, mint egy szerencsétlen áldozatra, és saját sorsát látta az ifjú jövőjében, ki ismét ő általa fog megcsalattatni, kit más csalt meg, s ez ártatlanság látása egyáltalán oly nehéz, oly nyomasztó volt rá nézve, hogy az
15 egyedüllételel szükségét érezte. — Isten önnel — kedves barát — mondá, fejét végig simítva, s egy csókot nyomva homlokára — álmodjék szebbeket, mint tegnap!

Szemeit majd egészen behunyva, mint ki a lángok közül menekszik, s szédelegve, mintha földindulás rázná az óriás
20 épületet, s ez elől futna ki a szabadba — bók s viszonydölvölet nélkül rohant ki Jenő, homlokán egy égő sebbel, mely tartósabb, s mégis oly halálos volt, mint a csaták golyója.

VI.

Szegény Jenő! valóban lehetlen hamarjában szerencsétlenebb embert képzelni, mint ő jelenleg. Az első csókot kapta
25 életében, s oly szép ajkáról! s a nélkül, hogy kereste, vagy csak remélte volna is e szerencsét; tükör elé ment, megnézni, vajjon nem külsőleg szép-e ő? Lehetetlen! — mondá magában — úgy van; én csak tréfa és nevetség tárgya vagyok. Ki
30 szerethetne engem? ki soha nem szerettem senkit, azaz, de ki általában mindenkít szerettem! Mindegy! — csak csókjai oly melegek legyenek, mint ez első, s én nem fogom hinni, hogy ez tettetés! De végre is, mi reményem, mi álom lehet? Neki férje van, noha mint mondá, az elválásra lépéseket teve.
35 Másnap estéjén ismét együtt voltak.

Jenő ismét a fauteuilben ült, és saját költeményeit olvasgatá Severina kívánságára, ki mellette állott, s zefirlágy kezeivel rövidre nyírt haját simogatá, Néha fölnézett Severina szemé-

be, mintegy köszönetül, ama mondhatlan kéj eszközléseért, miszerint Severina mellett állott, s fejét símogató. — Édesanya és gyermekora jutott eszébe!

Oly annyira óhajtá megköszönni vagy valami szépet mondani, de leginkább kifejezni azon kellemes hatást, melyet szép keze érintésével okoz, s szebbnél szebb, költőibb mondatok váltogatták egymást fejében, de kimondani — ah ez lehetetlen volt! minduntalan azt hívé, hogy az első ilyféle nyilatkozatnál érzélgő álarcát letéve, hahotára fakadand Severina, 5 megelégedvén e komédiát. Ezt azonban csak szemérme súgta kifogásúl, szive azonban már meg mert volna esküdni Severina 10 érzelme valódiságára. Hát még mennyire óhajtá vala szép karcsú derekát átölelni, kezeit csókolgatni! minden ebbeli föllángolása műve szavalásába ment át. S ha művei nem 15 leendettek volna is tele érzéssel, most tele lehelte volna azzal őket; valóban, a szegény ifjú kemény ágyútűzben volt!

Nagy szerencséje volt tehát, midőn az anyárai emlékezésnél egy igen alkalmazható terv ötlött eszébe, melyet más nő ugyan nem igen veendett nagy bóknak, Severina iránt azonban 20 Jenőnek gyöngéd bizalma volt.

— Úgy érzem magamat, mondá e célból, mintha boldog gyermek volnék, s anyám ölében símogatna.

— Mily szép, mily kedves ötlet! legyen hát önnek anyja, ha csakugyan ez önnek kedvére lesz.

25 — Anyám, kedves szép anyám! — sóhajtá bátorodva Jenő, s ez anyai szó palástja alatt egy forró csókot nyomva s karcsú derekát átölelve Severinának — mily boldog gyermek vagyok én.

— De kissé hamis — feddőzött Severina, — miért nem mondja 30 ön jó, s miért szép anyám?

— Ah anyám — e kézcsók oly édes!

— Elhiszem, de már elég is.

Ez idő óta Jenő örömköbe temetkezve, boldogságnak élt. De boldogsága, — mert igen nagy volt, — rövid ideig is tartott.

35 Természetes!

Severina ugyan megfogadta, hogy mindenkép igyekszik őt boldogítani, vagy ha ez nem leendne hatalmában — boldogságra vezérelni. De ő is igen csalódott. Ő nem gondolta azt, hogy Jenő ő belé mindjárt ábrándosan szerelmes lesz, — holott ma- 40 gáról tudhatta vala, hogy ki első szerelme tengerén hajótörést szenved, az többé nem fog e tengerre szállani! őt az ellenáll-

hatlan vágy vezérlé: ismerni egy ifjut. minő első szerelni tárgyaúl ideálja volt szűz hajadon korában, s ebben nem is csatlakozott. Jenő épen ilyen volt, de a sors nem vala igazságos, midőn Severina megcsalatásaért egy vétkes által —
5 Jenő szerencsétlenségével tőn elégtételt!

VII.

Egy eddig Jenő előtt ismeretlen egyén látogatta meg Severinát. Ez volt az első eset Jenő ismeretsége óta, hogy Severinát valaki meglátogatta.

10 Jenő boldogságba merülten nem vevé észre, hogy más ember is van még a világon!

Midőn ez ifju belépett, őt végig nézte s Severinának kezét csókolt — összerázkódott, egy kígyót érezve keblén hidegen végig surranni — a féltés kígyóját. Boldogtalan Jenő!

15 Valóban az ártatlanság sok helyütt nevetségessé lesz. — No de már ez így van — ha ők ártatlanok, s mi nem lehetünk azok, ne hibáztassuk őket.

A belépett látogató külseje különben olyan is volt, hogy épen nem volt csoda, ha Jenőnek nem tetszett. Szája előre csúcsorodva állt, mintha mindig csókolni akarna, ami úgy is volt — szemei oly állásúak, mint midőn az a változékonny áprilisi nap fellegek közül kandikál, különben viselete alázatos, cseles — valódi nagyvilági ember. Jenőnek csak az tűnt föl igen, hogy ez ember már annyira van, hogy kezét is csókol!
25 s pedig nem egyszer, sem kétszer, hanem kezében tartva Severina kacsóit, minden hízelgő szavánál egyet cuppantott.

Mily szentelen vakmerőség! gondolá Jenő.

Jenő rosszul palástolt haragos szemei találkoztak Severinával, ki a legnagyobb zavarban látszott lenni, s ez volt, mi
30 őt leginkább bosszantá. Jenő azt várta volna, hogy Severina intsen ő neki, miszerint lássa el e tolakodót! . Severina ellenben azt óhajtá vala, amint rendén is lett volna, ha Jenő nem duzzadt némasággal, hanem még ügyesb művészibb udvarlással ütötte volna ki a nyeregből ellenfelét, — s egyuttal
35 pirult régi s ügyes ismerőse előtt, ki gúnyos oldalpillantással Jenő s aztán reája, azt látszott mondani: szegény nő, ily fatuskóra szorultál!

Ez embert Zawesky névvel, lengyel nemesi cím, s tiszt

ranggal mutatta be Severina — őt pedig e szavakkal: szomszéd-
dom.

E szomszédom cím ébreszté föl Jenőt.

Ekkor kezdte arról gondolkozni, hogy hát ő valóban csak
5 szomszéd! mi is volnék más? — Hisz férje...

Mindinkább nagyobb zavarba jött. Szerencséje Zaweskynek,
hogy Jenő még férj nem volt — igen hamar leért volna a
harmadik emeletből.

— Ha már semmivel bosszút nem állhatok — gondolá —
10 legalább nem nézem e kézcsókokat, nehogy dühössé legyek
kimegyek, úgy is oly nagy szükségem van friss levegőre

Míg Jenő künn volt, addig nyilatkozhatott volna ugyan
Severina Zaweskynek, Jenő irányábani szoros kapcsolatáról,
de ezt épen nem tevé azon célból, hogy ez által Jenő serkentve
15 lesz az udvarlás oly szükséges mesterségének megtanulásában,
hogy Zaweskyvel vetélkedhessék... de ismét csalódott.

Jenő amint a folyosóra ért, már megbánta távoztát. Eszé-
be jutott, hogy — — egyedül vannak! visszafordult, de —
gondolá — e bizalmatlanság, s szoros viszonyuk elárulása
20 ez idegen előtt, mégis talán nagy sértés leend. Mily ürügy
alatt menjek vissza? .

Szerencsére Samu épen egy nyaláb napilapot hozott neki,
ezekkel aztán ismét visszatért.

Zawesky ez alatt távozott. Hosszú szünet mulva komoran
25 mondá Jenő:

— Ez az ember az én — gonosz szellemem, megrontóm
leend!

— Ah! hogyan lehetsz ily kegyetlen Jenő? mit vétett
neked e szegény, e szerencsétlen fiú?

30 — Ez? — ez nem szerencsétlen, ki ily ravasz, ily szem-
telen, ily ügyes udvaronc, mint ez, oh az nem szerencsétlen!

— Honnan tudod, hogy ravasz?

— Arcáról olvastam le. Soha se láttam ugyan őt, de az
égre mondom, hogy ez ember ravasz és gonosz, sőt azt is jóso-
35 lom neked, hogy megrontóm leend. De hagyjuk ezt. Hogy
ama rosszat, melyet sejtek, megakadályozzuk — Severina —
mielőbb nőmmé kell lenned!

Severina meghorzadt e szavaknál. E pillanatban vette
észre, hogy Jenőt tovább vitte, mint mennyire akarta, mely-
40 nél tovább ő nem követheti, s honnan vissza nem hozhatja!
elpirúlt kicsinysége érzetében, hogy ő oly ifjunak, mint Jenő,

nője legyen, érezte továbbá azt is, hogy túlélte az időt, szel-
leme fáradtabb s szegényebb, sem hogy Jenőt boldogítani
tudná . . .

— Ah! hová gondol ön, Jenő? — Esküszöm önnek arra,
5 mi legszentebb előttem, soha nem jöttem azon gondolatra,
hogy önnek nője legyenek!

— Azt én nem kérdem. Elég az hozzá, hogy boldogságom
kívánja ezt jelenleg, s ha ön is óhajtja boldogságomat, nem
fog ebben ellenkezni.

10 — Épen azért Jenő, mivel óhajtom önnek boldogságát,
nem lehetek önnek nője.

— Csodálatos! — magyarázza ki magát, az égre kérem.

Severina lehetőleg igyekezett figyelmét másra fordítani
e tárgyról. — Hagyjuk máskorra ezt — mondá színlett nyuga-
15 lommal, — mondja ön, mi van a lapokban? . .

— E tárgy fontosabb előttem, mint ami a lapokban lehet.

— Korántsem: önnek s mindnyájunk létele kockán áll,
s ennek jobbra vagy balra fordultát a lapokból halásszuk.
Valóban, ön keveset foglalkozik hazája sorsával! . .

20 — Hazám! Severina, legyen áldott ön e szóért, mely
ébreszt, emlékeztet . és feledtet .

— Önnek pedig nemcsak saját, az én hazámra is kellene
gondolnia .

— A szerencsétlen lengyel hazára! úgy van, nekünk mind-
25 kettőnknek két hazánk van: az én hazám a te hazád, s a
te hazád az enyém is .

— A hazának terhes, de nagy napjai következnek . és
ön gyönyörrel, boldogságról gondolkodik? . .

— Severina! mondá Jenő rendkívüli fölindulásában s szé-
30 kéről fölkelve, — önnek karjaiban megfeledeztem a világ-
ról, öné volt valóban a kötelesség engem kötelességemre
emlékeztetni. Köszönöm. Küzdök jogért, becsületért, — életért.

— Követni fogom önt.

VIII.

35 De Severinának ez ígérete alatt egy sötét, gyászos terv
lappangott.

Ő fölötte megbánta Jenő irányábani cselekedetét. Tette
ő ezt először egy csüggeteg, életűnt lélek szórakozást kereső
unalmából; másodsor multjának Jenő által fölidézett emléke-

zete által éledt meleg rokonszenvből, végre egy csalatási fáj-
dalmakban kifáradt lélek utolsó föllángolása erejéből. —
Mert az oly életgyűlölők, kiket a sors csapásai riasztanak el
az élet szerelmétől, hasonlók a hajótörést szenvedő matrózok
5 ama kétségbeesett élvezési dühéhez, midőn ezek minden
korlátokon kihágva, vétket, illedelmet, ártatlanságot meg-
vetve, vadul rohannak a bűn örvényébe.

Ilyszerű hasonlatban képzelé magát Severina Jenő irányá-
ban. Érezé, hogy ez utolsó föllobbanása a szerelem fáklyájá-
10 nak, lelkében nem leend képes egy lánglelkű ifjuéval verse-
nyezni.

Elhatározá tehát, hogy Jenőt mielőbb kirántja ámvlatából,
s aztán . . utált életének kedves halált keresend. Elhatározá,
mikép lelkét valódi holt váza-alakjában mutatandja, hogy
15 így Jenő még jókor — megvesse. Roncsolt lelkének e nemes
erélye valóban tiszteletre gerjesztő, s tanúság arra, hogy a
nagy és szép lélek romlottságában is mutat föl erényeket,
melyek mély, regényes benyomásúak, mint a sötét omladékok
ibolyái

20 Jenő nem tudta mire vélni Severina magaviseletének hirte-
leni változását. Többnyire búskomoly, s ha néha vidám volt,
hasonló volt egy agonia előtti jókedvhez.

Azonban Budapestet oda kelle hagyni; mindketten P.
tábornok seregében egy általuk alakítandó csapatka élére
25 állottak.

— Legyen nagysád vezérem — mondá Jenő egykor.

— Nem, felelé, — én ön vezénylete alatt állok.

— Még nem — az eskü után igen.

— Ön gyermek! Mindent aranynak lát, még a rozsdát is.

30 Hagyjuk ezt boldogabb napjainkra. Várjon kevésbé, s áldani
fog e lemondásomért, mert ama homályos eszménykép, mely
jelenleg vakítja, mint értelme napvilága által fölszárított
köd, föl fog szállni az égbe, hogy ott a fájdalom sugaraí kö-
zött elhaljon.

35 — Severina! — Ön nagyot változott. Ön nem az, ami volt.
Boldogságunk jele-e ez, kik eddig boldogok voltunk? Ön lelkén
egy előttem makacsul titkolt rejtély éjjelez . . Szabad-e köz-
tünk a titok khinai falának állani? — mondja el, vallja meg
ön nekem, bármi nyomja szívét, én azon emberek egyike
40 vagyok, nem tudom ugyan, van-e másik is ilyen, ki a bűnököt
sem kívánja eltitkolni.

— Az a legnagyobb erkölcsöm, mely szerint jelenlegi házassági kívánatait nem akarom teljesíteni. Különben susogá magában, — hisz úgy sem élnék soká, ha nője lennék, az emlékezet fájdalma előlne de ám nehezebb volna
5 mellőle elhalnom.

E párbeszéd végeztével Zawesky közeledett hozzájuk, ki már beosztott tiszt volt. A kézcsóktól ugyan már nem félté oly nagyon Severinát, mert ez harcfinak öltözötten azon alól állott jelenleg, — de ám épen ezért más egyébtől. De
10 Jenő e részben túlságos is volt: nemcsak féltékeny, irigy is volt mindazok irányában, kik Severinára néztek, s kikre ő nézett vagy épen mosolygott, ki lehetéhez közel állott, vagy épen — mely eset ez új harcfinas állapotában igen gyakori volt — ha valakivel érintkezett csak kis ujja hegyével!

15 — Megállj csak — suttogá magában Severina — most mindjárt elkezdem veled új szerepemet — szegény Jenő!

— Isten hozott közibénk bajtárs és hazafi! — üdvözlé az érkezőt Severina, — jőj ide mellém, és csevegj minél ritkább velejű tárgyakat; e komoly, sűrű fantáziájú Jenő mellett
20 oly nehéz a lelkem; másrészt benne van ama magyar természet, hogy mindig veszekedik. Egyuttal nyujtsd ide azt a kulacsot!

Severina igen jól játszá a férfiút. Az életről lemondás, az előtte lebegő csatatéri halál képe őt meglehetősen vakmerővé
25 s elszánttá, magaviseletét könnyűvé s erőltetés nélkülivé tették. És mi szép férfiú lett! karcsú és magas termete ebben szerencséje volt.

— Hogy érzed magad Jenő? — kérdé csípősen Zawesky.
— Nézd bajtárs, valahára, miután vagy hatszor elcsuktatok,
30 van már kardom! . . Majd leszek vimestertek.

— E sereget jó ember — mormogá Jenő, — csak párbajban taníthatnád, különben még eddig a csatatéren mi voltunk a mesterek . . .

— Eh! — mégis több magyar főt vágtam le csata nélkül,
35 mint te . . tulajdonkép csak az orrukat vágtam le, s különös, hogy bár rövidre szabtam orrukat, mégis hosszú orral hagytak el.

— Nem tudom — válaszolá még színlett nyugalommal Jenő — ha a hátadra kötném az általam levágott fejeket,
40 hogy ülnél meg a nyeregben . .

— Ah — azokat a véletlen vágta le.

— A bátorság!

Eddig is sok volt Jenőnek, de túrt mégis. Midőn azonban látta, mikép Severina lovát ugy intézé, hogy térdével érinthesse, s bátorítsa Zaweskyt, a további vizsályszövéésre . . . a párbajt, mint ez időben hazafiatlan tettet kerülte. Előbbre lovagolt, hogy zavarodott lelkét szellőztesse, bevegült a sokaságba, de senkihez nem szólt, hanem itt magában elemzé az utóbbi megfoghatlan változást.

— Hogy is gondoltam én, — hogy én szerencsés lehetek —
10 én! tudta a sors is, mit tesz velem! ám ez utolsó szerencsétlenségem! — Ah! hisz e nő egy elvetemült . . . kit én meg akartam tisztítani magam mellett. . . Csak ne volna oly szép! . . . Eh! az erkölcstelenség nem öltözködhetik oly fénybe előttem, melyen keresztül ne lássak, ha mindjárt
15 napfény volna is, és ne gyűlöljem! . . . Hanem eme rövid ámitásból álló boldogításért nem maradok adósod — Severina. Föl foglak az alól menteni, hogy másokat is boldogíts! mert szerencsétleníteni csak ilyeket tudhatsz, mint én vagyok .

Sötét késő éj volt, midőn Sz. városba értek. Zawesky még
20 mindig Severina oldala mellett lovagolt.

— Ah jössz már valahára — szólítá Severina — ismét komorrá kell lennem. A te képzeleted oly sűrű mint a zsendice, amelyet nem házashat ki az ember kávéval, és így hibás

— Hm! mily elmés vagy! — valóban nem hittem volna,
25 hogy ily jó katona lesz belőled, — viszonzá Jenő hangnyomattal — annyira meglepsz éles szavaiddal, hogy egyelőre nem tudom, szóval vagy karddal kell-e rá felelni?

— Mily szörnyű galant vagy te Jenő!

— Severina!

30 — Hagyj magunkra, Zawesky bajtárs, de ne sokáig . .

Ez elvágtatott, s a két hátramaradt az út mellett, távol a seregtől, egy ideig némán poroszkázott, szíveik dobogása, paripáik sebes dobogásával versenyezvén.

IX.

35 — Csak még egy kisé ne lágylj meg, szívem — aztán a kocka el lesz vetve, suttogá Severina.

És valóban, erre a legjobb időt választá, az éj sötét, midőn Jenő arculatán nem láthatá a csalatás kígyócsipése fájdalmait.

— Severina! kezdé Jenő reszkető hangon — ha valami mondani valód van, vagy legalább meg akarnád magyarázni csodálatos magaviseleted okait — mondd el röviden, s igazán ... mert erre már csak ma van időd.

⁵ — Mit? — És ön oly komolyan venné a dolgot, és miattam; lám mily gyermek! — tán vesztébe akar rohanni? lássa, lássa! önnek nem való a szerelem, mint gyermeknek a kés. Én pedig úgy óhajtanék öntől megválni, hogy továbbra is jó barátok maradnánk, vagy a pillangó ne szálljon-e soha csak egy virágra? . . .

— Isten veled szép álom, — isten önnel, ki ez álomnak ragyogó képe volt — megbocsátok önnek, ön életre van alkotva, éljen boldogul, én fogom tudni, hol keressem ezután boldogságomat. Ön nem ismert engem, s én nem ismerém ¹⁵ önt, mert másként — hiszem — e viszony nem jöendett létre. Végre megtanultam, mi vagyok, s mi az élet nekem, — ez ön által — habár akaratlan — végbe vitt csalatás megadá az elszántságot, hogy az életet, melyet nem kértem a természetől, annak visszadobjam. S így ön szerelme rám nézve ²⁰ hasonló ama kődarabhoz melyet a vízbe vetendő nyakára kötnek, hogy segítse alámerülni. . .

E közben viradat felé haladt az idő. Egy véletlen megtámadtatás következtén trombiták fuvattak támadásra.

— Isten önnel — Severina! — rebége Jenő s kivont karddal előre vágatott. ²⁵

Severina megbizonyodva arról, miként a Jenőn általa ütött sebek halálosak, s hogy őt — mint valaha remélte — egy boldogabb élet elfogadására bírni nem leendő képes s így a neki különben is nagy fájdalmára esett színlett csselfogás ³⁰ haszontalan, sikertelen volt, szívét mondhatlan fájdalom érzete fogta el, könnyei hullottak — egy ideig habozott, vajjon ne fődje-e föl Jenőnek a valót, s vissza intse az életnek?

Én nem tudnám őt boldogítani. Haljunk mindketten — mondá magában — s utána vágatott Jenőnek.

³⁵ Még épen jókor érkezett, Jenőt egy rémletes mézszárlás zavarában találta, többektől körülkerítve; épen egy, Jenő háta mögött támadónak alattomos vágását hártá el, midőn ő is oldalvást találva, lováról Jenő elébe hullott. A támadó csapat épen hátrálni kezdte, midőn a lováról lehulló Severina ⁴⁰ kiáltásai Jenő velejéig hatoltak. Sietve szökelt le lováról melléje.

— Jenő, élet-det jöttem megmenteni. Utóbbi tetteim
csel fogás voltak arra, hogy gyűlölj meg s ismerd a világot,
mely nálam még bűnösebb . . . Élj boldogul, ha van menny
és isten, könyörgök ezentúli boldogságodért . . . Bocsáss meg

⁵ isten veled!

. . . Az előnyomulók ismét visszatolattak, s Jenőt egy
folytonos kétségbeesésig verekedő csapat zúrzavara kezdé
bekeríteni. Alig volt képes ez iszonyú jelenet ámulatából a
valóhoz téríteni . . . Egy csókkal felelt a haldoklónak, melybe
¹⁰ annak lelke szállott . . . Néhány percnyi viadal után Severina
mellett halva rogyott össze.

HÁBOR

* * *

Az isten jó, kegyelmes és igazságos; a természet bölcs minden művében, az emberek gyarlók bűnösök — de nem hibások, mert gyarlók és bűnösöknek vannak teremtve.

És az emberek között vannak szerencsétlenek — igen, igen nagyon szerencsétlenek; okát keresik szerencsétlenségüknek, de az isten jó és igazságos, a természet bölcs, az emberek gyarlók.

És e szerencsétlen emberek egész életükben jóság, igazságra, tökéletességre, saját maguk és embertársaik boldogságára törekedtek, de mindazáltal — szerencsétlenek.

Szegény szerencsétlenek! . ha az isten kiszólít benneteket az árnyék világból, adja meg nektek az örök üdvösséget. . egyéb vigasztalásunk nincsen számotokra — szegény szerencsétlenek!

I.

18** december havában egy Kuxhavenből indult három árbocos közeledett a világtenger közepe felé.

A többi utasok között egy lengyel, egy magyar s egy nő volt, kik magukat a hajó személyzete, üzérek, kereskedők, kójutatók, stb. nem csekély bámulatára hontalanoknak nevezték.

A száraz föld olly tágas, s mindkét felét egy nap világítja, enni inni s szeretni való mindenütt elég — és vannak emberek, kik hontalanok.

Ki volt amaz ember, ki legelőször kitalálta e szót haza, s ki e szóval egy földhöz láncolta az embert, a föld urát, s rabbá tette őt a hazaszeretet börtönébe.

Élég az hozzá, hogy ezt kitalálni nem foghatjuk — a három egyén magát mind a mellett hontalannak érzendi. — Vigan lenge odább a hajó, a tengerek pillangója gyanánt, utasai ellenben nem a legvidámabb arcot mutaták, mint ez tengeren

szokás, — noha több ember hal meg ágyban — mindazáltal abban még sem irtóznak úgy, mint a tengeren. A három utas búskomolyan pillanta alá a tenger zöld színébe, de úgy látszék, mintha abban egy távol világ képeit keresnék.

⁵ mert mindig ugyanegy ponton révedeznek szemeik. Ők nem pillantának el a távolban emelkedő, vagy inkább növekedő felhő elébe, — melly talán sorsukról határozand, nem nézék a távot, hol az ég ölelkezik a tengerrel, nem vevék észre, hogy a tenger színe, melly imént zöld volt, most kékre változott, nem hallák a matrózok babonás meséit — ők nem valóznak a tengeren — ők otthon valóznak.

— Nézd, csak, Dajowszky, — e különös növényeket; im mi boldogok ezek, ők vándorolnak a nagy oceánban, gyökerük nincs és így földjük, hazájuk sincs; — látd a földön

¹⁵ semmi sincs hasonlat nélkül . . . ezek mihozzánk hasonlítanak.
— És boldogok vagyunk é mi? oh mi hozzánk nem találsz hasonlatot, barátom.

— Ne hallgass rá, édesem — sugá az előbb szólónak a mellette órangyalként álló nő, — fehér karjával ajakához

²⁰ nyomva borus homlokát, Dajowszky affectál . . . nem affectál, hanem tetszik neki malheurünk költőisége s szerencsétlen állapotának némi martirkoszorus dicsősége, s annak bánatos arccal s fohász tömjénével akar áldozni, mi pedig tartusk érdemeseknek magunkat balsorsunk méltóságára, melly fiatal

²⁵ tól türelmet kíván! . . .

— Aurélia, igaza lehet; Hábor barátom nem boldogtalan . könnyen tűrhet és felejteth, — mert önt bírja.

— Ne sérts bajtárs — válaszola Hábor, búskomoly redőkbe szedve homlokát; im én itt ő előtte nyilvánitom, hogy neki

³⁰ szerelmének rám mi hatása sincs; sőt kimondom, mint már többször, hogy én őt nem szeretem, s ha te a sajnálatot szerelmnek nem akarod nevezni — ne emlits többé illyeseket.

Aurélia Hábor fejére hajtá homlokát — előtte besötétült a láthatár, egy fekete vészfelhő közelgván feléjük . . . de ő

³⁵ nem ezt látta — az ő boruja szivéből jött.

Dajowszky félre ment, szórakozásul az alkormányos s egy matróz közötti mütételt nézendő, mellyet műnyelven loggirozásnak neveznek, s melly által a hajó járása, sebessége határoztatik meg. Hábor és Aurélia magukra maradtak a hajó

⁴⁰ párkányzatán.

— Kegyetlen ember, magad iránt, irántam, s teremtdő

ellen. Olyan vagy, mint sötétfenekü örvény, mely a belépillantót magához alávonja. Mi lakik benned, milly láthatatlan, alakatlan rémek fürödnek len, lelked mélyének sötétén? bár láthatók, ismerhetők volnának! — Igy még volna remény
5 kiüzni őket. Ám én, elszántam magamat, leszállani e mélységbe a reménység rózsás kötélén, s a szerelem égő szövéténekével elúzni onnan az örökös éjt, s ez éjnek ördögeit.

Kevés szünet állott be, — nyomasztó Auréliára nézve, ki váratlanul tapasztalá ez alkalommal is, milly hidegen hagyák
10 Hábort fényes és egyuttal forró szavai, mint tajtékozó, csillogó habok a merev szirtet; de Aurélia, mint előbbi szavai elárulák, nem volt csüggeteg.

— Hm! milly költői vagy, Aurélia! — Valaha oltárom lehetél volna, — de már most — késő; az ember csak addig
15 boldog, míg a valót, ábrándjai ködébe burkolva — nem ismeri valódilag, mezetlenül; midőn az ember a valót kezdi ismerni, nem lelkesül többé, nem szeret, nem imád semmit, — mert minden szép mellett látja a förtelmet, s általában látja amaz állítás igazságát, hogy a földön semmi sincs tökéletes, mit
20 — teljesen ismervén — imádni lehetne. És igazán, nem azt imádja é mindenki, mit nem ismer? A koldus leborul a nem ismert fény előtt, a közkatona vezére nem ismert lángesze előtt, a vakbuzgó istenei előtt, az ifju istennőnek hitt kedvese lábainál. — Oh az ismerés, a tapasztalás megvéni az embert.
25 Milly boldogok az ábrándosak — milly kárhozottak a józanok. . . . Menj, menj Aurélia tőlem, te boldog múlt időmnek testté vált emlékezete! . . . Látom benned az idők keserű tapasztalásai által elrabolt ifjúságom egykori kéjeit, letűnt boldogságom minden ragyogványait; és fényes lelked mellett jobban
30 föltűnő az én sötétségem.

Hábor megszünvén, Aurélia gondolatokba mélyedt. Mintha valamely nehézkes, hűvös őszi felhő, a hervadt virágok alá temetett nyárnak özvegy fátyola sulyosult volna szívére — Hábor szavainak kéjében, merengő és álmodozóvá lőn; azon
35 ban hol a szív ép, ott még az észnek alárendelt szerepe van; a melly szívben a nyár hatalmas napja világol, ott a boruk rövidek, — így volt ez Aurélia szívében is. A Hábor szavai általi levertség csak vándor nyári felleg árnya volt, hamar előragyogott utána az életvágy napja, és ennek sugára alatt
40 gyorsan összeszedvén magát, azon kezdte tünődni: mit válaszoljon az előadott szavakra. Sima homlokát redőkbe erő-

tette — ifju arcon oly szép a gondok redője — s rövid percek után válaszolt:

— Édesem, ne csald meg magad; isten adja, hogy megérem, de még megváltozol. Én megmagyarázom lélekállapotodat, én megmondom, mi vagy te. A te szived nem elaggott, hanem sebekkel terhelt, és beteg. De te még meggyógyulhatsz. Te csak egy szellemi betegség hypocondriájában szenvedsz. A szenvedések éve hosszabbak, igaz, mint az örömké, s a gyötrelmek egy éve jobban vénit, mint tiz az örömkéből.

¹⁰ Szenvédésed ideje csak pár hónapig tartó volt, melly csak rövidité ugyan életedet, de nem őszített meg. Az egész abból áll, hogy ábrándjaid délibábját elfutta egy hideg szél. Nagynak, dicsőnek álmodád magadat, s ez álmak megsemmisültek. Szellemi céljaid meghiusultak, gátak tornyosultak elébe, — s

¹⁵ most a csupán anyagi célok állván előtted, ezektől undorodol, — de ez undor tej és mézzel folyó csöndes patakka változandik meg, mellyben fürödve, elfelejtended a szellemségnek ezen szirt göröngyön küzködő kristály zuhatagát. Jól tudom, ez nem megy oly hamar, de én elvárom ezt, én virasztok mellett,

²⁰ s meg fog jutalmazni egy pillanat, mellyben élvsováran rohansz karjaim közé. Azt mondod, boldogok az ábrándosak, — igen is, az ábrándosok szintolly boldogok, mint a kijózanultak, csak az átmenet, az ábrándosságból a józanulásba nehéz és gyötrelmes. Szép a tavasz, de kéjgazdagabb a nyár;

²⁵ a tavasz szemérmes ibolyákat, szűz bimbókat hoz, kik boldogok lehetnek ugyan, de még csak öntudatlanul; a nyár azonban kinyitja a bimbókat, s a szerelem napjának édes forróságát isszák a rózsák, s kéjben ittasulnak. Eh, ne szomorkodjál, barátom, élj, mert hiszen tudod már, hogy nem engedlek meghalni. Egyébiránt, nem kívánom, hogy többször legyen alkal-

³⁰ mam életedet megmenteni — igen keserédes öröm ez, s tudod, hogy én csak a tiszta édeset szeretem — az úrmöst gyülölöm. Ez a keserű ital csak olyyaknak való, kiknek a gyomruk elromlott . . . Ne vess, barátom, ezzel boszulhatod meg a gyülölt világot, melly könyeidben akar gyönyörködni . . . Sózd meg

³⁵ egy mosolyoddal nadályaidat, s kiokádják véredet . . . Ah te elmosolyodál, . . . hadd el, elolvasztasz vele, elfeledtem, hogy a nap az égen süt, az a szép nap, mellyet én, mint a vidámság, életörömök istenét imádok . . . a te mosolyod felejteti őt velem, noha csak olyan a te mosolyod, mint midőn

⁴⁰ nyári esőben sugárzik a nap . . . midőn az ördög feleségét veri,

mint oda haza mondják . oda haza . . . felejtsd a fájdalmat,
hiszen szép hazánkban tanultuk e gyönyörű dalt:

Se országa se hazája
Mégis piros az arcája ! .

5 hejje hujja hajh ! .

Aurélia elfeledé magát, s ama nemzetével azonos keserült vidám érzéssel dallá ez utóbbi sorokat. A matrózok feledék, Starbord'ot vezénylő kormányosuk szavát, s az utasok elfordultak egy a távolban vitorlás hajónak látszó tündéries szirt bámulásától, az atlanti tenger örök titku mélyéből még soha nem látott állatok buktak föl, s meglepetten merültek ismét alá, s e pillanatnyi bámulat csöndje figyelmezteté Auréliát, s fölhangyva dalalá az épen közelgő Dajowskyhoz fordult, mert Hábör, egy szemébe toluIt köny által zavarba jöve önmagá-
15 val, félre vonult, el akarván titkolni e nem remélt fölindulását.

— Még van remény hozzá, mert könnyei vannak — suttogá magában Aurélia.

II.

— Aurélia — kezdé Dajowsky — ön nekem egy ígélet teljesítésével tartozik. Miként menté meg Hábör barátom életét, mondja el. Többször emliték önök ezt, én kérdém fölöle Hábört, de ő olly kiállhatlanul érdektelen lény, azt felelé mindannyi-
20 ször, mikép ő fölötte elunná magát, ha ezt elmondaná.

— Az egész röviden ennyi. Az utóbbi évek mozgalmái, s különösen a vizenyös marcius s változékony szeles aprilben néhány ifjú ember szerepelt főkép, kik között első helyet foglala el ő, lelkesítő elmeszüleményei, s szilárd határozott magaviselete által. Ő nem ismere engem, de én mindenütt látni óhajtam s láttam őt, hol csak szerét ejthetém, mert szer-
25 tettem őt, noha reménytelenül; neki már nője volt, kit szeretett, s kit szeretett a művelt világ, s kit a közvélemény is ő hozzá méltónak itélt. Valóban az erény példánya is volt e ritka nő, vagy legalább e szerepét bámulatosan tudta játszani . . . mert jól mondja Hábör; nincs olly erény, mellynek
30 alapja nem önzés volna. Szép tulajdon a dicsvágy, s korántsem kárhoztatom hívőit, de amelly szivben ez a főindulat minden egyéb nemes érzések mellett, az mihelyt a dicsóság

utját elzárva látja maga előtt, azonnal kétségbeesetten rohan az anyagiság élvei közé, kárpótlást keresendő ott a bünök elkövetésében, a hiában elpazarolt erények sanyaraiért. Ilyen volt e nő is — utóbbi tudomásaink bizonyítják. Háború a harcmezőn volt elvérzendő az utolsó csatákban — de megmenekült, s ekkor én titkos ápolásom alá vevém. Fölgyógyulván, nejehez ment egy estén, kit épen ellenei egyikének karjában talált. Épen ama kábitó csókban forrtak össze ajkaik, mellyben az öntudat egy pár percre meghal, a gyönyörökbe fulladtan . . . e perceket használva, kivonta a fényes kardot, s beléjük döfte — melly markolatig furódott át testökön, s kereszt gyanánt állott fölöttük markolata. Megütöközve láttam őt ekkor félőrülten hazarohanni; zavart értelemben hálát rebegett eddigi gondoskodásomért, kezemet csókolá, de ijedve lökte el magától, mondván hogy véres. Jobban körülnézve őt, ijesztő gyanumra ruháján apró vércsillagocskákat láttam, mintha befecskendezték volna; még arcán is volt néhány s egy szempilláján s ez láttatá vele az én kezemen a vért. Azonnal fürdőt készítették számára, magam is nem csekély ijedelemben voltam, de mégis kötelességem volt őt csillapítani, s magához téríteni. Midőn a fürdőbe indult, egy ötlet szállta meg agyát, — s orvost kért, s egy hálacsókot nyomott — ez elsőt éltünkben — ajkamra. Nem gyanitva mi rosszat sem, házi orvosomat küldém hozzája. Egy negyed óra múlva sápadtan jöve hozzám vissza az orvos. Sietni akart szavaival, de mégis alig birt szavakat találni.

— Asszonyom, siessen e helyről, szökjék, legyen bujdosóvá . . . föl leszen földözve. Háborhoz menék, érvágót kérdezett, s én előmutatám, azután az ablakhoz vezetete s azon kimutatva, nézze ön — szólott — keresnek, rövid időn elfognak, mentsen meg, — adja át érvágóját, vagy nyissa meg eremet, gyönyörűen, édesen halok meg. Ön távozhatik, és soha kérdőre nem vonathatik. Dühösen ragadta kezemből egyögzert, hogy azt gyilkolással szentségtelenítse meg, s kilökött ajtaján.

— Gondolja ön — folytatá Aurélia — milly drága volt ekkor a jó tanács. A veszélytől csak azon esetben félttem, ha netalán Hábornak nyomába jöttek volna. De épen este levén, olly időpont, midőn a főváros utcáin legtöbb nép hemzseg, Hábornak annyira masquirozott külsejére senki rá nem ismerhete, s házamat némi tekintélyes ismeretség miatt — a kuta-

tástól biztos gyanu hiányában mentve hittem. Aztán a szerelem „lenni vagy nem lenni” is bátorított. Karon fogva remegő orvosomat, a fürdőbe menénk, — mert orvosom a gyöngébb lelkűek ama szakába tartozott, kik a vész idején balanceukat
5 vesztve, sem előre sem hátra menni nem mernek, s ha van egy, ki lélekjelenléttel bir, ezt követi, legyen bár jó vagy rossz, mit tennie kell. Hálósobám kulcsával fölzárva a fürdő ajtaját, azon belöktem őt, tán nagyobb zavarban, mint midőn onnan kilöketett, — s parancsolám neki, hogy kösse bé, s
10 mentse meg Hábort.

Más nap utlevelet vevék külföldre, s a legügyesebb incognitóban őrzött Háborral utnak indultunk, s az oportói partokon önnel találkozánk. — Nos, az ígéret teljesítve van.

— Köszönöm, Aurélia. — És ön igen jól teszi, hogy Hábort
15 szeretni meg nem szűnt. Sőt most látom át, hogy ön szerelme megtörhetlen. Ki a veszélyek választottját imádja, az sokkal tántoríthatlanabb, mint kit a szerencse költőitlen kegyenceinek asztalhulladékai édesgetének valakihez, — az ilyen önmagát, s nem mást szeret. Lehet é magasztosabb, nemesebb
20 erény, mint szerencsénkben a szerencsétlent szeretni, — fényes csillaggá lenni, no azért, hogy egy másikkal versenyezzünk, hanem hogy a szenvedők éjjelét megvilágítsuk, elhamvasztani tűzünket, hogy avval egy fagyottat fölelevenítsünk — Aurélia, nem bírok annyi bátorsággal, hogy önnek lelkemet kitárjam, elijeszt önnek erkölcsi nagysága, hasonlóvá lehetni
25 önhez. — Mért nem vagyok én olly szerencsétlen, mint Hábor — azon szerencsével, mint Hábor nem, de én bírok jelenleg: mivel önt szeretni tudom! — oh de ugy van mindig az életben: hogy az ember soha sem bir egy tökéletes boldogság öntudatá-
30 val: csak midőn megvénültünk, vesszük észre, hogy ifjak voltunk. — Engedjen meg, hogy ennyit is mondtam Aurélia; tudom, hogy olly lelkeknél, mint ön, nem lehet a szerelmet koldulni, hogy ön szeressen valakit, arra születni kell! ne vessen meg, hogy illy hirtelenkedő, vakmerő voltam: a titok
35 egy olly vulcánhegy, melly a tengerek mélyéből is előbb utóbb fölemelkedik, noha ismét elsüljed. . én sem tarthatám tovább, noha ismét hosszú, tán örök időkre magamba kell zárkoznom, — mert öntől még csak választ sem várhatok, egyebet hallgatásnál, melly viszont azt parancsolja, hogy én
40 is hallgassak. Bocsánat Aurélia, csak arra kérem, titkunk legyen kölcsönös Isten önnel . .

Szegény ifjú — mondá Aurélia magára hagyatva — tűrj, velem hasonló állapotban vagy. Szeretsz, de nem szeretettel, — s nem is fogsz szerettetni. — Épen közelg Hábor, — nem szabad neki e tárgyról tudni valamit. Lesüti szemeit, mint a
5 rab . . . az én rabom. — Remélj szivem, közelg küzdelmed koronája, nyilj ki piros hajnal, közelg szerelmes napod.

A látkör azonban elborult, s Hábor egy fekete felleg árnya alatt Aurélia mellé vonult. Néhány vitorlák vonattak össze, miután az illy fellegek rendszeren szélviharral járnak. Mint egy
10 kisebbszerü napfogyatkozásnál, kedély nyomasztó sötétség állott be. A hajó ez ideig, miután eléggé erős, de ellenkező szél fújt, már néhány napja lavirozott, s a tropusok felé hajtatott.

— Már néhány napja, hogy utazom veled, hogy követlek Aurélia, s a velem olly szigorun bánt események annyira
15 megzavarák bensőmet, mikép ne csodáld, ha most azt kérdezem tőled; hová megyünk, és mi célunk a jövőre?

— Elmegyünk egy, a mi földrészünk által annyira, s nem ok nélkül magasztalt nagy hazába; hol amaz intézményei a társadalomnak, mellyekért a még kifejtettebb nemzedékek is
20 hiában izzadtak, a hely elszigeteltségénél fogva győzelmet aratva, virágzásnak indultak. E föld az, mellyet az emberi nem sorsát intéző világszellem üresen hagyott ezredévekig, hogy a végromlásának indult, elszaporodottsága inségében élhétetlen, s az éhnyomor koncain marakodó emberi nemnek még egy
25 menhelyet, s öreg napjaira néhány perceit a béke boldogságának szerezzen. Hogy ama nagyság és fény, melly fajunk életének ifju korán Hellaszban, s férfiusága idején Romában ragyogott, még itt egyszer és utószor mint kialvó szövetnek fellobbanjon . . . és hogy . . .

— Ne folytasd Aurélia, tudom jól mit ítéljek erről. Embereket találандok ott is, hasonlókat azokhoz, kiknek ismeretével eltölttem. És legjobbat cselekszem, ha nem is embereket keresek ezután, hanem képzeményt.

Képzeményeket, mellyek nem teljesülhetnek soha, de
35 amellyek nékem mindazáltal kedvesebb társaságot szerzendnek, mint a valóság, az embereké. Nézd a távolban ama fekete pontot, az, gondolom egy sziget lesz, ollyaktól lakatva hihetőleg, kikkel érintkeznünk, nyelv és szokás, lehetleníteni fogják. Sejtésem mondja, hogy a földön nincs méltóbb hely
40 számomra. Minden, ami magányban él, erényes és jó. Mert az ember, csak ott nem vétkezik, bizonyosan, hol erre alkalma

nincsen. Nézd meg ama pontot, nem mágnes hegye az, melly magához vonja ércelelkünket? nézd meg jól, hányféle hasonlat merül föl lelkedben vizsgálatán, s mindannyi gyönyörű, vagy lehet é róla nem méltóságosat gondolni? olyan ő, mint hazai
5 pusztáink egyszerű pásztorja, komolyan tekintve végig nyáján, az egymást üző habokon; mint sivatag zarándoka, mint üdvözítő a pusztában; — vinnéd e szirtet a száraz föld vetélykedő óriásai közé, nem lekacagnák é még Kárpátaink is, és itt nagyobb a Hymalájánál? — A magány nagyit, az javit;
10 és ha a gyermekek mindannyian magányban neveltetnének, más képe volna a társadalomnak. Im én szelid magányban nevelkedem, s nem férhetek meg a vad emberek között, kik engem vadnak füstének. Legyen ugy, én ismét magányba költözöm, így még tűrhetővé válhatik hátralevő életidőm.
15 Nem kérlek, hogy kövess Aurelia, ezt tagadólag is félek ajkamon kiereszteni bűnös vagyok irányodban, ennek öntudata örökké nyomand: hálátlannak kell lennem irántad, de te tettél bűnössé — miért pazaroltad rám jóságodat. Azért boldog e sziget magánya, itt nem leendek senkinek
20 adósa; gazdag sem leendek mások izzadságán, szegény sem leszek, hogy másokra szoruljak, és hálátlan lehessek — nem lesz ki iránt. Isten veled Aurélia . . .

— S te azt hiszed, mikép tán megbírod tiltani nekem, hogy kövesselek? . Megbocsátom, hogy nem ismersz! hited eléggé
25 meg van ingatva, nem csodálom, hogy engem is — másokhoz hasonlóknak hiszesz. Sőt büszkeséggel tölt el, hogy te sem ismersz eddig, ki a világ ismeretségével dicsekszel. De én követlek, mert hiszem, hogy egy időben meg fogsz ismerni, s — ez órától fogva boldogabb leendesz minden halandónál a
30 földön — és szenv déseid meg lesznek jutalmazva! .

Bámulva pillanta Hábor Auréliára, mi az utóbbinak nem kevésbé tetszett. Ha így van, mondá Hábor, — ugy már gyantom, de még hinni nem merem, ki vagy.

A nem fölötte jelentékeny szélvihar már előbb elmulván, a
35 hajó parancsnokával váltottak néhány szót, ki a mind inkább közelebb fölmerülő szigetkéről fölvilágosítást adott. Az egész egynéhány évtized előtt fölmerült szirtkoszorú közepén ama fekete, kiemelkedő bérccel, melly nem rég tüzet hányt, s a néhány lakót, kik itt megvonák magokat eltemeté. Különben
40 rablótanya volt azelőtt többnyire. Terményei bőségben lehetnek, hogy néhány embert tápláljon.

Milly nagy lett bámulata a parancsnoknak, midőn Aurélia gazdagon megjutalmazva őt, arra kérte, hogy e szigetre szállítsa őket, pénztőkéjét pedig egy newyorki bankba tegye le, s erről, egy a hajón levő newyorki polgár tanúságot tevő⁵ aláírásával is ellátott adós levelet vett magához.

Dajowsky szinte követé a kiköltözőkődőket, semmikép nem leheté őt e föltételéről leverni. Hábor szinte sértő szavakat intéze hozzá, de mi sem használt.

— Ismét emberek között kell élnem — mondá magában —
¹⁰ ez a Dajowsky annyi nekem, mint a száraz föld népmilliói.

III.

Néhány hetet laktak át a lakatlan szigeten, hol a földövi tápnövényeket nem az emberek hanem egyenesen a természet kezéből vették. Ez idő alatt Hábor napról napra derültebb,
¹⁵ Dajowsky ellenben mindegyre szótlanabb, s magába zárkóztottabb lón.

Hábor és Aurélia között egy szorosabb kapocs fűződött, s ez aggasztá, s éjjelité kedélyét. Nem csak amaz ijesztő meggyőződés, hogy Auréliától szerettetni nem fog, de ama szörnyű tudat, miszerint el van zárva attól, hogy legalább mást szeret-
²⁰ hessen, s egy új szerencsésebb szerelem által a jelenleg élőt felejtse — a kétségbeesés felé vivék őtet. Őt nem annyira Hábor barátsága hozta e szirtkolostorba, mint Aurélia szerelme, kiről hívé, mikép előbb utóbb belefáradand Hábor
²⁵ beteg szelleme gyógyításába, s ekkor ő leend a választott. De rettenetesen csalódott. Többnyire magánosan járt kelt, hogy ne lássa azt, milly boldog azon halandó, kit Aurélia szeret, s csak akkor szórakozott némileg, midőn egy egy orkán, melly a földöv körül sok iziglen irtóztatóbb s hevenyebb a hidegebb
³⁰ tartományokéinál, alapjában rázta meg a szigetet, tetszhalott állapotba nagyszerű sirboltját, — s azt várá minden percben, hogy a boldogokkal együtt alá süljedjen. Meghalni már óhajtott volna, de Auréliát élve hagyva — nem; azt hívé, hogy ama tudat, melly szerint Aurélia mást boldogít, nem
³⁵ hagyná nyugodni. A legnemesebb lélek sem ment egy irigységtől, mellyet a szerelem okoz, s melly rokon a féltéssel, mellyet akkor érzünk, midőn az, kitől ohajtanánk szerettetni, mást boldogít szerelmével. És ez irigység oly erős és oly

ádáz, hogy képesek vagyunk az általunk ohajtottat az irigyelttel együtt megsemmisíteni. — Illyen az emberi szív; széles világ-tenger, óriás mély és hatalmas, az emberszív mellett be törpe kicsiny vagy! . A te mélységedet, üstökös utját, csillagok⁵ és nap távolát, mind ezt mi könnyen kiméri a hideg elme, — az emberszív örök vizsgálat tárgya, s örökre megérthetlen marad. — Gyakran a kiégett vulkán kraterén üldögélt Dajowszky, s el a távolba nézett, valamilyen szabadító vándorhajó vitorlát kémlelendő — s ha föltűnni képzelt egyet a messzeségben,¹⁰ gyötrő habozás, s zavart határozatlanság szállotta meg lelkét: mit tevő leendne ez esetben? Eltávozni s itt hagyni Auréliát — élve, boldogan s boldogítólag? Olly düh fogta el, s olly terv szállotta meg illyenkor, mellytől maga is borzadt, — s végre is könyörgő arccal pillanta le a sötét űrbe, fölébredésükért¹⁵ imádkozva a szunnyadó elemeknek, kérve titkos szellemüket, mentené meg őt a — gyilkolástól. De mind hiába, rajta nem kegyelmezenek, sem a föld, sem az ég villámai.

Aurélia vesébe látó emberismerete megpillantá már e közelgő terhes felleget Dajowszky képében, melly szerelme²⁰ napjától megfosztani szándékozik, s ollykor ollykor komollyá lón, míg — Hábor elégült vidámon beszélgete oldalánál, s képzeménye rajaival dongá körül. Beszélt száz évek utáni boldog világról, midőn az emberiség tökélye tetőpontját érendi el, mellyben ki még ma kormányzó volt, holnap elégült²⁵ juhásszá leszen, s mindkét hivatalnak egyaránt értője, okosan s becsülettel teljesítője volt. Aurélia nem tarthatá meg hébe-hóba magát a mosolytól, — s ez jó volt, mert Hábor így azt hívé, hogy hallgat reája, holott Aurélia egy más aggasztóbb s kellemetlenebb tárgyon tépelődött.

³⁰ — Valóban — beszélé Aurélia — így még utóbb magam is oda jutok, hogy ez az élet, valóban csak megvetendő rabláncá némelly szabad szellemeknek, kiknek életre hozása a teremtő legnagyobb vétkeül tulajdonítható. Im az ember bármint ügyekezék ment lenni gyűlöletétől, a sors mindig küld egy³⁵ ördögöt, ki hátul kövessen bennünket, s kit a legvidámabb életvággyal sem birunk magunktól elimádkozni. Eddig ohajom volt Háborot megnyerni a boldogságnak, most megnyerém már jobbadán, s mire elközelg az olly forrón várt, s kitartásomat jutalmazó perc, mellyben Hábor karjaim közé⁴⁰ ohajt temetkezni, — ime jőni fog e Dajowszky, s elragadandja őt onnan, dühös állati ösztönvezette marokkal . . . ah kárhozat,

ez nem fog megtörténni, gaz sors, rajtam ki nem fogsz
.. te feljogosítasz engem a gyilkolásra, s ezt tenni fogom, s
egyetlen bíróm, öntudatom legkevesebbé fog rám haragosan
pillantani — és te, kinek illy bírója, istene nincs, nem többet
5 gyilkolsz é te mindeneknél; igen, most is nem én, te léssz a
gyilkos.

— Min töprenkedel Aurélia? szemeid ragyognak, pilláid
fölhúzódnak, s fekete hajad lombozata földagad. — Mi bajod?

— Ah ah — ébrede Aurelia s nevetett — lásd milly ellen-
10 kezőleg álmodozunk; te most egy boldog világban ringatád
magad, s én irtóztató mélység szélén állottam, mellynek sötété-
ben téged láttalak egy ördögi árnyékkal küzdeni, s mintha én
egy kötél akartalak volna onnan kihúzni, de a sötét árny
is belekapaszkodott, és midőn már épen belém fogóztál, hogy
15 az örvény szélére hágj, akkor ért el ez átkos lény, s mindket-
tönket alárántott, — nem borzasztó ez?

— Hm, most képzelődöl ördögök és szörnyekről, midőn
kimenekülve a társadalomból, a magány s egyedüliség para-
dicsomában élünk; — igaz, hogy az első édennek is találkozott
20 kigyója, de a mi magányunk sokkal dicsőbb e hagyomány
paradicsománál. Aurélia, én elégtül boldog vagyok; és ezen-
tulra hitem megváltozik. Hiszem, hogy van jó erkölcs a föld-
dön, mert már most tetteid utján megismertelek. És te talán
egyetlen vagy, ki velem ezt elhithetni tudta, és te egyetlen,
25 legdrágább gyöngye a földnek, te engem szeretsz, enyém vagy.
Nem hittem, hogy vakmerő képzeményem egy szeretőről
minden pontjaiban így beteljesüljön. A sors igazságos: a földet
nem adhatta kezembe, uralmával, fényével, dicsőségével s
kincseivel mindezt fölülhaladó szenvedéseimért, mind ennek
30 értékét egyesíteni tudta benned, s nekem adott, ki mindennél
többet érsz. És kik mindketten megvetettük s kicsinek
találtuk mindazt, mi rajtunk kívül létez, nem összeillünk é
mi, és vajjon vagyunk é elválaszthatók, nem bátran beve-
gyülhetünk é a nagy világ törpeségei labirinthjába, hisz
35 nincs annyi értéke, melly minket megszédítene. Nem nagyobb
é egybeforrt szellemünk a világ szelleménél, nem nagyobb é a
sir, mellyben mégis szellemünk megfér a földnél? . milly
nagy az ember szive! Ez ocean most is elég nagy, és buborékká
fujódnék föl, még nagyobbá lenne, de még sem férne belé annyi
40 öröm és boldogság, mint mennyi most az enyémben van .

Aurélia, te tetted ezt hogy imádni, szeretni tudok, s ha az

egész emberiség mind imádatra méltó volna, volna é annyi érdeme, mint neked, ki magad, egyedül magad vagy az? — Legyen áldott aki teremtett, ha ugyan nem magad vagy az is egy személyben. — Jer ölelj meg, nézd a vulcán amott füstölög, be megdicsérném, ha azt érzénem meg, hogy a kicsiny és szegény föld nem nézhetvén, s megirigyelvén nála is a nagyobb boldogságot egy pár férgé szívében, őt küldötte volna föl, hogy temessen el. Ölelj meg Aurélia, és kikacagom, — illy perc ugy is csak egyetlen lesz életemben, — bár akarjon

¹⁰ is a vulcán.

Aurélia a fekete hegy felé pillantott, s nehézkes előérzet felhője szállott szívére, de már előbb is, s most újra a hegyről alá andalgó Dajowszkyra nézve, mintegy megmagyarázá Hábornak, mikép paradicsomuk sincs kigyó nélkül. S a helyett,

¹⁵ hogy e megérkezett oly rég várt pillanatot használva Hábort forró csókkal s örömkönyekekkel öntözte volna, mint ujuló virágát hervadt nyarának, — e helyett a harag és fájdalom könyvével pillanta ég felé.

— És igaz hát, hogy rajtad csakugyan nem lehet kifogni

²⁰ sors? Szeszélyes zsarnok, kinek kémei elől nem lehet elbucszni. Nézd Hábort, amott jó, kit sajnálok szíveimből, de ki mindkettőnk átka. Kitől ment valánk eddig, mert látta, hogy nem szeretsz, de most . . . már egészen máskint leend. Mert tudd, ő szeret engem, s tudod é milly irigy e szerelem?! oh,

²⁵ az élettanból nem lehetünk bölcsekké; legnagyobb ostobaság egy bizonyos rendszert állítani föl ebben, holott mindannyi tökéletlen. Menj most Hábort, és öld meg barátodat, öld meg őt azért, mert engem szeret, kit te szeretetreméltónak találsz! . . . Vagy pedig mondj le szerelmedről, és engedd át ő neki.

³⁰ Mellyiket választod? . . .

— Mellyiket? — válaszola Hábort fölindulva — csodállak Aurélia, — te nagyon megváltoztál. Te vagy az mi én voltam, s mi szerepet cseréltünk. Ha a természet úgy alkotott bennünket, ám viselje ő a vétek súlyát — s én megölöm Dajowszkyt.

³⁵ De harcunk is legyen, a sors harca, a sorsé, ez igazságnak erőtetett istené, s így nem lesz orgyilkolás. Kardjaink vannak, mi meg fogunk küzdeni. — Igen, Dajowszky ama kardokkal, mellyekkel egymást öleltük a győzelmes csatatéren, — most mi egymás ellen vívni fogunk, s talán kétségbeesettebben,

⁴⁰ mint valaha . . . Dajowszky ama féltési fájdalomtól, mellyben volt, midőn Hábort karjait látta Aurélia felé terjedni, lecsilla-

pultan, kérdőleg tekintte Auréliára. De ennek szeméből haragot, átkot s megvetést olvasa csak.

— Mindegy — gondolá ő fojtott fájdalommal — vesszünk el hát mind, Isten veletek! — csak azt mond Aurélia, ha el⁵ esem, segíted é csókkal halálomat?

Aurélia elfordult, a természet viharát nézendő a tengeren, mely épen előállott egész pompájában, — és vajmi fönséges látvány a tropusoknál egy illy vihar. A villámok egymást érik, a karcsu pálmák földig hajolnak, s a szélvész suhogásánál fölöttük semmi sem lehet siralmasabb, szomorubb. De¹⁰ egy kinsohaj, bármi csekély nesz vala is az elemek háborujának zajában, eredményét gyanittatá a párbajnak, — visszapillantá, s mindkét küzdőt piros sebbel mellükön fekvé találta.

Aurélia ugy képzelé, mintha egy villám furódott volna¹⁵ szivébe, s Hábor tetemére borult, még egy futó melegséget lelve ajakán.

— Csókolj meg Aurélia, — nem tudok meghalni! hörgé Dajowszky fájdalomban.

De Aurelia nem felelt, — többé senkinek. Dajowszky hosszú²⁰ kínok után mult ki, midőn a vihar elmult, s a távolban egy vitorlás hajót pillanta meg, Amerika felé vándorlót.

BOLOND TÖRTÉNETEK

I.

ELŐSZÓFÉLE

Azon idő — bolond történetek korszaka volt.

- ⁵ Egy tudós társasági tag Abderában épen egy indítvány beszéden dolgozott illy megszólítással: fölötte tudós sőt kelletténél tudósabb társaság! tudománnyal túlterhelt nehéz fejek, gazdag gyümölcsfák, mellyek minden órán támasztékra szorulnak — stb. mellyben az volt bebizonyítandó a nagyon tudós ¹⁰ férfi, hogy a bölcsesség jelképeül a bagolynál sokkal jobban illenek — számár; előmutatván ez utóbbi állatnak minden olyan tulajdonságait, mellyek minden tudóséival azonosak, ugymint: türelem, resignáló lélekerő — ha széna nincs, venyigével is beéri a számár, — hidegvér, jövendőmondó tehetség, ¹⁵ melly csak ritka nagy szellemek tulajdona . stb. s e beszéd elmondásától csak az mentette meg, hogy egy abderai collega azt találta neki mondani a felolvasásoni lelkesültségében, miszerint ő a bölcsesség valódi új képe. Ezen időszakot tartom legszerencsésebbnek arra, hogy olyat irjak, mi mindenké- ²⁰ föltt kelendő legyen, miután céлом leginkább pénzkereset; mert — bocsásson meg a nagyon tudós közönség — de tántoríthatatlan meggyőződése, miszerint a bolondosságnak sokkal nagyobb közönsége van, mint a komoly igazságnak — mi lehet oka, — talán az, mert mindenki azt hiszi magáról, ²⁵ hogy okosat ő is tud beszélni, jó bolondot pedig nem minden bolond; bizonyosága már az is, mert hajdan sokkal több udvari bolond tartatott és boldogult, mint udvari költő. Minden- esetre sokkal háladatosb minden más komoly pályánál, miután az okost meg nem tapsolják, a bolondot legalább — megneve- ³⁰ tik s a cél el van érve.

Azon se ütközzék meg a tudós olvasó hogy tudósnak s nem nyájas olvasónak nevezem — milly tapintatlan semmi hasznú bók volt ez a hajdani poros schedelekből! A nyájas epithetont jól tudom sokan nem vállalták el az olvasók közül, mig az ³⁵ én tudásomat kivétel nélkül, tudom mindenki magára veszi.

De a kölcsönösség és méltányosság útján az olvasó se vegye

rosz néven, ha én magamat szinte feldicsérem, — mert t.i. én, mint legalább ideiglenesen megbukott lyrikus, megszoktam már prima persona előadni mindent, s e gyöngeségemet maig sem tudtam legyőzni, azért csak ez uton maradok mostan is. És miután a jelennek egy leendő vagy tulajdonkép csak remélt nagyságától azt tanultam, hogy a szerénység ostobaság és csizmadia tulajdon és nem elég az embernek csupán érezni hogy mi, hanem azt a süket világ fülébe uton utfélen kell százszorosan nagyítva trombitálni; tehát bátran¹⁰ beszélhetek én is magamról, már csak azon oknál fogva is, mert ha én nem beszélek, más bizonyosan nem fog rólam beszélni.

Azt előre kikötöm, hogy rend és systema munkámban nem lesz; miért? mert én genie vagyok, a genie pedig rendet és¹⁵ systemát nem tart, utálja és kerüli mint ördög a tömjént. Nyargalozni fogok szanaszét képzeletem gyors paripáján, pihenni csak akkor fogok, midőn jól leszek lakva, mert a pegazus nem úgy mint más közönséges ló, akkor legfutósabb mikor jól él, ő rendkívüli állat, s neki az éhség leghatályosabb²⁰ sarkantyuja. — Ekkor legdühösebb, harap, rug, ágaskodik, és legmesteribb ugrásait bámultatja. S hogy az olvasónak nagy reményt nyujtsak, mondhatom, hogy az én pegazusom fölötte gyakran és nagyon szokott éhezni. Ez nem valami kákabélü kényes angolfajta, hanem valódi mokány magyar ló,²⁵ melly sötétben ha beéri, a szénás szekérről az embert is lehuzza, e mellett éhséget szomjuságot legtovább kiáll, mert gazdája néha félnapig is a csárdában mulat, s ő szegény pára a bitófa mellett kaparja a földet.

No de tán elég volna már a fenék, mellyet ősi szokás szerint³⁰ jókorára keritettem — de tulajdonkép azért fogok illy soká a dologhoz, hogy majd tán jut eszembe valami, miről irhatok. Annyit tudok, hogy bolond történetek korszakából akarok irni, alak van ugyan előttem millió, csak választani kell belőlük, — de mellyik lesz legjobb; legszerencsésebb lesz³⁵ valamennyit összeolvasztani, mert vannak egyéniségek, kik épen azért maradtak semmik egész életükben, mert bennük mindenből volt egy parányi. Illy egyéniség lesz jó művem hőseül, kit ezennel rögtön bemutatandok a tudós közönségnek.

II.

A REGÉNYHŐS ELHATÁROZZA MAGÁBAN, HOGY NAGY EMBERRÉ LESZ

Minden időnek meg van a maga kórsága. Legáltalánosabb
5 kórság a nagyratörékvés erő nélkül. Nálunk is tömérdek
csecsemő nagyság rugdalta sokszor a dicsőség oldalát, és
egymást visszataszgálva erőködtek a hirnév eláradó napsu-
gára elé. Küzdelmeik közt aztán természetesen sokan elhaltak,
— az örök világosság világítson nekik.

10 Jó hogy eszembe jutottál, örök világosság. Volt Pesten is
egy örök világosság a király utca közepe táján, szemközt vele a
kakas utca, mely neki örökös hajnalt kukorított. Ez örök
világosság pedig nem egyéb mint egy kávéház, mely éjjel-
nappal — örökké nyitva állott — a kakas utca pedig jó hir-
15 nevéről gondolom sokkal ismereteseb, semhogy bemutatásra
volna szüksége.

Reggeli öt óra van. A kávéházban különben türhető csönd
volt eddig; az egész publikum — egy körültekintés után
ítélve — egy rabló, aki a legsötétebb szögletben lustálkodik,
20 mert különben ez időtájban minden böcsületes pajtása javá-
ban rabol, — egy részeg targoncás, kit a kellnerek a pad alól
semmikép ki nem tudtak húzni, egy unatkozó kártyás, ki
áldozatra leselkedik szivarfüst mellett, és egy elcsapott ujság-
kihordó, ki nappal koldul, éjjel pedig ha szerit teheti rabol, stb.

25 Mindezek azonban nem sok lármát ütöttek, és a főpincér
már már elalvandó volt, (vala azaz légyen a gymnasiumi
grammatica szerint) midőn a kakas-utcából hallható zajra fülei
előre nyultak, és nem hiába, mert megjött a gyakori csapat
mintegy három tagja, és egy gömbölyü asztal körül helyet
30 fogott. Ne kérdezze a kíváncsi olvasó — vagy aki nem kíván-
csi, hát tudós — honnan jönnek ők, és mit csináltak eddig,
mert ezt sok és — bajos volna elmondani. Elég az hogy nagy
munkát vihettek végbe, mert igen fáradtak voltak, és rhumot
rendeltek, egy ideig mindegyik annak lángjaiba bámult, mert
35 egyebet mámoros szemeik már nem is birtak megkülönböztetni.

— Mikor veszünk fát, Anti? — szólamlott végre az egyik,
egy magas, dióverő termettel megáldott nagy reménység-
hez. De az oda sem figyelt, hanem fogai közt szorongatott
egy pár nagy nevet.

40 — Epaminondas, Cato, Sokrates.

— Maradt é pénzed fára, Anti? — erőteté az első. — Illyen hideg téltre még nem emlékszem. Én hiszen csak fel tudok kelni, de te vagy oly vékony dongájú, hogy ha csak le nem huzlak 12 óraker, máskint föl nem tudsz kelni.

⁵ — Szerencsés volt a kor, kedvezőbb a nagy szellemeknek, — melázott még mindig Anti pajtás.

— Mennyit költöttél az éjjel, mondtam hogy nem megyek veled többé! — ezt már ne hidd hogy genialis, ez ostoba pazarlás.

¹⁰ — Születtem volna boldogabb hazában, hol érdemeknek kedvezőbb az ég — hanem Antit egy radicalisabb nézetű szomszédja egy oldaldőfessel kirántá a melázás ködéből, s ekkor előbbi szomszédja újra intézte hozzá az előbbi szavakat

Anti kicsinylő mosollyal nézett végig pajtásán

¹⁵ — Te sem vagy genie, Jóska pajtás. Te belőled sem lesz magyar Shakespeare. Hát a genie gondol a pénzre, nem pazarló é az mind? — De ki is hallott valami József nevű genialis embert? Már én megátkoznám apámat, ha Józsefnek keresztelt volna! Aztán pénzzel törődni! Ne, itt van tárcám, ²⁰ költs amennyi tetszik, s amit én parancsolok akárhol, azt fizesd ki!

— Ne lássam a pénzt, benne csak a lángelmék gyilkosát látom . .

— Későn mondd Anti pajtás, — tárcád üres, — holnap, ²⁵ sőt újra egy hónapig nem vehetünk fát

— Hahaha! — hiszen az felséges! és te ebben nem látsz eredetiséget? — Te még Falstaffnak is rosز vagy, jegyzé meg Anti. És így tovább. A beszédnek azonban csakhamar kedvezőbb fordulatot adott azon felfödözés, hogy egyiküknek sincs ³⁰ pénze a rhumot kifizetni. Eleinte tetszett ez Antinak, de utóbb midőn menekvést nem látott, kedvtelenité a dolog. Valamennyinél nem volt ollyasmi, mi zálogul ott hagyható lett volna. Elhatározták tehát, hogy ott maradnak mindaddig, mig valami segítség nem érkezik, és ezuttal megpróbálják, ³⁵ vajjon van é gondviselés, és mindnyájan kíváncsiak lettek, mi történik velük. Később a rhum elaltatta a két prózaibb egyént, csupán Anti maradt ébren, s hogy másodmagával legyen, kivel legjobban beszélhessen, egy tükör elébe állott, s elégülten bámulta magát.

⁴⁰ — Igen, ugy van, ugy kell lenni. Nagy emberré kell lennem. Minden tulajdonok egyesülnek bennem, mellyek láng-

észt jellemeznek. Feledékeny vagyok, s könnyelmű. Külsőleg is úgy nézek ki, mint ki hivatva van nagy szerepre, s nem köznap. Hajamat ha hosszúra hagyom, akkor borzas, ha rövidre nyírom, ég felé áll. Csak az orrom hegyes ne volna. ⁶ Ez egy kicsit baj. Holnap megnézem a Plutarch képeit, ha jól emlékszem, láttam én már nagy embert hegyes orral. — Hm, hm.

Illyetén gondolatokkal mulattatá Anti pajtást a jótékony rhum, midőn a kávéház ajtaján belépett — a gondviselés. ¹⁰ Marconay Samu vándor sziniigazgató személyében. Ki is lehetett volna más, lehet é olyan branchbeli embert képzelni, ki e három szerencsétlenül megfelelőbben segíthetett volna?

És Samu mester szinte azon ponton állott, oly elhagyatva mint amazok. Ezelőtt két héttel fölött Földvárról az ott ¹⁵ szerzett néhány forinttal, ahon ígérettel válva meg a kegyeletes jó földvári publikumtól, miszerint „Pestre utazik új tagokért” — addig is az ott hagyott öt szál színésznek megparancsolván, hogy távolléte alatt ne merjenek játszani. Samu mester ugyan azt hitte még akkor, hogy ő legfőlebb három nap alatt haza ²⁰ megy, azonban a magával vitt kétszáz pengőt semmi módon nem tudta elkölteni két hétnél előbb, s így nem mehetett Földvára. Játszott és nem tudott veszteni; költött, ajándékozott, és pénze nem akart fogyni. Előbb pedig haza menni vagy tagokról csak gondolkozni is, Samu mesternek lehetetlenség volt. Most azonban valahára — kipusztult, épen éjjél ²⁵ után 5 órakor a Zrinyiben, honnan az utolsó lumpot, ki pénzét elnyerte, ő maga verte ki, s most azon szent szándékkal jött az örök világosságba, hogy tagokat szerezzen. E célból, miután végig nézte Antit, vállára tevé kezét, s megszólítá szokásos terminusán;

— Báránkám! önt ügyes embernek nézem. Mit gondol, mire született ön?

— Uram mindenesetre nagy embernek.

— Hiszen már elég nagy, báránkám. De mégis mi pályára ³⁵ érzi magát hivatva?

— Drámairásra. Színésznek is jó lennék, de nem vagyok tisztában az iránt, lehet é hegyes orrú ember jó színész. E mellett a lábikrák nagyon vékony.

— Az nem baj, édes barátom. Én ezeket legkevésbé tartom ⁴⁰ hibáknak, hanem vidéki színpadra kicsit hosszú vagy, édes báránkám . . .

— Hogy érti ön ezt? Hisz vidéken sem vagyok hosszabb talán, mint Pesten?

— Ön nem, báránycám, hanem a vidéki szinpad alacsonyabb mint a pesti.

5 — Aha! értem. — Ugyan kihez van szerencsém?

— Én Marconay Sámuel szinigazgató vagyok.

— Nagyon örülök. Rendkívüli szerencse. Híreből rég ismerem. Hej, álomfilkók, keljetez föl s üdvözöljétek a provincia legelső notabilitását Talán vendégszerepre méltóztatott
10 érkezni?

— Nem biz én; hol szinigazgató nem lehetek, ott játszani sem akarok. Én igazgató szellem vagyok, ki alárendelt helyzetben nem mozoghat. — Különben truppom jelenleg Földváron dégál, mert a játszást megtiltottam nekik, minthogy
15 az öt közül csak egy van, ki magyarul beszél, s csak kettő, ki irást tud, — s azért rándultam föl, hogy pár jóra való tagot vigyek ki; gondolom épen jó helyre vetődtem, hogy céloamat elérjem.

— Hogy hogy? — kérdé Anti bámulva. — Csak nem engem ért? — gondolá magában rejteni igyekezett örömmel.

Ezalatt a két alvó szent is előállt, s a komoly képet vágó igazgató körül publikumot képeztek.

— Őszinte leszek és rövid — folytatá Marconay. — Ha önök közül valamelyik vagy mindnyájan tán némi titkos
25 vágyat éreznek, a köznapiságon fölülemelkedni, egy szóval nevezetessé lenni; miért azonban szerénységükben magok előtt elszégyenlik magokat, — ha az ábrándot a valónál többre becsülik, a szellemet a testnél, — akkor szellemi kellékeik már megvannak a színészi pályához, és lehetnek színészek.
30 Ha pedig tán azt is tapasztalták, hogy a mulatsághoz és semmitnemtevéshez több kedvük van mint a dologhoz, a szabad rendtelenséghez mint lekötő szabályokhoz, ha látják azt, hogy tábornokok nem lehetnek, csizmadiák pedig lenni nem akarnak, és ennél fogva semmi gyakorlati pályára nem
35 készültek, vagy tán épen az iskolákból is kicsapattak, akkor önöknek színészsze *kell* lenniök. — Ha végre értik a mesteriséget, hogyan kell semmiből megélni, ha hisznek ama szent igazságban, miszerint több ember hal meg megzabálva mint éhen, szóval ha a sanyartúrásban katilina i képzettséggel bír-
40 nak, akkor tanácslom önöknek legyenek színészek.

— Uram egy hajszálig etalálta arcképünket. Mi öné va-

gyunk, csak vigyen bennünket, követjük szárazon és vizen.
Ugy é cimborák?

— Ab invisis — minden készen vagyunk!

— Meg vagyok önökkel elégedve, látom mindnyájokban
5 a hősi elhatározottságot, nemes tüzet és energiát, — előre
nagy jövőt jósolok önöknek. — Tehát menjünk a kecskeméti
kapuhoz vagy a tabánba, ott kocsit fogadok, s repülünk.
Földvárra . .

— Hanem — mi csűrés csavarás — igazgató ur, itt egy kis
10 kontónk van, s egyikünknek sincs pénze.

Marconay széles arca kinyúlt — homlokát ráncba szedte, —
szeme villámgyorsasággal reognoscirozta a termet, s amint
az egyik sarokban egy csak nem rég összeült kártyázó bűn-
háromságot megpillantott, tökéletes nyugodtság s könnyű
15 fitymálással válaszolt.

— Hisz ez rendén van báránykáim, — addig meg sem indul-
hat egy igazgató tagokkal, míg mindnyájának nem anticipál,
mert mint majd tapasztalni fogják, a nem anticipált egyén
nem is tekintetik tagnak, — hanem várjanak egy kissé, meg
20 kell nézнем azokat a gazembereket ott a sarokban . . .

Olvasóim még nem ismerik Marconay Samut — valóban az
illedelem ellen van, hogy mindeddig sem mutattam be ez
érdekes egyéniséget. Ő a vándorszinészi világ tekintélye,
világító tornya; de mindemellett sokkal nevezetesebb magán
25 életében mint a szinpadon; ezernyi anekdoták kerengnek
felőle, a költőzködési karavánokon felőle beszélnek a gyalogo-
lás fáradalmi felejtéseül. Olyan ő a vándorszinésznek, mint
a mindenben segítő könyv akart lenni a parasztnak, ha éhezik
— Marconayról beszél, ha szomjazik, megint róla beszél, ha
30 fáradt, szinte róla beszél, s ha fázik, nem különben róla beszél.

De részemről ez mindeddig haszontalan jellemzés — mint
midőn valakinek elmondjuk rangját foglalkozását de — nevét
nem tudatjuk, úgy az olvasó a jellemről szeretne valamit hal-
lani. A jellemről, — vagy tán lelkületről úgy é? Meghiszem azt.
35 Ez nagy szó, ez a jellem, ez a műtudas kritikusok vessző-
paripája, a hivatlan tehetségek zátonya, — de mi hála isten
nem értünk hozzá. Legjobb lesz azt állítanom, hogy Marconay
urnak nincs jelleme. És vaktában épen eltaláltam. Vannak
egyéniségek, kiknek maga Shakespeare sem tudna jellemet
40 adni, kik — mindennap más egyéniségek, mintha ujjá szület-
tek volna. Ilyen volt Marconay. Azt kellene gondolni az em-

bernek, hogy anyja medve, apja vaddisznó volt. Ma becsületes, holnap gazember, most szelid, máskor ádáz, néha okos, többször bolond — mindig genialis. — És evvel véget vetek a jellemzésnek mert már is izzadok; hogy megérti é a tudós olvasó,
5 az az ő dolga, én a magamét megtettem.

III.

MELLYBEN AZ IS FOGLALTATIK,
AMINEK AZ ELŐBBI CIKKBEN
KELLETT VOLNA FOGLALTATÓDNI, —
10 AZUTÁN EGY MUTATVÁNYA
MARCONAY ÚR TALÁLÓS ELMÉJÉNEK

Az ördögbe! — amit tulajdonképp el akartam mondani, az az átkozott jellemzés kiverte a fejemből.

Hát hogy az igazgató urnak egy krajcárja sem volt, azt már
15 tudtuk eddig is, hanem hogy a truppot hogy viszi ki az örök világosságból a kellnerek cerberus csapatja elől, azt vagyunk meghallgatandók. Az igazgató ur nem akarta elárulni azt hogy neki nincs pénze, azért ráncolta a homlokát, s más kishitű bizonyosan kapitulált volna már, de ő ameddig számár van a
20 várban ennivaló, — nem. Oda ment tehát a bűn triumvireihez, kik t.i. makaóztak, mert ezt csak hárman szokták játszani. A bankirnak mélyen volt szemére huzva sipkája, — ez már első ok a gyanura, mert avval azt akarja elérni, hogy ne lássák hova néz. A két ellenfél két jó hustartó mészáros legény
25 volt, kik keservesen nézték az egy évi takarékoság kedves eredménye után, mellyet már a bankir ur söpörgetett zörgő hosszú ujjáival mindig közelebb szeretett személyéhez. Samu mester rövid otlléte után ezt látta jónak a bankir ur fülébe sugni: báránycám te hamisan játszol, a kártyád markirozott
30 ha nem akarod hogy széljel szedesselek ezekkel a böcsületes urakkal hát —

Ezután fölegyenesedett, és komoly ábrázattal folytatá fennhangon:

— Barátom retiráljunk. A bank tizszerezve van, — ezek az
35 urak nem vádolhatnak lovagiatlanságról . . .

A bankier felnézett Samu mester arcába, de csakhamar lekapta onnan szemeit s a bankot elosztotta vele.

Hja, az olvasó ezt tán nem is hiszi el. De hiába, valamint

festő mozgó alakot nem bir festeni, ugy Samu mester mimikáját nem lehet leírni. Ha én konyitanék a bűvészethez vagy magnetismushoz, ráfognám hogy az, de mivel nem értek hozzá, nem vágok bele. Csak annyit mondok, hogy az a párizsi mimikus, ki arcjátékával a tengeri vihart utánozta, Samu mesterhez képest schusterinas volt. Volt már olyan eset, hogy Samu mesternek nem volt pénze, bement truppjával egy városba — (természetes hogy truppjának se volt pénze) — elgyalogolt hivatalosan az ott székelő szolgabíróhoz magát bejelenteni, s ott olly mystikus beszédet s olly borzasztó képeket vágott, hogy az illető szolgabíró ur kivett tiz pengő forintot az almáriumból, megkérte őt hogy vegye el, s még jobban kérte hogy távozzék el házától s hagyja magára, mert igen rosszul érzi magát. Midőn Samu mester elment, feleségének rémülten jósolá a szolgabíró, miszerint ollyan előérzete van, mintha nemsokára beállana az utolsó ítélet.

De térjünk vissza az események folyamához. Pénze már van elég Sámuelnek, már most elindulhatnak Földvára. Az előlegezés által felavatott tagok azt hitték, hogy rögtön indulni fognak, és — százat tennék egyre ha volna — a jó olvasó is tudom, azt hiszi. De mindnyájan csalódnak, mert félre ismerik a valódi lángészt. Sámuelnek meg kell előbb a pénztől szabadulnia, hogy Pestről elmehessen. De mi módon legrövidebb uton? A vesztességük miatt megszonyorodott mészáros legények haza kullogtak, nem volt egyéb hátra mint a kellnereket és marqueuröket híni fel egy kis gyöngé makaóra. Az örök világosságban pedig nem ollyan egyéneket alkalmaznak, kik e nemes élvet elutasítsák. A felavatott báránycák ugyan eléggé szinlelték a jó lelket, s visszatartani ügyekeztek a maestrot, de mind ez nem használt. Sámuel pedig mindenben universal genie volt, csak a kártyában nem. Persze — teljesülnie kellett rajta a példabeszédnek hogy a szerencse csak az ostobának kedvez. Félóra mulva semmije sem volt. Illyenkor aztán dühöngött, s rendesen végig vert valakit, ha az legnagyobb jötevője volt is. Hanem ezuttal az alázatos képű kellnerekbe sehogy nem tudott belekötni. Tartotta a bankot mindig üres tárcája hitelére, melly előtte feküdt. A kellnerek nem szerették már a dolgot. Sámuel egyre vesztett, de olly egetfaló képet vágott, hogy a kellnerek nem merték a fizess-t kimondani. Fogait csikorgatta Sámuel, azt hitte az ember, hogy minden lélekzetten egy zápfogát nyeli le. Végre feketekávét parancsolt,

— de forrót, egészen forrót a bugyogásig. A kellnerék szavánál fogva akarták megboszulni, és valóban forrót hoztak elébe. A bank még mindig teljes fénykorában ott állott a fő kellner előtt. Sámuel szájában hörpenti az egész forró levet, ⁵ azután a bankier kellner szeme közé teremteni — pillanat műve volt, novellai kifejezéssel, valamint pillanat műve volt az egész pincér cselédséget jobbra balra halántékon verni, a bankból útravalót felseperni, s egy „utánam” kiáltással az örök világosságból báránycáival együtt el kirohanni, a piszkos ¹⁰ sötét király-utcába, hol azonban már a hasadó hajnal a homályt megbuktatta.

IV.

Talán elégtelen az olvasó, hogy hősömet, ki magában elhatározta nagy emberré lenni, illy gemein mezon legel- ¹⁵ tetem, mint a vándorszínész? S talán sokat is olvasott már a vándorszínészetről, s a regényesség ez aknáját kimerültnek hiszi? Azt mondta egy nagy korhely, sokat ittam már, de még — nem eleget. Miből az a tanulság, hogy a jót sohasem unja meg az ember. Ne féljen a türelmes olvasó, nem lesz az én ²⁰ hősöm örökké vándorszínész, lesz abból még bakancsos — ha ez népszerűbb, és idővel zsvány is — ha ez regényesebb. Mert mit tehetek én arról, hogy azon időben, mellyről irok, hazánk nagy reményei azt hitték, hogy nagy ember csak úgy lehet valaki, ha először színész lesz. Okozzák azt e bizonyos ²⁵ nagy embert, kit a véletlen e pályára sodort először, kit aki valódi pályáján nem bírt elérni, nagynak tartá magát akkor is, ha malheurjai azéval azonosak voltak.

Hanem siessünk Földvára, mert nekünk valamivel előbb kell oda érnünk, mint szereplő hőseinknek. Azt kell csupán ³⁰ megtudnunk, hogy az ott hagyott öt szál színész igazgatója parancsa ellenére folyvást játszott, mert az áldott földvári közönség műértelmes lelkesültsége a nemzeti színművészet iránt azon időben megénekelni való volt, meg is énekeltetett egy disznótorban, a truppnak egyetlen magyar ajku tagjá- ³⁵ tól, mellyben kimondatott, hogy Földvár London után — második város. Tehát az öt szál színész folyvást játszott. Igaz, hogy csak öt darabot tudtak, mellyekre Samu mester egy álló hónapig megszámlálhatlan hajcibálás, oldalscipés,

fülráncigálás segítségével szóról szóra betanította őket, de a földvári közönséget az nem konfundálta; hallották ők, ugymondának, hogy nagy városban százszor is adnak elő egy darabot, és ők fölülmulni nem hagyják magukat. Samu mester is épen azon ominosus estén érkezett, midőn javában állt a játék. Hangos „megállj” kiáltása behallatszott a publikum közé. Nem figyelt senki tovább a játékra, kirohantak az ünneptel kedves igazgató urat s új tagjait bámulni. Ezalatt Samu mester a csarnokba, azaz hogy a konyhába lépett, hol a pénz szedetett.

— Van szerencsém a tekintetes uraságoknak bemutatni Mogán Akteon urat mint primo amorosot, — frakja kissé szétmállott ugyan az aktiók hevessége következtében — no de hiszen a tekintetes urak közül akárhánynak van félviselt frakja, s a dolgon segítve lesz; — továbbá Szirtei Vezuv urat mint eminens hőst, — jelenleg gyöngélkedő állapotban van ugyan az uti koszt miatt, azonban a tekintetes urak ismert vendégszeretete pár jó ebéddel tökéletesen helyrehozza; — végre Szeleverdi Hóbor Jakab urat mint szelest és komikust — Lászlóféle szerepekre, kissé kócos ugyan, no de ez frakjának természetében fekszik; ajánlom őket a tekintetes közönség pártfogó kegyeibe.

A zajos fogadtatás után a jólelkű közönség visszakotródott a színházba, Samu mester kissé hátramaradt, s a pénzszedő tagokhoz e szavakat intézte: mennyi van a kasszában? — Mire a felelet ötven forint levén, Samu mester örömében meg nem állhatta, hogy — mindegyiknek egy kegyes poflevest ne osztogasson; — már ez megmagyarázhatlan ugyan, hogy üthet valaki örömében pofon valakit, de hiába ez az egyéni jellemzés következése, és nekem ez a legfőbb törekvésem; jobb szeretném ugyan ha a tudós közönség most megértene s jól fizetné munkámat, de ha ez nem történik, ráfogom hogy majd csak a jövő századok méltányolandják műveimet.

De te édes hősöm, választottja művemnek, meg ne apprehendálj, hogy ennyire mellőzlek, s mindeddig legkevesebbet beszéltem rólad; ne busulj, majd előveszlek mindjárt. Először ugyan Anti néven mutattalak be, no de ez kissé prózai, aztán egy regényen keresztül mindig egy nevet tartani meg nagyon monoton is volna s illő hogy már valahára kimenjen a divatból. Most már Samu mestertől szebb nevet kaptál.

— Mogán Acteon, — elégedjél meg velem. Jó lesz ez egy

darabig, ha megunod majd kapsz másikat. Örülj és örvendj, Samu mester erőnek erejével nagygyá akar tenni, — első szerepül gróf Tüzes kapitányt kapod a „Természet és miveltség” színműben. Már most csak tőled függ, hogy év mulva mint⁵ még eddig soha nem látott, s egy generáció életében csak egyszer feltűnő üstökös, járd be a világot a művészeted hatalmával diadalkocsid elébe fogott gyarló emberek által vonatva! . . . Látom, akarat van benned elég. Tanulod már a szerepet megátalkodottan — még pedig — tükör előtt.

¹⁰ Hanem röstellem, hogy előre borostyánkoszorut tettél föl fejedre, s nem sajnáltál a boltba két garast a tömérdek babérlevélért, — ez még egy kissé korán van, valamint hogy nem lesz késő gazdasszonyodnak átadni a — levesbe; — hanem füleidet még is kár volt betakarni velük. Vagy azt nézed, hogy¹⁵ jól áll é fejedre? Hiszen a borostyán jól áll minden fejnek, csak nem minden fej áll jól hozzá. Az orrodát is hiába nyomogatod, az hegyes marad mindig, aztán az nem lesz oka, ha szerepedet elejted, hiszen nem egy gróf van hegyes orru. Örülök rajta hogy megleptek és jót nevetnek rajtad collegáid, — miért is²⁰ nem zártad magadra az ajtót.

Kezdődik a próba. Széles Magyarországon egy vándortruppnál sem tartották meg soha a rendes órát, egyik tag a másikat kereste mindig, csupán Samu mester volt oly csoda erélyű, hogy az ő próbái mindig teljesek, és pontosak voltak. Ő minden²⁵ instrucciót végbevitetett a próbán, s nincs oly szerep, melyet mutatás után ne tudott volna betanítani, s nemcsak férfiaknak, sőt nőknek is leckét adott szavalatban s játékban. Az ujoncnak mindjárt előjáróban illy oktatást adott:

Szükség hogy helyzet embere legyen mindenki. A játékot a³⁰ közönséghez kell alkalmazni.

Vándor színpadon vagy vidéken a komikus amint kilép ne is szóljon addig, míg először ha kell vagy nem hasra nem esik; felvonás végén az utolsó szavaló ha nem lő vagy meg nem öl³⁵ valakit, teljes erejéből ordítson, s ha egyáltalában nem csattanós a felvonás vége, felejtse kívül magát a függönyön, s a közönségen keresztül gázoljon be a kulisszák mögé. Általános szabály legyen pedig, hogy soha se pihenjen a játékos, különösen a komikus; üljön le a mécses cserepek elébe, s az ujjára szedett faggyuval kínálja vagy kenje be az ott báméskodó⁴⁰ suhancokat. Akár nagy — akár kis városban lép föl a színész, mindig az ott megjelenő közönség legalsóbb vagy legfőbb

középosztályának ügyekeztek tetszeni és soha az elejének, mert az nem üt lármát, nem tapsol és nem ujjáz. Majd idővel többet, — előlegesen jegyezték meg ez általános szabályokat.

A próba reggeli kilenc órától délután három óráig tartott, ⁵ primo amorosónk még ez alkalommal verést nem kapott, csupán egy érzékeny bakot lőtt. A primadonnába szerelmes lett, s udvarolni kezdvén neki, avval nyitotta meg a beszédet, hogy az olyan kendők, milyen a hősné nyakában van, — (ki történetesen anyja volt a szendének,) már kiment a módiból. ¹⁰ — Igen válaszolt a szende, — de a módi is kiment már a divatból.

Akteon abba hagyta az udvarlást.

V.

A LÓHERE KOSZORÚ

¹⁵ A szerelem után a dicsőségnek van legtöbb bolondja, és martirja, — csak hogy ez a martirság sokkal keserűbb, és bolondjai sokkal nevetségesebbek, mint a szerelemé. — De okos beszéd nem ide való.

Az a kis hamis szende* minden szendesége mellett is nagyon ²⁰ hamis volt. Boszut esküdött Akteon ellen, és boszuja rettenetes — eldöntő volt, mint majd látni fogjuk.

A téli nap lehuny, homályosan, hidegen, mint egy hetven éves matrona szeme, — és érkezett Akteon számára a művészet — éjszakája. Akteon az nap nem evett, a megelőző ²⁵ éjjelen pedig olyan álmái voltak, hogy siralomházba is beillettek volna. Az öltöző szobában, azaz hogy a culisszák mögötti féllépésnyi szorosban szót nem lehetett érteni tőle, egyre szerepét szavalta, neki ment az öltözködő színésznőknek a kiálló deszkáknak, melyek a padot képezték, levért ³⁰ két oldalfali gyertyát, s tőlük, mert azokat is színésznőknek nézte, engedelmet kért. Samu mester egy darabig bámulatosan türelmes hidegvérrel nézte, úgy látszott csak azért várakozott az oldalba ütéssel, mert maga is jóízűen mulatott rajta, de ³⁵ végtére rosztat kezdte sejteni, és hatalmas öklével úgy találta megérinteni oldalbordáját, hogy a májának is jutott belőle,

* Vidéki terminus szerint a szerelmezt játszó nőszemély.

azután mérsékelt hangon utasította őt, tapogatón meg a homlokát, s vetne számot agyvelejével, vajjon rendes állapotban van-e? s ha rendes állapotban van, akkor ismét kérdezze meg önmagától, vajjon bizik-e a szerephez? mert ha nem, hát még lehet a dolgon segíteni, majd elővesznek az öt betanult darab közül egyet olyant, mellyben legtöbb német, kevesebb tót és deák, s legkevesebb magyar szó van, s majd eljátszák ők azt, azon egyszerű jelentéssel, hogy az amorosó gyengélkedik, hanem akkor aztán a kopott frakk az adósság fejében 10 lehuzaatik, s ami visszajárna belőle, egy retourbiléttel kiegyenlítik

Akteon forró izzadtság-cseppei jéggé fagytak e szavakra, szempillája megállt, és az ottani toronyóra szerint öt percig egyet sem pillantott. Miután kijózanodott, meghányta vetette 15 elméjében a dolog egész mivoltát, — s ami leginkább hatott, eszébe jutott a dicsőség, valamint a frakk is nyomott, s így miután lelke meglehetősen szilárd alapot nyert, megnyugtató választ adott, s olly elhatározott képet vett föl, mellynek látása után az igazgató jelt adott, s a kortina — mokány 20 recsegés közben, mialatt egy forint ára festék lehullott róla, (noha az egész kortinán csak 18 garas ára festék volt új korában) feltekeresztetett.

Reszkecs, ordits, — s bömbölj bámulatodban Földvár publicuma.

25 Eleinte jól ment minden; amint az új tagok közül egy egy kilépett, a bőtenyerű publicum à la Pest, tapsviharral üdvözölte a kilépőt, — így aztán mindegyik azt kezdte hinni, hogy ő tudtán kívül is alkalmasint nagy művész, s e hit egy kis merészséget, a merészség némi könnyűséget kölcsönzött, mi 30 több? — Akteon egy dühös jelenet után koszorút látott lábai előtt, — csak sajnos, hogy a valódi nagyságot a szerencse is Judácsókkal illeti. Ez a koszoru — ez a koszoru is valódi Judácsók volt, mert olly dühösen repült Akteon ékesen kimázolt arcához, hogy onnan az izzadtság által különben is túl- 35 higgá olvadt péppel ragasztott bajusz jobb szárnya a koszorúval együtt földre hullott, — és kívánhatta-e valaki, hogy e percben Akteon azt észrevegye? A taps és tombolás zivatarában, midőn az a hamis kis szende a koszorut a földről fölemelve az ünnepeletnek geniósan kuszált, égbe törekvő 40 hajfürtei közé illeszté? A taps és kacaj szünni nem akart, de Akteon sem sajnálta karcsú derekát, hanem hajtogatta

magát egyre, s elragadtatásából csak a dühös Samu mesternek egy olly helyre alkalmazott athletai csipése ébresztette föl, hol sovány testalkatán legtöbb hus volt, miközben Samu mester szája azon részéből, melly a háttér irányában volt, e szavakat csikorgatta fülébe: „menj ki marha, — mert megeszlek.”

Samu a kulisszák közé ment, de izzadt bajuszhelyét semmi féle csiriz nem akarta elvállalni, letépte tehát a másik bajusz szárnyat is, mi közben egyik mütársa orra elébe tartotta a koszorút, hogy szagolná meg, mert látni e percben képtelen volt, hogy milly dicső lóhere szaga van, — de boszankodni sem volt elég ideje, és újra kilépett.

A kis szende pedig diadalmasan kacagott.

Akteonnak azonban érdeméül róható föl, hogy belátta nagyszerű bukasát. Sokkal több önérzet volt benne, semhogy zarba ne jött volna, elannyira hogy a mint kilépett, az inas helyett magát jelentette be, s egyszersmind szerepe nevét is elfeledvén ama hires inaszerepet mondta el: Báró Bivajfi ur kíván udvarolni.

— De már ekkor Samu mestert is végkép elhagyta türelme, s jónak látta a kortinát legörgettetni, s művész haragjának olly korlátatlan folyást engedett, hogy hősünk az elül kénytelen volt a szinpad alá huzódni, hova őt nem sokára az egész férfi személyzet is követte, mert Samu mester illyen fajta dühében nem elégedett meg egy áldozattal, s ezt a már őt jobban ismerő tagok nyomos tapasztalatok után jól tudva, előre biztosítani akarák magukat.

A publikum pedig megköszömvén Samu mesternek a nem mindennapi előadást, kérte őt, hogy ne confundálja magát cseppet sem, hanem maradjon köztük, s ezután ne is játszasson végig egy darabot, hanem csak illyetén formán cselekedjék, mert ez őket sokkal jobban mulattatja.

VI.

ÚJABB METAMORPHOSISOK

Másnap Akteon hóna alá vágva Byron Haroldját, Shakespeare Athéni Timonját, kiment a városból, s midőn szélére ért elszavalta Timonból:

Hadd pillantok még egyszer vissza rátok
Cudar falak, hol farkasok dulongnak stb.

S mi természetesb, hogy embert és világot meggyülölt. Ez most nagyon modern. Persze, mindenki inkább brillirozik, de ha épen ez nem sikerül akkor választ kiki a világfájdalom s az embergyűlölet között, — már amint kinek kinek tempera-⁵ mentuma hozza magával. Hála égnek, a világfájdalom nálunk magyaroknál sokkal ritkább mint a misantropia, de ha tekintjük a krumppli meghonosulását hazánk erőteljesnek hitt földjében, ugy e betegség is lassankint egészen átgyalogol hozzánk más országból. — Mennyire fajult már Magyarorszá-¹⁰ g! — Szegény édes apám, midőn a historiára tanított, többi között azt is mondta, hogy a magyaroknak eleinte nem volt egyéb betegségük mint a csömör, — a hideglelést Aristoteles találta föl, és hozta be. Szegény édes apám, de hogy földözöm föl neked hogy már a világfájdalom is fel van talál-¹⁵ va! . . . megirtoznál, hogy ez még magasabbra rugtatja a — bor árát . . .

De Akteonunknak fő érdeme, hogy ő mint erőszakosabb lélek, nemes embergyűlöletbe esett. Neki tartott torony irányában egy erdőnek, soha abból ki nem jöendő. Igy hitte²⁰ legjobban megboszulhatni a hálátlan világot, ha azt megfosztja — ön magától, azon élvezetektől és boldogságtól, melyeket ő adna neki, ha t. i. eltemeti magát a rengetegben, s maradni fog örökre elásott kincs gyanánt. Már most koldussá lett föld, verd fejedet egy üstökösbe, essél kétségbe²⁵ és menj Hamlettel — kolostorba!

Az erdőben egy tekervényes ut csaknem egy vadászlakba térítette, — de azonnal elfordult onnan, sűrű átkai túlhangzották a kutyaugatást, és bevonult a legsűrűbb rengetegbe.

Itt elővette Manfrédet, s midőn végig olvasta, este lőn.³⁰ Körülnézett, s furcsa érzés keletkezett szívében. Hja, az az erdő igen szép nappal, de olly rémletes, ha ráborul az éj. Minden rengő ág egyegy kísértet fenyegető száraz karja, minden kiszáradt fa egyegy mumia, az egész egy kísértetország. A szellő rejtélyes hangon beszélt a haraszthoz, mintha ő ellene³⁵ szőne összeesküvést, — az egyik hegyoldalban farkas, másikkban róka ugatott, — feje fölött a halálbagoly ordította el magát. Emberünk (mert előbbi nevét eldobta, mint misantrop pedig, új nevet nem vett föl, tehát csak így nevezzük) eleinte csendes léptekkel közeledett a vadászlak felé, később azon-⁴⁰ ban, kivált a halálbagoly süvöltése után ugy megiramodott, hogy a kutyaúknak idejük sem jutott őt megugatni, midőn

egyszerre a konyhában termett. Itt egy pozsgás, csattanó képi szolgálo söpörcette a tüzhelyt, betakarván a hamut, hogy a macska bele ne feküdjék s tüz ne támadjon, — s ime hősünk, eszébe jutván neki Gessner idillei, hirtelen elhatározta, ⁵ hogy ő csendes, boldog pásztoréletre adja magát, s beszélődik ide mindeneknek. A gazda előjövén, azelőtt vándor tót diáknak adta ki magát, ki végig nézve a jövevény hosszú termetén, hitelesnek találta az állítást, az embert pedig egyáltalában nem veszélyesnek, azért őt minden hosszas ismerkedés nélkül házá- ¹⁰ ba fogadá, s megkinálta vacsorájával.

Midőn pedig a szives házigazda egyszerű, de izletes mezei vacsorája után pár pohár bort is bediktált emberünkbe, még inkább nevelésének kezdé tartani a világgyűlöletet, annál inkább minthogy ezt már mások is affektálják, s mivel be kezdé ¹⁵ látni, hogy a genialitás- és különcséghajhászat e genreje már egyáltalában nem új. Tehát a falu végén elszavalt átkokból sokat visszavont, és megengedte a világnak, — a hitványnak — hogy ha tud hát csak boldoguljon. Egyszersmind átoknak nevezvén a gondolatot, a tudományt, az ábrándot, a fölőseges ²⁰ és a mindenséget keresztül érő bölcseséget, melly lelkében öszpontosul, melly k következtében az ő lelkében telhetetlen dicsvágy s örökös elégületlenség dulong, — egyáltalában és ezek után pedig, és legfőképen a szellemiséget kitörő dühében földre taposván elhatározta, hogy ezentul az egyedül boldogító ²⁵ és csalhatatlan állatiságnak fog áldozni; megparancsolta szellemének, hogy felejtse el mindent amit tanult és legyen ostoba, mert egyedül az ostobaság boldogithat. Igenis, mert legnagyobb szerencsétlenség, ha az ember *többet* tud, mint kellené. És elvégre, a világ már nagyon régi, Schiller szerint benne ³⁰ csak a phantazia új, minden egyéb benne csak ismételtetik, — miért lenne ő csak ismétlő? Mi haszna lenne világhódító, ha csak Caesar majmának keresztelné e világ vanitas vanitatum elvét tartó kedélyhalott bölcsesége? Fölér é a siron túli dicsőség egy álmatlan éj gyötrelmeivel, mellyen át egy elszalasztott kéj után sovárog a hirnév ábrándos hajhásza, míg ³⁵ ezalatt a köznapiság és percek embereinek gyönyörben haladókló sohajai megterhelik a csendes levegőt?

E hatalmas monolog után (mert az volt, miután a szűk értelmű házigazda elaludt) emberünk elhatározta, hogy — nem ⁴⁰ lesz nagy ember. Ez vakmerő határozat volt tőle, maga is kételkedett kissé, valjon megállhatja é, de erősíté azt méltat-

lankodása afölött, hogy midőn ő illy világ sorába vágó szándékra tökélte magát, egyetlen hallgatója is elaludt. Láttá, hogy a nagyságnak nincs többé publikuma, de tulajdonképen nagyság sincs, mert valjon nagy é az, ki törpék vállaira hág föl?

S több e nemü illusztrált okok tökéletesen kibékíték emberünket, s e percben némi boldogságot hitt rejleni a mindennapiság és középszerűség jámbor lassu folyamában. Megállapította tehát, hogy szülővárosába visszatér, ott borral és pásztori szerelemmel él, azután — meghal, eltemetteti magát, s a sirban fumigálni fogja e hálátlan világot.

VI.

EMBERÜNK EGY IDEIG BÉKELÁBON ÉL;

— UJRA MEGUTÁLJA A KÖZNAPISÁGOT.

15

2 ½ HUSZASSAL NEKI ROHAN

A NAGY VILÁGNAK.

MINDAZÁLTAL A BÖRZE NYUGODT.

Ha valaki a korrall, költőiséggel s regényességgel meghasonlik, egyáltalában minden drámáit le akar vetkezni egyéniségéről, ha ellentéte akar lenni minden haladásnak, szépnak és nagynak, akkor nevezze el magát Józsefnek és legyen uradalmi ispán. A József név és az uradalmi ispánság olly állapot, melly alól áll minden időn és divaton, melly nem eléggé csunya, hogy mint illyen felöltő lenne, mellynek helyet nem lehet találni a költészetben, melly még bohózatnak is szegény és hitvány kép. Tegyük Lear királyt ispánnak, és e név agyonüti a tragikai hatást, sőt komoedia sem lesz belőle becsületes. Vele egy hajóban evez az urasági hajdu. Én azt hiszem, hogy szegényebb, zománcalanabb képet mint egy ispán, s az emberi méltóságból kivetközöttebb alakot mint egy urasági hajdu, gondolni lehetetlenség; ezek ugrást képeznek az emberről a birkára, — a majom? az fölöttük áll. Valamint az egykori bocskoros nemest agár nélkül, ugy az ispánt képzelni nem lehet — kostök nélkül. Kostök nélkül az ispán maga sem hiszi magát egész embernek, valamint a hajdu — pálcá nélkül. Ha az ispán otthon feledi kostökjét, küldi a hajdut, mondván neki: eredj, hozd el dohányzacskómat, mert nélküle

nem tudok gondolkozni. A hajdu pedig pálca nélkül nem tud káromkodni, s ha nem káromkodik, azt hiszi hogy nem tudnak dolgozni a napszámosok. A hajdu neve többnyire Ignác vagy Antal, vagy más egyéb nobelesebb név; amely parasztgyerek

5 történetesen Ignác nevet kap, annak már előre kedveznek pajtásai, mert sejtik, hogy egykor hatalmas ember lesz belőle.

Hogy a végletek érintkezzenek — mint történni szokott a lángelméknél — a mi hősünk a művészet templomából a trágadombra esett, vagy is kinevezette magát apja által is-

10 pánnak, s annak gazdaságába a többi mellékesebb javítások között rovás helyett — mit előde használt, a plajbászt behozta. Ő azonban nem volt olyan ispán, mint a többi, — ő mindenütt ügyekezett megmutatni, hogy nem e pályára van hivatva. Minthogy falun az olyan embert, kit nem értenek, vagy bölcs-

15 nek vagy bolondnak tartják, ő is magát érthetlenné tette, nem készakarva ugyan, hanem — hiába — az eredeti szellem kilátszott belőle mint szög a zsákból. Hajadon fővel járt, könyvet olvasott a napszámosok háta mögött, s gyakran önmagával beszélt. A napszámosok elég parasztok voltak őt

20 bolondnak tartani, de a hajdu úgy vélekedett, hogy az ispán urnak nem az a baja hogy bolond, hanem hogy nagyon okos, mert olyan könyvet olvas, mit a faluban senki sem ért. Bele ült este felé egy ut melletti odvas fűzfába, s ott olvasta Byront, félre sem pillantva az előtte szájtátva elballagó munkásokra, kik benne a filozófust bámulták. De végre egy

25 kis gyermek elannyira megijedt tőle, hogy mire hazaért, nehézkórba esett, egy nő pedig csoda gyermeket szült látása miatt; mely szomorú esetek felláztaták ellene a buta tömeget s e miatt pusztulnia kellett szülővárosából.

30 A falu végén iszonyu átkot mondott el szülőföldjére, s kérte az isteneket, — nem a mostaniakat, hanem a megbukott olympiakat, — adjanak mi hamarabb hatalmat kezébe, hogy eltörölje a föld színéről e hálátlan várost. Pénze nem volt ugyan több harmadfél huszasanál, mert apja — átkozott józan

35 prózaisággal úgy gondolkozott, hogy pénz nélkül hamarább eszére tér, — de azon nagy tulajdon meg volt benne, hogy a pénzhány őt nem rettenté el semmi vállalattól. Ezuttal a hatalomba lett szerelmes, úgy gondolkozván, hogy a hatalomérti küzdelem legháládatosabb, ez még itt a földön jutalmaz;

40 mit használt Shakespearenek a sirja fölött született, s óriássá nőtt dicsőség?

Felcsapott katonának. Épen egy ölet ütven meg a mértéken, a legnagyobb összeg kézpénzt kapta, ezt korántsem itta el, hanem megvette rajta Julius Caesar memoirjait a Galliábani hadjáratról és minden a magasabb taktikáról írt könyveket, ⁵ francia és angol nyelvtant: mindezeket igen szorgalmasan olvasta és tanulta, s csakhamar meggyőződött, hogy ő jobb lenne hadvezérnek mint közembernek. — Igy történt, hogy a közember kötelességeit mellőzve elhanyagolva, többnyire a pritsen hevert, hol végre kiolvasván minden könyveit, ¹⁰ pályája mindinkább unalmassá vált előtte, annál inkább mert vérmes ábrándjaiban, — mellyeket ott háborítlan szövögetett, — már végig leverte, s meggyőzte a föld minden népeit, s annyi diadalkapun ment át, mennyit az afrikai piramisok köveiből nem lehetne kiállítani. Ekkor irt apjának, hogy váltsa ¹⁵ ki őt, értesítvén egyuttal, hogy jelenleg idegei gyöngék s ingerlékenyek, elannyira, hogy ha ebbeli kivánságát nem teljesíti rögtön, az ellenkezés fölötti felingerültség őt ideglázba ejtethetné.

VIII.

²⁰ HŐSÜNK A NAGGYÁLEVÉSBN
VÉGRE TERMÉSZETI HATALOM ÁLTAL
ZSARNOKIGAZSÁGTALANUL
MEGGÁTOLTATIK, S MIDŐN AZT HÍVÉ,
HOGY RANGJÁHOZ KÉPEST LEGALÁBB
²⁵ MINT GENIEHEZ ILLIK,
MEGŐRÜL, E VÉGSŐ MEGTISZTELTETÉS
HELYETT CSUPÁN — MEGBOLONDUL.

Igen, be kell fejeznem nagyreményü művemet, kénytelen vagyok vele, mert én nem vagyok sem gróf, sem báró, s ³⁰ ennélfogva Magyarországnban nem irhatok regényt vagy bármit mi három napnál tovább tart. Mert a két fentebb idézett dicső állapoton kívül nincs eset, hogy magyar író négy egymásután következő nap alatt ki ne fogyjon a pénzből. Innen az a sok „töredék egy regényből” az a sok nagy fenékre kerített ki- ³⁵ egészítlen, idétlen szüleménye az irodalomnak, mellyek hasonlók a szegény paraszt fiuhoz, ki az éhség és kapa mellett már 14 éves korában elhagyja a növést.

Bocsásson meg ezért az isten e haza szerencsétlen geografiai fekvésének, és neked, agarászatban telhetetlen, s könyvtől iszonyodó magyar közönség!

Különböen arra, hogy itt mű maradandó legyen, csak örült-⁵ nek lehet kilátása; — napi olvasmányért pedig kár volna Camoenssé lenni. S végre midőn az ember azon szomorú előérzettel nyúl tollhoz, hogy a halhatatlanság ideje csak addig tart, míg valamely antiquarius boltjában — e közös muzeumban a magyar irodalomnak, — könyvét a férgeknek megkimé-¹⁰ ni tetszik, természetes hogy nem sokat törődik a tökéletességgel.

És legés legvégül; miután megmondtam előre, hogy művemben nem lesz rend, mert a lángész iszonyodik a rendszertől, — ez okon is örömet feljogosítom magamat a befejezésre.

Ha valakit Kalabriában a dicsőség viszketege háborgat,¹⁵ pénzzé teszi mindenét, vagy addig lop, míg egy cifra á la Hernani fényes öltözéket csináltat magának, azután vesz magának egy képet, melly akasztófát ábrázol, s azt addig nézegeti, míg megszokja s megbarátkozik a gondolattal, hogy egykor majd dicsősége tetőpontját azon éri el, — bandita lesz, s ha²⁰ csak kikerül belőle, hát főnöke lesz három négy szál gazembernek. Azután garázdálkodik, rabol nem annyira pénzvágtyból, mint regényesség szempontjából. De végre elveszi érdemlett büntetését, meglövik, vagy fölmadzagolják, s miután kiszenvetett, keresztényi elv nyomán megbocsátunk neki.

²⁵ De van egy más fajú szörnyetege a dicsvágnak, ki érdemlett büntetését soha el nem veszi, ki szinte rabol, rabolja az időt önmagától s másától, maltraitirozza önmagát s másokat, és a becsületes kapanyelet egy érdemes kéztől fosztja meg. Ez a titkos gonosztevő a titkos drámaíró.

³⁰ Ki Pesten végezte iskoláit, kivált az előbbi évek alatt, igen kevés kivétellel legalább egy ideig áldozatja lőn e járválynak. Ez időben ha éjfél után valamely padlásszoba vagy lebuja-
ablakát világítva találtad, fogadhattál rá bátran, hogy ott titokban dráma készül. A járvány a mostani józanabb időkben³⁵ Pesten csaknem egészen megszűnt, s most már csak vidéken nyomorgatja áldozatait — többnyire csizmadiákat, kik aztán tönkre jutottak üzleteikben. Egy ilyen példánykép él még tán ma is Kecskeméten, kinél ha a deák struflit akar ingyen felvarratni, azzal mégy be, hogy egy uj szavat tanult, s azt⁴⁰ közli az érdemes maestroval, ki azonnal parancsolta egyetlen legényének, varjon fel az ifiurnak egy struflit. Ha egy uj,

Pesten előadott dráma hírével ment be a diák, s annak szövegét elmondta, legkacsARINGÓSABB SUJTÁSait idézte, — akkor egy fejelés csizmáig föl lehetett használni elragadtatását.

Beszélyem hőse (nevéről szólitanám, de már elfeledtem s a⁵ kézirat zálogban van) látva azt az utóbbi években, milly silány eredeti művekre szorul a magyar színház, megszánta szive fenekéből szegény nemzeti intézetünket, s lehetetlennek érezé lélekismerete feljajduló szavát elnémitani, melly azért rimánkodott, ne hagyná parlagon gazdag iszappal kövérült phantaziája mezejét, értse meg hivatását, s dolgozzék a nemzetiség¹⁰ ügyeért tehetsége szerint.

Fél font faggyu-gyertya, egy konc papiros s egy tucat agyonrágott toll bánta még e fogadást. Mig drámája a bíráló választmány kezeiben volt, naponkint kétszer háromszor elballagott a színház előtt, sőt gyakran megállott vele szemközt, s merengett ragyogó jövője boldogsága fölött.

Előre szoktatnom kell magamat — így tépelődék — a dicsőség fényéhez s örömeihez, hogy meg ne vakítson, s el ne áruljam hogy a hírszomjuság szörnyetege vagyok. Igen, ha majd²⁰ tombol a karzat, tapsol a földszint, bravóz a páholy sor, s a művészet diplomát ünnepelt nevem kiabálása reszketteti, én — nyugodt hidegen fogok állani, s szerényen szabadkozni a kimenetel iránt . . a rendező mondani fogja, hogy nem vagyok jelen, — „el kell hozatni” dörögni fogja a karzat,²⁵ ekkor végre szót fogadok, kilépek méltósággal, hajtogatom magamat, nem távozhatom, egyre tart a taps, koszorút vetnek előmbe, mellyet Lendvai fejemre illeszt . . .

A mellette ilyenkor elmenők valamelly túlbuzgó falusi bocsoros hazafinak tarthatták, ki e nemzeti intézet iránti kegyeletét³⁰ vallásos bókokkal kívánja kifejezni, olyan azonban nem találkozott, ki józan embernek tartotta volna. Végre a választmány tudatta az el nem fogadott művek jegyzékét, a köztük az övét is. Nem lehet más mint kajánság, — megijedtek talán, hogy művemben olly lángész mutatkozik, melly mindnyájukat³⁵ megbuktatja, — de én öntudatával birok tehetségemnek, nem riaszthatok vissza. Van vidéki színművészet s vidéki közönség, oda folyamodom — így gondolkozáék s aként is cselekvék.

A nagyobb vidéki társulatok által, (mellyeket — természetes!⁴⁰ — Pestről a közelgő veszély felől előre értesítettek az irigy tudósok) szinte visszautasított. Végre egy erdélyi faluban,

hol a publikum fele oláh, fele német volt, csak három ember értett magyarul, s az ott létező négy tagból álló truppról pesti ellenei mit sem tudtak, sikerült neki művét a cédulahordó jutalomjátékaul előadatni. A cédulahordóról tudni kell, hogy⁵ ez a szerelmes volt a truppenál, a hős volt a világosító, az intrikus az igazgató, mindhárman pedig fölváltva sugók is voltak. A negyedik személy a primadonna volt, kivel a truppenál senki sem vetélkedhetett: igaz, hogy nem is volt több játszó nőszemély a bandában. Szerencséjére, darabjában csak¹⁰ két nőszemély volt, s így nagyobb megerősítés nem történt, mint hogy a szobaleányt neki magának kellett eljátszani.

Igaz, hogy noha darabja szomorujáték volt — (mert vigjátékot írni előtte nem is volt költői érdem) — mégis, kivált¹⁵ játék elején a közepén sokat nevetett a közönség, de ő ezt épen jó jelnek magyarázta, mert falun—szerinte — a tetszést csak nevetés által tudják kifejezni. De a fátum, a fátum! E sötét üldözője minden nagyra törekvő szellemnek, végre ez állott elő egész rémletességében, miután az emberek kajánságán már győzelmet aratott volna!

²⁰ Tudni kell az olvasónak, hogy vidéki kis szinpadon a világitás apró poharakból rögtönzött mécsék által történik. A fatum akarta, hogy a mai faggvu, mely bele öntetett, vizes legyen, és az előadás alatt fülsértőleg sercegen. A legdrasztikusabb, legmegrázóbb jelenetek komoediává törpültek. A primadonnának²⁵ legszebb jelenete az lett volna, midőn a „csillagok soha ki nem alvó néma fényét” bámulva megőrülendett, azonban a kedélyes közönség kacagásai között sehogy sem akart sikerülnie a megőrülés, s midőn szobaleánya szerepében a dühöngő szerző belépett segítségére, s ennek arcán a kétségbeesést³⁰ olvasta, a kacagástól a primadonna sem tarthatta meg tovább magát, s így a nevetés a színházban általános lett. A megbukott szerző szótlán, mereven bámult a mécsék közé — a sugó fölöslegesnek tartotta tovább a sugást, a szinpadra bámultában³⁵ a különben tán halhatlan örök mű a mellette égő gyertyától meggyuladt, mit midőn égni látott a szerző, oda rohant, kezébe ragadta a lángmortalékot, s tudj isten hova rohant volna, ha a publikum meg nem gátolja.

S ki hinné? — A kisvárosi közönség a darab elő nem adatása miatt nem neheztelt, mert azzal vigasztalta magát, hogy ha⁴⁰ a primadonna nem örült is meg, legalább a szerző megbolondult, s nem hiába fizette be az öt garast.

A SZERELMES GYERMEK

Egy tanulóársam beszéli el a következő történetet:

„Bármit beszéljenek a szerves egész után epedő itészek, újabb korunk nem abba szerelmes, mi remek és műtökély,
5 hanem minden áron abba, ami új és hallatlan; előtte semmi nem jó, mi nem érdekes, érdekes pedig előtte nem csupán csak az, ami a világ teremtése óta felállított erkölcsi és szép-műtani elvek egyikével sem ütközik össze, hanem ami: — „noch nie da gewesen.”

10 Nem hiszi a közönség, a „boldog” közönség; valami keserű tapasztalás vezet az író e nézetre. Rosszabb a keserűnél, mert a keserűséghez megkívántatik, hogy evett legyen az ember, az pedig mi e nézetre vezet, egyenesen — a koplalás. Arany elveszhet Toldijával, míg a kalendáriumok hat annyit
15 jövedelmeznek.

De én újat írni ígértem, — azért földre veled koplalás eszméje, legelkopottabb vesszőparipája a humoristának (oh — fájdalom, hogy mégsem tudnak örökre elkoptatni), mi leg-szomorúbb vagy magadban, s mégis legnevetésesebb a világ
20 szemében!

Schiller szerint: „örök új csupán a képzelet”, s így természetes, hogy az újat imádó jelen mindenk fölött a képzelet teremtményeit legtöbbre becsüli. — Magyarországot kivéve, mert kedves hazámtól e dicséretet meg kell tagadnom, miután
25 az igazságot hazámnál is jobban szeretem. De még itt is áll az, hogy a hallatlan, a nem ismert rossznak — legalább egy ideig, — nagyobb kelete van az elismert remeknél.

Igaz, hogy az új lehet egyúttal remek is, — de az is bizonyos, hogy két cél közül egyet könnyebb elérni, mintha csak egy
30 cél van kitűzve. A remekhez mi nem értünk, azt a görögök bevégezték, nálunk már most csak a csizmadiák s egyéb nemes mesterségek remekelnek; a művészet világából számúztük e célt, egyetlen érdemünk, hogy — újak vagyunk, sőt valamely tudós azt is elvitázhathná tőlünk, hogy ez nem érdem, mert —

— régiék úgy sem lehetünk. Amit pedig tudós mond, azt nem hiszik, — kivált Magyarországon, hol annyira megy maholnap a tudatlanságban való tetszelgés, hogy tudósnak lenni valóságos megbélyegzés leend.

Elhatároztam tehát, hogy kétfelé osztom időmet. Délelőtt — éhgyomorra — újat, délután — már mint biztosított has-sal — remeket igyekezve írni. Meglehet, hogy egyik sem törté-
ténik, kivált a délutáni cél, de arról aztán nem tehetek, s ebben meg kell nyugodnom.

¹⁰ De a dologra. Szerencsém, hogy annyi viszontagságon men-tem keresztül, miszerint ha regényes dolgot, — bár újat — a-
karok is írni, nem kell máshoz fordulnom, mint csupán magam-
hoz.

Ezelőtt tizenöt évvel X vidéki nagvobb város egy tizenkét
¹⁵ éves gyermek nevével volt tele, ki szerelmes volt, verseket
írt, és bort ivott a kocsmákban. E nagy gyermek én voltam.

X városban volt gymnasium, polgári lövölde és vagy tizen-
két nyilvános hely, hol kuglizni lehetett. Még akkor olvasó-
egyletnek híre sem volt; az igaz, hogy X városban most sincs,
²⁰ a minden előjelek oda mutatnak, hogy nem is lesz. S mindamel-
lett, hogy híres kofák, elmés borbélylegények nagy számmal
találtattak, ezek legérdekesebb beszédtárgya, nem a sóstói
kacsavadászat, nem a városi kalandok, nem a kuglizásnál
kifejlett verekedések voltak, hanem — én, a szerelmes gyer-
²⁵ mek.

Igaz, hogy most kevesebb vagyok Napoleonnál, de szent
való az is, hogy én tizenkét éves koromban több voltam,
mint ugyanazon idős korában a kis káplár. Ittam a szerelmet
és szíttam a dicsőség napsugarát.

³⁰ Midőn egy reggel az iskola felé tartva, mentem az utcán:
észrevettem, hogy újjal mutatnak felém, s ha jól figyeltem,
nevem is hallottam említettetni, mellé téve, „ez az!” (még ak-
kor a novellai „ő az!” kifejezést a zúgváros nem ismerte).
Egyik osztálybeli iskolatárs így mutatott be a másíknak: „Ez
³⁵ az, ki nagy ember — lesz!”

Azok boldog idők voltak, mert még akkor a versírás iránti
hajlamot jó előjelnek tartották, és valamint a tolvajgyermek-
nek szokták mondani: „Ne lopj, mert akasztófára jutsz”,
még akkor nem mondták miként most: „Ne írvet, mert
⁴⁰ éhen halsz.”

Abban az időben arra, hogy valaki orakulumnak tartassék,

nem kellett több, csakhogy neve a *Rajzolatok*ban vers alá nyomtatva megjelenjen, — habár az a vers csak „rejtett szó” volt is.

Mindez bizonyítja, mi szép, mi búbáj övezte fejlődű gyermekideje mindennek. Midőn Pesten még csak egy-két ember sétált, kinek érthetetlen gondolatait — a csodának tartott „nyomtatott betű” hirdette, mi szent búbáj lengte körül azok fejét! Pedig mi kelle ahhoz? Betanulták a görög mythologiát, s azt versekben variálták. Most már le van rántva a bűvös fátyol. Már most tudja a világ, hogy az író szintűgy eszik, mint más ember, és nem lehetetlen, hogy az író adósságot is csinál, s még kevésbé, hogy azt ki sem fizeti, s azt is tudják, hogy kinek neve nyomtatva megjelen, nem okvetlen — halhatatlan. Irodalmának átélte ifjúságunk költészetét, aranjuetz 15 szép napjai letűntek.

Azért vissza a letűnt szép időkhöz.

A sors akarta, hogy *Rontó Pál* és a *Rajzolatok* egy félévi csomója kezembe kerüljenek. Szentháromságul egy komáromi naptárom is volt, melyben — jól emlékszem — Gombóc 20 Mátyás és Haluska Péter kalandjainak kedélyes leírása foglaltatott.

A három könyv eldöntő volt jövőmre nézve. Megtanultam belőlök, hogy a bor jó, a leány csókja édes, és a költészet — dicsőséggel jutalmaz.

25 Föltettem magamban, hogy megkísérlem mind a hármat, valjon való-e, mit felőlük beszélnek, s ha igen, hát életem legyen e háromnak szentelve.

A boron kívántam kezdeni, minthogy ez legérthetőbb volt. Az időben még váltókracjár volt itcéje az óbornak. Phraseológiát eladtam tehát egy sajtosnak négy kracjárért, s mentem a korcsmába bort inni.

Egy meszelyt nagy keservesen bediktáltam magamba — s a legkeserűbb csalódásra ébredtem. Úgy találtam, hogy a bor sem jó, — lehet, hogy másnak az, — de nekem nem. Kezdtém 35 okát fürkészni, tépelődtem, kétkedtem, de nem mertem elhinni, hogy hazudni lehessen — nyomtatásban. Végre is a legleverőbb ötletnél állapodtam meg. Én nem születtem versköltőnek — gondolám — s ez lehet oka, hogy a bort nem tudom ízlelni. Desperálni kezdtem — s csak egy negyed óra múlva, midőn 40 az orvosság gyanánt hirtelen bevett bor munkálni kezd: vidúltam föl. Ekkor azonban oly piros kedvem lőn, hogy még

a betoppanó „curator” látása sem zavart, noha e meglepés egy volt a másnapi bezáratással.

Csak most tudom, hogy én akkor a curatorra élceket szórtam, akkor még nem tudtam nevét az ilyennek. Többi közt Rontó Pálból ráidéztem egy rímet:

Követem lóhúson meghízott lelkedet,
Vájja ki a holló két apró szemedet.

A curator bosszús arccal távozott, hangos kacajomtól menekedni igyekezve. Én pedig egy dalt dúdolva a *Rajzolatok* 10 ból, haza mentem, s először érezve költői ihlettségemet, megírtam az *Árulkodókhoz* című versemet, melyben átkom mennyköveit szórtam rájuk.

A bornak ily sikeres hatását tapasztalván, annál többet vártam a csóktól, melyet a *Rajzolatok* hasábjain még érzéke- 15 nyebbül magasztaltak.

Elhatároztam tehát, hogy — szerelmes leszek; s a mint épen tárgyat keresendő, kiindultam a szobából, a szobaleánnyal akadtam össze a pitvarban. Magas és gömbölyű termet volt, mint többnyire minden szobaleány.

20 De nem tudom, ha kicsinységem okozta optikai csalódás volt-e, vagy valóság, de úgy éreztem, mintha Mácsi homlokán letiltó méltóság honolt volna, s egy ideig haboztam, vajjon tanácsos lesz-e belészeretni, vagy nem; különösen midőn az enyimnél jóval vastagabb karjait vettem párhuzamba a ma- 25 gaméival, mintegy mérlegelve, ha vajjon a legrosszabb esetben elviselhetném-e a nyaklevest, mit reám mérne. Bátorság, — így imádkozám, — ne hagyj el. Te neki vezetted Rontó Pált, s annyira vitted, hogy róla négy újjnyi vastagságú könyvet lehetne írni; ne hagyj el. És hajamba markolva már 30 indultam felé, már ajkamon volt a szó, — midőn mellettem egy tíz éves leányka haladt el, abcés könyvvel s kötő kosárral kezében. — Vissza, — gondolám, — a végzet mutatja, hogy ez az, akibe szerelmessé kell lennem. — Ő egy a házban lakó megyei esküdt leánya volt, s Miminek nevezték. A *Rajzola-* 35 *tokban* is épen egy Mimike volt megénekelve, — lehetetlen volt belé nem szeretnem.

Lehetőleg szeretetreméltóvá tevém magamat, hozzá léptem, szerelmet vallottam, s kértem őt, szeressen viszont. Mimike hosszan nézett reám, mintha megérteni igyekezett volna,

mit mondék, azután bement mamájához, s megkérde tőle: ha szabad-é neki engem szeretni, s velem játszani. Soha nem felejttem el, mint néztek egy ideig egymásra a férfi és a nő, azután hirtelen mi jóízűn nevettek, míg mi vártuk a fölöttünk⁵ határozó szavakat. Végre a mama kikacagva magát, s könnyeit, mit az erős kacagás csalt szemébe, megtörölve mondá: hogy szabad egymást szeretnünk, de csak addig, míg mindaketen jól viseljük magunkat.

E viszony volt a „szerelem fájdalom nélkül; a rózsa tövis nélkül” Boldogok voltunk, az élet minden keserősége nélkül. Csak egy hibája volt boldogságunknak, hogy — mulandó volt. Kora mulandóságát azonban magam idéztem elő. Miután a bort és barátságot megénekeltem, égtem a vágytól, szerelem-dalt is írni, Mimikének kedveskedendő. De mindannyit elégtelen¹⁵ téptem szét, valahányat írtam. Megint kétségbe esendő voltam költői tehetségem fölött, midőn végre felfödöztem, miszerint annak, hogy a szerelmes versek nem sikerülnek, bizonyosan az lesz oka, hogy még nem csókolóztam. Eldobva tollamat, rohantam Mimikéhez, ostromolva őt egy csókért,²⁰ de amit ő határozottan megtagadott. Hiába vontam kétségbe szerelmét, ő felhozta szerelme kétségtelen bizonyosságául a számtalan forgácsfánkot és buktát, melyeket az ebéd-től — önmagától megvonva — nekem hozott, s melyeket együtt ettünk meg. Ilyenkor ő megterített, s úgy tettük magunkat,²⁵ mintha férj és nő volnánk. De ki írhatná le haragunkat, midőn ilyenkor a háznép meglepve bennünket, kacajával ébreszte föl boldog állapotunkból. Mindezen édes emlékekre hiába hivatkoztam; bosszankodást színlelve szemére vettem, hogy nem szeret.

³⁰ Ő aztán félre ült és sírt, de csókot adni nem akart.

Különösen éreztem magamat. Mimike magatartása csak égetőbbé tette vágyamat s kíváncsiságomat a csók iránt.

— Cselhez folyamodom! — gondolám.

Midőn most visszagondolok eddigi életemre, csak fájdalommal³⁵ ébredek azon meggyőződésre, hogy tizenkét éves korom óta csak visszaestem, a helyett, hogy előre haladtam volna, és az igazság iránti soha ki nem alvó szeretetből meg kell vallanom, hogy tizenkét éves koromban több voltam mint most. Gyakorlati életnézeteim, a nélkül, hogy magyarázni tudtam⁴⁰ volna, egészségesebbek, életrevalóbbak voltak, — egészen tudtomon kívül. Csodálatos, de igaz, hogy az idők eljártá-

val, épen abban hanyatlottam, miben leginkább az idő képezi ki az embert. Most hiszékeny ábrándos kebel vagyok, élheterlen, gyakorlatiatlan. Most legfőlebb csak úgy tudok nőt hódítani, ha érdektelenség által vonom felém kíváncsiságát, s ha van olyan szerencsétlen, kinek egynémely fájdalmat nyögő versem megtetszik.

Mintha sejtettem volna, hogy a nő nem borzad mindentől, mitől irtózatot színlel. Most tudom azt, számtalan ostobául végzett viszony taníta meg rája, — és mégsem követem. Akkor csak sejtettem és követtem. Most előbb féléven át verset írok, azután remélek csókot, — akkor előbb csókolni vágytam, azutánra hagytam a verset.

És cseletem sikerülten vittem ki.

Lázás lelkesültség jeleit vevém arcomra, mentem hozzá másnap, s „ah Mimike!” felkiáltással egy székre dőltem. Azután persze egyre faggatott kérdéseivel, én meg: „ah mi dicső. mi felséges vigalom, és minő tánc!” felkiáltásokkal fokoztam a legmagasabbra kíváncsiságát. Mondtam, hogy a legutóbbi kisded bálban egy új még eddig soha nem látott táncot jártunk, melynek szépsége a csodával határos. Olyan szépen kért, annyira csordúltig volt már kíváncsisággal, hogy tovább nem vihettem a színész szerepet, s valódi lelkesülésbe estem.

— Azt nem lehet elbeszélni, azt csak legfőlebb mutatni lehet, hogy megértessem, — mondtam én, — mert már az átkarolás is különös.

És Mimike feleletül karjait nyújtotta. Élőképe volt a kíváncsiságnak.

Én szorosan magamhoz fűztem, azután egymásután olvasatlan — ki tudná azt olvasni — egynéhány csókot nyomtam ajakára, míg ő karjaiból kifejtőzött, és kis keble egész haragja lángját s szemérme egész hajnalát láttatva arcán, fenyegető szavakkal, hogy majd megmondja a mamának, s azon kebelrendítő állítással, hogy ezentúl annyira gyűlöl, mint eddig szeretett, sőt jobban; — hirtelen eltávozott.

Egy negyed óráig abnormis lélekállapotban voltam. Úgy éreztem magamat, mint midőn gyakran jó zene által elragadtatva, fényes légvárakat építve, s bennök kéjelegve, egyszerre a zene elnémultára — a valóság fekete földjére zuhanva, csak megbánnom kelle, hogy a képzelet bája által elhagytam magamat ragadtatni.

Szobámba mentem s egy engesztelő verset írtam Mimikéhez, de soha nem vehettem rá többet, hogy szóba álljon velem, annál kevésbbé, hogy versemet meghallgassa.

E naptól legnevezetesebb, hogy minden bizannyal legérdekesebb egyénisége voltam X városnak. Verseimet a curatorok ellopták, a tanítók kezeibe adták és számtalan példányban lemásolva keringtek a városban. Tanítóm nemcsak hogy nem haragudott, de sőt egy csomó könyvvel ajándékozott meg, mint P. Ovidius Naso keservei magyar fordításban, Dayka,¹⁰ Bacsányi versei stb. Egyik meghívás a másikat érte. Nevelők, papok, iskolamesterek siettek ajándékkal kedveskedni. Eleinte szégyeltem, hogy vakmerő vagyok verset írni, s éreztem, hogy verseim rosszak; de végre a közönség elismerése önbizalomra ébresztett, s egy hetilapot indítottam meg a *Rajzolatok* mintájára. Volt oly rendkívüli szerencsém, hogy szerelmes kisasszonyok által bizattam meg versírásra, kik előttem ki is tárták azon érzelmeiket, melyeket le kelle írnom. Oh! mennyivel boldogabb voltam akkor; s valóban ha jelenemet összehasonlítom ekkori múltammal, azon kétségbeejtő tudatra¹⁵ kell jönnöm: miszerint én már átéltem, — még pedig idétlen — boldogságomat!

Miután beláttam, hogy Mimikéveli kibékülés lehetetlen, elhatároztam, hogy ezentúl gyermekleányba nem is leszek többé szerelmes, hanem valódi felnőtt — érett személybe. Erre is megjött a kedvező alkalom. Az időben én egymásután botoltam a szerencsébe! — Figaro itt! Figaro ott!

Egy községi hivatalnok háza udvarán és tíz éves gyermekével játszva, láttam meg először Magdolnát, — játszótársam anyját, s a rögtöni benyomás kiszalasztá ajkamon e vigyázatlan szavakat: „Ah Vilmos, ha a te szép mamád az én mamám volna!”

Magdolna meghallá e szavakat, reám néze nagy fekete szemével, hozzám jöve s megsimogatva sínszeg hajamat napfény újjaival, kérde anyai hangon: „Hát jobban szeretnél te engem, ha anyád volnék, mint azt, ki jelenleg az?”

³⁵ Furcsa kérdés volt ez; igen, mert valóban nem tudtam rá felelni. Eszembe hozta édesanyámat, kit én véghetetlen szeretek még most is, nemcsak akkor, s miután azon hitem volt, hogy egy fiú sem szereti anyját annyira mint én, — nem bírtam rá magamat, hogy igent mondjak. Rövid habozás⁴⁰ után azt feleltem, hogy miután anyám távol falun van, szeretném ha itt egy városi anyám is volna.

Az okos és bizonynal mély élettapasztalatú nő mélyen és soká szemembe nézve, azt kérdé: mi akarok lenni, ha majd naggyá nővök?

Szülőim kívánata, hogy pap legyek, — mondám vonatva az utolsó szavakat.

Mosolygott, és — te nem léssz pap — válaszolá — szemidből olvasom, hogy te katona léssz . te kis kötnivaló!

Ajkamig ért egy ötlet, de nem volt bátorságom kimondani, mert e percben épen nem tudtam Rontó Pálra gondolni, honnan bátorságot szoktam meríteni.

S ekkor fogamzott meg bennem a határozat, hogy nem leszek pap, habár atyám mindig dupla puskával fenyegetett is, azon esetre, ha e kívánatának valaha ellene állanék.

Midőn pedig nevetem mondám meg, igen hizelgő volt üdvözetéből megtudnom, hogy általa mint költő ismertetem. És azonnal felhitt, hogy fiához minél többször jőjjen el játszani, és őt egyre másra tanítani; igérvén jó ozsonnákat, s igérete foglalójául azonnal jó izletes ozsonnát adott mindkettőnknek.

Kitűntető volt ugyan reám nézve, hogy a tanításrai megbízattással, fia fölötti szellemi felsőségemet elismerte, mindazáltal jobb szerettem volna, ha physical kiskorúságomat kegyes lett volna elfeledni. Ezentúl költelen és fásan játszottam Vilmossal, mint ki csak arra emlékeztetett, hogy gyermek vagyok. Talán ez volt oka, hogy Magdolna nem akarta kiadni rajtam, egy más szerepre szánt jövőben, mi azonban az elsőnél rám nézve ezerszer sújtóbb, — megsemmisítő volt.

Egy nyári szünnapi délután azon szándékkal léptem be sötétre redőzött szobájába, hogy egy szerelem-dalomat olvasom föl előtte, midőn ő még köszönésemet is megelőzve, azon kérdéssel rohan felém: ösmerem-é N levéltárnokot, s fel tudnám-e találni?

— Épen most látám őt, s tudom, hogy a mezőre sétál, hol a tanulók lapdázni fognak, — felelém.

— Te is lapdázni mégysz úgy-é? Minden bizonynal. Im e könyvet add át a levéltárnok úrnak, de úgy, hogy senki ne lássa: te elég ügyes vagy erre. Ha pedig egyáltalában magánosan nem találod, hozd vissza e könyvet, lesz felséges ozsonna.

Íróasztalához sietett, remegő kezekkel egy kis levélkét írt, azt betette a könyvbe, melyet egy piros szalaggal átkötött.

Különösen feltűnt nekem az a szokatlan égető fény, mely Magdolna szemében villogott az egész jelenet alatt.

Hazudnám, ha azt mondanám, hogy eszem sejtett valamit, de annyi bizonyos, hogy egy nehéz előérzet fojtogatta⁵ szívemet. Magdolna észrevéve rossz kedvemem, megsimogatta hajamat, sőt hamarjában meg is fésűlt, mi még inkább bosszantott, mert ismét csak kiskorúságra emlékeztetett, megigazította nyakravalóm csokrát, azután sietésre kérve elbocsátott.

¹⁰ Kérve a mezőre, gyermeki kíváncsiságomnak nem állhatva ellent, azonnal felbontám a könyvet s a benne talált levélkét elolvasva, le a fűbe borúltam, hogy senki ne láthassa könnyeimet. A levélke tartalma ez volt: „Férjem a sörházba távozott; csaknem bizonyos, hogy estig ott marad epedve várom¹⁵ önt.”

„Oh Magdolna, s még inkább én szerencsétlen gyermek: — így kezdtem a monológot, mely közé a réti fűzfák méla, részvevő suhogása vegyült. Avagy miért nem alhatom^{át} gyermekéveimet e fűben, hogy egyszerre férfiúvá ébredve,²⁰ elüthetném kezedről a levéltárnokot, oh szép Magdolna! Mi boldog az a levéltárnok, ki poros irodai aktái forgatását oly szép hajak forgatásával váltja föl, mint a Magdolnái! S mily szerencsétlen vagyok én, kire gúnyul még ily követséget bíz-^{tak.}”

²⁵ E szónál gúny, megállapodtam egy kissé.

Igen ez a legkeserűbb gúny, — gondolám, és még előbb^{érzékeny} szívem visszanyerte ama keménységet, mely némely gyermeknél már igenis korán mutatkozik. — Magdolna . . . te nem vagy érdemes szerelemre, — gondolám, s szívemből³⁰ azonnal száműztem, és már a másik percben bosszúról gondolkoztam. De semmi nemes bosszút nem bírtam kitalálni, mégis, — elkövetkezett, az a véletlen műve, nem enyim.

Az időben nekem ugyanis az a különös szokásom volt, hogy midőn bosszús, vagy bánatos voltam, egyenesen valamely borbély műhelybe mentem, hogy ott a pajkos legények³⁵ újabb élcein s bohóságain szórakozzam. Akkor én deákpajtásaim előtt dicsekedtem azon szerencsével, hogy minden borbélyműhely ajtaja bármely időben nyitva volt előttem. Berohantam tehát egybe a csatorna partján. Örömmel fogadtak. Notabene nem hagyhatom szó nélkül, hogy arcképem — egy az architectonicus rajzolásában előre haladott

kőműves legény által meglehetősen találva, — a műhely falát díszíté. Még akkor pedig csupán a Kisfaludyak arcképe volt ismeretes — az enyimen kívül.

Az általam mérgesen egy asztalra vágott könyvet azonnal⁵ fölnyitották. Hozzájok rohantam, hogy a levelet kitépjem kezeikből, de már késő volt. Kacagásuk, mely azonnal általánosán kitért, nemcsak fülem dobját, de szívemet is majdnem megrepeszté.

Kértem őket hallgatásra, — ez volt talán a legnagyobb egy-
¹⁰ ügyűség, mit életemben elkövettem: egy borbélylegény és hallgatás! A két pólus egykoron, — ha földünket a benne rejlő tűzanyag majd szétveti, — megcsókolhatják egymást, s egyesülhetnek, de borbélylegény a hallgatással soha. Minden általa ütött sebeim dacára szántam Magdolnát, midőn
¹⁵ másnap az egész város tele lőn a hírrel, hogy a levéltárnok szereti, de ez még hagyján, hanem azt is beszéltek, hogy én is szerelmes voltam belé, s hogy ezt bosszúból cselekedtem.

Szerencsémre nemsokára szünidők következtek, s én meg-
²⁰ menekedtem a várostól, — atyám haza vitt magához. Mielőtt elindultunk, szállásadó gazdám bizonyosan egy kis ismertetést adott atyámnak bizonyos gyenge, vagy tán kemény oldalamról, mert otthon nagyon vigyázott rám.

Következő évben egy Pesten lakó nevesebb magyar írónk-
²⁵ hoz kerültem, hol aztán napról napra károsabb iránynak indulva — elvesztém eredetiségemet. Könyvtárába zárkózva, neki adtam magamat a tanulásnak, s csak későn vettem észre, hogy az életbölcseiséget könyv nélkül jobban megtanultam volna, ha azon irányban haladok, melyen öntu-
³⁰ datlan haladtam, midőn Mimikét és Magdolnát szerettem, verseket írtam, könyveimet a sajtosnak eladtam, s bort ittam . . .

BORZASZTÓ DOLGOK

Irnom kell, becsületszavamat adtam, s ezt meg akarom tartani, vívni nem szoktam. Valóban nehéz föladat nem vívni párbajokat, és becsületes ember lenni.

⁵ Jó szavunk van nekünk az érényre, mert legtöbb erő kívánatik ahhoz, hogy erkölcsös legyen az ember. A gazember megtanul vívni; adósságait nem fizeti, szavát nem tartja, hazudik, lop, csal és rágalmaz, — aztán ha valaki gazembernek szólítja, kihíja, megvív, és becsületes ember. Irigyel-
¹⁰ ném őket, ha gazemberek nem volnának.

Hja, e szavaimra egy-két semmirekellő titokban megdöbben, de csakhamar eszébe jut, hogy az emberiség nagyobb-része tudatlan, és megvigasztalja magát. Megdöbbennek, mert érzik, hogy valaki megrántotta a palástot rajtuk, s rette-
¹⁵ nek, hogy egyszerre majd csak hibáik klasszikus meztelenségében látják őket: de mondom, megvigasztalódnak; mert tudják, hogy az emberek nagyobb része vizeszü. Gunymosolyt vágnak, s azt mondják környezetüknek: gyáva beszéd!

A tömeg hisz nekik, és a veszély elhárúlt.

²⁰ Csakhogy vannak idők, midőn e hősök úgy eltűnnek, mint a somkóró, mely gyakran hét esztendeig hallgat a föld alatt, s a nyolcadikban kibúvik. De akkor aztán szemtelen buján, hirtelen kamasszá nőnek.

Vannak idők, midőn az emberek eszmékért harcra kelnek;
²⁵ sok csendes hallgatag fiú odaáll a halál elé, s ha épen annak nem jött is kedve őt lekaszálni; azért nem nyert semmit. De őket nem is az bántja, hanem, hogy az eszme elesett.

Furcsa, hogy ilyen időkben nagyon ritkák a párbajok. Ily időkben, midőn az ember ezrivel hal, s ezrivel elfele-
³⁰ dik.

Az a baj, az egyik, hogy elfeledik. Mert egyúttal gazember is, híres is lenni — igen háladatos dolog.

Az eszmék milliók — az önérdek egyesek dolga. Mikor a milliók eszmékért halnak, az egyesek háborúban halász-

nak önérdekeik mellett a zavarosban. Mikor a milliók pihennek, s az emberek szemei minden egyesre irányozvák, akkor az egyesek önérdekeinek párharca áll be.

A két idő közt az a különbség, hogy az egyikben észrevétlenül a másikban nyíltan működnek a gazemberek. Az igazak az elsőben észrevétlenül rohannak el mellettük, a másodikban — hátat fordítanak nekik.

Az elsőben az igazak harcolnak eszméikért, a másodikban a gazemberek vívnak bűneikért.

¹⁰ Az ördögbe! — hisz nekem beszélyt kell irni, nem pedig okoskodnom. Tehát a dologra. Az ember legjobban szereti a hozzá hasonlót, tehát már fönnebb elhatároztam, hogy borzasztó dolgokat fogok leírni. Mert a jelen világ sem nem fenséges, sem nem naiv, nem egyszerű, nem erkölcsös, s nem

¹⁵ annyira bölcs, mint oktan — hanem inkább borzasztó.

Mit csinálsz? — szólott egy barátom, hozzám lépve, s vállon ütve.

— Beszélyt írok.

— Van-e meséd?

²⁰ — Nincs.

— Menj alunni, gondolj ki mesét, ismét aludjál rá, aztán írj. — Ez itész volt.

Köszönöm. A meséért sem mehetek a szomszédba, azt is csak magamnak kell csinálni, és én sohasem vagyok mese

²⁵ nélkül. Az én mesém az élet. Csináljanak a franciák mesét, s ha majd mesét akarok írni, én is csinállok. És akkor majd mesés ruhába is öltöztetem meséimet, mint Homer tette, de mesét mondani a valóság koldusruhájában épen annyi, mint hazudni, és azt követelni, hogy elhigyjék.

³⁰ Az én mesém készen van a cimben: Borzasztó dolgok. És csak két ívet akarok írni, ha az meglesz, abba hagyom — valamint az élet elvégződik, gyakran akkor, mikor legérdekesb.

A mai életből, ha két ivnyi borzasztóságot nem tudnék

³⁵ írni első álmombóli fölrázásra, akkor elmennék vidéki levelezőnek, kinek főfeladata lelkesülni és mindent magasztalni, a szerelmes színész vörös orru csizmájától a hősnő vitéz tor-káig. És ott sem lenne rossz dolgom: döntő tekintély lennék, kivált a gyöngébb nemnél, és őseink is, mikor még döntők

⁴⁰ voltak, bizonyosan boldogabbak voltak, mint bármikor.

Nagyobb bajom nekem az, hogy a sok kész tárgyból nem

tudok választani. Csak multamba tekintek, és milliom „csodálatos és mégis természetes történet”* mint darázsraj kerget, s nekem csak kas kell, hogy belerázzam őket. Ah, hisz azért nem lettem én tudóssá, mert sokat tekeregtem künn az
5 életben, míg mások csak négy fal közt tekeregnek.

De az idő és a papiros telik, sorsot kell huznom, vagyis naplóm tartalommutatójában mint a Sibillában keríteni, s ahol ujjam megállapodik, azon cím történetét elmondani.

Az eddigi cím mindenesetre megmarad, mert csupán a bor-
10 zasztó dolgokat jegyeztem föl, gondolván, hogy ez egykor kimeríthetetlen pénzforrás lesz a rémírodalomban.

„1846. dec. 31. Megtértem egy halottvirrasztóban .

Halottvirrasztó! — ne tovább — kell-e dicsőbb, vagyis borzasztóbb tárgy, mint a — halottvirrasztó? És aztán de-
15 cember 31. persze ezt kitörlöm, mert nem vásári cím, és írom helyette Sylvester éjjelét! A „megtértem” szót aligha érti a borzasztóra várakozó igen tisztelt olvasó, — ezt ameddig lehet, eltitkolom, a titoktartás főszabály az újabb irodalomban! Most a hőst csak regény vége felé szokják meg-
20 nevezni, és általában minden titok a mű végéig, csak a hibák, legkivált hazugságok nem azok, melyekkel az ildomos szerző vendégeli a képtelenségekben telhetlen türelmes olvasót.

S még egy igen életre való fogásuk van azoknak a furfangós
25 francia íróknak. Hátról kezdik a történetet elbeszélni!

Mikor Tiszafüredről kiindultam egy oda csak félóránvira eső faluba, először is attól a falutól ellenkező irányban haladtunk, vagy három óra-hosszat, mikor már aztán attól a falutól annyira voltunk, hogy tornyát sem láttuk, akkor
30 nekifordultunk oldalvást, és még vagy négy óra-hosszat kerülgettük azt a félénk nyaku templomot, mely a délibábban ugy tetszett nekem, mintha koronkint emelkednék, s futásra készülne.

— Atyafi! — kérdém kocsisomat, — talán gondolja, hogy
35 be nem vár ez a falu bennünket?

Kocsisom, kit egyébiránt igaz néven Bableves Istvánnak híttak, hátranézett nagyon töprenkedő képpel.

* „Albánó Zindi, vagy egy cigányhercegnek csodálatos és mégis
40 természetes történetei” *nyomán* írtam az idézett sort, mit szükségesnek tartok híven megjegyezni.

— Mondok, talán jó lenne, ha bevárnók, míg este lesz, vagy hasra fekünnének a kocsiban, hogy az eleven szemű tuzok ne venne észre bennünket, — én azt hiszem, hogy kalapomtól ijedez, és elfut, aztán mi lesz a faluból, ha temploma nem lesz.

— Átosan megkövetem, nem értem... szól Bableves István.

— Hát atyámfia — mondám — nem valami félnk madár az a hosszú nyaku, ott a falu közepén, úgy látom, mintha szemeit nagyon forgatná.

— Egy varjut látok a torony tetején.

— Értse meg kend: azt kérdem, nem azért kerülgetjük ezt a tornyot, mert talán attól fél kigyelmed, hogy be nem vár bennünket. Az a torony kevés ilyen kalapot látott még, noha sok hasonlatossága van kalapommal — no de a ló, kivált némelyik, alig különbözik a számártól, mégis ijedez tőle... Meglehet, hogy az a torony is fél kalapomtól... ha pedig nem, hát mirevaló nézve ódalgunk már közel hét óra-hosszat e hitvány falu körül?..

20 Kocsisom elunta a hátra nézést, s most már olyan zavarban volt, hogy újra kérdezni is röstellett, azért a rúdra bámulva gondolkozott darab ideig, — azután egyszerre elröhögte magát, és alig tudott nevetéséből kibontakozni.

— Ejnye no! hát a városban is vannak ilyen tréfás magyar urak! Majd el nem gondoltam, hová céloz az ur, hehehe! Hát biz uram, ha tudni akarja, a vizet kerüljük mi ennyi idő óta, hisz ha ingoványok nem volnának, csak egy kutyalohogás volna ez a falu Tiszafüredtől...

A vizet ugyan kikerültük, de azért váltig sárban járunk. — Meglehet, a francia regényírók is a vizet kerülik, aztán mégis sárba keverednek. Megbocsásson az olvasó e kitérésért, a francia regények előadásáról szólván, lehetlen volt e hasonlattól menekülnöm.

15 És megvallom, valami nógat engemet is a jelenhez csatlakoznom. Használni akartam én is kitérésék jövedelmes divatját, — különben a jelennel minden korban elégületlenek voltak, azokban is, melyek után mi sohajtunk, mint a tökély és fennség képzelt korszakai után. Irjunk tehát a legújabb, legfrivolabb hangon és modorban.

40 Az időt és napot már tudjuk a tartalommutatóból. Csak a helyet kell megneveznünk, és ez — Déva városa Erdélyben.

Ott fekszem én egy oláh viskóban, teknőölü szalmapam-
lagon, Codringtonkabát-takaróm alatt, kuszált hajjal, szám-
ban krajcáros szivarral, szivemben nagyratörő vágyak baby-
lontornyával, merengve, mosolyogva, — és az isteni gond-
5 viselésről elmélkedve.

Tizennyolc éves vagyok, könnyelmű, teli vérmes remények-
kel, és — az isteni gondviselésről gondolkozom.

Ez nem valószínű, ez nem alapszik a lélektani szabályokon,
mondja erre a kritika.

10 De ha én azt mondom, hogy zsebemben egy krajcár, fe-
jemben kilátás, de még csak ábránd sincs valószínű arra,
hogy legyen benne ma egy árva fillér, úgy a fönnebbi tétel
motiválva van.

Jó, tizennyolc éves vérem azt parancsolta nekem, hogy
15 miután semmi kilátásom nincs, higgyek a gondviselésben. Mert
ha lélektani bonckéssel elemezni akarnám ezt a gondvise-
lésbeni hitet, mégis azt kellene mondanom, hogy az nem
hit, hanem — remény vagy könnyelműség, óriás egészsége,
vagy az első ember tudatlansága, ki nem ismerte még a ha-
20 lált.

Na nyomor, gondoltam magamban, régen kerestelek, vég-
re megfogtalak. Sokat olvastam felőled Sue regényeiben, és
óhajtottalak ismerni. Kergettem eredeti alakodat, mint a szita-
kötőt gyermekkoromban, de nem érhettelek el. Akárhová
25 mentem, jó dolgom volt. Üldözött a boldogság — azaz hogy
a jólét, a kényelem, mert boldogságnak nem nevezhetem,
miután utáltam. Majd minden hónapban megszöktem —
a jó szállás, jó koszt, szerető emberek elől, és nekirohantam
a nagy világnak, arra merre legüresebb, legkilátástalanabb,
30 hol fölhaláljam az imádott, a szép, a költői — inséget, nyo-
mort. Hasztalan. A szerencse szerelmes volt belém, utánam
futott, és mindig elért. Szép, piros, kövér, mondhatom rengő
két arcamba volt szerelmes. Úgy futottam előle, hogy sok-
szor lélegzetem elállott, ekkor megnyomott, cirógatott, kért,
35 marasztalt puha karjai közt. De én épen kovászpumasága
végett utáltam gömbölyű karjait. Kipihentem magamat, és
megszöktem tőle. — Hanem annyi sovárgás után végre —
végre most azt hiszem elhagyott a szerencse, és megleltem ideá-
lomat, a nyomoruságot.

40 Apám sokat beszélt a gondviselésről. Akár van, akár nincs,
gondolám magamban, prózai lény lehet, mert akadályozza

a teljes szerencsétlenség magas tragikumát. Na, majd meglátom hát most, van-e gondviselés?

Igen, azt szeretném látni, ha nem halok-e én meg éhen ma?

Szivarom kiégett, de még volt pipám, s annak fenekén
5 egy kis dohány. Szíjuk el ezt is, hogy semmink se legyen.

Mellesleg — de a valószínűség végett és a kritika kedvéért — megjegyzem, hogy törökpipám, jókoraságára nézve valami szegény ekléziába lélekharangnak is beillett volna. Tehát a fenekén levő dohány még jódarabig eltartott.

10 Ajtóm nyilik, — na, gondolám, most jön az isteni gondviselés.

Hanem aki bejött, az igen élhetetlenül nézett ki — legalább isteni gondviselésnek.

Ez egy x lábu öreg ember volt, ki sem okos, sem ügyes, sem értelmes nem volt, s mégis — szép felesége volt. Ez örök
15 titok maradt előttem, sohasem tudtam ki lélektani magyarázatát. (Ah, mert lélektan nélkül már ma a küszöbön se lép ki! A kutya nevetése, a ló köhögése, a szamár jövendölése — mind lélektani szempontból ítélendő meg. Mert ez a *legbiztosabb* mértéke minden dolognak — ez a *legcsalhatlanabb* tudomány; a számtan kétszerkettője ehhez képest hyeroglyph!)

Ez a vén ember mégis az — isteni gondviselés volt — annak eszköze, akarnám mondani. Neve *Buvári* volt, de rá is illett; mindig csüggeteg, szomorú, néha csendesen kétségbeesett volt. Igaz, hogy felesége és két gyermeke volt, pénze pedig
25 kevés — de hát — felesége *szép* volt, és nem foghattam meg, hogy lehet szép feleség üres erszény mellett búsulni?! mikor mások rút feleség és üres erszény mellett is vidámak.

Mikor néha a kétségbeesés kerülgette, hozzám jött. Én voltam az ő megsavanyodott szívének patikája. Ilyenkor
30 leült elé, és méléző mosolylyal szótlan rám bámult, de előbb panaszait mondta el, melyeket én mosolyogva refutáltam. Fejét rázta beszédemre mindig, de mégis úgy láttam, hogy megkönnyebbedett. Ő engemet a kedély várának nevezett a nyomor sivatagán.

35 — Lássá ön, mondtam neki, mily dicső az, midőn az embernek egy fillére, egy darab kenyere- és kilátása sincs, hogy miből fog jóllakni — és az ember oly rendületlen bizalommal ereszti a bodor füstöket s fumigál sorsot, jelent, jövendőt, s felülhelyezi magát e komolyképű életben, világon, magán az
40 örökkévalóságon. Lássá ön, én végtelenül boldog vagyok, pedig már éppen meglehetősen étvágyam keletkezik.

Hohó! de majd elfeledtem mondani, hogy tulajdonkép mily állapotban vagyok, mily mesterséget követek. De talán az olvasó ki is találta az eddigiekből. Oláh viskó, hideg tél, codrington kabáttakaró, éhség, és könnyelműség — ugyan⁵ mi volnék, mi lehetnék más mint vándorszínész?

Ez a vén ember is színész, és már most tisztában vagyunk.

— Tudja-e ön, a többi közt, mi újság? kérdé tőlem. Itt van F Jóska, a művész játékos.

Én fölugrottam ágyamról, és az öreggel elindultam, hogy¹⁰ megnézzem a nagy, a hirhedt játékost, kit én, nem tekintve eszközeit, melyekkel hírét és élelmét keresi, a nevezetes emberek közé soroztam.

A szomszéd utcában egy, az enyémhez hasonló oláh viskóba nyitottunk. A szoba egyik sarkában a földön volt egy kéve¹⁵ szalma, és egy fokos. Hiába néztem körül ötször-hatszor a szobában, ott e két cikken kívül semmi egyéb nem volt.

Ezen ember, magyarázta Buvári, néha tiz, huszezer forintot nyer egy este, néha veszít, de akkor ég és föld ellene esküszik. Annyira érti a kártyakeverést, hogy művészete majdnem²⁰ csalhatatlan. És nézze csak, ez összes vagyona, mit e szobában lát. Hányszor lehetett volna már tőkepénzes, ha abbahagyja a játékot, de ő nem teszi. Végre a szeméten vész el.

Dicsó, nagy ember! sohajté, s még egy darabig bámultam a szalmát, a fokost, és fürkésztem, ha nincs-e külömbség e²⁵ fokos meg e szalma és más közönséges fokos és szalma közt, melyek nem egy ily rendkívüli tüneményt, hanem más bibasz, közönséges embereket szolgálnak. Bár semmit észre nem vettem, mégis azt hittem, hogy ha én e fokost ellopnám, mivel én még nem vagyok nagy, elszöknék tőlem, s a szalma ha³⁰ ráfekünném, meggyulladna, mert ily méltatlan urat nem szivelne magán nemes önérzete.

Azonban gyomrom korgása fölébresztett. Talán a kávéházban lesz, — úgy vélekedtünk, és odaindultunk.

A kávéház kapuja alatt lélekszakadva rohant elénk egy³⁵ szolgáló. Karjai vörösek voltak, mint a *sárva* répa (az a sárgarépa, amelyik vörös) és vastag mint egy vetágyu. De hogy merek én most erre gondolni! Szomorú, leverő gyászshirnek volt ő hozója.

— Buvári ur! — jaj nekem! — a ténsasszony haldoklik . . .

⁴⁰ Én Buvári arcába mélyen bepillantottam, az első benyomás, ha nem is öröm, de megnyugvás volt — ő ekkor ezt gondolta:

a két gyereket régen kérték tőlem örökbe, jó dolguk lesz, az asszonytól megszabadulok. A másik percben szive dobbant közbe: ő szeretted, és te szeretted őt! — És az ész megnyugvását a sziv őszinte fájdalma váltotta föl.

⁵ — Mi lelte, mi baja van? kérdők egyszerre; de én úgy látam, hogy Buvári sejti a baj okát.

— Valami orvosságot vett be, és aztán hirtelen rosszul lett, — azt mondta, hogy bizonyosan meghal, csak jöjjön hamar.

¹⁰ Buvári hitt, de én nem szeretem a haldoklókat, még a beteget sem. Ő hazament, én meg be a kávéházba. A kávéháznak volt egy hosszu mellékszobája, annak hosszu asztala, s a körül mind játékos ült, a prószitzerek álltak mögöttük, a pusztán nézők pedig azok háta mögött. (Sohase törődjünk vele, hogy oly hitvány és épen nem tisztességes dolognak, mint a prószitzter, nincs magyar neve.)

Tisztelettel szólítottam meg egy zsidó himpellért, ha nincs-e itt F Jóska? Ez eligazított, hogy a kérdezett a tekeszobában van, s hihetőleg tekézik.

²⁰ Láttam őt! Hosszu orra, hosszu lába, hosszu keze, szóval az egész ember hosszu volt, de különösen ujjai voltak szertelen hosszuk. Általában megjegyvezve, minden helynek van valami uralkodó főjellemonása, és e helyen a hosszúság eszméye uralkodott.

²⁵ A nagy főzőnek rossz kedve volt — játszótársa „núdlirozott” Láttam, hogy ez bántja a nemes lelket. Bravour-lökéseket csinált, és megnyerte azt a piszkos embert, ki szörnyűkinok és F. szánó mosolya közt fizette ki a parti árát.

F... Jóska azután lement a játszóterembe. Fárót játszótak — ezekben, mit ő türelmetlenül látszott végigvárni. Mikor annak vége lett, francia kártyát hozott, nagyot ásitott, s könnyeden odavetőleg mondá, ha nem tetszenék-e egy kis makaót kicsinyben? kivágott egy ötvenest, s felszólítá a társaságot, hogy akinek tetszik, legyen vele „mutyi”.

³⁵ A makaóban legtöbb a lehetőség finom csalfogásokra, a fáróban csak goromba és aljas csalást lehet elkövetni. Mert a bűnnek is megvan a maga delicatessé-e, és megvannak paraszt tempói. F... Jóska ujjai hivatva voltak ama finom, megtisztelően elegáns csalásokra, melyekben a pénzes uracsok ⁴⁰ szintugy, mint a kövér oláh bojárok annyira gyönyörködnek, hogy utóbb semmijük sem marad.

Főgondom volt — a jóllakhatáson kívül — a pszichológiára. Mindegyik játékos a legrendíthetlenebb nyugalmat szinlelte. A bankot adó F . . . szemére huzta sipkája ellenzőjét, szemébe nézni lehetlen volt. Egy ideig nézve a játékosokat fölfedeztem,⁵ hogy mégsem egészen nyugottak, de a jel igen parányi, melyel nyugtalanságukat elárulják. Az egyik ballábát tette lóvá, vagyis szüntelen lovagolt vele sebes kocogásban; a másik még finomabb jelben árulta el magát: szeme alatt egy vékony ér vonaglott, mintha benne a vér futár lett volna, mely szünte-¹⁰ len szeméig és vissza szaladgált, hogy hirt vigyen a testnek minden részébe, mint áll a pénzügy, a szerencse ágiója? Csak F . . . Jóskának valóján nem találtam jelt — őt művésze teljesen elfoglalta és géppé tette. A kártyát mások keverték, elvettettek — mit sem használt, schlagerjei majd¹⁵ megröföntek. Alig osztott hatszor kártyát, bankja hatszorosva volt. A pointerek várták, hogy majd retirál, és megmenekülnek tőle, de ő viláért sem retirált.

Ezalatt megelégedtem a pszichológiával, s inkább a gastro-
nómiát ohajtottam tanulmányozni. Egyszerre oly felséges²⁰ rostélyosság illatárja csapott meg, hogy majd leszédültem lábamról. Egyet sétáltam a teremben, azt hívén, hogy a mozgás elzavarja az ábrándokat. Igen, mert már nem is étvágy, hanem költői ábránd volt, ami a rostélyos iránt szerelemre gyulasztott.

²⁵ Azt a monologot, mit e helyzetben tartottam, sajnálom, hogy elfeledtem, s át nem adhatom a halhatatlanságnak. Kétkedtem és szidtam magamat mint Hamlet, átkozódtam, a becsületet fejtegetve mint Falstaff, de mint igazi vándorszínész még mindig hittem a gondviselésben. Buváriból ugyan nem³⁰ lett gondviselés, de hiszen még nem is volt rá oly igen nagy szükség, még legalább három óráig kibírom ájulás nélkül. Leginkább nevetséges helyzetem s két gondolat bántott: először hogy én nem illem be a nyomorba, azaz tulajdonkép nyomorúságom nem költői, s még kevésbé kedves állapotnak³⁵ tűnik föl. Eddig azt hittem — legkivált a francia regények után, — hogy minden nyomor olyan, miként arra annak minden állapotában s helyzetében büszke az ember, én pedig épen szégyenelni kezdtem magamat irtóztatón. Ezekben körülbelül monologom velejét elmondtam.

⁴⁰ De elérkezett végre a gondviselés, mely gyűlölt helyzetemből kiszabadított. Ez egy gyászshir volt, mely a játszó-terem-

ben elterjedt: Buváriné meghalt! A bankadó besöpörte pénzét, az egész gyülekezet fölkerelkedett Buvárinét — látni. E fölkerelkedés-közben észrevétlen előbújtam az asztal alól.

Csodálatos! e lelketlen gaznép egy vándorszínésznő halála 5 hírére elhagyja szenvedélye oltárát, a játszó-asztalt, hogy őt megnézhesse kimerevülten. Ez valószínűtlen — ezt motíválni kell.

Erdélyben a legutólsó koldus — halottkorában megvendégli a világot, mert itt a halott ágya mellett kivétel nélkül minden- 10 kit szívesen fogadnak virrasztóul; ha valaki épen Londonból érkezett Dévára e pillanatban, és nemcsak Déván, de egész Magyarországon egyetlen ismerőse sincs, elmehet a virrasztóba, éjfélkor föltálnak, bort töltenek neki, és — kártyázhatik.

15 És — kártyázhatik; itt a motívum fele, igen tisztelt itész urak. A másik fele az, hogy Buváriné jeles színésznő, — de ez még hagyján! — szép és fiatal nő volt, gömbölyü tagokkal, örömmre hívó szemekkel. Most bánatra hí, de talán legjobban megérdemli a bánat könyvét az, ki legtöbb örömkönyvet csalt 20 ki a „siralom völgy” emberei szeméből. Valamit nyom a latban e szép frázis, de én főmotívum gyanánt kívánom elismertetni: hogy itt egyuttal enni, inni, kártyázni lehet, még pedig azon szín alatt, hogy egy szeretetreméltó elhunyt emlékének áldozunk! (Mint fognak e hitért engemet gonosznak keresztelni 25 a tudós itészek, de mint fogtak volna ostobának nevezni, ha e gazemberekről kedvezőbb motívummal ítélek.)

Tíz éve múlt, hogy az elbeszélendők tanuja voltam, akkor Buvárinéről csak versben tudtam volna írni, érzelegve, könyvet hullatva — most meg humoreszket akarok írni prózában.

30 Sic transit gloria mundi.

Igy bánik velünk a kor, a tudás, — (bocsánat, nem valami oklevelezett szaktudományt értek, csak élettapasztalást, melyen minden ember átmegy) — és mintha hallanám a szép dalt.

35

Szállj le huszár a nyeregből,
Vedd ki lábad a kengyelből:
Ereszd meg a terhelődöt,
Csókold meg a szeretődöt, — utójára!

40 Igen, fölhuztam a gyalogjáró próza bakancsát a vágató dalköltészet pengő sarkantyuja helyett, paripámat pihente-

tem, magam pedig séltálgatok, de a gyalogjáráshoz még szokatlan vagyok — botorkálok, hányom vetem magamat, félretérek, miért alkalmat veszek bocsánatot kérni.

Minden farkas-éhségem dacára — nem szépítésből mondom⁵ — inkább roszul mint jól éreztem magamat ama gondolatra, hogy a szép, a kedves Buváriné nyújt nekem módot éhkinaimtól pillanatra menekülni. Hát még később, midőn megtudtam, mi okozta halálát! — az egész egybegyült virrasztó sereget, öntudatlan koporsóférgeknek néztem, s köztük magamat, mint legéhesebbet, fővezérnek!

Szegény Buváriné, — ő a szendéket adta nálunk, s mivel én szerelmeset nem játszottam, szinpadi érintkezésem nem igen volt vele. Hanem egyszer bucsút vett társaságunktól, más trupphoz menendő, s elválásakor a társaság minden¹⁵ tagját, régi bevett szokásból, megcsókolta. Én maradtam utóljára, némán, mereven várva őt — s alig mervén hinni, hogy engemet is megcsókol. Meg voltam háborodva, s nagy erőmbe került, hogy el ne áruljam magamat. A társaság minden tagja próbált férfi volt, ajkaikon egy női csók íze minden²⁰ napi kenyér íze volt, s Buváriné csókjában „társulati” vagy „testvéri” csókot éreztek — egyikét élcet vágta, szerencsés útat kívántak neki. De az én szívem dobogott, s éreztem, hogy vérem készülöben van arcomba szállni, Pajkos, vad, sőt mások szerint talán betyáros fiú voltam, s habár távolról²⁵ régen kerülgettem már a nőcselédeket, de még csókot, kivált meghatott tisztesebb női ajakról nem kaptam. Legyen ez szégyen vagy dicsőség, én ugyan mai napig nem bántam meg, és mindig legédesebben emlékszem vissza tizennyolc éves együgyűségemre. A Tinóka partján órákig bámulgattam³⁰ a mosó leányok fehér lábait, talán vastagon is tréfáltam velük, talán más alkalmaknál mohóbb, vakmerőbb is voltam mintsem hasznomra vált volna, — elég az hozzá, hogy midőn Buváriné a sort reám kerítette, megindulásom oly fokra hágott, hogy azt elpalástolandó, füttyölni kezdtem s hajamat simogattam, talán mert nagyon is ég felé meredt. A csók elcsattant,³⁵ de az édes csattanást körülálló társaimnak reámnézve igen savanyu hangos kacaja követte. Hogy találja föl magát oly ember, ki zavarban van? Olyan lettem mint a főtt rák, majd meg mint a napon száradt hal. Ah én a csókot négy⁴⁰ szem közt szerettem volna! Társaim sokáig ingerkedtek velem, de mindez nem akadályozta meg, hogy édesen emlékezzem

Buvárinéra. Midőn pár hó mulva visszatért, Don Caesart adtuk, s benne én II Károly királyt; ő Maritana volt, s nekem egyik felvonásban meg kelle őt csókolnom — de csak a végrehajtás percében vettem észre, hogy erre rosszul valék kiválasztva. A kicsiny kocsmateremből rögtönzött nézőhely minden szöglete elég közel volt arra, hogy a legközönyösebb szem is észrevegye zavaromat s kinevessen. A csók előtt haboztam, utána szédelegtem, — fülemben a vajdahunyadi vashámor nagy kalapácsát hittem zúgni, pislogó szemem látta ugyan az utálatosan vigyorgó arcokat, de kacajt nem hallottam, mindenki látta, hogy e csók nem illusió, hanem természet, nem II Károly csókja; hanem az enyém; — a szerep, melyben előbb tapsokat arattam, el volt rontva. Pár percig eszméletlenül álltam, a sugó már kétségbeesett, a szinfalak mögött hallhatólag káromkodtak társaim, s csak a „bocsásd le a függőnyt” vezényszóra tértem magamhoz. Ekkor azonban észrevéve az általam okozott botrányt, nagy tüzzel akartam helyrehozni hibámat, s egy sikerült pillanat után kétszer előhittak.

Ezek az érdekesb epizódok, melyek utóérzelmeivel s emlékével léptem át Buváriék küszöbét. A ház, mely e nevezetes történeti küszöböt foglalta magában, mint minden oláhviskó, ugy nézett ki mint szénakazal. De mivel itt szücsmesterember lakott, ennek rangja hozta ugy magával, hogy a konyhán kívül még egy kis szoba is épüljön. E kis szobában feküdt Buváriné, fehér dunyha és fehér vánkosok között, hófehér arcával, fekete szétomolt hajával, fekete szemével, fekete ajakával. Az a duzzadó, csalóka parázspiros ajak most fekete volt, mint a kőszén — e fekete ajkaktól háromszor fordítottam el arcomat, s összes legényi bátorságomat kelle segítségül hinom, hogy hozzászoktassam szemeimet. Azonfölül ajka már le volt esve, (mert még nem halt meg) és a fehér fogak még inkább emelték a fekete szín borzasztóságát. Beakarta fogni ajkait, de nem bírván, azok ugy mozogtak mint a partravetett fuldokló haléi. Pillái elállottak ugyan, de szemeibe tekintve azt hitte az ember, hogy még öntudatát nem vesztette el. Egyik keze a dunyha fölött fekütt, s még ez egy tagjában volt életerő, mert ezt néha föl-föl emelte, de meg csak visszajejt. Körmei szintén feketék voltak, még előtte való nap virágosak voltak e körmök, s tréfálva mondta, hogy e köröm, e virágok új ruhát, vagy új szeretőt jelentenek. Szegény nem

is tudta, mennyire komoly igazságot mondott; az új ruha — a szemfödél, az új szerető — a koporsó, hamar megérkeztek.

Hirtelen baja iránt kérdezősködtem, de nem nyertem egyenes választ. Valami oly rejtelmes, borzadályos tartózkodás⁵ fekütt azon arcokon, melyeknek tulajdonosai tudni látszottak halála okát, hogy a kérdést erőltetni nem mertem. Az emberek suttogtak, és én e gázságban dermedt szívü korhelyek arcán is megilletődést láttam. Valami rendkívülinek, rémitőnek kelle történni, s mivel szívemet különben is szorulni éreztem¹⁰ szinte jónak tartottam egy kis szünetet arra elkészülni.

Minthogy a halál közel bekövetkezése bizonyos volt, a játékosok nem engedék magukat zavartatni, és a konyhában levő X lábu asztal mellé telepedtek. F Jóska bankot adott és a makao újra kezdődött.

¹⁵ Még nem több, mint kilenc óra lehele. Egy-egy cseléd érkezett időnkint a kis város egyik-másik honoratiorától, tudakozódva a baleset körülményei felől, s mindegyik valami kendőbe takart „szivességet” adott át Buvárinak, melyet az odavetőleg köszönt meg, s érdekes chemiai tanulmány lett volna föl²⁰olvasztani a könyvet, mely bágyadt szemében ült, ha vajjon volt-e abban, és mennyi volt az öröm, mit e szivességek leleplezésekor érzett. Mert hogy e szivességek természeti meztelen állapotukban gyönyörűek voltak, azt az egész virrasztó sereg elismerte; itt egy sódar, ott szép fehér kenyér, amott egy pint²⁵ óbor bujt elő a tarisznyából, épen ugy, mint a kíváncsiság azon részvevő uri szivekből, melyeket ez áldozatkésztségre nem annyira a jótékonyság nemesb ösztöne, mint a hirhallás vágya rángatott. A cselédek összeálltak, (mondanom sem kell, hogy nők voltak) s előrebocsátva, hogy senkinek el nem³⁰ mondják a titkot, egymásnak fölfedezték Buváriné halála okát.

Nekem ugy illett, de szívem is azt sugalta, hogy a haldokló ágya elé üljek. Szeme közé néztem, és meg voltam győződve, hogy a haldokló eszén van, tudja mi történik körülte, rám ismert és gondolkozik. Azért egy buzgó, jajveszékelésben³⁵ telhetlen vén asszonyt, ki az ágy körül ténfergett, fölszólitottam, vinné ki a haldokló két gyermekét a szobából, hogy azok látása végperceit ne mérgezze a szerencsétlennek. Buváriné egy hajszálnyival lejobb vonta szempilláját, s én a psychologia mikroszkopján e parányi jelben köszönet kifejezését⁴⁰ véltem fölismerni. Az olvasó be fogja látni, hogy ez nem valószínűtlen.

— Lóduljatok! — riadt a síró gyerekekre Buvári, és e szavában, tekintetében oly csodálatos lélekharc kifejezése rejlett, hogy én ennyi különféle érzelmtől, gondolat- és sejtelenmtől megtámadtatva, úgy éreztem magamat, mintha sajtóba ⁵tettek volna, mely lassankint összébb szorítva, végre egy gumóvá nyomand össze.

— Ti öltétek meg nőmet, — szegény, szegény ártatlan árvák! — mormogá fogai között.

— Hogyan? — kértem én halkán, félénken, ámulattal.

¹⁰ — Igen, e két fiu, meg a harmadik . . .

Azt véltem, hogy a gyöngye lelkü öreg elméje megháborodott. Tépelődtem, de nem birtam még csak sejtelmhez is jutni.

A társaság fiatal népszínműénekesnője ült előttem, és ¹⁵ennek bús merengésben ringó szemei folyton rajtam függtek. Keserű mosollyal szóla végre hozzám:

— Emlékszik-e ön, midőn egykor mi hárman együtt ültünk e szobában, és e két gyermek folyton kenyérért rimázkodott, Buváriné pedig egyre azzal utasította el őket, hogy ²⁰már eleget ettek, — szegény, önmaga előtt is restelte kimondani, hogy a kenyér — elfogyott. Ön ekkor, gyermekes tudatlansággal épen a nyomor fenséges költőiségének magasztalásában áradozott. Azonkívül a családi boldogságot is édig emelte, mondván, mi boldognak érzeni magát, ha bármi ²⁵szegény állapotban is, családapává lesz.

Eszemet világosság, de szívemet sötétség fogta el, oly fekete sötétség, melynek pokoli szagát is véltem érezni. Mint — ha egy fagyos kéz hajamba markolt volna, hogy üstökömnél fogva akasszon föl, hajam szálai égbe meredtek, testemen ezer ³⁰hideg kígyó tekerkőzését éreztem, s úgy tetszett, mintha hirtelen tél lett volna, hullana a hó, betemetendő a világot, mint Vezuv lávája Herkulánumot és Pompejít!

Nem szóltam semmit, szemeimet behunytam, s egydarabig kezeimmel fődtem el arcomat. A fájdalomnak, amit éreztem, ³⁵nincsenek könnyei. Az iszonynak görcei vannak, de azoktól erős idegzetem megmentett.

Midőn újra fölpillantottam, összeszedve magamat, Buváriné szemeivel találkoztam. Azok mindegyikében oly nagy könnycseppeket láttam, melyeket csak a földi élet minden fájdalomainak ⁴⁰összege, egyesülten egy erőszakos hóhérhalál kinjával, sajtolhat ki. Az egész környezet — észrevevé a halál

percét a szenvedőn — ágya köré gyült, lesvén és vizsgálván, mint hal meg az ember. Buváriné szemei rajtam függtek, és én megértettem, amit mondani akart, de nem tudott. Egyszerre a két köny fényét, mintha egy láthatlan kéz eltörölte volna —
5 szemei olyanokká lettek, mint a befagyott ablak. Most már tudom, hogy a halottak nyitott szemei mint az arcképeké, mindenkire néznek, de akkor még nem tudtam, s azt hittem, hogy e szemek a halálban is csak reám vannak szegezve, és lezártam, hogy ne kísértsenek álmaimban.

10 A játékosok elégnék tartottak negyed órányi szünetet, mialatt színlelt kegyeletes képpel áldást mondtak az elhunyt lelkére, és hamvaira, az özvegy férjét vigasztalták, de én magam is éreztem a vigasztalás hiábavalóságát ilyen ajkakról. Éreztem, hogy vigasztalni csak ártatlan, tiszta keblek képe-
15 sek, a bűn embereinek ajkán minden vigasztalás boszantó, szemtelen hazugság. Leültem egy sarokba, honnan a halottra és a játékosokra láttam. Átgondoltam helyzetem valódiságát, tépelődtem az élet és halál titkairól, az isteni gondviselésről és más dolgokról.

20 Azt mondják, hogy kivált a végletek halmazát tartalmazó vad regény éles kés a zsenge gyermek kezében. Hát vajjon e keserű tapasztalás nem koránvaló e nekem? Melyik üdvösebb irány, a be- vagy kiábrándítás? Az első hideg, hirtelen, következképek szeretetlenné tesz, ami talán magunkra nézve
25 előnyös, a másik érző-, szeretővé, mi másokra nézve bizonyosan üdvös, és talán magunkra nézve is az. Inkább csalódjék az ember, ha már csalódnia kell, késő életkorában, mikor nem vesz már annyi lángot, nem fáj annyira a csalódás, mert nem oly hirtelen történt, és végre egy kis öntudat megnyugtatja
30 hogy jót tett, s inkább csalódott, mint csalt. De jaj annak, aki előtt oly korán föllebennek az élet legkeserűbb igazságai, jaj a gyermeknek, kit a szinfalak mögé eresztenek.

Haszontalan okoskodás! Vannak véralkatok, forrók, melyek ugy égetik a kedélyt, mint a tüzes tapló az egyszeri paripát —
35 az ily véralkatuaknak okvetlen szükségük van a csalódások, keserű tapasztalások hideg zuhanyfürdőjére.

A két kis fiú is bejött a szobába, anyjokat bemutatá nekik egy vénasszony, s magyarázgatá nekik, mit tesz az, hogy meghalt. Elmondta, hogy a jók, istenesek, mennyországba, a
40 gonoszok, istentelenek, pokolra szállnak, hol égni fognak. Fiaim, mondá nekik, az isten irtalma nagy, de anyátok vétke

isten ellen szintén igen nagy... ha majd jobban tudtok imádkozni, imádkozzatok és könyörögjetekek érette éjjel-nappal, mert az ő lelke én nem tudom... isten kezében van... de legalább is a purgatórium- vagy limbusban szenved jó ideig...

— Lóduljon maga ügyetlen, mit rémitgeti e szegény árvákat! — riadt reá egy játékos, kit a vén anyó oly szemekkel mért meg, mintha a kárhozat itéletét olvasta volna rája.

— Tudom, mondá nyugottan, hogy ön nem szereti a pokol- és purgatórium neveket hallani, mert ön már annak melegét érzi...

A makaozó grupp a konyhában kacajával dönti le a rongyos viskót, ha a halott iránti kegyelet azt el nem fojtatja velük. Párpercig gyomrát szorongatta és száját fogta be mindegyik, s oly jóízű volt a tiltott nevetés, hogy köny csordúlt szemeikből, honnan pedig már minden nemesb érzélem harmatja kiszáradt.

A két fiu sírva fakadt, zokogott, de úgy láttam, mintha erőltetnék a sírást, nem azért, mert nem éreztek fájdalmat, hanem arcaikból lehete olvasni, hogy megunták már a sírást, talán kisebb bajok-, bánatokban elfogyaszták könnyeiket, s most a nagyobb gyászra már nem jutott. Az egyik azt kérdezte a másiktól, hogy már most ki ad majd nekik kenyeret. A kisebbik azt felelte reá, hogy ez a mama neki mindig kevés kenyeret adott ugy is, és ő egy nénitől épen most azt hallotta, hogy új mamájuk lesz, ki kaláccsal tartja majd őket. Ezalatt kimentünk a kis szobából, hol a vénasszonyok öltözteni kezdték a halottat.

— Olyan kilenc, majd megröffen! mondá egyik pointer az asztalnál. Fele bankot tettem, ne olvasgassuk, legyen egész vagy semmi.

Hirtelen rémület fogott el egy gondolatnál, mely nem tudom, hogy szállt belém; mintha fülembé kiáltották volna, hogy fuss, fuss e helyről, mert rögtön megőrülsz. De nem bírtam menni, lábaim nem bírtak, fejem szédült, lélegzetem szorult, beszélni akartam, de éreztem, hogy az első szónál hatalmas zokogás veend erőt rajtam, és e korhelyek, ha nem nyiltan, de magukban kinevetnek.

Buvári egy bőröndön ült, meredten, szótlán, száraz kínjaiba kövülten. Szemei rám estek, és aztán rajtam is feledte. Egyszer találkoztam szemeivel, de hirtelen elfordultam; azt olvastam bennük: nos, hogy tetszik?

Egy tisztos özvegy nő, valami takácsné, melléje ült, megjegyezvén neki, hogy miért nem siratja nejét, ki oly szeretetreméltó volt. Ez özvegy nő kérdése háta mögött lehetett még egy főgondolat, ami éppen nem rossz dolog, de én megborzadtam tőle.

— Asszonyom, mondá Buvári, e pillanatban nem könyezem, az igaz, de nem is tudom, miért könyezzem. Nem tudom kiválasztani, hogy tulajdonkép melyik a legnagyobb gyász, amiért sírnom kell. De érzem azt is, hogy bánattal el vagyok látva egész életemre. Majd néhány nap múlva kiválik az erősebb fájdalom a többi közül, azután úgy sorra veszem a sok szerencsétlenséget, mely engem ért, s egymásután elsíratom. Mikor pedig majd elkövetkezik halálom órája, megsíratom azt, hogy születtem, megátkozom az órát, melyben a napot először megpillantám! . . .

A tisztos takácsné lemondott a tervről, mely nem legboldogabb jövőjével biztatta.

Az éjjel elkövetkezett, a halott ki volt terítve, és — az ennivaló is, szokás szerint. A jelenvoltak hozzáálltak a tórhoz, egy-két perc múlva elfogyott a sonka és a bor. Próbáltam enni, de nem tudtam, ettem ezerféle gondolatot, de azt sem birtam megemészteni. Egy lócára dőltem, és teljes kimerülve testi és lelki erőmből, inkább ájulatba mint álomba merültem.

Mikor a hajnal vidám sugára a gyász és iszony eme csodálatosan vegyült csoportozatára világított, vad lárására ébredtem föl. Egyik pointer belemarkolt F . . . Jóska bankjába, s elvesztett pénzét követelte, azt állítván, hogy a bankier hamisan játszott. Ebből majdnem verekedés támadt, szitkozódva távoztak el, törvényszéket emlegetve.

Az új év egész napja tiszta, derült volt. Én pénzes levelet kaptam hazulról, melyben tudósítottak, hogy Biasini gyorskocsija Károlyfehérváron fölvesz, és hazaviend.

Buváriné koporsójára egy-két kapa földet vetettem, s megvártam Buvárial, míg sírját földomborították.

— Isten önnel! mondtam neki.

— Legyen ön boldog! felelé. Az isteni gondviselés leckét adott önnek, vegye hasznát, még jókor van; jegyezze meg, hogy a gondviselés mindenkiről gondoskodik, de ha sokáig nem figyelünk intésére, türelmét veszti, és leveszi kezét az elvesztett emberről, mint rólam levette. Legyen színész, ha van

hivatása, szeresse a művészetet — de a nyomorral ne tréfáljon, mert az mindenütt megtalálja.

Még csak azt kell megjegyeznem, hogy e lecke sem volt elég, egy időre megállított ugyan, de még többször is fálnak rohantam. A további kalandokról azonban máskor.

EGY NŐ, KI MÉRGET AKAR VENNI

I.

Nem tehetek róla, szép olvasónők, ha a szerelem-historia, mit elmondandó vagyok, épen nem nyeri meg magas tetszésöket, sőt tán némely helyen szép orrocskáikat kimagyarázhatatlan bájdús ingerrel fognák félre-, hogy ne mondjam fintorítani, mondom, hogy nem tehetek róla.

Talán azon golyhó emberek közé tartozom én is, kik magukat örökké áltatják, csalják, hogy ne mondjam bolondítják, de mások bolonddá tételében soha sem gyönyörködnek. Nem azért, mintha tán nem volna elég szellemi képességük, vagy szerényebben szólva, ne találnának maguknál gyöngébbet, kiket bolonddá tehetnek, hanem egyszerűen azért, mert ők az embert a nélkül is, hogy ők lefőzzék, bolonddá tartásuk, elég szánandó teremtménynek hiszik.

Ezért hát én nem idomítom át szebbé, eszményibbé a mesét, mint ahogy valóban történt. Ábrándozzunk, őrjöngjünk versben, de prózában legfőbb érdem az igazság, a meztelen valóság.

Azért hát elmondok egy szerelem-historiai adomát, úgy, amint azt egy testi, lelki kenyeres, vagy tán inkább kenyeretlen cimborámtól hallottam, kit úgy ismertem, mint magamat és aki legjobb barátom volt.

Az én barátom, kit kénytelen vagyok, mert még friss egészségben él, ha ugyan nem uralkodik is, álnéven, példának okáért, Elemérnek nevezni, az én Elemér barátom különös egyéniség volt.

A városról, hol ez a kis adoma történt, csak annyit mondok, hogy nem volt Pest, de még Buda sem, hova a bécsiek német szót tanulni járnak. Az egyik vidéki nagyobb város volt, s mivelhogy sok furcsaság szokott benne történni, elnevezem Diredürenek. Itt lakott egy időben Elemér barátom, mint száműzött a fővárosból, hova tiltva volt neki belépni.

Diredüreben az emberek igen okosak, és mivel okosak, tehát sok bolondot követnek el. A diredürei okos emberek fő erénye a szerelem, még p dig ama hálásabb fajta szerelem,

mely az életet igen mulatságossá teszi; nem dühös, nem órjöngő, nem or- vagy öngyilkoló, hanem igen kényelmes, jól fizető és mindamellett mégis olcsó szerelem, mit nem két kötet versen, vagy két-három itce kiontott véren, hanem egy jó szón,⁵ vagy legfőlebb egy kis fáradságon vesz az ember. Szeretik a leányt épen úgy, mint a menyecsket, az újbort annak idejében csak úgy, mint az óbort: tavaszkor salátát és podlupkát esznek, később csibéket, nyáron át libákat, őszön pujkákat, télen kolbászt, megfelelő ugorka- vagy zeller-salátával, s¹⁰ mindezt rendszeren kétszer annyi lével — kizárólag borral felöntik. Nem vesznek komolyan semmit, egy jó életet nem adnak egy újon fölfedezett bujdosó csillagért.

Nem volt rá eset, hogy Diredürében valamely fiatal vagy még jó magabíró vén ember, oly nőt szeretett volna, kitől¹⁵ viszont nem szeretteték. Ez legnagyobb bizonyága annak, hogy ők, noha nem rendkívüli, de igen okos emberek. Hanem arra sem volt eset egész azon napig, melyen adomám történt, hogy fiatal ember ne szeretett volna oly szép nőt, ki őt forrón, örülésig szerette, legalább annyira, hogy mérget ha nem vett is,²⁰ de világos kijelentése szerint — akart venni érte.

Mivel ez egyetlen eset volt, s ami egyetlen, az érdekes is, annálfogva elmondom.

Diredürében sok szép leány és menyecske volt. Már mondtam, hogy a düreiek nem szoktak igen komolyan venni semmit,²⁵ következésképp nők is valamivel könnyelműbbek voltak, mint másutt. Különben ha azt mondom, hogy szépek voltak, azt is lehet belőle érteni, hogy könnyelműek, mert remélem senki sem fogja tagadni, hogy a szép nők mind könnyelműek — ami különösen a hűség kérdését illeti.

³⁰ A férfiak, ha könnyelműek, csak maguknak ártanak, másokat nem tesznek tönkre, (ha néha egy vén uzsorásnak nem fizetik meg a kamatot, ez nem tragikus szerencsétlenség), a nők ellenben, ha könnyelműek, épen a legderekabb embereket teszik tönkre. A könnyelmű férfiak jó cimborák,³⁵ nyiltak, társszeretők, szóval ártatlan emberek; a könnyelmű nők veszélyes szeretők, titkolózók és nem annyira az embert, mint a pénzt imádják.

„Oh pénz, te hő sugár, mely szűz Diana kebléről is leolvasztod az örök havat!” ilyenformát mond Shakespeare.

⁴⁰ Amely nő szép és könnyelmű, azt ha szeretni nem is, de imádni lehet.

Az én Elemér barátom pedig azok közé tartozott, kik a szép nőt, ha sátán lett volna is, mód nélkül imádni szokták. Ilyen természetű embernek mint Elemér, legnagyobb átka, ha szegénynek született, Elemér pedig — nem ugyan saját, de⁵ a sors hibájából — átkozottul szegény fráter volt.

Nincs pedig egeket verdeső lángész, egyéb lelki testi előny, mely férfinál a gazdagság hiányát a szép nő szemében kipótolja. Mondom nektek szegényházi fráterek, midőn szívetek egy szép nő láttára dagadni kezd, tapintsátok meg zsebeteket, s tanácsoljátok szíveteknek, hagyjon föl a hiába való dagadozással, s lapuljon össze oly lapossá, mint erszényetek, mert különben napjaitok meg vannak számlálva itt e földön.

A könnyelmű nők között vannak furfangosak s szerföltött fortélyosak. Ezek terv szerint, szigorú pontos számítással¹⁵ intézik csatáikat, s nem szeszélyesek, de kitartók, e mellett még makacsok s szelidíthetlenek. Vannak pedig könnyelmű nők, kik a fortélyhoz nem bírnak elég — routinenal, s cseleik kivitelére nem akarát, de kellő gyakorlottság, a nagyvilági iskola hiányzik. Ezek szeszélyeik után mennek, s mivel raffi-²⁰neriájuk hiányzik, naivságukkal nyernek meg.

Elemérre ez utóbbi fajtájú nők gyakoroltak bűvös hatást. Diredürében legszebb nőnek tartották az özvegy Virányi Emmát, ki férjével, egy dúsgazdag hatvan éves örmény bottossali két hetes mézetlen házasság után nem csekély örö-²⁵mére boldog özvegyé lőn. Még csak azt kell róla elmondanunk, hogy a városban legfortélyosabb nőnek tartották, aztán adománk elbeszélésének megkezdéséhez közel kilátása lehet a türelmes olvasónak.

Emma fortélyossága alatt azonban ne méltóztassanak vala-³⁰mi átláthatlanul finom párisi vagy csak pesti cselszövő lángészt is érteni, mert hiszen nem szabad felednünk, hogy úgyszólván falun vagyunk, a bonvivant s vérmes düreiek között, kiket táncra vinni nem került sok cselbe, s így Emmának se igen nyílt tágas iskolája, hogy fondor hajlamait kifejleszt-³⁵hesse.

Ha Diredürében az emberek gondolkozóbbak lettek volna, azt mondták volna, hogy Elemér „rejtélyes” ember; de mivel az emberek egyéb hasznát a fejnek úgy sem vehették volna, (ha valaki teszem egyéb hajlamot is érzett volna) minthogy⁴⁰ legfőlebb egy-egy pohárköszöntést gondoltassanak ki vele a disznótorokban, tehát az ő fejük a gondolkodásban nem is

igen fáradt ki, azért Elemérről is csak azt tartották az okosabbak, hogy fura egy ember, a gyöngébb velejűek pedig épen megtagadták agyrendszerétől az egy helyben megfordulásra szükséges ötödik kereket.

A düreiek minden nyáron két úri bált is szoktak tartani, mely úri bálók mellesleg megjegyezve, minden úriságuk mellett azzal a végzetességgel bírtak, hogy soha sem szoktak verekedés, vagy egyéb botrány nélkül végződni. Azért voltak a dürei bálók igen híresek és érdekesek. Ha nem átalják olva-
10 sóink, nézzünk be e bálók egyikébe.

A dürei szóbeli krónikák nem emlékeznek oly dühös udvarlóról, mint minő ez időtájt Hadari Tivadar volt. A kereszttségben ugyan József nevet nyert, de hús éves korában csak azért bémálkozott meg, hogy érdekesb, tetszetősb hangzású
15 nevet nyerjen, s ezentúl Tivadarnak írta magát. Nagyobb sértést nem ismert, mintha valaki Józsefnek nevezte.

Mint az ügyes, dühös udvarlók legnagyobb részt, alacsony termetű volt. Nem volt ugyan karcsú, hanem nyaka annál vékonyabb és hosszabb volt. Talán hogy a karcsúságot pótolja,
20 legmagasabb sarkú topánt viselt a városban. Művész volt a gitáron és a nyakraváló-kötésben. Fekete frakkot viselt és narancsszínű kesztyűt. Senki nem emlékezett arra, hogy valaha a szóból kifogyott volna. Különbön pedig oly szép volt, mint ama viaszalakok, melyek a fodrászboltok kirakatában lát-
25 hatók. De legfőbb érdeme volt mindenestre, hogy vagyonos ember levén, nem volt kénytelen dolgozni. És neki volt is annyi esze, hogy nem dolgozott; valóban, ha a gazdag embereknek annyi eszük se volna, hogy okosabbat ne tudnának tenni, mint gondolkozni, úgy igen együgyű emberek volnának.

30 Ezek után valószínűnek találhatja mindenki, ha mondom, hogy Hadari Tivadart a hölgyek, részint titokban, részint nyilvánosan is, imádták.

A dürei bálteremnek meg volt az a jó tulajdonsága, hogy közvetlenül mellette, a szomszédszobában, étterem is volt. De ha
35 az igazat be kell vallanunk, ez a bálterem nem is volt redout, hanem vendéglő, koresma, szálloda és kávéház egy füst alatt, azért nem annyira a bálterem mellett volt az étterem, mint ez utóbbi mellett a bálterem. S ez étterem egyik, azaz hogy egyetlen asztala végén találjuk Elemért, könyökére támaszkodva.

40 — Min búsul ön Elemér? — szólítja meg őt Hadari Tivadar, kijöve a teremből, hova akkortájbani imádotját már

- épen előbb bevezette; azért mondom, hogy akkortáiban, mert Hadari csak ideig óráig szokott egynek oltárán áldozni, ő azt hitte, hogy ha a görögök imádhattak harmincezer istent, miért ne imádhathatna ő — ha nem egyszerre is, de egymás⁵ után — legalább háromszáz csinos nőt életében? Azonban minden embernek van átka, és így Elemér sem volt anélkül. Neki az volt átka, hogy az emberek örökké azzal szólították meg, hogy miért búsul, s kivált vidéken még hozzá is szokták tenni kedvesen, naivul jószívűleg: búsuljon a ló, elég nagy a feje.
- ¹⁰ — Önön busúlok — válaszolt Elemér, némi boszús célzással — s örömem e percben csak az, hogy rögtön kedves vendégem lesz asztalomnál, egy adag hagymás rostélyos —
— Hagymás rostélyos! Casanovára! és minden hírves lovagra! Ez borzasztó, És be mer ön aztán elegyedni a táncba.
- ¹⁵ — Épen azért eszem hagymást, hogy ne táncolhassak, sőt még csak ne is közeledhessem nőkhöz.
— Akkor jobb lett volna otthon maradnia. És ugyan mi lehet oka e hallatlan különcségnak?
— Mert nem akarok, s ön hiába fogja kérdezni, hogy egye-
- ²⁰ bet válaszoljak.
— Annyi szép hölgy a bálban!
— Valóban sok szép hölgy. Legszebb minden esetre közöttük a szép Virányi Emma — ön imádottja — legalább önnek legszebb.
- ²⁵ — Ah kérem, több szép is van, de ha szabad kérdenem, miért mondá ön előbb, hogy rajtam busúl? — kérdé Tivadar sokkal több bosszúsággal, mint amennyit elárult.
— No, hát miért ne búsulhatnék? Ön őrzöng a szép Emmáért, és Emma önt nem szereti. Lehet-e ennél nagyobb csapás,
- ³⁰ kivált oly hírhedt hódítóra nézve, mint ön?
Hadarinak nem levén aduttja e beszédre, jobbnak látta bizalmas vidor képet ölteni, s leülvén, ömlengeni kezdett Emma szépsége és szigorú jelleme fölött. Eközben többször tevő a kérdést, ha tetszik-e Emma Elemérnek, s ha szépnek találja-e?
- ³⁵ — Mindenki szépnek találja Emmát — válaszolt Elemér — de ha már ön az én véleményemet erőlteti, meg kell vallanom, hogy Emma, ha még egyszer olyan szép volna is, mint aminő, rám legkisebb hatást sem képes gyakorolni. Egy tulajdonsága van, mi olynemű, hogy miatta soha sem szerethetném.
- ⁴⁰ — Kedves Elemérem! ön derék, ön dicső férfiú. Ön iránt nem áttalom kimondani, szeretetemenél is sokkal több becsü-

lést érzek. Mondja meg, mi az a tulajdonság, és ha olyan az, hogy Emma iránt meg tudok hűlni, úgy ön nekem megváltóm, és örök hálával lennék önnek lekötelezettje.

— Kérnem kell önt, ne kívánja tőlem, hogy kérdésére vála-
5 szoljak; mivel egyébiránt kíváncsiságát — mit igen termé-
szetesnek találok — bár akaratom ellen fölgerjesztém, annyit
mondhatok önnek komolyan s jó lélekkel, miszerint e tulaj-
donsága Emmának épen nem olyan, hogy ön, vagy bárki e
világon, azért meghűljön iránta; ellenkezőleg: talán épen azért
10 imádja ön.

A rostélyos megérkezett, s Tivadar nem annyira iszonyodva,
mint iszonyodást színelve a magyar vanília illatától, távozott
a terembe. Elemér nyilatkozata fúrta fejét, szívét, de csak
mint pusztá kíváncsiság nem önmagára, de Elemérré vonat-
15 kozólag; azért midőn karon öltve Emmát, sétát tett vele a
teremben, elmondta Elemérrel párbeszédének utolsó részét.
Ha mélyebb ismeretsége van Hadarinak a női szív világával,
úgy ezt nem tette volna. Ő azon gondolatot akarta fölészteni
Emmában, hogy a legszebb nő is csak egynek tetszik legjobban,
20 soknak pedig épen nem is. Hogy pedig Hadari egy barátjának
bizalmas vallomásával visszaélt, ezt nem kell igen szigorúan
vennünk, kivált ha tudjuk, hogy Tivadar meglehetősen bizalmas
lábón állt Emmával, emellett Elemérnek ártani nem vélt e
besugással, minthogy nem is ártott,

25 A dürei bálteremnek volt karzata is a cigányok számára.
Ez alatt állani ugyan nem, mert köze csak négy láb magas
volt, de ülni igen is lehetett. Ide vonult Elemér, a düreiek
felfogása szerint — búsulni, de legalább ő maga azt hitte, hogy
legjobban mulatja magát. Miután itt pár órát ült, fölkel, s
30 a körben sétáló vendégkoszorún át kiindult az étterembe.
Tivadar mellett elhaladva, ez nevéen szólítá őt, hogy a karján
csüngő Emma megismerje. Elemér köszönést intett, de szájára
mutatván, némán jelenté, hogy (a rostélyos miatt) szólnia
nem szabad. Diredüre pedig elég kis város volt arra, hogy ezt
35 elmésségnek vegyék, s jót nevettek rajta.

— Hiszen ez ember szomszédságomban lakik — mondá
Emma. Magában pedig úgy gondolkozott: megállj semmire-
kellő! Lábaimnál kell tégedet látnom, még pedig holnap.

Szegény Hadari Tivadar! szegény Elemér! — gondolja az
40 olvasó.

Szegény Emma! — gondolom én.

II.

Elemér a fajta emberek közé tartozott volt, kik Bérangernak
e versszakát választák életelvül:

5 Faut du vin d'élite
Sabler ceu du canton;
Préférer Marguerite
Aux dames du grand ton.

Az ő eleme a vasárnapi bálók voltak, melyek télen át szoktak tartatni a városi vendéglő termében. Itt annyi érdekes,
10 regényes, kalandos és hálás ismeretséget lehetne kötni harmadfél perc alatt, hogy az ismeretségekkel a legmelegebb vérű fiatal nőtlen ember beérte az egész nyáron át. Valamint sok madár nyáron gyűjt télire valót, úgy Elemér télen gyűjtötte az egész évre való ismeretségeket.

15 Ez ismeretségekre nézve csak annyit mondhatunk, hogy ezeknek borzasztó titka volt. Ezek következtében iszonyú benső furdalásoknak, álomzavaró nyugtalanságoknak volt kitéve. Mert éjjelenként vagy a gonosz szellem üldözte utcáról utcára, midőn más boldog halandók mély álomban szenderegtek; vagy épen otthon, az éjjél idejében látogatták a kísértetek,
20 vagy aajtaján vagy ablakán kopogtak. E kísértetek abban különböznek a közönségesek és szokottaktól, hogy nem csupán fehér, de sőt leginkább fekete ruhában jártak keltek, s nem voltak némák, hanem halk, túlvilági hangon beszéltek is.
25 Ennek következtében a város jámborabb lakói azt hitték, hogy Elemér eladta a lelkét a gonosz szellemnek.

Emma tehát igen keresztényi elvből indult ki, a midőn hiúsága sugalta tervét azzal indokolta maga előtt, hogy Elemért, ha lehetséges, a gonosz szellem kárhuzatos körmei közül
30 kimentí.

Ez nem volt könnyű feladat, oly megrögzött viszonyok hatalma alatt álló mokány ember ellenében.

Szegény kerítése az Emmáék házi kertjének! Ezt kelle kibontani az ácsoknak, azon ürügy alatt, hogy az elavult, s
35 helyébe újat csinálni. Ez volt az első rés, mit a hadviselő szép özvegy Elemér elzárkózottságának vára falán ütött.

E rés mellett egy lugas volt, hol délutánonkint Elemér az álmodott éjek borzadalmait kipihenni szokta. Hafiz bódítón

illatos költészete volt a tündéralmokat varázsló álomital, mivel rendesen elaltatta magát.

A kibontott résen túl egy másik lugas volt Emmáék kertjében. Délután egy óraker a legrekkenőbb hőségben ide űlt ki
5 Emma lesbe és várta, mint mesés-világi sphynx, az áldozatot, hogy azt elnyelje, vagy modernebb stylben, megsemmisítse.

Elemér a másik lugas rendezését csak akkor vehette észre, midőn saját bérlugasába ért. A vis à vis alig három lépés távol volt, s Elemér ha parasztnál parasztabb nem akart lenni,
10 kénytelen volt köszönni.

A köszönéssel át volt lépve a Rubicon Elemér részéről. Emma oly ügyesen tudta egyik semmitmondó megjegyzését s kérdését a másik után tenni, hogy a párbeszélgetés, kölcsönös ismerkedés kikerülhetlen lön.

15 A falusi pórnép és a középosztály női közt az a különbség, hogy az előbbieket soha sem beszélnek szerelemről, az utóbbiak mindig, kivévn, ha valóban szerelmesek. Egy óra nem telt el és Emma a szerelemről szeretett volna beszélni, de Elemér ezt mindig másra térítette. Elemér pongyolán, nyakravaló
20 nélkül s bozontosan volt öltözködve, de ez nem gátolta Emmát, hogy szobáiba meghíja Elemért. Azok — mindössze kettő — valóban fővárosi ízléssel voltak bútorozva. Elemérnek különösen a bennük uralkodó félhomály és hűvös lég nyerte meg tetszését.

25 Közelgett a nyári este. A szobában az alkony homálya vett szállást. Elemér távozni akart, de Emma nem bocsátá, mert mint ellenveté, most jövend mindjárt az ő unalmas udvarlója Hadari Tivadar, s óhajtaná, ha ez őket a legbizalmasabb beszélgetés közben találná. Hadari eljött, s ez volt az első eset,
30 midőn Hadarinak a szó elakadt ajkán. A társalgás közben Emma vidor, Elemér közönyös volt, Hadari fuldoklott. Midőn ez utóbbi távozott, Elemér is azt cselekedte, Emma azt súgta Elemérnek, hogy jőjjön félóra múlva a kerti lugasba okvetlen, várni fogja őt.

35

III.

Az égnek ez estére szükséges diszítménye, a csillagok és a hold, meg a vándor fehér felhők, megjelentek. A csalogányok vertek, a szellők suttoztak, a kutyák ugattak.

Emma egy negyedórával előbb, mint Elemér, a lugasban volt. Emma remélvén, hogy majd csak Elemér is beszédés lesz, eleinte bőven bánt a szóval, keresgélte a beszélgetési tárgyakat, melyek Elemérrre kedvesek lennének, de ez egyre vontatott, nehézkes, darabos és megbocsáthatlanul hideg, szóval a legnagyobb mértékben udvariatlan volt. Ha nem szándékosan teszi, úgy tökéletes fajankó. Végre Elemér kedvenc olvasmányára tértek, Hafizra. Párhuzam nélkül, mi nem ide való, mondhatom, hogy Hafiz költészete és Lisznyai sikerültebb szerelem dalai közt sok rokonság van. Úgy remeg benne az ismert átélt gyönyörök képe, mint a délibáb a pusztaságban. A nyugoti erőten szerelem-költészet nyöszörgéseinek tökéletes ellentéte. Elemér magyarázgatni kezdte, nem könyörületből Emma iránt, sőt inkább akarata ellenére, de csupán azért, mert ez neki is oly mulatság volt, mit nem tudta magától megtagadni. Nehány költeményt átrögtönözve magyarra, elszavalt.

A darabos nyelvű, durva Elemér itt-ott mintegy véletlenül, önfeledve, egészen tőből átváltozott. De ez csak némely soroknál történt. Hangja lágy, nyelve könnyű s lényében épen annyi vonzó volt, mint amily visszataszítónak tűnt fel előbb. A hangok hullámzásában, a szem és arcvonások kifejezésében, a sóhajban annyi az érték, a hatás és ereje, amennyi igazság van benne. Hála Istennek, ezt nem kell tanulni. A legegyszerűbb ember, midőn lelke fenekéről veszi a szót, hatást idéz elő. A hol pedig sok, mély tenger az érzelem, ha az örök igazság keze rázza föl, valami megrendítő, átjáró moraj nyelvén beszél. Emma eddig csak olvasott verseket, most előtte a költészet megelevenedett, most látta, hallotta, érezte azt. Látta a bimbók nyílását, hallotta a madarak titkos énekét, és értette azt, átérezte a szív sejtéseit, fájalmát, örömét. Midőn néha megszűnt Elemér, ámulatát akarta kifejezni Emma, de csak egyszerű dicséretre sem talált szavakat. Elemér aztán ismét más mindennapi tárgyra tért át, és azonnal az előbbi, közönyös, darabos, fás ember volt, balogsüti mozdulataival, merev kifejezéseivel, gunyoros megjegyzéseivel, mintha kicserélték volna.

A csalogányok vertek, a szellő suttogott, a kutyák ugattak.

Emma hosszú hallgatás után, körülbelül tizenháromszor fordította a beszéd tárgyat szerelemre, s ezúttal azt a naiv kérdést intézte Elemérhez, ha nem volt-e már szerelmes.

— Ön kíváncsi ezt tudni, édes Emma? — téríti ki Elemér.

— Megvallom, igen. Lássa én özvegy vagyok, tehát én már szerethettem, tulajdonképen csak annyit akarok ezzel mondani, hogy nekem már volt férjem.

⁵ — A vén örmény szatócs, kit ön híven szeretett.

— No hiszen ami a hű szerelmet illeti, két hétig a vén örményhez is hű lehettem, egyéb iránt ő életének azon pontján állott, midőn már hozzá nem is lehettem hűtelen, de ön ismét oly gúnyos, oly hideg, oly megfoghatatlan, én mitse hallgatok
¹⁰ oly örömet, mintha valaki a szerelemről beszél saját felfogása szerint, és még sem akar csak arra is felelni, volt e már szerelmes?

— A válasz e kérdésre férfiak részéről sokkal kevésbé érdekes, mint nők részéről. Mégis az a baj, hogy nőktől erre sohasem várhatunk egyéb feleletet nemnél.

¹⁵ — Azt hiszem, ön nem képes szeretni.

— Meglehet.

— Mit mond ön Hadariról?

— Igen ügyes, csinos és módos ember, szeretetreméltó, kedves, játékszerűl van teremtve nők és saját maga hasznára.

²⁰ — Hadari izetlen, kiállhatatlan; eleinte pár napig mulattat mindenkit, de aztán unalmas. Ugyan mit tart ön magáról?

— Én ezentúl csak a magam játékszere lehetek. Ez a fönnebbi megjegyzésem után igen furcsának hangzik ugyan, de igaz. Játékszerűl uterem a nőt, de erős elvem minden nőtől, ki
²⁵ iránt határozottabb, mélyebb hajlamokat éreznék, elfordulni és meg nem engedni magamnak, hogy oly szerelemre gyűljak, mit az okos önzés megtilt.

— És ha önt egy nő megszeretné, mint ahogy azt az okos önzés tiltja?

³⁰ — Ez csak úgy történhetnék meg, ha én azon nőt egyáltalában nem szeretném. Ekkor okos önzés tiltaná, hogy szeressen. Ellenkező esetben nem lenne rá oka, hogy önzése közbeszóljon. Én azt hiszem, a férfinak csupán hajlama elegendő a nő szerelmének ellenében. Mindent kizáró korlátatlan szerelem a nőnek rendeltetése, erénye, a férfinak hibája, gyöngesége. Ami a férfi becsülete, az a nő szerelme. De fájdalom, ez mégsem így van mindig. Nőink nem szeretnek rendeltetésük szerint, talán, mert férfiaiink értéktelenebbek, mint kellene lenniök. Apropos, ön nem szereti Hadarit, ugy-e? Igen természetesen, mert Hadari elég oktalan, azaz igen szerencsétlen,
⁴⁰ midőn önbe örülésig szerelmes, elég gyáva, hogy ezt le nem

küzdi, elég buta, hogy ezt önnek naponkint gyönyörű, cifra szavakban bevallja. Egyébiránt Hadari megérdemli sorsát. De ha e szerencsétlen szenvedély egy jóra valóbb emberen is erőt vehetne, kit üdvös munkásságától fosztana meg? A világ⁵ még nem látott nagy embert (akár ismert, akár nem ismert nagyságot), ki fölött a szerelem uralkodó hatalommá nőtte volna ki magát. Ha a szerelem boldogságot ad, úgy minden nagyságot föl lehet áldozni érte; hanem a szerelem boldogsága csak bizonyos gyöngébb dongájú lelkek osztályrésze szokott lenni, és ezek, ha céljokat nem érik, kimondhatlanul szerencsétlenek.

Mindezt Elemér oly hideg, rendíthetlen nyugalommal mondta el, hogy Emma kezdett kétségbeesni. És pedig már nem hiúságát féltette, hanem egy óra óta — szívét. Azt hitte,¹⁵ a rögtöni és drasticus operatio segíthet rajta csupán. Elemér fölkel, midőn Emmát gondolatokba merülni, tépelődve elnémulni látta, és jó éjt kezdte kívánni.

A csalogányok még mindig vertek, a szellő suttogott, a kutyák ugattak.

²⁰ Emma kezét nyújtotta Elemérnek, mit ez egyszerűen megszorított, mint valami jó pajtását. — Jó éjt, édes Emma!

Emma gyöngéden maga felé vonta Elemért és reszketeg hangon mondá neki: Elemér, én szeretem önt!

Énnyit már Elemér nem várt és erre nem volt elkészülve.

²⁵ Pillanatig azon gondolkozott, mitevő legyen most?

— Édes Emma — válaszolt Elemér — ha ez való volna, mit ön most mondott, úgy valóban sajnálnám önt, és talán jobban magamat. Szánnám önt, hogy oly embert szeret, ki önt nem szereti, és szánnám magamat, hogy oly nő szeret, kit én³⁰ nem szerethetek. De mivel azt hiszem, hogy amit ön mondott, az nem való, nyugodtan távozom. Jó éjt, édes Emma!

Elemér szokása ellenére és csupán azért, hogy e kegyetlen kezédet s illetőleg tényt, mely neki is fájhatott, habár sokkal kevésbé is, mint a vallomástevőnek, némileg enyhítse, kezét³⁵ csókolta meg Emmának és távozott.

Az éjjél órája közel volt és ő a kopogó szellemekre várakozott. Emma egy darabig állva maradt, azután szédülést érzett, végre bágyadtan szobájába vánszorgott. Miután kisírta magát mérgében-e vagy bánatában, nem tudjuk — álomba merült és⁴⁰ álmában oly élénken hallotta Elemért Hafiz verseit szavalni, hogy fölébredvén, hirtelen e szavakat ejtette ki: folytassa ön.

IV.

Másnap ismét egy nappal több lett. Elemért fölkereste Hadari és tőle telhetőleg szépen kérte őt, ne tenné őt tönkre. Ő, úgymond most az egyszer igazán szeret, és Emmát nőül
5 akarja venni.

— Elhiszem önnek Tivadar, becsületes szándékát. (A híres udvarlót e jóakarólag mondott „becsületes” szó emlékeztette, hogy udvaronci szerepének napja a „nem becsületes” célokkal már leáldozott.) Ilyen fajta embernek, mint ön, csak úgy gerjedhet föl házassági vágya, ha egyszer akad nő, ki elég nagy mester, hogy félévig orránál fogva hurcolja. Erre aztán, hogy
10 ségyenbe ne maradjanak, ráfogják, hogy igazán szeretik és nőül veszik. És anélkül, hogy önnek boldogítója lenni tervem lett volna, úgy látszik, a végzet akarja, hogy én tegyem önév
15 Emmát, ha már önnek udvaronci fortélyai kudarcot vallottak. Bízék bennem határtalanul, Tivadar. Ön tudja, hogy nekem nincs meg az a silány ambíció, nőket jégre vinni, s mondhatom önnek, hogy egy iruló piruló libapásztor leányba inkább lehetnék szerelmes (ha már magában szerelmessé lennem nem
20 volna lehetetlenség) — mint igaz lélekkel elmondhatnám, hogy Emma csak — tetszeni is bírna nekem. Ön most ne látogassa meg Emmát, míg én nem mondom.

Hadari úgy tett, de nem is tehetett másképen. Büszkesége is így hozta magával.

25 Elemér ez nap este meglátogatta Emmát. Csakhamar a tegnapi tárgyra tértek át. Emma megmaradt a fölvetett kerékvágásban — még forróbban vallotta a szerelmet, mint a tegnapi csillagos estén a lugasban. Annyira, hogy Elemér kezdte hinni, miszerint e szavak nem ármány, vagy női csíny szavai,
30 hanem legalább is egy futó lázé, mi az efféle nők kebelét oly meghűtés után, mint aminőt Elemér okozott, el szokta borítani. Majd megtudom, gondolá magában, mennyi igaz ez állapotból.

— Asszonyom, úgymond, én tegnap elég őszintén kitértam
35 önnek, mily szerelemre vagyok képes és e szerint érdemes. Ehhez még ki kell jelentenem, hogy a kalandot, ha azt nő ajánlja, kötelességemnek tartom elfogadni a nélkül, hogy akár egyéni ízlésemet, akár lelkiismeretemet megkérdézzem.

És ezzel Emma karcsú dereka körül fűzte karjait. Emma
40 haragtól lángoló arculattal tekintett Elemér szemei közé.

E harag lángja a paradicsomból kitiltó lángpallos akart lenni. Elemér azt a versét kezdte szavalni Hafiznak, melyben azt mondja, hogy „mulassz el mindent, késs el mindennel, csak el ne mulaszd a szerelmet. Ha ezt elmulasztottad, úgy a mennyország⁵ból lekívánkozol a földre, a pokolból egyik karodat nyújtod ki utána” Ugyanazon érzelem és szenvedély tüzeben fölolvadt hangon, azon vággyal terhelt suttogással, ama lágy-sággal és édességgel, mellyel az előbb való estén tette ezt. Emma megittasult e szavaktól, s csak akkor eszmélt, midőn¹⁰ Elemér csókja égett homlokán. Kifejtözött Elemér karjaiból és távozásra szólította föl .

Elemér meghajtotta magát készsége köszönettel, s a legnagyobb közönnyel indúlt kifelé. Emma nem fogadta el búcsuzó szavait, s ebben ismét maradás volt parancsolva.

¹⁵ — Édes Emma fogadja el ön köszöntésemet, hogy távozhassam. Nekünk nincs miért tovább együtt lenni. Ha szeretném önt, úgy távoznám önmagamért, mert sem szeretni, — sem nősülni nem akarok — soha. Mivel pedig nem szeretem önt, távoznom kell önért.

²⁰ — Üljön le kérem, — mondá Emma — csupán beszélgetés kedvéért. Elvével ellenkezik-e, vagy lehetetlenség önnél a nősülés?

— Mindkettő együttvéve.

— Tehát ön — talán már nős is?

²⁵ — Épen nem — hála égnek. Én a házasságot természeti törvénynek, legfőbb kötelességnek tartom. De kivételt teszek, csupán magamra nézve. Nem tehetek róla, hogy ily szerencsétlen vagyok, s ki vagyok zárva a családiasság édes örömeinek édenéből.

³⁰ Emma égre-földre kérte Elemért, magyarázza ki titkát. Esküdött, hogy minden kísérletre kész, mellyel szerelmét bebizonyítsa. Esküdött, hogy nélküle nem élhet; soha mást nem szerethet.

— Asszonyom — viszonyzá Elemér, — higye meg, örömök³⁵ szerzésében annyira önző vagyok, mint más. Én önt elringathatnám a házasság reményével, mivel hogy látom, önnek ez legfőbb óhajta. Azért nem következés, hogy egy pár heti boldogság után minden önvád nélkül el ne hagyhatnám önt. De annyira még nem vagyok, hogy magában az ártalomban⁴⁰ gyönyört találjak. Vannak szörnyek, kik gyilkolnak nem egyébért, hanem, mert nekik a gyilkolás már magában kék. Nem

akarom elhatározni, ártnék vagy használnék-e önnek azt hazudva, hogy szeretem, de annyi bizonyos, hogy önnek szerelme nekem percnyi kedvet, vagy gyönyört nem adhat, mert egyáltalában nem szerethetem, s mivel ön reám legkisebb⁵ ingert sem gyakorol, sem nagylelkű, sem különc nem vagyok, midőn ezt önnek egyszerűen megvallom. Ha oly hiú volnék, mint minden más ember, hogy önnek szerelme a világ előtt büszkeségemet hizlalhatná, úgy legalább egy ideig átengedném önt szerencsétlen szenvedélyének. Annyira józan vagyok,¹⁰ hogy nem tudok oly szerencsére büszke lenni, mit csak mások hisznek, magam nem.

— Egyáltalán nem szerethet ön! azt kell hinnem, hogy ön ki nem állhat, utál. Vallja meg ön, mert ez valószínűbb.

— Annyi való, hogy határozott ellenszenvet érzek ön iránt.¹⁵ És amint igaz, hogy legkisebb örömet nem adhat ön szerelme, úgy elismerem, hogy némi gyönyörrel esik mondanom: nem szerethetem önt.

(E párbeszéd alatt Emmában az érzelmek vegyületének, váltakozásának hozzágondolását az olvasóra bízuk.)

²⁰ E határozott ellenszenvnek bizonyos oka van, még pedig olyan, mit önnek ismernie kell. Csupán egy kérés van még önhöz: vallja meg, fődözze föl nekem ez ellenszenv okát.

— Szívesen, mond Elemér. — És ezt röviden tehetem. Ön azon nők közé tartozik, kiknek hiúságuk nagyobb, mint²⁵ szerelmük, kik előtt a diadal több, mint a szeretet, kik fényleni szeretnek, de nem melegíteni, kik e végre legtöbbször igen hódító modorral bírnak, mert szellemi képességüket csinált kellemelek elsajátítására pazarolják; kik ezek segélyével minden férfit el tudnak hódítani, de egyet sem boldogítani,³⁰ legalább olyat nem, ki valódi szerelmet keres. Ha ön most valóban szeret engem, vagy jobban mondva, ha ön most hiszi, hogy szeret engemet, ez csak addig tartana, míg hódítási vágya célt érne; amint megszűntem volna ön számára diadal tárgya lenni, azonnal elfordulna tőlem. Én azonban jónak³⁵ látom ezt megelőzni.

Ezzel Elemér kalapját vette, s az eszméleti ájulásba esett Emmától illedelmesen elbúcsúzván, hirtelen eltávozott.

V.

Egy hét múlva Elemér üzenetet kapott Emmától, melyben utolsó látogatásra kérte föl.

Emma szemei vörösek voltak, arca halvány. Igen érzékeny jelenet következett. Emma sírt, könnyeket hullatott — zsebkendőjébe; esküdött, hogy mérget vesz.

Elemér mélyen vizsgálta Emma arcát. — Azután hideg, nyugodtan szólott hozzá.

— Emma, önt ki kell ragadnom az önhittség egy neméből.
¹⁰ Ön azt hiszi, hogy csinos — ebben igaza van. De ha ön azt hiszi, hogy hajlamaihoz elegendő raffineriával bír, ebben igen csalódik. Ön igen egyszerű, kevés, vagy inkább csak kiképzetlen fortélyú nő, ne akarjon tehát egyéb lenni — hisz ez igen sok. Lássa, itt falun, sem iskolája, sem hálás jövője ama hajlamoknak, melyeket ön kebelében fölnevelt, de még elfojthat.
¹⁵ Én hallgatni fogok ez ügyetlen manőverről, mellyel engemet akart legyőzni, s hogy higgye, miszerint hallgatni akarok, távozom e kis városból, mert épen ügyeim ügyis kívánják. Isten áldja meg.

²⁰ Elemér megmondta Hadarinak, hogy hova írjon neki levelet. Két hét múlva Hadari tudósította Elemért, hogy Emmával — megülték a lakodalmat.

Ha a házasság méreg, úgy Emma csakugyan teljesítette fenyegetődzését és mérget vett.

25

EGY BOLOND, AKI SZERET

I.

Nem árt hébehóba, sőt szükséges az ellentétek világosb ismerete végett oly epizódot elbeszélni, mely ugyan minthogy tárgya már magában félszeg, kevésbbé vagy épen nem érde-
³⁰ kes, de legalább némelyekre nézve tanulságos. Hogy azután ez utolsó célnak meg legyen felelve, legjobb az ilyesmit prózai valódiságában előadni.

Fájdalom, még mindegyre találkoznak egyes szerencsétlerek, kikben a szerelem szenvedélye azon fokig növekszik,
³⁵ midőn az már sokkal több, mint egyéni tetszés vagy ízlés, a

józan elme számításával pedig éppen merőben ellenkező. Az ember vétkezhetik mások és önmaga iránt — és az utóbbi, habár csekélyebb, de talán szomorúbb, természetellenibb vétek az elsónél. Ha azt a kérdést állítanók föl, hogy két ellen-
5 ség, melynek veszni kell, egymást ölje-e meg, vagy mindegyik önmagát, én az előbbit jóval keresztényibbnek, természetesebbnek találnám, amennyiben amaz könnyebb neme is a halálnak, e mellett inkább cselekvő, — emez pedig szenvedő-
legesb.

10 Az öngyilkosság mindig a betegség, gyöngeség következménye, azért korunkban sokkal szaporább is, mint a hajdan-
korban, valamint a természet vad fiainál egyáltalán elő sem fordul.

Az a szerelem, minőt hébehóba a mi költőink megénekelnek
15 mód nélkül siralmas alagyákban, gyakran teljes és bevégzett, de mindig legalább is fél öngyilkosság.

Szép a küzdelem másokkal, szép a győzelem, sőt néha szebb a veszteség, ha méltó tárgya volt, és ha okosan volt intézve. De hiábavaló és utálatos a küzdelem önmagunkkal, mert
20 ebben okvetlen magunknak kell veszni, és veszteségünket sem magunk, sem más nem találhatja szépnek, részvételre méltónak. Ilyen küzdelem nem is tanulság, csak egy adat a tanulsághoz, mely már régóta meg van, mióta Toggenburg lovag meg lón énekelve.

25 Amit egy ily küzdelemről elmondok, lehet unalmas, de inkább legyen az, mint hazug. A hazugság, ha mulattató, és nem ártalmas, elveszti rút értelmét, de vannak oly szép mezbe öltöztetett hazugságok, melyek szerfölött veszedelmesek, — és ezek közé tartozik azon regények egész serege, melyben a sze-
30 relem öngyilkos szenvedélye oly szép színben van föltüntetve, hogy az olvasó szinte hajlandó annak áldozatául esni.

Tettszegény, elmélő időnkben, a szobai zárt élet, az üres ábrándosság nem egy jóra való, de boldogtalan ifjút visz a
vágóhídra. Szenvédésektől, haláltól nem félnek, de nem is ez a
35 leggonoszabb veszély, mi érheti őket, hanem a nevetségesség. Ezt ők — s ez a nagy baj — nem akarják hinni, mert ha el tudná velük hitetni valaki, azonnal ki lennének gyógyítva.

Bár a tehetségesebbek arra irányoznák működésüket, hogy ne még rajongóbbakká tennék az embereket oly állapotában a
40 léleknek, melyben igen nehéz okosnak lenni.

Én csak egyszerű esetet mondok el, melynek legfőlebb csak

iránya jó; alapeszméjéből szép műveket majd csak hívatottak alkothatnak.

Midőn Hadonai 26 éves volt, annyi viszontagságon ment át, hogy egy merengésre ingerlő szeles, homályos délutánon⁵ múltjába visszatekintve (mit különösen ritkán szokott cselekedni) életét oly hosszúnak találta, mintha századokat élt volna át, midőn a díványon fekvve, múltja végtelenségén merengett. Nem a külső viszontagságok, hanem ama benső átalakulások miatt, melyeken lelke átment, tetszett előtte az¹⁰ élet oly hosszúnak, végig láthatlannak. Minél egyszerűbb, szegényebb a lélek, annál kevesebb átváltozás alá esik, habár viszontagság ezrivel éri is; minél több, minél egyenlőbb erejűek, s minél ellentétesebb az elemek bennük, annál számosabb és teljesebb az átváltozás, amint ti. egyik szenvedély nemcsak¹⁵ legyőzi, de megfojtja a másikat, s uralkodóvá lesz.

Hadonai hónapok óta élt már elzárkózottan, magába merülve, zsákmányúl adva magát a gondolkozásnak. Ily hosszú magába merülés, kedélyének halk megcsillapodása volt szükséges arra, hogy emlékezete elérhesse múltjának legszélső²⁰ határait. Elérve gyermekkorához, megdöbbenve kérdé önmagától: ő volt-e ugyanaz, aki megélvén 27 rövid évet, azt kénytelen hinni, miszerint legalább ötször élt, meghalt és feltámadt, közül új alakban, ízig más agyagból teremtve. E sok átváltozás közül egyet kell kiemelnünk, a legnagyobbat, a döntő befolyást: dicsvágya kihalását. Meg kell jegyeznünk, hogy e dicsvágy nem természetes halállal múlt ki, — az idők erőszaka fojtotta meg. Szinte hihetetlen, hogy a dicsőség vágya Manóban csaknem öntudatával egy időben született. Amint először a templomba ment, s hallotta a kar énekét, látta a dicsőült³⁰ emberek képeit — e szörnyeteg vágy fölsikoltott, még öntudatlanul — lelkében, s végig nézve gyermektársain, valamenynyinél különb lenni óhajtott. Midőn a zene elnémult, s kiment a templomból, visszaemlékezve arra, amit átértett, átgondolt, annyira szertelennek találta azt higgultabb állapotában, hogy maga előtt elpirúlt. Midőn aztán iskolába menvén, a tanító³⁵ hosszú előadást tartott a bibliából, s felszólította növendékeit, hogy aki tudja, mondja el; senki nem mozdult; a tanító felhítt négyet, ötöt, egyik sem bírta elkezdni is. Manó elcsodálkozott, s tépelődött; azt hitte, hogy mivel a többi nem,⁴⁰ tán ő se tudja, de végre épen azért, hogy meggyőződjék, vajjon igaz-e amit hisz, fölállott félénken, s elkezdte mondani

a tanító hosszú meséjét. Néha megállott, csak azért, mert nem merte hinni, hogy annyit tudjon; de a tanító egyre csodálkozóbb arccal bízta, s midőn a hét éves fiú végig elmondott mindent, a lelkes tanító legelső helyre ültette őt, s szemközt fordítván őt az egész iskolának, néztek meg, úgymond, ez több mindnyájaknál. E perctől kezdve Manóban egyre nőtt a dicsvágy, mely természetesen annál nagyobbá lőn, minél korábban születik, és minél valóbban igazolja magát az emberekkel érintkezésben. Huszonkét éves korában ez indulat oly szertelen hatalommal uralkodott rajta, hogy semmi szelidebb indulatnak helye nem jutott lelkében. Zordoná tette lelkét ez életben, makacssá, legyőzhetlen elveiben s szándékaiban. Míg mások a szerelem szende kötelékei között vergődtek, ő dicsvágya alkotta ábrándjaiban ringatózott, s nevette ifjú társait, ha azok szerelemről beszéltek.

Személyes tulajdonain kívül még egy külső, végzetes alapja is volt e dicsvágnak. Apja egy fontos titkot fedezett föl neki. Előmutatott okmányokat, melyek szerint oly családból származik, melynek ősei fejedelmek voltak. De fájdalom, e titkot nem szabad elárulni, ha csak bizonyos halált nem akar hozni apja fejére, ki 25 éves korában oly vétségbe esett, melynek büntetése a vesztőhely. E vétség alapja szerelemföltés, de mindamellett a tettnek más színe volt. Apja eltűnt a hatalom elől, s egy öreg pásztoremberrel fiának fogadtatván magát, egy rengetegben vonúlt meg, mint uradalmi erdősz.

Egy elviharzott mozgalom hitté érlelte legmagasabb reményeit. Az apja által fölvetett álnév alatt is nevet szerze magának, s csak azt várta, hogy saját érdemei mellé vehesse történeti jogait. Erre az események megüledése volt szükséges, hogy apja mit se kockáztasson. Az okos öreg jól számított, midőn a titokkal tartózkodott, mert a dolgok másként alakultak. Hadonainak a rákövetkező év minden reményeit agyrémmé változtatta, s öt évi száműzetés kilátásait boldog édenéből megszokottá tette a gondolatot, hogy rendeltetése és üdve nem a fellegi sasé, hanem a völgyi bokrok árnyában dalolgotó csalóányé.

Azt hiszem, hogy a cynismus nem mindig a bölcelet, hanem gyakran a szárnyaszegett dicsvágy következménye. Mivel Hadonai magát a végzet által elütve látta a mások által élvezett s általa óhajtott szerencsétől, hogy rang és érdemekben mások fölé emelkedjék, e vágyainak öngyilkosává kelle lennie,

mire a bölcselő humor kését használta fegyverül. Kigúnyolta minden játékszerét a hiúságnak, mellőzte a társadalom törvényeit, szokásait, s egyedüli gyönyöre a dac és megvetés volt. Midőn azonban szóval magát megátalkodott demagognak ⁵ vallotta, érintkezésében az emberekkel gögöt árult el.

De még e metamorphosis mind csak olyan volt, mi ha ritkább is, de épen nem egyetlen, még rendkívüli sem. Többen is szenvedhettek már e bajban, mely végre is elviselhető, és van némi gyógyszere, kárpótlása másban. Hadonai azt hitte, ¹⁰ hogy szenvedései véget érnek, többé mit se veszthet, s ezentúl legfőleg apró örömei lehetnek, melyek az emberek millióit boldogítják. Sőt eltekintve örömtelen, kíntermő életén, bízván a végzet igazságos voltában, azt hitte, hogy őt oly szerencsének kell érni, mely üdvösségében kibékítse vesztéseivel. Azt hitte, hogy a végzet eddig kiszámítva bántotta ¹⁵ őt, hogy egyszerre, ha majd látja, hogy hitét el nem veszíti, a legédesebb falattal kérlelje meg. Ha csak szerelmi viszonyait mondta el, meg kelle győződnie, hogy a sors valóban genialis tervek szerint készítette elő számára a csapásokat. Ha egy ²⁰ kisszerű, de találó hasonlattal szabad élnünk, sorsát ama gazdához hasonlíthatjuk, ki ebének orra elé késre tűzött szalonnát tart, aztán midőn az el akarja kapni, orrára üt. Így bánt a sors Hadonaival. Nők irányában oly elkényezteté tette, hogy gyávaság leende tőle hinni, miszerint van nő, ki belé ne ²⁵ szerethetne. Ez elkényeztetésre legnagyobb szüksége volt a végzetnek, hogy Manóból az legyen ami lett.

Több szerelmi viszonya volt, melyek a legszerencsétlenebbül végződtek. Soha nem volt udvaronc; elsőben dicsvágya tervei, utóbb cynismusa tartották vissza e mesterségtől, végre pedig ³⁰ nem lón udvaronc, mert amint tapasztalta is, nem volt szüksége reá! Azon nők, kikkel e viszonyai voltak, elismert szépségek valának, kiket az ismert világ irigyelt Manótól, és maga Manó is csodálkozott rajta, midőn nem ő e nőknek, hanem ezek vallottak neki szerelmet. E nők közül kettő, az első és ³⁵ utolsó viszonyból — meghalt, midőn Hadonai Manó ajka közel volt a szerencsééhez, hogy megcsókolja őket. A másik három iránt Hadonai nem érzett oly határozott szerelmet, melynek állandóságában hinni mert volna maga is, s házassági ajánlataikat visszautasította. E három nő közül öt év múlván ⁴⁰ eggyel a bécsi örültek házában, eggyel egy kétes házban s eggyel mint férjes nővel találkozott, kinek vagyonát kalandor

férje elharácsolta, azután ott hagyta a nyomorban gyermekeivel. A bécsi örültek házában kevésbe múlt, hogy Manó is ott nem maradt. Egy folyosón, hol a legszelídebb örült nők csoportosan együtt tartattak, midőn megpillantá többi között⁵ a szép Rollát, ennek rámeredő szemei veszéllyel fenyegető hatást gyakoroltak reá. A vezető orvost azonnal fölkérte, hogy vezesse ki, mert nem óhajtja az intézetet látni. A kétes házi nő elbeszélte neki, hogy megvettetvén általa, gazdag férjben akart magának kárpótlást keresni. Ezt az első héten annyira¹⁰ megutálta, hogy kétségbeesve menekült oda, hova mint a pokol ajtajára, fel van írva: lasciate ogni speranza!

Midőn, hogy a kezdethez visszatérjünk, Hadonai több havi magába zárkózottsága után, pamlagán hanyatt fekve multja képein merengett, elérékenyülten borúlt vánkosára, és azt¹⁵ gondolta, hogy minden átváltozáson keresztül ment, mindent megélt, és fájón gondolt arra, hogy neki a szerelem sem adhat többé kárpótlást, mert mindent inkább hitt, csak azt nem, hogy a szerelem benne ama nagyfokú érzelmességre fejlőd-
hessék, mely az érzékiségen kívül milliárd szellemi élvekkél²⁰ jutalmaz. — Visszatekintve előbbi viszonyaira, elismerte, hogy azok egyike sem tartozott e meghatározás alá, minek legfőbb bizonyossága, hogy mindnyáját feledni tudta, vagy legalább elvesztésükön nem érez kárpótolhatlan fájdalmat. Bírásuk után úgy meghűlt volna, hogy e kihülés csakis épen boldog-
talanságot teremtett volna számára. Ő magát zordonabb,²⁵ keményebb, úgy szólván acélosabb lelkűnek hitte, semhogy hasonló érzelmekre képes legyen. Ahhoz, hogy a gránitszikla felolvadjon, egy rengeteg erdő lángja nem elég. Bejárta Olaszország szerelemkeltő virányait, bele nézett a szép olasz hölgyek³⁰ égető szemeibe, — lángolt a vágytól egyszerre valamennyi szép iránt, de Petrarca szerelmének fogalmát sem bírta. Bírni csak egyet lehet, vagy jobban mondva: *valamennyi szép nőt bírhatunk egyben, ha az valamennyit el bírja velünk feledtetni.* Aki ezt megéri, az nem panaszol a mulandóság törvénye ellen, az nyugodtan, elégülten ereszkedik le a sír göd-
rébe.

Midőn e gondolatok váltakoztak agyában, Szentgyörgyi barátja lépett be, kit gyermekora óta kedvelt, tulajdonképen azért, mert Szentgyörgyi olyan ember barátságára is érde-
mes volt, kit a keserű csalódások még oly zordonná nem tet-⁴⁰tek, mint őt, és akit szeretvén, önmagát szerette inkább, mert

a sors mindig úgy hozta magával, hogy Szentgyörgyinek való alkalmá áldozatot tenni érte. Szerette őt, mert meg volt győződve, hogy Szentgyörgyi őt még jobban szereti, amint látni fogjuk.

- ⁵ Különben Szentgyörgyi mindenben ellentéte volt Hadonainak; azon tulajdonokkal bírt, melyekkel semmi különöset el nem ér az ember, de éppen ezek biztosítják nagyobb válságok, veszélyek ellen. Kora ifjúságában megszállotta ama csillapító tudat, hogy rendkívüli dolgok végbevételére nem született.
- ¹⁰ E tudat szorgalmassá, szerénnyé, pontossá, számítóvá tette. És így ők egymásnak ellentétességén mulattak, s egymást kedélyesen gúnyolták, majd ismét dicsérték, midőn valamelyiknek a másik tulajdonságára lett volna szüksége.

Szentgyörgyi, miután a tükör előtt nyakravalóját, majd há-
¹⁵ lántékára bodorított hajfürtjeit megigazította, körülnézett a szobában, hogy az abban uralkodó rendetlenségen mulassa magát. Egyetmást helyre tett, azután a másik dívánra fekve, körmeit kezdte rágni, mi régi, megrögzött szokása volt, mi-
²⁰ alatt éles szemeivel a szoba közepén hosszába elnyúló selyem nyakravalót szemlélgette, s azon látszott gondolkozni, vajjon mióta fekszik az ott, és hányszor lépte már át Hadonai, anélkül, hogy azt felvette volna. Azután elmondta, hogy Felhősiék-
nél tevén látogatást, ott egy valóban gyönyörűséges szép kis-
asszonyt látott, ki őt, tudván, hogy ezzel foglalkozik, francia
²⁵ leckék adására szólította föl, s ő azt csupán azért nem fogadta el, mert Örvényiék iránt legyőzhetlen ellenszenve volt; s ezúttal náluk bizonyos kényszerű alkalommal, utószor tett látogatást. Kíváncsi volnék véleményedre, úgymond, ki szép Olaszhon szép hölgyeiről annyi elragadtatással beszélsz.

- ³⁰ Hadonai ez időben egy énekes nőt tartott legszebbnek a „világon”, mert ő, bár a világ minden hölgyét nem ismerhette is, ha valaki legmagasabb tetszését nyerte meg, az „a világon” legszebb volt, s vért ontott volna, ha valaki azt merte volna állítani, hogy valahol Thessalia völgyében, mit Hadonai
³⁵ csak a térképről ismert, ahhoz hasonló asszonyszemélyt látott. Ez énekesnővel még eddig ugyan nem beszélt, de a színpadon, ha ködmenben jelent is meg, erősítette, hogy a ködmen, midőn az Elvira kisasszony karcsú derekán van, azon pillanatban legszebb öltözék a világon. Szentgyörgyi jóakarólag
⁴⁰ óhajtotta, hogy barátja női társaságokba menjen, komoly viszonnyal kössön, megnősüljön, ez állapotot barátja munkásságá-

ra nézve jótékonyak tartván. Azért nem tágitott, hanem erő-
sítette, hogy ama hölgy, kit Felhósiéknél látott, szépségben
túltesz Elvirán. Elvirának, úgymond, igen szép szemei, fényes
fekete holló haja van, de hibázik belőle amaz ifjui üdeség,
5 mi nélkül a külső szépség hatástalan. Aztán Elvirában nincsen
elegancia, finomság.

Az „elegancia” szó magában elég volt, hogy Manó kitörjön,
ki e vádat mindig ellene irányzott oldalvágásnak is vette,
mivel azt már ő maga sem merete volna mondani, hogy benne
10 az elegancia messziről érzik. Mindamellett pedig az elegancia
érzéke megvolt Manóban teljes mértékkel, de ezt ama dac,
miről fentebb szólottunk, elfojtotta benne, és mert okosan azt
hitte, hogy az eleganciát kifejteti bizonyos pénzforma eszköz
nélkül lehetetlen, minek ő nem szokott elegendő mennyiségé-
15 vel bírni — inkább elvi ellensége volt a külső eleganciának,
s azt csupán a lélekben emelte érvényre. A vitának eredménye
lón, hogy Manó felkelt és készülődött, azt a híres elegans szép-
séget meglátni. Készülődése közben ötször lépte át a szoba
közepén heverő nyakravalót, s végre egy másikat az almáriom
20 tetején közelebb találván, azt kötötte föl. Midőn készen volt,
s végig nézett magán, jobban szerette volna ugyan, ha frakkja
galléra jobban oda feszül nyakához, de megnyugodott abban,
hogy ez nem az ő, hanem az otromba szabó hibája, mért nem
csinálta azt jobban; nyakravalójának egyik szárnya is úgy
25 lekonyult, mint a szárnyazott fecskéé, hanem ezért a mosónét
szidta össze, mért nem vasalta ki jobban; szerencséje a mosó-
nénak, hogy jelen nem volt. Szentgyörgyi bátorkodott azt
a megjegyzést tenni, hogy keztyű nélkül jobb lesz, ha el sem
indul, de ő azzal válaszolt, hogy neki szégyen volna az, ami
30 előny másnak; csak te szopogasd hosszú körmeidet szorgalma-
san, úgymond neki, és azt híven, hogy Szentgyörgyit letor-
kolta, eltávozott.

Felhósiékkal ismerkedése házon kívül történt, s bár több-
ször meghívatott, de még eddig látogatást náluk nem tett.
35 Ez egy tisztas, solid család tulajdonképen csak férj és nő volt,
gyermekes, öreg apa, öreg anya, testvér, vagy egyéb házassági
accidentia nélkül, s e házaspár élete oly rideg volt a főváros
zajának közepette, hogy körükben a legvidorabb kedély is ön-
kénytelen nyomást érzett. Még cseléd sem volt bennlakó, mert
40 arra tulajdonképen szükség nem is volt, egy ős anya teljesít-
tette reggel, délben, este a szolgálatot, azután eltávozott,

a házaspár a nap leáldoztával ágyba feküdt, a nap keltével onnan kikelt, a férj hivatalába távozott, a nő pedig „Bibor” nevű kis ebével együtt maradt, hébehóba zongorázott, apró szobai dolgait végezte, és egyik nap telt a másik után. De⁵ a ridegség, mit Hadonai érze, még abban is nyilvánult, hogy e pár ember fogalomköre saját létkörükön túl nem terjedt, mi rájuk nézve egyébiránt épen nem volt szerencsétlenség. A lakosztály ablakai egy szűk udvar tűzfalára nyíltak, azért még a szobák is sötétek voltak. Hadonai könnyel s némi¹⁰ kicsinyléssel nyitott be hozzájuk, de első pillantása ama hölgyre esett, ki pár nap óta e rideg hely lakója lón, ama gyönyörűséges szép kisasszonyra, kiről barátja tett említést, s kinek megtekintése volt az egyedüli cél, miért e küszöböt átlépte.

¹⁵ Első meglepetését az okozta, hogy e hölgy nem is hidegen, hanem oly bántó göggel fogadta, hogy helyéről föl sem kelt; csupán fejével intett, s a háziasszonyra vetett tekintettel azt látszék mondani a legelsőben is őt köszöntő Hadonainak, hogy ha valami keresete van itt, hát végezze a háziasszonnyal,²⁰ mert látogatását ő legfőlebb ignorálni kegyeskedik. Hadonai, ki azt várta, hogy legnagyobb megtiszteltetésnek veszik jelenlétét, nem volt elkészülve e fogadtatásra. A háziasszony azután bemutatván őket egymásnak kölcsönösen, háromszögben helyet foglaltak. Második meglepetése volt Manónak, hogy²⁵ a gyönyörűséges szép kisasszony nem tudott magyarul, hanem egyébiránt beszélt németül, szlávul és olaszul, franciául pedig, mint mondák, épen most akar tanulni.

— Nagysád bizonyosan olaszországi születés — kezdé Manó a beszédet — én, ki jártam Olaszországban, ezt a nélkül is³⁰ kitaláltam volna, mielőtt maga bevallja, mert valóban egész lénye, arcvonásai, színe, az olasz szépségekre emlékeztetnek.

A szép kisasszony, kit a háziasszony Adriéna név alatt mint férje nővérét mutatott be, németül azt válaszolta, hogy nem érti, amit magyarul mondanak neki.

³⁵ — Fájdalom, viszonzá Hadonai, nem beszélem annyira a német nyelvet, hogy kivált nők és főleg ily kitűnő szépséggel szemben sértést ne követnék el, ha őket hibámmal untatni, s magam iránt viszont teljes visszatetszést akarnék előidézni.

— A házi asszony magyarul azt felelte, hogy a kisasszony⁴⁰ nem olaszországi születés.

— Talán németországi? — kérdé Hadonai.

— Nem, volt a válasz — ő magyarhoni születés, árvamegyei.

Adriéna ezt megértette, mert sógornőjére haragosan tekintett, s egyenesen kimondta, hogy ő nem magyar, hanem orosz vagy lengyel, azaz hogy tulajdonképen szláv, de semmiesetre sem magyar, s oly bosszús képet mutatott, hogy Manó észrevette, miszerint e tárgyat jobb lesz nem feszegetni. A nélkül azonban, hogy Adriéna származására tovább vonatkozót mondott volna, megjegyzé, hogy nem utolsó ajánlólevél az mind ¹⁰ a korhadt Európában, mind pedig az ifjú Amerikában ha valaki azt mondhatja magáról, hogy magyarnak született.

Ebből Hadonai szándéka ellenére, politikai színű gyors, vita kerekedett, mi közben mindnyájan hol németül, hol magyarul beszéltek, s melynek tartalma az volt, hogy Adriéna ¹⁵ tartózkodás nélkül magát orosznak vallotta, kijelenté, hogy a magyart gyűlöli, a népet megveti, a politikai hitvallásában az ő eszményképe az abszolút orosz hatalom.

Hadonai megjegyezvén, hogy ha ő volna oka, miszerint a beszélgetés a nem ide való politikára ment át, e kellemetlen ²⁰ fordulat előidézéseért engedelmet kér, Adriéna nyilvánítá, hogy ő szeret a politikáról is beszélni, sőt még tudományos dolgokról is, mert ő inkább azt veszi sértésnek, ha férfiak egyáltalán lehetetlennek hiszik mai világban nőekkel ily komolyabb tárgyú beszélgetésbe eredni, sőt kijelenté, hogy ²⁵ úttal is a vitát folytatni kívánja.

Manó mindamellett is úgy intézte beszédjét, hogy a politikából kifogytak, s míg apróbb tárgyakat emlegettek, ő Adriénának háborítlanabb nézésébe merült, azután Hadonai kezdé magát ajánlani, s Adriéna azzal bocsátá el, hogy politikai és ³⁰ tudományos beszélgetésre mindenkor szívesen látja, mert ő a tudományosan művelt embereket, ha ellenkező nézetűek is, jobban kedveli az üres utvaroncoknál. Távoztakor Hadonait szívesen üdvözlé.

Hadonai még lakásán találta Szentgyörgyit, s elmondván ³⁵ neki a történeteket, ez még egy darabig körmét szopogatta, azután azt javasolta Hadonainak, hogy többé Örvényiek küszöbét át ne lépje.

— Bottal sem kergetsz többé hozzájok — válaszolt Hadonai.

⁴⁰ — Egyébiránt, ami Adriéna szépségét illeti, mit szólsz felőle?

Hadonai nem felelt rögtön, hanem hosszú lélekzetet vón, mi nála annak jele volt, hogy valami iránt nem lévén tisztában, a tárgy megfontolásába készült ereszkedni. Fejét lecsüggeszté, s képzeletében rajzolgatni kezdé magának Adriénát.

Egy idő múlva megjegyzé, hogy Adriénának gyönyörű sze-
mei vannak. Égőbb, égetőbb szemeket még nem láttam,
mondá, fejét rázva.

— Nevetséges pöffeszkedés! — jegyzé meg Szentgyörgyi.
10 Örvényiék ismertem ez oldalról, de arról a szép kisasszonyról
nem tettem föl ilyesmit. Képzelem, hogy nem jegyeztek meg
egyebet rólad, mint hogy kezed keztyűtlen, s frakkod tavali
divat. Ezért mondták, hogy ők aristokraták, hahaha!

— Keztyű és frakk nem ambitióm, — ezt jól tudod. Egyéb-
15 iránt, mit tudnak ők rólam? Ők engem láttak itt-amott, s
mindössze külsőmet mérik. Egy fűszeres legény vasárnapon,
midőn a városligetbe indul, előttük kedvesebb tűnemény. Ne
szóljunk róluk többet. Önérzetem parancsolja, hogy ne emlé-
kezzen rájuk. Annyi igaz, hogy Adriéna szép, igen szép, de
20 szerelmes lenni belé soha sem tudnék. Amely nő iránt az első
pillanatban nem érzek vonzalmat, azt én nem szeretem meg
soha. Minden nő, ki iránt eddig erősebb vonzalmat éreztem,
az első látásra ébreszté azt föl bennem. E nő lényében van
valami, ami nem vonz, de eltaszít, vagy legalább megállít.
25 Ami vonását illeti, meg kell vallanom, hogy . . .

Hadonai földre szegzett szemekkel elmerülten állt, s minden
nőarcot földézett emlékeze(té)ben, melyeket valaha látott.

— No, kérdé Szentgyörgyi.

— Azt kell hinnem, hogy nem láttam összeillőbb vonáso-
30 kat. . . Mindamellét, hogy magas, valóban fenséges alak,
és meglepően egyesül benne a férfias büszkeség a gyöngéd
nőiség kifejezésével. Ha arcába mörűlsz, s feleded magas ter-
metét, azt hiszed, hogy tíz éves leánykát szemlélsz magad előtt.
Ajkaiban együtt van a csábos ingerlés, a tagadó dac kifejezésé-
35 vel. Valóban gyönyörű összhangot látok bájainak vegyüléké-
ben. Kár, valóban kár, hogy oly létkörben nőtt és fejlődött ki,
melyben lélekvilága oly szűk látkörre szorúlt össze. Azt nem
akarom hinni, hogy tréfált vagy játékot űzött volna velem,
mert ennek célját, sem indokát nem láthatom. Különben ér-
40 zületének s nézeteinek ferde iránya magyarázatra talál a körül-
ményben, mely szerint, mint mondá, teljes függetlenségben

nőtt fel, apjától még gyermekkorában elvált, s egy mostoha anyja mellett élt eddig, kit azonban forrón szeret.

— Denique — szólalt bele Szentgyörgyi — Adriéna szebb, mint Elvira .

⁵ — Azaz, hogy ami engem illet — vágott közbe hirtelen — Elvirát vele szembe állítva, mindenesetre, kétségkívül. Elvirában több kellem, illetőleg nem kellem, hanem inkább kedvesség, jobban mondva szeretetreméltóság vagyis tulajdonképpen bizonyos . . tudod azt akarom mondani, hogy az őstiszta magyar jelleg hú és egyetemes nyomata az, mi Elvirát kedvessé teszi előttünk meg aztán amaz egyszerűségnek, naivságnak a szemfényvesztésig vitt tökéletes szenvedése, — de tulajdonképpen Adriénát mint alakot, mint szoborszerűséget tekintve, ha igazat akarok mondani, úgy valóban, azt ¹⁰ kell mondanom, — hogy Adriéna csakugyan szebb, tökéletesebb . .

— De már most, úgy monda Szentgyörgyi, elég legyen ennyi vita e drága fényűzési cikkekről. Elvirát két hét múlva — erre fogadok — eszedben sem fogod tartani, Adriénához ²⁰ pedig nem mégysz, ennyi józan észet fölteszek rólad. Hanem azt remélem, hogy másutt keresni fogsz magadnak ismeretséget, hol legszebb és biztos kilátásaid lehetnek.

Ezzel mi tovább nem kísérjük a beszélgetést. Hadonai még egy ideig szótlánul állott, lecsüggesztett fővel, nem sejtván, ²⁵ hogy hasonlít a fához, melynek koronáját a villám ütötte meg. Hála égnek ! gondolá magában — remélvén, hogy Elvirát lassankint feledendi, s oktalan meddő ábrándozásától e lény iránt, megszabaduland. Színházba ment, hol azon este Elvira lépett föl. Csak énekelj Syrén — nem félek már tőleg — gondolá magában. Azt kell hinnünk, hogy nem a tapasztalás, de vagy mély elmélet, vagy delejes sugallat tanította Manót amaz igazságra, hogy őseredeti szűzies érzelmeket táplálni oly nő iránt, ki ez érzelmeket már vagy elvesztette, vagy soha sem is bírt velük, a legnagyobb szerencsétlenség, mi férfiút érhet. ³⁰ Azért kerülte Elvirát, mert tudta, hogy belül szeretnie annyi, mintha álmában kigyót hagyott volna száján becsúszni, hogy szíve alatt életirtó fészek támadjon. Mégis a színházban újra látva Elvirát, feledve lőn a mai délután fényes tüneménye; Elvira hatalmát egészen meg kell törnöm — így okoskodék ⁴⁰ a szerencsétlen — és azért, még párszor meg kell látnom Adriénát.

Nem gondolta meg, hogy akit véráldozatra szemelt ki a végzet, azt a máglya tüzétől nem menti meg semmi, s rá nézve mindegy ha e máglya közönséges cserfából, vagy illatos fahéjból van rakva.

⁵ „Oh, a szegénynek nincsen ifjúsága!”

E sentimentális és mégis rettenetes valót mondó felsóhajtás sok élettörténet mottojául szolgálhatna, pedig ezt csak Berecz Károly találta ki. Hadonai sohasem gondolt arra, hogy jöjjön alkalom, melynek közepette ő annyira törpüljön, hogy boldogtalannak érezze magát, mert a szerencse megtagadta tőle ama sárga csikókat, melyek oly gyorsan ragadják az embert üdvössége céljához. Egy időben alkalma lett volna az ország első főúrával, az ifjú és népszerű N. herceggel egy asztalnál ebédelni, midőn ez jószágára rándulván, a felügyelő házát választotta nagyszerű, de üresen álló palotája helyett nappali tanyául. Manó egy ablak előtt állt, midőn a herceg kocsija az udvarra berobogott, csak félarasznyira kellett volna fejét félre billenteni, hogy a pompás fogatot és magas vendégeit legalább időtöltésből megpillantsa. Manónak bár eszébe jutott fejedelmi

¹⁵ származása, de e neme a büszkeségnek nem volt benne kifejlődve, hanem annyira el volt telve személyes felsőbbsege vak hitével, hogy mint „szerencse fiát” is többnek tartotta magát a föld minden élő és halandó uralkodójánál. Azért fejét sem billentette félre, sőt hanyatt fordult az ablaknak és ama tervek

²⁵ homályos hálójának kötésével foglalkozott, mely köddé épen akkor változott át, midőn szerencséje aranyhalát akarta vele kifogni. Persze nagy előérzet kell vala ahhoz, hogy ezt öt hat évvel előre lássa. Fölizent a felügyelőhöz, hogy ma nem ebédel vele.

³⁰ Vajjon melyik ember van szilárdabb agyagból gyúrva: az-é, kit az idő szellemének tövestől átváltozása nem bír átváltoztatni, vagy az, ki mindenkor a szerencse napraforgója marad? Hagyjuk el a feleletet, csak azt mondjuk ki, ami bizonyosabb, hogy az utóbbiak mindenesetre szerencsésebbek, és csak

³⁵ azon esetben szánalomra méltóbbak amazoknál, ha minden napraforgóságuk mellett sem boldogúlnak.

De mire való mind e mély búvárkodás oly parányi, mindennapi események elmondása előtt, mint egy szegényházi fráter látogatása egy a korhadó kor szellemében nevelt leánynál? —

⁴⁰ kérdi az olvasó — és igaz volna, ha az idők nyomását nem azok éreznék leginkább, kik legalúl vannak, s legalá épen azért

estek, mert midőn a társadalom építménye felfordult, ők éppen legfelül voltak.

Adriéna kegyelmesen fogadta Hadonait másodszori látogatásakor. De Manó azt hitte, hogy Adriéna őt „szivélyesen” fogadja, és nem kegyelmesen. Maga mellé ültette a pamlagra, hol Manó igenis fesztelenül viselte magát. Hanyatt dőlve, majd kezeivel hadonázva beszélt, majd pedig éppen nem beszélt, hanem szó nélkül belemerült Adriéna szép szemeinek bámulásába, azt gondolván, mikép ő azért van itt, hogy magát mulassa, a nélkül, hogy a szép Adriénának — kegyes leereszkedése fejében — időtöltésül szolgáljon. Csakhamar azonban észrevette, hogy ha eleven báb lenni nem tetszik neki, hát mehet dolgára, és ábrándozhatik kénye kedve szerint, szobája üres levegőjében rajzolgatva magának Adriéna holló haját, s művészileg rajzolt szemöldökét. Az udvarból egy úri fogat robogása hallatszott föl. Adriéna hirtelen fölkelt és a szobából ki a folyosóra sietett. „Ah ez Bankóbegyiék fogata — mondá — látnom kell őket.”

Manó ott maradt a faképnél, azaz, hogy ama vén kiszolgálóval, kinek arcán úgy összevissza voltak kuszálva a ráncok, hogy orra alig látszott ki közülök. A háziasszony a másik szobából — Adriénát pótolandó — bejött, és elmondá Manónak, hogy Adriéna nem annyira Bankóbegyiéket nézi, mint inkább azok csinos fogatát és szép lovait, mert Adriéna mód nélkül szereti a szép fogatot és szép lovakat. Ah, úgymond, kinek szép fogata és lovai nincsenek, az ne számoljon Adriéna rokonszenvére soha. Természetes, hogy a fogat és ló mellé jócska pénz is kell, e mellett Adriéna rangot is óhajt, nem annyira pedig a hivatalbeli magasb állás, mint a születésjogi címek rangját. Előtte aki nem báró, az nem lehet kedves

Hadonai nem tudta, vajjon jóakarató őszinteség-e ez, vagy szándékos óvástétel — netalán udvarlási szándéka — ellenében. Akár való, akár játék mindez: rá nézve egyik eset sem kedvező.

— Adriéna kisasszony valóban nem kevésbé okos, mint szép — kezdé beszédét, midőn Adriéna mellette újra helyet foglalt. — Egészen pogány, hadvezéri logikája van; az pedig többnyire ki szokta nevetni a természeti igazságokon alapuló okoskodást. Tudtommal némely hadviselésben három ember életét számítják egy ló értékére. A kisasszony igen bölcsen érez és gondolkodik, ha az oly embert, ki egy lóval sem rendelkezik,

tehát mint nem is egy harmadrész embert — megveti, vagy legalább számba nem szokta venni. Isten tartsa meg nagyságát e bölcsességben, s egyszersmind fogadja köszönetemet a lelkéért, mit adott. Én is megtanultam azt, hogy oly nőt, kinek⁵ csak egy macskája van, s egyebe semmije, még lelke sincs, — hogy oly nőt, minél szebb, annál veszedelmesebbnek tartsak és kerüljek

Manó e szavakat nyájas, célzástalan hangnyomat nélkülmondotta, hogy szúrását ne hirtelen, csak azután érezzék, midőn távozott. Alázattal hajtotta meg magát, és fájó dacot érzett szívében, midőn elhagyta a rideg hajlékot.

Haza ballagtában a sötétülő utcákon az előbbi jelenet s az általa mondott szavak e sérelmének súlyát fontolgatván, megdöbbenve látta be, hogy elégtétele oly túlságos volt, mely nemcsak az adott vágást adta vissza, de magában újabb s a vettnél nagyobb sebet ütött. Vádolta magát, hogy fölöttébb gyöngédtelen, — durva volt, s élcét oly természetűnek látta, melyért az engedelemkérés újabb bántás volna. Lehetetlennek találta e szerint, hogy többé Adriénát meglátogathassa.

²⁰ Mire hazaért és pamlagán végig nyúlva újra elgondolkozott, már azt is önmagára vitatta, hogy nem Adriénáékat, de önmagát főzte le. S vajjon mi volt fővédve, mely ennek beismerésére vezette? — Adriéna szép arcának egy kimondhatlan gyöngéd, gyermekded kifejezése, mely érzékeny, mely megbántódását árulta el. Manónak elég jó szíve volt arra, hogy²⁵ elérzékenyüljön, és tettét, mint helyrehozhatlant, megbánja. Izgatottan kelt föl, és kisietett a zajba szobájából, szórakozást keresendő.

Ha pedig Adriénához visszatérnének hallgatózni, a sógornójével folytatott párbeszéd tartalma meglepne bennünket. Mindamellett, hogy Ágota — a háziasszony — nem vallotta meg Adriénának, mit mondott felőle künnlétekor Hadonai előtt, s így Adriéna még annál kevésbbé találhatta igazoltnak Manó viseletét, mégis kettejük közül, bár a sérelem inkább őt³⁵ illette, ő mutatkozott nyugodtabbnak, s Ágota lázításait Manó durvasága ellen némi közönnyel hallgatta, mi egyfelől büszkeségéből származott, nem akarván sértésnek venni azt, amit meg nem torolhata, s egész megjegyzése abból állott, hogy Manótól, mint a „póbel” fiától egyebet nem is várhatni, bár⁴⁰ mennyire tudományos legyen is. Aztán a sértésekért elégtételt csak a hasonszőrűek vehetnek egymástól, s Manó viseletét

úgy kell venni, mint a sarat, mely az utcaseprőtől ruhánkra esik. Így beszélt ki magát Adriéna, magában azonban vágyat érzett, Manóval még egyszer találkozhatni.

Erre nemsokára alkalma nyílt. Manó ellenállhatlan vágyat érzett messze távozni a fővárosból, s mint festő, Velencébe meghívást kapván egy maestrótól, kivel még néhány év előtti ott létekor kötött ismeretséget, azonnal útnak indulni kívánt. Erre neki egyéb előkészület sem kellett, mint útlevelet váltani. Manó a festészetre csak utóbbi időben adta magát, midőn élete változása nagyralátó terveit kettévágta. Ezzel egyéb célja nem volt, mint végső esetben magának kenyeret biztosítani. Búcsuvétel ürügye alatt elment Örvényiekhez, s Adriénát egyedül találta. Adriéna gyöngéden, udvariasan viselte magát: s engedelmet kérvén, ha netalán multkor megsértette őt, teljesen lefegyverezte Manót, kinek még az a mentsége sem volt, hogy bocsánatot kérjen. Azt hitte, hogy Adriénának eddigi beszéde, viselete csak próbaköül, játékuil volt kicsinálva, melyben őt megfogják. Csakhamar azonban a másik csalódásba esett. Ismét a multkori beszélgetés fatális tárgya került szónyegre, s Adriéna úgy nyilatkozott, hogy a bot és korbács uralma legüdvösebb kormányforma a világon, s szerinte Khína a birodalmak és a tökéletes társadalom mintája. Szerinte legszebb ország az, hol egymástól legtávolabbi végletek vannak, hol a mindenhatóságot megközelítő hatalmu egyeduralkodó, körülte hercegek, grófok, és ezektől alá fokozatonként öntudatlan, s a féreg fogalmát megközelítő embertömeg van, gazdag bányául arra, hogy ama többi kiváltságosa a szerencsének minél többet élhessen. Ezer embernek kell születni, és mit sem tudva az életről — élni, arra a végre, hogy tízen közülök fényben, s minden földi jót kizsákmányolva élhessenek. A paraszt uralkodják ökrei, lovai, kutyái fölött, de nem kevesebb joggal uralkodik a nemes jobbágylai fölött.

Ha bármely nő, kit valaha Manó látott, úgy beszél, Manó egyszerűen kalapját veszi, és azt mondván: alász szolgálja! — eltávozik, s amit soha nem tesz, fütyörészgetni kezd, hogy rá se gondolhasson arra, amit épen hallott. De nem csoda, ha körülnézve maga körül, s fejét megtapintva, kérdé magától, ha való-é, ami körülötte történik? Adriéna egész lényé annyira ellenmondott ez állításoknak, hogy Manó nem tudta, higylje-e azok valóságát, szívből, meggyőződésből származását. Adriéna elveit, védveit, ha egy dúsgazdag grófi vagy hercegi ház leá-

nyától hallja, legfőlebb nőitlen kebel erőteljes őszinteségének veszi, de nem lepi meg, hisz ez okoskodások épen nagyon régiak, elkopottak, s egyénileg tán nem sokkal kevesebb ember vélekedik így, mint az egész emberiség harmadrésze; de egyszerű, ⁵ polgári származású, inkább szűkölködő mint tehetős család leányivadékától ily beszéd mindenestre megütközést szül, s nyitja egykönnyen föl nem található. Ami pedig leginkább megzavarta Manót, az ama soha nem látott, hallott gyermeki szendesség, mi Adriéna hangjában, arcában, mozdulataiban, ¹⁰ szóval egész lényében nyilatkozott, csodálatos ellentétben e szavak értelmével, melyek egy Nero szájába illettek volna. És ez édes gyermeki arc, midőn szavaival rajzolt gőgjét akarta kifejezni, egyszerre, egy időben fenséges és szeretetre, imádásra méltó volt. Oly gőg volt ez, mely a helyett, hogy visszata- ¹⁵ szítson, megaranyozott bájaival magához vonzott.

— Nagysádnak kétséggkívül, valamely előttem ismeretlen körülmény alapján, az életben messzeható tervei lehetnek? kérdé Manó mélyen szemébe tekintve.

— Meglehet — úgy monda — hogy céloamat érem; meglehet ²⁰ az is, hogy ismeretlenül, egy ily szűk szobában végzem be életemet, és vágyaimat síromba viszem.

— Megvallom, hogy nagysád előttem rejtélyül tűnik fel, bár mondhatom, hogy noha szegény sorsban, s nagysád elvei szerint kancsuka alá születtem, de mindazáltal némi képességeim, ²⁵ miket a szelídebb jelenkor méltányol, oly körökbe segítettek, hogy el merem mondani, miszerint a társaság magasb. tán legelőkelőbb rétegének benső és külső világával ismeretes vagyok. Nincs oka nagysádnak velem tréfát űzni, annál kevésbbé, mert igen hihetőleg utolszor lát az életben; azért kérem ³⁰ mondja meg, valók és komolyan lelkéből származottak ama vélekedések, melyeket előttem kitárt?

Adriéna először Manóra nézett szigorú komolyan, azután Ágotára, mintha azt akarta volna mondani: ám ez akár meg- esküszik reá.

³⁵ Később, midőn pár percre távozott a szobából Adriéna, Ágota felelt.

— Hasztalan volna önnek kikutatni Adriéna lényét, életviszonyait, lelkületét. Bizonyosságul legyen elég annyi, hogy én és férjem, testvérbátyja, nem vagyunk vele tisztában. Apját ⁴⁰ gyűlöli, rokonait nem szereti, egyedül mostoha anyját, kinek oldalánál növekedett, de rajta annak sincs legkisebb hatalma,

s az is szeszélyeinek hódol. Férfiakkal örömet társalog; de komolyabb beszéde még eddig eggyel sem volt, s mihelyt valaki szerelmet vagy házasságot említett, annak a hozzá közeledést is megtiltotta. Jó házbeli kérői voltak, és azokat egyszerűen elutasította. Nagyravágyása oly nagy, hogy határát talán maga sem ismeri, s én nem merem állítani, ha vajjon grófi korona képezi-e vágyai netovábbját. Egyébként viseletében gyöngéd, és jó, érzékeny szívének nem egy bizonyosságát adta.

Midőn Adriéna újra belépett, Manó őt még egyszer pár per-
10 cig némán szemlélte, mialatt Ágota beszélt. Annyira szépnek találta őt, hogy a szó szoros értelmében a bámulat elállította gondolkozását. De e bámulást tisztán szelleminek csupán, mint műtökéletes alak iránti lelkesedésnek vélte magában, s e percben azt hitte, hogy érzéki szenvedélyt sohasem költhetne
15 föl benne e titkok leplebe burkolt szobor. Azt hitte, hogy bámulni, tán imádni, de szeretni nem tudná soha. Egyszerre langy borzadást érzett, s olyan lelki szorulást, mintha képzelete, gondolatai elvesztek volna. Ágota elhallgatván, az általános csöndben az illem törvénye szerint beszélnie kellett volna,
20 s ő akart beszélni, de úgy találta, mintha mindenről elfeledkezett volna, s akárhogy csavarta eszét, nem jutott eszébe semmi. Szinte fojtó volt rá nézve a némaság, de szólni nem tudott. Már nevetségesnek találta is helyzetét, de így távozni még esetlenebb lett volna.

25 — Mi irigylendő sorsa lesz önnek Velencében — szólamlott meg Adriéna — ott bizonytal nem fog ön *unatkozni*.

— Talán nem és ennél fogva nem is ér a súlyos helyzet, hogy másokat *untassak* . tévé hozzá Manó csöndes, mély hangon, mert ha most unalmára voltam, mentségeműl fogad-
30 hatja, hogy nagysád lényének rejtélye oly igen elfoglalt. Mindazáltal nem szabad többé önök türelmét igénybe vennem.

Azután a szokásos kifejezések után távozott, de távozása oly vontatott, nehézkes, mozdulatai, szavai annyira szögletesek voltak, mint oly emberé, ki a benső egyensúlyt elvesztette,
35 és e válás olynemű volt, melyre mindkét fél azt szokta mondani, hála égnek, hogy csak megszabadultunk egymástól.

II.

Hadonai még pár napig tartózkodott a fővárosban, számos ismerőinek tudtúl adandó, hogy hosszú időre távozik. Azután Szentgyörgyi barátjával a vasúthoz indult. Kevés beszédű és közönyösnek látszott. Fiatalkorban, midőn csak rövid kirándulást tesz is a szomszéd városba, az útnak érdekessége, remélt kalandok, s állapota újsága által annyira el szokta magát ragadtatni, hogy ilyenkor rendesen izgatott állapotba jó. Hadonai más hazába, idegen ajkú nép közé indult; bizonytalan hosszú időre — maga után hagyva számos jó barátot, szülőket, testvéreket, a megszokott tájakat, ismerős élményeket — és mindennek dacára közönyös, fásult volt. Amit érzett, s kifejezni tudott, az egy névtelen, üres szomorúság volt, mely lelkének most először volt néma vendége. Hadonai először volt életében szomorú, de nem tudta okát. Nem volt szomorú, midőn imádott első pályájától mindörökre elvált, nem volt szomorú, midőn súlyos inség bántotta, — dühös, elkeseredett, sőt kétségbeeső vagy bármi volt, de tisztán, minden egyéb epés vegyülék nélkül szomorú nem volt még eddig soha.

Midőn az indóházban elindulás előtt pár pohár bort ürítettek válasukra Szentgyörgyivel, ekkor legalább beszédes lón.

— Meg nem foghatom, monda Szentgyörgyinek, hogy eddig, ha Pestet két hétre elhagytam, bizonyos szelíden fájó érzéssel tekintettem vissza. Most hosszú időre, tán végkép távozom, és — talán nem is kellene megvallanom, mert valóban magam is rosszat sejtek magamról, — s te talán nem is hiszed, de neked mégis meg kell mondanom, hogy nem sajnálok semmit, senkit, és a gondolat, hogy soha se látom hazámat, barátimat, rokoni-mat, legcsekélyebb árnyat nem vet szívemre. Hányszor váltunk mi ketten rövid időre, érzékenyen könnyeket érezve szemünkben? Én irigylem téled, ha sajnálsz, de mivel sohasem úgy hazudtuk a barátságot, csak hittük, most sem szabad titkolnom, hogy én közönyt érzek, mi szinte megdöbbsent és bánt. Én keserűen és számtalanszor csalódott ember vagyok, de még sem hiszem, hogy fásult volnék — én e szót s e fogalmat ismerem — legalább e napig nem voltam az, annál kevésbbé fagy csodám, mi okozhatta bennem e szomorú állapotot. Még csak az utazás változatossága, újsága, kalandjai sem érdekelnék; menni vagy maradni mindegynek érzem. Ez valóban iszonyú.

— Ez épen erős lélekalkotásod kifolyása, — magyarázta Szentgyörgyi ráncolt homlokkal s meredt szemekkel önfeledve rágván körmeit. Majd ha úton léssz, majd ha már elhagytál bennünket, csak akkor érzesz majd bánkódást. Nők és gyermekek szoktak előre sírni azért, ami történni fog.

Manó ráhagyólag bölintott fejével, de keserű mosolya jelenté, hogy nem hiszi, amit barátja mond. Csöngettek, és Manó a vagonba indult. Szentgyörgyi szemei csillogtak, midőn egymást megcsókolták; Manó félre fordulva szorítá meg kezét Szentgyörgyinek, s érzéstelen üres hangon így szólt hozzá:

— Valóban, e percben fáj nekem valami; de ne vedd elmenekedő szójátéknak, mert nagyon prózailag szárazon való. Nekem az fáj, hogy nem fáj senmi.

Azután a vagonba ugrott, s helyre vergődött, magányos karszékzugot keresve ki. Még a vagon állott egy ideig, s Szentgyörgyi azt hitte, hogy kedves barátja még kidugja fejét vagy egyszer rajta; és végbúcsut int, de kedves barátjának ez nem jutott eszébe, mert annak feje e percben oly üres volt, mint a sötét barlang, mit azért vájtak ki, hogy később lőport tegyenek bele, s vele az egész hegyláncot fölvetessék.

Még a tájak sem érdekelték, azért utazott éjnek idején. El lön hagyva a zajos kedves főváros vig csárdáival, jó magyar zenéjével, rossz konyháival, pajkos cimboráival — éjfél után el lön hagyva szülőföldre határa — Manó szíve még mindig oly üres volt, mint a siralomház, mit épen kisöpörnek, hogy a halálra ítélt rabot hozzák bele.

Minden utas csevegett, mulatott a vagonban; mindegyiknek nem csupán foglalatosság, de egyúttal gyönyör is volt az utazás, csak neki nem. Szemközt vele két izraelita ült, ezek nyegleségeinek szemléletében talált némi szórakozást.

Mindkettőnek a legkeresettebb úti öltözéke volt; a zsidók, úgy mint a cigányoknak, szokásuk az, hogy kivált útra bizarrul öltözködnek, csakhogy feltűnhessenek. Ezek egyikének plaidje, téli kabátja és bundája is volt, noha még csak július hó járta. Minden negyed órában változtatta felruháját; plaidje majd a feje, majd a nyaka körül járta; azután a derekára, végre combjaira, lábaira tekergette. A tábori sapka formájú sipkáját majd a fülére, majd szemeire vonta. Azután nem telt bele negyed óra, már nyelvén Európa minden nagy városa megfordult; egyikben legtöbbit érőnek mondta a beafsteaket, másokban a sört, harmadikban jó theát ivott, a negyedikben

legoicsóbbnak találta a bérkocsit, az ötödikben bagatell tízezer forintig fogadott és vesztett stb. Óráját negyed óránként megnézte, aztán midőn késő éj lett, levonta gyűrűit újjáról s órájával együtt egy táskába zárta, mit feje alá tett s rajta⁵ elaludt.

Közönyös higgadtsága dacára Manó szemeire nem jött álom. Ez az egykedvűség olyan száraz fájdalom a léleknek, mit egy futó lázzal örömet fölcserélne mindenki. Nincsen hasogatóbb kín, mint ha az ember nem tudja, miért él. — Gondolkozott¹⁰ volna, de nem voltak többé gondolatai. Az emlékezetet hitta segítségül, és eszébe jutott sok apróság a legközelebb múlt napokból; eszébe jutottak szülőföldje, barátja Szentgyörgyi, Elvira, csak Adriéna nem. Azonban reggel felé elszunnyadván, álmának tárgya ez utóbbi volt. Álma elég különös volt arra,¹⁵ hogy elmondjuk. Magát hét szívű szörnyetegnek, Adriénát kétélű karddal kezében amazonnak látta, és általa meggyőzetett. A porban fetrengve már az utolsó csapást várta, ekkor azonban holtnak tetteve magát, mozdulatlan mereszté ki tagjait. Ekkor Adriéna mellére borult és hallgatta, ha ver-e még szíve²⁰ ellenének, s kardját elvetette. Manó használva fegyvertelenségét, magához ölelte forrón, s ölése halált hozott Adriénának. Különös, gondolá magában fölébredve, hogy gyakran a felől álmodunk, kire legkevésbé gondolunk.

Midőn Bécs egyik vendéglőjében útlevelére várt, a dijszolga,²⁵ ki a rendőrségről jött, útlevelével együtt egy levelet adott át neki, melyben barátja, kihez Velencébe indult, tudatta vele, hogy*** herceg meghívását követve, Bécs környékén, a herceg újdonepült palotájában van, s megbízása van, annak néhány szobáját tele festeni, azért ne utazzék Velencébe, hanem³⁰ jöjjön hozzá rögtön. Így tehát Manó Bécsben maradt, illetőleg egy közel eső nagyszerű szép palotában működött a napnak délelőtti óráiban, délutánonként a fővárosba visszatért, s idejét sétával és színházakban töltötte. Hogy bódult kedélyének némi kincot vessen, szándékosan utcai kalandokat³⁵ keresett. Egy hét alatt mindazon helyeket befutotta, hol a különböző osztályú és fajtájú szépnem meg szokott fordulni, és még nem talált nőt, ki tetszését különösen megnyerte volna. Szép, igen szép, ezt sokról mondta, de választani nem tudott, melyik *neki* legszebb. Mintegy két hét telt el így, és ő esténként⁴⁰ a bástya sétányán magában bolyongva, búcsuztató verseket dudolgatott szíve fölött, azt hívén róla, hogy annak koporsó-

fedele nem nyílik meg többé a szerelem feltámadásra hívó trombitaszavára, s úgy időtöltésből, gondolá magában, játszuk a szerelmet ezután, s tartsuk bolonddá szívünket.

Ez idő alatt mindig gyakrabban gondolt Adriénára, s midőn 5 színházakban, templomokban, hova szorgalmasan eljárt, szigoru szemle alá vette a főváros szépeit, a végmegállapodás mindig az volt, hogy Adriéna szebb mindezeknél. Egy éjjelen azt hitte, hogy álmodik Adriénáról, beszélt vele, s oly élénken hallotta hangját, hogy visszafelelgetett neki, s egyszerre meg-
10 rettenve vette észre, hogy ébren van. Fölkelt, s bizonyos félnék nyugtalanság, valami kétségbeejtő előérzet reggelig nem hagyta alunni. Reggel azon ötlete támadt, hogy lefesti Adriénát, és azonnal kiment műállványához a herceg palotájába, ott be-
15 zárkózott, nem ereszte magához egy hétig senkit, s Adriéna arcképe készen volt; midőn barátja a maestro meglepte őt, annyira el volt merülve Adriéna képének bámulásába, hogy ismét fennhangon beszélt vele, még pedig igen édesdeden, úgy hogy barátja kezét érezvén vállán, oly zavarba jött, hogy barátját hirtelenségében fellökte. Ez aztán elég komikus
20 helyzet volt, hogy mindketten jót nevéssenek. Miután ismét visszakomolyodtak, a mester megvizsgálta a képet, s jól jegyzé meg, hogy Manónak a lelkesedés fokozhatta műgondját, mert ebben magát multa felül. És pedig nemcsak a festmény igen szép, de maga a kép is. Az arc gyönyörű, hanem egy hibát
25 ejtettél.

— Lehetetlen! — vága közbe Manó.

— Kezeit nagyobbra festetted, mint az arány kívánja

— Az nem igaz, — szakítá félbe hirtelen — e kezek arányban állanak a termettel.

30 — A szenvedély vakít el, különben belátnád, hogy ez a szép Adriéna ami a kezek picinységét illeti, ezzel nem dicsekedhetik.

Manó megrezzent és arca lángba borult. — Te is ismered e nőt? kérdé csodálkozva.

— Nem csak ismerem, de rajzoltam is. Talán szerelmes
35 vagy bele?

— Egy hete tudom azt, hogy szeretem.

— Örült ember, végy magadnak kötelet, és akaszd föl magadat, még ma. Fogadd szavamat Manó, és *nem bánod meg*, ha felkötteted magadat. Ládd, ha nekem a fogam fáj, várok
40 48 órát, azután ha mégsem szűnt meg, kihúzatom, mert ha ki nem húzatnám, meglehet, hogy fél évig egyre fájna, és

mégis ki kellene húzatnom utóvégre is, holott így megkímélek fél évi fájdalmat. Vagy ki kell átkoznod szívedből e nőt, kit soha nem bírhatasz, vagy lödd meg magad, különben rosszabb leszesz a középkor rajongó vezeklőinél, kik sanyargatták, szeges korbáccsal verték testöket, — te pedig pokoli kínokra vetted lelkedet percnyi kéj reményében, mit soha sem érsz el. Én ismerem e leányt. Aminó sugár, egyenes a termete, oly félszeg növésű a lelke. Aki helyzetével merőben ellenkezőleg cselekszik, kinek fogalmai nincsenek, csak ösztönei, azt nevezhetem félszegnek, kiképezetlennek. E leány önmagával sincs tisztában, és ha te rejtelmes lénynek hiszed, ő nem egyéb, mint — hóbortos. Midőn a magyar főváros lakosa voltam, ismertem őt és életmódját. Én különben csaknem az egész városrészt ismertem, hol ő lakott mostoha anyjával. Kizárólagosan csak katonatisztekkel társalkodott, kiknek rangjuk szerint adott előnyt az udvarlásban. Más emberrel csak azon esetben szólt, ha bárói vagy grófi cím pótolta a paszomántos ruhát. A szerelemről frázisnak járja, ha esztelen, de ha az, úgy akár célt ér, akár nem, mindkét esetben szerencsétlen.

Manó egy széken ülve hallgatta az erkölcsi tanítást, szemben a képpel, melynek bájaival mérlegbe vetni látszott a halottakat; barátja magára hagyta, és ő óra hosszant ült a képnél, mialatt Adriéna képe minden vádra nemet mondott neki. Hazugság amit az emberek mondanak, és tévedés az, amit barátja állít, — ez volt eredménye a tépelődésnek. Mindazáltal mégis óhajtotta, vajha szenvedélye más tárgyat találna, és a képet betakarta, föltevén, hogy egy hónapig munka nélkül járand kelend a birodalmi fővárosban, megfordúl mindenütt, hol a szépnem tömegesen, mintegy vásárra megjelenik, s ha ez idő alatt nem történik változás, akkor — legyen átlépve a Rubicon.

Midőn a főváros felé hajtatna, — estefelé volt az idő — bérkocsija feldőlt, s térdét keményen megütötte. A veszély oka volt, hogy egy az úton eldőlt ittas embertől a lovak hirtelen visszariadván, a rúd eltörött. Az ütés, mit Manó szenvedett, olynemű volt, mely öt percig iszonyú fájdalmat szokott okozni, de aztán végkép megszűnik. Alig telt két perc, midőn egy érkező úri fogatból szép ifjú nő lép hozzá, s mivel Manó még egyre a földön görnyedve ült, a nő azt hívén, hogy tán veszéyesen sérült meg, segélyére kívánt lenni. Még elég világos volt, hogy Manó kivegye, miszerint oly szép nővel van dolga,

minőt e városban eddig hiába keresett. Mialatt szép arcát vizsgálta az ismeretlennek, azalatt átgondolta, hogy igen jó volna az alkalmat el nem szalasztani, s bár fájdalma már csaknem megszűnt, úgy tetette magát, mintha szólni sem tudna a⁵ kínoktól, azt értetvén meg jelek által a szép nővel, hogy bal lába eltörött; a szép nő a mi humanistico-romantico fogalmaink szerint vélt cselekedni, ha Manót a bérkocsissal és saját kocsisával saját úri fogatának kényelmes kabinejébe viteti, hol azután Manó mindig ki tudta kerülni a választ a szép hölgy kérdéseire kiléte iránt. Midőn beértek a város azon részébe, hol bérkocsik állottak, ájultnak tette magát, nehogy valamely bérkocsis gondjaira bízotván, elhagyassék az ismeretlen pártfogótól. Így annak nem volt egyéb mit tenni, mint szállására vinni, hol midőn a cselédek távoztak a szobából, fölkelt, s¹⁰ összeütötte bokáját. Manó a kocsiból kiszálltakor fölismerte a fogatot, melyen jött; ez ama maecenásé volt, kinek palotáját felvette; a szobában pedig a főúr arcképét látván függni a falon, melyben saját munkájára ismert, könnyen tájékozta magát. Manó ily képet vagy hat párban másolt le, — ha, gondolá²⁰ most magában, mindegyik hasonló célra készült, úgy a főúr gyönyörűen játsza ki a keresztény monogamiát.

— Szép hölgy, én Hadonai Manó vagyok. Önnek pedig nem szükség magát bemutatni. Én ismerem önt. Nevét ugyan nem tudom, de az mindegy; híhatják önt például Constanciának, azért ön sokkal civilizáltabb, semhogy e név értelmének,²⁵ mely egy unalmas ókori erényt, az állhatatosságot jelenti, megfelelné az életben. Önt X úr hébehóba meglátogatja, nemde?

Constancia — mert nevét Manó véletlen s tudta nélkül eltalálta — meglepetve mereszté szemeit Manóra, hát már annyira nem titok az ő állapota, hogy mindenki ráismer? ! — e gondolat borzasztotta át. Majd összeszedve magát, szóla szigorún:

— A mint látom, önnek mi baja sincs, nem is igen volt . . . Természetes, mivel jószívúségemre szüksége nem volt, nem is tartja érdemesnek azt megköszönni, sőt ellenkezőleg sérteget . . . Mire nézve azonban ki kell jelentenem, hogy van módodom önnek illetlen magaviseletétől szabadúlni . . . különben is azt következtetem ildomtalanságából, hogy oly állású és származású lehet, kivel nem büszkeség érintkeznem

⁴⁰ — Úgy van, szép hölgy, nem kell vala önt emlékeztetnem sorsára, állására, mellyel nem büszkeség érintkeznem. Ön azt

hiszi, hogy aki önnek viszonyát tudja, az nem — tisztelheti önt. Nem tudom, mennyit értek a tiszteletből, de hogy imádom önt! — sőt, ami több oktan, féktelen szenvedéllyel — azt elhiheti nekem, s hogy rögtön megítélhesse vonzalmam nagyságát, azért tudatom önnel azt, hogy viszonyának titkával bírok, s mégis, mégis imádom önt.

Hadonai azt hitte, hogy nem tévedhet, midőn Constanciát X úr kedvesének tartja, s ismervén az efféle fiatal hölgyek szívvilágát, gondolkodása módját, tudván hogy szívöket szerelem ígérétevel, fejüket a kalandszerűséggel lehet megvenni, hirtelen kész volt fortélyával.

— Imádom önt, szép hölgy, és pedig régebben mint ön gondolja. Tudja meg, hogy úti kalandom kicsinált volt, s tervszerű feldőléssel életemet veszélyeztettem, csak hogy önnel találkozhassam. Én nem adhatok önnek fényes termeket, gazdagságot, mint ő, ha ezt ugyan tenni akarná, de ha becsület és szerelem egyértékű, úgy önnek becsületeért, szerelem fejében véretem hozom áldozatúl, ha az esetek szüksége úgy kívánja, mondja meg ön szép nevét, kérem — és engedje, hogy kezét hódolattal megcsókoljam .

Manó mindezt a hamis páthosz ama könnyen fölismerhető hangján mondta el, melynek túlságában vagy pajkos tréfa, vagy dévaj csúfolódás rejlik . Constancia e hangból, s Manónak őszinte hamisságot eláruló szemmosolyából kiolvasta, hogy ez az ember az övével tökéletesen rokon egyéniség, s előtte nincs miért kendőzni magát.

Föllépte mindenesetre oly ügyes volt, mely már magában elég megnyerő erővel bírhatott, e mellett Manó férfias, deli alakja is bírt nem csekély vonzerővel.

Constancia a meglepetés, hirtelen támadt rokonszenv, s olyanféle öröm kifejezésével, midőn az ember valami becses tárgyat véletlen talál, nézett egy darabig Manó szeméibe, azután a bizalom és fesztelen őszinteség által mintegy átváltozva, fölkacagva mondta:

— Valóban, meg kell önnek mondanom, hogy önnél *kedvesebb gazembert* még nem találtam . Megbocsátom önnek nyers föllépését, hisz ön könnyen vetemülhetett oly véleményre felőlem . Mert nem tudja, nem tudhatta, hogy én X-nek nem kedvese, hanem házasságon kívüli leánya vagyok.

A „leánya” szót Constancia némi büszkeséggel mondta ki. — Édes szépség, ne akarja magát szebbé tenni előttem oly

festékkal, minél a szégyenpirt is többre becsülöm. Ha ön valóban X úr gyermeke, úgy önnek szégyenelni kellene magát származása miatt. De ön épen azért mondja ezt némi büszkeséggel, mert az állapotnál, melyben él, még ezt is tisztességesebbnek tartja. . . Látja, ezzel is elárulta volna magát előttem, ha egyébként nem ismertem volna ki titkait. — Ne szóljunk egyébről, mint hogy én önt imádom.

— Vigyen el az ördög, ha nem magad vagy az — kacagott bosszúsán Constancia. Valóban, mondja meg ön nekem, ki és micsoda ön?

— Én először magyar ember vagyok, azután színész, festő és énekes, legvégül pedig mód nélkül szegény ördög, aki nem tudja eléggé se lefesteni, sem eljátszani, sem megénekelni, mennyire szereti önt.

Constancia észre sem vette, hogy Manó karjai közt van, s az tüzes csókokkal halmozza el. Constancia oly lángot érzett szívében, minőt még soha eddig. Anyja és a házi cselédek oly szigorú felügyelet alatt tartották, hogy hasonló percekre ha könnyelműbb lett volna is, alkalma nem nyílt. Ő különben 13 éves korától nevelve lőn amaz állapotra, melyben volt, anyja által, mint sok más leány a mai világban. Mint még 13 éves leány bemutatott X úrnak, s a legszorosabb elzártágban tartatott idősb koráig, midőn aztán annak kedvese lőn. — Két dolgot kell az e célra növelendő leánnyal megkedveltetni: a dologtalanságot és a fényüzést, azután kész árucikk lesz belőle. Nem hinnétek, hogy az ily leány, midőn még szűz érzelmei öntudatlan alszanak keblében, csak a könnyű henye életet, s a szép ruhát, ékszereket szereti, — mi könnyen feledi önmagát. Legyen a vevő ezüstfejű tipegő öreg, mutasson neki fényes terveket, egy-két egyenruhás cselédet, szép fogatot, s mint a madár, örömpesve fut kalitkájába. Mert ekkor még azt hiszi, hogy csak ebből áll az élet boldogsága, és nem hiszi, hogy valaha a tipegő, öregén kívül mást fog szeretni. Azt hiszi, hogy nem vétkezik, midőn e lépést teszi.

Midőn Constancia még 12 éves kora előtt anyja szegény házában legtöbbször hajában sült burgonyát evett, azt hitte, hogy ha valaha az uraságok kosztjára kerülne, soha rá sem nézne a burgonyára. Öt évi részint kövér, részint mesterkéltségek eledelek után, úgy megkívánta a burgonyát, hogy jobb ízűn ette, mint a fagyaltat. Aztán végig nézve szép szobáin, azt gondolta, hogy ez mind igen kellemes dolog, s mindenesetre jó lenne ben-

nük holta napjáig megmaradni, és valóban boldognak érezne magát e kényelemben, — ha még valami nem hiányoznék. Mily boldogok azok, gondolá, kiknek szép szobáikban ez a valami is megvan. Midőn e szobákat elfoglalta, azt hitte, hogy ő is oly⁵ gazdag, mint mások, kik hasonló külső kényelemben élnek. A legdrágább eledel nem ízlik, ha só nincs benne, egy csöpp ecet a nektárt élvezhetlenné teszi. Constancia kezdte magát igen kényelmetlenül érezni szobáiban, melyek nem voltak az övéi, s azt kérdezte magától, mikor és hol leszek én otthon? Aztán¹⁰ az ember megszokta gyűlölni, ha előbb szerette is, azt a birtokot, melyet két áron vett, mert mindig az jut eszébe, hogy megcsalták vele, s többet adott érte, mint a mennyit ért. Utóbb aztán még potomabb áron adja el másnak, csakhogy ne lássa többé.

¹⁵ Midőn a lázas ölelkezések véget értek, hirtelen megváltoztak a szerepek. Manó oly hidegen nézett Constanciára, mintha azon gondolkozott volna, hogy most gyalog, avagy bérkocsin menj-e valamelyik kávéházba. Constancia pedig nyakába borult, és csókokkal halmozva el, kérte, rimánkodott, hogy ismétlje²⁰ még egyszer szereti-e, fogja-e szeretni őt, mert ő valóban most szeret először igazán.

— Azt nem ismételhetem önnek, édes Constancia — felelt Manó hideg nyugodtan, — és pedig azért, mert amit ismételni akar az ember, szükség, hogy előbb mondta legyen azt. Én²⁵ pedig önnek egy szóval sem mondtam eddig, hogy szeretem. Nem, azt nem mondtam, bár nagyon igaz, hogy meglehetősen ittas voltam önnek ragyogó fekete szemei sugarától, hófehér válla szép fényétől, és holló hajának bátorító sötétségétől.

Constancia merőn nézte meg Manót, mintha mondta volna:³⁰ hát olyan szemtelen ez ember, hogy tagadni meri, mit alig egy negyeddél előbb mondott.

— Semmirevaló, csintalan — szóla hozzá gyöngéden érintve arcát újjaival, — tréfálni akar örökké velem. Nem, most ne dévajkodjál, mondd nekem komolyan, hogy szeretsz, hisz³⁵ én még komolyan érzelemmel mondott szót férfi ajakáról nem is hallottam.

— Egy cseppet sincs tréfálni kedvem, édes Constancia. Amit mondtam, azt nem tagadtam: imádlak igenis, de nem szeretlek. Ha ezt mondanám, akkor nagyon hazudnám.

⁴⁰ — Ne bohóskodjál velem — szeretni vagy imádni, az mind-egy.

— Oh ez nem mindegy — de mégis nézd, ez egyetlen gyűrűmet neked áldozom.

Constancia nem magyarázhatta ugyan meg magának, mi ösztönözheti ez embert ennyi paraszt bántalom elkövetésére, de azon tépelődni nem volt ideje, mert oly haragra gyúlt, hogy szinte zöldült bele. Fölkelt, s bosszút lihegő tekintettel mérte végig Hadonait, ki a gyűrűt nyugodtan toltá ismét vissza ujjára.

— Ön haragszik rám, pedig én nem látom át okát. Haragud-jék ön arra, ki az igaz, hogy ezerszer többet adott önnek, de mindenét elvette. Ezért ön nem haragszik. Isten önnel, szép hölgy.

Manó az ajtótól visszanezve Constanciára, látta, hogy annak arca oly kifejezést tükröz vissza, mely nemcsak több kíméletet érdemel, de mély szánalomra indította őt. Constancia bámuló szemei azt látszottak kérdeni: hát ily gonoszak, kegyetlenek a férfiak? hát csakugyan nem kell azoknak oly keveset is elhinni, mint amit ő elhitt, és végre pityergésre álló ajkai vonaglásában az önvád szavainak értelme látszott, mely azt súgta neki: úgy kell neked, könnyelmű nő! érdemed szerint bának veled.

Manó visszatért és leült. Elhatározta magát egy rá nézve keserű és Constanciára nézve fájó erkölcsi műtét végrehajtására.

— Jó Constancia, kezdé Manó — ne vádolja önmagát; ha ön azt hiszi, hogy vétkezett, midőn sorsa épületét a könnyelműség futó homokjára alapította, nagyon csalódik. Ha ön azt hiszi, hogy a világ ellen és nem saját maga ellen vétkezik, még jobban csalódik. Nem ön a végzetet, hanem ön saját magát, boldogságát sorsolja ki. Jobban csalódik ön, mint ama vad emberek, kik hitvány üvegdarabokért gyémántokat adnak. — Ön inkább vértanú, mint kalandor. Miért? mert ön keblében nemes érzelmek rejlenek, melyek halva születnek az öntudat napvilágára; világosabban szólva, akkor ismeri fel őket, mikor már azok nyomorékká vannak téve, hasonlóan amaz idéetlen szülött-höz, mit az anya *hiúsága* a válszorítóval tett ferdévé. Erőszakos gyakorlati gyógy mód néha még segíthet e nyomorékokon; az *önmegtagadás* egyenesítő, bár kínos ráamája alatt még visszanyerhetnék valódi formájokat. Egyébiránt, ha ezt nem bírja tenni, legjobb mód, ha a szellemet az öntudatlanság mákonyával altatja el. Lássá édes Constancia, ha a nők, csaknem kivétel nélkül, nem imádnák jobban a fényűzést a benső megnyugvás-

nál, *úgy a pénz elveszteni értékét*, s mi lenne a világból, mely utolsó bálványát is összeomolni látná? Mi lenne e nemzedékből, mely cselekvőségének egyedüli és főrugóját — a pénzt — elveszteni. E pénzt nem a bankházban verik, azt önök csinalják, mert önök hiúsága, fényimádása ad neki értéket. A pénzre nem azért van szükség, hogy ruházkodjunk s kenyeret vegyünk rajta, — e célt nélküle is könnyen elérnénk. Minden szélsőség oka, mi a társadalomban látható, önök hiúságának, nagyravagyásának határtalanságában rejlik. Nem szép, nem nagy-e az öntudat nőinkben, hogy ők oltották a férfikebelbe a dicsőség nemes vágyát, s ha a világ minden koldusa, minden éhenkórása, rablógyilkosa, tolvaja, családja, szóval — minden szerencsétlen embere egy csoportban volna látható — önök úgy nézhetnének végig rajta, mint saját hadseregükön, s büszkén mondhatnák el: ezt mi cselekedtük. Avagy ha önöknek tetszeni lehetne szőrgubában, úgy mint a legutolsó divat szerinti frakkban, egyszerű házban, úgy mint a palotában, — ha önök többre becsülnék a szegény erkölcsöt a fényes gazdagságnál, ha önök előtt a lángeszű rabló, a szemtelen kalandor, a szívtelen zsarnok *érdekesebb* nem volna az egyszerű jószívúségnél, ugyan kinek és miért jutna eszébe, hogy oly fárasztó és veszélyes szerepekbe kapjon, mint a főbbieké?

Manó könyörtelen hideg vérrrel új szivart vett elő, és rágyújtván folytatta:

— A pénz ágióját a világesemények hévmérik, de a pénzdüh ágióját egyenesen önök divatkórsága és szívtelessége mozgatja. Ha önben sohasem ébred föl a vád, hogy kedvesebb érzelmeit játszotta el e nagy börzejátékon, úgy ön boldog. Jaj önnek, ha van önben nemesebb rész, mely szunnyadott, míg ön éber hiúsága alkudott rá, és eladta. Őrizze ön meg szívét a szűzies, paradicsomi szerelemtől, s ne menjen megkívánni oly szenvedélyt, mit ön multjával kigúnyolt már. Vigyázzon, őrizkedjék, hogy ne szeressen — igazán. Egyébiránt ön találni fog millió embert, kit szerethet, mert viszonzni fogja, de ha ön történetesen belém szeretne, úgy megátkozna, hogy született. Én ama szerencsétlen emberek közé tartozom, kiknek száma — isten jószántából — igen kevés, kik mezitláb járnak, de akik, ha például önnek fején a világ első koronája volna, meghagynák önt örülni és mégsem szerethetnék önt. Úgy hiszem, ilyen bolondra nem talál ön többé, de még kevésbbé lenne örült ön, hogy ilyen bolondot szeressen.

Manó harmadik szivarra gyújtott és távozott, midőn az ajtóhoz ért, azon X főúr lépett be, ki leginkább azon ütődött meg, hogy oly embert lelt Constanciánál, ki őt ismeri. Az ördögbe, mondá — eltévesztettem a házat — és hirtelen visszafordulván eltűnt, de előbb egy pillantást vetett Constanciára, melyben annak felmondta a viszontlátást.

III.

Constanciától ezennel búcsút vehet az olvasó, többé nem fogunk találkozni. Sorsáról elég legyen annyi, hogy — mint¹⁰ Petőfi mondja — ő is

Ott fenn született az égen,
S gyalázat sarával megdobálva
Halt meg itt lenn a földön — szeméten.

Akinek tetszik, sajnálja, hiszen sajnálni lehet a legnagyobb¹⁵ gonosztevőt is, — a pusztá sajnálat a *mi* kincsünk, s nem azé, ki sajnálatunk tárgya. Az ember addig nem teljesen romlott, míg önmagát tudja sajnálni, mert csak káröröme lehet annak, ki többé önmagán nem szánakozhatik. Az nem fog szánakozni többé senkin, semmin.

²⁰ Talán Hadonait hibáztatja valaki? Vessen követ rá az, s mondja neki, hogy ő gonosztevő. Jól fog neki esni, mint ki a gőzből a zuhany alá megy.

Minden ember jó akar lenni önmagához, s boldogságot keres. Hadonai még eddig nem tudta, mi által lehet az emberek leg-²⁵ boldogabbika. De midőn Adriéna képét hónapokig bámulta, midőn észrevette, hogy minden iránt közönyös kezd lenni, s a tenger szenvedély, mely erős keblében majd e majd ama tárgy iránt időnkint felváltva föllobbant, egy tárgy iránt kezd összpontosúlni, — érezte és tudta, hogy csak e tárgy bírása³⁰ által lehet boldog, de egyszersmind megdöbbenve gondolt rá, hogy hát ha ezt soha nem bírhatja?

Ha tudta volna, hogy e nő úgy van alkotva, miszerint annak szerelmét pusztán szerelemmel megnyerni nem lehet, sőt hogy pusztán szerelemmel csak visszatetszést idéz elő benne a férfiú;³⁵ ha tudta volna, hogy előbb, mintsem szerette Adriénát, előbb valamely szeretetreméltó kalandorságban kell kitűnnie; ha is-

merte volna a nagyon régi igazságot, miszerint a kacér nőt, ha szerelmét fölkelteni akarjuk, előbb kínozni kell; ha tudta volna, hogy a nő természetétől szolgaságra van teremtvé, s azért oly férfiút nem is szerethet, kinek szenvedélye oly határtalan, ⁵ hogy e miatt bájainak rabjává lesz, a helyett, hogy azokon uralkodjék, — ha mindezt tudta volna, úgy vagy követte volna ez igazságok útmutatását, jó eleve föbe lőtte volna magát, de semmiesetre oly vak bolond nem lett volna, hogy Adriénáért örjöngjön a boldogtalan.

¹⁰ Egyszerre csak azt vette észre Hadonai, hogy a szó szoros értelmében meg van rontva Adriénától, a boszorkányok leghatalmasbikától és legszebbikétől. És kit ronthatnak meg leginkább, s legátkosabban a boszorkányok, ha nem épen azokat, kik legvigyázatlanabbak, kik erre készülve sem voltak, kikben ¹⁵ *legtöbb* a megrontani való?

Hogy és hogy nem — magyarázzák meg a delejesség tanulmányozói — Manó éjjelenként ébren és álmában Adriéna hasonlíthatlan szép hangját hallotta szünet nélkül, nappal pedig Adriéna szemeitől semmit se látott. Arcképén ama kezeket ²⁰ csókolgatta, melyeket mesterbarátja nagyoknak állított. Egyszer ily váratlan pillanatban a főúr lepte meg, ki Manó háta mögött sokáig nézte a képet.

— Ki és hol e kép eredetije? — kérde Manótól.

Manó meglepetve, de egyszersmind dühösen ugrott föl ²⁵ lyéből.

— E képnek nincs eredetije — felelé szünet mulva, — e kép csak eszmény.

— Azért csókolgatja ön kezeit, melyeket nem hiszem, hogy parányiságukért csókolgatna. Akarom tudni, ki e nő?

³⁰ — Uram — mondom, hogy e kép csak eszmény, én nem látam, nem ismerek ily nőt.

— Eh — hazudik ön, s hogy mer ön nekem hazudni?

Hadonai lélekzete szorult e szavakra; de egyebet nem tett, minthogy a főúrnak felmondotta a szolgálatát.

³⁵ — Mehet ön isten hírével — e képet megtartom.

— E képnek nincs ára.

— Megbecsültetem, s hatszoros áron fizetem ki.

Hadonai egy mérges folyadékkal végig öntötte a képet, hogy annak többé vonásait senki nem vehette ki.

⁴⁰ A főúr, ki melleleg mondva, indulatos, de különben mint főúr szeszélyre, vagy ellenállásra soha nem találván, bátor csak

szolgái előtt volt, oly dühbe jött, hogy Manó felé indult fölemelt kézzel.

Manó pedig, kiről szinte melleleg megjegyezve, bábszerűleg szép ugyan nem volt, de arca oly erőteljes vonásokkal bírt, melyek a haragnak megdöbbentő kifejezést tudtak adni, egy lépést hátrált, és öklét emelve föl, az elszántság oly határozott hangján kiáltá:

— Uram — ne akarjon ön meghalni.

Hogy X főúr dühében jónak látta megelégedni egy-két¹⁰ „Canaille”-féle kitételrel, s a fenyegetéssel, hogy majd meglakol e vakmerőségeért, és azzal hirtelen távozott.

Hadonai pedig a „Canaille” szónál keserűen emlékezett fejedelmi származására, mit ha titkolnia nem kelle, most édes elégtételt vehetett volna e szavakért.

¹⁵ A főúr valóban — önmaga előtti szégyene is növelvén dühét — kész vala jogtalan bántalomra Manó ellen, s szolgálival akarta kidobadni Manót. A lépcsőn találkozik a maestróval.

— Mondja meg ön nekem ama nő adressét, kinek Manó szobájában láttam arcképét.

²⁰ A maestró mindent hűségesen elmondott.

A főúr egyet gondolt, aztán lemondott szándékáról, hogy Manót kivettesse palotájából. Sőt egy jó csomó bankjegyet küldve Manónak, rövid bár, de szelíd s megnyerő hangon írt levelkében. Manó azt szintén engesztelő szavakkal töltött levélben²⁵ visszaküldötte, miután megtudta maestrójától, hogyan állna a dolgok, s összepakolván holmiját, útnak indult volna még azon este, de nem volt elég költsége rá. Ha tán későn érkezem! gondolá, és veleje meggyuladt. Nem csoda, ha ez állapotban oly esztelenséget követett el, hogy Adriánának levelet³⁰ írt. Elszakgatott vagy tízet, mert maga is érezte, hogy nincs mit írnia Adriánának. De írnia mégis kellett, mert a föld égett alatta, ha nem írt. Tehát írt, és mit írhatott volna mást, mint a legvadabbat, legoktalanabbat: t. i. szerelmet vallott.

Midőn a postára tette, már szívesen visszavette volna a szerényből,³⁵ mert úgy tetszett neki, mintha Adriána hangos gúnycacáját hallaná Pesttől Bécsig!

És azt ugyan jól sejtette.

IV.

— Ez a Manó már most is meglehetősen kötni való örült, hanem hadd legyen még örültebb — gondolá a főúr. Amint maestrom leírta e leányt, nem kell féltennem, hogy e szegényházi 5 fráternek megengedje csak kezét is csókoltatni. Lakását ugyan még nem tudom, de az segédem dolga. Hadd legyen e fickó még örültebb, aztán oly kárpadot készítek számára, melyre nem ő fekszik ugyan, de az örök életben is fájni fog neki, ami ott történik.

¹⁰ Így gondolkozott a főúr.

V

Pár hóval ezelőtt nem volt megközelíthetlenebb gőg, mint a Hadonai Manóé. Önérzetében fölé helyezte magát minden-
nek. Ma nincsen alázatosabb, félénkebb, mint ő, mintha egy 15 üres templom közepén állana, melynek területén földindulás van, s ő minden percben várná, hogy a templom össze és fejére omlik.

Nem volt babonás, nem hitt a természetfölötti, az emberi ész előtt hihetetlen, megfoghatlan szellemekben; most azon 20 tépelődik, ha nincsenek-e valóban szellemek, mik őket megrontották.

Midőn Örvényiék ajtajához ért, nem hiába gondolta, hogy jobb be nem mennie. Mit keressen ott, hol a jó tanácsadó ész egyetlen okot nem képes felfödözni, mely reményt nyújtson 25 számára?

Csak az ilyen emberek, mint Hadonai, megtanulhatnak azt, hogy a nőket szerelemmel nem meghódítani, de csak elidegeníteni lehet.

Mi lenne a világból, ha egyszerre a férfiak elkezdének oly 30 megátalkodott híven egyet szeretni, hogy ezen kívül másra nézni se tudnának? Hisz akkor aztán egyik se féltené magát, s a nők nem uralkodhatnának; oda lenne a fényűzés, divatkórság, az érdekes kalandok és a világ tarka-barkasága. A nők saját nemök gyarlóságát védelmezik, midőn a férfiak állhatat- 35 lanságát előmozdítják.

Az ostromlásban csak két harcolási mód van: roham, vagy kiéheztetés. Amely nő a rohamot visszaveri, azt kiéheztetés-

sel lehet és kell elfoglalni, ami következőkép történik: kedvesed szeme láttára udvarolj mind dühösebben másnak; ezt annál könnyebben teheted, minthogy akiért nem őrjöngsz, azelőtt nem félsz hibázni, s fesztelen könnyű tudsz lenni; minél hiúbb a te kedvesed, annál hidegebb közönyösséget mutass iránta, azalatt, míg mindenek szeretetét kiérdemelni törekszel. Midőn aztán apró, de érzékenyen bántó sértések túsúrásai után elegendő rést látsz, midőn észrevetted, hogy a kedves már titkon sírt is miattad, akkor hirtelen fordulj felé, s vallj neki szerelmet, de vigyázz, hogy e rohanást alkalmas időben, midőn hiúsága alszik, akkor intézd, mert ellenkező esetben még újra lábra áll ellened, s még egy ideig húzza halasztja az önmegadást.

Ime, ez egyszerű, de rég időktől megalapított alapelveket sok ember már iskolás korában megtanulja, s ellenük sohasem vét. Ha Manó egy óráig előbbi józan eszével gondolkozhatott volna, szintén rá jött volna e rég feledett igazságokra. De ő már örült volt mindenre inkább képes, csak higgadt, gyakorlati irányú gondolkozásra nem.

És az ég szerelmére! Van-e csüggesztőbb s elhálózóbb állapot, midőn büszkék vagyunk, és pedig méltán, jogosan, nemesen büszkék, de büszkeségünk okát épen azok nem ismerik, kikkel azt legörömestebb óhajtanók megismertetni? Így volt behálózva Manó is. Örvényiek küszöbére le kelle tennie büszkeségét, mert azon belül azt nem ismerték. — Arra, hogy teremtő géniusz van valakiben, mely a szerint, amint az idők súgják s a viszonyok sodorják, győző hadvezér csak úgy tudna lenni, mint kitűnő szónok vagy művész — erre a géniuszra Örvényiéknél nem előlegeznének két krajcárt. Egyedül származására lehetett volna büszke, de erről hallgatnia kelle.

Már most még egyet. Minden jelek arra mutattak, hogy Adriéna addig legtöbb rokonszenvet érzett Manó iránt minden udvarlója között. Már ez aztán különös, de hiszen épen az való igaz a nők életében, ami különös. Midőn eltávozott Manó Pestről, annyiszor emlegette őt, hogy Ágota már csaknem azt hitte, miszerint Adriéna szerelmes. Így volt ez azon óráig, melyben Manó levelét vette. Egy hétig egyszer naponkint elővette e levelet, és kacagott rajta néha a könnyezésig. Adriéna azt hitte, hogy Manó ostoba, — mert örült emberekkel még nem volt dolga — és Manó elvesztette előtte érdekességét.

Mint a koldus, olyan világtalan hódolattal közeledett Adriénához, és örömet kezét csókolt volna még a kis „Bibor” kutyának is, ha tudta volna, hogy ezáltal Adriénának kedvében jár, ki mód nélkül szerette Bibort.

⁵ Első napon még valamennyire egyenesen tudott állani Manó; elég ügyesen viselte magát, és ha valami finomul megértette volna Adriénával, hogy az a levél csak tréfa volt, példáulú egy helyen vita közben fogadásból történt, ha Adriéna egy ily levélre felelne-e, — így mindent újra rendbe hozott
¹⁰ volna. De Manó elég őszinte bolond volt, úgy bele bámulni Adriéna szemeibe, hogy szinte égni látszott Adriéna szeme fényétől; e nézésből Adriéna kiolvasta, hogy szegény Manó már nagyon odáig van, a porban fetreng előtte, s jól fog esni szegénynek, ha ő amúgy en passant — néha egyet tiporni fog
¹⁵ rajta.

Azt hiszitek, nem gyönyör a kínzás? Nem az többé az érettség korában, de emlékezzetek vissza gyermekkorotokra, midőn egy békát fogtatok, nemde kipányváltátok s vesszőztétek kaján örömmel? Ha az embereket bosszanthattátok,
²⁰ károsíthattátok, nem pajkos diadalérzet dobogtatta-e kebleteket? Ilyen a gyermek ártatlan kedélye; tisztaságában felszabadítva érezi magát minden csintalanságra az érettebbek iránt, mintha az égből valaki súgná szívöknek, hogy ezek a meglett vének eleget ettek már abból az édes almából, amit
²⁵ még ők nem kóstolhattak meg. Ilyen kedélye van a fiatal leánykáknak is. Szeretik gyötörni az erőteljes férfiakat; de valamint a gyermekek között vannak határozottan gonosz hajlamúak, kik dajkájukat is megverik, úgy a nők közt vannak sátáni lelkek, kiknek gyönyöre telik a teljes elkárhoztatásban,
³⁰ — és hogy ezek közé tartozott-e Adriéna, ítélje meg az olvasó.

Szívesen fogadta Manó látogatásait, melyeken a beszéd tárgya néha igen mulatságos volt. Manó beszélt a természet és a művészet szépségeiről; a szív és érzelem gazdag világáról — Adriéna következetesen elveihez — beszélt a fényes ter-
³⁵ mekről, gyönyörű lovakról, a gazdagság boldogságáról stb. A kis Bibort szenvedélyesen simogatta ölében, de ha Manó közeledett, vagy kezét érintette csak, oly szemeket meresztett Manóra, melyek azt mondták: köszönd meg, hogy itt lehetsz, két lépésnyire tőlem, és rám nézhetsz; ha többet
⁴⁰ akarsz, ajtót nyitok, és azt örökre becsukom utánad. Egyéb-
ránt senki nem járt Adriénához: eljött a farsang, Manó félt,

hogy ha Adriéna bálba megy, ezer vetélytársa lesz (azt hitte, mindenki az ő szemeivel nézi Adriénát), de Adriéna nem ment bálba, nem ment színházba, valóságos remete volt a főváros rengetegében. Így tehát, míg egyfelől kétségbe kellett ⁵ volna esnie, másfelől e körülmény reményt adott neki.

Bálokról lévén szó, egykor dicsekedve mondá el Adriéna, hogy Y gróf két évvel előbb egy bálban annyira kitüntette őt, miszerint legtöbbet vele beszélt. Manó ismerte Y gróft, s jól tudta, mi szándékból szokott az rangján alóli nőkhez ¹⁰ leereszkedni. Édes nagysád — jegyzé meg rögtön, de tartózkodva, csodálom, hogy ön kitüntetésnek veszi, ha egy gróf önnek udvarol. Ebből látom, hogy ön vagy kevésbé ismeri az életet, vagy — koránsem annyira büszke, mint gondolám. Egy igénytelen sorsú polgárleányra nézve épen nem megtiszteltetés, de sőt igen kétes dolog egy gróffali ismeretség, s ha ön ¹⁵ még örült és szívesen látszott fogadni a gróf ama *kegyelmét*, hogy szemeit önre vetni méltóztatott, úgy én nemcsak a büszkeség árnyékát nem látom önben, de még hiúságát is a legveszelelyesebbnek, s egyszersmind legkevésbé tisztességesnek látom.

²⁰ E meglehetősen kemény kitételekre Adriéna arca elhalványult, s szeméből a kitiltó arkangyal pallosának fénye lövellt Manó szemébe. Mindnyájan elhallgattak, a helyzet feszes, fojtó lón; egy-két közönbös kitétel után Manó eltávozott.

Midőn újabb látogatást tőn náluk, Adriéna nem volt ²⁵ honn, s Ágota tudtára adta Manónak, hogy Adriéna sértve érezi magát azáltal, mert Manó őt „polgárleánynak” tartja. Adriéna nem polgárleány — mondá Ágota — az ő atyja, igaz, hogy csak egyszerű tisztos haszonbérő, de atyja nejének bátyja oly nőt vett feleségül, kinek öreganyja — bárónó ³⁰ volt! Ezt Ágota oly fontos képpel mondotta, hogy Manó, ha nem inkább bámulnia kellett volna ily mesésen fonák felfogáson — hangosan kacagott volna. Sokáig nézett Ágotára, tűnődve és mulatva magát a század műveltségének ily égető szatíráján . . . De még ennyi nem volt elég, hanem

³⁵ Ágota azt hitte, hogy Manó most le van forrázva, s rögtön elszégyelvén magát, szánva-bánva bűneit, bocsánatot kérend aziránt, mért nem olvasta le Adriéna homlokáról, hogy atyja nejének bátyja oly nőt vett feleségül, kinek öreganyja bárónó volt!

— Úgy ám — folytatá Ágota gögöt erőtető hangon — ⁴⁰ úgy beszéljen ön jövőre Adriénával, hogy az nem polgári, hanem sokkal magasabb származású nő.

— Én istenem, én istenem! — sóhajtá Manó hallhatón, fanyar mosollyal nézve Ágotára. Lehetséges-e az, hogy oly gyönyörű, oly okos szemű, oly kellemeli nő mint Adriéna . . . nem, nem, gondolá magában — a szépség még soha sem volt⁵ nevetséges . . . itt egyéb kifogás lehet.

— Ön talán pedig nem is — nemes ember jegyzé meg csípős kérdéssel Ágota.

Nem csoda, ha Manót émelvgős bosszúság fogta el. Ő, ki ha bevallhatná is fényes származását, nem kérkednék vele¹⁰ illetlenül és sértőleg, annál kevésbbé, mert sokkal büszkébb volt önmagára, multjára és még jelenére is, mint őseire — ő, kitől senkinek sem jutott még eszébe eddig kérdezni, ha nevét hallotta, vajjon nemes vagy báró-e, mert nevéhez annyi érdemet csatolt maga saját erejéből, hogy ez érdemek felül¹⁵ haladják egy kiváltság értékét — ő tőle kérdi most, hogy hát ki ő, és merre van hazája — s tulajdonképen e pont a föltétel, ha közeledhetik-e e családhoz ő, kinek nem egy főúri házhoz volt belépte, de nem használta azt, ama keserű, de szívós önérzetből, mely csak veszteségére emlékeztette.

²⁰ Manó belátta, hogy Adriénát oly vastag khinai falak környezik, melyeket lerombolni soha sem lesz hatalmában. Búcsuzni kezdé a gondolattól, hogy Adriénát lássa többé. Szánalom Adriéna iránt, és elvesztése fölötti bánat nyomta szívét. Ezalatt megérkezett Adriéna. Mi van csábítóbb, mint²⁵ a szépség, mi bírhat legnagyobb türelemre, mint a legyőzhetlen szerelem? Manó elfojtotta bántott önérzetének panasztát, s föltette magában, hogy az alázathoz folyamodik inkább, csakogy bejárását megtarthassa Adriénához.

Beállott az est; Adriéna a vaskályhán almákat sütött,³⁰ és a kályha mellé alacsony faszámolyra ülve, csevegett, nevetgélt oly vidoran, fesztelenül, háziasan, és egyszerre gyermeten, hogy Manó alig talált szavakat az édes bámulattól. Ez órában Adriéna oly idylli volt, hogy ismét lehetlen volt hinni felőle a főnebb mondottakat, pedig a beszéd tárgya³⁵ ismét arra térvén, Adriéna szóval mindazt erősítette. Míg a legnagyobb elégteliséggel költötte el almavacsoráját, helyzetét feledni látszatva, legmerészebb vágyairól beszélt, melyek tárgya paloták, fényes vigalmak voltak. Midőn kibeszélte magát, lassankint elkomolyult, végre szomorú lőn, s midőn⁴⁰ Hadonai saját nagy reményeinek, álmainak megghiúsultáról, csalódásairól beszélt, Adriéna először mutatkozott előtte

érzékenyültnék, s csüggedve mondá, hogy az ő vágyai tán soha, soha nem teljesülnek.

— És ha nagysád egykor bizonyos lesz benne, hogy vágyai nem teljesülnek be, akkor . . . úgy-e bár, folyamodni fog az élet valódi örömeihez, s élni fog úgy, a mint a végzet rendel, és mivel a sanyarúbb körülmények között leggazdagabb kárpótló kincs, legvigasztalóbb angyal, leghívebb barát — a szerelem, úgy-e bár, ekkor meg fogja hallgatni a szerelem szavát?

10 — Akkor, — mondá bánatosan, és inkább makacsul, de minden szenvedés nélkül, — akkor, kész vagyok meghalni .

Akár enyelgett, akár búsongott, haragudott vagy nevetett Adriéna, Manó azt mindig gyönyörűnek találta, ez hagyján, de igaznak is találta minden szavát, jelét. Midőn a leányok halni kívánnak, akkor szerelmesek, — gondolá, és véget vetni akarván kínos helyzetének, második oktan lépését követte el. Megkérte Adriénát, miután a legkomolyabb érzékeny szavakban szerelmet vallott neki.

20 Adriéna egyre pirult e beszéd alatt, de nem a szemérem pirja volt az, mely szép arcát lángvörössé tette. A sértett gőg lánggal égő haragja lobogott arcán, s midőn Adriéna főlegyenesedvén, megvetéssel végig nézett Hadonain, e pillanatban Adriéna alakja a borzasztó szépnek eszményét fejezte ki. Manó *iszornyal* fordult el tőle, és az érzés, mely keblét elfogta, kevés szavakban leírhatlan. A legsúlyosztóbb, legégetőbb szégyen, a bosszú és szerelem dúlakodtak szívében. Manó imádta Adriénát, és Adriéna ez imádás bevallását a legnagyobb meggyaláztatásnak vette magára nézve, legalább alakja ezt fejezte ki, és csak azért nem taszítá el Hadonait, mert nő volt. Adriéna egy szó felelet nélkül távozott a másik szobába, hol Ágota előtt indulatos gúnykacajban tört ki. Az élhétetlen! . . . a nyomorult! . . . mondá dühösen nevetve.

Hadonai kést vont elő, és Adriéna szobája felé indult
35 de szemei elhomályosultak, karja és egész teste reszketett .
a falba kapaszkodva, ingatag léptekkel ment ki az utcára, hol egy darabig a ház falához támaszkodva, igyekezett magához térni. Azután támolmogva bement egy étterembe, hol úgy rémlett előtte, mintha egy asztalnál jó baráti ülnének
40 együtt. Hozzájok ment, s szemeit meresztgetve rájuk, meg akart győződni, ha vajjon azok-e, kiknek gondolja őket

Egynek vállára tevé kezét, épen kérdeni akarta, . de az néma ijedtséggel távozott tőle, a többi pedig rémülten nézett egymás szeme közé.

— Fiúk — szólamlott az egyik — mindnyájan ismerjük
5 Hadonai Manó jó cimboránkat, mondjátok meg, nem ez-e ő?
Ha valóban ez ő, úgy az isten irgalmazzon neki .

Manó annyiban magához tért, hogy rájött, miszerint arcán iszonyú kifejezésnek kell lenni — s összeborzadván a gondolat-
10 tól, hogy ezek mind kitalálják, mi történt vele amennyire a szegény erőt adott neki, meggyorsította lépteit, s tántorogva bár, de hirtelen eltűnt az étteremből.

Egyik barátja utána futott, s karján ragadta. Édes barátom, szólt hozzá szelíden, ismeresz-e jó cimborádnak?

15 A gondolat, hogy örültnek hiszik, megdöbönté Manót, s jobban magához térni segítette. Jó barát — szóla hozzá hal-
kan, földre szegzett szemekkel, mert ez állapotában ember szemébe nézni nem tudott, — bizonyos esemény igen feliz-
gatott; de légy meggyőződve, hogy teljes öntudatom van
20 arról, miszerint semminemű olyan baj nem érhet, miben segítségre volna szükségem. Menj vissza és mulass, egyet járok, azután visszatérek hozzátok.

Egy ideig járt kelt néma, sötét utcákon, azért hogy embert ne lásson, mert a koldust maga fölött állani hitte, és azért
25 hogy ember ne lássa őt, mert azt hitte, hogy szegylene arcára van írva. Ha a bitófát sütik homlokára, ezt könnyebben viselte volna. De ismét érezte, hogy az egyedüllet veszélyes rá nézve, és emberek közt lenni óhajtott. Bement egy távoli kávéházba a Lipótvárosban, és körültekintvén, leült egy sarokba, hol
30 cukrosvizet rendelt. A kávéházban sok nép volt, nagy zaj, nem igen vették észre. Úgy tetszett neki, azaz hogy tökéletesen hitte, miszerint ő nem tartozhatik az emberi nemhez. Néhány percig ült így, midőn egy ór sétált el mellette, ki megpillantván őt, látszott rajta, hogy meghökken, s pilla-
35 natra megállván, gyanúsán szemlélgette, mint valami gyilkost.

VI.

Elég borzasztó, hogy azok is fölébrednek, kik el vannak temetve.

Mennyire fáj az elítéltnak az a napsugár, melyet utolsó
5 ébredésekor megpillant? Mi szép az élet akkor, midőn a pálcát eltörik fölöttünk. Az utolsó börtönszolgát sötét foglalkozása közben is mi boldognak képzeljük!

Adriéna volt az élet, és Manó azt elvesztette. Adriéna szép lehetett másnak is; de legszebb volt annak, ki benne saját
10 életét — önmagát szerette. Mondjátok e szerelmet önzőnek, az a legerősebb vonzalom, mely legtöbb önszereteten alapszik.

A kétségbeesés szerelme az, minél iszonyúbb kánpadot nem találhat ki az emberi ész. Irtózáttal érezte Manó, hogy Adriénát jobban szereti most, mint valaha.

15 Fölkelvén, s felöltözködvén, a tükör elé ment. Ez arccal nem szabad emberek közé mennem — gondolá és pamlagára feküdt.

Két napig volt e mozdulatlan állapotban. Ekkor ajtaján kopogtak és — atyja lépett be hozzá. Ő, ki csaknem az imádá-
20 sig szerette atyját, most szinte bosszús képet csinált, melyen nem tudta elfátyolozni e kifejezést: csak soha ne látnálak többet! — Rövid szóváltás után atyja leült, s igen vontatott beszélgetés következett.

Még eddig, valahányszor találkoztak, mindig Manó vigasz-
25 talta atyját, kinek szívéhez mintegy hozzánőtt a szomorúság hajlama. Most megfordultak a szerepek, és vajmi keserves, kétségbeejtő volt az ellentét, melyben Manó vigasztalást, biztatást hallott annak ajakáról, kit legboldogtalanabbnak ismert a világon.

30 Az apa mélyen vizsgálta fiát, kérdezgette is, de rettentő állapotának okát nem tanulhatta ki. Végre Manó annyira keserű lett, hogy kijelenté, miszerint ő szerette atyját végtelenül mindig, de egyébiránt nem óhajt látni semmit többé, amit szeretett, mert fáj neki, hogy többé nem szeret semmit.

35 Apja fölkelt, és kivevén zsebéből egy íratot, azt az asztalra tette, azután igen szomorú arckifejezés kíséretében, tompa, fájdalmas hangon így szólott:

— Fiam, én tudom, hogy útaban állok. Ideje van, hogy élj és én meghaljak, hogy élhess. Ez okmányok tégedet
40 gazdaggá, előkelővé tehetnek. Nekem nincs mit keresni az

életben. A vagyomból, mi reád száll, fényesebb életed lesz, és ne hidd, hogy apád valamit sajnálna itt hagyni e földön.

Az öreg úr jobb kezét szájához emelé beszéd közben, olyan egykedvűleg, hogy Manó azt hitte, talán valami illatos cukor-süteményt vett be, azután leült és fiára nézett, mi közben szemekre nagy nehéz könnyűk tolúttak.

— Hát nekem mindent azért adott az isten, — pattant föl Manó kínos ingerültséggel, hogy szívemben átokká fajúljon? Azért kell-e apámat szeretnem, hogy könnyűnek látására
10 őrzöngjek. Minek szeret ön engem? Mért nem gyűlölt és mért nem utáltatta meg inkább magát velem? Menjen és hagyjon el, ne üldözzön engem szeretetével . . .

Az öreg úr most már hallhatón zokogott, és én valóban kigúnyolnám fájdalmát, ha azt leírni akarnám . . .

15 Reszketve kelt föl helyéből, és fia felé indult kitárt karokkal, hogy utoljára megölelje. Fiam — monda fuldokolva — — várj-egy két percet, hogy miután a mérget vettem, hadd öljön meg az, és ne te repeszd meg szívemet. Jer és ölelj meg . . .

20 Manó hirtelen visszafordult, és atyja arcába tekintvén, a rémület s megbánás kínja térdre ejtette. Ó apám — nyögé iszonyú kínok között — van-e a világon két ily megátkozott ember?

Azután eszébe jutván, hogy mindennek talán a végzetes
25 okmány az okozója, hogy atyja talán azt hitte, miszerint ő a miatt hült meg iránta, holott amit fönnebb kifejezett, az nagyon is igaz volt, fölugrott muló félben levő eszmélettel, s a drága oklevelet a kandalló tüzebe vetette, hol az még atyja bágyadó szemeláttára elhamvadt.

30 Atyja azután még negyedóráig élt, s végpercében is hullottak könnyei. Manónak egyetlen könnycsepp nem jött arcára. Midőn atyja kimeredt tetemén végig nézett — bár jőne, gondolá magában — minden csapása a földnek s minden-nemű kínja az életnek foglalna tanyát szívemben, talán kiszorítaná onnan a legnagyobbat . . .

Azután még egy darabig atyja arcára borulva, könnytelen
kínnal áldozott a gyászeseménynek, félóra mulva már ismét szívébe lövellett saját bajának marcangoló tudata, és jajgatva fordult el a hullától . . . Majd ismét visszapillantva mondá:
40 „Miért nem haltál meg előbb. Én nem tudlak siratni már” — és sietve eltávozott.

VII.

Midőn atyja koporsóját kísérte Manó, mellette menő Szentgyörgyi barátjának nem kellett attól tartani, hogy barátját nem lesz képes vigasztalni. Szentgyörgyi könnyezett, Manó gépiesen lépdelt az egy-két kísérő közt.

Egy szemközt jövő idegen csatlakozott Szentgyörgyi mellé, kit Manó nem ismert, csak úgy rémlett előtte, mintha valahol látta volna már. Ki ez idegen? — kérde Szentgyörgyit.

X főúr első komornyikja — felelé az. Manó összeborzadt, szívét szorúlni érezte, de a mint összeszedte magát, azonnal beszédbe eredt a rettenetes emberrel.

— Itt van X főúr? — Mit csinál? — kérdezgeti Manó.

— Mit? — ismétlé a komornyik Manó szemébe mosolyogva.

— Ő e percben útban van** utcai palotája felé, melyet épen e napokban vásárolt; a ház épen most készült el, még lakók sincsenek benne. Eddig csak két terem van bebutorozva, az egyik világos, a másiknak ablaka sincs, hanem annál hódítóbb illatár s tündéries gépzene pótolja a világosságot benne.

— Nos — rebegé Manó — mivel mulatja magát ott ő nagysága?

— Hja, — folytatá a komornyik, neki is megvan a maga módja, mellyel jótékonytágot gyakorol, mint majd minden magas állású férfiúnak. — Az egyik szegény fiakat neveltet ki, a másik szegény leányokat ad férjhez. Az én uram az utóbbi úton boldogítja az emberiséget.

Manó arcát a halál hideg verítéke lepte el, mert a komornyik oly világos célzással nézett és mosolygott szeme közé, hogy a legrosszabbat kelle sejttenie.

Manó megragadta a komornyik bal karját, kinek ezért oka lett volna fölajdulni, de nem tette azt, mert maga is akarni látszott, hogy Manó félrevonja őt, s mihamarabb a dolog lényegére térjenek.

— Ne dühösködjék ön, — mondá Manónak midőn a tágas kerepesi úton magokban voltak; lássa ön, Adriána, meglehet, azért nem ment önhöz, mert ő is szegény, ön is szegény, most ő gazdag lesz, és a gazdagok nagylelkűek s kegyelmesek.

— Nyomorú ember! — mivel akarja ön rágalmazni e hölgyet? képes-e ön nekem ezért elégtételt adni?

A komornyik nagy szemeket meresztett.

— Édes Manó, mondá higgadtan, én önt eddig ábrándos-
nak, s tiszta, gyermeteg érzései bolondjának tartottam. A
bolond szó ne sértse önt, mert azon értelemben, mint ezt
jelenleg alkalmazom, már sok nagy ember is volt bolond;
5 hanem hogy ön, korához képest oly kevés életismerettel bír,
miszerint teljes joggal ostobának nevezzem, azt mégsem mer-
tem önről föltenni . . Hiába szorítja ön ökleit, ha tetszik,
jőjjön velem . győződjék meg héj, bérkocsis, ide
vele !

10 A mai civilizált korban már nincsenek titkos börtönök, sem
egyesek akarátának bérszolgái, azért Manó rá sem gondolt
valami veszélyes cselre, és követte a komornyikot, — dühé-
ben kidülledt szemekkel.

Mennyire neveltséges egy ilyen ember, izzó arcával, kidül-
15 ledt szikrázó szemével, szemben egy nyugodtan szivarozó
komornyikkal ! A városligetbe vivő fasoros út mellett egy
nyári kéjlak előtt megállapodtak. A kéjlakot sűrű magas fák
vették körül, s annak csupán erkélyes teteje látszott ki.
Manót a komornyik bevezette a két butorozott terem elsejébe,
20 s egy karszéket mutatott ki neki, melyben pihenve várakoz-
zék, s körülbelől egy negyed óra múlva látni fogja Adriénát.
Manó leült, fejét kezére bocsátva — és többé nem is volt
ideje, hogy a szobában körültekintsen. Vaskarok szoríták le
fejét, kezét lábát, durva emberi kezek pedig száját tömték be.
25 Azután a karszék hirtelen egy sötét zúgha tolatott, egy igen
szűk fülkébe, melynek csak két olyan nagyságú nyílása volt,
mint az ember szeme. És e két nyílás épen Manó szeme elé
lőn alkalmazva, úgy hogy ő azon egy piros lángú lámpával
világított terembe láthatott. A félhomályban ugyan fölis-
30 merni nem lehetett volna az ott levő alakokat, de a hang,
Adriéna „tündér” hangja, minden kétséget eloszlatott. Az
öröm áldomását itták ketten, — mert amint a főúr felköszön-
téséből világosan érthető volt, e kéjlak egy másik házzal
Adriéna nevére törvényesen e napon betábláztatott. Adriéna
35 egy örvendő oh-hal válaszolt e felköszöntésre, és tölt poharát
fenéig itta.

A következő hihetőleg nem kevésbé meglepő pohárköszön-
téseket nem hallotta Manó, de hogy több következett, azt
képzetele elhiteté vele.

40 Tehetetlen erőlködés volna leírni akarnom azt a testi lelki
állapotot, melyben akkor Manó volt; elég ha annak körül-

ményeit tudja az olvasó, képzelje hozzá aki bírja, minő lehetett a kín, mit Manónak kelle szenvednie. Csak azt jegyzem meg, hogy e kinnak pokoli tulajdonsága az, miszerint szörnyet halhat ugyan az ember, de el nem alélhat miatta. Aztán meg,
5 hogy e kinnak nincsen gyógyulása.

Mintegy három óra mulva Manó az előbbi terem közepén állott, szabadon rendelkezhetvén zsibbadt, erőhagyott tagjaival. Föltámolyogva, önkénytelenül egy tükör felé haladt, s még csak meg sem rezzent képmásától a tükörben, pedig az
10 eléggé meglepő volt. A huszonhat éves ifjú tökéletesen megvénnült, — gesztenyeszin haja hófehérré változott, még előbb szelidebb arcát a kínok eltorzíták. Egy darabig nézte magát így a tükörben, azután felhúzott vállakkal, lecsüggesztett fővel kiindult a szobából.

15 A folyosón találkozott Adriénával, kinek halvány arca most szokatlan lánggal égett. Adriénára e váratlan találkozás nem egyéb, mint csupán a meglepetés hatását gyakorolta. Manó hátat fordítva megállapodott, míg Adriéna mellette elhaladt.

Azután Manó bérkocsira ült, s a svábhegyre hajtatott. Ott
20 bevánszorgott a legrejtettebb sűrűségbe, s egy bokor alá húzta magát, hol két hónap mulva lelték meg fölismerhetlen hulláját.

A Rókusban felboncolták, de sem erőszakos halál nyomait nem fődözheték föl rajta, sem halálának valódi okát, tulaj-
25 donképi nemét eltalálni nem tudták az orvosok. Érdemelmás véget egy bolond, aki szeret?

Ugyanez időben mult ki az árnyékvilágból Adriénának Bibor nevű kis ebe, és annak halálát Adriéna három napig gyászolta.

30 Adriéna csak ezután lelt módot, hogy a fővárosban eddig rejtett szépségét megismertesse. Amit a főúrtól ajándékba kapott, annak kamatából egyszerűen élélhetett volna, — de ő nem volt oly prózai lélek, mint például Hadonai Manó. Két év alatt a főváros sok multságain megjelent, és habár
35 nem tisztelték, de szépségének nem csekély áldozatokat hoztak. Azután még találkozott több oly bolond is, mint Manó, ki őrvjögött és szerette, imádta őt, hanem ezek szerelmének története mind egyforma, hasonló a Manóéhoz; mire való volna egy unalmas dolog helyett többet rakásra elbeszél-
ni.

MANNA

I.

Azért ha szabályos görög orra, szénfekete szeme nem volt is, azért bizony mégis olyan szép volt, hogy

⁵ Szerencséje a mai fiatalságnak, hogy vére ritkulni, veleje hűlni kezd, — mert különben csapatonként örültek volna meg érette.

Ah, az a szabályosan remek arc az igaz, hogy ritka szép dolog; hanem olyan visszatartóztató, tiszteletparancsoló, ¹⁰ olyan valami zsarnoki fesz van benne, mintha mondaná: jól van, megengedem, hogy bámulj! — Hanem különben: — Drei Schritt vom Leib!

Az ilyen arcok, nem mondom, hogy ha soká nézném, meg nem rontanának, hogy az ezerjófí sem használna, hanem — ¹⁵ az ilyen arcokba okos és szegény ember nem lehet szerelmes.

Ezek arra valók, hogy festőknek mintául szolgáljanak, milliomos nagy urak vetélkedjenek egy ideig rajta, hogy ki ad többet neki, vagy ha úgy veszem, érette, — s végre mint „pauvre balayeuse” az ötödik emeleten meghaljanak.

²⁰ Ah, e classicus, e remek arcok birtokosai egytől-egyig mind szerencsétlenek! Ne beszéljünk róluk, szegényekről; az Isten bocsásson meg nekik, amint hogy meg is bocsájt, lásd: *Der Gott und die Bajadere* Goethében.

Ő nem volt remek, ő nem volt fönséges; hanem ha kissé ²⁵ kidudorodó ajakára nézett a jóra való fiatal ember, ha meg nem csókolta is, azt hitte magában — (és volt, ki meg is esküdött rá) — hogy azok a csucsori kis kövér piros ajkak megcsókolták az övét!

Az olyan fiatal ember, akinek szeme nem csiklandott, ha ³⁰ az ő szeme egy percig rá volt szegezve — az olyan fiatal ember-ről csak azt mondom, hogy az — nem is fiatal ember.

Pedig az ő szeme nem volt sem éjszaka, sem korom, neki csak cicusszeme volt; hanem már ami haját illeti, arról biztosítok akárkit, hogy az olyan fekete volt, mint a holló, és ³⁵ olyan fényes mint a holló / nem tudok egyéb költői

hasonlatot, és ami fatalisabb, most arra sem emlékszem, vajjon tulajdonképen fényes-e a holló tolla? — ha talán nem volna, akkor kérem az olvasót, gondoljon ki helyettem valami találó hasonlatot (Lisznyaiban, Szelesteyben talál milliót) csak
6 azt ne higye, hogy az ő haja ne lett volna fényes! /

Igen is, — tessék elhinni — fényes volt és széles homorban úgy foglalta be arcát, mint egy — glória.

Ah Istenem . . . hogy nem vagyok költő, hogy valamivel szebben tudnám őt leírni . . . hanem hát képzelje az enge-
10 dékeny olvasó, hogy ő százszor szebb volt, mint aminőnek én őt leírni képes vagyok.

Olyan szép, olyan — gonosz volt!
Szegény, szegény, jobb hogy megholt

De talán még azt sem mondtam meg, hogy tulajdonképen
15 ki volt, mi volt ő, hogy hitták? Ah, alássan bocsánatot kérek, hogy ily zavart vagyok . . . de nem csoda, én a novella-írás közben is tűzbe jövök, ha ilyen szép „eleven képek” jutnak eszembe . . .

De hát ki lett volna ő más, mint . . . ő, az édes kis gonosz
20 Manna, és ugyan kérem mondják meg, nevezhették-e volna másként, mint Mannának?

Még a bölcsőben Manna volt, azért nevezték így; mikor pedig iskolába járt, mindig dagadt képpel jött haza az iskolából, a tanítótól kezdve a nagyobb gyerekekig mind össze-
25 vissza csókolgatták!

Mikor felnőtt, azaz, hogy még csak 14 éves volt, szülei és rokonai azon kezdetek búsulni, hogy kié legyen e gyönyörű gyermek, azaz, hogy tulajdonképen lehet-e valakié az ilyen gyönyörű gyermek, érdemel-e egy ember *ennyi* anygalt?!

30 Igen, mert Manna nem egy angyal volt; Manna arcán megszámlolhatatlan kis angyalkák játszadoztak, a szemeiben pedig . . . uram bocsá! . . . a mennyország nyílt ajtaját vélte volna látni az ember, ha ugyan a mennyországnak is két ajtaja lett volna!

35 De ha képzeletem még tovább is Manna édes arcán torkoskodik, akkor mondókám e lapban nem fér el, át kell vinnem a *Magyar Sajtó*-ba, és ki tudja él-e még ez Astaróth is annyi ideig, hogy ottan beszélyemnek vége szakadhasson?

Manna édesatyját nem is nevezhették másképen, mint

Mennyei nemes Országh Bódognak. A Bódog név inkább azt illethette volna ugyan, aki Manna kezét nyerte el, de mivel azt nem nyerhette el senki, tehát csak apját nevezték Bódognak.

Bódog úr nemes volt ugyan, és a hetedik öregapjának jószága is lehetett valahol, hanem Bódog úrnak nem volt jószága, — de minek is lett volna? — Hogy valakinek Mannája is, jószága is legyen, — nagy igazságtalanság volna az a bölcs gonviselés-től.

¹⁰ Mikor Manna 14 éves lón, a 15 év óta békés házaspár meghasonlott, és úgy összepörölt, hogy egy szép éjjelen Margit asszony fölpackolva kedves Mannáját, Bódogvölgy faluból szépen meg- és pedig hova máshá, mint egyenesen Pestre szöktek.

¹⁵ Hogyne zördült volna össze a legbékésebb házaspár olyan roppant kincs fölött, mint az édes bájos Manna volt 14 éves korában? Az apák rendesen igen korlátolt elméjűek leányaik jövőjének meghatározásában, — ők csak fiaiknak tudnak jó tanácsot adni. Bódog úr is olyan együgyű volt, hogy ő bizony

²⁰ od'adta volna leányát a helybeli iskolamester fiának, akire elégnék tartotta azt a krajcárt sem érő dícséretet mondani, hogy becsületes, „állhatatos” ifju, aztán szorgalmas, és meg kell adni, hogy formás ember is. Az igaz, hogy a fuvalán, zongorán úgy játszott (s erre Mannácska is adott valamit)

²⁵ amint még Bódogvölgyben soha senki — hanem Magdolna asszony volt már Pesten is, és Mannácska maga is kimondotta határozottan, hogy „kicsi neki Bódogvölgy” — és a merész terv amily gyorsan készen volt, — olyan gyorsan végre is hajtatott.

³⁰ Bódog úr magára maradt a faluban, szomorúan rugdalva műhelyében a korongot, csinált szép csuprokat, tálakat, mázos köcsögöket mert hát, mi tagadás benne, ő bizony nem volt egyéb, mint egy fazekas mesterember . . . amit én magam is röstellek, hogy Mannácskának ilyen lealacsonyodott

³⁵ familiája van — és jobb is lett volna titokban tartanom francia modorban, hanem már ha kiszaladt a tollamból, nem törlöm le takarékoságból sem.

Majd eltitkoljuk Pesten, ahol a mama parasztosnak találván a mennyei Magdolna nevet, a bódogvölgyi pap szakács-
⁴⁰ néja „Helén” nevét találta nóbelebnek, sőt azt a szentségtörést is elkövette, hogy a Manna nevet is parasztosnak talál-

ván, leánya számára a falubeli controller leánya nevét lopta el, és a kedves Manna „Zsüli” névvel érkezett a fővárosba.

Bódog úr pedig, ha vigasztalódni akart, vállára vette a somogyi tarisznyát, s a tarisznyában a rettentő kulaccsal, a kulacsban pedig kilenc itcényi ürességgel kiballagott a szőlő-hegyre, ottan tüzet élesztett a sarokban, abba egy-két darab kolompért vetett, s amíg az megsült, hogy el ne únja magát, a tele töltött kilenc itcés kulacsot próbálgatta, ha föl tudja-e fél kézzel a szájához emelni, és ha egyszer oda emelte, ez nem csekély virtus volt, és ezért akárki megérdemelte, ha a csutorából jól húzott. Aztán megtörülte a bajszát, és dicsekedett magának, hogy még mindig jó erejében van.

Míg az öreg kolompért evegetett és a csutoraemelésben produkálta magát maga előtt, az alatt Manna — Zsüli leánya számára ugyancsak varrták a pesti szabók a szebbnél szebb divatos ruhákat! . Hja, de hát ilyen az élet! Hanem iszen majd *el vesszük* őket később — mulassunk még egy kicsit a megkeserített keblű jó öreg Bódog apóval.

Amint egyszer épen a szájához siet emelni a rettentő kulacsot, — sietett mondom, mert valami nagyon szorította a mellét; eszébe jutott Mannája, hanem ő azt gondolta, hogy a mohón nyelt krumpli akadtt föl ott — hát amint épen elsőt kottyan a csutora szájánál, ablakától nem messze a csöndes holdas levegő, mintha elkezdene olyanforma hangon szólni, mint ahogy a furulya szól, hanem — ő még sohase hallott ilyet, és nem merte ráfogni, hogy micsoda. Olyanformán szólt, mintha nóta is volna benne, és pedig az a nóta, hogy: „én ültettem az almafát” stb. — Ami neki igen kedves nótája volt.

— Csak nem az a Brúzi gyerek muzsikál ott künn? — vetetgeté az öreg, azonban egyszer csak ott volt a Brúzi gyerek a présházban.

Ha egy iskolamesterfiának valamely falun Ambrus vagy más efféle új hangzású nevet adtak a leleményes szülők, ezért hálás lehet a gyerek, mert e név őt falun egy fokkal magasabb rangra emeli. A „Brúzi” név olyan jól hangzott a bódogvölgyi előkelő körökben, és csak azért meghítták ispányékhoz, papékhoz, hogy a Brúzi név is egy kicsit segítsen a nobel ton megközelítéséhez. Bódogvölgyi fogalom szerint tehát Brúzi, az iskolamester fia, leereszkedett akkor, midőn a fazekas küszöbét átlépte.

Különben Brúzi gyerek olyan képpel lépett most be Bódog úr hajlékába, mintha egy percre megfélekezett volna arról a dicsőségről, hogy Brúzinak híják. Különben sem volt szokása a vidorság, — ezért a faluban melancholikusnak hitták —
5 hanem most kivételképen szomorú volt.

— Öcsém, ha Bódogvölgy valamivel nagyobb falu volna, azaz, hogy város volna, és aztán városnak lenne nagyobb, úgy te még nagyra vihetnéd avval a furulyával vélekedék az öreg.

10 — Nem is várom én be azt, amíg Bódogvölgyből Pest lesz; gondolom könnyebb lesz nekem Pestre menni Indulok is holnap.

— Mondasz valamit, öcsém. Hanem ha itt vagy öcsém, hát próbáld ezt a kulacsot .

15 Brúzi félkézre kapta a kulacsot, amelyben még nyolc itce tartalom lehetett, s jót húzott belőle.

Ember lesz belőled, Brúzi. Ebből a kulacsból, ha teli van, nem láttam magamon kívül ilyen könnyedén inni még senkit.

20 A kulacs próbálgatása tarthatott még vagy félóráig, aztán Brúzi belefújt a fuvolába, s alig fújta vagy öt percig, az öreg Bódog már nem győzte ökleivel szeméit törölgetni, végre a kis tűzhelyre ütött öklével, és rákiáltott Brúzira, hogy ne fújja tovább, mivel ő többet nem bír kiállani.

25 Beszéltek aztán, tulajdonképen panaszkodtak sokáig egymásnak, korholtak mindent, szidták a világot, csak a keserűség valódi oka, Manna nevét nem említé egyik sem, hanem azért ők értették egymást.

A kulacsot megtöltvén, az öreg hátára vetette a tarisznyát,
30 és hazafelé indult. Brúzi pedig neki vágott a tenger éjszaká-
nak.

Jobb is lesz, hagyjuk mi is a kopott falut érdektelen egyéneivel, és hajtsunk neki mi is a nagy világnak.

II.

35 Ha az egy szál beretvával fölfegyverzett borbélylegény bejárhatja az egész világot, a nélkül, hogy a holnap gondja zavarná, akkor nem volna csoda, ha egy fuvolával még a holdba is eljuthatna az ember.

Mikor pár év múlva Brúzi anyyira vitte, hogy már a Brúzi nevet kevesellette, s Ambró nevet vett föl, végre anyyira is neki bátorodott, hogy egy a magyar színpadon rendezett jótékony hangversenyben fuvolajátékával föllépett.

⁵ Egy fiatal hangbimbó énekét kelle kísérni, ki ekkor teen-dette első kísérletét.

E végből próbát kelle együtt tartaniok, s egy tágas ének-teremben összejöttek.

Ambró csak annyit tudott, hogy a fiatal énekesnőt Juliának ¹⁰ híják. Már majd mind együtt voltak a teremben, művészek és hallgatók, midőn Helén és Zsüli kisasszony beléptek, kik elé azonnal egy éltes kinézésű úr sietett, kinek ismertető jelei közé tartozott a többi között, hogy félszemre vak volt, aztán egy kicsit nagyot is hallott.

¹⁵ Helén és Zsüli mindamelletten igen szívesen látszottak fogadni ez urat, azonban mindkét félnek elakadt a kölcsönös üdvözlés ajkán, mert Ambró művész a meglepetés, a hirtelenöröm bátorságával rohant eléjük, és csak annyit mondott, vagy inkább kiáltott üdvözlésül, hogy: édes Mannám!

²⁰ Ezt azonban oly hangosan találta elkiáltani, hogy még a süket öreges kinézésű úr is meghallotta. — A figyelem minden oldalról Zsüli kisasszony felé fordult volna különben is, de most annál inkább, mivel a fiatal fuvolás Mannának szólított.

Már ha épen édes, Zsülimnek szólította volna, ez még jelent-
²⁵ hetett volna rokont, ha nem is közelit, csak amolyan „távolit” A távoli rokonok is rendesen igen meleg szeretettel viseltet-
nek az olyan rokon iránt, aki először nő, azután igen fiatal és szép.

Hanem a „Manna” ennivalót jelent, habár a jelenlegi szakácművészet szótárában nem található is. Azért az öreges
³⁰ kinézésű úr úgy nézett a fiatal emberre, mintha azon töpren-
gett volna, vajjon nem evett-e már a boldog halandó — a mennyei mannából?

Ambró még tetézte a botrányt avval, hogy Helént Margit néinek eszelősködött nevezni.

³⁵ A világon semmi sem lehetetlen, s e szerint az sem, hogy Ambró három év leforgása alatt, míg tanulmányával és hűség-
es barátjával a nyomorúsággal volt elfoglalva, nem találko-
zott Margit—Helén és Zsüli—Mannáékkal.

De Helén már három év alatt szerzett annyi műveltséget
⁴⁰ a fővárosban, hogy semmi esetben nem pirúlt el, s a régi barátok esetlen őszinteségére hideg lenézéssel tudott felelni.

Most pedig legokosabbnak találta egy értelmes és mindent mondó tekintettel az öreges urat nem annyira bemutatni, mint csupán megnevezni, hogy annak neve földre sújtsa a tolakodót.

⁵ — Kuncsorogi Ivó, báró!

Minden okos lény kitalálhatja, hogy a mindent mondó szó a „báró” volt, amire Helén olyan hangsúlyt fektetett, ami Ambróra nézve annyi volt, mintha azt mondta volna: hátrább az agarakkal.

¹⁰ Hanem Ambrónak soha se voltak agarai, azért ő még most sem látta, miért kellene nekie hátrálni. Egyszerűen meghajította magát, és azt felelte, hogy nagyon örvend a szerencsének.

— Iskolamesterünk fia — ismerteté Helén a báróhoz fordulva, hogy a báró azon vélekedésben is lehessen, mintha Ambró alattvalója volna a nemes asszonyságnak, ki magát közbirtokosnak címzé Bódogvölgyből, amibe tiszta igazsága is volt, mert ugyanott csakugyan bírt egy fél láncc kenderföldet.

²⁰ Ambró ugyan szintén elmondhatta volna, hogy szülői honnan szoktak rendesen fazekat venni, hanem ő nem lehetett ennyire lovagiatlan és hallgatott.

Azonban, ha Helénének volt Kuncsorogi bárója, Ambrónak is volt Ipszilonyi grófja, aki benne nagyreményű, roppant ²⁵ jövőjű művészt pártolt, ha ugyan e pártolás nem állott is egyébből, minthogy vele mindenütt szóba állott, és „barátom”-nak nevezte, s hébehóba a Vadászkürt éttermében fácánnyal és somlyaival megtraktálta, aminek fejében Ambró kivette a fuvolát a cigány kezéből, s olyant fújt rajta, hogy ³⁰ Franciaországban annak árán fertály év alatt egy kis vadaskertetet vehetett volna.

Ipszilonyi most közeledett hozzá, hogy estére szívesen látja a Vadászkürtben, s mivel a próba kezdődött, a rövid találkozás aggasztó zavarának vége szakadt.

³⁵ Próba után a mama szükségesnek látta a bárónak megmagyarázni, hogy Zsüli bérnálásakor kapta a Mari nevet, amikor a tréfás rokonok és ismerősök, a leányka szeretetreméltóságánál fogva, azt Mannára fordíték el, és e név aztán rajta is maradt. — Ambró pedig nem látta a kisasszonyt kis gyerek ⁴⁰ kora óta, amikor tanítója levén, otthon a falun szabad volt neki az édes Mannám-féle megszólítás.

III.

Nap lett másnap is. Ámbár a világ erkölcsi romlásának olyatén példája után, mint aminőt Ambró Magdolnáéknál tapasztalt, azt hitte, hogy talán meg sem virrad többet. Ő bizony nem bánta volna. Hanem mivel másnap igen gyönyörű nap lett, olyan gyönyörű tudniillik, mintha maga az öreg nap is valami fiatal leánykánál lett volna vizitben, — (olyan csalfán somolygott az égen!) hát Ambró is vette az ő éktelenül széles karimájú kalapját, és fölkereste Mannáékat.

¹⁰ Hanem ő kelme nem somolygott oly önelégülten, mint a nyári nap, de még csak úgy sem, mint Kuncsorogi báró, aki nem szűnt meg hálálkodni a fölötti örömeiben, hogy az ő imádottját Mannának nevezik, és hogy örömének valóságát bebizonyítsa, Ambrónak a fölfedezésért egy szép fuvolát küldött ajándékba.

Emlékül vagy ajándékba küldi a báró? — Kérdé Ambró az inastól.

Nekem úgy mondta, *hoggy* mondjam meg magának, *hoggy* köszönti a báró, *hoggy* a tegnapi fölfedezésnek annyira örül, ²⁰ *hoggy* azért e fuvolát küldi ajándékba.

Ajándékot adjon a báró cselédjének, üzené Ambró büszkén. A művészeknek emléket szoktak adni.

Amint Ambró Mannáékhoz belépett, épen akkor volt Kuncsorogi bucsúzóban.

²⁵ Csodálatos dolog, hanem mégis úgy volt. Manna oly örömmel fogadta Ambrót, hogy csaknem a nyakába ugrott.

— A tegnapi hideg fogadás után ez valóban igen meglep engemet.

— Ah az ismeretlen s a nagy társaságban kissé elfogult ³⁰ valék, de otthon egészen más. Őn az egyetlen, kivel gyerekkori emlékeimről beszélgethetek.

És Ambrót a pamlagra ültetvén, egymást érték kérdései, csintalankodásai, elannyira, hogy Ambró szíve dagadni kezdett a legszebb reményektől.

³⁵ Világosan látta, hogy Manna most már nem iszonyodnék neje lenni, hanem persze, a báróvali ismeretség mivolta iránt előbb tisztába kellene jönni.

Nőül venni azt, ki másnak a szeretője volt?

— Tegyük ezt a cselédek, gondolá Ambró magában.

⁴⁰ De ha talán még nem késő, ha talán még az üres kecsgete-

tések pajzánságánál volna csak . . . A bárót lefözni, hatalmas diadal volna . . .

— Édes néni, kezdé az anyához fordulva, én amily hivatalanul léptem át, csaknem tolakodva ezuttal önök küszöbét, 5 ámbár reménytelenül kedvező fogadtatásban részesültem: — szintoly határozottan hagyom el azt örökre ismét, ha engem és önöket érdeklő fontos ügyben adott őszinte, komoly válaszuk kedvem ellen ütne ki. Kérem önt, mint anyát, feleljen nekem a régi barátság láncánál fogva: mi céljuk van e vak 10 és süket báróval?

— Mi egyéb lehetne, mint leányomat hozzá nőül adni?

— E szerint néni nem tudja, hogy a báró már — nős?

Jól tudom, felelé a néni. Hanem a báró nem szereti mostani feleségét, és el fog tőle válni. —

15 — Édes néni, szolt Ambró idő múlva, miután magához tért, — a jelen században sok a csodálni való találmány; sok a bizarr, megfejthetlen különtség, nem csekély az újabb nemű lélekbajok száma, — hanem azt hiszem, semmi sem oly csodálkozásra méltó, és megfejthetlen, mint azon anyák 20 gondolkozásmódja, érzülete, kik olyan tervekkel foglalkoznak, mint amit ön most elmondott. És kegyed édes Manna, mit mond mindezekhez? Nem akarom megsérteni azzal a kérdéssel, hogy a bárót szereti?

— Ah, a báró mód nélkül kedves, szeretetreméltó ember! 25 felelé Manna átlátszó gúnnyal. Minden nap új meglepetést készít számomra. Aztán egy művészpályára készülődő leánynak nem is akadhatna alkalmasabb pártolója. Nagyon jó, hogy nője van; amíg válópere lefoly, addig sok meglepetést készít számomra, amik neki egy pár ezer forintjába kerülnek.

30 — Egyébiránt a válópert, gondolom, úgy is csak *színből* kezdte meg, így — én is csak *színből* biztatgatom őt, s ha ő engemet akar megcsalni, nem vádolhatom lelkiismeretemet, ha rettenetesen fog csalódnai az, aki csalni . . . akart. Ah, mennyire dühös lesz majd, ha belátja, hogy minden áldozata 35 sikertelen. — Majd még örömezt visszavenné ajándékait. — De ne beszéljünk többet erről. — Látja ön, hogy oly bizalmas voltam önhöz, mint egy legközelebbi rokonomhoz .

Ambró nagyot sóhajtott és elhallgatott. Ha e sóhaj érzelmeit, fájó gondolatait fuvolába lehelve, azon azt mind ki 40 lehetne fejezni . . . milyen *szörnyen szép* zene lenne az

— Ön szavaiból azt értem, — folytatá Ambró — hogy

ön nem annyira könnyelmű, mint igen nagy mértékben önző.
— Hanem gondolja meg, hogy azzal, ha valaki őt megcsalni akarja, a nemes lélek nem érzi magát fölhivatva arra, hogy ő is — csaljon. Mindamellett pedig, önzése is csalódhatik. Föl-
5 téve hogy ön a bárót csakugyan köznyelven szólva: lefőzi, nem fog-e többet veszteni mégis, mint amennyit a báró aján-
dékai érnek. Mert veszteni fog jó hírneve a báróvali ismeret-
ség miatt a világ szemében, és a báró, midőn csalódását észre-
veendi, azt hiszi ön, hogy csatavesztettnek fogja magát vallani
10 a világ előtt, hogy kinevessék? Olyan hangon, olyan képpel fog önről beszélni, mintha önt szerfölött megúnta volna . . .
De hagyjuk ezt, én még ma hinni akarom, hogy ön méltó arra, hogy egy becsületes ifjunak nője legyen. Hagyjon föl a báróvali ismeretséggel. Míg a művészpályán önálló keresetre
15 nem tesz szert, legtisztább szándékkal gyámolítani fogom. —
Ha pedig szívében irántam netalán legendő hajlamot érez, részemről csak beleegyezését várom, hogy akár holnap oltár-
hoz vezessem.

Mannácska elnevette magát; azután fölkel, s arra kérte
20 mamáját, hogy menjen vele sétálni; mivel — úgymond —
Ambró nagyon unalmas kezd lenni. Nőül menni egy furulyás-
hoz. Fúj!

Néhány percig Ambró oly zavarban volt, mikép azt gondolta,
hogy most is „Brúzi gyerek”-nek híják. — Hanem aztán
25 észére tért. És igen hosszan és jóízűen nevetett.

Majd azután mintha valami jutott volna eszébe, érzékeny komoly hangon így szólott Mannához:

— Isten önnel, legédesebb, legszebb Manna. Évekig nem fogjuk egymást látni. Miután ön most elég világosan kijelen-
30 tette, hogy nem szeret, én ezennel annál forróbb lélekből
vallom meg önnek, hogy imádom, szeretem, s azon remény-
ben tűröm ön részéről megvettetésemet, hogy majd idővel,
évek múlva, midőn a csalódások könnyűi ön ragyogó szép szemének fényére egy kis hályogot vetnek, majd e hályogon
35 át elnézőbb lesz a holdogtalan furulyás iránt, és ha bájainak
pompájában nem is, legalább romjaiban bírnai fogom. Ah hiszen a romokban annyi a költőiség! És az élet maga a dús-
gazdagoké, a képzelt költőiség a szegény furulyásoké . . .

Ezzel Ambró eltávozott, és Londonig meg sem állott.

IV

Londonból egy *Mulandóság* című szép zenekölteményt Mannának ajánlva küldött Ambró, amiből az ujdondászok — e capitoliumi ludak, szokás szerint — sokkal nagyobb⁵ lármát ütöttek, mintha e munka itthon és nem Londonban jelent volna meg.

Következő évben London levegőjét igen sötétnek s nehéznek érezte Ambró. Látni vágyott Pestet és Pesten a kedves Mannát, de erőt vett magán és fuvoláját hóna alá vágva,¹⁰ átment Spanyolországba. Itt igen sok szép leányt látott, Mannánál kétségkívül szebbet, de neki egy sem tetszett.

Utolsó reménysége volt még — Olaszország.

— Itt is vannak szép hölgyek, és az enyhe, a balzsamos levegő talán majd meggyógyítja szívét.

¹⁵ Imádkozott a szt.-Péter templomában, elment a mártírok kínszenvedése helyéhez, ott merengett egyszer egy huzomban 23 óráig egy falüregnél, hallgatta az olasz tornyok harangjainak áhítatébresztő összhangját — és ekkor, négy esztendővel Pestről távozása és leírhatlan kínszenvedések után, végre²⁰ megkönnyebbülve érezte magát, s visszagondolván Mannára, s a szenvedésekre, mikén átment érette, szinte leégett arcáról a bőr, úgy elszégyenlette magát. — Azután kimenvén a napvilágra, végtelen jó kedve jött, s elnevette magát.

Hahahaha!

²⁵ Ez volt az első nevetés négy esztendő múlva, és ez valóban hatalmas, férfias nevetés volt.

— Most már se bajom többé. Előttem egész férfikor. Erő és szellem van bennem. Enyim az élet, a világ!

— Hanem, fűzé tovább gondolatait, s itt homloka redőbe³⁰ borult — az átszenvedett négy évet újra nem élhetem. Ez el van veszve . Ezért jól esnék egy kis elégtétel . .

Összepakolt, azaz, hogy fuvoláját ismét hóna alá vágta, és tiz nap múlva Pesten az ujdondászok (a capitoliumi ludak) éktelenül zajongva hirdették, hogy a híres virtuóz, Ambró³⁵ hazánkfia, a fővárosba érkezett és hangversenyt adand.

Manna ez időtájon fénye és büszkesége volt a színházi ének-karnak. Mindenki elismerte, hogy legszebb leány három vármegyében. — Udvaroltak neki egyszerre tizen, de mindegyik⁵ iránt egykép hideg maradt.

Mindenki dicsérte szép szemét, gyönyörű ajkait, hollófürteit, sőt egynémelyik értékes meglepetésben is részesíté. Hanem mindezt már ő megúnta, s a szép kardalnoknő, az ő elragadó, csókra hívó ajkait oly híven megőrző a legyeskedő udvaroncok csókjaitól, amennyire sajnosan igaz, hogy ezt a gonosz világ mégsem akarta elhinni.

Manna azt állította föl elvül, hogy előbb illendőbb volna a kézcsókon kezdeni, azután főlebb vágyakodni, hanem kezecskéjét csak szorongaták, pedig a csók ott is elég édes¹⁵ lett volna.

On revient toujours a son premier amour — ily című zenekölteményt adott ki Ambró, és azt ráírott ajánlattal Mannának küldé.

Manna még nem volt szerelmes eddig, hanem e megemlékezés olyan gyönyört támaszta benne, mint midőn a beteg²⁰ szomjazónak vizet nyújtanak.

Gyakran találkozott Ambróval, ki mindenkor olyan tisztelettel viselte magát irányában, amit mások szinte neveltségnek találtak. — „Legyen szerencsénk” — ezzel ereszté el Magdolna mindannyiszor.

²⁵ Végre meg is látogatta őket Ambró. Igen kedélyes, szeretetreméltó volt, beszélt utazásairól, kalandjairól, a szép olasz és spanyol hölgyekről, kik belészerettek, de akiknek biztató pillantásait ő sohasem viszonzta.

Manna kénytelen volt, pedig szinte irtózott, azt gondolni,³⁰ hogy Ambró őt mindig folyton szerette és még mindig szereti. Irtózott, mert ez óriási szerelem a hitetlenséggel, a csodával volt határos. — Irtózott, mert érezte, hogy e szerelem olyan magasztos ő irányában, hogy neki az alatt el kell törpülni; és mindannyiszor elpirúlt, midőn a multa visszagondolt.

³⁵ Csak egy volt ami vigasztalta, az öntudat, hogy bárminek látszassék is, bármit véljen felőle a gonosz világ, az előtt, *aki mindent tud*, ő most is ugyanazon gyermek, ami Bódogvölgyben volt.

⁴⁰ Hátha Ambró az egyetlen, csodás ember, aki szinte mindent tud, s a szívek szentélyébe lát?

— Azok, akik mennyeileg nemesen, tisztán éreznek — mondá egykoron Ambró melegen — azon ritka varázshatalommal bírnak, hogy mint a vak a tárgyakat, úgy ők megérik a bűnt és az ártatlanságot. Ha szeretnek és egyszerre szerelmük tárgya vétkeessé lesz, — száz mér földnyiról is, a nélkül, hogy csak hallanának is valamit kedveseikről, ugyanazon percben egy hűrt éreznek elpattanni, egy lángot éreznek kialudni szíveikben — és akkor megszűntek szeretni. — Ez a magasztos szerelem örök titka.

¹⁰ Ezt a fenséges, mysticus hazudságot Ambró oly bensőséggel szavalta el Mannának, hogy az hinni kezdett Ambró rendkívüliségében, és ha egyedül lett volna, most először lett volna kedve imádkozni hat esztendő óta.

Azt hittem, hogy csak költők üres nagyítása az „imadás”
¹⁵ kifejezés. De Ambró valóban imád engemet.

Jobb is, hogy tartózkodik kimondani, hogy szeret, — szoknom kell e földöntúli boldogság eszméjéhez, különben — összeroskadnék súlya alatt.

Igy vélekedék Manna, midőn már mind közelebb hitte a ²⁰ percet, melyben Ambró karjaiba boruland.

Egy őszi estén kandallója tüze előtt merengett, midőn Ambró különös jó hangulatban belépve, melléje ült. Manna szíve úgy dobogott, hogy csak azért rebegett néhány szót, nehogy dobogása hallható legyen. — Sejté, hogy e vallomásra ²⁵ bátorító félhomályban jelen van a perc, mely egyetlen leendő életében.

Csakugyan rövid idő múlva a szerelemre tért a szóbeszéd.

Bizonyos hideg fájdalom, melynek még csak hamvában van melegség, mely mindig kiérett Ambró egész lényéből, ³⁰ néha-néha borzasztó sejtelemmel tölté el Manna szívét. Ez a kihűlt fájdalom most még inkább volt érezhető, mintha bizonyos kedvező szél fújt volna végig hamván, és az alatt a parázs izzóvá lenne.

— Bármilyen alanti rétegében éltem is a társadalomnak, ³⁵ folytatá Ambró, mindig azt hittem, hogy maguk a fejedelmek nem diadalmeneteikben boldogok, hanem azon pásztorórákban, melyeket egy ilyen rejtett magányban egy kandalló és két szép szerető szem fényénél töltenek. Boldogok azok, akiknek egy ilyen percet adott a gondviselés jósága; — az ⁴⁰ ilyen emberek bármely kis lélekkel születtek, elbírák a legirtóztatóbb csapásokat, mert e perc öröme nem egy percé,

ez az egész életé; ez az a csepp, mely egy tengert meg-
édesít . . .

— Boldogok még azok is, akik ha nem éltek is meg e percet,
de ez örömet a véletlen nem mutatta meg nekik, s ismeretével
5 nem bírnak. Akik nem szeretnek, hiába szerettetnek

Ezek az elhasznált, de azért mindig igaz mondatok megtet-
ték a hatást. — Ambró folytató.

— Ön boldog, édes Manna, mert ön előtt nem nyílt meg a
menny ajtaja és így el sem vesztette. Ön nem szeretett soha,
10 nem tud szeretni, és ön mentve van a legnagyobb átoktól.
Manna zokogni kezdett.

— Én szerettem önt, édes Manna, és én véghetetlenül bol-
dog lennék, ha ismét úgy szeretvén, viszonyszeretném.
Hanem már nem hiszem, hogy tudjak szeretni. Ön most zokog,
15 én ugyan nem tudom miért, de elég az, hogy keservesen zokog,
és egy nő sírásánál megindítóbb semmi sem lehet e világon.
Minden boldogságom abból áll, hogy miattam sírhat a gyer-
mek, sírhat anya, sírhat a szerető, én egy mákszemnyi szánal-
mat sem érzek. — Én csak azt szeretem *ami nem csalhat meg*.

20 A fuvola, ez érzéketlen fadarab, nekem sok gyönyört okoz,
és nem lehet hozzám hűtelen. Sem ő, sem én nem lehetünk
egymásra nézve unalmasok . . . Azon fájdalom, melyeket
átszenvedtem, átmentek e fuvolába, és e jó barát befogadta
őket, — ezért hálás leszek iránta.

25 — Tanácslom önnek, édes Manna, ne szeressen senkit,
mert megeshetik, hogy nem szerettetik viszont.
Ezzel Ambró vette kalapját és eltávozott. Manna azt hitte,
hogy ez csak büntető tréfa, és ebben nem is csalódott, mert
ez csakugyan büntető tréfa volt; csalódása csak abból állott,
30 hogy ez a tréfa nem mától holnapig, hanem örökké tartott.

Én pedig ezt a tréfát a *Nagy Tűkör* hasábjaiába szántam,
hanem ott csak hónapok múlva jelenhetett volna meg, én
pedig mint kezdő író nem bírtam annyi ideig várakozni a
dicsőségre.

35 Kérem szerkesztő, csillagozzon és dicsérjen meg.

BARÁT ÉS VETÉLYTÁRS

I.

Az „Európa” szállodában szünóra felé járja a tánc, s az étterem néhány asztala körül már oly élénkség van, miszerint⁵ az ember bátran beszélhet a nélkül, hogy az általánossá válni kezdő zсібajban a szomszédasztalok is szavára figyelnének. Egy kerek asztal körül mind fiatal uracsok ülnek, már a pezsgőnél vannak, vígan, éltetve a bál királynéját egyik Lenkét, másik Ilonát, harmadik Vilmát, mindenki saját eszményét.¹⁰ Az asztal egyik vendége Andódi Tibor báró, kilépett huszárkapitány, 23 éves világfi, ki nemrég jutott szinte véletlen és váratlanul külföldi rokon halála következtében néhány százezer forintnyi örökséghez, — s ki most azt a megjegyzést tette az ifjak előtt, hogy a bál királynéja — még nincs jelen.¹⁵ Huszonhárom éves fiatalság, huszárkapitányság, báróság és milliomosság! — bájos olvasónő, történetem főhőséül én hamarjában kedvesebb egyéniséget nem találok.

A kapitány úr oldalt fordúlva, s kezében szivarral, könyökölve ült az asztalnál, mintegy jeléül, hogy nem igen van²⁰ kedvére, a bár ismerős társaság; — koránse higyjük azonban, hogy rang-, vagyon- vagy ősi származásra támaszkodó büszkesége miatt volt ellenére az ismerős kör; ha majd egyben megismerkedünk vele, ilyesmit nem teendünk föl róla.

Az ifjak a második pohár pezsgőnél már kalandjaikkal, báli²⁵ szerencséikkel dicsekedtek, s mivel az egyik ifjú, meglehet, való, de csakugyan fölöttebb irigylendő szerencsés szerelmi kalandot monda el, ezáltal a többi hiúságát hitta ki, és most már egyre-másra vetélkedtek nagyított, sőt részint koholt diadalaik elbeszélésében, nem kímélve sokszor még az „ártatlanság” nevét sem, kit elbűvölniök sikerült, s volt eset arra³⁰ is, hogy a név, melyet gyanús beszédeikkel terheltek, mindnyájuk előtt ismerős volt.

Tibor egyre komorabbá lett, végre körülnézett, hogy más asztalnál ismerőst találva, ez ürügy alatt ott hagyhassa az³⁵ ízetlen dicsekvőket. E szándéka nagy szerencsével sikerült,

mert egy sarokban magányosan ülni látta Fellegi Ákost, — legjobb barátját.

A könnyelmű ifjak szinte várták, hogy majd Tibor is rákezd, és előnyeit tekintve, neki megengedték volna, hogy valamennyin túltegyen. Bármi remek személyes tulajdonai legyenek egy gazdag előkelőnek, a legügyetlenebb semmiházi is, ha vele nővel szemközt vetélytárssá lesz, mindig a magas állás és a vagyonnak, soha személyes előnyöknek nem rója föl vetélytársa diadalát.

¹⁰ — E téren önökkel ki nem állom a versenyt, — mondá mélyen rejtett csípősséggel a báró és fölkelvén, Fellegi Ákoshoz ült.

Fellegi két évvel idősebb s Tibornál aránytalanul szegényebb, parányi birtokú, de oly ember volt, ki a takarékoságot szinte a bűvészetig emelte. Mintegy 10—12 éves lehet, midőn atyja pazarlások következtében, jelentékeny vagyonát veszíté, s a szép ősi kastélyból egyszerre nádfödél alá jutottak. A gyermekre e változás korán keserű, de szerfölkött jótékony benyomást tett. Mintegy megrettent az élettől, amaz ijesztő kérdőjeltől: miből fog majd élni — úrilag, mert máskülönben élni rá nézve egyáltalán lehetetlennek képzelte.

Katonanöveldebe adták, honnan mint tiszt lépett a seregbe, de hazulról segélyezést nem kapván, ez és más okból kilépett a polgári életbe, arról ábrándozva, hogy itt bizonyos tőkét ütve össze, ismét katona lesz, ami azonban mindekkorig üres ábránd maradt.

Tiborral egy osztályban szolgálva, szoros barátságot kötöttek, mely a két ifjúnál rövid idő múlva oly eszmévé nőtte magát, hogy már legutóbb jobban szerelmesek voltak ez eszmébe, mint a mennyire egymás egyéniségét kedvelték. A baráti szeretet köztük egy imádott eszme vallása lőn, mely sokkal hatalmasabb volt, mint maga a rokonszenv, -- mely ez eszme cultusát támasztotta.

Tibor hirtelenebb, s inkább lelkesedő, Fellegi ellenben makacsabb, dacosabb, s annyira szilárd kemény természetű volt, — hogy sokszor habár óhajtotta, sem volt képes az egyszer fölvett iránytól eltérni. — Tibor csak büszke, Fellegi pedig lelke legalsó gyökeréig dölyfös volt, amit mindig titkolt, — mert sorsához rosszul illőnek vélte maga is, de azért sokszor kifizült e dölyf önkéntelen, a legkedvesebb személyek, még barátja irányában is.

Míg Tibor váratlan örökségéhez nem jutott, valódi kenyeres
pajtások voltak, korlátlan bizalommal egymás iránt, s oly
nemével az áldozatkészségnek, mely mai nap a „mesés”
nevet érdemli. Ha valamelyiknek szüksége volt bármire, ez
5 egyszerűen csak kijelentette, anélkül, hogy az okot is meg-
mondta volna. Ha életveszély, vagy ami több, pénz volt az
áldozat kérdése, s az, aki azt kívánta, indokolni kezdte, hogy
miért, mire, mi célból kell, a másik lehurrogatta, hogy hallgas-
son, mert az nem tartozik valóban a dologhoz, mondja el
10 akkor, ha majd a dolog el lesz intézve. Míg a seregben voltak,
Tibor is csak mérsékelt pótlékpénzzel rendelkezett, örökségé-
hez polgári állapotában jutott, amidőn lassankint Fellegi
részéről napról-napra feszes visszavonúltságot tapasztalt,
mely ellen ő maga sem tudta még eltalálni a kellő modort, s
15 barátja feszessége őt is zavarttá tette.

Már néhány hónap telt el úgy, s a két jó barát mindegyre
ritkábban találkozott. — Tibor vidorabb, könnyebb termé-
szeténél fogva legjobbnak találta, nem erőltetni a dolgot,
barátját minden mulatságra, mit ő rendezett, meghívta, —
20 de ha az meg nem jelent, nem akarta érteni, mintha ez egyéb,
mint véletlen akadály- vagy szeszélyből, s nem szándékosság-
ból történnék. Egy idő óta azonban Fellegit oly komornak, —
néha meg fellobbant vígnak, de mindenekfölött s általában
oly embernek kezdette ismerni, mint aki valami nagy változá-
25 son megy keresztül, vagy éppen valami titkos bajt rejteget.

Tibor helyzete most kényesb volt, mint valaha barátja
irányában. Azelőtt közös tárcájuk volt, mert a kettő jövedelme
alig különbözött, s ha Tibor valamivel birtokosabb, Fellegi
takarékosabb volt, s így még utóbbi volt fölényben. Most
30 nem merte egyik is e pontot komolyan érinteni, legfőlebb csak
tréfásan, de még akkor is mindketten egyszerre elhallgattak,
nem lévén tisztában egyik sem az iránt, mi volna a leghelye-
sebb nézet és cselekvés a dolgok új alakjában.

A báró gyanítgatta Fellegi bajának okát, legközelebbinek
35 a pillanatnyi, de mégis égővé válható pénzzavarban sejtven
azt rejteni. Meglepő volt különösen rá nézve, hogy Fellegi
egy idő óta nagyobb szállást és inast tart, és sokszor találkozik
vele, midőn valahova látható felindulásban siet, s ilyenkor
igyekszik tőle szabadúlni. E mellett eltűnt egész lényéről a
40 régi rendületlen nyugalom, sokszor van lázas, ingerült álla-
potban, s meggondolatlanul beszél, mit később megbánni látszik.

Már épen a hadi fortélyról tanakodott magában aziránt, melyik oldalról kerítse be Ákost, s miféle szemfényvesztéssel csempésszen vagy vitasson nyakába bizonyos összeget, — midőn lélektani észlelődései folytán olyan fonalra akadt, 5 amiből gyaníthatta, hogy Ákosban valami egyéb ok, s aligha pénzhistoria idézte elő a változást.

Tudnunk kell, hogy e két ember abbéli rajongása, miszerint ők az erkölcsi tökély és fenségnek valóságos eszményévé lenni törekedtek a gyakorlatban, a többi között azt is hozta 10 magával, hogy egymásnak a nőikkel való viszonyukról, sőt még pusztá ismeretségeikről sem szóltak, amit egyfelől ama visszahatás, megvetésteljes iszony idézett elő bennük, amit oly körben éreztek, hol „korunk hősei”, a mai Caesarok, egytől-egyig dicsőségteljes „jöttem, láttam, győztem”-féle 15 hódításaikról beszélnek, erősen vitatva, hogy nincs erényes nő a világon, az erényes alatt pedig csak ama legalantibb fokát értve a női lélekerőnek, mely az ő szellemdússáguknak, ellenállhatatlanul kedves, kellemes ígéző ügyességüknek s hősiess bátorságuknak ellenállni tudna. Ilyen hivalkodó terefe- 20 rék helyett ők órákig el tudtak elemzőleg beszélni részint a történelem, részint a költészet eszményi nagy jellemalakjai fölött, s mivel e tárgyat a nagy rész, a csélesap don Juanok, unalmasnak találták, sőt az élet és kor maga ez emlékeztetéseket gúnyolni látszott, ők annál inkább egymásra szorúltak, s 25 utóbb legszebb érzelmeiket is elrejték a világ előtt, mint bajját az olyan beteg, kit annyira háborgat az életerő, hogy szégyenli megvallani, mert nem hinnék, s ha elhinnék — megirigyelhetnék.

Az utóbbi hónapok alatti idegenkedést a fönnbbiekkel 30 egybevetve, épen nem tetszhetik valószínűtlennek, — ha a két ember a legkomolyabb viszonyba keveredhetnék, anélkül, hogy arról egyik vagy másik tudott volna valamit.

Mivel Tiborban azon hit éledt föl, hogy Fellegi különösségét nem pénzügy okozza, annál fesztelenebbül, de egyszersmind 35 határozottan lépett föl, hogy végre a régi korlátatlan bizalmasságot helyre állítsa.

— „Úgy látom, cimborám — okoskodék apróbb szóváltások után Tibor — hogy helyettem, kit nem remélt szerencse ért, te változtál meg, kit magamnál is szilárdabb, változatlanabb- 40 nak hittem. Magad mondád, míg mérsékelt vagyonállapotban éltünk a többi szegények millióival, hogy a vagyon, a gazdag-

ság megvetése vagy igen korlátolt fogalom, vagy gyermekes makrancosság, — most pedig, midőn honi értelemben gazdag lettem, ahelyett, hogy én lennék dölyfös gazdagságomra, te lettél az — szegénységedre, és e dölyföt leginkább velem⁵ érezted. Úgy viseled magad, mintha két különböző és ellenséges párt vagy nemzet férfiai volnánk, s te attól tarthatnál, hogy meg akarnálak vesztegetni. — Olyan durcás vagy mint egy iskolás fiú; — még jó francia pezsgómtól is félsz, és torkodat mint valami falusi kántor, lőrével köszörülteted.

¹⁰ Olyan kérges méltósággal feszengesz előttem, mintha azt hinnéd, hogy Epaminondas vagy; barátom legyünk derék fiúk, de ne látszassunk az ókor nagyjainak nevetséges majmólói lenni. Valóban azt hittem, emelkedettebb vagy, s rólam is szebben vélekedel. Nem hittem, hogy a közmondást, „a szerencse a butáknak kedvez” — ily kivétel nélkül szigorún,¹⁵ betű szerint veszed. Itt, ne hidd, hogy az emberek úgy értelmezik a köztünk támadt feszességet, mint azt te gondold. Ellenkezőleg azon köznapi lények sorába állítanak mindkettőnket, kiknek belsejével a szerencse, a külsőség úgy bánik, mint²⁰ a szél a szélkakassal. Avagy tán véred nem oly nemes, nem ér annyit, mint az én pezsgóm, hogy utóvégre azon gondolat nyugtasson meg, — miszerint véred folyott már érettem, s én, meglehet, örökre szegényebb maradok alkalomban, sem hogy adósod ne legyek .”

²⁵ Ákos oly közönyös, oly fásúlnak látszott, hogy Tibor megdöbbsent, s nagy bajt kezdte sejteni. — Mi jó szónok lesz belőled, ha valahol még egy asztal zöld posztóba öltözik — felelé Ákos egykedvűséget tettetve, és e kevésbé rossz alatt palástolgatva olyan fájdalmat, melyet mindennél rosszabbnak³⁰ tartott.

— E szerint hát vége legyen mindennek?! — kiálta fel Tibor hirtelen elkomorodva és bosszankodva barátja kérgességén. — Sajnos, de úgy van — folytatá — a szép elmék olyanok mint a nők; kéretik, imádtatják magukat, s ez által sokszor drágán vásároltatják meg a gyönyört, mit a velük való társalkodás okoz. Ákos bajtárs! — komolyan mondom neked,³⁵ elég volt a gyermekeskedésből — térj magadhoz, ne légy oly nyármerev; előbb-utóbb úgyis csak a régire visszaszokunk, vagy te elég rideg volnál, s élni tudnál oly egyedül a világon,⁴⁰ az egyetlen, ki téged ért, eltaszítva? Részemről, én nem tagadom, barátságodról lemondanom annyi volna, mint zarándokká

lennem, az embermilliók rengeteg erdejében. No, ha e frázis sem indít meg — végezé Tibor nevetve — úgy a parlamentirozástól kifogyva, erőszakosabb ostromhoz fogok

Ákos percere elfeledkezve magáról, mélyen, kínosan sóhaj-
5 tott, s arca egy pillanatig olyan kint árult el, mely az embereket kétségbe szokta ejteni. Észrevéve magát, derültnek igyekezett látszani, s hogy ez minél inkább sikerüljön, szokása ellenére, erősebb borból és többet ivott, de épen e vidámmá lenni erőködés alól látszott ki legviszásabbul a csüggettség,
10 valami reménytelen bánat, s midőn maga is belátta, hogy tettetése sem nem sikerül, sem nem használ, de sőt sérti barátját, engedékenyebb és közlékenyebb lőn.

— Sem gúnyod, — sem dicséreted nem zavar meg — hanem azért tartozom neked annyival kedvesem, hogy ünnepélyesen
15 megvalljam, miszerint — nem te léssz oka, hanem egyesegyedül magam, ha barátságunk megszakad, ez egyetlen felséges eszme, melynek oltárán még jelenben áldozhatnánk; biztosítalak azonban, hogy a szakadást, ha ugyan megtörténik, soká túl nem élem, s csak annyiban véték ellened, hogy végem nem
20 éretted, nem miattad, vagy legalább nem együtt, nem melletted érend. Ha kettőnk közül egyik nem méltó a másikhoz, úgy az inkább én vagyok. Én, Tibor, én nem vagyok oly erős, mint mennyire hittem. Újabb szerencsés helyzetekben úgy viselked magad, hogy eszménynek beillel, s ami engem s viseletem
25 irányodban illeti, erre nézve komolyan biztosítalak, ne aggódjál, mert ezt nem a sorsodban történt változás, de olyasmi okozza, amit majd talán később, ha jó vége lesz, fölfedek előtted.

E pillanatban vége szakadt a párbeszédnek, mert az étterem vendégei, mintha künn valami látványosság adta volna
30 elő magát, kisiettek a táncterem felé. Tibor vette keztyűit, s szintén elsietett. Fellegi helyén maradt, mint aki miatt összedőlhet „Európa” s kit a csillárok és a tetőzet romjai ki nem vertek volna elmélyedéséből.

35 Idő múlva Tibor ragyogó arccal tért vissza, kísérve kíváncsi ifjak seregétől, kik úgy néztek rá, mint valami üstökös virtuózra.

— Ah báró! — szól egyik ismerőse felindulással — ön a legbaldogabb halandó e pillanatban! Hanem reszkessen
40 ön, mert általános bosszúvágy keletkezik ön ellen. Menjen és rejtőzzék el, különben reggelig — becsületemre! — rostává

lesz lyuggatva bőre — ... Ah uraim, tudják, mi történt? A terem csillárai, mint a koldúsmécs, csak a szegyénytől égnek. Két gyémántsillag ragyog odabent csupán, egy mesebeli tündér szemei. A vígalom rendje fölbomolva, — mindenki⁵ egy hely felé tolong, amerre jár a csodás jelemény. A zaj, zsidongás megszűnt, elhal a szó az ember ajkán, azt hívének meglepetve, hogy valóban tündér van jelen ... Őn táncolt vele, azaz hogy ő táncolt önnel, mondja, vajh ki ő, és merre van hazája.

¹⁰ Több ifjú állta körül Tibort, kíváncsian lesve a feleletet, hanem a báró csak megveregette az imént szóló vidor elmés ifjone vállát, s csak annyit jegyze meg, hogy bohónak látszik ugyan amit állít, hanem annyi való, hogy a hölgyek közül aligha nem többen haragusznak Reginára, mint ő reá!

¹⁵ A Regina név nem a szokottabbak közé tartozván, ha feltűnő szép leány e nevet viseli, még oly nagy városban is, mint Budapest, fölösleges a vezetéknevet hozzá tenni, ha szép Regináról van szó, azonnal eligazodik az ember.

Minden jelenlevő között Ákos rendült meg legjobban e²⁰ név hallására, s mégis rajta lelete azt legkevésbé észre venni. Mert e név úgy hatott rá, mint a villám, mely ha melletted suhan el, pillanatra megmerevülsz. Néhány percig úgy ült ott, mint a kővé vált. — Aztán összeszedve magát, kifordult a táncterembe, s ott egyenesen arra tartott, hol legnagyobb²⁵ volt a tolongás, melynek középpontja valóban egy szőke hölgy, Regina volt, ki szinte pirúlni látszott a sok bámuló szem miatt, mely amerre járt, köröskörül reá függesztve volt.

Ákos egész testében remegett, amint a csoport bámulata tárgyát, Reginát megpillantotta, s hirtelen feléje törekedett³⁰ a tolongásban, mint aki még nem tudja, mit fog dühében cselekedni. Udvarias köszöntés vagy formaságokról szó sem lehetett ott, hol botrány van készülöben. Regina balról őrhölgye, egy éltés özvegy, jobbról bizonyos Marjai Bódog által volt fedezve, ki javabeli világhi, gazdag, csinos és ügyes³⁵ ember volt, de oly életmód hírében áll, mit a szigorú aesthetica aljasnak nevez ugyan, de a mai, sőt tán minden időbeli fogalmak szerint az életben azt hálásnak, okosnak, s irigyeltnek szokták tartani. Midőn Ákos a hölgyek elébe ért, arcán a legfeketébb harag, csodálkozás és — megvetés volt kifejezve,⁴⁰ ajkát harapta, de felindulástól szólni nem tudott, vagy azért, mert nem volt tisztában aziránt, mit tegyen.

— Bátorság! — sugá az éltés nő Reginához, könyökével érintve társnéját, s Regina képes volt elnyomni félelmét, de látszott, hogy az összes lélekerejébe került. — Vakmerőn fölemelt tekintettel nézett Ákosra, ki lángoló arccal még egyszer végig nézte, aztán elfordult, s a tömegben ismét keresztül fúródva, az étterembe visszatért.

— Úgy látszik, ez ember terhére van nagysádnak, — szóla Marjai szép szomszédnéjához, ki még csak most ért rá félni, és tetőtől talpig reszketett. Azt hívém nagysádnak valami közel 10 rokona, különben számon kértem volna, hogy amiért lábomra tiport, végig nézett s oldalba lökött, illő szokás szerint bocsánatot kérjen .

— Az istenért — vága közbe ravaszúl az öreg nő — kerülje ön őt — nagyon veszélyes és dühös ember !

15 — A dühös emberek ritkán bátrak is asszonyom, s ha csak ennyiből áll az ellenvetés, azonnal fölkeresem őt. — Ezzel Marjai ajánlotta magát.

— Többet nem fogsz táncolni édesem mindjárt hazamenni feltűnő volna, s különféle gyanításokra adna okot. 20 Egy óraker távozunk Ákos nem jön színed elé többet, azt hiszem.

— Ülünk le s várjuk be Tibort .

Ezalatt Ákos és Tibor találokztak, midőn épen Marjai Bódog keze érintette Ákos vállát.

25 — Uram, szóla hozzá nyugodtan, kérnem kell önt jövőre, hogy ha meg akar semmisíteni, szemei és öklei helyett választana más fegyvert, s ha lehet, ne tenné ezt hölgyek előtt; im itt van adressedem, otthoni vagy másutt oldalbordáimmal szolgálátára állok.

30 — Biztosíthatom önt, — felelt gyorsan Ákos, — sérteni nem akartam. — Bocsásson meg, sőt mivel távozom, ezennel egy füst alatt minden itt jelenlevő embertől bocsánatot kérek, s ha ön találkoznék olyannal, ki részemről történt sértésről beszél, biztosíthatja bocsánatkérésemről.

35 Ezzel Marjai meglelégedett s távozott
Ákos úgy nézett ki, mint olyan ember, ki önmaga előtt pirúl, önmagát szeretné összetörni, s restelli, hogy emberek között van.

Azt hívé, hogy a vidor arcú bálozók, kik őt különben nem 40 ismerék, s számba se vették, most mind őt nevetik, holott nevetni való csupán szörnyű komolyságán volt. — Egészen

ki volt kelve önmagából, s Tibornak úgy tetszett, mintha a valódi Felleginél egy jóval silányabb ember állna előtte. — Valóban Ákoson semmi önhit jele, csupán reszketeg csüggedés volt látható.

— Remélem, hogy valahára kimagyarázod magad előttem, jer menjünk le az alsó terembe, ott kevesebb ember ügyel ránk.

Ákos engedé magát lekísértetni, hanem mivel még a csekélyebb dolgot is szerette előbb megfontolni, jó ideig hallgatott, ¹⁰ végre egy pohár rum után kezdett a legérdektelenebb haszontalanságokról beszélni, azután egyszerre oly nyugodt lett, mintha semmi sem történt volna.

— Régóta ismered Reginát? — kérde a közöny bámulatosan sikerült tettetésével.

¹⁵ — Mintegy két hét óta. Az utcán tűnt fel, távolról követtem, s a házban, hol laknak, egy ismerősöm szomszédjok. Ez mutatott be nekik, s én az első órában megvallottam neki, hogy soha igézőbb teremést nem láttam, s kijelentém neki, hogy igyekezzék engem mihamarabb megismerni, — mert ²⁰ mielőbb nőül akarom venni.

— És e szándékod még nem változott meg?

— Annál kevésbbé, mert részéről is növekedő rokonszenvet tapasztalok.

— S tudod, ki és mi e nő?

— Egy árva leány, kinek egy gazdag rokon segítése szerzett jobb nevelést.

— Gazdag rokon!

— Nevét nem mondták.

Szép leány, valóban igen szép. Apropos! Ismered azon ³⁰ urat, ki erővel kihívásra akart ingerelni.

— Ismerem, — Marjai Bódog, kit alkalmasint nekem kell majd megfaragnom, mert Reginát oly kisértésekkel üldözi, mit túrnöm nem szabad.

Kár lesz miatta, ha egyébbel Bódog meg nem sért. ³⁵ Mihelyt megtudja, hogy elég jó bolond vagy Reginát nőül venni, azonnal felhagy kísérleteivel. Marjai férjes nőkre nem is néz. Különben pedig tudd meg, hogy Regina téged épen úgy nem szeret, mint engem, de azért mi sem bizonyosabb, — minthogy hú nőd lesz, ha elveszed. Én voltam ki mint ⁴⁰ távoli rokon, kiemeltém őt a porból, nem mondom, hogy számítás nélkül, mert a kis Regina, midőn először megláttam,

(virágot árult egy étteremben!) tizenhárom éves és oly gyors fejlődésben volt, hogy két három év múlva felöltendő alakjára könnyű volt következtetnem. Már akkor megszerettem őt, s intézetbe adtam, csekély keresményem egy harmadát szakítva el magamtól. Éven át csak kétszer látogattam meg, s nem akarok ömlengve hosszadalmaskodni, mint fejlődött bennem e gyermek iránt oly szerelem, mely megrögzötté tette bennem azt a tudatot, hogy e leány enyém, nemcsak azon érzelmeivel, melyeket mások szeretőik iránt éreznek, hanem még azokkal is, melyekkel apát, anyát, testvért, rokont szeretnek, mert ez árvának mindene én voltam, s e gyermek szíve, mely kisdedsége óta nem is lelt szeretni való tárgyra, s e szerint kívülem semmit, senkit nem szerethete, okvetlen valami vallásszerű, mindent kizáró szerelemmel borúland egykor keblemre. Mintegy fél éve kivettem őt az intézetből, s ama gonosz nő gondviselésére adtam, kit vele láttál. Engedtem őt fellépni a szabad világban, nézzen körül, legyen független tőlem teljesen, feledje el, hogy apja voltam, s azután udvarolni kezdtem neki. Még midőn az intézetből kivettem, könnyen le tudtam volna mondani róla, — de midőn künn a szabad világban láttam őt, kitéve a betanúlt csábítók amaz olcsó és mégis szerencsés hízalgó modorának, melyet én elővenni nem tudtam, gyötörtetve a gondolatól, hogy e nőt elvesztem, s ha elvesztem, rám nézve a családi életnek még reménye is elvész, a féltékenység kezde bennem erősödni, s utóbb oly szörnyeteggé nőtt, mely e gyermekben némi iszonyt kezde támasztani irántam; növesztve ama mérges tanok által, melyeket haszonleső s gonosz gondviselőnője szívébe töltött. — Siettem hát tervemmel, fölléptem, mint kérő, Regina igent mondott, eljegyeztem, ezalatt te a házba jutottál, miről én mit se tudtam, s a két hét alatt édes báró, tovább mentél mint én három év alatt. Még egy pohár rumot, pincér, altatóra van szükségem. A szünóra eltelt, te menj táncolni a szép Reginával, én majd szépen haza hallagok; holnap 11 óra előtt ne jőj hozzám, mert az álom valószínűleg késő hajnalkor fog csak rajtam könyörölni . . .”

De persze sem az egyik táncolni, sem a másik hazafelé nem indúlt; közös izgatottság; fojtó lelki szorultság harcoltak egymás ellen a két ifjában. Tibor hallgatott, Ákos pedig nemcsak hallgatott, de barátjára sem nézett, s félig elfordulva fújta a szivarfüstöt maga körül, hogy barátja arcába ne

tekinthessen, azt híven, hogy nem volt képes eléggé tettetni a nyugodtságot.

Minél kevesebbet teljesít be az élet a vakmerő reményekből, hiúságunk hártájja annál vékonyabb! Azért hogy Ákos szigorú⁵ lelkű ember volt, nagy ábrándokat nevelt fel lelkében, s mivel a szerencse mindannyit kinevette, hiúsága annál érzékenyebb volt. — Avagy azt hinné valaki, hogy a közöny és kicsinylés, mellyel Reginához szíviszonyát elbeszélte, nem oly vakmerő hazugság, mit ő maga sem képes soká megcáfolatlan hagyni? — Legjobb barátja előtt restelt — fájdalmat mutatni, a legyőzöttet játszani, midőn a győző — legkedvesb barátja. Az egészet úgy adta elő, mintha sem saját veszteségén jajongni, sem Tibornak hódítmányára büszke lenni épen semmi oka sem volna.

¹⁵ Pedig mégis — mennyire nagyobb volt szerelme, mint hiúsága. — Ezt ő maga sem tudta. Mert az ember a szerint mutatja magát, amint a hiúság kívánja, de azért vannak érzelmek, szenvedélyek, melyek hatalmasan mint az izzó parázs, égnek a tettetés hamva alatt, s egész világ gúnyhahótá-
²⁰ ja sem volna képes őket lehűteni.

Tibor, mint aki szerencsésebb volt életkörülményeiben, terve kivételében, nőkkeli viszonyokban, a rejtett hiúság oly túlságos nagy mértékével nem bírt. Nincs ugyan oly nagyvilági ember, ki hiúságát egész terjedelmében kimutassa,
²⁵ azonban Tibor nem sokkal volt hiúbb, mint minőnek mutatta magát. Lelke is szelídebb, de egyszersmind gyöngébb érzelmek vegyületéből állt, s hajlandóbb volt a részvételre, könnyörré, nagylelkűségre.

Regina tette valóságos kis összeesküvés volt Ákos ellen.
³⁰ A bál napján pár órával a vígalom kezdete előtt a látogató Ákos előtt, ki őket a bálba hívta, gyöngéledőnek vallotta magát, s azt mondá, hogy eszeágában sincs ott megjelenni. Kevesb féltékenységgel is, mint Ákosé, megkívánhatja a jegyes, hogy arája, ha már bálba megy, ezt ne titokban tegye,
³⁵ mint valami szerelmi státuscshint.

S mit gondol az olvasó Tiborról? — Talán e fölfedezés után ő is oly gonosznak, hálátlan szívtelennek, csalárdnak, szeretetre nem méltónak látta Reginát, mint Ákos, s mint afféle „erény barátja”, azonnal meghült iránta?

⁴⁰ Ah, hiszen Ákos is még csak holnap, vagy holnapután lesz igazán kétségbe esve, midőn észreveszi, hogy e mély seb, mit

a kis Regina csíne, szeretetlensége vágott szívéen, csak szilajabbá teendi szenvedélyét, s a szép Reginát még tündéribb, büvös bájosabbnak fogja látni az elérhetlenség távol ködében !

Hát Tibornak rossz néven vegyük-e, hogy e felvilágosodás után csak nagyobbnak hitte személyisége diadalát, s magában méregette, mennyire szeretheti őt a kis Regina, midőn ily mérész, elhatározott lépésre adta fejét, s mily ellenállhatlan lehet az ő külalakja, modora, mely egy ártatlan leánykával mindent feledtet ? Hogy ő báró s gazdag, s innen eredne az egész hódítás, azt csak Ákos fogja rá, ki most mindent fekete színben lát.

Tehát Regina irányában ha nem többet, de kevesebbet sem érzett Tibor ez elbeszélés után, azonban volt egy igen hatalmas érdek, mely eme balvégzetes összeütközés által szinte elviselhetlen ütésekot kapott.

Ez érdek pedig volt ama barátság érzése, mely a két jó gyereket oly szorosán kötötte egymáshoz, és amelyre ők oly büszkék voltak önmagukban, melyet ők annyira szerettek, ápoltak, s mint valami felséges eszmét imádtak; mi által ők a többi közönséges emberek fölé emelni hitték magukat. E barátságnak már annyi derék tettel szolgáltak, hogy ennek már eddig is egy kis története volt, melyhez hűtlen lenni annyi volna, mint ha valaki már ezreket rakott össze, és azt egy tevére s kártyán elvesztené. Már a világ is, mint valami fénypontot a jelenben ismeré e barátságot, s mily sováran várja, milyen mohón kapná, mi jó ízűn kacagna, ha e szép eszmény, e felfuvalkodottan égbe emelkedő szép léghajó, egy forgószél által a földre paskoltatnék ? !

Azért, ami kevés örömet okozott Tibor önzésének, Regina kitüntetése, ez öröm csak egy kis szentivánbogár volt, melyet a barátság borúlt égboltja végkép eltakart.

Mert ne származtassunk mindent a hiúságból. — A huszonhárom és huszonöt éves ifjúban még lappangnak oly erős baráti rokonszenvek, melyek tisztán, vagy legnagyobb részt kölcsönös szeretetből, a lélek rokonságából származnak, e szerint valami vérszerű kapocs is van köztük, mely számítás, haszonlesés nélkül részvétre gerjed, szánalomra, és áldozni, lemondani tud, legalább oly dolgokról, ami még nem lőn nyilvánossá, hogy a hiúság is közbeszólhasson.

Így elég szép a tiszta baráti érzelemtől, ha lemondhat falatja feléről, s megosztja azt ahol senki sem látja; itt a hiúság nem követeli a magáét.

De lemondani a kedvesről, kit szeretünk is, és akire mások előtt büszkék is vagyunk!

Igaz, hogy Regina szegény, de tiszta nevű, és a legirigyeltbb, legbámúltabb szépség volt, és ez nagyon is elég, hogy⁵ büszke legyen bármely férfi is reá; — aztán az egészen más, ha a tiszta név nincs meg — nem történhetik a világon oly nagy devalvatio; a nagy Napoleon bukása aránylag csekély ahhoz, mint amennyire a legbámúltabb szépség erkölcsi értéke alá száll! Szegény szép leányok!

¹⁰ Tibor vidám természete először életében komorult el ennyire. — Tovább űzve fűzve a dolgot, furcsának találta, hogy Regina úgy eltitkolta előtte Ákossali viszonyát, származását előkelőnek mondta, s gazdag rokont emlegetett! „Ha e kék szemekben nem laknék olyan lélek, aminőt én abban¹⁵ látni véltem. Ha valóban nem merőben személyem, de rangom s vagyonom eszközölték volna a diadalt? Valóban, ha így volna, nem csodálnám, hogy nem tudnak szeretni a dúsgazdagok. Csak azon rövid idő óta, mióta örökségemhez jutottam, mennyi szívet láttam felém hajolni, mennyi házassági hálót²⁰ kivettetni utánam, oly oldalról, hol azelőtt bókjaimat szívesen hallgatták ugyan, de ha komoly vallomást tettem, száját biggyesztettek. Patvarba, majd meglássuk.”

Darab ideig mindkét ifjú kedélyét oly feszességben tartotta a közöttük történt s épen fölfedezett összeütközés, hogy még²⁵ a könnyedebb Tibor sem tudta, hogyan, mivel kezdje meg e néma feszültség chinai falát lerombolni. Egyszerre dühbe jőve saját elfogultságán, az asztalra ütve, mondá:

— Ezer váltó és adóssági börtön! — kerüljek zsidó kézre, ha nem igaz, amit mondok. Meglehet, hogy nem foglak fel,³⁰ tán még valamit nem tudok, elég az hozzá, hogy nem vagyok veled e percben megelégedve. Szerelmesnek lenni! Szegény lenni, és szegény szép leányt elvenni akarni. Aztán mint a rücskös hátú Vezuv, háborogni a miatt, hogy az a leány, aki okosabb, nálad gazdagabb embert óhajt! Hová tetted eszedet cimborám.³⁵

Ákos homlokát ráncolta, székén feszengett, szivarát oly mohón szítta, mintha fogadásból versenyben tenné azt: végre egy ötlete jött s elnevette magát, de oly erőtetve, s recsegősen, mint a repedt harang.

⁴⁰ — Vak beszél világtalannak! Huszonhárom éves vagy, báró, gazdag, ügyes és csinos — aztán házasodni akarsz!

Megvénült-e szíved, meghült-e véred, vagy eszed újra iskolába akar járni! A házasság magamféle szegény, komoly, jószívű bolondnak való, takarékos embernek, kinek sem kedve, sem pénze kalandokra! — Aztán már idősebb is vagyok, s kevésbé valószínű, mint nálad, hogy vonzalman megváltozik. Munkának, tanulmányoknak kell élnem. — Aztán mit ér szegénynek a nőtlenség szabadsága? kivált nekem, ki sokkal igazabb, komolyabb vagyok, semhogy nők irányában sok szerencsére számolhassak? No csak nősülj meg, vedd el az én növendékemet, hanem aztán temesd is el magad valami pusztai szénakazalok közé úgy, hogy még a fővárosnak hírére se hallj, mert nem hallanál egyebet, minthogy ott téged kacagnak! . . .

Ákos kissé kiderült, Tibor hajába markolt, gondolkozott, s kis vártat múlva szólt:

15 — Igazad van — de csak frivol értelemben. — Én épen egy zilált jövő kapuját akarom magam előtt bezárni. — Ha előbb-utóbb családfő akarunk lenni, jobb ha azt minél korábban tesszük. Ha fiam lesz, meg akarom érni pályája kezdetét, magam akarom férfivá növelni. — Különben nekem is vannak tanulmányaim, s céloim nem csupán a járdataposás, világfutás, napi élvehajászat. — Hanem most hagyjuk abba. Ha egyéb nem, illem parancsolja, hogy még felnézzek a vígalmamba. — Egyébiránt légy nyugodt, még jókor adtad értésedre a dolgot. Holnap tizenegy órakor megbeszéljük ügyünket.

Ezzel a két ifjú elvált egymástól.

II.

Ha férfiak vagy nők dicsértetni hallanak valamely szép hölgyet, kire egy vagy más okból pikkjük van, rendszeren azt szokták megjegyezni elnyomott bosszankodással s csinált közönnyel, hogy: „egyébiránt a szépség relativ dolog.”

A fogalmat, mit e logikai műszó a fennebbi értelemben kifejez, egy közmondással adja vissza nyelvünk: kinek a pap, kinek a papné.

35 Regina azonban oly szép volt, hogy nem találkozott ember, ki ha vérig sértve lett volna is általa, valahol, Regina ismerői között el merte volna mondani a „relativ dolog” irigy megjegyzést.

Vannak női bájak, melyek csupán az egyéni ízlésre hatnak; az ilyen bájakkal felruházott nő szerelemre gyúlasztja azon egyeseket, kik épen ama bájaknak megfelelő ízléssel bírnak. Vannak azonban egyetemesnek nevezhető olyan rendkívüli⁵ hatásos szépségek, melyek e szerint szinte kivétel nélkül minden embert elragadnak. Igaz, hogy ezek csak külső kecsék s nem a lélek szépségeit tükrözik vissza, azonban Regina alakján eme bájak összege csodálatos módon egyesült ama vonásokkal, melyek lélekfenséget fejeznek ki, s rabbá tették¹⁰ az embert testestül lelkestül.

Regina lénye az uralkodás kifejezése volt. Ez furcsán hangzik, mert ritka ember tapasztalhatja ezt, miután ilyen lény tán egyszerre nem sok lehet a földön. Gyakoribbak azon hölgyalakok, melyek a szenteséget, engedelmességet, ábrándos-¹⁵ságot, gyöngéd érzelműséget stb. fejezik ki. A dicsőség mint legritkább dolog, nagy darab földön egyszerre csak egy egy élő alakban képviseli magát.

Regina mosolya által nem annyira boldogítva, mint dicsó-ítve érezte magát az ember. De viszont semmi hatalom,²⁰ semmi tünemény előtt, még az ég haragja alatt sem érezte az ember annyira próbakőre téve lelke ruganyosságát, mint Regina fenséges színe előtt. Ami gyöngesége volt az embernek, azt egyszerre érezni kezdte, épen úgy, hogy legért-²⁵hetőbb hasonlattal éljek, mint a rheumát azonnal sajgani érzi az ember, ha léghúzámon vagy erős légű magas bércre áll.

Ami az embernek legérezhetőbb hiánya volt, az sehol oly hasogató fájdalmat nem okozott, mintha Regina közelébe jutott vele az ember. Ha rút, ha szegény, ha együgyű, ha³⁰ félnék, ha aggott férfi tekintett rá és ismerkedett vele, Regina szemei mintha csak pellengérré vagy legalább pórázra hozták volna a fönnebbi gyöngeségeket, s azok tulajdonosai meg-³⁵szegyenülve lapúltak meg.

Reginát szeretni — Ákos szerint — vakmerőség, tán szemtelenség is lett volna, őt csak imádni, óhajtani, érette³⁵ örjöngeni lehetett.

Szegény Ákos! Ő mindig szegénységét érezte fájni, ha Regina hideg tekintetével találkozott, s azon csalódásba esett, hogy a szegénység mindennél még a pimaszságnál is — gon-⁴⁰szabb baj e világon!

Egész világgal szemközt büszke, öntelt; megvetője min-

den gyarlóságnak, butaság- és gyávaságnak, Regina előtt hézagos, hitvány, tehetetlennek hitte magát!

Micsoda oktalan és szemtelen önzés, mi nevelésesen vakmerő elbizakodottság, — gondolá sokszor — valami poros, 5 sötét bérszobába vinni Reginát, ki nem kevesebbet érdemel, minthogy templomot építsenek neki!

Ez a fellengő életnézet Ákos fejében kezde maniává hízní. Ő csak a szerint irigyelt volna valakit, ha azt látta volna, hogy az minden tekintetben méltó volna Reginára. De az 10 ilyen nem kevesebb, mint Jupiter eszményi nagyságával képzelte, és így természetesen járdáink, salonaink s nyílt helyeinken nem talált egyént, ki az ő elfogúlt ítélete szerint irigyendő lett volna.

A főrang és gazdagság mellett lélekszegénységet, vagy 15 testi rútságot, vagy vénséget, szóval mindenütt talált valami kifogást, ami gátolta az illető eszményi polcra emeltetést.

Azon hit azonban, hogy ha édes ömagának volna no csak, legalább is egy millió forintja! akkor ő és senki más, csak ő volna érdemes a mai Juno ő nagysága szerelmére.

20 Mit érnek neki azon személyes tulajdonok, a természet azon ajándékai, melyekben annyit bízott, ha a rögtöni pénz- és vagyonszerzésnek — legalább a jelen napokban, egyéb és olynemű útjai, módjai vannak, melyekhez ő nem ért!

Midőn szállására ért, oly földhöz ragadt szegénynek érezte 25 magát, mint még soha életében. Valahány kocsi robogását hallotta, — pedig azok farsangi bálók alkalmával sűrűn járnak — mindig egyet rándúlt, azt hívén, hogy abban ül Regina barátja vagy éppen Marjaival szemközt, kik elég módosak fogatot tartani, s miért üljön valaki bérkocsiba azon tudattal, 30 hogy annak díját egy udvarias szegény ördög hetekig sínlí meg, s talán éppen hűséges ebének kosztjából von le naponkint egy — fillért? Aztán az a bérkocsi úri értelemben csak egy fokkal áll előbb rangban az — esernyőnél! — Ha távol kocsmabáli zene hangját hallotta, arra gondolt, mennyivel boldogabbak nála e nem honoratior réteg igénytelen személyei, 35 kik karöltve, kedélyesen zsibongva vonóznak az utcán végig a holdas éjszakában, hazafelé tartva? Mindenki boldogabb nálánál!

Kiment, s a sötét házerdőben össze-vissza bolyongott. 40 Legkényesebb oldala: kevély elbizottsága, kapott sebet attól, kinek szerelmét leghöbben óhajtotta! — A legszennye-

- sebb kefekötő, a véreskezű hóhér karján láthatni szerető nőt — mindenki megtalálja hozzá illő felét, csak ő nem — s miért? mivel talán e részben magasb igénye, kényesebb választása van, mint ami sorsával, életbeli értékével arányos?
- ⁵ Mert mindenki, ha vásárra megy, csak azt veheti meg, minek ára zsebéből telik, s így az ő társadalmi értéke még a Regináét sem viszi a mérlegen? Tehát oly csekély, oly alanti pont ő azon emberek között, kiknél eddig magasabbra tartotta magát?
- ¹⁰ Ilyeténképen devalválja a gyakorlati élet a fellengő ábrándokat, az elragadt önhitét; így tanítja a sors, e kérlelhetlen, durva praeceptor, gúnyos arconcsapásaival eme témára az elbizakodott embert: ismerd meg önmagadat, jőjj tisztába helyzeteddel.
- ¹⁵ Le kell hát mondania Regináról, e fényes tűneményről, mert ez neki még — álomnak is sok?! A kegyetlen, hálátlan, lelketlen — nem érdemel egyebet megvetésnél. Ez világos. Boldog sem lehetne vele, hiszen nem szereti őt, nem szeret az senkit, neki nem személy, neki magas állás az eszménye.
- ²⁰ Hahaha — minő róka-sophistika! Ő vette meg Reginát, kit nála hatalmasabbak bálványoznak, fényes, magas polcra emelnek, hozzá ő föl nem ér, s azt mondja önámítva: éretlen még! Oktondi!
- Végtelenül fájó gondolatok. — És ha kényszerűségből
- ²⁵ eszélyesen lemond, tudna-e mást szeretni? — Szemlét tartott emlékezetében a legszebb, legkedvesebb hölgyek során, kiket ismert. Minő kifejezhetlen különbség. Reginának egy újjában több kellem, édesség, egymagában több fenség van, mind összevéve valamennyiben. Nem lehet lemondani.
- ³⁰ Ekkor meg barátja, illetőleg barátságuk eszméje fúródott, mint valami magányos üstökös, előbbi gondolatszikrái közé. — Ez, legalább pillanatnyira nagy enyhülést okozott, s később is ez tartá meg azon méltóság polcán, melyen eddig rendületlenül tartá magát. — Ez mindig eszébe hozá: mily szabad,
- ³⁵ mint a gondolat; mily önelégült, nyugodt, mindenre készült eleven, tevékeny, reménytelen kedélyes gyerek volt ő, még félév előtt is, mikor még a konok vágy Reginát bírhatni, s a lenyügző félelem, őt elveszteni, illetőleg nem bírhatni, annyira erőt nem vett rajta. Eszébe juttatá, minő jellem készült lenni
- ⁴⁰ ő, minő volt máris, és mivé lön: közönséges emberi szenvedély rabja, kinek számára egy harisnyakötőből készül az

öngyilkos kötél. — A kakas virradót kukorikolt, hazatért s elszenderült.

Ezalatt Tibor poharába is keserű cseppek hullottak. Ő szerfölött jó, gyöngéd szívű ember volt. Valamint Ákos leg-⁵ többször kemény konoksága, úgy ő szívbeli légysága miatt jöhetett összeütközésekbe. Könnyen, hamar szeretett, nehezen, kínosan tudott csak gyűlölni. Szíve szorult, ha okoskodásai Reginát vétkes színben tünteték föl; még jobban fájt neki, sőt némileg szégyenlé, hogy — gazdasági előnyeivel éppen

¹⁰ Ákos szívjóságát sérti meg, teszi tönkre. Mert higgadtabban s tovább úzve-fűzve a tényállást, most már kezdé hinni, hogy aligha nem több számítás, mint érzelem lehet a tényező Regina változásában. Ha úgy volna, gondolá, valóban nem érdemelné meg sorsát mellettem!

¹⁵ Visszament a vígalomba. Regina mintegy elrejtőzve az oszlopsor háta mögött ült; az Ákossali találkozás igen lehangozta, s talán még levertébbé teendő, ha egész valóságban fel tudta volna fogni. mennyire méltatlanság, kézzelfogható bántalom, sőt gúny van a jótevő, az elfogadott imádó és

²⁰ jegyes iránti viseletében. Nem helyeslé, bánta tettét, s Ákos iránt oly szánalmat érzett, hogy szinte vágyott haza, párnái közé, hogy ott néhány titkos könnyel áldozzon neki. — Mert ő tulajdonképen igen sok, legtöbb rokonszenvet érzett Ákos iránt; ami csekély szenteség, érzülekenység volt szívében,

²⁵ e részével lelkének valóban Ákost szerette; de hatalmasabb volt benne a fényvágy, melyet gondviselőnője élesztett, s amit ma az édes anyák is tesznek — s e szerint a bárónak adott elsőséget.

³⁰ — Gazdag férjhez — így oktató a bölcs asszony Reginát, — még ha vén volna is. könnyebben hű lehetsz, mint ifjúhoz, ha az szegény — ah nincsen prózaibb, utálatosabb a szegénységnél! Én érzelmesb leány valék nálad, és én szerettem, nagyon szerettem. — És ha a Mindenható most visszaadná ifjúságomat oly áron, hogy éljem át újra oly sorsban, mint

³⁵ előbb, én megköszönném ezt a keserű poharat. — Pedig szerettem, igen nagyon, s ez még rosszabbá tette sorsomat. — Férjem szegény volt; én, a gazdag szülők magzatja, a nem ismert szegénység homályában még érdekesebnek láttam imádomat; a mézes hetek leteltével egy sz. p reggelen ez az érdekes

⁴⁰ szegénység mint egy piszkos undok ördög, úgy állott előttem. Láttam férjemet, ki máskülönbön büszke, délceg volt, alázato-

san görnyedni egy cudar judási arc előtt, egy kis kölcsönért a mindennapi kenyérre, mert haragvó szüleim kitagadtak, s mitsem segítettek rajtam. Oh én nem vagyok gonosz; én nem vetem meg, de szánom, sőt tisztelem nagyon a szegényt,⁵ mint egy mártírt, mert érzem, hogy békén panasztalan a nyomort elviselni erőm nincs!

Regina lelkén hamar fogtak e nézetek, s ha Ákosra gondolt, szeretett volna dúsgazdag lenni s rajta segíteni, azt hívén, hogy Ákos is többre becsülhé a gazdagságot, mint a szegény¹⁰ Regina szerelmét.

A szünóra már eltelt, s míg az Ákosra emlékezés Reginát búsongóvá, Tibor kimaradása boszússá tette, s elannyira sérté gőgjét, hogy az általa elbizottságáért gyűlölt (bár közönséges nők részéről imádott lécsapó) Marjai kirívó udvarlását¹⁵ is szívesen fogadta, s midőn már javában állt a tánc s a báró mégsem jött, dühében a legmosolygóbb arcot ölté föl, s a Marjai által elragadottat játszá egész tűzzel, s szinte leste Tibort a sokaság között, s amint egyszer meglátta, annál édesebb, olvadóbb tekintettel játszta a Marjaivali édelgésbe el²⁰merültet.

Ákárki mit mondjon, van abban valószínűség, miszerint a szerelmet kitörli, de a szenvedélyt csak növeli a kedves kacérsága. Tibor a harag nyilát érezte szívében, annál nagyobb mértékben pedig, mert amennyire jószívű, nemes kebel volt²⁵ is, azoktól, kik iránt ellenszenvet érzett, egy ferde pillantás nagyobb ingerültségbe hozta, mint a szenvedhető egyének jóval nagyobb bántalma. Ha bárki más mulattatja Reginát, szokott jókedvű mosolyával hozzá megy, s megköszöni neki ezt az udvariasságot. Különbén amit Ákostól hallott,³⁰ nagyon elég, sok is volt arra, hogy Regina elmellőztetési panasa ellenében lesújtó vádakkal föllépjen, s egyenesen odahagyta a tánctermet. — Másnap a mondott órában meglátogatta barátját, kit feldúlt, lázas állapotban talált, egyéb-³⁵iránt ezúttal, ismeretségük óta először volt felismerhetőleg feszült állapotban Tibor is. Mert a fölébredés utáni órákban mindkét ifjú komolyan számot vetett szívével, s úgy találta, hogy azon oly csomó van kötve, mit leoldani alig lehetend, s alighanem erőszakosan kell széttépni. Előjött közöttük a beszéd közös viszonyukról, — de szerfölött tartózkodók, megfontolók, mérsékeltek, s ami leggátlóbb, határozatlanok voltak. Egyik sem tudta még, mire képes, sem azt, mi

teendő. Azzal váltak el, hogy előbb Ákos, aztán Tibor teend látogatást Reginánál, ennekutána pedig majd határoznak.

E találkozások is elég érdekesek volnának ugyan, hogy párbeszédeiket adjuk, — de inkább csak lélektani tekintetben. Ami ott történt, röviden egybefoglalható. Ákos egy kérdőjel volt, melyre nem tudtak felelni, Tibor pedig egy — pauza, ki, legalább egy időre, a viszony további folyamát megszakította. E közben Marjai Bódog, ki egyébkint nem alázta volna meg magát ennyire, látva, hogy a szegény Reginának oly udvarlói vannak (vagy voltak) kik őt a világ szeme előtt csaknem az előkelő hölgyek sorába állítják, fogta magát, s kivételkép a hódítás egyenes és tisztesebb útján, a személyes udvarlással akarta a legbámultabb virágot leszakítani, s rendesen látogatta Reginát, ki által egyre hidegebben fogadtatott, és akinek szívbéli állapotáról annyit kell megjegyeznünk, hogy előtte Tibor, ki szegényebb barátja miatt látszott lemondani, holott őt nagyon szerethette, mert gazdag létére nőül akarta venni, — a legfantasztikusabb erény- és jellemhős gyanánt kezde feltűnni, s ki eddig csak okosságának volt eszménye, — most szívében az érzelmesség azon helyét is kezdte elfoglalni, mely eddig Ákos lakása volt. — Marjait szerfölött ingerelte a hidegség s a gránitkemény ellenállás, minőre még nem talált. — Az öreg furfangos gyámnő pedig, ki diákul is tudott (s ezek a legfélelmesebbek) úgy okoskodott, mint Zápolya János: *Flectere si nequeo etc.*

III.

Ritkaság, hogy egy szegény s irigyelt szép leányról kedvező vélemény uralkodjék valamely városban, ha kivált a bámult szép övénél sokkal magasb állású egyéneket, hirhedt elsőrangú arszlánokat enged maga körül forgolódni; azonnal kész a legfeketébb gyanú, s az irigyelt szépség ártatlanságát legelőször is azon anyák vonják kétségbe, kiknek édes leányaik — ártatlanok ugyan, de akiket szépnak azért nem mer mondaní a legszelebb udvaronc is, nehogy azt a gyöngéd keblű gyermek gúnynak vegye. Pedig aligha van fájóbb, kegyetlenebb, férfiatlanabb gúny, mint egy kevésbé szép nőt — kivált ha még leány, a természet ebbeli mostohaságára figyelemtetni. Azonban az a vígasztaló, hogy még nem volt rá

eset, miszerint valamely nő azért lett volna öngyilkossá, mert önmagát rútnak találta!

Pár hét múlva azt beszélték a városban, hogy tündérszép Regina, pávai felfuvalkodottságában annyira ment, miképen⁵ előbb a derék Fellegi Ákoson, — utána báró Andódi Tiboron is — kiadott (pletykagyári műszó szerint) s most az ellenállhatlan Marjai Bódog a szerencsés, aki az általánosan bálványzott nő szívéhez legközelebb álló candidatusnak nevezheti magát. Marjai neve soha ennyire „en vogue” nem volt a fővárosi azon középrendi körben, mely szeret beszélni azokról, kiket szerencse a divat és a nap hőseivé emel. Szerencsére, hogy azon egyetlen emberre akadt Regina Ákosban, ki a virágárulási multról mit sem szólt, ki képes volt hallgatni, de sőt besöpörni igyekezett azon nyomokat, melyek Reginához a multban csatolták, s mivel kosara a frivol világ előtt annál szégyentelibb leende, ha megtudják, hogy Reginát még a hála sem volt képes hozzácsatolni, s mint szegény felhasznált bolondon még nagyobbat nevetnek, ő maga kezdette hirdetni, hogy Regina csinos örökséggel is bír, ami¹⁰ önállóságát biztosítja.

Holott pedig Regina és őrhölgye csak pár hónapra voltak még kölcsönből ellátva, magányos óráikban dolgoztak szorgalmasan s mód nélkül, szinte a koplalásig szegényül éltek, hogy a parthie-vadászati manőver eszközeiben fogyatkozást ne¹⁵ szenvedjenek.

A lomhák és gyomorhósók szempontjából vétkeztek ugyan, de a becsvágy magasb szempontjából ítélve, szigorú erélyük csak igenis tiszteletreméltó volt.

Két csinos szobájukban oly szigorú rend és illem uralkodott,²⁰ mint valami magasb főúri háznál. Aki az illő hódolatot meg nem adta, azt Regina hideg fenségével úgy elijesztette, hogy többé át nem lépte a küszöböt.

A szárnyaló hírek kissé bánták ugyan Tibort is, azonban Ákost egészen fölháboríták. Nemcsak leggyöngédebb érzelmei²⁵ sértve, de a mások csufolásában, kinevethetésében, megalázásában, önnön hiúságának sebeire tapasz kereső frivol világ mosolyának is kitevé lenni vélte magát, — vélte mondjuk, mert tulajdonképen róla sokkal kevesebbet beszéltek, mint ő maga képzelte. — A Marjai általi háttérbe tolatásban — szegénységének, polgári állásbeli kicsinységének látta ő bizony-³⁰ ságát adva — túlságosan gyöngéd becsérzetében.

Pedig, ha akará vala, ha szenvedély helyett eszély vezérli, úgynevezett nagy parthiet csinálhata revancheul; nagy tévedése volt azt hinni, hogy az egyes ember súlya a társadalomban gyarló s kitanúlhatlan magánviszonyok billentyűjén⁵ határozódik el. De őt erőszakos szenvedélye, makacs vasfejűsége teljesen kilibbenték józan gondolkozása kerékvágásából; tündődő, önmagával és mindenkivel gyűlölködő, gyanakodóvá lőn, s hazard, eldöntő lépésekről gondoskodott.

Ha valahol jelenlétében Marjairól vagy Regináról szó volt,¹⁰ céltáblának érezte magát, hova a szemek gúnymosolyaival lövöldöztek. Ha közönyösnek tudta volna magát tettetni, minden rendén lett volna, de ha az ily „nehéz természetű székely” erre egyáltalán képtelen volt! Ez állapot тұrhetlenné vált. — Még Tibor is kezdte eszében forgatni, hogy Marjait,¹⁵ ki mint női szívek renommirt vadásza, nem óhajtván a sentimentalis szerelmes szerinte nevetséges hírébe jőni, Regina hírét bántó kétértelműséggel viselte magát, — meg kellene fenýíteni. Ákos észrevette ezt, s igyekezett őt megelőzni.

Hanem persze, a szegény Ákosnak a módos Bódoggal bajba²⁰ keveredni, de még találkozni sem volt könnyű, kivált mióta Ákos még inkább visszahúzódott, s kerülte a felsőbb köröket. Aztán még az összeveszésnek is külön furfang módon kelle történni, mert Ákos nem akarta, hogy a világ távolról is csak sejtse, mintha az összetűzés Regina miatt történnék; hiszen²⁵ ez annyi volna, mint Marjai nimbuszát a nők előtt nevelni: aztán nők miatt vívott bajokban mindig az érdekllett hölgy által kitűntetett lovag a szerencsésebb; s ez igen természetes; míg az egyik felnyílt örömfényes szemekkel, lelkesült szívvel s jóra rosszra elszánt könnyű lélekkel áll elő, a másikat leverő bánat, epés gyűlölség kétkedővé s határozatlan-³⁰ná tesz, s csak dühe nagyobb, amiben néha több a hátrány, mint amennyi előnye lehet.

Ákos a gyalog vitéz, vagy járdahós nem egykönnyen kaphatott alkalmat Bódoggal találkozásra, ki négyes fogattal járo-³⁵gatott a keresési úton Regina ablakai alatt.

Egy kivételképen nem szép reggelen (délelőtti 11 órakor) arra pillant föl késő álmából Marjai, hogy Fellegi Ákos ül előtte — szivarozva, s azon nemével a tréfás szeszélynek, mely abból ered, ha az ember minden kellemetlenre már elkészült.

⁴⁰ — Jó reggelt, — bocsánat uram, hogy ily korán jövök, nem akartam önt még azon parányi kellemetlenségbe sem

hozni, hogy ismerői kérdéseire, mit kerestem én itt, kitérőleg felelnie kelljen. Megyek is rögtön, ha ugyan nem sikerülne, önt jó barátommá tennem, mert hát — avégből jöttem, s ami különös van e föllépésben, rójja föl önről való magas vélekedésemnek. Hisz ön oly kedélyes, hirhedt jó cimbora, emelkedett szellemű világhi! Ha nem csalódom, ön a legkedvesebb gyakorlati bölcsész, s önnel, mint a nagy rész fölött állókkal, rendkívüli s eredeti útakon is lehet boldogulni. Úgy-e bár, ön is sokszor, habár csak futólag tépelődik a gondolattal, hogy a legmíveltebb lelkek, gyarló emberi össze-¹⁰ütközéseikben oly eszélytelen, szinte oktalan módokhoz folyamodnak, mi őket csaknem az állathoz aljasítja. Eh — a patvarba, mutassuk meg, hogy a nagy rész fölött állunk, azzal, hogy mi eszély s ildom dolgában tovább vagyunk.¹⁵ — Gondolom, reggelizhetnénk is. Ne veszítsen ön miattam időt. — Látom, készen áll a thea, én a sonka és aszú mellé állok. Látssa, édes Marjai, én tisztelen ön büszkeségét, hisz oly nehéz kiokosodni némely esetből, vajjon jót vagy rosszat tett-e az ember? Hiszen, utóvégre is, maga előtt, *mindenkinek*²⁰ *igaza* van, és minden bűn megbocsájtható! De ítélje meg, követelek-e ön büszkeségétől sértőt, ha azt kérem öntől, vegye tekintetbe az én önérzetemet is!

Marjainak tetszett ez eredetiség, s nyakába esett volna Ákosnak, ha annak minden nyíltsága, nyugodtsága dacára²⁵ valami kétely nem környékezte volna szívét, ha vajjon a vége e beszédnek mégis nem gúny, sértő tréfa lesz-e?

— Aztán, hisz amint látom, ön szertelenül módosabb ember nálam, ami különben elválasztana, jelen ügyünkben egyezséget hozhat. Ah, mi örömet kitérnék én a szegény³⁰ elől, s mégis lemosolyognám, ha gazdag volnék! Uram, a gazdag embert egy szegény sohasem sebezheti meg — hiúságában, — ha a gazdag egyszersmind okos, emelkedett is. — Mindig fenmarad neki az engedő nagylelkűség ajtaja, legalább ráfoghatja, hogy azon ment ki, ha úgy dobták volna is ki különben. — Ha én ennyiféle terem, sőt kastély, minnyiféle³⁵ bor, szolgál, vidék, leány között válogathatnék, mint ön, ördögbe! ha csak nem legyőzhetlen szenvedély vagy komoly életcél vezetne, biz én nem tenném ki tejbe-vajba főröszött úri bőromet egy szegényházi vadállat szabdalásainak!

⁴⁰ — És ha legyőzhetlen szenvedély, vagy komoly életcél — ?

— Ah, ne mondja ön! Nagyon jól ismerem ön világos,

modern ambícióit. „Fuj!” Mondaná ön bizonyos körökben, ha például a szegény Reginával kötendő házasságot említenének. Nem venné ön sértésnek tőlem, ha azt hinném, hogy ön annyira elvakúlt, bohó, kölyökül szerelmes, hogy önt, a féktelen szabad világfit, egy pár kék szem annyira láncokba verte; hogy ön a mindig győző Caesar, oly kudarcra készül, minő lenne önre nézve egy utcáról kötött házasság!... Édes Marjai, ne bohóskodjék, s ne úzzön kegyetlen tréfát egy-két becsületes és n vetségesen jámbor emberszívvvel!

¹⁰ — Ön sokkal kedvesebb ember, mint hittem . . .

— Köszönöm; — egyébiránt csak néha, igen ritkán vagyok ilyen állapotban. Csaknem bizton állíthatom, uram, hogy én vagyok talán az a csodálatos, de persze szerencsétlen ember, akinek kedélyállapota örökké más-más, és aki maga sem ismerős olykor önmagával.

— Nem hittem volna, hogy a síma, hideg, hajlékony kigyótermészetből, mely különben a gyakorlati életre legszerencsésebb vegyülékünk, és amelynek én legnagyobb adagával dicsekedhetem — ennyit bírjon ön. Hanem — folytatá

²⁰ Bódog szíve táján dörgölve mellét kezével — még egyszer azt kérdem, hogyha netalán legyőzhetlen szenvedély vezetne.

Ákos kissé ráncolta homlokát . . .

— Már azon esetben uram azt kellene gondolnom, hogy önnek e szenvedélye ellen minden okoskodásom haszontalan

²⁵ volna, és azon esetben volna is miért kitennie magát .

— Szegény barátom — sajnálom önt valóban, s valamint biztosíthatom, hogy ügyes, génialis fellépéseért már csak az eredetiség kedvéért is — kedvem volna ön elöl kitérni — azonban, tán az sem megvetendő eredetiség, hogy éppen kedvem

³⁰ jött, azaz hogy már jó ideje óhajtom valakin megmutatni, miszerint nem áll a világ abbéli véleménye felőlem, mintha én a gyöngyvadászok azon fájához tartoznám, kik fásultság, tompultságból lettek azzá, s e szerint természetesen, pulyák is . . . Ön ugyan szegény ördög, édesem, de tisztelt s nimbusos

³⁵ neve van, mint korán érett bölcsésznek, derék munkáinak magam is tisztelettel adózom. Azért megbecsülöm önt azzal, hogy az affairt elfogadom, ami, e körülményeket, s ön természetét tekintve; remélem, becsületesen komoly lesz.

— Csak arra kérem önt, komoly ügyünk okát még a segéd-

⁴⁰ nek se mondja meg — ha bármikor egyezkedni akarunk, ezt magunk négy szem közt telessük. Ez a titkolózás annál

ünnepélyesebb s regényesebbé teendi a dolgot, s ön, amint látom, szereti a regényest. Mutassa meg, hogy a titoktartás nehéz jellemerejével is bír.

— Kezemet rá! stb. stb.

- ⁵ A módos emberek nem lótnak-futnak sokat ilyen ügyekben, ha szándékuk komoly s visszavonhatlan. — Még az nap délutánján szemközt állottak egy közel vidéki kastélyban Ákos és Bódog. Jelen volt Tibor is és ingerültebbnek látszott vívó társánál, kin úgy látszék, egyebet akarna elérni örömes-
¹⁰tebb, mint a vívásbani diadalt. Marjai tán kikerülte volna e dolgot, ha előtte Regina — (ő tudta miért) — a lelkesülés magasztaló hangján annyiszor nem dicsőítette volna Ákost, elannyira, hogy Bódog azt hitte, mitha a leány ábrándosan szeretné a komoly, fiatal nyárspolgárt.
¹⁵ Ákos könnyű sebet kapott jobb karján, pillanatra megállíták őket a segédek, de Ákos nyilvánítá, hogy mindaddig, míg a kardot forgatni bírja, nem akarja abba hagyni. A karcolás mit sem ér, odáig kell vívni, amíg bír az ember.

Másodszor mellén kapott vágást Ákos. Ismét percre meg-
²⁰állapodtak, de Ákos bal kezét sebére nyomván, erélyesen kívánta a folytatást.

— Én nem vívok tovább, — mondá Marjai nem igen rejthető diadalérzettel. Én önnek két vágást adtam, melyek közül egyik sem gyerekség. Nagylelkű akarok lenni — kétszeresen.
²⁵ Nem akarom önt megölni, sem testileg, sem lelkileg. Amit ön kíván tőlem Ákos, azon ügyben, mely miatt vívtunk, megteszem.

Ákost bekötözték, s midőn bérfogatba lépett, sугá neki Bódog:

³⁰ — Boldogúljon barátom, szívemből óhajtom. Nem állok útjába. — Csak aztán a nők meg ne bánják. — Ez utóbbit már csak magában mondotta.

IV.

No hiszen, ha a kebel legdrágább érzelmei fölött az önzés
³⁵javára uralkodó józanság erényn k nevezhető, akkor a mi korunk minden előbbieknél erényesebb.

Pedig jó csillag az a józanság, nagyon háladatosan ragyognak vissza sugarai a rá hallgató szívre. Hanem vannak

lázás, rajongó, érző keblek, kiknél a szív nemesb gyermekibb
érzelmei erőt vesznek a hasznos józanságon, azután sokat
szenvednek e miatt, s midőn őket a késő bánat vádjai sujt-
ják, akkor átkot, gúnyt szórnak a józanság embereire, irigy-
⁵ ségből, persze csupa irigységből.

Nem bámulatos józanság-e az, melynek a fenséges Regina
jelét adta, midőn szóba jöven Ákos súlyos seb-betegsége, s az
ezt előidézett egész történetecske, azt jegyzé meg rá, hogy
mit és kinek használt az?! Hajszálmeresztő hideg józanság
¹⁰ egy fiatal leányban, és pedig — mégis igaza van. Regina
nem szenteskedett, nem forgatta ég felé ábrándosan kék
szemeit, hanem kimondta a tiszta igazságot: mit használt az?!

— Ön, úgy látom, nagyon megütődik s szívtelen gonosz-
sággal határosnak látja az én közönyömet, Andódi Tibor
¹⁵ báró úr. — Nem tehetek róla, hogy ön szebbnek, de én jobb-
nak tartom magamat, aminek egyik jelét mindenkori őszinte-
ségemben láthatja. Véteknek tartja ön, hogy irtózom a
nyomortól, s vágyódom a fölöslegben élő gazdagságra?
Jobban szeretné talán, ha a gyöngék erényét, az olvadó,
²⁰ a föltétlen, a vak szerelmet találná bennem? Gondolja, jobban
illenék alakomhoz áhitatos képű szendeség, mint a büszke-
ség, melynek erős sugallata kormányozza szívemet? Az én
erényem az, mit önök hibának látnak: hogy nő létemre gyöngö
nem vagyok. De azért becsvágyam és büszkeségem nagyobb
²⁵ biztosítékai a hűségnek, mint a vakon szeretők hajlékony
érzelgőssége. Talán, ha gazdagnak születtem volna, lágyabb,
szívesebb volnék. Imádom a tisztességet, a becsültetést,
a függetlenséget, — és ezt szegénységben csak martírsággal
érhetni el, erre pedig nem azért nem szánom el magamat,
³⁰ mert díja nem glória, de kinevetés szokott lenni. Hogy a gond-
talanságot vagy épen kényelmet számomra bár a legdere-
kabb férfi izzadsága biztosítsa, — erre túlgyöngéd és érze-
kenyebb vagyok, semhogy boldogtalan ne lennék.

Rövid szönet múlva, mit a főnebbi beszéd általi meglepe-
³⁵ tése okozott, így válaszolt a báró.

— Hiszem, hogy most a főnebbi szerint érez és hisz ön,
édes Regina, de e hit és érzés nem örökké tartó. Kik felsér-
dült fiatal korukban érzélgősek voltak, idő múlva ez állapot
visszahatása folytán hideg önzökké lesznek, s meg ismét
⁴⁰ visszatérnek az előbbire. Ön most kemény hideg nagyravágyá-
sa alá fojtja a legboldogítóbb, gyöngéd érzelmeiket, s abban

csalódik, hogy azt hiszi, miszerint ez elfojtott érzelmek idő múlva, midőn nagyravágyása némileg kielégítve lőn, elő nem törnek hatalmasan és tavaszt csinálnak a nyárban. — Ön szeretni fog Regina egykor, minden hiú gondolat bevegnyülése⁵ nélkül, noha most erre szép fejét csóválja, — ön szeretni fog nagyon, s meglehet, boldogtalanul . . . Ha ön e pillanatban nekem hűséget ígérne, elhinném, hogy ön azt szentül megtarthatni hiszi, — de abban, hogy csak becsvágya vezérli hozzám, nem látok elég biztosítékot az örök hűségre. Minden¹⁰ szív egyszer igazán szeret, csak hogy egyik korábban, a másik későbben, — nőknél ez utóbbi ritkább eset ugyan, de megesik.

Ilyetén prózai beszédek sem voltak képesek, mint az olvasó gondolná, Tiborral kevésbé szépnek láttatni Reginát, de azért újabb lépést nem tett, mielőtt barátjával eziránt közösen meg nem egyeznék, mérsékeltsege csak jobban ingerelte az önhitt leányt, s ez eltökélte magában, hogy a báró neje lesz, vagy senki másé!

Midőn Ákos egy hónap múlva felgyógyult, újra meglátogatta Reginát, s nagyon valónak tapasztalta, amiket barátja — a főnebbiek szerint — közös eszményükről elmondott. — És idejét látta, hogy az ügy végre eldöntessék.

— Az nem elég, — javallá Tibor, hogy én miattad egyszerűen lemondjak. — Egyéb és pedig nem egyenes út vezethet²⁵ csak itt az üdvösséghez — talán. Azért kérdem, mit vagy teendő, ha a leány egyáltalában vissza nem téríthető először neked adott ígéretéhez? föltéve, hogy én is végkép, és minden esetben lemondtam róla.

Ákos sokáig töprengett, kezeibe meríté homlokát, azután³⁰ tartózkodva, de annál nagyobb határozottsággal mondá: akkor neki meg kell halni.

— Mi jogod volna ehhez?

Nem tehetek róla. Számot vetettem. Legyek bűnös; úgy érzem, hogy inkább eltűrhetem az erélyes bűn pokol-³⁵ lángját arcomon, mint a megvetetés szégyenét. Én szerettem őt, s ezért enyémnek kellene lennie. Hogy másé legyen, nem bírom elviselni. Erről én nem tehetek.

— Ami a barátság kötelessége sem volt, én azt is megtetem, kitértem, — sőt ha elősegíthetném ebbeli célodat, boldogságom rovására ezt is megtenném. — De én erre egyenes⁴⁰ és helyeselhető biztos utat, módot nem tudok. Mindamellet,

teszem a dolgok ilyen állásában, amit tennem kell, meglehet, még segítve lesz általa, bizonyosan csak azt tudom, hogy megcsalni nem foglak. Higj nekem, ez a földolog.

— Mit akarsz tenni?

5 — Az most az egyszer, és köztünk először — titok marad.

Ákos fenyegetőleg tekintett barátjára. — Ha utamba állsz, a kárhozott ember téged sem fog megismerni.

— Erről meg én nem tehetek, — válaszolá hidegen Tibor.

— Azután melegen, némileg elérzékenyülve, megszorítá barát-
10 ja kezét, s a legvalóbb őszinteség hangján mondá neki: Múltunk emlékére, Ákos, higj bennem. Te beteg vagy, én épebb vagyok, a cselekvés az én kötelességem. Egyébiránt lemondok és cselekedni fogok. Egy darabig nem látjuk egymást. Annak idejében találkozunk, vagy személyesen, vagy
15 írásban. Isten veled.

V.

Regina még aznap eltűnt, az öreg gondviselőnővel együtt. Más naptól kezdve Tibor sem volt látható a fővárosban, ki jó ismerőseitől búcsúztában azt mondá, hogy messze világ-
20 útra indul.

— Ah, ah! ti golyhók! mit tesztek föl rólam? — úgy kiálta föl rendesen minden cimbora körökben Marjai, ha Regináról volt szó — az igaz, elég nagylelkű valék arra, hogy egy földszinti leányt magamhoz az első emeletbe fölemeljek;
25 de büszkébb s okosabbnak kérem magam tartani, semhogy ily sottiset föltegyetek rólam. Nem én változtattam meg a világot, s nem tehetek róla, hogy, míg ezelőtt húsz évvel ha magamféle világfi szerelemből mesallianceot csinált, legszebb tisztelésben, becsülésben részesült a világ nyelvétől, ma már
30 az efféle esetről nagyobb kudarcot sem ismer. Aki ma ilyenmit tesz, nem nagy és nemesszívűnek, de hitvány egyéniségnek tartatik. A parthie nagysága szerint mérik az ember személyes képességét. Mathematice ki van számítva, mennyit ér mindenik fél. Például: itt egy szépség, értéke: ötvenezer
35 pft. Amott egy tózsér félmillió tőkével, de hatvan esztendővel. Negyvenen túl fogyván a férfi értéke, tegyünk a húsz év ellenében kétszázezer frtot arra, hogy a tózsér fél szemre vak, semmit, mert az a nőre előny, — az ilyen férjeket kapvakap-

ják a szépek, arra, — hogy a tózsér még piros-pozsgás, és még valószerű, hogy sokáig élhet, ez már nagy hátrány, erre tegyük fel a többi kétszázötvenezeret; summa summárum kijön az egyenlő érték, ez nem volna mesalliance, hanem én,⁵ ah, ah! stb. stb.

No de hagyjuk el e nehéz levegőt, menjünk az edző légű Kárpátok erdős hasadékaik közé, illő már egyszer úgyis, hogy e dolog vegyen valami váratlan regényes fordulatot.

Közel a lengyel határhoz a pesti országúthoz nem messze,¹⁰ egy oda oldalt vezető szintén igen járt úton, a bércek egyik hirtelen kanyarulatában áll egy épület, melynek alakja első tekintetre kitaláltatja velünk, hogy valamikor külön építetté. — Kifelé az országútra csak egyrét vakablak szolgál, az is az istállókból.

¹⁵ Különben pedig az egész épület hátat fordítva a világnak, a meredek sziklafal s a közte folyó sebes folyamnak fordul ablakaival, mely oldalról pedig csak a madár repülhet udvarába, ezzel mintegy kifejezve, hogy semmi köze e gyarló, hiúságos világgal, s az úton járók mehetnek tovább, s olybá vehetik,²⁰ mintha az épület ott sem volna.

Ez épület első építője valami életunt özvegy vagy külön, töredelmes agglegény lehet, elég az hozzá, hogy az utódok, hasznát akarván belőle venni, oldalvást bejáró kaput vágattak reá, s szállodává alakíták.

²⁵ Egy évtizedig mint útszéli fogadó szerepelt, azonban rossz hírbe jövé, miután több ember tűnt el benne örökre, a nélkül, hogy valaha azok közül egynek is nyomára akadtak volna, — mint ilyen megbukott, s jobbadán üresen állott, ha valamely birtokos, vagy ennek rokona nyáron át benne nem időzött.

³⁰ Az épület belső ablakos felének egyik szárnya közvetlen a folyamba lép falával, úgy, hogy eredetileg csónakon történt az épületbe a bejárás. E folyam e helyütt nem igen széles, de igen mély és rohanva fut a lejtős völgykanyarulatban.

A haszontalan kastély, mert emeletei s harminc szobája³⁵ e névre érdemessé teszik, e percben három érdekes vendég álltal van elfoglalva. Egyik végén az épületnek, melynek szárnya a folyamban áll, Regina és őrhölgye, a másik végében Andódi Tibor tartózkodnak már több mint pár hét óta, s azóta a szomszéd falvakban nincs keményebb rébusz, mint e három⁴⁰ úri személy ittlétének titka, s kivált ama hóbortos viseletnél fogva, mit a férfiről beszélnek, ki éjjelenként kopóval

vadász az erdőben, amit még soha eszét bíró vadász nem tett; nappal lovagol, s lóhalálban kergeti a verőfényben tikkadt széleket, s nem nyugszik egyébkor, mint mikor a fáradság és álmatlanság miatt kidől szolgástól együtt, s akkor aluszik ott, ahol kidőlt, a sziklán, a gyepen, az már neki mind egyre megy.

Regina olykor kikocsiz a szomszéd falun keresztül, s a falu végén egy háznál rendesen megáll, s a pór házinőtől, ki nek bámulatos szép, úgynevezett csodatehene van, egy kis hideg tejet kér, mialatt a falubeli népség körülte csoportosul és szépségét bámulják. Egyszer meg akarván győződni, hogy valóban szépségét bámulják-e, szobaleányát küldé ki az öreg nővel, s akkor bosszúsan távoztak a kocsitól a falubéliek.

A helyzet s viszony, melyben e különös épület jelenlegi lakói voltak, valóban még különösebb volt az épületnél is. A báró ama párbeszéd után, mit legutóbb Pesten barátjával váltott, így gondolkozott: Ákos szerencsétlen örjögése még valami komoly katasztrófát idézhet elő. Ezt először ha lehet, jó lenne megakadályozni, s habár legszokatlanabb úton kivinni, hogy Regina megtérjen, s Ákost megmentse kezével. Regina szép, s ha oly szép lélek lakná, mint a minő külseje, megérdemelné, hogy derék férfi bírja. Az a kérdés: valóban személyét, vagy csak ama sorsot szereti-e, mely az övével azonos. — Ez utóbbit gyanítani több oka volt. Ha az előbbi áll, akkor Ákos iránt minden baráti tartozástól föl volna mentve. Mindenesetre s mindenekelőtt gyors, merész s renkívüli útmóddhoz kell folyamodni. Erre nézve Reginának levelet küldött, s előadta neki tervét. „Veszély fenyegeti önt — mondá — s mindent megfontolva, létele, sorsa, egész jövőjére nézve szükség, hogy merésznek látszó, különös, de mit sem kockáztató lépésre tökélje magát. Szándokom külföldre utazni, s ön sorsát, ha föltétlen kezembe adja, intézni. Ha ön beleegyezik, hárman együtt utazunk. Becsületemre annyit mondok s ígérek, hogy a legrosszabb, mi önt érheti, az, hogy nőmmé leend. — De nincs veszteni való idő. Ha nekem hisz, jőjön velem; ha nem, úgy sajnálom, de többé nem látjuk egymást. A reggeli vonaton utazom. Siessenek.”

Tehát órhölgye is vele fog menni. — Ha Regina és öreg vezérnője nem lettek volna a legveszélyesebb diplomataik, — kiket egy udvar meg nem tudott volna fizetni, — talán megijedtek volna e lépéstől. A már-már elveszettnek hitt báró

ismét a lépen van. Annyi önhit volt e fiatal hölgyben, hogy mindig azt hitte veszélyben forgónak, ki azt merte föltenni magában, hogy őt — megcsalja. Tiborról ezt ők nem föltételezték, nagyon jól ismerték. Csak egyedül az ő becsületszava ért⁵ náluk annyit, hogy azonnal követték, más hasonló föllépését kikacagták volna.

Midőn a határfelé utaztukban e különöc épületet e zárt vidéken megpillantották, elhatározzák, hogy itt egy ideig megvonják magukat.

¹⁰ Mielőtt messze külföldre utaznám, úgy mondá Tibor, rendbe kell hoznom jószágviszonyaimat. S ez természetesnek látszott. Azonban, mivel hollétét Ákos előtt titkolta, mindent magántitkárájának kellende elintézni, kit a szükséges utasítással hátrahagyott, s ki tulajdonképen nem volt egyébbel¹⁵ megbízva, mint szemmel kísérni Ákost, aztán őt értesíteni annak lelkiállapota s szándéklatairól.

Mert a terv kigondolása első órájában még egy különös tervelése is volt a többi között, ami valóban bámulatra méltó, és ezt legjobban óhajtá elérni, de ehhez volt legkevesebb re²⁰ ménye. A baráti önfeláldozás legmagasb, a hihetlenséggel határos példáját adni, amint azt itt a szükség és ugyancsak nem a rajongás kívánja. Még az elutazás első napjaiban inkább volt Ákos sorsával, mint Regináéval elfoglalva, s inkább irtózott Ákos elvesztése fájdalmától, mint amennyire örült²⁵ a Reginávali szerelem jövőjének. Fejében igen hazard ötletek cikáztak, melyek mind barátja javát készültek erőszakolni, nem gondolva meg, hogy ilyen ügyben erőszaknak helye nincs, míg azalatt szegény, boldogtalan Ákos, — ki tudja, — talán már többé nem is — őrvöng? Egy-egy percben gyű³⁰ lölte Reginát ha rá gondolt, hogy a szerencse anyagi kedvezéseit elébe teszi a természet legnemesb ajándékainak. Majd meglássuk, gondolá, e fordulat, mit előidéznen sikerült, mindent napfényre s végeredményre hozand.

Tibor nem annyira félelemből Regina bájaitól, mint a jel³⁵ lemfönség büszke öntudatából folyton kerülte Reginát, s ama naiv érzelmek, melyek a természet zöldjéveli érintkezés, a vadoni csöndesség s magányosság által ébresztetnek, egészen baráti indulatai javára folytak be. Elgondolta, hogy neki Ákost többé senki ki nem pótolja, mert elvesztvén azt, meg⁴⁰ szűnik, összedül az ő eszményisége templomának legerősebb oszlopa, s lesz olyan philiszter ő is mint a többi ember; nem

rajonghat együtt vele, egyedül általuk értett nagy eszmékért, nem beszélheti el álmaait egy fényes jövőről, nem lesz, kire oly hiú gondolatait is rábizza, melyeket maga előtt is szégyel, és aki e titkokat úgy eltemeti mélységes komoly szívében, mint a tenger feneké egy belédobott követ. Nem lesz, kivel együtt bármi halálos veszélyre vállalkozni merjen, szóval, kit minden többi embernél különbnek tartson és szeressen, kivel majd együtt megvénüljön; s egyik a másiknak szebb idők túkreül szolgáljon.

¹⁰ Mindezeket mélyen érezte a jó fiú, s meg kell adni, hogy e nemes érzések keltésére és ápolására a katonaélet még a jelenben is legalkalmasabb. Kaputos philiszter, kivált városi, mai nap már ez ős lovagias érzelmekből teljesen kivetkőzött, s jónak látja cynikust játszva, a veszély elől kitérni, fásúltat ¹⁵ somolyogva mit sem áldozni, ha a szeretet ezt követelné.

Azonban azon ponton vagyunk, hogy fájdalommal kell kimondanunk, miszerint szegény Tibor is — gyarló ember volt csak, s megesezt vele, amitől a még kevés szívváltozáson átment ifjú legkevésbé tartott. Egyszerre csak kezdette ²⁰ érteni, honnan van ama legyőzhetlen, bírní vágyó szenvedély Ákosban, mely őt egészen összetörte, és amelyről mégsem bír lemondani!

Egy májusi délután, melyen először volt igen forró idő, sötét sűrű fák alatt ültek mindhárman, az órhölgy pedig ²⁵ később talált olynemű foglalkozást, hogy nem távozott el ugyan egészen, de annyira mégis, hogy Reginára látott, bár beszédjüket nem hallhatta. Tibor eleinte kezdte beszélni ama magasztos baráti érzelmekről, melyek nekik annyi gyönyört okoztak már eddig is, s melyről az olvasónak fönnebb némi ³⁰ fogalmat adtunk. Regina sejté, mi akar következni ebből, s mialatt Tibor egyre jobban lelkesedve, kivallá, hogy kész a legnagyobb áldozatokra, mindenre, s neki Regina nem lehetne soha szebb, fenségesebb, mintha — Ákost választaná ő helyette, mert Ákos elvész, ha nem bírhatja, míg ő még elég ifjú erő- ³⁵ vel bír lemondani — ez alatt tudja a jó isten, számításból-e, vagy csak önkénytelen? Regina a nagy hőségre hivatkozva, leveté könnyű kendőjét nyakáról, s a gyepen ülő helyéből könyökére dőlve, mintegy fél fekvő helyzetben hallgatta az ékes szóló Tibort, kibe mintha mennykő csapott volna, egy- ⁴⁰ szerre csak elállt a szó, ajkai, szempillái nyitva maradtak, keble emelkedni, szemei szikrázni, feje szédülni, arca lángolni

kezdett, lélekzete egymást érő sóhajokba olvadt, s e rendkívüli állapota fölött saját megütközése s szégyenében végre térdeiről a földre borult, szemeit a pázsitba takarva.

— Irgalmas isten! — Regina, mi szép ön! — mondá ⁵fuldokolva. Szegény Tibor csakhamar összeszedte magát, fölkel, de szerencsétlenségére Regina mitsem változtatott toilettjén s helyzetén, csak hangosan felkacagott.

A fehér vállak, melyek fehérsége, frissesége s finomsága netovábbjáról, a junói termetről, melynek classikus ¹⁰tökélyei a félfekvő helyzetben s a hallatag otthonias öltözékben még inkább kitűntek, megengedem, sőt kérem az olvasót, hogy képzelje a leírhatlant, s aki huszonhárom éves volt már egyszer, s látott ilyesmit, azon gondolattal, hogy mindez, ha akarod, tiéd lesz, hogy e kebel alatt a szív érted dobog, — ¹⁵akinek én még tovább is azt hazudnám, hogy szegény Tibor el nem veszítette eszét, és elhinné, — az olyan ember életében nem sok irigyelni valót találhatnánk.

Ez idő óta lett Tibor azon különccé, ki az éjeket átkopózta az erdőn, vadtolvajokkal, zsványokkal kereste a harcot, ²⁰a nappal egy részét átaludta, és aki e borzasztó izgultság elleni küzdelmében egyre kísértetiesb alakot kezdé fölvenni. A barátság érzelme a szerelem szenvedélye azon ponton csatázta keblében egymással, melyben már mindkettő eléggé sebzett, hogy végkép kimerülve, összeroskadjon. Barátjának ²⁵boldogságát előmozdítani volt szándéka, annál kevésbbé megcsalni. Pedig azt cselekedné, ha szavát meg nem tartaná, melyet Ákosnak adott. Utóbb már csak azt kívánta, vajha szavát ne adta volna! Már csak a szóadás volt a letiltó törvény tehát — gondolá, — mindenesetre tudósítnom kell Ákost, ³⁰mielőtt nőül veszem Reginát. Igen, de mi történik akkor? — Ha Ákos valóban, mint mondá, nem tud lemondani, s a szerencsétlen szenvedélytől, mely elvakítá tiszta elméjét, a vad indulatoktól elragadtatva, melyeknek egész pokoli raja fészkel az elkeserült, mélyen sértett, meghasonlott ³⁵kebelben, ha fellázítva minden szörnnyektől feled mindent, s nem lesz többé önmagáé, mint én sem vagyok már az, s kétségbeesése magával rántja mindhármunk boldogságát? Ha talán a hosszú távollét után feledni tudná Reginát? Igen, igen várni kell, várni, ez az egyetlen mentőszer s minde- ⁴⁰nekelőtt legnagyobb titokban tartani Ákos előtt hollétüket. Az idő mindent megorvosolhat, az idő feledtet

Így állottak a dolgok, midőn Tibor levelet kap titkárjától, ki tudatja vele, hogy Ákos eltűnt Pestről, s valószínűleg — így okoskodék titkára — oly nemét választá az öngyilkosságnak, melyben hullájával együtt minden nyom nélkül tűnik el, hogy ne tudják, miszerint ő, a komoly, az erős lelkű, mindenen fölüllemelkedő férfiú, gyáva öngyilkos lőn, s ne legyen oka az embereknek mindenféle nevetséges okokat gyanítani. — „Sajnálom, hogy nyilvánosság emberévé lettem, monda nekem (így írta Rejteki) — ki talán egy ideig mara-
10 dandó emléket hagy maga után műveiben, s ez által lelkemet az emberek egyetemének hagyandom tanulmányos boncolásúl. Minden oktondi firkász vizsgálni s elemzőleg boncolni fogja szívem kamaráit, okoskodni fog magánemberi viszonyaimról, s nem ismerván valódilig, a legostobább véleményeket adand-
15 ja rólam. Vajha nyom nélkül tudnék eltűnni e nyomorú földről.”

Különös érzés! Tibor hirtelenében azon gondolatnak adott helyet, mely e levélben kifejezett gyanút tartá valószínűbbnek. Gyászolni, megsiratni a pótolhatlan barátot, kinek vesztét
20 ha nem is egyenesen, de közvetve ő okozta! E mellett kissé örülni, hogy elszakadt a gát, mi őt boldog órák élvezetétől tiltja.

Tibor e levéllel kezében, Ákos halálát jelenté Reginának és tettette, mintha egyedül önmagával s barátja emlékével foglalkoznék, sandítva vizsgálá Regina arcvonásait. Azon
25 nagy megilletődés nyomai voltak láthatók, szótlanul ült a kerevetre, mélyen elgondolkozott, néhány perc múlva azonban hangos zokogásban tört ki.

Azonban még e nap estéjén, midőn már a hölgyek szobáikba távoztak, s Tibor még a hegyek között volt, egy magányos
30 utas jelentkezett a kastélyőrnél, ki éji szállást kért a kastélyban, bizonyítván írásbeli s egyéb jelekkel, hogy ő a bárónak jó barátja, igen örvendetes híreket hoz, de hogy másnap meglephesse, ne szóljon neki az este semmit, csak jelöljön ki számára szobát.

A kastélyőr egy földszinti szobát nyitott a jóképű idegennek.
Tibor pedig ezalatt haza ballagott az erdőségből, ami fölött
kísérő cselédjei nem győztek eléggé csodálkozni, mert máskor ott szoktak virradni. Ez jó jel, gondolák magukban, valahára nyugodni fogunk.

40 — Kell, hogy félbeszakítsam e borzasztó állapotot; így tervelt magában; ha lelkem ereje kibírná is, testem össze-

roskad ez erőszakolt fáradoalmak alatt. Ákosnak adott szava-
mat nem széghetem meg, Reginának sem, de neki nem
ígértem semmi határozottat. „A legrosszabb eset az lehet,
5 hogy nőül veszem önt”, ezt mondtam és ezt meg is teszem,
de előbb még jobbat tudok. Csalódjék e számító hölgy,
csalódjék bennem, ez meg fogja gyógyítani. Amit Ákos
irányában tett, csak azon esetben volna menthető, ha erre
egy más irántami ellenállhatlan s tiszta vonzalom vezetne
volna, különben pedig szívtelen hálátlanság. Próbára teszem,
10 ha való volna, hogy engem föltétlen szeret, akkor isten
neki — Ákosnak tágúlni kell. De ha nem úgy van, ami való-
színűbb, hisz ő maga mondá, hogy ő nem eszményt, hanem
valóságot keres és szeret, akkor — érdemli-e, hogy én vagy
Ákos szentek legyünk egy oly angyal előtt, ki hajlamaiban
15 már a bukás magvát hordozza? Világias gondolkozás, de
talán mégis ez a valódi, a leghelyesebb, a jelen nemzedékhez illő?
Ily gondolatok közt haladt a ház felé a méla holdfényben,
mialatt egy ablakmélyedésben a két hölgy szintén elhatározó
lépéseken törte fejét.

20 — Nekem nem tetszik Tibor viselete — mond az idősb.
— Ő is olyan világfi, mint a többi. Kezdek kételkedni, ha
valóban nődde akar-e tenni. Mire való e huzás-halasztás? —
Regina vigyázz magadra. Én jobb nő vagyok, mint minőnek
tartanak, s azt mondom, inkább légy Ákos nője, (azaz hogy:
25 dajka, szakácsné, mert szegény ember nője nem egyéb)
mint Tibor által — rászédett!

Regina haragos szemeket vetett az öregre, ami annyit lát-
szott mondani: Nem ismerz engem? Aztán Tibor lépteit hallva,
a szomszéd szobára mutatva neki mondá az önbizalom büsz-
30 ke hangján: Ha Tibor becsületes ember, bízd rám a többit.
Még ma!

A lámpa fölgyújtatott, s Tibor a kereveten Regina mellett
helyet foglalt.

Egy-két szenvedélyes sóhaj után így kezdte Tibor: Gyönyö-
35 rúséges szép Regina! Az igaz, hogy sokszor kérdeztem már,
és ön válaszolt is rá, mégis jól esik e kérdést többször tennem,
s hallanom rá az édes feleletet: szeret ön engem?

— Erre én már többször feleltem, azért engedje, hogy én
ennél valamivel kevesebbet kérdek: becsül ön engem?

40 Potz tausend! gondolta kaszárnyai terminussal Tibor,
amely még ezredi szolgálatából maradt nyelvéen, ez az ördön-

gós hölgy, mintha csak szívembe látna . . . Akár ne is folytassam tovább . . . Édes felséges szépség, mirevaló e prózai kérdés ?

Regina hosszan és mélyen sóhajtott. Arra való, úgy mond,
5 hogy szokott egyenességgel s őszinteséggel megmondjam önnek, amit nem lát be: hogy ha isten akarja, miszerint maradjak a sorsban, melyben születtem s eddig meg voltam, én e végzetben is meg tudok nyugodni, mihelyt belátom, hogy az csak ugyan az én elkerülhetlen végzetem.

10 — Hogy én szeretem önt, szép Regina, arról ön nagyon meg van győződve, azt hiszem. De ön nem szeret engem, ezt is bizonyosan hiszem. Oh ha az ellenkezőről tudna meggyőzni, életem s mindenemmel öné volnék, mert ön életem értékét megszázsorozná! Nem örömet s áttalva hozom föl,
15 mégis ki kell mondanom, hogy szerelmem s büszkeségem kívánja, miszerint ha szerelmemmel együtt rangot s vagyont is adok olyanoknak, ki ez utóbbiak hiányával van, akarom, hogy előbb a föltétlen önfeláldozó szerelem tanúságával bírjak, hogy elmondhassam, miszerint nem gazdagságomért,
20 nevem fényeért, de csupán magamért voltam szerelve. Mert csak ez a valódi diadal a szerelemben, erre lehet szívünk büszke! Oh Regina, tegye gazdaggá egy pillanatát életemnek, amelyre büszke legyek, s halálom óráján is édesen emlékezzem vissza, és aztán hinni fogom, hogy szeretni fogom
25 örökké! .

Többé-kevésbé virágosak, rejtettek vagy nyíltabbak, de ilyenek szoktak lenni ama phrazisok, melyek, mióta a világ áll, a késő bú legtöbb könnyét facsarták ki gyengéd szemekből. Tibor karjai először fűződtek volna Regina karcsú dereka körül, ha azok, a Regina egy szemnyilával lepuskázott
30 Tibor birtokában teljesen demontirozva nem lettek volna. Regina meg volt döbbenve, játéka tételét elveszettnek hitte, először érezve csalatást szívében. Az ablakhoz ment s zsebkendőjét emelé szemeihez. Holnap, — mondá megilletődéssel —
35 visszautazom a fővárosba. Beszéljenek az emberek bármit, magyarázzák rosszul lépésemet, hogy önt követtem, hiba volt részemről, de egy vígasztalásom mégis megmarad, hogy ön kerülni fogja szemeimet. Valóban igaza volt, de én el nem gondoltam, hogy így kelljen magyaráznom ön ígérete értelmét: a legrosszabb eset az lehet, hogy nőül veend . . .
40

Harag és hirteleni megbánás könnyei között indúlt Regina

a szomszéd szoba ajtajához, Tibor zavart felindulásban elébe állt, s kimagyarázni akará magát, rebegett is egy-két szót barátjáról s a neki adott ígéretről, de csak oly összevissza hányt szavak voltak, hogy Regina azokra nem hallgatva, ⁵ inte neki, hogy távozzék.

Tibor kábultan, lángoló arculattal kifelé indúlt, nem tudva még, mit lesz teendő, csak annyit gondolt, hogy ezentúl e játékot tovább nem úzi, de írni fog Ákosnak, hogy jöjjon, ő el fogja hagyni e vidéket, világútra menend, s míg odajárand, ¹⁰ szenvedélye ki fog hűlni, s ezalatt Regina vagy elfogadjja Ákos kezét, vagy ha nem, nőül veendi Reginát.

Azonban, midőn az ajtón a folyosóra kifordúlna, Ákos állott előtte, halványan, mereven, mint valami vádló szellem. Soha rosszabb, vészthozóbb percben nem találkozhattak ¹⁵ volna. Sem eddig, sem ezentúl nem leend életükben oly pillanat, melyben vagy egyik, vagy másik ne mert volna egymás szemébe pillantani, amaz ép oly ritka mint fenséges tekintetével a tiszta öntudatnak, mely azt mondta a másiknak: higyj! és annak hinni lehetett, mint a csillag- és naprendszer ²⁰ állandóságának. Ákos merőn nézett zavart és tétova barátjára, ki eleinte még abban reménykedett, hogy talán csak álmodik vagy kísértetet lát, megholt barátja szellemét, ki neki útbaigazítását jött tudtul adni a másvilágról. De a szellemek nem szoktak beszélni, Ákos pedig fejét szomorúan lehajtva, mintha e szókat mondta volna: emberek vagyunk! ²⁵ Esendő, halandó emberek.

A holdfény elég világosan süttött a folyosóra, hogy Tibor lángoló arcából, tévetegen menekvést kereső szemforgásából olyasmit olvasson, minek gondolatától egyszerre tetőtől tal- ³⁰ pig átfagyjon. Ilyen lélekállapotban születik az elhatározás a leghajmeresztőbb tettekre. Midőn, hogy prózai hasonlattal éljek, egy tagja tesünknek annyira fáj, hogy annak kivágása csak játékká, jótékony enyhületéretté válik, akkor kétségbeesetten keressük az orvost, az eszközt, mellyel a fájó tagot ³⁵ kivágjuk. Ákosnak máris összemarcangolt szívét oly vad fájdalom rohanta meg e percben, hogy minden erejét kelle összeszedni, hogy állva és eszméleténél maradjon. A gondolat, hogy e vég mennyire asszonyos lenne, fentartá még, de azon aggodalommal, hogy a közelebbi percekben megőrülhet.

⁴⁰ — Kövess szobámba! — mondá elfordúlva s elindúlva Tibor, vagy jobb lesz ha kilovagolunk, nyergeltetek.

Tibor lement a lépcsőn az udvarba, s csak ott vette észre, hogy Ákos nem követte.

Regina pedig benn a szobában a pamlagra borúlva, fojtó aggodalom között, önvád, harag, bánat s bosszúság könnyeit sirta. Először gondolt fájóbban Ákosra, s nevét hangoztatta épen akkor, midőn ez a szőnyegen lassan lépdelve, nesztelenül melléje ért. Regina ez állapota ismét azon kárhozatos gyanút ébreszté lelkében, mely tigriskörömmel tépett ki szívéből minden szelídebb érzést. Térden kúszva jobb karjával erősen átfogta a meglepett hölgyet, ki szerfölött elgyöngült, s fél alélt állapotában nem igen védte magát, homályosan sejtven, hogy a kéz, mely érinti, Tiboré, s valószínűleg bocsánatért esd. Egyszerre, mintha egy tüzesített kavics érte volna homlokát, — Ákos csókja mire fölpillant, annak arcát látja az övéen égni, de már föl sem sikolthatott. Valami vékony hideg csípést érzett szívében, mely elnémította — örökre. Ákos szorosan és egyre szorosabban ölelte, csókokkal halmozta el, s csak a visszatérő Tibor éles, harsona kiáltása volt képes őrjönségéből magához téríteni.

— Örült — mit tevé? — Az ég szerelmére, Ákos, szólj. eszeden vagy-e? hogy megértessem veled, mi szörnyen tévedtél, s nemcsak ez áldozat, de magad ellen is? A legtisztább angyalt a földből az egekbe zavartad! Hogy felelsz meg te ezért? Ah ez alávaló tett. Menj, viseld átkodat, mit magad tetéztél fejedre, nem vagy, nem voltál barátom soha, kitagadom még a múltat is. Oh, hogy az ember ölhet, és életet életen mégsem válthat meg!

Sikertelen volna Ákos lelkiállapotát festeni, az körülbelől olyanforma lehetett, midőn az elítélt ember irtóztatót álmodik, aztán fölébred, s nem tudja hol van, de egy lélekharang eszébe juttatja, hogy az az ő számára kondúl meg. Ákos jobb kezével Regina szívéen tartva még a tört, ködös szemeivel méregette Tibor arcát, s a földön ülve, tompa, de határozott hangon kérdé: Istenedre Tibor felelj igazán. Téged nem vádolkak; s ellened egyéb rosszat elkövetni nem akartam, mint amit ime téve látsz. — Gonosz ez bizonynyal, érzem nagyon, de ne ítéljünk mi emberek, most látom, hogy más hatalomnak kell lenni, mely ítél fölöttünk. Ami büntetés itt e földre s az emberre van bízva, azt a csekélységet én magam is végrehajtom. Kivágom azt a pokoli lávát ereimből, mely olthatatlan égette s hárhozottá tette lelkemet. Te tudod,

mennyire más, szelídebb, jobb céljaim voltak, — ez undok cselekedettől irtóztam én, mielőtt végrehajtottam. Már megvan, s az emberek utálata lesz sírkövem. Csak te fogsz nekem megbocsájtani, s ez elég lesz. De mivel nem tudom,⁵ van-e tudás ott, hová a jövő perc viend, szeretném azon innen tudni — ha mit tudom még édes vagy keserű lehet — „azért szólj”, s Reginára mutatott. „Múlása könnyű volt s] tiszta, mint az égbe visszareppenő sugáré” — felele Tibor — egyik legnagyobb költőnk szavaival.

¹⁰ -- Bűnöm nagyobb, de halálom könnyebb — sóhajta Ákos, s kivonva a tórt, Regina szívverét az övével vegyíté.

Tibor sajátjává tette az emlékezetes kastélyt környékével együtt, s halottait külön kis kápolnába takaríttatá el.

Azután hosszú világútra indult, s midőn visszatért, sokszor¹⁵ elgondolkozott ez eseményről a sírbolt előtt.

Különös, kitanúlhatlan útjai vannak a gondviselésnek. Milyen parányi, gyarló a legmagasabb életbölcészet egy ilyen sír előtt. Ki mondja meg, melyiknek volt itt igaza, ki volt jobb, ki vétkesebb? Egyik gyilkolt, a másik arra lázította;

²⁰ s meghaltak erőszakosan, az egyik azért, mert nagyon szeretett, a másik, mert szeretni nem tudott. Erény-e a nagy szerelem, ha vétekre vezet, s nem vétek-e a szeretetlenség, ha más gonosszá tesz? Furcsa — valóban furcsa — mondogató

rendesen Tibor, szivarhamvát a szerencsétlenek sírjára²⁵ veregetve, s fanyar mosollyal emlékezve azon időre, midőn még Ákossal olyan magasztos, fellengző, s a valódiságból annyira kirívó eszményekért rajongtak, ábrándoztak. Ambitionis meta est tumba.

BALAMBÉR LELKE

I.

A mysticismus, e láthatlan hatalom, valamint egyik főtámasza, úgy másfelől kénköves, rémes fényben égő glóriája⁵ volt a középkori és illetőleg minden időbeni aristocratiának, s e pokoli moschus csak akkor enyész el végkép az újkor tisztult levegőjében, ha majd mindenütt csupán a honfiúi s polgári érdekek gerjesztik még az együgyűek rétegében is a magasb állásúak iránti önkénytelen tiszteletet s kegye-¹⁰ letet.

A rejtelmes lovagváarak szinte hemzsegtek egykoron a kísértetek s szörnyektől, s a királyi házak, miután mindent magukba foglaltak, ami létező, ami megvan, — hogy még inkább emeljék rendkívüliségük fogalmát, azt is fölvevék,¹⁵ ami igen valószínűleg — nincs, t. i. egy-egy védszellemet, minő Párisban a kis vörös ember, Stockholmban az ördög, a berlini udvarban a — fehér asszony, kik mindannyiszor megjelennek, valahányszor az uralkodó házat valami gyász-esemény fenyegeti.

²⁰ Ez még megjárja, anélkül, hogy igen kisszerű, szinte nevetséges ne legyen; hanem hát a főnemesi új kastélyok is, mihelyt néhány zápor kissé megbarnította új meszes falaikat, s vagy egy tagja a családnak már elköltözött belőle, azután darab időre üresen maradtak, azonnal magukra öltik a rémű-²⁵ letesnek, a borzadályosnak fátyolát valami hazajáró szellem koholt hírével.

A család valamely tagja a temetés utáni napok egyikén igen „nervöz” állapotban levén, a halottal álmodik, s azt híven, hogy ébren volt, s valósággal megjelent neki a szellem,³⁰ elmondja másnap a családtagok mulattatására borzasztó látományát; az asztalnál felszolgáló inas szalad vele a cseléd-szobába, s már le is rajzolja a szellem alakját; harmadnap a falu vénei közül néhányan már beszéltek is vele a kastélyban, s szörnyű fölfedezések és jóslatok keringnek szájról szájra.

A „nervöz” kisasszony aztán babonás érdekességének teljes öntudatában, halványan jelen meg a kis templom áblak-
üveggel fődött külön családi fülkéjében, az egész áhíthatos
népség minden savószeme bámulva csüng rajta, mint valami
5 különös, titkos lényen, kit az alvilág szellemei háborgatnak,
mert hihetőleg valami „érdekes” bűnökért nem számolt be
Plutó, pokolbeli ördögök királyának; a kastély ura pedig
magában jót mosolyog, s azt gondolja, hogy inkább egy
tucat szellem kísértse fehér pongyolában, fekete fűrtökkel,
10 csak nappal hagyjanak neki békét a szívtelen — hitelezők.

Engem még nemrég puritán lelkű 25 éves koromban minden
nyegleség, minden álfény, babonás együgyűség, iszonyú
mértékben dühössé tett, azonban az utóbbi néhány év alatt
annyira haladtam mégis, hogy most efféle ártatlanabb gyöngé-
15 ségek fölött legfölebb, bizonyos modernül pikáns kesernyés
ízzel, csak somolyogni tudok.

Hanem mielőtt e somolygási magaslatra vergődtem, meg-
vallom, hogyha szabad állítanom, kissé mélyebb elgondol-
kozás az emberi parányiságról, tudásunk átkozottul szűk
20 és hibás voltáról: rómaiságom merev pantheismusából s
próza hitelenségem kérgéből sokat legyalultak.

Voltak perceim, melyekben, mint a kezdő poéta, ki magára
disputálja a szerelmi vagy a világfájdalmat, csakhogy nyögde-
cselhessen pengő rímekben, én is, csakhogy legyen, ami gondo-
25 latokba vásott lelkem előtt új és pikáns ízzel bírjon, mintegy
el akartam volna hitetni magammal, hogy hátha mégis van
valami lehetőség, mi által a szellemvilág hébehóba üzenhet
nekünk, akik „bujdosunk e földi téreken” — s szinte meg-
óhajtottam, vajha ördögök, szellemek, gnómok s más efféle
30 költői személyiségekkel, egy-két palack ménésivel fölfegyver-
kezve, hébehóba szóba eredhetne az ember.

Ilyetén lelki metamorphosisom korszakában vetődtem
egyszer M. faluba, hol egy régi grófi család kastélyába szállá-
soltak el néhány heti otllétem alatt.

35 A minőség, melyben ott szerepeltem, nem tartozik ide,
csak annyi, hogy a hely, a méltóságos kastély maga, sőt a
méltóságos grófi család is teljesen idegen volt és maradt rám
nézve, mert ez időtájon a kastélyban egy özvegy kulcsárnén
s annak két pajkos, de kedves leányán, egy udvari bolondon
40 s egy nőcseléden kívül, senki sem lakott, — s leszámítván
a kulcsárné családjávali tisztességes természetű egyszeri

találkozásomat, s egy Manfred nevű angol vizslával kötött barátságomat, leginkább csak a tavasz pompájában viruló angol kertben találtam kedves időtöltésemet, hol többnyire Manfred kíséretében tartottam reggeli s esti sétáimat.

⁵ Manfred, mint valódi angol vizsla, érzékeny, kényes, finom, fogékony s emellett szép alak is volt; elegendő kellék, hogy gyöngédséggel viseltessem iránta, mint aki másfelől méltóságos házigazdám személyét is helyettesíté annak távollétében, még pedig oly szívélyes előzékenységgel, a minőt

¹⁰ csak ettől várhat az ember.

Különös volt a virágok iránti előszeretete, mert mihelyt virágágyak felé közeledtünk, azonnal föltartott orral szaladt azok felé, s ha észre nem vettem, hogy hívásommal visszaintsem, keresztül futott rajtuk, nem csekély bosszúságára

¹⁵ a kertésznek, ki e barbárság elkövetésére képtelennek hitte Manfredet, s valami juhászkuvaszra gyanakodott előttem, én azonban lehetőleg engesztelő hangon bocsánatot kérve Manfredért, megvallottam, hogy biz azt Manfred követte el, mutogatván egyszersmind a felbőszült kerti basának, hogy

²⁰ oly finom orrú jószág, mint Manfred, százszorta nagyobb gyönyört lelhet a virágillatban, mint mi gyarló szagműszerű emberek, — s ezzel Manfred ki volt mentve a barbárság iszonyú vádjá alól, hanem azért kertészem azt mormogván, mikép majd tesz ő róla, hogy Manfred ne tegye tönkre az

²⁵ ő virágkeltési érdemkoszorúit — elhallgatott, azon tépelődvén, vajjon igaz-e, hogy az ebek nagyobb gyönyört érezhetnek a virágillatban, s valahányszor találkoztam vele, mulatságos volt tapasztalnom, hogy ő e badar tréfámnak hitelt adott, mindannyiszor felkiáltván: no azt ugyan soha

³⁰ nem gondoltam.

E fölfedezés estéjén nem kísért ki szokott esti sétámra Manfred, s én, a csöndes alkonyban szomorú egyedüllétem érzetében hamarább elhagyván a kertet, mivel még lefekünni

³⁵ korán volt, benéztem egy kis csevegésre a kulcsárnéhoz. Persze, hogy rögtön azt kérdezték, mint érzem magam ez idegen helyen, s nincs-e valami kifogásom a szállást illetőleg.

Persze, hogy én meg rögtön azt feleltem, hogy igen meg vagyok elégedve, csupán csak az kellemetlen, amiről egyébiránt

⁴⁰ sem kulcsárné asszony, sem a jelenleg uralkodó özvegy grófnő nem tehet, mivel nem ők építették az ódon kastélyt, hogy t. i. a templom képezvén, a kastély középpontját, a toronyóra

hangos ütése az éjféli csöndben sokszor fölriaszt álmomból. Hozzá vagyok szokva — mondám — a fővárosi zajban elaludni, s annak éjféltáni halk morajában egyesek lármája, a toronyór sípja, vagy egy-egy késői dörömbölése nem oly⁵ felöltő, mint e falu síri csöndje, melyben ha fölébred az ember, félálmában azt hiszi, hogy el van temetve, s viszont, ha e síri csöndben megkondul az óra, e kísérteties hang mélyebben hatol a kebelbe, mint a fővárosi harminckét torony minden harangjának egyhangú bűgása. S lakásom az első emeleten¹⁰ épen a torony alatt levén, az óra kimért ketyegését is hallanom kell, mint valami nyugtalan lélek kimért lépéseit. Az órakalapács ütése pedig alig esik füleimtől nehény ölnyi távolra.

Ekkor a fiatalabbik s pajzánabb kisasszony azt a kérdést intézte hozzám kíváncsiságtól reszkető hangon, ha vajjon¹⁵ nem voltam-e már vagy egyszer ébren e kastélyban, — úgy éjfél tájban, s nem vettem-e észre általában valami rendetlen dolgot?

Kulcsárné asszonyom haragosan pillantott a kis pajzánra, ki megérezvén hibáját, szemeit előtte fekvő munkájába mélyesz-²⁰ tette.

— Mindössze még csak két éjet töltöttem a kastélyban, s ezalatt voltam ugyan ébren éjen át, de épen éjféltájban egyszer sem.

— Szerencséje! — mondá a kis pajzán halkan, mire anyja²⁵ még komorabb, letiltó pillantást vete rája.

— Ah, mit — kezdte mentegetőzve — hiszen ez az úr háború- és katonaviselt ember, bizony megsérteném, ha azt hinném, hogy holmi mendemonda nyugtalanságot okozhat neki. Aztán gondolom, van fegyvere is

³⁰ — Mendemonda! — pattant föl az anya — mintha te magad is nem hinnél e mendemondában. Fölteszem, hogy ez az úr bátor ember, de nem voltak-e itt már elég bátor emberek, kik azért még sem mentek semmire is? Valóban, nem akartam, de ki kell mondanom, mikép csodálkozom³⁵ a számtartón, hogy az urat ide szállásolta.

— Azaz hogy — vágtam közbe — a számtartó úr épen nem hibás, mert ő igen is makacsul ellenszegült abbeli óhajtásomnak, hogy ide szállásoltassam, s én ebben a megfoghatlan makacsságban személyem oktalan kicsinylését látva, biztosí-⁴⁰ tottam őt, hogy csak bizton adjon szállást a kastélyban, mert ura valószínűleg jobban fogja méltányolni ittléteimet, s még

örülni fog, ha megmondja, hogy vendége voltam, mert itt-
létem eredménye olynemű lesz, minek magasb műveltségű
egyének örvendeni szoktak. „Engem aztán ne okoljon ön” —
mondá rejtelmesen, s ide hozott. Hanem már most mondják
5 el önök, mi dolog az, miért engem nem kelle vala ide kvárté-
lyozni? Még van egy óránk beszélgetésre, s ez úgy sejtem,
érdekes tárgy lesz.

Némi habozás után elmondá a kis pajzán, hogy az egy év-
vel ezelőtt elhunyt öreg gróf, kit a nép, talán mellre csüngő
10 mózesi szakállá s egyéb furfangos tulajdonai miatt, „az öreg
Balambér” néven nevezett, a kastélyba föl jár éjfélnekint, s
hogy e miatt az özvegy grófnő, ki mellesleg megjegyvezve,
még javabeli nő s férjével rosszul élt, ezóta maga sem hál meg
soha a kastélyban, hanem reggel érkezik, s este rendesen
15 visszautaz a fővárosba. Leírták az elhunyt gróf egyéniségét,
s azok után, miket róla hallottam, inkább lehet vala őt
Karazérnak, mint Balambérnak nevezni, hanem a nép közt
nem mindig helyesen találó az ilyen elnevezés, egyik kimond
egy szót, miről neki egészen más fogalma van, s a többi aztán
20 utána mondja.

No, de ez még mind hagyján — én szokás szerint nagy bát-
ran mosolyogtam az egész mesére, hanem midőn a kis pajzán
még azt is kiszalasztotta piros friss szájacsján, hogy az öreg
Balambér épen abban a szobában is feküdt halva három
25 napig, melyben nekem van hálni kitünő szerencsém, — már
ekkor igen nehéz volt elpalástolnom visszatetszésemet, —
mindazáltal folyton azt erősítém, hogy nem hiszek szellemek-
ben, s ha csakugyan valami jár az első emeleten, ez vagy
gonosz szándéku ember, vagy . . .

30 És ekkor azon szegény tébolyodottra gondoltam, kinek
zavart arca oly rosszul hatott rám, valahányszor láttam, s
kit — mivel e szó „örült” még nem jött divatba a falusi nép
előtt — szokásosan udvari bolondnak neveztek.

Kérdezősködtem ez irányban, de határozott választ nem
35 adhattak.

Közel 11 óra, tehát ideje volt távoznom a kulcsárnétól.

— Aludjék békével! — mondá a kulcsárné, apropos, csak-
ugyan, uram, ön felébredhet éjfélutánban, s ha ekkor netalán
zörejt hall, s az a kellemetlen jelenség, vagy mi a manó, való-
40 ban előfordul, mit teend ön? van puskája? Különbem nem
bántott még senkit a jámbor, jobb lesz, ha békét hagy neki.

— Puskám nincs — mondám én — de van egy hatalmas füttykösöm, melyet nem rég csinált az erdész, biz én ezzel aligha végig nem nyujtok rajta. Egyébiránt — ha eddig békén aludtam, tán ez éjjel sem kerget el a szellem, hisz a magyar vendégszeretet oly határtalan, hogy még a szellemek is tiszteletben tartják.

S ezzel, könnyelmű nevetést erőtetve, elhagytam a kulcsárné szobáját.

Legelső gondolatom volt, az okos, a bátor Manfredet fölkeresni, s ennek bizalmas társaságában tölteni az éjt. Azért, mielőtt a sötét lépcsőzeten fölmentem volna, kisettem az udvarra, megkerültem a kastélyt, minden tíz lépésnyire füttyentettem, nevét kiáltottam, de Manfred nem volt sehol. — Talán a konyhában, vagy a cselédszobában van. — Meglehet, sőt igen valószínű, hogy ott van Böske mellett, de ilyen időtájon Böskehez benyitni, nagyúri szeszélynek megjárja, hanem én éreztem, hogy nem vagyok honn, s a szegény nőcselédet álmában háborítani lelkiismeretem ellen volt, már csak annál fogva is, mivel Böske túl levén az ötvenen, az ilyen tiszteskorú nőszemélyek hisznek a kísértetben, s utóbb engem nézett volna Balambér lelkének.

A meszely váli, mit a vacsora mellett pár órával előbb illő kegyelettel magamhoz vettem, e borzalmas hírhallás után végkép elpárolgott fejemből; józan voltam, mint Szibéria hegyei. A faluban teljesen idegen levén, a kisbíróra gondoltam; ez egy pár palack mellett tán szívesen vállalkozott volna velem virrasztani át az éjfél, hanem mindamellet, hogy igen természetesnek találtam a szellemekről egy roppant üres kastélybani iszonyodást, lehetlen volt legyőzőnöm álszeméremet, hogy valakinek megvalljam, mikép létezik a természetben hatalom, mely engem félelemmel tölt el.

Soha egy percig és e percben se hittem szellemekben, végre is egy kellemetlen jelenettől tartottam, melyben valami különös, egy könnyen föl nem fedezhető okozat, a megfoghatatlannak, természetfölöttinek borzalmával töltend el.

És hátha az egész csak a kis pajzán leány koholmánya, melyben anyját egyetértésre bírta! E gondolat megerősített s elszántan mentem föl a sötét lépcsőzeten.

Holdfogyott, sötét éj volt. Erős szél zuhogott az ablakokban, fölkarvarva a kriptai szagot, mely az év óta lakatlan épület poros folyosóját megszállotta. Az egyik toronyablakból a

rémes kuvikbagoly kiáltott be a süvöltő szélbe. Sietve toltam be kulcsomat a zárba, azután bezárkózva, gyertyát gyújtottam. A toronyóra egy negyedet ütött tizenkettőre. Még tán elalhatom éjfél előtt — gondolám — s egy-két perc alatt ágyban voltam.

Igyekeztem minél szebb, gyönyörteljesebb, lelkesítőbb képzelődésnek átadni magamat, s a görög mythologia legszebb nőalakjait léptetem el magam előtt, földézttem diák, vadász, színész s katonai kalandos pályámon végbevitt hős tetteimet, s szembehunyva odáig erőltettem magamat, hogy már épen félálomba merültem, s ha még csak két-három percig késik a toronyóra, s nem kezdi rá a tizenkettőt verni, bizomnyal elaludtam volna. De a toronyóra ütött, s minden ütése szellemidéző varázsmondat egy-egy szavaként hangzott lelkemben.

Ismét behunytam szemeimet, s erőszakoltam az álmot. Egy negyed óra mulva a kastély felső szárnya végén csodálatos dörömbölés indult meg, lassan a kastély főépülete felé közeledve.

Fölemelt fővel hallgatózni kezdettem, ha valóban hallom-e, vagy tán csak képzelem a zörejt? De a viszhangos márvány folyosó úgy zöngött, hogy a földszinten is hallhatták.

Tehát valóban! a kis pajzán nem hamiskodott, igazat mondott. Bármilyen lény, ember, állat, vagy valami ördögi mesterség műve, de itt csakugyan kísértetképen jár és rémít, arról már most meggyőződtem. A zörej egyre közelebb jött s annál kísértetiesebb s borzasztóbb volt, mert nem lehet kivenni, mi okozza, és sem ember, sem négy lábú állat rendes járásához nem hasonlíta. — Úgy tetszett, mintha valaki egy koporsót hengergetett volna lassan odább-odább.

Még szembehunyva gyújtottam meg a gyertyát, de azért hajam fölmeredt a világos szobában is. Hirtelen iszony fogott el, s egyelőre nem éreztem elég erőt szívemben elszánt, makacs ellenállásra. Ha a léleknek valami undorítólag rémes arca, kiállhatlan kinézése van, mit majd szemem nem bír kiállani, s ő közeledni fog, hozzám ér, megérint undok kezével — és én, a borzadálytól lebilincselve, túrni leszek kénytelen netaláni gorombaságait, azonfölül önmagam előtt elpirulni, hogy ennyire tehetlen, félnék gyermek valék — sőt ha kitudódik, a kis pajzán leány hogy fog majd kacagni! — e gondolatok szorongatták szívemet éles körmökkel.

Sors uram atyai gondos kegyelméből volt már szerencsém irgalomtalan fenevadak, szivtelen zsványok, s mennydörgő ágyuvillámok előtt állani, de Istennek hála, ha éreztem is helyzetem kellemetlen voltát, annyi bátorságom mégis volt,⁵ a mennyivel magam is meg voltam elégedve. — Hanem most, bezzeg most — elkövetkezett a hetykeség lealázása, és e félelemnek csak emléke is elveendi jövőre önmagambani bizodalмамat!

A zörej immár ajtóm elé ért, s már csak vártam rá szorongva,¹⁰ mint fog az magától kinyílni, — azonban a szellem csak megállapodott, végig karmolta ajtómat, azután egy kétségbeesett, hörgő fohászt hallatott s ismét folytatta útját.

No ez egy szelíd, emberséges szellem, gondolám magamban, s mintegy őszinte hálát adtam az öreg gróf lelkének, hogy¹⁵ ezúttal kegyelmet adott, s nem kívánt háborgatni.

De hiszen nincs, nem lehet feltámadás a sírból, a földön csak testileg is élő emberek laknak s a szellemekről babonát csak az ismeretlen túlvilág, a sötét sir és a merev halott-²⁰ arctóli természetes iszony alkotta, — mindezt e percben is hittem, de mindez nem elég arra, hogy e minden emberrel közös iszonyt legyőzze bennem.

A zörej lassú tempóban elért a kastély másik szárnya végére és én azon jámbor hitben voltam, hogy a szellem ezzel rendes útját bevégezte. Hanem kellemetlenül csalódtam.²⁵ Ez a szellem a föl- s alásétálás nagy kedvelőjének bizonyította magát. Újra visszafordult s ugyanazon tempóban visszafelé tette útját.

De ez már mégis igen szellemtelen szellem lehet, gondolám magamban, ki ily egyhangú s valóban unalmas prózai módon³⁰ háborgatja az embert, anélkül, hogy más hatalmas szellemekhez hasonlón, valami csodát követne el, s röviden végezőn az emberrel, hagyná békén tovább is kételkedni. Már előbb, midőn ajtómtól elindult, a hit, hogy e kísértet nem jó be szobámba, iszonyom jó részét elpárologtatta, most azonban³⁵ fölébredt bennem ama düh, mely az embert annyi kellemetlenségbe sodorja sokszor, de a mely hasonló és bármi veszély esetben hatalmasan szokta talpra állítani a bátorságot és minden-
nen keresztül furakodó elszántságot. Ha Akhillesz nem „haragos”, nem lett volna a legnagyobb hős.

⁴⁰ Ha talán a kis pajzán leány fogadott egy suhancot, ki velem ezt a tréfát űzze! Ez ötlet teljesen helyreállított, a vér

arcomba szökött, kiugrottam ágyamból, s csizmát, kabátot öltve, s egy izmos görcsös botot kezembe kapva, készen voltam a harcra, most már nem védelmire többé, hanem támadóra. Jaj neked Balambér lelkét játszó színész! Tréfádat megkeserülöd és úgy lehet, elköltözöl csakugyan Balambér lelkéhez.

Midőn a zörej már csak mintegy öt-hat lépésnyire volt ajtómtól, kinyitottam azt, s balkezemben gyertyával, jobbomban a furkós fegyverrel, kiléptem a folyosóra.

¹⁰ Nem láttam semmit, de azon a tájon, hol a zörej elhallgatott, egy fehér lepellet zárt kis fülke volt, s a fehér lepel mozgásából észrevettem, hogy a kísértet oda menekült.

Tehát a kísértet fél. Derék. No megállj.

Határozottan léptem a függöny elé. Az ember gondolata igen sebes, komoly feszült pillanatokban. Nekem is igen hirtelen villant át agyamon a gondolat, hogy a gyertyát jó lesz biztosítani, s hátam megett az ablak párkányára helyezém. A leplen belül nyöszörgés volt hallható, mi kissé megrendített, hanem már vissza nem léptem volna világért. Félretoltam a ²⁰ leplet.

Manfred! — átkozott, — de nem, kedves Manfred, szegény Manfred!

Hiszen végre is jobb, hogy iszonykeltő rémarc helyett a te becsületes arcoddal találkoztam, azután valóban te is szenvedtél, hiszen egy rőf hosszúságú s arasznyi átmérőjű dorong volt nyakadba kötve, a kegyetlen, furfangos kertész által, ki ezzel akarta megakadályozni, hogy a kastély-kert virágait agyon ne gázold futosva, s e rettenetes kölönc súlyától s szégyenétől a te finom ösztönöddel, hogy is lehetett volna nyugodtan aludnod!

Igen ő volt, Manfred, összegörnyedve alázatosan, esennen nézve reám, nem annyira engedelmet a háboríttatásért, mint interventióért könyörögve felszabadítása végett, amit hogy rögtön megadtam, mondanom sem kellene.

³⁵ Másnap diadalmas nyugalommal beszéltem el a véletlen e tréfáját, melynek erkölcsi tanúságát azért nem írom le, hogy úgy is mindenki kitalálhatja, s aki nehezen találja ki, annak legalább novella helyett — rébuszt adtam, s végre azért, hogy az egészben legyen valami — érdekes.

A VÁRATLAN ORVOS

Az erdők mélyében történnek olyan dolgok, melyek a nagy városi házerdők lakói előtt talán valószínűtlennek tűnnek föl, épen azért mivel nagyon is, sokkal költőibb és regényesb⁵ színezetűek, mintsem a mai prózai világban megtörténhetők képzelhetnék.

Pedig ameddig a világon szerelem és ifjúság lesz, addig lesz az életben költészet, és ameddig sivatag puszták és rengeteg erdőkben emberek laknak, addig lesz a földön elég — regé-¹⁰ nyesség is.

A szerelem és ifjúság mármár kihalóban, a puszták mármár megnépesülőben, az erdők azonban még sok helyütt teljes vadonszerűségökben állanak, sőt ujabban még ápoltatnak, gyarapíttatnak is, azért ha regényesben akarunk gyönyör-¹⁵ ködni, csak az erdőt kell választanunk.

Az erdő lakóinak élete, egyénisége csupa költészet, regé-nyesség, pedig nagyobb része soha nem is hallotta e szava-
kat: költői, regényes, következőkép azok fogalmaival sem bír.

Hanem azért tudja, hogy szép a zöld erdő, melyen a nyári²⁰ nap sugarai áttörnek, s melyben mintegy óriás zenekarban, ezerféle hangok olvadnak át ama harmoniába, melyet vadon-
nak lehet nevezni, mert rendjét maga a természet alkotja, s ama kéz veri taktusát, melyet csak sejtünk, félünk, csodá-²⁵ lunk, de testi szemekkel soha nem láthatunk.

És ne higyjük, hogy költői és regényes érzelmei, ábrándjai ne lehetnének azoknak, kik e szavak fogalmával nem bírnak. A középkorban sokkal több volt a tulcsapongón képzelmi — fantasztikus — egyéniség, s az alföld pusztáin maig is³⁰ találhatunk eleget, pedig ezek soha nem olvastak regényeket.

Az első nagy cholera idejében, mely e század negyedik évtizedében, ugy tetszik 1831-ben dult hazánkban is, még épen nem olvastak novellákat azok az egyszerű, remetei lények, kik az erdőket lakták, mint annak őrei, gondviselői,³⁵ s kiknek osztályához tartozik e kis adoma hősnője is.

A felkelő napsugár csókja még csak a hegyek csucsán égett, a völgyben még félhomály borongott, a falvak fehér páraködben usztak, midőn egy kis erdőségi ház udvarán a kopók ama buzgó sivalkodást, nyöszörgést hallatták, melyet e nemes 5 vérü állatkák sehogy sem tudnak elnyomni magukban, még ha korbáccsal fenyegetnék is, akkor, midőn reggel ismerős puskás embert látva, azon biztos remény támad föl bennük, hogy e napon, talán rögtön vadászni viszik őket.

Az érkező magas szál ember az erdő nyugati sarkának öre 10 volt, s rendesen leszokott ugyan jóni a főerdészi lakhoz napi parancsot venni főnökétől, de hogy ma ilyen kora hajnalban érkezett, annak valami különös okának kelle lenni.

Már épen az ablakhoz ment, azon kopogtatandó, amidőn a főbejárati vagyis konyhaajtó megnyílik, s azon a házi- 15 asszony, a főerdész neje lép ki, a vadászsegéd nem csekély meglepetésére, mert ámbár a fiatal menyecske ugyancsak katonás és szorgalmas gazdasszony volt, de ilyen korán semmi dolog nem igényelte, hogy a ház udvarába jöjjön, ahol a szolgáló szokott legelőszőr megjelenni, az udvart minden reggel 20 tisztára söprendő, noha azt néha egész héten át, egyetlen vendég nem látogatta a mezővárosból, mely oda jó félórányira feküdt.

Meglepetése pedig megdöbbenéssé változott, midőn a főerdészné, kit rövidebben Ágnes asszonyomnak is nevezhetünk, 25 feléje fordulván, oly halvány arcot mutatott, melyről, ha a természet fiai a piros pozsgás színt nem jobb szeretnék a sápadt, beteg színnél, meg kellett volna vallania, hogy Ágnes asszonynak egészen átszellemült kifejezést adott.

Az ör szerencsés jó reggelt kívánván, abbeli kívánságát adta 30 elő, hogy, a főerdésszel rögtön beszélni kíván, mivel sürgős és örvendetes hirt hozott. Ágnes ifiasszony felelé, hogy férje a b-i nádashoz, még tegnap elutazott, kacsavadászatra, s csak ma dél tájban vagy tán csak este felé térend vissza.

— Hejnye no! — sajnálkozék a buzgó ör, kinek lihegő 35 orrlyukai egy nemes szenvedély fölizgultságáról tanuskodtak — a bürköndi nádas kacsáit mindig megtalálhatja de azzal a szép tizvéggessel hónap már alig ha szembeszállhatunk. No tudom, majd fogja sajnálni.

Bármilyen bágyadtak voltak is Ágnes szemei és pillái, a „tizvéges” szóra mégis halvány villámlást leheté azokon észrevenni. 40

— Hogy hogy Fere? — kérde palástolatlan érdekeltséggel.

— Tegnap este láttam a makkosból a határuton átbállagni, nyilván a kukoricákba ment vacsorázni. Ma jókor lejttem az uton, s friss nyomát, sőt egy idő múlva magát is megláttam, ⁵ de nem volt lövésre. Hanem bizonyos hogy Tamás kopolyája körül megleljük. Csak egy hajtás kell neki.

Ágnes egy kissé éledni látszott, s a loyális érzelmű, alattvaló' sajnálkozó észrevételei után oly hangon, mintha most férjét helyettesitené, meghagyá az őrnek, hogy a szarvast ¹⁰ ne háborgassa, talán még megmarad holnapra is; különben nézzen le dél tájon ha férje megjő, még estig elejthetik.

Ezzel a kerülő már ugyan elmehetett volna, de azonban még sem ment. A kedves ifiasszony halványsága visszatartá. Hát ha valami baj lesz. Aztán még utóbb azt gondolhatná, ¹⁵ hogy félenkségből sietett el, mert ez idő tájon az emberek egymástól irtóztak, s ha egyik a másiknak színét látta változni, már azt hitte, hogy az a rémületes cholera morbus előjele.

A szomszéd város lakosságának már egy ötöd része elfogyott, még pedig alig pár hét alatt, s voltak oly esetek, ²⁰ midőn egy-egy család, mely öt hat tagból állott, pár nap alatt kihalt, s mi több, a rémült nép a temetések körül is oly lelketlenül járt el, hogy temettek el tetszhalottakat is egy sirba a halottakkal.

Az erdő külön részein öt vadászlak állott, ennek lakói még ²⁵ mentek voltak e veszélytől, s egy bátorító hit azt sugta nekik, hogy az ő elszigeteltségük s a hegyi tiszta lég megmenti őket a ragálytól.

Nem is volt még eddig semmi baj egyik tanyán is, ami valamennyiüknek bizonyos diadalérzetet adott a pulya ³⁰ város lakói fölött, kikre ők mint erősebbek, bátrabbak, mint az ős természet kedvenc fiai, mindig némi megvetéssel tekintettek.

— A halál a mi zsoldos szolgánk mondá a vadászok egyike, midőn borozás közben a cholérát fitymálva hetven- ³⁵ kedtek; — nem bolond hogy elvigyen oly embereket, kik neki éven át százával vetik a halott koncot, ha mindjárt azok csak állatok is.

E kihívó, erőtulbecslő hetvenkedés nem rossz, sőt szükséges tulajdona mindazon embereknek, akiknek ugyszólván kenyere ⁴⁰ a veszedelemmeli dacolás, enélkül egy-egy rémes jelenetben, mit akár a légi elemek akár az orvosok idéznek elő, nagyon

korán eloldódnék a vadon fiának a kereke. Ebből a nemes büszkeségből még asszonyaikra is átszáll egy részecske, s nem egy vadász neje szükség esetén oly ügyesen forgatja a puskát, hogy egy pár vasárnapi puskást kétségbeejthetne.

⁵ Ágnes asszony pedig e részben valóságos különösség volt, de csak azok szemeiben, kik életkörülményeivel ismeretlenek. Ágnes asszonynál jobb lövész csak kettő volt az öt segéd között, megjegyezvén azonban, hogy a többi három meg lehetőszen ügyetlen volt.

¹⁰ E lövésbeli ügyességet boldog házassága első pár évében szerezte meg, mielőtt még anyává lőn. Tizenöt éves, ábrándos, szerelmes menyecske volt, az ifjuság friseségével és a csinos nők hiúságával — eltemetve a rengeteg magányába. Férje szenvedélyes vadász, saját szavai szerint bolondja a puskának, egész napokat az erdőn töltött. Ha vele akart lenni, követnie kellett az erdőre; — ha otthon maradt, ki volt téve annak, hogy az akkoriban nagyobb számú szökevény katonák, „bolygó” emberek meglátogaták a magányos házat, s durva föllépéseik ellen csak a szegen lógó fegyverre mutatva, ²⁰ sokszor lekapva, s rájuk irányozva védte magát.

E közben csaknem mindennapi volt, hogy egy-egy héja, saskesely a házi libák s csirkék közt nagy rémületet támasztott. Ágnes ifiasszony lekapta a flintát ilyenkor, kirohant a házból, a kerítés vagy árok megől szépen lekapta a vakmerő ²⁵ ragadozót.

Máskor egy csapat veréb, vagy seregélyfelhő telepedett a házkörülű fákra, s hogy a városba ne kellessék husért küldeni, Ágnes asszony egy durrantással szolgálót és pénzt megkimélt, férjének pedig vidám meglepetést okozott a váratlan peccsenyével.

³⁰ Hátha még ilyenkor a férj üres tarisznyával tért haza fél-napi fáradalom után! Volt kedvesen hangzó gúny az édes felesége ajkáról!

Csoda-e, ha az ifju arkádiai párt regényes hajlamaik oda vezették a mézes évek alatt, hogy Ágnes asszony férjét ³⁵ követte néha az erdőbe, hiszen különben is, csak pár száz lépésnyire kellett haladni a házuk küszöbétől, hogy benn az erdőben legyenek s vadat találjanak.

Azonban már szinte két éve mult, hogy a tulajdonképi vadászatnak békét hagyott, s csak a ház körüli héják és ⁴⁰ verebekre sütötte ki a flintát, néha csak az ablakon át, ha ugyan akkor pici Palkója nem aludt, — mert hát, annak is,

hogy a vadászatról lemondott, pici Palkó volt az oka, az ő végtelenül szeretett kis fiacskája, kit csókolni csak akkor szünt meg, midőn eszébe jutott, hogy talán a sok csók majd elszijja a kis gyereket, pedig Isten ments, hogy rengő zsendice⁵ orcái, eleven színökben, kis karjai gömbölyűségökben megfogyatkoznának.

Néha rágondolt ugyan, és összerázkódott, hogy ha ez a kis magzat, mivel olyan igen kedves, mint mondani szokták, megtetszenék az égnek, és az magához venné őt! Könyei¹⁰ rögtön kicsordultak e gondolatra s csak akkor könnyebbült meg szive, midőn eszébe jutott, hogy — hiszen akkor ő is meghalna, és kis szülöttét az ő anyai szárnyai alatt vinné magas mennyországba! Hiszen az csak nem történhetik meg, hogy ő kizárva legyen a jók közül, bizonytalán ha büne volna¹⁵ is, e kis ártatlan bárány elveszi az ő büneit, mint Jézus elvette az egész világét. Ezentul pedig ő még hivebben teljesíti az emberszeretet igéit, hű lesz férjéhez, imádkozni fog gyakran, csakhogy a halálban egyesülhessen kis fiával.

Szegény jó asszony! mindent meghányt vetett részletesen;²⁰ tépelődött, csak egyre nem gondolt mélyebben eddig, arra t. i. hogy ha ő halna meg előbb, s kis fia itt maradna — árván, szegényül, neveletlenül! Mi lesz belőle, a kis nyomorultból? Kitől alig néhány napja hallotta először a „mama” nevet dadogni. Ki még járn sem tud, kit minap az a förtelmes dajka²⁵ néhány percre a lapulevelek közt hagyván, egy nagy saskesely szinte elragadott! Ah, nem hiába szólott mult éjen a kuvik a kéményen. Rálőtt, de mint máskor, most nem találta el. A faluból már ide jön át a halál. Még most alszik pici gyermek, s úgy lehet, árvának ébred föl. gondolá magában. s³⁰ önkénytelen befordult a szobába, s kis gyermekhez tántorga, de már nem merte megcsókolni, csak párnákon át nyomkodta hozzá arcát, könnyeket hullatva rá. Félt nehogy a cholera morbus, mely őt e hajnalban kinokra ébreszté, ártson a kicsinynek

Úgy van, gondolá megdöbbenve, a ragály ő róla átmev³⁵ férjére, aztán még csak akkor lesz gyermeke igazi árva! E gondolat tetézte lelki aggodalmát, s gyöngébb léleknél aléló ijedségbe ment volna át, de Ágnes asszony azon harcias szellemü lények közé tartozott, kiknek, midőn a bátorság elhagyta őket, a harag jön segítségükre, — e harc háborut és⁴⁰ hősoket teremtő indulat, mely nélkül Achillesz nem lett volna az, aminek ismerjük: a legnagyobb hősiesség eszménye.

Pillanatra elveszíté hitét, reményét, s egészen kikelt keresztényi érzelmeiből. Átkozta földi sorsát, mely őt, bűntelent, ily szörnyü kinokra kárhoztatá, melyben nemcsak ő maga vész el, de épen azokat, kiket leginkább szeret, örökre szerencsétlenné teszi, vagy magával a halálba ragadja.

Egy pillantás a szegen lógó fegyverre, egy ötlet, s ő azonnal határozott, és rögtön cselekedett. A konyhán át a cseléd-szoba ajtajához ment, s ott bekiáltott a már készülődő cselédnek, hogy ügyeljen a dajkával együtt mindenre, míg ő haza érkezik. Csak az erdőszélre megy, hol egy róka ólálkodik a baromfiakra lesve, azt meglövi, aztán rögtön visszatér.

Azzal a puskát kezébe kapva, mint ha csak ezt kilobban-tani menne, kisietett a házból s eltűnt a sűrű vágásban, mely köröskörül a háztól alig harminc lépésnyire sötélt a reggel félhomályában. A kis „hajcsár” nevü kopó, mielőtt ő a sűrűbe ért volna, már előbb egy oldalkerüléssel belötte magát a csalit közé. Ágnes észre vette, és arra gondolt, hogy ha meghal, e hű eb tetemére vezetendi a keresőket; különben vele forgott a világ, s szinte jól esett, midőn a sűrűbe érvén, biztosítva érzé magát hogy itt már most nem látja senki. Ment ahogy tudott, meg-megállapodva, egyik fától a másikig, szédelegve, míg egy mély vakuthoz ért, melynek partján egy jelkő hevert. E vakut mellékén járhatatlan sűrű a még irtatlan fiatal vágás, olyan sötét, vadon rész, összenöve magas füvel, tüskébokorral, indákkal, melyen semmiféle szelid állat, sem ember soha nem jár, a midőn a vadászok „csunya hely”-nek szoktak nevezni, s ahol az öregebb vadak legörömostebb hűselnek a nappal óráiban.

E sűrűbe óhajta Ágnes behatolni, de már annyira elhagyta ereje, a rohamos fájdalom annyira erőt vett rajta, hogy inkább úgy hanyatlott mint ült le a jelkő mellé, jobb karjával annak mohos párnájára könyökölve. Baljából kiesett a fegyver, a helyett szemeit fogta be ujjaival, melyeknek még volt annyi ereje, hogy az azok alól megeredt, s bőven csorgó könnyeket törölgesse le.

Való, hogy a szegény beteg nő szándéka, itt a rengetegben, magányosan halni meg, hogy az ádáz ragály szeretett övéire is át ne menjen, ellenkezett minden társadalmi és keresztényi fogalmakkal. De ha meggondoljuk, hogy vannak keresztény társadalmi fogalmaink, melyek ismét a tisztán őstermészeti érzésekkel ellenkeznek — e szándék is kevésbé látszik különös-

nek és természetlennek. Aztán a tulságos, végletes szeretet máskint érez és gondolkozik, mint a mi városi közönséges szeretetünk, melynek önmagára erőtetett érzélgés, csinált kegyelet, illemi fogalmak, hiuság s tudja az ég hányféle még más⁵ érzés sokszor ferde irányt adnak. Ágnes azt hitte, hogy jót tesz családjának, talán megmenti a haláltól őket, ha nem szemük előtt lesz áldozatává a rut ragálynak, melytől őt semmi ápoló kéz, vagy orvosi szer különben sem mentheti meg, amint rémes példák bizonyítják, tehát nincs oka, miért¹⁰ haljon meg otthon a házban férje, öreg édes anyja, gyermeke, és jó cselédek szomorúságára s rémületére. Még a temetési gyásztól is örömmel kimélte volna meg őket! És végre vannak sokan, kik a mi valóban ostoba temetkezési módunktól, ama sötét féregkamrától, a gyakran hallott fölelevenedés gondolatától irtóznak s jobban szeretnék, ha a vízbe vettetnének vagy elégettetnének haláluk után — és ezen előfélelem különös gyöngéje volt Ágnesnek is, többnyire a mysticus és¹⁵ mythicus rengetegek lakóinak általában.

A kelő nap sugarai áttörtek a nyílásokon, a növény és szárnyas²⁰ állatország ébredezni, örvendeni látszott; minden olyan szép, üde, ifju, ragyogó volt, mintha még a fűszálon fénylő örömkönny is azt akarta volna jelenteni: oh, mi szép az élet!

Meghalni, szép májusi reggelen, gyermekkebel ábrándjának vagy életunt aggastyán ötletének megjárja; de vajmi fájó²⁵ gondolat olyannak, ki tudja, érzi, mi az élet, aki szeret, és ohajt élni!

Az ezer költői gondolatot keltő ifju vadon erdő pompája, pillanatra ön magát, saját életét, jövője örömeit is eszébe jutattá a szenvedő fiatal asszonynak, ki eddig csupán kis³⁰ gyermekéért ohajta élni!

— Miért van az ugy végezve az örök hatalomtól, hogy ő³⁵ ily korán, ifjan, tele életkedvvel, keblén egy piros, gyönyörű, kedves kis bimbóval — meghaljon, örök bánatot hagyva férjének, örök inséget magzatának, a kis nyomorultnak? Mivel érdemelte ő ezt? Vajha inkább soha ne született volna!

Átkozott legyen az égi akarat, mely őt ez inséges életre hozta!
Ah — gondolja a nyájas kandalló mellett ülő olvasó — ezek bizonynal vétkes, vad, nem keresztényhez, nem nőhez, illő gondolatok valának; nőhez, sanyaru sorsu nőhez, ki arra⁴⁰ született, hogy türjön, szenvedjen, ki csak félve tudott örülni olykor, félve, hogy ez öröm neki talán bün, melyért lakolnia

kell. Hiszen örülni, mulatni, talán csak a dúsgazdagoknak szabad!

Meglehet, hogy ezek vétkes gondolatok, de talán menthetőek valának, hiszen végre minden bűn, melyet megbánás követ, az égben irgalomra talál. Aztán az életerőtéljes fiatal vérmes kebel amennyivel indulatosabb, annál kevésbé félénk, s a vallásos érzelem, a lemondás, önmegadás, isteni félelem, többnyire csak a késő öregkorral szoktak belénk költözni.

Amint fájdalmai növekedtek, felindulása is elmúlt, s ama fásultság szállta meg, mely a szenvedésben kifáradt haldoklónál szokott beállni, midőn az ember csak hogy kinjaitól szabaduljon, ohajtja a halált, minden földi gyönyöréről szívesen lemond, csak végre ne érezzen semmit, és ez aléltóságban többé nem gondolt önmagára, muló életére de annál inkább ohajtá, még egyszer látni, keblére ölelni férjét gyermekét, s már már, elhagyván szívós lélekereje — megbánni kezdé, hogy végső búcsu pillantása nem övéire esik . . . és sirt, könyezett, de könnyei már csak alig hatolhattak föl szemeig, szívét annál inkább fojtogatva — ah, ha vérző vadállat közelít feléje, bizonynyal az is megszánta volna.

Egyszerre a távoli falu reggeli harangszava hatott fülébe. A tiszta légben oly ahítatgerjesztőn terjedtek el a hangok, mint ha azt magyarázták volna: mint e hangok megtöltik a léget, s mindenüvé elhatnak, úgy az Isten, földön és az égen, mindenütt jelenvaló!

Önkéntelen földre borult és gondolataiban imádkozott. Kérte Istent, bocsássa meg vétkét, vegye magához, hogy majdan egykor kis ártatlan gyermekével együtt lakhassék magas mennyországban.

És a jó Istennek tetszett meghallgatni e szegény nőt!

A harang elnémult, hogy pillanat múlva egy más hang váltsa föl, mely habár csak egy *ebé*, de mindenesetre Isten teremtményeé volt, mely fenségesb végzésnek volt eszköze, mint csupán vadüzői szenvedélyének kielégítése.

Jó mélyen, benn a sűrű galagonyás közepén, éktelen rivalkodással zavarta fel az erdő csöndjét a kis hajcsár, és amint pár perc múlva kivehető lón, résutosan bár, de mégis Ágnes felé közeledett.

Ágnes csak mint egy kétszáz lépésnyire lehetett lakházuktól, a hely hol a kopó nem annyira hajtani, mint ordítani kezdett, szintén annyira lehetett tőle, beljebb az erdőben. Az e helyen

fölvert vad, természeténél fogva többnyire az erdő közepe felé szokott menekülni, de valószínűleg a most üzőbe vett vadat fektében találta és így megzavarta a kis eb szörnyű sivalkodása, azért az hamarjában meg sem fordulva, egy ideig⁵ csak előre futott, az erdő szélén készülvén csavarodni.

Ágnes gyakran hallotta e páratlan jelességű kis kopó cítera hangját rezegni az erdőben, de mostani jajveszékeltése annyira elütő és szokatlan volt egyébkori mérsékeltebb hajtási modorától, hogy azt kelle gondolnia, miszerint talán ezuttal¹⁰ valami eddig itt láthatatlan csoda állat lehet előtte s annál-inkább, mert e rémületes orditozása nem szűnt meg, míg egyébkor az csak addig tartott, meddig a vad szeme előtt volt, ami egy szempillantásnál tovább, erdőben, semmi vad állatnál sem szokott tartani.

¹⁵ A hajtás közeledett ugyan, de oldalvást az erdő belseje felé tartott, s valószínű, hogy ott megfordul a vad, s többé ennyire ki nem jövend.

Ágnes a kerülő reggeli jelentésére gondolt, de az más erdőrészletet jelölt ki a nagy vad tartozkodási helyéül.²⁰ Ah ha még is ez volna és ő elejtené! Még nem volt szerencséje olyankor vadászni férjével, mikor az erdőn öreg vad bolygott, mert csak átmenőben szoktak ide jönni a szomszéd határ nagy vadtenyésztő rengetegeiből. Azonban tartott attól is, hátha ezuttal valamely agyaras van a kis Hajcsár előtt?

²⁵ A puskavesszőt hirtelen beletolva a csőbe, kivonta a fojtást, megnézendő, mire van töltve a puska? Egy golyó gurult ki a fűre. Jól van. Visszatette rögtön és ráütötte a fojtást. A másik csőben szatyma (szarvassőrét) van bizonyosan. Akármi legyen a vad, e két lövés biztosítja őt a veszély ellen.

³⁰ Fölkelt, és bukva a sűrűség szélén haladott beljebb, arra amerre a hajtás irányult. Mintegy tíz lépést tehete, amidőn igen fáradtnak érezte magát és megállapodott, jobb térdére ereszkedve. Ugy tetszett, mintha a kis Hajcsár eltévesztette volna a nyomot, mert hirtelen elhallgatott. De csak pillanatra.³⁵ Egyszerre alig husz lépésnyire tőle oly kétségbeesetten kezdte sivalkodni, mint ha csak ölnék a szegény pára ebet.

Ágnes erős szivdobogások között tekinte körül, várván, honnan ugrik elő a szörnyeteg, mely ennyire bevárja a kopót. Szemei könnybe lábadtak hatalmas felindulásban, megtörülte⁴⁰ baljával, s készen tartá fegyverét. Ezuttal azonban a vad nem ment a kutya előtt, mert az folyton egy helyen csaholt,

néha ijedten nyöszörögve, rája meg dühösebben ordítva. Egy ízben Ágnes hallotta is az ágak recsegését, amikor kétségkívül Hajcsárra volt irányozva az ütés.

Ember nem lehet, mert azt nem hajtja a kopó, minden⁵ bizonyjal vadnak kell lenni — gondolá Ágnes, — és ha vad, ám akkor esnie kell — álltában el nem hibázhatja.

Tovább nem állhatá ki e kétes helyzetet, s lassan inkább bujva, a sűrűbe hatolt. Alig két ölnyire haladt előre, amidőn a bokrokon túl egy nagy sárgás tömeget láta mozogni. A föld¹⁰ zuhogott, az ágak recsegtek, Hajcsár egyre csaholt. Az indás füves bokrokon, mint valami sűrű szitán át, végre kivehette a rejtélyes állat alakját. Az a nagy „tizvéges”, volt, mely lábával topogott, s szarvával vert az áruló lármájával alkalmatlan eb felé. Ágnes szemei örömtől ismét könnybe lábadtak.¹⁵ Mindazáltal igyekezett alkalmas lőrést keresni a bokor nyílásain át. Szél nem lengedezett, a vad nem vett szagot, egészen a kis ebbel volt elfoglalva. Végre kivette Ágnes a szarvas fülei mozgásáról, hova kelljen céloznia. Puskája durrant, és a tizágas akkorát ugrott, hogy szarvai kilátszottak²⁰ egy pillanatra a két öles csalitból. Aztán iszonyu, földrendítő zuhanással leesett, — hogy soha föl ne keljen többé.

Ágnes nem mert hirtelen közelébe lépni, várta ha nem kelve föl újra. Hajcsár azonnal hátulsó lábait kezdte harapdálni, melyekkel hébe hóba nagyot rugott a haldokló állat — végrendeletét írva, mint vadászok mondani szokták. Ágnes²⁵ hozzá lépett, s látta, hogy golyója a szarvas koponyáját zuzta szét. Örömét alig bírta el. Hah! csak most itt volna férje, látni diadalát! Pár perc múlva a dicső tizágas élettelen, mozdulatlan nyúlt ki a bokrok alatt, szemeit föltúrt porral³⁰ keverve be, melyek neki a rémlesztő holt kifejezést adták.

Ágnes haza indult, de meg észrevette, hogy Hajcsár nem követi. Biztosan kikezdi és megcsufítja a szép, nemes állatot. Visszament, s hitta Hajcsárt, de az nem akar vala tágitani a³⁵ vad diállól. Már ilyenkor egyéb mód nincs, hanem egy tört ággal megy az ember a vakbuzgó „cseléd”-nek. Ágnes is ezt cselekedte, és Hajcsár — magához tért. Szépen követte őt — száját elégedetten nyalogatva, midőn Ágnes néha hátra fordult és megsimogatta.

⁴⁰ Még nem ért ki az erdőből, midőn azalatt hazatért férje, ki a lövést hallotta — lépett eléje. Ez látva nője diadaltól sugárzó

arcát, képzelte már hogy valami nagy esemény adta elő magát. Mi történt, anya — kérdé tőle vidámon.

Ágnes beszélni kezdé történetét. Hát tudod ma reggel . . .

És itt eszébe juta, hogy ő tulajdonkép cholera-ban van azaz⁵ hogy volt, — mert legalább e pillanatban semmi egyebet nem érez lázas kimerültségnél, melyben egyébiránt az örömnél jó nagy része volt. Szava hirtelen elakadt, az egész úgy tetszett előtte, mint valami lázas álom.

A távol faluban újra megkondultak a torony ércpapjai,¹⁰ — misére harangoztak be.

Ágnes önkénytelen térdre borult, s elgondolva mindent, e reggel csodatéteményét, megindulása oly nagy volt, hogy egy hajszál tartotta a megháborodástól. Férje ovatosan szölgatta, míg végre Ágnes annyira csillapodott, hogy képes volt¹⁵ elmondani történetét, azzal zárván be, hogy: áldott legyen az isteni gondviselés!

A VÉGZETES MÓKUS

I.

A Bárdossy család, a cs-i kis puszta birtok tulajdonosa, épen asztalhoz ült, később az egy órányira fekvő D helység⁵ birtokosához szüreti táncvígalmra menendő, midőn az udvarról hallatszó lódobogás valószínűleg annak érkezését jelenté, kinek terítéke a háziasszony jobbán még urára várt.

Az a kedv, mely egy táncvígalm előestéjén uralkodni szokott oly családban, melyben két „eladó” leány van, egyszerűre¹⁰ úgy elborúlt, mint midőn a nyári napot hirtelen kerekedő viharfelhő fogja el.

— Szegvári úr! jelenté az inas kelletlen, annak tudatában, hogy kellemetlent mond.

Az egész társaságon meglátszott, hogy egyet gondol e percben¹⁵, azt, hogy — miért nem tudott már még legalább fél órát késni az érkező, mialatt a család eltávozott volna.

És pedig ez a Szegvári az ifjú uraság régi barátja, s az egyik hajadon úrhölgy sejtett imádója, azonfelül igen kitűnő és általán szeretetreméltó ember volt.

²⁰ A háziúrnő, özvegy Bárdossyné, fiára tekintett.

— Jelentsd Szegvári úrnak, hogy épen asztalhoz ülünk, — mondá az inasnak az utóbbi.

— Talán jobb lenne, ha magad mennél, — jegyzé meg szorongva anyja, mire Elek visszainté az inast, s egy kis várokozást²⁵ kérve a társaságtól, barátja, Ákos szobájába távozott.

— Csak már vége lenne. Kiállhatatlan kezd lenni ez az állapot, — mondá az anya, az egyik kisasszonyra, a barnafürtű Vilmára tekintve, ki fogadott leánya volt.

Ez rövid szünet múlva felelé:

³⁰ — Mit gondol kedves nénikém, nem volna-e jó, ha pár hétre a nagybácsi látogatására távoznám?

— Nem bánom. Vagy legalább tegyük meg az előkészületeket. Meglehet, hogy nem is lesz szükség eltávoznod. Szegvári talán megelőz, s eltávozik.

³⁵ — Szegény ember! — jegyzé meg a másik kisasszony, —

de hát hova megy? Haynau bakói kezébe rohanjon, mint Elek emlegeté? Amily kétségbeesettnek látszik, meglehet, hogy egyenest maga fog jelentkezni Mit gondol mama, nem nyomná-e lelkiismeretünket, ha egyszer csak hallanók, ⁵ hogy . . .

— Igaz, igaz! — Vága közbe Bárdossyné. — De hiszen nem is úgy értem. Elek elviheti őt másik birtokunkra, X megyébe, s ott megvonhatja magát. De mily soká jönnek! Ez nem jót jelent . . .

¹⁰ Ezalatt az inas belépett, s nem szólt ugyan, de baljós tekintetével mintegy fölhitta a jelenlevőket, hogy kérdést intézzenek hozzá.

— Nos, mi baj? — ostromlá egyszerre az egész társaság.

Az inas szorongó habozás közt, hogy vajjon szóljon-e, vagy ¹⁵ hallgasson, illetőleg megmondjon-e mindent? — akadozva jelenti, hogy az ifjú uraságok szörnyű heves szóváltásban vannak, mely egész kihallatszott, s a címek és hangok után ítélve, melyen egymást szólítják, a legrosszabbtól lehet tartani.

— Istenem, istenem! — kiáltá a háziasszony, mialatt ²⁰ Vilma rendkívüli zavart és sajnálkozást mutatott, s könnyekre fakadva, kulcsolt kezekkel kérte Bárdossynét, hogy ő azonnal távozni akar a háztól, hol ennyi bajt idéz elő, de teljesen tudta s akarata nélkül . . .

— Eh! — csillapítá Matild, a házi kisasszony, — ki tud ²⁵ ja, mi baja Szegvárinak. Mit okozod magad? Úgy lehet, te semminek se vagy oka.

Bárdossyné már távozni akart, hogy közbevesse magát, midőn Elek visszatért s asztalhoz ülve, mindenekelőtt egy pohár vizet ivott, mintha dühét, vagy inkább bosszúságát ³⁰ akarta volna csillapítani.

— Mit, hát te is eljössz? — kérdék meglepetve.

— Igen bizony, magam is elmegyek.

A családtagok feszültsége rendkívüli fokra hágott.

Elek nem akart maradni barátja kedvéért, ki, mint menekült, ³⁵ és pedig súlyosabban terhelt menekült, nem akarhatott nagy társaságban megjelenni. S hogy most mégis velük tart, ennek mindenesetre komoly jelentősége volt.

A nők találgatni kezdték magukban a fordulat okát.

Elek bármennyire igyekezett, nem palástolható el szokatlan ⁴⁰ megindulását, ami az ő nyugodtsága, s férfias önuralma számbavételével komoly dolgokat engede következtetni.

— Ez valóban eredeti, hallatlan! jegyzé meg Vilma; — egy vendég, aki a puszta vendégszereteten fölül talán élete megmentését köszönheti e családnak, így viseli magát, ennyi bajt okoz!

5 — No de holnap, úgy hiszem, mindennek vége lesz, — jegyzé meg Elek, — aztán, mintha többet mondott volna, mit akart, hozzátevé: Ákos holnap el fog utazni.

Anyja és nővére faggatni kezdték a történetek iránt, de Elek kitérőleg felelt, ami csak növelte az aggodalmakat, noha Elek célja épen az volt, hogy a táncvígalmra induló társaság kedvét ne rontsa.

Jó kedvet színlett, ami lassanként kezdte is neki sikerülni. De azért anyja nem szűnt meg aggódni, s midőn Elek öltözni távozott, így szólt leányához, Matildhoz.

15 — Vigyázzatok Elekre a bálban. Azt hiszem, azért jön el, hogy segédeket keressen. Ha Karvassyval s Szakolczayval sokat beszél, már akkor tudni fogom, hányat ütött az óra. De meg kell akadályoznunk.

II.

20 — Tehát Szegvári csakugyan el fog távozni holnap? — kérdé fiát az úton Bárdossyné.

— Azt hiszem, örökre, — felelé Elek nyomatékkal.

Amire megint feszült, hosszasabb szünet állt be.

— Hogy min, és miként pöröltetek, — kezdé végre Matild

25 — nem is akarom hallani.

— Ez kellemetlen, s nem mostanra való, midőn mulatni megyünk, s fön is óhajtánánk maradni. De csak egyet kérdezek. Ez utóbbi találkozás nem enged-e következtetni a rejtély indokaira?

30 — Rejtély, rejtély! — viszonzá Elek gúnyosan; ti mindent oly regényes színben láttok. Bolond, bolond! ennyi az egész.

— Az igaz, hogy ez az Elek nagyon prózai monda Vilma.

— De okos, okosabb valamennyiünkénél, — jegyzé meg Matild.

35 — Szeretném, ha még ez egyszer is okos lenne, — sóhajtá az anya. S ha Elek higgadt, józan férfiú, de utóvégre, ha egyszer kényes részét érintik, nem érti a tréfát — ezt úgy magában gondolta.

Ilyen tünődések közt elérték a vígalom helyére.

Karvassy nem volt még nyílt udvarlója Matildnak, sem Elek ez utóbbi nővérének, de mindkét jó barát mintegy kitalálta a másik titkát, s egymást nemcsak régi barátokul, ⁵ de úgy titokban, sejtelenben, és — ami legvalóbb — óhajtságban, egymás jövődöbeli rokonainak tekintették.

De Elek, hogy anyját megnyugtassa, s gyanúra ne adjon okot, eleinte a mulatók közé vegyült, s csak éjfél felé mondá Karvassynak, hogy el ne távozzék, mert komoly beszéde ¹⁰ lesz vele.

Aztán, mikor anya és leányok jól bele merültek a mulatságba, a három jó pajtás egy lugasba vonúlt, s ott Elek a következőket közlé barátjaival.

— Ezelőtt mintegy öt héttel, késő éjjel kopogtatott be ¹⁵ nálunk Szegvári Ákos, volt honvéd-alezredes, kit ti is ismertek. Noha forradalmár nem, de magyar és hazafi vagyok, s örömmel rejtém el őt lakomban, miután magam is úgy értesültem egy bécsi magas állásu rokonomtól, hogy rövid idő ²⁰ múlva enyhülés fog beállani az elhatározó körökben, s aki ezalatt megmenekszik, azontúl nem fog üldöztetni. Az első pár hét — mondhatom — olyan kellemesen telt el, hogy valóságos jótéteménynek néztem a szomorú véletlent, mely e régi barátomat karjaimba úzte. Tagadhatlan, kitűnő tulajdonokkal bír, s szellemdússága egész családjunkat elragadta. ²⁵ Bennem erős volt a hit, hogy ennyi tudománnyal, szellemi tehetséggel, ha egykor még jobb napok derülnek a hazára, nagy szerepet fog játszhatni. Aztán még egy más körülmény is hatott, hogy a viszony már-már egész családias színt kezd öltetni. Az én fiatal, ábrándos, csaknem érzelműs barátom hévvel udvarolt Vilmának, kire nézve, mint ³⁰ vagyontalan árvára, gondolni se lehetett jobb szerencsét. De a milyen forró, hirtelen, lázas az egyik, olyan kimért, számító, hideg a másik. Meglehet, hogy Vilma félreérté barátom udvarlását, ki egy kissé eredeti és különös, mint ³⁵ azok szoktak, kik magukat lángésznek tartják. Gondolom, Ákos szüntelen csak szerelemről beszélt, a helyett, hogy házasságról beszélt volna, s az én Vilma hugom tán azt hívé, hogy Ákos csak olyatén szerelmet ért, mint aminőt gazdag úrfiak a társalkodónókkal folytatnak, ami e különben is túl ⁴⁰ büszke nőt még büszkébbé, még tartózkodóbbá tette. Ami azonban nem tartóztatta vissza Ákost, hogy minél több

naivságokat kövessen el. Egyebek közt egy eleven mókust fogott az erdőn, s ezt Vilmának ajándékozta, aki valóban nagyon gyönyörködni látszik ez eleven állatkában. Erre a mókusra aztán különféle élceket csináltunk.

6 — De hogy az ördögbe is ne? Kacagott bele Szakolczay. Egy kis mókus! valóban különös ajándék szerelmesek közt!

De azért ez mind nem magyarázza meg, ami következik. Egy este a legszebben váltunk el egymástól. Csupán arról
10 panaszkodott, hogy előtte megmagyarázhatlan a Vilma hideg magatartása. Én észrevettem, hogy szenvedélye mélyebb, mint maga is megvallja. Nem csupán gyöngéd érzelmét, de hiúságát is látszott már nagy mérvben háborítani a tudat, hogy ő, a vagyonos, híres, a szellemes, a külsőleg is csinos
15 egyén — egy szegény, noha szép, de már nem is épen igen gyermek-fiatal leánytól megvetést arat. Borban az igazság, s amint szobámban iddoggáltunk, beláttam Ákos barátomnak a lelke mélyeig, s meggyőződtem, hogy szenvedélye Vilma iránt kigyógyíthatlan, miután máris féltékeny.

20 — De te nagyon ábrándos, fellengős vagy — mondtam neki. Ez lesz a baj. Már én huszárosabban látok a dologhoz, és szeretném azt a nőt látni, akivel én ne boldogulnék.

— Én is azt hittem eddig. De ez az egy, ez valóban kivételes különösségnek látszik, én nekem épen ez tetszik benne
25 fölöttébb. Az ilyenből, azt hiszem, jó feleség válik.

— Bah! — jegyzém meg erre könnyelműen, magam is kissé felhangoltam a jó ménésiből, — fogadni mernék, hogy három nap alatt az enyém!

Úgy láttam, hogy e szóra meghökkent, s gondolkozóvá lett.
30 Kis idő múlva megjegyzé:

— Az igaz, hogy irányodban feltűnő rokonszenvet tanúsít, s előttem szinte tűntetőleg magasztal. Egyszer azt monda, hogy te vagy a férfi eszménye.

— Ha ha! — szegény jó Vilma! Ő nagyon hálás családunk
35 iránt. Ez valódi rokon ragaszkodás.

Ezután politikára s egyéb tárgyakra térve, elváltunk.

Éz éjtől kezdve, mintha kicserélték volna. Másnap álmosan, leverten találtam. Egész éjen át a kertben bolyongott, s csak világosan ment aludni.

40 A következő éjjel fölverte a lovászt, nyergeltetett, s szanaszét kóborolt reggelig. Irántam tartózkodó s Vilma iránt

csaknem sértőleg faggatódzó, udvariatlan lett. Viselete egyre különösebbé, szeszélyessé, lázassá vált; magába vonult, mogorva volt, majd kitört; olykor ellágyuló máskor érzéketlennek látszott minden iránt, majd meg érzelt. Csak egyben⁵ volt következetes: az éjeket rendesen szobáján kívül, a környéket nyargalászva, vagy a kertben, a gyepen fekvé töltötte, s szobájában csak nappal aludt. Az utóbbi napokban már egészen kiállhatlanná lett. Vilma sírva panaszkodott, hogy őt mélyen megsértette, s ezentúl köztük teljes harag állott be,¹⁰ végre pedig az este magamnak is oly jelenetem volt vele, melyben a leggorombább tettelegességtől csak ama föltétel alatt állott el, ha vele megvívok amit aztán természetesen én megígértem.

— De hát nem volna-e jó előbb orvossal megvizsgáltatni¹⁵ Ákost, ha vajjon nem örült-e meg szegény? — ajánlá Szakolczay,
— Kik az ő segédei? — kérdé Karvassy.

Azokkal majd a helyszínén találkozunk, az én parkom végében, hajnalban, 5 órakor.

— De most oszoljunk szét; anyám észre ne vegyen bennünket²⁰ együtt, mert ha veletek lát együtt „in trifolio” — azonnal gonosz sejtelmek támadhatnak, — végzé Elek, és a jó barátok visszatértek a mulatók közé.

III.

Ákos, alig hogy a múlt este elrobogtak Bárdossyék, azon²⁵ nal egy bérfogatot szalajta a másfél órányira fekvő t-i erdő-tanyára, a hol szintén két menekült honvédtársa tartózkodott, s azokat „becsületbeli ügyben” reggelre magához kérte.

Azzal napnyugtakor azonnal lefeküdt, s ő, ki inmár közel két hete nem aludt szobájában, ezuttal még szobáját sem³⁰ zárta be, alig bírva az álomtól lehányini magáról ruháit; úgy dőlt ágyába, mint egy darab fa, ahogy mondani szokták.

És aludt vala mélységes mélyen, egy húzamban, s csak hajnal felé ébrede föl.

A lovász, kivel együtt szokta két hét óta örült vágatásban³⁵ bekalandozni a tájéket éjen át, illő tisztelettel mindig ama nézetét fejezte ki az urak és nők előtt, hogy az ifjú vendéghuróság elméjében meg van háborodva. Most is a szobába lépve, a gyertyát égve s Ákost mély álomba merülten találva,

megerősödött e hitében s jónak látta őt ezentúl szemmel tartani.

— Eddig, úgymond, magában — nem tudta aludni, holott semmi sem zavarta; most meg, mikor holnap — amint teszem
5 — veszélyesebb tűzbe megy, mint akármelyik csatájában, s hozzá egy barátja és jótevője ellen, most meg aluszik, mintha soha nem is akarna fölébredni .

Ha távozik, akkor kívülről kellett volna rázárni az ajtót, melyet nyitva sem lehetne hagyni egy ily pusztai lakban,
10 kivált miután a háznép is eltávozott. Ennélfogva az ágy végében a földön fekhelyet készíté magának s oda feküdt.

Reggel felé lehet az idő, midőn a lovász előbb felébredvén, észre vette, hogy a vendég is mozogni kezd, s alkalmasint fölébredt. Föltette magában, hogy figyelni fog, mint viseli
15 magát a szerencsétlen úr, midőn magát egyedül érzi, hogy őt hamarjában észre nem veheti.

De mielőtt még valami történt volna, magának a lovásznak föltűnt bizonyos halk nesz a szomszédszobában, melybe egy ajtó nyílt, de amely el volt zárva, miután az a nők alvó-
20 szobáival volt szomszédos.

— Megjöttek volna már az urak? — tündődék magában a lovász, midőn Ákos, mint valami szöcske, vagy egy zsák-
mánya rohanó tigris, egy ugrással a szoba közepére vetette magát. Ott néhány percig mozdulatlan állott, azután halkan,
25 vigyázón a benyíló ajtó felé közeledett, s ott hallgatózni látszott, s a lovász látni, vagy hallani vélte, amint egész testében remegett, majd ismét tántorogva ágyába visszahanyatlott.

A mély csendben a lovász jobban hallgatózni kezdett, s mivel egyébként is közelebb esett az ajtóhoz, a legcsekélyebb
30 neszt is kivette.

— Csodálatos, valóban csodálatos! — gondolá magában — mialatt kocsirobaj jelenté, hogy a távollevők épen megérkeztek.

Erre Ákos fölriadt, és mélyen, olyanképen sóhajtott, mint mikor valaki valamely nagy aggodalomtól könnyebbülni
35 látszik. Hirtelen papucsot és hálóköntöst vetve magára, ismét a benyíló ajtó felé közeledett, s miután ott percig hallgatózott, a kilincsre tévé kezét, mintegy kísérelve, ha nincs-e történetesen nyitva az ajtó, s az ajtó épen történetesen nyitva volt. A bálba készülődés alatt fölzárták, valamit keresve
40 Ákos szobájában, s miután nem voltak hon töltendőek az éjt, fölöslegesnek tartották azt bezárni.

Ákos pedig erre habozva, remegve a szobába nyitott. A lovász igen kíváncsi lett volna tudni a továbbit, de neki az érkezők elé kelle menni, tehát Ákos távollétét felhasználta arra, hogy kiiramlott az udvarra, hogy segítse lekantározni az ötöst.

⁵ A nők aludni mentek, s Elek is úgy színlé, mintha hasonló akarna cselekedni, azonban ő a kerti üvegházba sietett, hol segédeivel volt találkozandó.

Azonban Ákos segédei is megérkeztek, de midőn ennek nyitva álló szobaajtájában megállapodtak, oly különös állapotban találták védencüket, mely őket már-már a lovász véleményére térítette, Ákos állapotára vonatkozólag.

Ez egy óriási kalitkával, melyben egy mókus ugrált föl s alá nagy ijedten, űlt szemben a földön, pongyolában, s ahhoz, mint valami színész, philosophi és élcös ötletekkel teljes monológot tartott, hahotázott, s úgy látszott, nagy öröm és bosszúság váltakozik szívében, de amelyben mégis az öröm látszott uralkodónak. Végre fölkapta a kalitkát, s azt a szomszéd szobába helyezte.

Visszatérve, barátaival állt szemben, kik előtt, noha nem tudta, hogy tanúi voltak az előbbi jelenetnek, alig bírta zavarát elrejteni. Nyakukba borúlt, egymásután ölegette őket magához, mialatt tünődött, tépelődött, mire határozza el magát.

— Mi az ördögöt mível ön itt e mókussal?

Ákos összerezent, s úgy elpirúlt, mint soha életében!
²⁵ — Ah! — makogá akadozva — ez egy különös — valóban igen különös — hallatlan — de sőt hihetetlen — véletlen, minek hübnerét nem mondhatom el e percben — különben is azt hiszem, — nincs veszteni való perc.

És azalatt látszólag habozott, küzdve önmagában, egyfelől igazságérzet s bűnbánat jó szellemeivel, másfelől büszkeség s álszemérem daemonaival, mialatt hideg veríték gyöngyözött homlokáról — míg végre is az utóbbiak, a daemonok lettek a győztesek.

— Nagyon, igen nagyon, brutaliter megsértettem barátomat, sőt egy egész családot — ok nélkül, azaz, hogy minden valódi ok nélkül, amire csak utólag jöttem, s annálfogva kérem önöket, ebbeli vallomásaimat csak az „affaire” után jelenteni ki ellenfelemnek.

Azzal aztán a hely színére távoztak.

⁴⁰ Negyven lépés — tíz-tíz lépés előrehaladással, az első lövés tetszésre hagyva, voltak a föltételek.

A tíz lépést mindegyik fél megtette. Ákos először, azután Elek. Méregették egymást, de lőni egyik sem akart. Míg végre a segítők közbe szóltak, hogy ha még két percig nem lőnek véget vetnek az egésznek.

5 — Ő a sértett fél, őt illeti inkább az első lövés — felelé Ákos.

Már szinte eltelt a két perc, midőn Elek pisztolya eldőrent, s a golyó Ákos kabátja újján belül végig futva, könyökén ki és hátul egy fába ment.

10 Ákos kisüté a levegőbe, azután eldobta pisztolyát s Elekhez rohant, annak nyakába borúlva. De az ridegen tolta el magától.

— Kegyelmet nem fogadok el; követelem, hogy újra lőjünk — mondá határozottan.

15 — Ah kedves barátom! ha elmondok neked valamit, ami ezelőtt egy órával történt, olyan nagyot fogsz kacagni, hogy a kacagástól el nem bírsz sütni egy pisztolyt, mert a hasad kell tartanod!

— Engedjenek önök pár percnyi beszélgetést, — szóla

20 Ákos a segítőkhez fordulva, ez — oly dolog, mely csak minket illethet.

Ezután félre vonta barátját, s egy árnyas lugas gyeptágyára dőlve, homlokát törülgetve, mindenekelőtt egy hosszas kacajjal, melytől könnyei csorogtak, vezette be előadását.

25 — Ilyen csakis velem történhetik, csak egy ily égő agyvelejű bolonddal! Hahaha! Tudod-e ki, és illetőleg mi a bűnös? A mókus, ez az átkozott mókus! Eredj, és lódd agyon azt, ha tetszik, mert valósággal vele kellett volna vívnom!

Elek már komolyan kezde szemébe nézni barátjának, ha 30 valósággal nem örült-e.

— Úgy-e, azt hiszed, megőrültem? Nem csodálom. Ah, barátom, milyen nevetségesen parányi dolgok határozhatnak az emberek sorsa fölött, kik mégis büszkék vagyunk, holott mennyiszor emlékeztet a véletlen, hogy egy cérna- 35 szálon függünk a féreggel.

— A dologra! túrelmetlenkedék Elek.

— Emlékszel amaz estére, melyet utoljára töltöttünk együtt szobámban? Izgatottan a jó estebéd s finom boroktól, nem bírtam elaludni sokáig. Éjfél után a szomszéd szobában neszt 40 hallok, melyre azért is figyelmissé lettem, miután tudtommal annak üresnek kelle lenni, a nők szobája csak azon túl követ-

kezven. Az ajtóhoz lépve halkan, úgy tetszett, mintha odaát susognának, de csak úgy halkan, mint egy pár szerelmes, kik a tilosban járnak. Időközönként egy-egy sóhaj is véltem hallani, olyatén sóhaj, mely mintegy a kéjtől megterhelve, mint mézzel rakodott méh a virágról, száll föl az üdvözült szerelmesek kebeléből. Teringettét! kedves — barátom! vedd ehhez az én képzelődésemet, vérem hevét, a hosszas tábori és nőtlen élet után fölfokozódott vágyat egy boldog pásztoróra után, és elképzelheted fölhevülésemet. Hasztalan kísérlettem olvasást, alvást, — lehetetlen volt. Utóbb mintha sustorogni éreztem volna fölforrt véretem, nem állhattam ki többé a szobában, a kertbe rohantam, s föl-alá bolyongtam reggelig. A rákövetkező éjen, a mint egy órai álom után fölébredék, ismét ugyane neszt hallom. Ismét az ajtóhoz lépve, csupa füllé váltam, s egy óra hosszat hallgatózva, oly természetes emberi suttogást, sóhajtozást, sőt helyel-közel csókot, — igenis, csókot hallottam elpattani, hogy többé semmi kétségem nem volt, miszerint e szobában szerelmesek rejtőznek! Rettenetes! Ismét elrohantam, lóra vetve magamat s reggelig nyargalásztam összevissza. Tűnődni kezdettem, hogy majd a koponyámat vetette szét a sok örült gondolat! Kik lehetnek a boldog szeretők! A háziakra, vagy cselédekre gondolni, egyaránt bádarságnak tetszett. De hát utóvégre milyen csodák nem történnek a szerelem világában? Ez minden egyéb érzelem — minden egyéb indulatnál hatalmasabb, semmi sem lehetetlen, gondolám. Már néhány napig tartott e kínszenvedés, midőn egy éjen, midőn szintén e neszre figyeltem, Vilma hangját hallottam, e tündércsengetyűt, amikor aztán csaknem eszemet veszítettem! Egyes szótagot, vagy mondatot nem vettem ki, de az egészen érthető volt, hogy valakivel suttogva, kéjesen nevetgélve beszélgetett, — olyképen, mint midőn a sóhaj elfojtása nem sikerül, s édes nyögésbe megy át! Azt hittem, hogy ereim föl pattannak. Kirohantam, és szerettem volna ölni, ölni végtelen, válogatás nélkül, mindent, ami él, ami mozog! Úgy tetszett, mintha gyönyörben fetrengne az egész világ, s csak én egyedül volnék elátkozott! Rád gondoltam, igen, előbb mondott szavaidra, Vilma hidegségére irányomban, s előszeretetére irányodban Csodálkozhatol-e már, ha örült voltam? .

40 Elek minden komolysága mellett, hanyatt dőlt a gypágyon, s az égre bámult, mintegy a szavakat keresve, mellyel e

váratlan fölfedezés fölötti meglepetését kifejezze. De csak a fejét csóválta és mosolygott.

— Most már emlékszem, — jegyzé meg Elek — a mókus szabadon maradt, s mint Vilma másnap panaszlá, ágyába futott, s hogy ne alkalmatlankodjék, elfogta, s bevitte a szomszéd-szobába, kalitkájába . .

— Végre tegnap, miután irántad táplált eszeveszett féltékenységem a vadállatiságig fokozódva kitört, s ti eltávoztatok, én ama hiszemben, hogy ezúttal ama gyanús nesztől menten alhatom, lefeküdtem, s mint a megholt aludtam hajnalig, a midőn fölébredve, ismét hallottam ott az átkozott suttogást, sóhajtozást, mialatt kocsitok robogását hallva, s az ablakon kitekintve, látlak mindnyájatokat megérkezni. No de már most betörök a szobába, gondolám a megkönnyeb-
bülés leírhatlan gyönyörével. Épen nyitva volt véletlen az ajtó.
A szoba üres, de a mókus vígan szökellt kalitkájában. Innét visszamentem a szobámba, betettem az ajtót s hallgatóztam. Tökéletesen ugyanaz az ingerlő suttogás, sóhajtság, csók, mint egyébkor. A szobán át, a mókus ugrándozása a kalitban,
oly csodálatosan hasonlított eme képzelt neszhez, amiről majd magad is meggyőződhetsz . Nem tudom barátom, tévedésem fölötti bosszúságom, szégyenem, vagy örömem volt-e nagyobb? . De utóbb mégis örömem túlaradt minden más érzemen; a mókust lekaptam a falról, kalikájából szo-
bába vittem; a földre dobtam, megszidtam, aztán meg össze-
simogattam .

De tovább nem folytathatta Ákos. Eleken erőt vett a nevetés . . Lehemperedett a gyepről. Ákos követte, s egy fél negyed óráig nem bírtak magukhoz térni a kacajgörsöktől,
melyeket hallva a segédek, s gondolva, hogy itt minden nagyon jól megy. oda sompolyogtak, s a két régi barátot ölelkezve, könnyező kacaj közt találták.

Ugyanakkor egy pár hú cseléd is előrohant a sűrűből, kik egyébként is gyanítva a párbajt, a pisztolylövésre előjöttek,
ha nincs-e szükség reájuk?

— Fogjatok be a hosszú kocsiba — parancsolá nekik Elek, miután megpihent — hozzátok el a városból Sárközy bandáját. Ma nagyon jól kell mulatnunk.

Azzal azután indultak befelé, mialatt Ákos segédei azt a jó hírt mondák, hogy Haynau, országos közbámulatra, sokaknak tömegesen megkegyelmezett, s ezek közt van Szegvári Ákos is.

— Akkor hát akár a kézfogót üljük meg! — sugá Ákos Eleknek. De mit gondolsz? Vilma . . . ?

— Bizonyossá teszek felőle. Hiszen ő is szeret, tudom, de hát csodálatos viseleted .

⁵ — Már csak azért is nőmmé kell tennem, mert különben el nem mondhatnám neki csodálatos történetemet.

— Ami különben jó lecke volt othelloi hajlamaidra nézve.

Pár hét múlva Szegvári Ákos, mint megkegyelmezett szabad, és boldog nős ember tért haza ősi birtokára, a kocsiját¹⁰ hátuljában magával vivé a végzetes mókust, melyet szent állatként, mint háza palladiumát tartogatá aranyozott kalitkában, talizmánul a féltékenység ellen . . .

VAJDA JÁNOS ÖNELETRAJZI JELLEGŰ
MUNKÁI

A VIZ VÉRRÉ NEM VÁLÍK

A pesti egyetem 30 tagból álló küldöttséget nevezett ki, hogy fogadj istent mondjon azon adjon istenre, mit pár héttel ezelőtt hat egyén Bécs nevében (?) nekünk elmondott.

⁵ De a fogadj isten nem szült olyan hatást, mint az adjon isten; hja, ez az életben is így szokott történni.

Furcsa kis történet elmondására készülök.

Mindenek előtt bocsáss meg, oh szent testvériség! mert fájdalommal kell tapasztalnom, hogy míg ki nem irtod e két szót, *enyém és tied*, addig igéid kiáltó szó leendnek a pusztában. És bocsáss meg ó sógorcsókok dicső százada, mert átkot kiáltandok születésed órájára.

(Oh státusadósság, oh státusadósság! te mindenek elrontója, — légy te inkább mindenek helyrehozója!)

¹⁵ A harminc kijelöltek lajstromában sereghajtónak én is oda szurattam, elfogadtam e *szurást*. És elmentem Bécsbe a küldöttséggel, gondolám, ha nagyon jól ütne ki a dolog, egy csók, egy kézszorítás nem öl meg.

April 18-án szálltunk ki a bécsi vámháznál.

²⁰ A hajó erkélyén állott közülünk egy az ajándékozászlóval, várva, hogy a bécsi lelkős nép hajónkat egy *hóch*-al állítja meg. De ez nem történt meg, hanem az ott álló fiakkerek nem kevésbé hirtak örömben, remélve a nagylelkű magyar nemzetől gazdag fuvarbért. Ez azonban meg is történt, mert ²⁵ rajtunk állott.

Az „ausztriai császárné” című vendéglőbe szállottunk, — és vártuk csendes evés közben a jerikó döntő jubelt, mely nem sokára sujtoland bennünket. Később is mult, hogy meg nem történt, mert alig voltunk ott fél óráig, hát egyszerre jó ³⁰ csak két bruder; és lón nagy csattogása a csókoknak jerikó roppanása derekunknak s több efféle.

Azonban közelgett a három óra, s hírért vesszük, hogy ekkor egy lengyelt fognak temetni. Ez is testvér, gondolók, menjünk temetésre. Elmentünk, ki a várból, egy külvárosi kórházba.

Odáig mintegy 50—60 bámész egyén kísért bennünket, akarám mondani zsinóros öltözetünket, veres tollainkat, s egészséges orcáinkat.

De — háromszáz bukott minister! — minő nép ez! — Ha⁵ emberismerő vagy, nem kell a statistikát nézned, e nép arcáról is leolvashatod azt. Ha emberséges ember arcát kifordítanak, mint például a zsákot vagy zsebórát, nem lehetne ocsmányabb. Merev tespedés, szűkkeblű haszonlesés, a hasnál tovább nem gondolás ült arcaikon. De nemcsak az embereken,¹⁰ a levegőn magán meg van a szabadság vagy a szolgaság bélyege. Én mernék fogadni, hogy ha engem bekötött zsákban, tudtom nélkül hoznak e helyre, megtudtam volna mondani, hogy itt absolutismus uralkodik, — mert szagát éreztem a levegőben.

¹⁵ Kedvetlenül, rosz étvággyal és keserü szájjal — mentünk vacsorálni. Itt két harmadrész lengyel, egy harmadrész cseh és morva szokott összejöveteleket tartani. Nehány lengyel keményen kelt ki azon tény ellen, mellynélfogva dr. Schütte, mert egy kissé szabadon kezdett beszélni és igazat mondott, —²⁰ absolutistice elfogadtott és kiküldetett a városhól.

Azonban semmi meglepetés az ifjúság, semmi a polgárság részéről. Azon egy pár bruder ki velünk volt, s kik ide lenn nem rég olly nagyszerűen fogadtattak tőlünk, oda nyilatkoztak, mikép itt az ifjúság magától közvetlenül össze nem csoportozhat,²⁵ hanem menne el egynehány közülünk Hojosz nemzetőrségi komendánshoz, s kérné meg őt alázatosan, parancsolná ki a nemzetőrséget tiszteletünkre (l) hogy átadhassuk a hozott ajándékokat, mert mi már meg akarunk gyuladni a testvéri csókolódás vágya miatt.

³⁰ És ez szerdán reggel meg is történt!

Ki haladott ennyire a testvériségben, mint mi magyarok? — Istenem be fogékony ez a magyar kebel a kor szent eszméire!

És Hoyos ő méltósága kegyeskedett megigérni, hogy csütörtökön délelőtti 11 órakor a nemzetőrség ki lesz parancsolva³⁵ tiszteletünkre.

Azonban dél felé többnek közülünk eszébe kezd jutni, mikép fogadtuk mi azon 6 bécsi egyént Pesten, kik tulajdonkép nem is voltak küldöttei az egyetemnek Pestre, csak Pozsonyba; mikép azoknak nem kellett három napig várni, hanem azon⁴⁰ órában, mellyben lejöttek, fogadta az ifjúság őket harsogó zenével, vitte a városi választmányhoz, s bemutatta, vitte a

megyeihez, népgyűlést hirdetett, hol ez egyik német meg is mártogatta a 20 ezer nép tengerében bárgyu fehérségű zászlóját, aztán nagy elkeseredetten az égre mereszté szemeit, s e komédiának 20 ezer torok kiáltott éljent, — továbbá a színház teljesen kivilágittatott, és a nép 8 órán túl várakozott rájuk, továbbá solemnis ebédeket és vacsorákat adtunk nekik . .

Hah ördög és pokol! csak ki tudnám felejteni e napot martius havából!

¹⁰ Azt beszélik, a magyar büszke, gőgös; büszke ám ott, hol nem kellene, s alázatos ott, hol ismét nem kellene.

Eszünkbe jutván mindez, azt indítványozók, vigyük haza a zászlókat, mégpedig mindjárt másnap. Heves vita után a többség ki is mondta ezt. Azonban jó hozzánk egy pár egyetemi, s jelenti mikép most tudták meg, hogy itt vagyunk .

Mi egymásra néztünk, s azon bécsi küldöttekre, kik már egy napja velünk kódorognak az utcákon, hogy hát ezek nem vitték meg a hirt az egyetemnek? .

²⁰ Azonban jó egy másik német, s hallva szigorú kifakadásainkat, elkeseredik, elpityergi magát, ledől a pamlagra lankadtan, piheg, zokog szívrehatólag, s csorgatja a vénasszony könnyeket nagy mennyiségben . . és a hozzánk illő nemes indítvány megbukik . .

²⁵ Ezután kirándultunk Schönbrunba, hol a többi közt a Hitzingi kocsmárosnét is megéjleneztük, s avval haza rándultunk.

Következik a másnapi föllépés. Ez lesz még csak a cifra.

³⁰ Reggeli 9. órakor fogadónk elébe állít Hoyos komendáns egy csapat nemzetőrséggel, körbe vesznek s visznek bennünket, úgy tetszik a Zeughaus udvarába. Itt Vidács barátunk magyarul kezdi az üdvözetet, s ugyancsak emlegeti az elkergetett zsarnokot, de a Metternich nevet nem mondá ki, —
³⁵ ugyanezt aztán németül is elmondá.

Erre Hoyos kardot ránt, dühösen kiáll a középre, s a zsarnok szó ellen tesz óvást; kérdi a nemzetőröktől, volt-e nekik valaha zsarnokuk, vagy van-e most, nincs-e legszeretettebb császáruk? . .

⁴⁰ Hogy tetszik uraim e föllépés, e finom cselszövény, ezen potentiaja a mystificatióknak.

Ő kegyelme Hoyos sógor, mint ott soktól hallottam, Metternich unokája . . .

A nemzetőrök maguk is azt sejtve, hogy mi császárjukra céloztunk, nincs ! nincs ! kiálták, zúgni kezdtek, — mi rosszat⁵ kezdénk gyanítani, azonban egyik közülünk sebtén kijelenti, mikép mi a zsarnok szó alatt egyedül Metternichet értettük. Erre aztán hála isten, a polgárságnak is kinyílt a szeme, átlátta Hoyos uram cselszövényét, kiállott a glédából, „abdanken, wegjagen” kiáltozá, s lett egy félórai zavar, lármából, füttyü-¹⁰ lésből, mi közben azt jegyzém meg Hoyos uramról, hogy szája széle remegett, mint szélben lebegő pántlika.

Vidács újra felszólalt mondván, hogy szeretett komendán-
sukkal tegyenek amit akarnak, ez az ő dolguk s nem a mienk,
mi csak azt kívánjuk, vegye vissza kimondott gyanuszavát, s¹⁵
ezt a nemzetőrség is sürgette, meg is történt.

A zászló, mellynek átadását Rottenbiller ránk bizta, át-
adatott, azután meleg csókok és kézszorítások közt mentünk
az egyetemhez, hol a hivatalosan kiharancsolt nemzetőrökön
kívül lehetett még vagy 500-ig való bámész csoport, többnyire²⁰
kíváncsi nőkből álló. Itt ismét Vidács szónokolt, röviden és
velősen; megemlítendő beszédéből az, hogy ne elégedjenek
meg a papirostra írt szabadsággal, hanem vívják ki magát a
szabadságot. Befejezésül Hengel szólott közülünk, ki igen jól
fogva föl a küldöttség célját, azt fejezte ki, mikép ha szabad-²⁵
ságukat akarják kivíni, üzenjenek nekünk, s mi ebben segéd-
kezet nyújtunk. Illy értelemben véve a testvériség eszméjét,
a világ bármely nemzetének kezét nyújtok, s ha kiküzdöttem
szabadságát, haza jövök, s leszek itthon magyar, és semmi
más. Egy lenni a világ nemzeteivel a szabadságban szeretnék,³⁰
de nemzetiség vagy alkotmányos kapcsolatban soha !

Eddig van a küldöttség története.

És aki e történet után velem tart, mondja, hogy: le a sógor-
csókkal !

Mert statusadósság és testvércsók most sehogy sem fér-³⁵
nek össze.

És mit is akarunk mi ezekkel az osztrákokkal? Szorulunk
mi ezekre, és szorultunk-e valaha ?

Egy bőkezű, nagylelkű embernek legnagyobb veszedelme,
ha egy aljas, szűkkeblű haszonlesővel kerül egy kvártélyra.⁴⁰
Igy volna e magyar nemzet az osztrákkal, ha egy fődél alá
jutna vele. Tönkre juttatná tökéletesen.

Foglalkozzunk mi most csak magunkkal, majd aztán, ha
üres időnk lesz, szerezzünk a nemesebb lengyel és olasznak sza-
badságot, — ez legyen teendőnk.

Egész bécsi utamnak azon haszna van, hogy amit eddig
csak gyanítottam, most bizonyosan tudom: hogy az osztrák
poltron nép, s a magyarnak párja nincsen a világon!

Remélem, szívesen veendik ön és olvasói, ha én mint szemtanu, Túria ostromának (aug. 19-én) körülményes leírását adom.

⁵ Ha Szenttamásnál lehettem volna, talán többet irhatnék, de fájdalom-e vagy nem fájdalom? — nem voltam ott. Ahol én voltam, egy ember esett el, és Szenttamásnál közhallomás szerint százon felül, — a magyar seregből.

Én nem értek a disciplinához, s azért én nem merek egész ¹⁰ biztossággal se jót se rosszat feltételezni. De elmondom az egész ostrom történetét, s talán lesz, ki ebből érteni fog.

Estefelé kiindultunk Ó-Becséről, s a falun kívül megháltunk. Éjfélkor megindultunk Túria felé, s reggeli hat óra tájban oda-
¹⁵ értünk. Fél századonkénti tömegben állítottak meg bennünket a város előtt, melyet már ekkor túlról Kolovrat ezredes ágyúztatott, s mi előbb, hogy sem valamit tettünk volna, már egy házat lángokban pillantottunk meg. Láttuk a túloldali ágyúk füstgomolyait lebegni a város fölött, melyhez mindig közelebb vonultak; hallottuk a szomszéd Szenttamást ostromló bombák fenséges, lélekemelő mennydörgését; majd ²⁰ Szenttamást is két három helyen égni látjuk. És Túria mintha meg lett volna halva, semmi életjelet sem mutatott. Már kezdtük hinni, hogy minden ellenállás nélkül jutunk be.

Három hatfontos ágyúnk volt, ezt felállították egy kis ²⁵ dombra, a Ferdinánd-huszárokat melléje, s elkezdtek tüzelni. Nehány lövés után beljebb vonultak egészen a szőlők mellé, és mi utánuk.

Seregünk állott egy zászlóalj honvéd, egy zászlóalj huszár-
 ság s a pesti ideiglenes önkéntesekből. Mind a három rész, ³⁰ nem nagy távolban egymástól — és tömegben volt felállítva.

Nos, tüzeink lövöldözni kezdenek, s eleinte szép sikerrel. A házat, mellyből a rácok észrevevének bennünket, ágyúzni kezdtek reánk, felgyújtották, s így ők kénytelenek voltak a városba beljebb vonulni. De most éppen az lett a baj, hogy

tüzéreink soká ki nem vehették, honnan ered a tüzelés, nem irányozhatták az ő ágyúikat cél felé, és egy jó ideig pihentek, mi pedig leheveredtünk sűrűen egymás mellé mint birkasereg, egy domb oldalán, pipára gyujtottunk, s volt nem egy közülünk ki szundikált is. *Három óra* folyvást heverésztünk így egy helyt, míg az ellen ágyúgolyói többnyire 60—70 lépésnyire potyogtak le túlra rajtunk, a rációk pedig már kijöttek a szőlőkbe, s plenkereinkkel a legtüzesebb csatába keverednek; egymást érte a puska lövés, mintha kukoricát sütöttek volna, úgy pattogatták. Nem hazudom, ha mondom, hogy minden második perc alatt egy puska- vagy 6 fontos ágyúgolyó repült fejük fölött, s ha fenn állunk, tán igen sok lesz áldozata. Tandem aliquando egyet megtalált közülünk egy ágyúgolyó, ki rögtön meghalt, s kettő mellette megsebesült.

¹⁵ Ez esemény után félrébb a szőlőgát mellé állítottak bennünket, hogy több nem esett közülünk áldozatul, miután már ekkor a rációk kijöve a városból három felül keresztbe hosszába lövöldöztek reánk. Domianovics és Földvári őrnagyok szinte közöttünk voltak e tüznél, amaz phlegmatice szivarozott, emez sorba

²⁰ állított bennünket, s bizon őket is csak úgy találhatta volna a golyó, mint bennünket, sőt jobban mert lovon voltak s a golyók többnyire magasan repültek. Ezután hátrálót parancsoltak, először elmentek a huszárok a tüzerekkel, aztán egy része a honvédeknek, azután mi, végül pedig még egy csapat

²⁵ honvéd.

A hidat, melyet a Ferenc-csatornára csináltak hidászaink, s melly 3 öllel rövidebb volt is kelletténél, elfoglalták a rációk.

Esti 10 órára ismét Óbecsén voltunk.

*

³⁰ Isten ments meg, én nem merem állítani, hogy vezéreink rossz hazafiak, s készakarva nem győznek, —

Csak azt kérem ki magamnak, hogy így okoskodhassam: vagy vezéreink nem olyanok, hogy általuk győzelmet vívjunk ki, vagy katonaságunk kevés. Akármellyik áll e kettő közül,

³⁵ mi a teendőnk?

Katonát minél hamarább, és minél többet állítani.

És még most is arról vitatkoznak, német-e vagy magyar?

A nemzetőrök általján rosszul viselik magokat. Szenttamas be nem vételét egyenesen a nemzetőröknek tulajdonítják.

⁴⁰ Előre küldött Bechtold 500 sorkatonát, utánuk két ezer jász-

kunt; az ötszáz katona bement Szenttamásba, s a két ezer híres verekedő s nagyszájú nemzetőr nem követi őket! e sorkatonákból sok elveszett, s egy szakaszt úgy mondják el is fogtak.

⁵ Nálunk pedig midőn Túriánál a saját magunk ágyúi megszólaltak, egynehány kaszás nemzetőreink futásnak eredtek, pedig még egy hang se jött Túriából.

Borjasnál három rác átuszott a tiszán, s meggyújtotta a falut, hol két ezer csongrádi nemzetőr volt, az az megfutott,
¹⁰ mert előbb a tulpartról valami 35 rác lövöldözni kezdett.

Nálunk katonáknál e szó pecsovics nem létezik; e helyett már „nemzetőrt” használunk.

Kiss ezredesről mindenütt dicsérve beszélnek. Még neki minden megtámadása sikerült.

¹⁵ Jelenleg újra állomásunkon vagyunk, s javában strázsálunk Óbecsén.

A „P. NAPLÓ” SZERKESZTŐJE B. KEMÉNY
ZSIGMOND ÚRNAK

Pest, 1867 dec. 18.

Az ön által szerkesztett, „P. Napló”-t mint f. hó 17-i számá-
5 ban meglepetve látom, végre valahára kegyes volt egyszer
rólam is megemlékezni.

Valóban nem emlékszem, hogy körülbelül egy évtized óta,
mialatt pedig *nevem alatt* egy szépirodalmi lap, s több önálló
mű jelent meg, s mialatt ön lapja megemlített, megdicsért
10 tücsköt bogarat, a nemzetnek nagy költőket, nagy bölcséket
nevezett ki, nem emlékszem, hogy ennyi időn át csak egyszer
is szerencsés lehettem volna, nevemet becses lapja hasábjain
olvashatni!

Ezelőtt tizenkét évvel történt, hogy első nagyobb irodalmi
15 művem a „P. N.” műtészete, Greguss Ágost úr egy magasz-
taló tárcacikkben így jelenté be: „Végre valahára egy *maran-*
dandó becsű költői mű!”

Nemsokára azonban e tisztelt úrnak végkép kiestem kegyel-
méből. Később megjelent és általános hit szerint amannál
20 sokkal jobb műveimről ugyancsak a „Naplóban” azt írta,
hogy azok merő baromiségek.

De persze már akkor, ha jól emlékszem, báró úr szerkesz-
tette a „Naplót” s méltóságod rám nézve fogadást tenni lát-
szott, hogy: „*jamais son nom n' attristera — — — mon journal!*”

25 Meg is tartotta mindez ideig e fogadását. Tudomást vón
lapja Tulipán Antónia s Pipacs Lajos kebelverseiről, de az
én írói működésemről állhatatosan hallgatott.

Hanem én annál szorgosabb figyelemmel követtem a báró úr
működését, nem mintha értékesnek, sőt ellenkezőleg, mert
30 irányát kárhatosnak tartottam.

Én már akkor fölismertem azon ligát és törekvéseit,
melynek élén báró úr s még néhányan állottak azok közül,
kiknek a nemzeti küzdelem alatt és utáni magatartásuk miatt
nagy mérvben szervezett szoros szövetségre volt szükségük
35 avégből, hogy maguknak az ellenük ingerelt közvélemény-
ben ujjalag érvényt, hatást szerezhessenek.

Előérzetem, hogy ha önök szövetsége tulsúlyra emelkedik, annak roppant káros hatása lesz irodalmunkra és egész közéletünkre!

Önök ellen küzdeni — keresztényi és hazafiui kötelességnek⁵ ismertem minden időben.

De én csak szellemi fegyverekkel küzdhettem. Önök azonban, amellett, hogy önöknek az időjárás is igen kedvezett, igyekeztek anyagi eszközeiket gyarapítani. Minden jövedelmes állást elfoglaltak, és ez anyagi érdekeknél fogva magukhoz¹⁰ csatoltak minden erőt, láncaikba verték az írói függetlenséget, s önöké lévén a numerus, oly hatalmas céhet alkottak, hogy minden engedelmes hívőket, lett légyen az bármily üres fejű és szívű, (sőt annál jobb!) hűhóval csinált hírnévre és jövedelmes állásba segíthettek, — ellenben minden önálló tehet¹⁵séget, kit önérzete tiltott önök „holt keze” alá adni magát, agyonhallgattak, üldöztek, kizártak, kiéheztettek, míg vagy elzüllött, vagy kapitulált önöknek.

Egy szóval: önök rá tették kezüket az ország kenyerére, s aki önökhöz nem járult, feltétlen eszközül nem ajánlkozott,²⁰ arra kimondták a pereatot.

Önöké lett az ország, a hatalom, és dicsőség. Önök osztogattak közhivatalt, dicsőséget, jutalmat. Önök mint politikai „szent szék” szórták az anathemát, a népszerűtlenség átkát azokra, akik önöknek nem engedelmeskedtek.

²⁵ A nagyközönség élénk tetszéssel fogadta írói működésemet. De nem győzhetém le erkölcsi iszonyomat önök iránt, s annak gyakran éles hangokban adtam kifejezést. Önök aztán való^ságos hajtóvadászatot rendeztek ellenem, s ligájuk ezer csatornáján ment szét ellenem a gyanusítás és nőttön nőtt a rágalom.

³⁰ Így történt, hogy egy iszonyuan nem szép reggelen arra virradtam, hogy be kelle látnom, miszerint egy időre „itt élnem”, sőt haszonnal „még halnom” sem lehet — s nem marada más választás, mint a bécsi korlátnokság irodájában fogadni el alkalmazást.

³⁵ Ön ismerte, báró úr, e súlyos anyagi viszonyaimat, s emlékezhetik, hogy még ön azzal csillapítá Tóth Kálmán barátom jelenlétében scrupulusaimat, miszerint „e körülményt soha *semmi józan gondolkodású ember* nem foghatja ellenem használni”.

És ime most mégis éppen méltóságod lapja az, mely ebbeli⁴⁰ magánéleti viszontagságomból akarván *érvet* kovácsolni, azt írja rólam, hogy:

„Vajda János úr, ki most a ‚Magy. Ujság’-ban oly merészen vezércikkez, Pálffy Móric gr. vezetése mellett, mint Zichy Henrik hivatalnok, nagy jámborul irta a ‚Sürgöny’-be, amit Schmerling diktált.”

5 Ime, ezek ama kegyes sorok, melyekben ön lapja tiz éves hallgatás után rólam megemlékezni sziveskedett.

Én ugyan nem hittem, hogy magánéleti viszonyaim a nagy-közönséget érdeklik, de miután ön, méltóságos báró, hallgatását megtörve, névtelenségemet sem tekintve, a közönség
10 elé terjeszti ügyemet, kénytelen vagyok erre vonatkozólag némieket elmondani.

Különben is azt hiszem, hogy ideje van, hogy bizonyos fogalmak tisztába hozassanak, s ha ezuttal életviszonyaimra körülményesebben kiterjeszkedni bátor leszek, teszem azt
15 azért, mert ezeket a fogalmak tisztázására éppen alkalmasaknak vélem.

Tehát azzal vádoltatom a Naplóban, hogy Pálffy Móric gr. vezetése alatt Zichy Henrik alatt szolgáltam.

Igen, egyáltalán nem tagadom, sőt többet mondok, és leg
20 is jobb lesz, kezdjük előlről: *szolgáltam biz én Haynau alatt is*, és még azután, ha jól emlékszem, a későbbi rezsimek alatt is, melyek alatt ön, mélt. báró úr nem szolgált; hanem azért mindig mélyen meg voltam győződve, és kivált jelenleg még erősebben meg vagyok győződve, hogy én minden időben, Hay-
25 nau et comp. uralma alatt is *jobb magyar hazafi* voltam, mint ön, aki, míg én Haynau alatt besoroztatva, az osztrák káplárok inzultusait türtem idegen földön sok más jelen honvédtisztársammal, ön azalatt megírta itthon „*Forradalom*
után” című emlékezetes művét, melyben mint már ezt előttem
30 mások fölemlíték, gyalázta védelmi harcunkat s magasztalta a győző hatalom kegyességét, nagylelkűségét, azt a nagylelkűséget, melynek aradi s pesti kitörölhetlen emlékü illusztrációit följegyezte a történelem.

Sőt bátorodom azon hitben élni, hogy a nemzet jobb része
35 is osztja ezen meggyőződésemet, és nem itél el azért, mert hazaszabadulván a besoroztatásból, s nem kapván sem az irodalomban, hol önök már kezdik magukat megszervezni, sem másutt alkalmazást, mert muszkabehívó főuraink még uradalmi irnokságot sem akartak adni a „rebellis” honvédnek,
40 holott gazdag főnemességünk feladata lett volna szolgálatot adni a nemzet harcosainak azon nagy birtokaikon, melyek

dús jövedelmét legtöbbször (mert hiszen vannak köztük lelkes honfiak is) a párisi, berlini, bécsi operaházak táncosnőire pazarlák — nem kapván, mondom, kedvem s hajlamaimhoz mért foglalkozást, nem lévén egyebem egy istenem egy waffenrockomnál, melyben az ezredtől hazabocsátottak: még nagy áldásnak tartottam, hogy a cs. k. földadó kataszterhez, melynek személyzete nagy részben volt honvédtisztársaimból állott, 1 ft. 50 kr. napi díjjal bejutottam, ahol négy évet töltöttem.

¹⁰ Ugye báró úr, Bach alatt beamterkodni, császári királyi hivatalnál szolgálni — rettenetes, borzasztó! Szinte látom, hogy bizonyos farizeusok, kapva az alkalmas vádon, mint illesztik ajkaikat a „kövezzétek meg” szörnői szóra!

Ám csak hadd vegye kezébe azt a követ a nép, melyet vajha ¹⁵ ki ne kerülne soha egy hazaáruló feje is. Csak adják önök maguk kezébe — én nem félek tőle. A nép meg fog engem hallgatni, és én bizom ítéletében.

A néppel együtt álltam a sorban a nemzeti függetlenség zászlói alatt, míg önök részint Kossuth ellen agyarkodtak, ²⁰ részint Helvécia havasai alatt várták, míg önök barátja Görgeinek sikerült a nemzet ügyét elbuktatni; és nem ítélte meg a nép, midőn a sanyaru sors cs. kir. hivatalba kényszerített, mely iránt önök rettentő olthatlan gyűlöletet szinleltek, s melyben részt venni hazaárulásnak kiáltották, önök, kik ²⁵ Sadowa óta, midőn hitem szerint lehetővé vált a 48-i zászlónak diadalt szerezni, egyszerre olyan forró barátságba, élet-halál szövetségbe estek azon osztrák elemekkel, melyekkel előbb oly engesztelhetlennek látszó harcot vívtak!

Igen, nem ítélte el a nép, s midőn négy év múlva kilépett a ³⁰ Bach hivatalnokságból, az irodalmi téren kezdettem működni, némi sikernek s a közönség némi kegyének örvendhettem. S noha a félország magán tudomására volt, mert mint ilyen beutaztam, hogy előbb hivatalnok voltam, soha nem jutott eszébe ezt nyilván szememre hányni senkinek, mert minden igaz, magyar kör legbensőbb bizalmának örvendhettem ³⁵ s nem találkoztam egyénnel, ki hazafiságom valódiságában kételkedett volna.

Azután bekövetkeztek azon irodalmunkra, de különösen rám nézve leginségesebb évek, melyekben a sorscsapások ⁴⁰ egész fürgetege tornyosult össze fölöttem. Betegségem folytán huzamos időn át munkaképtelenné levén, a legnyomasztóbb

anyagi helyzetbe jöttem. Minden jövedelemforrásból kifogyva hazai közintézeteinknél kerestem alkalmazást, de mindenütt önök cliquejének egy-egy boldog sinecurába helyezett fölhízott alakja magasodott föl előttem kárörvendő, ádáz mosolylyal. Az írói segélyegylet-höz folyamodtam csekély kölcsönért, s Heckenast Gusztáv úr jótállónak ígérkezett, hogy a kölcsönt havonként visszafizetem, de önök elutasítottak. Javitnoki fizetés mellett ajánlkoztam tárcaírónak vagy külföldi rovatkezelőnek, de „a helyek mind be voltak töltve”. S hogy már mindent megmondjak, emlékezetes dolog irótársaim előtt, hogy végre, minden kísérlet meghiusulta után, Tóth Kálmán barátom által kölcsönzött 20 — olvasd: husz forinttal utaztam föl Bécsbe, azon reményben, hogy ott a kancelláriánál alkalmazást nyerek, ami aztán, mint valóságban életmentő tény be is következett.

És itt aztán semmi baj, ha tisztán önzés vezet vala. Ha tehetségeimet azon iránynak szentelem, anyagilag hálás, nyugodt, biztos állást szerezhetek vala magamnak. De nem valék képes arra.

E hivatalban teljesítém kötelességemet, mint hivatalnok. — Azon kívül azonban, mint író, egyetlen sort sem irtam azon rendszer mellett, pedig a „Bécsi Híradó” jó tiszteletdíja rám jobban elfért volna tán, mint önök egy bizonyos barátjára, ki most önök pártján buzgón szerkesztősködik, s aki, noha önök már régebben zsiros, kényelmes sinecurába helyezék, jó pénzért irogatta a vezércikket a „B. Híradó”-ba. Mutassanak ki nekem egy politikai sort, melyet bár névtelenül irtam volna ide, aztán vessen rám követ a nép, de akkor sem önök pártja, mert az jutalmazza és nagy számmal emeli hivatalokra e rezsím eszközeit, mégpedig olyanokat, kik nem mint magam, szükségből, jelentéktelen hivatalt, de kényszer nélkül, önzésből, fényes, fontos állomásokat fogadtak el Bach és utódaitól, melyeken már árhattak és ezek most nagy számmal ülnek önök soraiban.

Hanem önök aristocraticus fölfogása szerint, úgy látszik, talán kiváltsága van bizonyos osztálynak, hiu kitüntetésért mindenre vállalkozni, anélkül, hogy a tömeg ítélete sujthatná?

Igaz, hogy könnyü a bibor vánkoston, vagyonban fülig uszva, dacolni a profanum vulgus ítéletével, s megvetni, semmibe venni azt!

Mindössze két tárcacikket irtam a „B.H.” tárcájába, melye-

ket több hazai független lap átvett, s melyek tetszésben részesültek.

A mult év nyarán kiléptem e hivatalból is, és nem akarom untatni tovább az olvasót azzal, mily nélkülözésekkel küzdöttem újabb kilenc hónapig, míg végre odáig jutottam, hogy most már ön lapja, méltóságos báró ur, a „M. Ujs.” érvei ellenében fönnbbi viszontagságaimban akar érveket találni.

Ami már e lapokbani működésemet illeti, nevemmel soha nem léptem a közönség elé, tehát amint előbb anyagi *haszonra*,¹⁰ úgy itt netaláni nyilvános elismerésre vágyó *hiúság* nem vezetett. Szorosan véve tehát mindez nem tartozik nyilvánosság elé, annál kevésbé, mert mint ez lapunk első számában kifejtve lón, az *alá nem irt cikkek a szerkesztői*, melyek, bárkitől származtak, mivel érettek minden *irányban ő vállalt felelősséget*,¹⁵ természetesen csak az ő bírálata után jelenhettek meg, amint ez minden hasonló nagy lapnál szokásos, ami bizonyosan kikerülte méltóságod figyelmét, különben nem engedne véteni a journalistikai loyaltás b vett törvényei ellen, szerkesztőségünk titkait firtatva, hogy mely cikket ki irt, ki nem, éppen²⁰ most, midőn lapunk ellen hármásával zudul a sajtópör.

A „P. Napló” méltóságos szerkesztője, noha báró, ismerheti a magyar írók sorsát, azokét is, tudniillik, akik történetesen nem bárók. Tudhatja, hogy hazánk jelenleg élő legnagyobb, legnépszerűbb ellenzéki írói is voltak oly körülmények közt,²⁵ midőn a hivatalos lapokba dolgoztak, hogy önfenntartásukra néhány fillérhöz jussanak. Beszámítás alá azért csupán az esik, amit valaki akkor ir, midőn jó és rossz között, habár némi áldozattal is, *választani* módjában áll.

Részemről nyugodt lelkiismerettel mondhatom el, hogy³¹ amikor módom és alkalmam volt, szerény tehetségeimet a meggyőződésem szerint jobb ügynek szenteltem.

Elhíheti a méltóságos báró, hogy csak a legszűkebb anyagi létet biztosító vagyon mellett is nem ferbliztem volna át a gyűlölt provisorium korszakát, mint ezt a sorstól áldottabb³⁵ sok hazámfia cselekedhette; valamint ha azon 10—15 ezer ft jövedelemmel bírok, mit a báró ur boldog semmittevéseért a „P. N.” után huzott a magyar közönség jóvoltából, talán kevesebb pezsgőt fogyasztok el, s ha egy szegény író egy-egy tárcacikkkel kínál, nem utasítom vala el azzal, hogy erre nincs⁴⁰ a budgetben összeg határozva! És semmiesetre sem fogtam volna, bárcsak oly szerény képességű írónak is, minő cse-

kélységem, midőn *javítnoki fizetésért* dolgozni ígérkezett, az oly gyűlölt Zichy Henrik szolgálatát ajánlani; és kicsivel *leghalványosabb* fogtam volna azután, midőn ez író egy független lapnál szerény névtelenség inkognitójában működik, az *előfizetések idejében* e lap *érvei ellen* azon fogáshoz folyamodni, hogy őt a közönség előtt megnevezvén bevádolja, miszerint egykor ez egy gyűlölt régime alatt szolgált; annál kevésbbé tettem volna ezt, ha egyszersmind én volnék az a Kemény báró, aki a „*Forradalom után*” című munkát írta, s aki jelenlegi politikai magatartásával oly gyönyörű összhangban journalistáskodik ugyanazon osztrák közlönyökkel, melyek Haynautól kezdve egész mostanáig oly esküdt ellenségei voltak a magyar nemzetnek!

Amiből természetesen következik, hogy ha én vagy bárki más e hazában politikai multjának viszonyosságairól számolni tartozik, annak illetékesebb fórumát bizonyval éppen *azon zászló vezérei* képezhetik, mely alatt most küzdeni boldognak érzem magamat; és épen nem önök, s nem az önök közlönye, mely csak imént esett oly lobogó következetlenségbe pár év *előtti multjával*, minőre példa nincs sem a magyar, sem az összes világtörténelemben!

Sokat mondhatnék még, tán érdekeset s tanulságosat közéleti viszonyainkra e tekintetben, de attól tartok, hogy már igen is kimerítém a t. c. olvasók türelmét.

Egyébiránt az előadottak után is bizton állok a közönség, a nemzet ítélő széke elé. És mélyen meg levén győződve, hogy hazám boldogsága s szabadsága egyedül azon elvek diadalától függ, melyeket e lapok képviselnek, folytatom ezirányu működésemet, nyíltan s nevem alatt, midőn szükségét fogom látni, s azon reményben, hogy valamint eddig, ugy ezen túl is lesz alkalmam bebizonyítani, miszerint ha fölfogásom, mint más gyarló halandóé, olykor téves lehetne is, de abból a jó akarat s hazám olthatatlan szeretete nem hiányozhatik — soha!

Csak hadd sziszegjenek tovább a rágalom kigyói. Csak hadd szőjjék tovább a közös hálót azok, akik egymást kikiálták és megtevék a nemzet csalhatatlan bölcseinek. Rágalmaik és⁵ politikai alkotásaiknak egy haszna legalább meglesz; — a nagy *előtér* után, melyet Kossuth önmagának teremtett, megalkotják azt a végtelen *háttért*, mely mint a sivatag a piramist, Őt még óriásibb nagyságban fogja föltüntetni . .

Mert az emberi nagyság himalaya-bércei azok, kikről a¹⁰ történelem azt kénytelen följegyezni, hogy: „*előtte semmi, utána semmi.*”

Őseink gondoskodtak arról, hogy Kossuthot egy százados *semmi* előzze meg. Ők, a nemzet bölcsei, hűségesen hagyományos politikájukhoz, azon vannak, hogy most *utána* is a —¹⁵ *semmi* következzenek.

Az égbe nyúló obeliszket tágas sik térre kell építeni, hogy tiszteletteljes távoból lehessen rá föltekinteni.

Jobb volna persze, hogy a nemzet el ne törpülne utána; hogy hazát mentő nagyok fényes suite-je állná körül Őt leg-²⁰alább megközelítő nagyságban; — de hát, hiába, nem telik tőlünk. Törpék vagyunk, és nem jut egyéb dicsőségünk, mint beszélni Róla, megörökíteni, fölépíteni emlékét és elmondhatni, hogy mi is *egy* vagyunk azon nemzetből, azon országból, melyből Ő származott.

Ugyanazok, akik most az ő törpeségükkel és törpe alkotá-²⁵saikkal az ő nagysága föltüntetésén dolgoznak, azok ugyan még azt a dicsőséget sem akarnák megtartani számunkra, hogy *Reá* büszkék legyünk, hanem legyünk hasonlók a vad indiánhoz, ki hitvány üvegdarabért oda adja a drága gyémán-³⁰tot. Azt akarnák, hogy kicsinynek lássuk Őt, kit a kerek világ nagynak ismert akkor, midőn a nemzet is nagy volt, mert Ő *magához* emelte; és akit még nagyobbnak tart most, midőn látja, mily *kicsinyek* vagyunk *Nélküle*.

És amidőn jelen semmiségünk némán kiáltó bizonytságot

szolgálat a világnak, hogy minden, ami abban a fényes közel-
mult tethdus napjaiban történt, minden egyedül Tőle száрма-
zott; mintha ama szereplők, kik akkor csodákat miveltek, s
kik ma mind egyként tehetlenek, mintha az egész nemzet
5 holt anyag volna, s ő az isteni Prometheus, ki abba életét,
saját szellemét lehellte!

Igen, meglehet, legalább a jelen példák azt mutatják, hogy
jelen sülyedésünk annyira megy, miszerint itthon meghami-
sitjuk saját történelmünket, s az irigység és szolgáltság kezét
10 fognak arra, hogy nemzetéletünk e legfényesebb alakját elho-
mályosítsák.

De szerencsére annyira nem terjedhet erőködésük, hogy a
világtörténelmet is meghamisítsák. A tények, melyeket ő az
idők táblájába vésett, oly nagyok és ragyogók; — irigy hon-
15 társai eljárása ellenben oly nyomorú és sötét, hogy az elfo-
gulatlan idegen keze meg nem tévedhet, midőn történetünk e
szakának megírásához ér.

Sőt ellenkezőleg!

Az *előtte* és *utána* történtek biztosan rá fogják vezetni a
20 való észleletre, és kezébe adandják a fölfogás fonalát, hogy
följegyezze a világtörténelem lapjaira, miszerint: lehetek
nálánál nagyobb tünemények, kik, a Caesarok, Napoleonok,
mivel nagyobb eszközőkről rendelkezettek, nagyobb horderejű,
világrázóbb dolgokat miveltek. De egyben Ő az *összes tör-*
25 *ténelem egyetlen*e marad, abban: hogy *soha egy ember saját*
nemzetéből oly aránytalan magasságba ki nem emelkedett,
mint *Ő!*

A legnagyobbakról is csak azt lehet mondani, hogy *vezették*
és *naggyá* tették nemzetüket. Róla úgy szólván azt mondhat-
30 *juk*, hogy maga teremtette a nemzetet, melyet óriás szellem-
erejével fölvitt a dicsőség tetőpontjára, de az ott megállni nem
birt, és visszaesett előbbi semmiségébe!

Avvagy nem így van-e? Nem-e ez a fájó valóság?

Gondolkozzunk és emlékezzünk.

35 Hiszen még él az ivadék, mely visszaemlékezhetik az időre,
midőn még „*a magasb világosság első sugara*” mint őt a sza-
badkőmivesek nevezték, láthatárunkon föl nem tűnt.

Mi volt a magyar az ő előtte lefolyt egész században? „Rut
sybarita váz.”

40 Európa régen holtnak hitte már. Azaz, hogy mondjuk ki . . .
még rosszabbnak: egy önértetéből teljesen kivetkőzött, dicső

multját megtagadott, elaljasodott népnek, mely azon, a történelemben hallatlan fokáig az önfeledkezésnek súlyedett le, hogy már *lelkessedni* tudott a *szolgaságért*, és *mindenét áldozta a — járomért*. !

⁵ Ne tagadjuk, mert aki ezt tagadja, annak szemébe mondhatjuk, hogy nincs elég önérzete szégyenleni e multat; és a romlás javíthatlan foka, midőn valaki nem képes már *érezni* a gyalázatot; — ne tagadjuk, mert csak úgy lesz, ha lesz belőlünk újra nemzet, ha a szégyen haragja megőriz bennünket ¹⁰ egy ily foku újabb súlyedéstől; ne tagadjuk, ismétlem, hogy nemzetünk már guny és nevetség tárgya volt Európa azon népei előtt, kik legalább még tudták, hogy volt valaha itt egy dicső magyar nemzet is.

Igaz, hogy találtakoztak egyesek, kik már öntudatra ébredni kezdettek, és az alvó nemzetet *költögették*: (és a költő név is e fogalomból származhata valamikor) — de kik akkor éltünk, kik ez egyes fenkölt szellemeket ismertük, velük értekeztünk, emlékszünk még, hogy maguk ezen, hazájukat lángolóan szerető keblek még *csak álmodni sem mertek* annak lehetőségéről, hogy megérjék oly rövid idő alatt azt, ami, fájdalom, más *ismét csak álomnak* tetszik előttünk, olyannyira csodás, hallatlan, rendkívüli . . . !

Senki, a legvérmesebbek, a legrajongóbbak közül, még 1840 táján, nem mert gondolni arra, hogy 9 év múlva *Isten* ²⁵ *csodatétele nélkül* elkövetkezik az, ami elkövetkezett, de hogy is mert volna gondolni! A háromszázados mult sem hagyta erre, sőt csaknem az ellenkezőre következtetni.

Sír szélén állott, sőt tán már sírban is feküdt a tetszhalott nemzet. Hogy onnan kiemelkedjék, és pedig egyszerre óriás ³⁰ erőben, e munkához próféta kelle, ki csodákat műveljen és műveltessen.

A próféta megjött és végbevitte a csodát, melyszerint *néhány év* alatt oda emelte a nemzetet, hova az ország legtehetségebb emberei, maga a lángészként bámult Széchenyi, leg- ³⁵ kevesb egy század alatt remélt felérhetni.

De persze egy század múlva *késő* lett volna. A kor előhaladó szelleme átgázolt volna a megkéssett nemzeten, nagy emberei minden jó törekvései dacára.

Közönséges szabásu nagyságok, rendes eszközökkel működő ⁴⁰ lángelmék már meg nem menthették a nemzetet. Rendkívüli, profétikus szellemű, tüneményyszerű *bűvös egyéniség* kelle,

kinek szavában varázserő legyen, villámként egyszerre végig rezgő az egész nemzettesten; ki amerre megy, hangjára „sírjaikban őseink csontjai is megmozduljanak” és nyomában kész hadseregeként keljenek ki a haza földjéből!

5 Nemde őskori regeként hangzanak e szavak?

És pedig nem-e ez történt, bámulatos valósággal?

Hadsereg állott elő, fegyvertelen, ruházatlan, tanulatlan, mely megindult, és elvette a századok óta iskolázott, fegyelmezett nagyobb számú ellenségtől a fegyvert, és azzal leverte azt.

Nem így volt-e?

A honvédek megverték a tiz oldalról előtörő ellenséges hadakat. Igen, a honvédek. De ki teremtette a honvédet?

15 És ki tette olyanná a honvédet, aminővé lett? Talán hadvezérek?

Ah, hiszen maga a fővezér egyebet se tudott eleinte, csak kétségbeesni e sereg látása fölött.

Honnan hát a történelemben hallatlan eset, hogy egy tanulatlan, készületlen sereg jobb legyen saját iskolázott vezéreinek, és ahelyett, hogy azok vezessék őket, ők ragadják magukkal előre vezéreiket?

„Tiszteljétek a közkatonákat, nagyobbak ők, mint a hadvezérek.”

Valóban, e honvédsereg csinált magának jó hadvezéreket.

25 És ki csinálta a hadsereget?

Az Istennek ama különös kedvezménye, hogy a nemzet géniuszát oly mérvben összpontosítá egyetlen emberben, mint még soha máskor az emberiség történetében.

30 És innen van, mert különben egyenest csodának kellene tartanunk, hogy soha még egy ember oly mérvben hatni nemzetére képes nem volt, mint ő.

Valóban, birt ama csodálatos varázsszal, hogy szellemét egész népébe tudta belehelni, és ihlettsége, lelkesedése villanyát átvezetgetni az egész országon.

35 Egy szó ajkairól s az előbb faragatlan, lelketlen, holt tömeg egy perc alatt hazafivá, katonává, hőssé, vértanuvá lón avatva!

Ah, még élnek tanui e csodatéteknek.

A küzdelem legsötétebb napjai állottak be; a hadi szerencse napfogyatkozásának sötétsége borította el a hazát. 1849 40 február eleje táján lehetett; szorongó kétely, itt ott kétségbeesés ült az areokon.

De kunyhókban és cserény mellett fölhangzott a mélabus zsolozsma:

Kossuth Lajos azt üzente
Elfogyott az ezeredje

5

Mindnyájunknak el kell menni.

És zászló alá sietett a szegény pásztorfiu, kinek „nem volt semmije a hazában, de ő egészen az övé volt.”

Mert Ő mondta, hogy „el kell menni.” Kossuth mondta.
10 Ezzel meg volt mondva *minden*.

Aztán kapott a kezébe egy rozsdás fegyvert, vagy kardot, vagy kaszát, ami jutott. Azzal beállították a sorba, és, ha csak idő vagy tér engedte, az új csapatot bevitték Debrecenbe, „fölvatásra.”

15 A csapat fölállott a kormányzó laka előtt, és várakozott.

Egy ilyen csapatot volt alkalmam látni hasonló jelenetnél. Az alföldi puszták legvadonabb részéből valók lehettek ezek, meglehetősen lovakon, de csak félig meddig fölszerelve, komor, csaknem kedvetlen arcokkal. A zordonság e pusztai lakosoknak
20 természetében áll, de ekkor egyéb oka is lehetett, ha épen vigak nem voltak. Épen hire ment, hogy már csak egy csata-
vesztéstől függött a nemzeti ügy végbukása, és ez egy csatát
--- Bem elvesztette Erdélyben. A rossz hírt ugyan senki sem akarta hinni, de azért nyugtalanította a kedélyeket. A nép
25 csődült, azon reményben, hogy a kormányzó beszélni fog a csapathoz.

Harsány éljenzés közt, néhány törzstisztől követve, honvédsipkában, a csapat elé állt Kossuth s igen rövid beszédet, néhány lelkesítő szót intéze hozzájuk.

30 Egyszerű szavak voltak ezek, igen különbözők ama fényes beszédektől, melyeket a nemzet értelmiségéhez szokott tartani és melyek közül a legnagyobb szerencsés tanuja lehetni szerencsés valék.

És mégis — leirhatlan volt e szavak hatása. Az egész csapat,
35 mely előbb oly mozdulatlan, lelketlen, holt tömegnek látszék, — egyszerre mint valami életadó isteni szikra által fölgyujtva, mintegy harcolni látszék lelkében az elragadtatással, nem tudván, miként adjon annak kifejezést? Minden egyes szó galvanicus hatása látható jelekben nyilvánult. A keblek dagadtak,

a karok emelkedtek, a kardok villogtak, a szemek szikráztak, s alig fékezhető türelmetlenség szállta meg az egészet, vajha mindjárt e pillanatban az ellenségre rohanhatna.

És a még előbb készületlen, fölszereletlen, hogy úgy mondjuk, nyers tömeg e pár perc alatt kész katonává, lovaggá, rendületlen hőssé volt ütve, mely, ha vezérei el nem árulják, a világ legrettentőbb veterán hadait semmivé teendi!

A történetíró hasztalan törekednék ez ótestamentomi csodák titkainak hű magyarázatát adni. Az egy újabb nemzeti mythosz tárgya lesz, mint minden, ami az emberi művészet és képzelem közönséges eszközeivel visszaadhatlan, megmagyarázhatlan.

Aki csak azt fogja Ő róla írni, hogy a világ legnagyobb szónoka volt, azzal még nagyon keveset, majdnem semmit sem mondott. Igaz, hogy a képviselőházban mondott beszédei a szónoklat utól nem ért remekei, és ott még érthető lesz az utóvilág előtt a hatás, melyet azok előidéztek; de azt a néhány közönséges szót, melyeket például a csapatokhoz intézni szokott, olvasva, kérdeni fogja magától az olvasó, vajjon miként kelthettek azok olyan rendkívüli hatást, hiszen elvégre azokban semmi rendkívüli, semmi csodálatos!

És gondolkozván, kénytelen hinni, hogy itt nem egy pusztán szónok, nem pusztán hazafi, és nem is egy közönséges nagy ember, — itt valami rendkívüli, csodás *egyéniség* varázsának elbűvölő hatalma működhetett! kinek személyisége, pusztán megjelenése a szó szoros értelmében *igéző* hatással bírt honfiaiira.

Ez lesz a valóság, de amelynek kifejezést nem adhatnak sem a szobrász vésője, sem a festő ecsetje, sem a költő, sem a történetíró holt betűi.

Legföllebb tanulságokat merithet belőle az emberiség. Megtanulhatja belőle, hogy bármely nép legtöbbször képes, ha oly szellem vezeti, mely az ő vágyainak leghívebb, legtökéletesebb kifejezése. Mert soha tán egy egész nemzet összes erkölcsi és szellemi nemessége, képességei ily mérvű tökélyben kifejezést nem nyertek, ily bámulatosan nem személyesült meg egy nép soha. A magyar nemzet élő eszményülése volt Ő, s minden szava, mozdulata a nemzet géniuszának revelációja!

Az emberi nagyság tüneményei közt, melyeket a történelem fölmutat, lehettek, voltak mások, melyek nagyobb félelem, vagy nagyobb csodálat tárgyai voltak. De *szeretve* saját népétől, mint Ő, nem volt soha senki.

Ez az, amihez azótai teljes tehetlenségünk és jelenünk rideg sivársága szolgáltatja az üres reliefet.

A világ figyelme, szeme ránk tapadt a 48--49-ben általa előidézett meglepetések folytán, és valahányszor Európa⁵ megmozdult, várták azóta a népek, mit fog tenni az a hős nemzet, mely őket a szabadságérti magasztos lelkesedésben, hősieis önföláldozásban tulszárnyalta!

És újból de most az ellenkező által, meglepetve, látják, hogy e nép mozdulatlan, mint az oly test, melyből a lélek¹⁰ elszállt. A magyar nem hős, nem harcol többé, sem másért, sem önmagáért. Engedi vitetni magát fásult egykedvűségben, a hova másoknak tetszik. Öröm és bánat, dicsőség és feledés, élet és halál iránt egyaránt közönyös. S a világ álmélkodására csak egy méla dal felel:

15

„Mert Kossuth Lajos
Nincsen a csatáján.”

A nép szava Isten szava. Ez a két sor, és ennek változata fejti meg a közelmúltat, a jelent, — de talán nem a jövőndöt ?!

EGY HONVÉD NAPLÓJÁBÓL

PESTI KÖVETVÁLASZTÁS 1847-BEN

I.

Különböző jelekből látható volt, hogy az egész ország nagy⁵ fontosságot tulajdonít annak, vajjon az 1847. pozsonyi országgyűlésre sikerül-e *Kossuthot* megválasztani követnek, ama roppant — pénzbeli, erkölcsi, és szellemi — erőfeszítések dacára, melyet a hatalmas ellenpárt, háta mögött a kormány-nyal, e választás ellenében kifejtett.

¹⁰ A korteskedés minden nemei a legnagyobb, sőt bizton mondhatni, hallatlan mérvben kifejtettek, mintha nem is egy megye követe, de ennél jóval nagyobb fontosságú tisztség választása forogna szóban.

Hírlapi cikkek, szónoklatok, lakomák, macskazene, fáklyás-¹⁵zene, kapacitációk szellemi érvekkel és furkósbotokkal, nagymennyiségű pénzáldozatok a felek részéről, legkitűnőbb személyek beavatkozása, versek s több efféle eszközök mind a harotérre vitettek.

Akkorában a pártokat népnyelven Kubinszkynak és Pecsovic-²⁰vicsnak nevezték. Nem voltak olyan finom és diplomatikus elnevezések, mint a mai napság. A nép józan esze kitalálta, hogy tulajdonkép csak kétféle párt lehet, s ha vannak árnyalatok, azok vagy egyik vagy másikhoz állanak közelebb. Aki nem volt *Kossuth* pártján, az mind *pecsovics* volt.

²⁵ Persze, a legszélsőbb *pecsovics*, a leghatározottabb kormány párti is, mint ez rendesen történni szokott, mind a haza nevére esküdött, mind magyarnak, mind jó hazafinak nevezte magát, még ha — adminisztrator volt is. De azért az ilyen külön *pecsovicsokat* jól megmacskazenélték. Ad vocem macskazene:

³⁰ Először életemben és utólszor voltam jelen macskazenén, azon t.i., melyet az ifjuság és a pesti nép magyar része *K. kanonoknak* adott, mely okból és alkalomból, arra már nem emlékszem; annyi való, hogy a legmerészebb *conservativek*, illetőleg kormányhívek egyike volt.

³⁵ A *Sebestyéntéren* lakott, azon házban, melyben most a „két huszár” kávéház van.

Az egész tér tele volt macskazenélő népséggel.

A macskazene korántsem oly kedélyes, tréfás dolog, mint aminőnek az ember, mielőtt egynek tanuja volt, képzeln szokta.

⁵ A szépérzékre fölöttébb bántólag hat, mert valóban iszonyuan rút. Ami a szemnek a pávián, a gorilla, az a fülnek a macskazene.

Különben általánosan el volt ismerve, hogy nagyságra és borzasztóságra ehhez fogható macskazene még e szabad világban sem adatott senkinek.

Ugattak, füttyöltek, sivitottak, kiabáltak, kerogtek, huhogtak, nyivácsoltak. Kutyákat, macskákat hordtak össze, azokat verték, hogy óbégassanak, kelepeltek, zörögtek; szóval igazi pokoli zajt ütöttek.

¹⁵ Ily élénken voltak hangolva a kedélyek, midőn a követválasztás elérkezett. Hatalmas emberek, a mágnásság nagy része, papok, tisztviselők érezték, hogy egész befolyásuk áll kockán s mindent elkövettek, hogy megakadályozzák azon egyén követté választását, ki a 48-iki törvényeket volt alkotandó. A tapintatos fogás, hogy ellenében nem pecsovic, de liberális férfiút léptettek föl — Balla Károlyt — nem használt.

²⁰ Nevezetes, hogy soha e párt részén versiró-féle egyén nem volt, — mégis egy olyan ügyes verset gabalyítottak részökre, melyről meg kell vallani, hogy fogásnak igen hatalmas volt azon időben, amidőn választó csak nemes ember és pap lehetett.

„Hogy ha Kossuth lesz a követ,
Pap és nemes adót fizet.”

A választás napjain az izgalom oly fokra hágott, hogy a márciusi napokban sem igen volt nagyobb.

³⁰ Kossuth pártjának a bevonulása az üllői-utról a kecskeméti utcába valóban festői ecsetre lett volna érdemes.

Korteszvezérek a legelőkelőbb mágnások voltak, öltözve — ad captandam populi Verbóczyani benevolentiam — külön-
³⁵ féle jelmezzruhákban, mindannyian lóháton.

Gróf *Batthyány* Lajos kifordított feketeszőrű subában, pörge kalappal, arany-sallangos, bogláros paripán, Álmos vezéri alakját juttatá eszünkbe.

⁴⁰ Báró *Podmaniczky* Frigyes, veszprémi kanászsűrben, hosszú nyelvű baltával, sipujjas patyolatíngben, pitykésen, árvalány-

hajasan, ifju arcával, kis pörge bajuszával pompás népies alak volt.

Gróf *Ráday* Gedeon s még néhány főúr szintén igen hatásosan voltak öltözködve, s ők képezték az első sort.

5 Utánuk szintén mind lóháton, irodalmi, művészi nevezetességek. Egyebek közt *Vahot* Imre, ki akkorában igen csinos, sőt szép legény, híres táncos, igen népszerű és úgy a szalonok, mint a csárdák egyik legkedveltebb egyénisége volt.

A nép lelkesedése, öröme szünni nem akaró tovahullámzó,
10 egybeolvadó éljenorkánba tört ki.

Ennek két főoka volt. Egyik, hogy hát — talán így már mégis Kossuth lesz a követ. A másik, mert az időben a mág-
nások rosz hirben állottak, mind rosz hazafiaknak tartattak,
és most annyi derék mágnást láttak buzgólkodni a nép ügye
15 mellett.

Jogászt, parasztot, bocskoros nemest, író, s más efféle szegényebb fajta embert jó hazafinak látni, ez megszokottabb dolog volt, mint mai napság; mert akkor ez *mind az volt*, kivétel nélkül. Nem is lehetett volna más, mert meg nem tűrte
20 volna saját eleme. De mágnást látni, még pedig vagy féltucatot, Kossuth részén, ez valami rendkívüli, nagybecsű ritkaság volt.

Nem tudom, mi történt a vármegye házában három napon át, mert oda hatolni lehetlen volt. (Azt állíták, hogy a szavazatokat számolják.) A körülötte levő utcák — a gránátos-,
25 megyeház-, sarkantyú-, uri-, ujvilág-, zsidóutcák a szó betűszerinti értelmében be voltak tömve embersokasággal és járhatatlanok voltak még a gyalog ember számára is. Majd az egész Budapesten valamennyi csárdában szólt a zene éjjel
30 nappal, danolt a nép az utcán, szónokolt, éljenzett. És a szalonokban, a polgári termekben, a lebujsokban egyébről nem volt szó, hanem csak arról, hogy vajjon meg lesz-e Kossuth követnek?

És ha meg nem lesz, hát mi lesz akkor?

35 A feszültség oly nagy volt, hogy az emberek aludni nem tudtak és többnyire fönn mulattak, a bor vagy kártya mellett.

Fiatal cimborámmal két nap, két éjjel sikoltoztunk a megyeház- és a Komlóban, várva az eredményre. Csak az akkori ifjúság szelleme s hangulatának jellemzésére legyen mondva,
40 hogy ha közelünkbe valaki az ellenjelölt nevét kiáltotta volna el, annak jobb lett volna egyáltalán nem születni. Ami engem

illet, nem ismertem lázasztóbb sérelmet, mint ha valaki azt merészelte volna állítani, hogy ő fanatikusabb tisztelője Kossuthnak, mint én. De nem is emlékszem, hogy valaki ilyesmire vetemedett volna. Az igaz, hogy e lázas napok alatt⁵ divat volt két fontos buzogányt tartani kéznél bizonyos eshetőségekre, és én magam is hódoltam e divatnak, egy lat különbség nélkül.

De már harmadnap a természet kezdte követelni a magáét, egy kis álmom után epedtünk. Hanem azért ez nem lett volna¹⁰ döntő érv. De meggondolók, hogy hátha — *nem* lesz meg követünk és akkor aztán, ki tudja, mi adhatja elő magát?

Jó lesz „recuperálni” az erőt és hazamentünk alunni. Este felé a tömegek csoportosulása oly nagy volt, hogy majdnem az egész belvárosban megakadt a közlekedés.

¹⁵ Teljes lehetlen volt a megyeház közelébe jutnunk. Hogy a körülötte lévő utcák mily tömve lehettek, erről legjobb fogalmat szerez a körülmény, hogy a fehér hajón át jöve, a szervitateri Teleky-ház kapuja volt azon pont, melyet nagy ügyvel bajjal elérhettem és ott szerencsésen meg is rekedtem. Lejebb²⁰ hatolni a Károlykaszárnya felé — hacsak az emberfejek tetején nem egyáltalán lehetlen volt.

Itt szorinkodtunk jó ideig, midőn egyszerre a megyeház felől tompa, majd harsány éljen viharzott felénk, mely mint a futó tűz harapódzott tova és így egyszerre általánossá lett²⁵ egész Budapesten. A két dunaparton szemben álló sokaság mintegy visszhangoztatá egymás örömrivalgását.

De ki mondta e sokaságnak, hogy Kossuth lesz a követ? Senki.

Mi, akik a szerviták terén álltunk, csupán éljenzést hallottunk a megyeház felől. Nem illethette-e ez az ellenjelöltet?

³⁰ Mindenki úgy volt meggyőződve, hogy nem.

Erre nagyszerű fáklyásmenet a megyeház elé, ahol Kossuth szónokolt. Megint nem lehetett a szervitateren alól hatolni, de már mindegy is volt. Ezuttal a Sziklay-ház előtt állapodtam meg.

³⁵ Kossuth beszédéből e helyen (a szervitater közepén) egy szót sem lehet érteni, csupán hangját hallottuk.

Egyszerre csak balra tekintek s egy mellettem álló, jó magyar arcú, középidéjü egyént látok, amint a könnyeket törülgette szeméből.

⁴⁰ — Aki árgyelusa van, igazán beszél! — mondá, mintegy indokolva magát.

— Hát maga ért valamit belőle? Irigylem füleit, — mon-
dám kötekedve én egy szót sem értek.

— Érezni kell azt uram! — mondá haragosan és majd
belém veszett, szitkozódva a pecsovicsok ellen.

⁵ Le voltam fegyverezve. Fanatikusabb emberre találtam
magamnál.

Meghittam vacsorára, társaságunkba, a „demokrácia”-ba,
egy haltéri korcsmába. Expeditor és kihordó volt egy ujságnál,
de azért mi elől ültettük, sőt köszöntöttük, s ünnepeltük,
¹⁰ mint a legfanatikusabb Kossuth-pártit.

A FORRADALOM ELŐESTÉJÉN

II.

Az akkori kedélyek állapota merő ellentéte volt a mainak.

A rendkívüli, különös, eredeti, sajtáságos, merész, költői után
¹⁵ vágyódott mindenki. A rendes, normális, köznapi, körülte-
kintő, óvatos, számító, önző, előrelátó — nevetség, sőt meg-
vetés tárgya volt. Őszinteség, nagylelkűség, bátorság, lelke-
sedés — a tisztelet, szeretet, bámulat tárgyait képezék.
A ravaszt, a filisztert utálta és kilökte ömagából minden kör,
²⁰ mint valami salakot a forrongó must.

Azon, ezer év alatt egyszer előforduló, ritka, árkádiai időket
éltük, melyekben a becsületes, vagy ami több, a szó legszoro-
sabb értelmében *igaz* embernek lenni — háládatos dolog volt.
És — a mai ember előtt megfoghatatlannak látszhatik — a
²⁵ valódi tehetség, a lángész iránt valóságos rajongó tisztelet
uralkodott a kedélyekben. Amiből látható, hogy a ravasz-
ságot, alattomoságot a lángésszel, a becsületességet, nemes-
szívűséget ostobasággal nem confundálták, mint ez mai nap
történik.

³⁰ Mindenki személyes érdemekre törekedett: aki ezekkel nem
birt, azt milliomossága, grófi koronája nem pótolta. Petófi nim-
busza magasan fölötte állt mindazoknak, melyeket a legma-
gasabb származás, vagy a földi szerencse adhattak. X gróffal
vagy Y báróval karöltve járni az utcán a legegyszerűbb hono-
³⁵ ráciornak — nem hogy különös kitüntetésnek nem tartaték,
de ha számon nem adta, hogy az a báró vagy gróf különben
derék ember és *méltó* arra, hogy ő vele társalogjon, saját cim-

borái leszólták s kitilták maguk közül, mint „szolgai” jellemet.

Ellenben, aki azt ejtette ki a száján, hogy Petőfivel itt, vagy amott találkozott, beszélt — azt megnézték, mint a szerencse különös kedvencét és a szemek annak arcára tapadtak, keresve a viszfényt, mely a nap dicsőjének arcáról reá vetődött. Az igaz, hogy az ország első hercegének bemutatni könnyebb volt, mint Petőfinek.

A legnemesebb verseny uralkodott az emberek közt s egyedül az érdem volt irányadó. Aki bármi csekély ténnyel bizonyította jóakarátát, mint ember és hazafi, vagy csak reményt nyújtott arra, hogy a köznek hasznos tagja lesz, számot tartott a jobbak barátságára, lettek legyen azok bármi nagy nevűek, népszerűek.

¹⁵ E közhangulatból magyarázható meg, hogy tizenkilenc éves korom és semmiségem dacára az akkori idők nevezetességeivel ismeretségbe, sőt nagyrészt bizalmas baráti viszonyba jutottam. Mindössze egy pár verset irtam, melyek egyikében (a „nemzethez”) e két sor fordult elő:

²⁰ „Gazdag vagy, haj! de zsiros koncaid
Idegen föld kutyái viszik el ”

És a keblek oly fogékonyak voltak, hogy egy perc alatt a figyelem felém fordult és szinte zavarba jöttem a kitüntetések miatt, melyekkel uton utfélen találkoztam. Az ifju irodalom ²⁵ már akkor nagyhirű tagjaival per tu s a közvélemény asztalának tagja lettem.

Apai engedelem nélkül, ugyszólván szökve, jövén Pestre, segélyforrásaim kiapadtak s hivatal után kelle látni. Akkorában Vahot Imre volt a kezdők gyámjaja. Hozzá mentem. ³⁰ „A gazdasági egyesületnél volna jó hivatal, csakhogy most éppen haragban vagyok Törökkel Hm, hm Föláldozom haragomat, levelet írok neki!”

Török János a gazdasági egyesület totumfac-ja s a konzervatív párt egyik buzgó tagja volt. Az akkori konzervatívek ³⁵ azonban nem kívánták az ifjuságtól, hogy velük tartson és annak dacára, hogy a megkövült főnök ifju patvaristája a legszélsőbb dühöngő örvöngőnc volt, közöttük a viszony a legtermészetesebb maradt. Egyébiránt akkorában oly ifjut, ki a mérsékelt párthoz tartozott volna, mint ritkaságot ⁴⁰ pénzért mutogatni lehetett volna.

Török János azonnal alkalmazott. Előszeretettel bánt velem s miután különösen három tulajdonsága: genialitása, erélye és munkássága valóban rendkívüli volt, amellet bizalmas magán órákban igen szeretetreméltó, és a vele való társalgás⁵ rám nézve szerfölött tanulságos volt, rokonszenvet és nagyra-becsülést éreztem iránta. Gazdaság- s politikával foglalkozása dacára, volt érzéke és költői hajlama a rendkívüli iránt, minek tanulsága a következő kaland.

A pozsonyi országgyűlésre kelle utaznia.

¹⁰ Hirtelen az az ötlete támadt, hogy Sylvester éjjelén, pontban 12 órakor, fog átkelni a Dunán, bármi zaj legyen is a Dunán.

Az ötlet nekem s még más három barátomnak annyira tetszett, hogy noha semmi dolgunk nem volt Budán, kértük.¹⁵ vigyen magával, azon esetre, ha az átkelés valami rendkívüli veszélyes lenne.

Arra már bizonyosan nem emlékszem, vajjon Szilveszter éje volt-e, midőn el kelle utaznia, de tény, hogy a Dunán a jég miatt már két nap megszűnt a közlekedés.

²⁰ De a szó már előbb hetekkel nagy könnyelműen ki volt mondva, azt meg kell tartani.

Mióta a Lánchid elkészült, az újabb ivadék nem ismeri a kaland e nemét. Az átjárás, a jég megállapodása előtt, a rop-pant jégtáblák közt veszélyes, sőt néha napokon át lehetlen²⁵ volt.

Az angol királyné kávéházban 11 órakor punccsal, rhumos teával készültünk el a hideg utra. A principális jó csomó pén-zen fogadott föl kétségbeesett hajósokat, kik átszállítsanak bennünket Ó-Buda vagy a másvilág partjára. Négyen voltunk,³⁰ kik csupa juxból követtük Törököt.

Pontban 12 órakor a lélekvesztőbe szálltunk. Irtóztató hideg és koromsötét volt. A part szélein megállott és előbbi napokon tört jéguton is bajos volt haladni, mert pár nap óta ez is befagyott s csak himbálózva, jeget törve lehetett lassan³⁵ tova mozogni. A két lánchidoszlop között még uszott a jég, legalább este öt óráig, de hogy azóta nem állott-e be vagy éppen mig oda érünk, azalatt nem áll-e meg, bizonytalan volt. Ez utóbbi esetben befagyunk és gyalog kellene kihatólni a jégtorlaszok közül. Néha megállapodtunk és gondolom, a⁴⁰ hajósok gyakorlott fülei figyeltek az uszó jég halk ropogására, melyre nehéz volna hasonlatot találni.

Aránylag nem sok idő múlva a zajlásba értünk. Ezen áthatalni volt a föladat súlya, azontul pedig eltalálni sötétben egy másik utat a már álló tulparti jég között. De itt aztán megrekedtünk. Egy darabig himbáltunk, utóbb az is lehetlenné⁵ vált, akár mint erőködöttünk. Félegytől reggeli négy óráig voltunk e desperátus állapotban. Azonban ekkor a jégtorlás kedvezőbb fejlődése következtében megint ingóvá lettünk és körülbelül egy óra múlva a budai parton szerencsésen kiszállottunk és reggelig áldomásoztunk.

¹⁰ A jég azonban még másnap sem állott be s csak arra emlékszem, hogy másnap délután három óra vetett partra hármunkat Pesten, a partokat ellepett roppant néző sokaság jókedvű üdvözlete közben.

III.

¹⁵ 1848 február vége felé híre jött, hogy Párizsban kiűtött a forradalom s a polgárkirály egyik hű tábornokát a tuileriák tetejére fölakasztották.

Az a tábornok (Lamoricière) ugyan föltámadt, s amint láttuk, az ijedség nem is fogott rajta. Mindvégig hű maradt a²⁰ népszerűtlen zászlóhoz.

Hanem a párizsi forradalom csakugyan való volt, sőt a berlini és bécsi is következett utána.

Még a párizsi mozgalom hagyján. A franciákat csak megillette a dicsőség. Noha a közvélemény asztala ugy gondolkozott, hogy a magyarra is ráférne már egy kicsi abból a glóriából.²⁵

Az első lépés az volt, hogy a Fillinger négy tekeasztalán a játék, a postaérkezték, letiltatott a közvélemény asztalának szónoka által és fennhangon olvastattak föl a párizsi³⁰ hírek, közbe-közbe izgató szónoklatok tartatván.

Majd a berlini kravallok híret vettük.

Szörnyűség! Hát már még a németek is! Csak a magyar nem! Nyomoruság! gyávaság! szégyen lesz magyarnak lenni.

Ilyen kifakadások voltak hallhatók.

³⁵ De végre a mérték megtölt. Bécsben is kiűtött a ribillió! Bécsben! Ez több volt, mint amennyit el lehetett viselni. Vasvári órahosszat szónokolt a Fillingerben, a Komlóban, s ahol fogékony közönségre talált.

Kivüle még Oroszhegyi, Magos, Gál Ernő, Sebő Anti s többen haranguirozták a tömeget.

Március 14.-én néhány szóvivő fiatalember a közvélemény asztalánál abban állapodott meg, hogy másnap reggel proklamálja a forradalmat.

Épen akkor léptem a kávéházba, midőn a végzés már hozva volt. Indultunk kifelé.

En e rajongást nem tudtam komolyan venni és amiatt, hogy egy fölolvastás alatt tekéztem a tilalom dacára, rovásom volt a tribunok előtt.

Oroszhegyi Józsa szerfölött sulyos képpel figyelmeztete, hogy — népszerűtlen kezdek lenni! Borzasztó!

— De hát miért holnap? mondám ekkor. Miért nem ma, — mindjárt? Az éjjel elfoghatnak benneteket.

Rovásom jóvá volt téve. Oroszhegyi, mint valami generális, előre-t vezényelt. De a többség amellet volt, hogy most kevés ember van az utcákon. Maradjon holnapra.

Másnap reggel, márc. 15.-én, Petőfi, Vasvári, Jókai, Sükei, az elmaradhatlan Oroszhegyi, alig néhányad magukkal megindulnak a Fillingerből és mennek a hatvani-utcán végig, az orvos-egyetem udvarára. A Fillinger ajtajánál találkoztam szembe velük s anélkül, hogy tudnám, mi a program, hozzájuk csatlakoztam. Az utcán „Éljen a szabadság!” kiáltások mintegy megkétszerezték számunkat.

Az orvosi egyetem egyik tantermébe léptünk, ahol épen magyarázott a tanár. Néhány tüzes szó a vezetők részéről és a növendékek fölgráltak székeikről, a tanár intése dacára és az egész növendéksereg az udvarra tódult.

Itten Petőfi fölállt egy székre és elszavalta a „talpra magyar”-t. Lelkes éljenzés, az esküszünk szó követte a végsorokat.

Utána Jókai lépett föl és fölolvasta „Mit kíván a magyar nemzet?” cím alatt a 12 pontot.

Hasonló lelkes éljenzés, kiáltozás.

Innen a jogi egyetembe vonult a csapat, már akkor többezer főre növekedve.

Az összes jogászság lejött az egyetem-térre, ahol Petőfi, Jókai ismételték az előbbi szavalást s ahol Vidacs János rögtönzött kész beszéddel villanyozta föl az ifjúságot.

Következett a Landerer és Heckenast-féle nyomda előtti jelenet, a hatvani-utcai azon háza előtt, ahol most a Kammon-kávéház van.

Petőfi verse és a 12 pont itt, cenzura nélkül, rögtön ki lett szedve, nyomva, mialatt az utcán izgató szónoklatok tartattak számosak által. A nyomtatványok aztán szétosztattak.

Délután már az egész város izgalomban és talpon volt.

Ezni kezdett, még pedig jó szaporán. A városház tere teli csődült esernyős tömeggel s itt a hatóság termébe rohant szóvivők s a roppant népség kiáltozása folytán a tanács is magáévá tette és az erkélyről proclamálta a 12 pontot.

Az eső folyvást szakadt.

¹⁰ De a tömeg esernyősen fölment Buda várába, kiszabadította Táncsicsot és diadallal hozta át Pestre.

Katonaság, valami őrzőjárat, egyszer vonult ki a nyilvános utcából, föl a váci utcának és ekkor észrevehető todulás támadt a városháztér ama sarkán. De még csak egy gyereket se

¹⁵ nyomtak agyon.

Legkisebb baj se történt. Az egészet elnevezők tréfásan paraplé-forradalomnak és nagy volt az öröm, hogy „vér” nélkül ment végbe.

Nem gondolok, hogy később olyan nagy lesz a puffanása.

³⁰

HOGYAN HÓDÍTOTTUK MEG BÉCSÉT

48-BAN

Három csavargó bécsi deák levetődik Pestre s itt kiadja magát az aula és bécsi polgárság küldöttségének.

²⁵ No hiszen, ha csak vendégszeretet kell, ebben mi ugyan nem maradunk hátra.

Bizonyosan nem állithatom, hogy a város ki lett-e világítva; de egyéb minden megtörtént, ami csak történhetett. A három kóbor deák már maga is megbánta, hogy kihívta az ósrégi lelkesedést.

³⁰ Küldöttség vezette őket mindenhova és küldöttség fogadta városháznál, muzeumban, egyetemben. A színházban ünnepélyes előadást rendeztek tiszteletükre, mely alkalommal a függetlenség előtt a német és a magyar zászló ölelkeztek.

³³ A fráterek majd egy óráig várakoztattak magukra és a község nem vesztette el türelmét.

Ha kőből vannak, lekopnak ajkaik a sok csóktól, mint a bodajki szentek lábai. De az emberajk bőrből van, sokat kiáll.

A látogatást viszonzni kellett.

Az egyetem 30 tagból álló küldöttséget menesztte föl Bécsbe

három magyar zászlóval, melynek egyikét az aulának, másikat a polgárságnak, harmadikat a nemzetőrségnek testvéri érzelme jeléül küldé a pesti egyetem, a pesti polgárság és nemzetőrség, mely két utóbbit is csak az egyetem tagja képviselendették.

⁵ Nem voltam az egyetem tagja bár, még is egyetlen kivétel-kép beválasztottak e küldöttségbe.

Én a dolgokat még mindig nem akartam komoly színben látni.

„Majd megkóstoljuk a bort és a sört Bécsben” — mondtam ¹⁰ a hajón barátimnak.

Bécshez közeledve (május 1-én) a vezérszónokok a zászlókkal kiálltak a hajó hidjára, hogy a partokon várakozó sokaságot üdvözljék.

A parton pedig várakozott egy sereg bérkocsis, akik jó ¹⁵ magas áron beszállítottak „Erzsébet császárné” című szállodába.

Itt a pincérek fogadtak bennünket, tőlük telhető szolgáltat-készséggel.

Ebéd alatt megjelent egy szál deák abból a háromból és csaknem sirva panaszkodott, hogy náluk bizony nem úgy áll ²⁰ ám a dolog, mint nálunk, mert itt már a reakció hatalmasan felütötte fejét és itt semmi tüntetés, csoportosulás nem történhetik, hacsak a nemzetőrség főparancsnokától, gr. H.-tól erre engedelmet nem kérünk, aki pedig az épen megbukott Metternich-hel állott sógorságban.

²⁵ Később még egy pár deák jött, s mi kibékültünk, amennyiben látók, hogy a jó akarat csakugyan meg van bennök, de nem értenek a tüntetések scenirozásához.

— Nem kellene törődni a parancsnokkal, mert az nem fog rendezni auflaufokat, mondók nekik.

³⁰ Épen megértők tőlük, hogy egy szegény lengvelt fognak temetni délután a közkörházból.

És azonnal megindultunk az Alser-külvárosába, a szegény lengyel temetésére.

³⁵ Amennyi suszterinas volt a belvárosban, mind hozzánk csatlakozott.

Föltűnt azonban, hogy amerre mentünk, az ablakok mind női fejekkel voltak teli. Még akkor nem sejtettük, mi lesz mind ebből.

A temetésről visszaérkezve, kissé pihenni dőltem, amidőn ⁴⁰ Vidacs barátom, aki az egész küldöttség vezetője, főszónoka volt, fölkelt és maga után int.

— Jőjj csak, — mond, olyat látsz, mit még soha nem láttál, nem is álmodtál.

Amint a lépcsőn lementünk, szemben jön velünk vagy egy tucat pajtásunk, karján mindegyik egy-egy elegans delnővel.

⁵ Az utcára érve, ott alig lehetne mozogni a sok járó-kelő delnőtől, kik átalán a jobbmódu osztályhoz látszottak tartozni.

Hanem a többi regénybe való lenne.

Aulista barátaink jelentést tevőn illető helyen, harmadnapra volt határozva a zászlók átadása.

¹⁰ Feltűnőnek találtuk, hogy az átadás helyéül nem nyílt tér, de a „fegyvertár” udvara választatott.

A nemzetőrség egy zászlóalja négyyszöget képezett, a kapuk bezárattak, semmi néptömeg, úgy látszott, mintha foglyok volnánk.

¹⁵ Vidacs lépett a szószékre, azaz, hogy egy asztalra és ott először magyar, aztán német nyelven beszélt a polgár nemzetőrökhöz.

Emlegette Metternichet, a zsarnokságot és ígérte testvéri szövetségünket a szabadság megvédésére stb.

²⁰ Utána a nemzetőrség és Bécs főparancsnoka gr. H. dühösen szokik fel az asztalra és ott ellenünk, izgató szavakban azt a vádat emeli, hogy mi fölségsértő lázadók vagyunk, akik a legkegyelmesebb fejedelmet zsarnoknak nevezzük.

Én úgy láttam, hogy az egész dolog kicsinált fondorlat ²⁵ volt. A nemzetőrök kiléptek soraikból s szurony-szegezve rohantak felénk szitkozódva.

Én már a beszéd alatt láttam, hogy itt mi akar történni.

Sőt már előbbi nap annyira kiéreztem a helyzet minémüségét, hogy barátaimat óvatosságra kértem, állítván, hogy itt ³⁰ könnyen porul járhatunk.

Talán szerencse volt, hogy barátaim nem értették e különös és hirtelen fordulat okát s ahelyett, hogy kardot rántottak volna, ártatlan képpel huzódoztak a dühös polgárok előtt, kiknek egynehánya valószínűleg jobb érzelmű és értelmű, ³⁵ csitította a többit.

De csak egy első testi sérelem hiányzott, hogy az egész a legkomolyabb kimenetelt nyerje.

— Ez félreértés — sugám hirtelen Vidacs fülébe. — Ugorj az asztalra s mond meg a polgároknak, hogy nem a jó fejedelmet, akit mi magyarok a legjobban tisztelünk és szeretünk, ⁴⁰ hanem Metternichet nevezted zsarnoknak (amint hogy úgy is volt.)

Alig mondá el ezt Vidacs németül, azonnal mutatkozott a jó hatás, amit látva Vidacs, tova ment és követelte, hogy a főparancsnok a fondor vádat azonnal visszavonja, mit mi mindnyájan oly nyomatékkel hangoztattunk, hogy a jelenet egyszerre 5 átváltozott, s a nemzetőrök még nagyobb haraggal rohanták meg a grófot, és talán nem jó történik vele, ha magunk nem vetjük közbe magunkat, kérve a polgárokat, engedjék az illetőt szóhoz jutni.

A parancsnok gróf föllépett az asztalra s dühtől-e, vagy 10 félelemtől, nem tudom, halványan és reszketve visszavonta vadját, az egészet félreértésnek nevezve.

A béke helyreállt s innen az Aulába mentünk, ahol aztán lelkes beszédek tartattak.

A derék aulisták beváltották ígéreteiket, később „német 15 légióvá” alakultak és hiven harcoltak a magyar zászlók alatt.

Este felé kimentünk Hietzingbe és javába nyakaljuk a sört, természetesen magyar zene mellett, amint egy század nemzetőr arra vonul el az utcán.

„Hó, megállj!” vezényeljük nekik és kezdünk nekik szóno- 20 kolni forradalomról, szabadságról, testvériségről és több efféle akkoron divó eszmékről.

Egyik szónokunk beszötte beszédébe, hogy Kossuth most beteg. A bécsiek imádták Kossuthot. Arcképe minden kirakatban pompázott.

25 „Ah, ah!” volt az általános őszinte nyilatkozat.

Azzal valamennyien nekik rohantunk, kiöleltük őket a sorokból tisztestől, kapitányostól és „Nutzt niksz! Bruder muss trinken!” kiáltásokkal asztalainkhoz hoztuk őket puskástól, hordókat csapoltattunk és megvendégtük őket magyarán.

30 Kölcsönös pohárköszöntések után neki melegedtünk és hajrá! a csárdás! úgy megforgattuk egymást, hogy Ármin és Árpád szellemeik mosolyoghatának rajtunk odafönn.

Hogy a mulatság magyaros jelleméből mi se hiányozzék, a látvány csodájára kicsődült vendéglői személyzetből elkap- 35 tuk a kocsmárosnét, aki csinos menyecske volt, aztán valamennyi szolgálóját, szakácsnéját, utóbb az utcán összetódult tömegeből is minden ott várakozó fehérszemélyt és táncoltattuk őket, míg végre a mulatság olyan általánossá lett, hogy a hietzingi nagy vendéglő majd minden sörét megittuk. A bécsiek 40 először láttak ily modoru szilaj kedvü vigalmat. A sört hordószámra ittuk és fizettük.

A nemzetőrök megkéstek egy kicsit, mi bekísértük őket állomásukra és engedelmet kértünk ott a parancsnoktól, hogy késleltették őket, de hát ezt így kívánta a „testvériség”

Minden volt előzmények dacára meghódítottuk Bécsset —
5 sympáthiával.

És ez akkorában nem volt rossz politika.

EMLÉKEK 1848-BÓL

1848 előtt nem volt nemzetiségi viszály.

Az oláh, német s különösen tótajku lakos csak azon boszan-
10 kodott s csupán azért haragudott a magyarra, hogy ez nem akarta őt magyarnak bevállalni. Nem volt pedig fájóbb sértés, mintha valakinek azt mondták; te tót, te német! Aki eltagadhatta, eltagadta és magyarnak adta ki magát.

Az oláh pór némi animozitással viseltetett a némes ur iránt
15 a magyar és oláh pór boszankodott, miért, hogy nem értik meg egymást; de ez nem volt *nemzeti* gyűlöletnek nevezhető. Arról, hogy e hazában a különajku lakosoknak össze kellene veszniök nemzeti különbségük miatt: soha senki nem is álmodott, és hogy itt a magyaron kívül más „nemzet” léteznék,
20 ez még gondolatban sem fordult elő soha, mert ha ötletkép előfordult volna is, maga az idegen ajku lakos is kinevette volna, mint valami szörnyeteg absurdumot.

Annálfogva nagy volt a meglepetés, midőn az első horvát s szerb zavargások és vérengzések híre Pesten szétterjedt.
25 Csodálkozott a magyarság és hallgatta, valjon mi lehette őket!

Tudva volt ugyan a kamarilla működése, mert hisz akkorában minden rosszat a kamarillának tulajdonítottak. Ha valamely népgyűlést a zápor szétmosott, ezt a záport a bécsi
30 kamarilla küldte ránk. Akkorában a kamarilla oly divatos szó volt, mint most a centralisáló, germanisatio, bürokrácia s több efféle.

De még így is megfoghatlan volt, hogyan engedhették magukat így elámítani a népek, midőn a magyar nemzet épen
35 a jobbágyi járom alól szabadította fel őket is ép úgy, mint a többi magyar honpolgárt. Mert tudni kell, hogy a bécsi kormány mindig ellenezte e szabadelvű reformot; e lázadás tehát úgy tünt fel előttünk, mintha a horvátok és rácok azért akartak volna ellenünk harcolni, hogy ők tovább is

jobbágyok maradhassanak. Továbbá a pesti, illetőleg magyar mozgalomnak egészen a francia „égalité, fraternité” (egyenlőség, testvériség) jelszavas színezete volt, ki volt mondva és azonnal valósággal gyakorlatba is véve a rangok, címek, elő-⁵ jogok eltörlése, megsemmisítése. Álomnak tetsző rögtöni volt a változás, midőn a címekre előbb oly sokat adó, ős aristokratikus nemzet legfelsőbb és legalsóbb tagja egyszerre egyszerre polgártársnak szólította egymást. Akármelyik gróf vagy báró ministert a legegyszerűbb pesti munkás megszólíthatta¹⁰ az utcán egyszerű „polgárminiszter” címzéssel és ez megtiszteltetésnek s egészen természetesnek tartaték. Az összes magyar nép választóképes lön. És mind e jóltevő reform ingyen, egy csepp véráldozat nélkül, a kiváltságos osztály nagylelkűsége, erkölcsi emelkedettsége folytán lett a népnek, mintegy¹⁵ ajándéku adva. A nem magyar ajkuakra nézve egy szóval sem tétetik kivétel a jogokra nézve. Honnan tehát ez ellenségeskedés? gondolá minden józan eszü ember.

De már hiába, a baj megvolt s ellene védrendszerrel kelle gondoskodni. Felállítotték az első tiz zászlóalj és az alvidékre²⁰ küldeték.

E had eleinte „önkéntesnek” nevezé magát, s a „honvéd” elnevezés később lett általánossá, amidőn már egy egész nemzeti hadsereg állítása lön elhatározva Kossuth nagyszerü s emlekezetes szónoklata folytán.

²⁵ E szónoklatnak s hatásának tanuja voltam. Petőfi, Vasvári s több ily népvezéri egyéniség közt a képviselőház baloldalán (a redoutteremben) jó helyre vergődtem. Kossuth épen súlyos betegségből lábbadt föl, s oly gyöngé volt, hogy úgy vezeték föl barátai az ülésterembe. Hire volt, hogy beszélni fog, ha³⁰ „bir”. Hosszabb s nagyobbyszerü szónoklatra részéről senki sem volt elkészülve.

A betegség igen észrevehető nyomaival arcán s alakján, halványan lépett a szószékre. Az ember szinte féltette és mondani szerette volna neki: „ne erőlted s kiméld magad; várj, míg³⁵ helyre állsz, hisz téged senki sem pótol.”

Ő valóban igen gyöngé, halk hangon kezdé beszédét, engedelmet kérve a hallgatóságtól, hogy hangosabban nem bir szólni; de oly csönd volt a teremben, hogy még susogó hangját is meg leheté hallani.

⁴⁰ A haza állapotának föstésén kezdette, előadván, hogy kívülről nincs mit remélnünk s magunkon magunknak kell segíte-

nünk. Ez alatt a hangja mindegyre erősbült, mozdulatai élénkültek s ugy tetszék, mintha a lelkesedés előbbi egész erejét visszaadná.

Midőn már vagy félóráig beszélt, nemcsak ő maga, de ⁵ a hallgatóság is elfeledkezett testi betegségéről s a szónoklás állott előttünk, ereje egész nagyságában. A lelkesedés egyre fokozódott. Már minden egymásra következő mondata gyujtott, elragadt, meghatott, a közönség mintegy fuldokolt a hatás alatt, mert lelkesedése küzdött a figyelemmel, s elnyomta ¹⁰ tetszése kitöréseit, hogy meg ne zavarja a szólót, s nehogy a zajban egyetlen szótag ránézve értetlen maradjon. Midőn szónoklatában odáig ért, hogy a haza megmentése kétszáz-ezer katonát kíván, a képviselőház nem állhatta ki tovább: nem várhatta, hogy beszédét, vagy bár e mondatot bevégezze, ¹⁵ közbekiáltva: „*megadjuk!*”, mint egy test fölállott, a karzat éljen-viharba tört ki s néhány percig tartott a lázas jelenet, mely a magyar országgyűlések történetében a legritkébbak egyikének s a forradalom egyik legnevezetesebb mozzanatának mondható.

²⁰ A nemzeti egyetértés e nagyszerű nyilvánulása mindenkit átvillanyozott, örömkönyek csillogtak a szemekben, képviselők, hallgatók egymást átölelték, mintegy bizonyosnak tartva, hogy a haza meg lesz mentve.

Azt hívók, hogy a szónoki hatást ennél magasabbra vinni ²⁵ lehetlen. De csalódtunk. Kossuth szónoki ereje határtalan volt.

Nagysokára a zaj lecsillapulván, a mély csöndben Kossuth a meghatottság lágy hangján, mintegy elfordítva magától az őt illető kitüntetést, szerényen meghajtotta magát, mondván, hogy ezennel *meghajlik a nemzet nagysága előtt!*

³⁰ A hallgatóság e ponton valóban nem tudta, mit csináljon. Érezte, hogy bármit cselekszik, már külső jelekkel ki nem fejezheti megindulását. E szónoki fogás váratlan és kétségkívül rögtönzött volt, mint általában Kossuth minden beszéde és mégis a szónoklat történetében alig találhatnánk ehhez genáli-
³⁵ tásra foghatót.

A lelkesedés zaja ujlag kitört és nem is szűnt meg többé.

E hosszan tartó zaj alatt Kossuth a lángoló szónokból lassankint a beteg emberré változott át, s egyszerre hozzá rohanó barátai karjai közzé hanyatlott. Egészen kimerült arca ⁴⁰ ismét elhalványult, szemei lecsukódtak. Sokan megdőbbentek s a legroszabttól kezdettek tartani.

A közönség a legrendkívülibb fölindulásban, aggodalom, lelkesedés érzelmei közt tolult kifelé, szemeit az alélt szónokra függesztve, kit barátjai karjaikon inkább vittek, mint vezettek ki és le a gyülesteremből. Még a lépcsőn is kísértem őt szememmel s láttam, mint lógtak karjai s lábai s arcának sárgasága tanuskodott, hogy elgyöngülése nem csupán szellemi lázasság, de valósággal testi kimerültség következménye is.

Az egész jelenet rajza hűtelen lenne, ha meg nem emliteném, hogy a tömegben nagy volt azok száma, akik a jelenet hőstét félistennek nevezék.

A FORRADALOM SZÓNOKAI

Kossuth mint szónok valóban rendkívüli tünemény volt, sőt még ezzel sincs megmondva minden. E téren ő az volt, amiről az ember azt szokta hinni, hogy ha megengedi is, mi szerint lehetett volna hozzá hasonló, de lehetetlennek tartja, hogy lehetett volna nálánál nagyobb.

Ő birta mindazon tulajdonok összegét, melyek a nagy szónokot alkotják, azokból benne semmi sem hiányzott, sőt mindegyik a maga legtökéletesebb minőségében találkozott össze benne.

Hangja birt a csalogány lágysága s édességével, s a mennydörgés megrázó erejével. Arca, alakja prófétai, s midőn beszélt, valóságos géniusznak tetszett.

Azon emberek, kik amaz idő szellemét nem ismerik, olvasva mai napság egynémely beszédét, némely helyeit közönségesnek, sőt naivnak találják. Különösen mikor a vidékre izgatni, lelkesíteni ment, s müveletlenebb néptömeghez vagy katonákhoz beszélt, beszédének egynémely frázisa a mai higgadt, számító elme előtt csaknem kicsinyesnek, gyermekesnek látszik. De épen abban állott nagy ereje, hogy minden osztálynak, népnek eltalálta legbensőbb vágyait, érzését s lelkenek leggyöngédebb hurjaiba kapott mindjárt a megszólításnál; németet, olaszt, magyart, angolt egyaránt elragadt.

Láttam Debrecenben egy csapat Lehel huszárt, midőn felszerelve, táborba indultok előtt a kormányzói lagnál fölállították s Kossuth föl s alá járva előttük, honvéd sipkában, rövid beszédet intéze hozzájuk. Ezek közt már nem volt jurátus, aki tüzelje őket, egyszerű pusztai földműves vagy pásztor

gyerekek s igen higgadt, csaknem hideg közönyösnek látszottak, aminek oka az is lehetett, hogy akkor állott a magyar ügy legroszabbul (körülbelül februárban, 1849) és a leg-hivebbek is kezdtek elcsüggedni. Érdekes lélektani látvány⁵ volt, mint jött tűzbe egyszerre a csaknem holt tömeg. Észre-vehető volt, hogy e pusztai fiuk soha életükben azelőtt még nem kiáltottak éljent, és erre ezuttal sem voltak előkészítve, meglehet, mivel tán tisztjeik sem a leglelkesebb hangulatban lehettek. Ez egyszerű pórlegények nem tudták, mivel,¹⁰ hogyan, s miáltal fejezzék ki fölindulásukat. Mint a villany, végig járta az egész csapatot a kormányzó szavainak gyújtó hatása. Az előbb oly csöndesen, mozdulatlan álló csapat egyszerre mozogni, valósággal rángatózni kezdett. Némelyik sarkantyuját döfte akaratlanul lova oldalába, mások kardjaikat¹⁵ nyújtogatták a levegőbe, mintha az egész egy zongorát képezett volna, melynek csappantyuit egy virtuóz végigrohanó keze billegteteti; volt aki egyet káromkodott kardos öklével törülgetve szemeit, mások belekiáltottak, s mintegy feleltek a szónoknak, s szinte megkönnyebbültek, midőn a beszéd végén a tömeg éljenét tulharsogtatták.

De nemcsak élőszóval, hanem még irataival is csodálatosképen tudott hatni a népre. Emlékszem egy vidéki jó öreg urra, ki előbb a mérsékelt párthoz tartozott, s Kossuth hazárd politikáját ellenezte. Persze, őt beszélni soha nem hallotta.²⁵ Mikor Jellasich már Veszprémnél állt, olvassa a „Nemzeti Ujság”-ban ama cikket, melyben a nemzetet a haza védelmére, Jellasich elleni fölkelésre izgatta Kossuth. Ez egy cikk annyira föllázította a jó öreg urat, hogy közel ötven éves mérsékelt politikájával szakítva, rajongó Kossuthista lett, s annak minden betűje azonnal evangélium-szentség lett előtte. Azonnal golyókat kezdte önteni (mert szenvedélyes vadász volt) s terve volt egynéhányadmagával éjszaka ráütni Jellasicsh egész táborára s csak nagyszámu családjá rimánkodásai s barátai³⁰ kérelmeinek sikerült e tervéről lebeszélni.

³⁵ Sokszor van vita afelől, vajjon a nagy idők csinálják-e a nagy embereket, vagy nagy emberek a nagy időket?

Annyit bizonyosként lehet állítani, hogy ha Kossuth nincs, bizonytal nem történik az, ami 48—49-ben történt. Háborura semmi esetben sem került volna a dolog. És így föltehetni,⁴⁰ hogy egy rendkívüli ember szelleme teremti olykor a rendkívüli eseményeket.

A szónoki erőkről szólván, talán nem lesz érdektelen azokról szólnom, kiket a mai ivadéknak nincs szerencséje ismerni és akikről a mai írók ugyyszólván elfeledkezni látszottak. Az akkori szónokok — általán mint szónokok — végtelen távolságban állottak Kossuthtól, ami azonban még nem jelenti azt, hogy ne lettek volna jeles szónokok, sőt igen nagy számmal voltak azok. De mindegyik, mondhatni, más tulajdonságban volt jelesebb, s nem a szorosán vett szónoki tehetségben. Egyik nagyobb diplomata, másik nagyobb jogtudós, harmadik nagyobb államférfi vagy szervező tehetség, részint tudós, vagy politikus volt különb, mint aminő szónok volt. Úgyes, körmönfont szónok s igen egyszerű volt *Madarász László*, míg a famósus gyémántpör el nem homályosította. Kiválóan szónoki tehetség volt azonban a fiatal *Vasvári Pál*, ki egy nap alatt az ország egyik leghiresebb embere lett, csupán meglepő szónoki képessége által. Rögtönözve, bármikor képes volt órahosszant beszédet tartani, telve költői, szónoki szépségekkel, s a pesti közönség akkorában talán Petőfit kivéve még a legrégebb szónokok közül is senkit sem hallgata oly szívesen, mint az alig husz éves, csupasz, halvány képű fiatal jogászt.

Petőfiről meg van írva, hogy rosz színész volt, de azt talán kevesebben tudják vagy hiszik, hogy mint szónok sokkal szerencsésebb volt, és ha isten megtartja és a dolgok más fordulatot vesznek, hatalmas, izgató népszónok vált volna belőle. Röviden, s ritkán beszélt, de a tömeget mindig megragadta szavai eredetisége és nézetei szélső határozottságával. Jól állt neki a beszéd, s az a különös s ritka sajátsága volt, hogy a leglázítóbb szavakat a legteljesebb külső nyugalommal mondta el, minden hadonázás, heveskedés nélkül, mint ez többnyire az izgató szónokoknál látható. De hangján a legvalódibb meggyőződés, a belső tűz volt érezhető; látszott, hogy az embernek a forradalom olyan sajátlagos természete, mint a Vezuvnak az olykori tüzhányás, mely elborítja a mezőt, míg a hegy maga nyugodtan áll.

Csakugyan, hogy ő is volt a legszélső forradalmár egész Magyarországon, aki proklamálta már 1848 márciusban azt, mit mások még 49-ben is koránlottak.

Szegény Petőfi! A hazára nézve számíthatlan veszteség — talán a legnagyobb — az ő halála annyi dicső halála között, de *őrá nézve* bizonytal istennek különös kegye volt, hogy

elesett, mert csak ki e rendkívüli ember természetét ismerte, tudhatja, hogy itt csak a legszörnyűbb vég: az öngyilkosság vagy megőrülés várt volna rája!

Petőfiről sokat irtak, mint költőről s emberről, de azt hiszem,⁵ mint költőről még nem eleget, mint emberről sok hibást irtak. Voltak titkos és nyílt irigyei az irodalomban és még ma is vannak, bár iránta a közönség valóban méltányos volt, s a nagy világ irodalma, noha csak gyöngé fordításokból ismeri, mégis elismeri. Petőfi érezte nagyságát, mély meggyőződések¹⁰ s dicsvágy képezték lelkének legerősebb rugóit, de magán emberi jellemének mégis legkiválóbb vonása volt: a hizelgés, a szolgaság, a képmutatás iránti lángoló gyűlölet, megvetés, vagy tán helyesebben, az attóli undorodás. E corioláni vonás sok üres, hiu nagyságot bősitett föl ellene, kik azonban elég¹⁵ alattomos, ravaszok voltak ezt nem mutatni, de azonban — hallgatásuk lón a felelet. Később egy-két hivatlan is hozzá fogott jellemzéséhez, és így néhány badarság is keveredett azon adatok közé, melyekből majd egy későbbi életirő még ferdebb következtetéseket vonhat.

²⁰ Azzal, hogy valódi római jellem volt, egyáltalán nincs sok mondva. Amely elveket vallotta, azokat az életben is követte és azokhoz hű maradt. Lángolón szerette hazáját s lángolón gyűlölte annak elleneit, de ha életben marad, tán keserűbb meg-hasonlásba esik a kor uralkodó szellemével, mint amennyit²⁵ bár halhatlan műveiért az önzés eltűrhetne.

No de, tán átéltük már a nehezét; tán szebb idők következnek végre, az igazaknak kedvezőbbek

A HONVÉDSEREG

I.

³⁰ A rendes zászlóaljakon kívül támadtak szabadcsapatok is. Ilyenek voltak mindjárt előljáróban a pesti önkéntes zászlóalj és később a Hunyadi gyalogság és huszárság, a lengyel és a német légiók stb.

³⁵ Pesten élénkek, tarkák voltak az utcák, különféle csapatok és egyes katonák jártak-keltek, mint a jövődöbéli harcok dicsőségének tulajdonosi, jelöltjei, s noha még hőstettet nem vittek végbe, a polgár-ember igen olcsó lett mellettük.

Egészséges, jóképű fiatal embernek, míg egy utcán végig ment, ötször-hatszor kelle mentegetőleg felelni arra a kérdésre, hát te még nem léptél be?

De még ekkor nem volt oly nagy a szükség. Becsület volt katonának állni, de itthon maradni még nem volt éppen kiállhatlan szégyen.

Amint előbb a népgyűlések és tüntetések, most már a kralalok kezdtek napi renden lenni. A dolog mindjobban komolyodott.

Az akkori ifjuság úgy hasonlított a maihoz, mint a husz éves ifju az ötvenéves emberhez! Tüzes, lelkes harcvágyás; de mégis meglátszott, hogy a nemzetnek majd kétszáz éven át nem volt háboruja.

Nagyobbszerű kravall volt a Károly-kaszárnyai, melyben a régi rendes katonaság s az önkéntesek összeveszttek. Egy sortűz az ablakból és úgy szétroppant a tolongásig összecsődült tömeg, hogy majd egymást tiporta agyon.

A fegyveres nemzetőrséget rukkoltatták ki.

Egy ily csapat vonult az uri-utcán fölfelé épen, s a zsiárus-utca sarkán állva, kíváncsian néztem, mint fogja megrohanni a laktanyát a békés polgárokból álló csapat, de a servita koston falai alá huzva magát, meg se moccant.

Egész éjen át nagy aggodalomban volt a város.

Másnap a hadügyminiszter sűrű lövöldözések közt ment be a kaszárnyába és rendet csinált.

Voltak elegen akkor, akik a nemzet ereje, sőt még harci erényei felől is igen csekély véleményt tápláltak. E pesszimizmus némelyeknél valóságos kishitűség-, részint itéletgyöngeségből származott; többeknél azonban nagy nemzeti önértetből is eredt, mely szerette volna, ha a nemzet nagy dolgokat mível. Egymást izgattuk azzal, ha állítottuk, hogy így amugy nem merünk tenni, csak rajongunk.

De a népháboruk jelleme, hogy a békéhez szokott polgár csak lassankint törődik bele a kegyetlen vérmunkába. A legutóbbi amerikai háboru, mely később oly nagyszerűvé fejlődött — oly csatákon kezdődött, melyekben a csapatok félnksége ejtette bámulatba a katonás Európát.

A mai nemzedék higgadt, számító és kevésbbé lelkes; még az ifjuság is, mintha mindegyik egy-egy Talleyrand volna.

De azért nem lehetlen, hogy ha a hazának megint szüksége lenne nagy feláldozásra, ez az ivadék tán kitartóbb lenne elődeinél is.

Az akkori ifjúság még előbb félévvel nem is álmodta, hogy valaha katona lesz belőle. Mind jurista volt s ügyvéd vagy megyei tisztviselőnek készült; a katonai fegyelemtől távoli fogalma sem volt, amiből aztán eleinte furcsa jelenetek fejlődtek.

A tisztek eleinten természetesen szolgált katonákból tettek, s a nagyságos urfi egy-egy durva káplár keze alá került, aki nem értett semmit sem a jusból, se a politikából. A jurátus közlegény okoskodott a sorban is, jobban akarta tudni mindent, feleselt, vitázott, s csak nehezen ment fejébe a „föltétlen” engedelmesség.

A közlegény jelentékeny része részint nagy miveltségű, előkelő származású, nagy vagyonu vagy rangu egyénekből állott. Mindnyáját nem lehet azonnal tisztté nevezni, s voltak esetek, hogy valamely földes uraság vagy vicispány saját hajduja vagy őrnöke parancsnoksága alatt állott — legalább rövid ideig.

De a hazaszeretet minden bajt kiegyenlített.

A középrend nagy áldozatkészséget tanusított, a főrend, Erdélyt kivéve, nem sokat. Nagy része egészen visszavonult, s amit az egész vétett, azt egyes tagok akarák helyrehozni, kik aztán aránytalanul nagy áldozatokat hoztak, részint mindenüket vesztették. Nem szükség felemlítenem, a történet lapján aranybetűkkel csillognak neveik.

Én az 1848. nyáron léptem előbb egy szabad csapatba, később a rendes honvédseregbe. A véletlen úgy hozta magával, hogy több nevezetes mozzanatnál voltam jelen, de az egész hadjárat és a későbbi besoroztatás alatti tapasztalataim azon meggyőződést érlelték meg bennem, hogy nemzetünk erkölcsileg legépebb rétegét, a hazafiság kimerithetlen bányáját a legalantibb része, a szoros értelemben vett nép képezi.

Bámulatos a fogékonyság a legelőrehaladtabb politikai s társadalmi eszmék iránt, melyet a nép néhány rövid hónap alatt tanusított.

Átalán az erkölcsi és szellemi erő, melynek a nép minden várakozás fölött jeleit adta, még a legvérmesebbeket is meglepte.

Tudni kell, hogy 1848. március 15-e előtt a pór nép sem politikai, sem társadalmi kérdések felől, melyek a kiváltságos réteget hullámoztatták, ugyszólván nem is álmodott. Egy valóban szép reggelen fölébred, nemzeti zászlót lát a helység

tornyán, a népet a bakter a városházára dobolja, oda megy s ott kihirdeti a nótárius, hogy mától kezdve nincs robot, nincs dézsma, minden ember szabad: egyenlő a törvény előtt, ezt végezték a *nemes urak*, most már polgártársak, az országgyűlésen, ahová ezentul képviselőt a volt jobbágyok is választanak, éljen a haza, a király, az alkotmány! stb.

A nép méltán álmétkodott e roppant változáson, melynek valószínűségét sem hallotta még előtte való nap emlegetni.

— Nos, atyafiak — kérdé a jegyző a némán töprengőket, —
10 mi észrevételük mind e törvények iránt? Mert most már önöknek is éppen úgy van szólásuk minden országdolgaiba, mint előbb a nemes uraknak.

Azt hívék, hogy cselfogás az egész, s csak ki akarnák tudni, nem hajlandók-e lázadásra és hallgattak.

15 Két hónap mulva már tul voltunk a republika, szocializmus, communizmus fogalmán, Vasvári már az „Icaria” alapelveit magyarázgatta.

Azt hiszem mai napság minden veszély és balirányzat gyanúja nélkül hozhatom elő az eredetiséget, miután ma mind-
20 nyájan meg vagyunk győződve, hogy magyar nemzeti létünk biztosításának palladiuma a királyság. Mi pedig mindenek előtt magyarok akarunk maradni.

E népből alakult honvédsereg szellemre és jellemre nézve minden egyéb európai ismert hadseregtől elütő, oly sajátos
25 és eredeti volt, hogy azt a hadi események száraz előadásából kellően fölismerni teljes lehetetlen.

Már a 48 előtti császári hadseregben általános volt a meggyőződés, hogy a magyar ezredekben tisztként szolgálni — valami oly rendkívüli gyönyör, mint a világ semmiféle seregében,
30 még a franciában sem található föl. Először a vitézebb csapatban szolgálni mindig háladatosabb, úgy az előmenetel, mint a biztonság szempontjából. Mert nincs rá eset, hogy a tiszt bátorabb lehessen, mint a legénység. Oly sereget, melyben a legénységnek is ambíciója a vitézség, még lehet találni; de
35 a magyar katonának, sőt mi több, az egyszerű pórnak, legfőbb, legszentebb ambíciója a vitézség. Szégyennek tartja a lopást, rablást, csalást; de legnagyobb gyalázatnak, erkölcsi halálnak tartja a gyávaságot. Ilyen legénységnek csak jó tisztok, ügyes vezérek kellene, hogy vele csodákat miveljenek.

40 Azonban hősies, vitéz sereg az angol, a francia s több más nemzetbeli is. A vitézség a legfőbb tulajdona egy csapatnak,

és így a magyarnak is, de nem csupán e főerény az, ami e seregeni életet oly rendkívül vonzóvá, kedveltté teszi. Az ama törhetlen vidámság, derült hangulat, s a dévaj tréfálkozásra, mondhatni, gyermekded csintalanságokra való irhatlan hajlam, ⁵ mely a magyar katonát a legveszélyesebb, legkétségbeejtőbb helyzetekben, a legkinosabb, legsanyarubb viszontagságokban soha el nem hagyja. Ebben azt hiszem, a magyar katona egyetlen, páratlan a világon. És e tulajdonsága különösen a 48-i hadseregben culminált, aminek több oka volt. Egyik, ¹⁰ hogy e sereg meg volt győződve, miszerint legsajátabb érdekeiért harcol; másik, hogy vezénylete tisztán nemzeti volt, végre, hogy a legfiatalabb a 19 éves korosztályból, tehát ugyszólván gyermekekből állott. Mert notabene a sorozás a 19. éven kezdődött ugyan, hanem azért nagy volt azok száma, ¹⁵ kik 15—16 éves koruk dacára önként beállottak.

II.

Gondolom, senki sem tagadhatja, hogy a férfi 30—40 éves kora közt éri el ereje, kitartóságának tetőpontját. Az a hadsereg, mely ellen a 48-i magyar honvédség harcolt, többnyire ²⁰ szolgált, régi — korosabb — katonákból állván, már e részben is előnyben volt. De ez előny még kétszerezve is volt a gyakorlat által. Mert a járképességet is a hosszú gyakorlat fokozza jelentősen. Az újonc katona, kinek még inai meg nem vastagodtak, sokkal hamarabb elfárad, s mondhatni, hogy folytonos ²⁵ gyakorlat által e járképességet ötszörös, hatszoros fokra lehet emelni. Közönséges ember mérföldnyi járás után — hozzá véve 40 ftnyi terhet — elfárad. Háboruban a katona ennyi teherrel több napon át megtesz 5—6—7 mérföldet. Eleinte elfárad, kidől, s azt hiszi, nem bír tovább menni. De fölpuskatusolják, ³⁰ egyet iszik a pálinkásbutykosból és utóbb úgy érzi, mintha valahol kipihente volna magát; semmi fáradságot nem érez, oly könnyen halad, mintha nem is saját lábain, hanem valami idegen gépeken járna. Egy idő múlva azonban megint erőt vesz rajta az erőtlenség, összeroskad és már most igazán azt ³⁵ hiszi, hogy egy lépést sem bír tenni. De főbelövással fenyegetik és különben, ha ottmarad, az ellenség lövi föbe. Megint iszik egyet s tovább vándorog. Utóbb megegyeszer belejön az előbbi könnyü érzetbe, midőn lábait, melyek mázsás te-

hernek tetszenek, most megint alig érzi, mintha valami idegen erő mozgatná azokat. Ilyen gyakorlatok csak a katonai életben fordulnak elő és ennél fogva a rendes osztrák sereg 25—35 éves veteránjai a kor és gyakorlottság előnyével bírtak⁵ a 19 éves gyerkőc honvédség fölött.

És mégis, e gyerkőcsereg, még a növésben levő gyöngö inai-val, e fegyelmezett, gyakorlott sereget járképességben túlhaladta. Számtalanszor tett oly nagy meneteket, melyeket az ellenfél vezérei lehetetlennek tartottak és annál fogva általuk¹⁰ meglepettek.

Már pedig ez egy előny, a nagyobb járképesség, magában elegendő, hogy ügyes vezér kezében a győzelmet biztosítsa — föltéve természetesen, hogy a fegyver minőségében valami lényeges nagy különbség ne létezzék.

¹⁵ De nagy befolyásu a sereg hangulata is. Azt mondják, hogy a lelkes népek hamarabb elcsüggednek, elhidegülnek, s a tartós vereségek jobban demoralizálják, mint a nyugodtabb, higgadt természetűeket.

Meg van írva, hogy az osztrák sereg legtöbb verést bír el.²⁰ És ez nem oly csekély érdem, mint hamarjában gondolnánk. Legkevésb verést bír el a magyar. De éppen azért, mert neki vagy győzni kell, vagy kirotn és meghal, rendkívüli műveletekre alkalmasabb, mint az ugynevezett szívós sereg. Erre mutat a francia példája is. (A magyar katonát az osztrák²⁵ seregben mindig osztrák katonának érte, magyar seregnek csupán a 48—49-i honvédsereget tekintve.) Általán azon seregek, melyek zsoldért harcolnak, több verést türnek el, mint valamely ügy, vagy nagy eszme által lelkesedett harcosok.

Maholnap oly üzér, kalmár világba jutunk, hogyha valamely³⁰ népről azt mondjuk: született katona, inkább megrovásnak, mint dicséretnek fogják tekinteni. Legyen bármint, az tény, hogy a magyar emberből lehetne a világ legjobb katonáját csinálni. Mert a katonát, illetőleg a hadsereget csinálni kell, mint a nemes bort. Valamely seregben minden egyes közlegény³⁵ valódi hős és az egész sereg mégis oly gyarló lehet, hogy egy másik kisebb csapat, melyben az egyesek amazokhoz képest nyomorékok, tönkre teszi az első ütközetben. Erre a hadtörténet tömérdek példát szolgáltat.

Seregalkotáshoz mindenekelőtt idő kell, mialatt az összeérjen, egybeforrjon, épen mint a jó mustból csak idő múlva⁴⁰ lesz erős ó bor. A honvédseregnek az idő nem adatott és e kö-

rülményt tekintetbe kell venni, ha ítéletet akarunk hozni felőle s párhuzamba tenni a magyar nép katonai képességeit más népekével.

A nemzeti politikának egyik fő ágazata: a *nemzeti önerő*⁵ helyes *fölismerése*. Nagy hiba annak tulbecslése, de *szégyenletesebb* ha valamely egyén vagy nemzet *kevesebbet* mer, mint amennyire ereje képesíti. Azt hiszem annálfogva nem cselekszünk haszontalant, ha a nemzeti erő nagyságát mérlegetjük.

Az újabbkori hadviselés abban különbözik leglényegesebben¹⁰ a hajdankorítól, hogy mindinkább a *tömegek* harcává válik és az egyén mindinkább elenyészik benne. Ez okból a begyakorlottság mindegyre fontosabb, döntőbb tényező, s a hadviselés egyre inkább szaktudománnyá válik.

Midőn tehát egy gyakorlatlan sereg valamely régi gyakorlott¹⁵ seregen diadalmaskodik, elképzelhető, hogy erkölcsi, szellemi, fizikai adományok dolgában mennyivel gazdagabbnak kell annak lennie a másik, a gyakorlottabb fölött.

A magyar, mint osztrák katona is híres volt. Nagy intőjel a birodalom politikusai számára.

²⁰ Csak még egy tanulságos példát. Egy vörössipkás zászlóalj legénysége kétharmadát elveszté folyamatos rohamokban. Midőn kitöltötték, hamarjában nem volt más kéznél, mint oláh legénység. És e vörössapkás zászlóalj a kétharmadnyi oláh legénységgel továbbra is olyan kitűnő volt, mint előbb tisztán²⁵ magyarral.

Ebből az a tanulság, hogy ha a hivatlanabb rész alkotja a sereg vázát s abban egy jó csomó harciasabbat olvasztunk, ez még mindig jó sereg lesz; de határtalanul kitűnőbb lesz a hadsereg, ha az arra alkalmasabb, természetből hivatottabb³⁰ rész képezi a sereg vázát, vezényletét, színezetét és ebbe olvasztjuk bele a kevésbé harcias elemeket.

Meglehet, hogy elkövetkezik az idő, midőn a magyar nemzet lesz hivatva királya vezérlete alatt védeni a birodalmat. Részemről azon hitet táplálom, hogy a föladatnak nagy-³⁵ szerűen fogna megfelelni, a kellő természetes viszonyok között.

A TÁBORI ÉLET

Aligha sokan élnek még azok közül, kik a téli bánási hadjáratban részt vettek. Csak igen-igen ritkán találkozom eggyel-eggyel közülök. Igaz, hogy kicsi volt a sereg, mintegy 5—6000

főnyi, s aztán nem is volt valami nagy bensőség tisztikar s legénység közt, olyan, mint például az első tiz zászlóaljban, hol a közemberek nagyrésze is művelt egyénekből állott, kik soron kívül, mint régi cimborák, együtt mulatgattak tisztjeikkel. ⁵ Zászlóaljamban, a 24-ben, sok régi osztrák tiszt volt, kik ugyan jó hazafiak s jó katonák, de kissé merevebbek voltak, mint a juratusból, ügyvédekből lett szoros értelembeni honvédtisztek.

Egyfelől azonban még találkozom olykor Pest utcáin. Köszöntjük egymást szívélyesen, azután tova haladunk, anélkül, ¹⁰ hogy valaha a multak emlegetésébe bocsájtkoznánk. Ugy is tudjuk mindketten, mire gondolunk akkor, mikor egymást viszonlótjuk. Fogadni mernék, hogy ő is, mint én, elhaladva egymás mellett, a pancsovai szerencsétlen hadjáratra gondol. Mert a bánsági táborozásnak nem ugyan dicső, de ez volt ¹⁵ mégis legemlékezetesebb epizódja. Sőt bizonyos tekintetben — regényesség, festőiség vagy kalandosság szempontjából tán az egész hadjáratban nincs ehhez fogható.

A vészben nem a diadal vagy a vereség a határozó. Egy csomó francia veterán közt nem arra fog fordulni a figyelem, aki ²⁰ azt mondja, hogy ő ott volt Marengonál, Austerlitznél, hanem biztonnal arra, aki azt mondja, hogy ő is egy azok közül, kik az oroszországi hadjáratban részt vettek.

Egy rövid hadjárat, népes, művelt vidéken, végződve bármily vérengző, de rövid döntő ütközettel, rendes katonaság ²⁵ között megharcolva, kis marsokkal, jó élelmezéssel, közönséges időjárással, stb. nem sok elbeszélni valót nyújt, mely a képzetet hosszasan foglalkoztassa.

Nem is maga a csatátűz az, mely a katonai, illetőleg háborui élet legnehezebb oldalát képezi. Ellenkezőleg! az tulajdonkép annak a *könnyebb* része. Hanem a fáradalmak, az irtóztató testi sanyar, mely utóbb a katonát az élet iránt oly közönyössé teszi, hogy már utóbb kívánja a tüzet, mely vajha fölmentené a már kiállhatatlannak vélt szenvedésektől.

Ez annyira nem dicsekvés, hogy inkább levon a katonai ³⁵ vétség költői eszményiségéből, és a mesés hősiesség tényeit a rideg valóság prózai indokaira vezeti vissza. A harci vetélyek (bravour) rugói: tisztelnél hazaszeretet (szabad országok, köztársaságok csapataiban), becsület, kötelességérzés — és dicsvágy, előléptetés reménye; a közembernél csupán hazaszeretet ⁴⁰ s valódi férfias büszkeség, kitűnni társai közt. Mindezen rugók elég erősek arra, hogy százszor halálnak rohantassák az em-

bert; de arra, hogy a csaknem ember fölötti fáradságokat (Strapazen) kiállja, csak a *muszáj* képesíti, mely lehetővé teszi a katonánál azt, amit sokszor lehetetlennek hisz. A híres „*nem lehet, de muszáj!*”

A mi tábornokaink nagyon jól megjegyezték maguknak I. Napoleon azon mondatát, hogy a győzelem titka a katonák lábában rejlik. Átalán két igen egyszerű, de hatalmas, döntő tényezőt használtak harcászataukban: nagy meneteket és aztán a szuronnyrohamot. Iszonyu, a hadviselés történetében hallatlan nagy

¹⁰ meneteket tétettek, melyek az osztrák vezéreket meglepték. 1851-ben a páduai kaszárnya szalmazsákjain heverészve sokszor a földhöz vágtam egy német hadtörténelmi könyvet, melynek címe, ha jól emlékszem: „Die Winter-Campagne des F. M. L. Schlick.” Ebben a kápolnai, isaszeghi, budai, s

¹⁵ átalán majd minden diadalaink úgy voltak előadva, mint az osztrák fegyverek győzelmei. De egyet még e könyv is elismert: a „Marschfertigkeit” nagyszerűségét; képzelhetni ebből, minő lehetett a mi marsolási képességünk!

A bántásági harctér volt azonkívül a legkegyetlenebb. Egyik

²⁰ az, hogy itt ellenséges indulatu nép között voltunk, ahol, míg a felsőtáborbeli honvéd jó puha cipót, lelkes házi gazdát, és gazdasszonyt kapott, mi e helyett kővel, méreggel, alattomból ellőtt golyóval találkoztunk. Aztán a rendes hadsereg habár durván, de mégis csak fogolyként bánt a sebesültekkel vagy

²⁵ elfogottakkal. Itt azonban hallatlan kínzások közt végezték ki a foglyul esett honvédet. Példánakokáért: földmetszették az élő honvéd hasát, szalmát tettek belé s azt meggyújtották. Egyiknek lábát térdig megnyuzták, aztán a nyuzott lábainál fogva a napra kiakasztották. Másokat elevenen eltemettek stb.

³⁰ Mondhatnék még többet, de elég ebből ennyi is.

Hogyan vetődtem épen ide, holott tetszésem szerint választhattam volna a kedvezőbb csatatérre; elmondom, nem dicsek-vészképen, de csupán azért, mert jellemző az akkori ifjúság hangulatára nézve.

³⁵ Jellasics elűzése után nagyban, valódi forradalmi gyorsasággal alakultak a honvédzászlóaljok. Az aldunai táborból, hol mint saját költségemen önkéntes egy szabad csapatnál az aug. 19-ki sikertelen ostromban az első ágyutüzet áltam ki, hazatérve azon célból, hogy rendes honvéd zászlóaljba álljak,

⁴⁰ otthon Fehérmegyében nagy betegségbe estem, melyből épen lábadoztam, midőn lakásunktól két órányira a pákozdi csata

vivatott. Hallottam az ágyuzást egy erdős domboldalról és rettenetesen irtóztam a gondolattól, mint fogok találkozni azon barátaimmal, akik ama csatában részt vettek! Fogják-e azok majd hinni, hogy én valóban beteg voltam? milyen büszkék lesznek majd azok, és méltán!

Amint egészségem helyre állt, azonnal Pestre jöttem, de úgy intéztem, hogy *sötét este* érkezzem be. Azt hittem, minden ember arról beszél most Pesten, hogy én nem voltam jelen a pákozdi csatában!

¹⁰ Másnap jókor reggel siettem a Károly-kaszárnyába, hol alig lehetett a sorozó asztalhoz férni.

— Mi akar ön lenni? — kérde Pándi ezredes, a sorozási elnök.

Ez annyit jelentett, hogy fő- vagy legalább is altiszt akarok-e lenni?

¹⁵ Notabene: tisztre lévén nagy szükség, nálamnál határtalanul gyöngébb, csekélyebb egyéniségekkel találkoztam, kik noha semmi katonai gyakorlatuk nem volt, mégis egyszerre tisztnek vétettek be. Ezek ellen a közvélemény már zúgolódní kezdett.

Abban senki sem ütközött volna meg, ha egyszerre tisztnek állok be, miután annak az akkori igényekhez képest megfelelni volt egy kis gyakorlatom, — ellenkezőleg az volt meglepő, midőn másnap közember öltözetben láttak, — de én, mintegy példaadáskép, mégis közember akartam lenni.

Pajtáság, pártfogás, egyéb tekintetek sok oly emberből csináltak még törzstisztet is, ki soha nem volt egyetlen tűzben, sőt nem is tartozott zászlóaljhoz. Közemberből, pártfogás nélkül, hadjáratban tisztté lenni, ez volt büszkeségem tárgya.

— Ön rosszul fogja föl hazafi kötelességét, jegyzé meg röviden Pándi ezredes. Ha ön lehet jó tiszt, pedig úgy hiszem, ³⁰ lehetne egyike a jobbaknak, akkor valóságos veszteséget okoz, midőn csak közembernek áll be.

De én csak megmaradtam föltételem mellett.

— Melyik táborba akar menni?

— Mindegy nekem mondám, akárhová, csak minél előbb ³⁵ kapjak egy sipkát és egy köpenyt, *hogy az utcára kimehessek.*

Igy soroztattam a 24-ik zászlóaljba, mely néhány nap mulva elindult az alsó táborba.

Nagy-Becskereken esküdtünk föl a zászlóra, s itt is egy kis eseményt kell megemlítenem, mert jellemzi az akkori hangulatot. Midőn hire terjedt, hogy esküdni fogunk, a legénység, minden izgatás nélkül, (mert mint mondám, kivülem ⁴⁰

itt nem volt valódi izgató elem) önszántából abban egyezett meg, hogy nem fog a király nevére esküdni. Ennek hire ment Vetter főparancsnokig. Midőn négyszögbe álltunk, Vetter megjelent táborkarával, s egy parancsot olvastatott föl, mely⁵ szerint, mindenki, aki a király nevét nem fogja hangosan kimondani, *azonnal a helyszínén föbe lövetik*, sőt még az is, aki észrevevén, hogy szomszédja nem ejté ki a király nevét, azt föl nem jelenti. E nem várt s ünnepélyes, erélyes föllépés megzavarta a republicanus legénységet és az eskü kellő módon¹⁰ végbement.

A tamasováci ostrom s apróbb előőrsi csatározások után Zichyfalvára vonultunk, hol néhány jó napunk volt az ottani jó magyar érzelmű némettség között.

December 31-én Sylvester napján kora reggel megindultunk¹⁵ a végzetes járatra. Késő estig megállapodás nélkül egyre marsoltunk, s a már fölégetett, földult Szt.-János, Alibunár falvakon át Petrovoszello alá értünk. Nappal egy kis hó esett, de éjjelre beállt amaz iszonyatos hideg, melynek emléke feledhetlen marad mindazok előtt, kik amaz évek hadjárataiban²⁰ részt vettek.

Künn a sik havon „állj és gulába” vezényeltetett, azután ki lőn adva a parancs, hogy — „levetközni nem szabad, s aki fát lop, az föbe lövetik.” Ez valóságos csufolódásnak tetszett, és pedig mégis komolyan volt kiadva. Éhesek is voltunk, pedig²⁵ az, hogy kapunk valamit, még csak ábrándnak sem járta meg. Járatlan uton, ingoványon, göröngyön legalább is négy öt mérföldet tevén, szörnyen el voltunk fáradva, és még sem lehetete pihenni, mert az iszonyu hidegben a megfagyás elől csak mozgással lehetete menekülni.

De még így is aligha mind meg nem fagyunk, hanem végre a szükség törvényt ronta; honvédjeink neki estek a környéknek, s ami fát leltek, azt bizony elhozták és tüzetek raktunk. Egy ily tűz mellett huztam ki az éjszakát, olyképen, hogy minden tíz percben egyet fordultam, mert míg a hátam melegedett,³⁵ azalatt a mellemet éreztem fagytól gémberedni. Aludni nem lehetett. A fiatal 19 éves legénység azzal mulatott, hogy egymást hajigálta a tűzbe, az al- és főtisztek kardlapozásai, káromkodásai dacára.

Az új év napja még föl se kelt, máris sűrű csatártüzelés⁴⁰ keletkezett előttünk, melyet nem sokára kölcsönös ágyuzás követett.

Tömegben mindig előre és előbbre haladva, midőn a köd is fölszállott, Neudorf ágyui előtt álltunk, alig pár száz lépésnyire, elannyira, hogy köztünk s az ellen közt, kölcsönös „párszít-kozódás” fejtett ki. El kezdtünk lármázni, hogy bocsássanak rohamra bennünket, s oly fenyegetőleg követeltük ezt, hogy — talán, mert különben is parancsa volt, őrnagyunk rohamot vezényelt, s mi éktelen lárma közt rohantunk a falunak.

Meg kell emlitenem, hogy közvetlen a roham előtt megint egy hadsereg-parancs olvastatott föl egész hivatalos komolysággal. E szerint aki az elfoglalandó faluban bármely tárgyat, habár csak egy tűt is, magával vinne, illetőleg — ellopna, az *a helyszínén főbe lövetik*. Azonkép hasonló büntetés terhe alatt tiltatik az egyes házakba behatolni, habár onnan ránk lődöz-
15 vonulni.

E parancsnak igen helyes oka volt, s ha azt legénységünk fölfogta volna, talán inkább megfogadja vala. Ugyanis valamely — főleg fiatal sereg — ereje csak addig tart, míg tömegben, vagy legalább vonalban sorakozva áll. A roham, még
20 siker esetében is, azzal a veszéllyel jár, hogy teljesen fölbontván a csapat rendjét, egy bármi kis számú lovas csapat hirtelen atakja a legnagyobb veszélybe hozhatja őket, nem lévén képesek hirtelen tömegbe alakulni ellenében.

Az ellenfél nem várta be a rohamot és kirohant a faluból,
25 hol aztán mulatságos jelenetek fejlődtek ki. A szigorú parancs dacára fiatal pajkos közhonvédjeink meg nem állhatták, hogy a házakat sorra ne járják, s azokból egyet mást ki ne hordjanak. Az egyetlen, aminek értéke leende reánk nézve, az enni-
30 való lett volna, ha ugyan lett volna, az egy óriási fazék tőpörtünél egyebet nem leltek, azt az egyik hátára akasztotta, s marokkal szedték belőle a kövér tartalmat, a fő- és altisztek atyafiságos kardlapozásai közben. De a többiek zsákmányain már még jobban látszott, hogy gyermekes tréfa, komédia csinalás volt a cél az egészben. Egyik egy székert hozott ki az
35 utcára, s egy percig rá is ült, mintha pihenni akart volna. A másik egy asztalt cipelt ki és tette elébe, míg a tizedes puska-
tussal mindakettőt oldalba lökte, szörnyen káromkodva, hogy siessenek előre. A harmadik valamely cifra szőnyeget, terített a hátára, vagy egy bográcsot nyomott a fejébe, melyet az-
40 tán a földhöz vágott stb. Ezalatt pedig egyre sütogeték puskáikat a futó ellen felé, honnan azonkép valamint a házakból,

a benrekedt kétségbeesett lakók — sürüen lövöldöztek reánk. A kis puskatűz oly élénk volt, hogy a fő- és altisztek tele torokból kiáltozása: előre! alig egy lépésnyire volt hallható. Közbe az ágyu egy-egy embert, állatot, fát elsodort, házat⁵ felgyújtott.

Kiérve a faluból, sorakoznunk kellett. Ez is egy igen cifra multság. Ezer ötszáz ember kiabál egyszerre egymást hiva, mint a szétrobbantott fogolyfalka: 1-ső század, 3-ik szakasz, 6-ik század 1-ső szakasz, 3-ik század 2-ik szakasz, 4-ik század¹⁰ 5-ik szakasz! stb. mindaddig, míg a kertekből, házakból összekiabálják egymást. Jó félóra mulva együtt állt sorban a zászlóalj, s akkor jó tova előttünk, a lovasság atakra indult, melyet mi nyugodtan sorba állva szemléltünk. Ez volt az első lovas roham, melyet láttam. Mondhatom, hogy abban valami rend-¹⁵ kívül lelkesítő van. Valóban, a gyalogság úgy aránylik a lovassághoz, mint a próza a költészethez. A fegyelem, a parancs a földhöz ragasztott bennünket, de hasonlítottunk egy erős széllel küzdő szálas erdőhöz, alig tudtuk magunkat visszatartani, s a huszárok éljenzésébe leheltük türelmetlenségünket.

²⁰ A legszorosabb csatarendben haladtunk el a huszárok által levágott ellenséges hullák mellett. Többnyire mind meztelen, véresen feküdtek a földön, izmos, hősies alakok. Egynémelyiknek füstölt a szája körül valami. Hogy mi? Az „Üstökös” nagy mester a kimondhatlan kifejezésében, de ezt, ugy hiszem²⁵ ő sem volna képes kimagyarázni. Szomszédjaim nevetve mondták, hogy a hullák milyen vigan „szivaroznak . . .”

Jellemző sajátsága a magyar katonának, hogy ő soha sem lesz komoly, a legádázabb jelenet közben is vad tréfákat követ el, s csufot úz magából a halálból is.

³⁰ Valami Franczföld nevű faluba értünk estére, illetőleg értünk volna, ha engem ki nem rendelnek tisztí előőrsre, a szőlőkbe, ahol éjfélben föl kellett volna mások által váltatnom. Azonban éjfél elmúlt, és senki nem érkezett. Elmúlt egy, két, három óra, és semmi jele, hogy a környéken élő emberek lakoz-³⁵ nának. A hideg iszonyu fokra hágott, a fák durrogva hasadoztak; valami kunyhóromban tüzet raktunk, s lábainkat a lángban forgattuk, hogy el ne fagyjanak.

Mint őrmester, a hadnagyot helyettesítve az őrségen, mintegy nyolc emberem lehet, kik közül egyet beküldhettem volna⁴⁰ a parancsnoksághoz, de hát a sötét éjben, ismeretlen tájon eltalált volna-e a kellő helyre? Mikor fris hó esik, köd is van,

tudjuk, hogy olyan ember is eltéved, ki saját határán minden bokrot ismer. De még attól is kelle tartani, hogy megfagy az uton, aminthogy mi magunk is ugy magyaráztuk a fölvaltatas kimaradasát, hogy az órs vagy eltévedt, vagy megfagyott,⁵ vagy elfogatott. Arra különben nem emlékszem, küldtem-e be jelentést, csak tudom, hogy ott megviradtunk dermedezve, habozva, mit cselekedjünk. Midőn kivilágosodott, egy kis bukkó tetejéről láttuk a távolban, hogy egy hadsereg vonul azon irányban, mely Pancsova felé vezet. Ebből azt okoskodtuk ki,¹⁰ hogy az a mi seregünk lehet. Tudtuk, hogy Pancsova elfoglalása a cél, és ezzel az egész bánásból ki lettek volna szoritva a föllázadt rákok. Arra, hogy mi ott meg fogunk veretni, nem gondoltunk. A körülmény, hogy előtte való nap, épen újév napján győzelmesen előnyomultunk, igen biztató előjelnek¹⁵ tetszett. Egyfelől tehát attól tartottunk, hogy kimaradunk a nagyszerű ostromból, de valósággal azon veszélynek voltunk kitéve, hogy elvágatunk a seregtől. Bizonyosan nem tudnám megmondani, kaptunk-e valami üzenetet, vagy parancsot, csupán arra emlékszem, hogy az elfeledett őrhelyet elhagytuk,²⁰ s a sereg hátába értünk, mikor már az rövid, de igen heves ágyuzás után, kezdett rendetlen, apró csapatokban vissza, velünk szembe iramodni. Ez egy valóságos „ki merre lát” jelszavu, igazán rut futássá fajult. Lovasság, gyalogság, tűzérség, szekerészet, minden összekeveredve, fölbomolva, ki²⁵ erre, ki arra, menekülni igyekezett, amint csak fáradt lábai birták. Itt voltam először tanuja annak, hogy az ijedtség is ragadós, mint a lelkesedés. Egy mély utba értünk, midőn annak szélében sűrű, futó tömeg jött velünk szembe mint az ár. Elől jött egy közember, akinek arcába pillantottam, és szeret³⁰ ném, ha ez arcot egy ügyes csatafestő látta volna, hogy megörökítse a réműlet eszményét. Részemről el nem feledém azóta. Láttam haldokló, halott, siralomházba kitett, fölakasztott, vízbefult, megfagyott, megölt ember arcát, de soha ily borzasztó képet nem láttam. Vonásai el voltak torzulva, színe³⁵ a zöld, kék, sárga különös vegyülete volt, s láthatólag kiáltani akart, de a hang a torkába fagyott. Megvallom, hogy ez arc láttára összeborzadtam. De különben is hasztalan akartunk volna tovább előre menni, elgázoltak volna a rohanók, futnunk kelle nekünk is.⁴⁰ Semmitől nem irtóztam annyira, mint a nagy marsoktól. Most már harmadnap szünetlen talpon, két éjjel egy percnyi

álom nélküli virasztás, koplalás után annyira ki valék merülve, hogy elképzelve, miszerint egész Zichyfalváig, körülbelül 7—8 mérföldig semmiesetre sem lehet megállapodás, mert odáig minden falu, város föl van égetve, — teljes lehetetlenségnek tartottam, hogy kibirjam e fáradságot. A sereg mult éjjel Franczfelden kipihente magát, elfoglalva szobákat, padlást, pincét, félszereket, istállókat, s kialudták magukat, s még azok is, kik éjfélig, előrsön voltak, legalább fél éjen át pihentek. Legszerencsétlenebbek mi voltunk, kik az egész éjet fájlódva, ¹⁰ a megfagyás elől folytonos mozgással töltöttük.

Az 1849-ki január első napjaiban beállott rendkívüli hideget maig is emlegeti az élő nemzedék. A móri csatában Perczel hadának csufos szétveretése is ez időre esik. De azok veszedelme, sanyara, insége a miénkhez nem is hasonlítható. Azok ¹⁵ egy népes, művelt vidéken vonultak át, hol egymást érték a faluk, városok, még pedig barátságos, hazafias lakossággal. Megpihenhettek, megmelegedhettek, kaphattak eleséget, bort, pálinkát, s csakhamar kívül voltak az üldözés veszélyén.

A nagyobb veszedelem legyőzi a kisebbet. E zavart vad futásban egyébkint még dicső halálra sem, csak elgázoltatásra lehet kilátás. Futottam a többivel, noha tisztában voltam aziránt, hogy futni legfőlebb egy negyed óráig, s marsolni tán egy-két óráig, de tovább semmiesetre se tudok. És aztán mi történik? Ha legalább közelében egyetlen barátságos érzelmű ²⁵ falu volna, ahol elrejtőzhetnék és kipihenhetne az ember, míg valahogy ismét a táborba vergődik? De az elmaradás a csapattól, egy volt a halállal, az elfogatás a legirtóztatóbb kizsákmányozás közti kimulással. Egy jótékony golyó még a legkisebb szerencsétlenség leende. De mikor az se mindenik, legfőlebb ³⁰ tizedik — „jótékony.” Épen egy sebesült mellett haladtam el, kinek térde kalácsát olyképp sodorta el valamely háromfontos, hogy két oldalt csupán vékony bőr maradt meg, s amint hirtelen egy arra menő szekérbe dobták, oly szerencsétlenül esett a szekérbe, hogy épen csak e lövött lába, ama két vékony ³⁵ bőrdarabkánál fogva, lógott le a szekér oldaláról. Mások, illetőleg a legtöbben, ugy maradtak a földön, amint épen elestek. Mintha csak azért történt volna, hogy ezek sorsát se — irjeljük!

Pancsova és Franczfeld közt a területnek volt még némi ⁴⁰ csekély változatossága, a vidék csak azontúl változott egyhangu, egyalaku zordon pusztasággá. E csekély változatos-

ság okozhatá, hogy a sereg, melyet többé a fegyelem össze nem tartott, ugy szétszóródott, hogy senki sem tudná megmondani, hány csapatra oszlott az. Hogy maradt-e együtt száz emberből álló karaván, nem tudom; annyi tény, hogy⁵ mire az előtte való napon huszáraink által levágott hullák mellett elhaladtunk, a csapat, melyhez tartoztam, alig állt husz fegyveres emberből. Hallottam másnap, hogy még négyes-ötös csapatokban is hullároztak embereink haza felé. Az ellenség ágyuja késő estig üldözött, de mikor az is elné¹⁰mult, s ránk borult a fekete éj, mely e laktalan, ellenséges pusztaságon végtelen és örökkévalónak tetszett a nagy csöndesség, némaság még nyomasztóbb volt a csatazajnál. Azt hiszem, az ellenfélnek nem volt lovassága, mert lehetetlen föl nem tenni, hogy azt utánunk nem küldi, egy osztály — 4—500¹⁵ főnyi — lovasság az 50—60 főnyi csoportokban iszonyu rombolást vihetett volna végbe.

A teljesen kihalt, földult, vadon pusztaságban barangoló minden 10—20 vagy bár 100 emberből álló csoport, midőn órahosszant nem találkozott élő emberrel, nem hallott emberi²⁰ hangot, nemde azt hihette, hogy az egész sereg elveszett, vagy foglyul eshetett, és csak ők maradtak meg irmagul a szörnyü veszedelemből? És tán még ez volt a legfájdalmasabb benyomás, mert ha egy zsoldos seregnek is fáj a vereség, mennyivel inkább fájhatott ez a hazafias érzelemben páratlan²⁵ honvédségnek!

A fáradtság végre annyira kimerített, hogy már nem voltam képes lépést tartani társaimmal, kik egyébként is idegenek, különféle csapatokból valók voltak. Butykosomból az utolsó³⁰ korty pálinkát kihuzva, ledőltem pihenni, s menthetlenül elveszek, ha egy csapat podgyászszekérrel nem találkozom, melyet vagy két-három Hunyady-husár visszavezényelt, erélyesen kardlapozva az engedelmeskedni nem akarókat. Meglehet, hogy e lovasok a zömöt képező valamely együtt³⁵maradt s rendben vonuló csapathoz akarák terelni e szekereket, de utóbb belátták, hogy ez lehetlen, s hagyták menni a maguk utján. A zichyfalvi kocsisok egyébként jó érzelműek voltak, s nem lehete félni, hogy az ellenséghez mennek; ellenkezőleg, ezek jobban irtóztak a rácoktól, mint maga a⁴⁰ magyarság. Mintha ijedségük még a lovaikba is átment volna, valóságos kocsiversenyt futottak. Egyik sem akart hátul maradni. Ha egyik elakadt, azt a többi ott hagyta. S hogy

már a hasonlatból az 1812-ki oroszországi francia visszavonuláshoz még egy kis Berezina se hiányozzék, amint egy patak fölötti hidon kelle átmenni, itt mindenki előbb akarván áthatalni, úgy megrekedtek, hogy egy darabig se előre, se hátra⁵ nem tudtak menni. Valóságos csata fejlett ki, melynek vége az lett, hogy egy pár kocsit lovastól a hidról lehengeritettek, melyek egyikén egy pálinkás hordó is a gödörbe gurult, s ott maradt. Mint másnap hallottam, arra hullározó honvédek neki estek, s éhség, szomj, fáradság, hideg és honfibujoktól¹⁰ elkeseredtükben nem sok kelle ez álomitalból, hogy a hóban elaludván, többé föl se ébredjenek.

Egy zichyfalvi kocsira fölkapva, itt sem volt irigyelendő a sors. Félóránkint a megfagyás elől le kelle szállni, s egy kicsit szaladni a kocsi mellett, míg a mozgás kissé fölmelegített. De¹⁵ csak ilyenkor éreztem, mennyire oda vannak lábaim. A kocsi saraglyájába kapaszkodva inkább csak vonczoltatám magam. Az éhség és rendkívüli hidegtől végre már úgy éreztem, mintha hirtelen butává, golyhóvá változtam volna. Ugy látszik, mintha a nagy hideg nemcsak az anyagot, de még a szellemet²⁰ is összehuzná. Emlékezésemet, érzésemet tompulni, összeszorulni, elhomályosodni érzem, s valószínűleg a megfagyás előtti közvetlen állapotba jutottam. Éjfél utáni két óra lehetett, midőn Zichyfalvára megérkeztünk, s előbbi gazdámhoz betérve, föld alá, ágyba kerültem. Ugy aludni, mint akkor²⁵ én aludtam, úgy hiszem, csak a halottak tudnak. Jó német gazdám másnap sokáig szemlélt, s amint mondá, azt hívé, hogy meg vagyok halva, oly mereven, csöndesen feküdtem, alig lélekezelve.

Egy kis melegített paprikás bor mégis úgy helyrehozott,³⁰ hogy dél felé felöltözve, kimentem az utcára, s csodálkozva láttam, hogy a falu teli van honvéddel, s egyre érkeznek kis csapatokban lovasok, gyalogok, tüzérek, akik szintén mindnyájan csodálkoztak, hogy kívülök más is megmenekült. Az iszonyu pusztaságon át senkivel sem találkozván, mindenik³⁵ azt hívé, hogy elveszett az egész sereg. Pedig amint délutánig kiderült, csak a rendetlenség, az ijedtség, a fejetlenség volt sokkal nagyobb, mint a veszedelem. Az ellen nem használta föl vereségünket, s aránylag nem nagy volt a veszteség. Az egész sereg csekély számu elesettek, megfagyottak s eltévedettek⁴⁰ kivételével, szépen megkerült. Fegyvere pedig senkinek sem hiányzott.

Egyébiránt az egyes katona csak azt tudja egyes csata kimereteléről, ami körülte történik, s csak a tábornoki tisztek ismerik az egésznek folyamát az indokokkal egyetemben. Hogy mennyi volt a veszteség, s különösen hogy 24 ágyunkból
5 nem maradt-e oda egypár, arról, valamint sok más körülményről nem szólhatok. Csak azt tudom, hogy a fővezér Kiss Ernő ellen oly nagy lón az egész seregben a harag és bosszuság, miszerint alsóbb rendű tisztek és legénység közt egyebet se lehet hallani, mint azt, hogy ha Kiss Ernő helyett
10 más vezért nem adnak, a legközelebbi csatában őt lőjjük le először. El is tették tőlünk azonnal, s néhány hét múlva a dicső Damjanics vett át bennünket, akit már akkor a jarkováci, alibunári, s egyéb hőstettek után bálványozott az egész sereg.

15 Hust és kenyeret akarva kiosztani, sorra jártam a házakat, költögetve az embereket. Az első házba lépve, a szobában úgy feküdtek többnyire hason a legények, amint odaérve, fáradságtól kimerülve összeestek. Hátukon borjuikkal, kotlikjaikkal, kenyeres zsákjaik s tölténytáskáikkal. Az ágyakba
20 nem feküdt senki, mert azokra mászni kellett volna. Egy legény, aki bizonynyal utoljára érkezett, a küszöbön feküdt végig, iszonyuan kényelmetlen helyzetben. Még egy lépéssel odább, legalább sik földön fekeheték vala, de már nem volt annyi ereje, vagy kedve, hogy odább másszék, legvalószínűbben ott elesett és azonnal elaludt.

E jelenetekből itélve, a nyájas olvasó bizonynyal azt gondolja, hogy itt legalább egy hétig pihentünk e borzasztó fáradalmak után. Én magam is reméltem legalább három napot. És midőn este őrmester társam hozza a parancsot, hogy holnap
30 nap cakompak indulunk — azt mondtam, hogy ez egyszer a „muszáj” mégis csütörtököt fog mondani, mert lehetlen odább mozdulni.

És kíváncsian vártam, valjon hogyan fogunk mi marsolni azokkal a lábakkal, melyeket nem éreztünk, mintha szél
35 ütötte volna meg őket?

Hát bizony hajnalban csak verik szépen utca hosszat az ébresztőt, s mi csak kelédezőnk föl, azon hiszembem, hogy nem leszünk képesek tizet lépni. Aztán kirukkoltunk, sorba álltunk, csodálkozva, hogy ennyire is képesek vagyunk. Féljobb,
40 — indulj! vezénylik, s mi elindulunk. Eleinte azt hittük, csak tréfálnak a parancsnokok, de aztán egyszerre csak azt vettük

észre, hogy már jó messze elmaradt Zichyfalva, utóbb meg egy más város tornya kezdte előttünk föltűnedezni. Bizonyosan oda megyünk, és csak taszigáltuk egymást odább, odább. Azon a városon is csak keresztül hatoltunk szép szerével.

⁵ Aztán megint sokáig semmit se láttunk, csak mentünk mendegéltünk. Tizen, tizenöten összefogózkodtunk, fele danolt, fele aludt, csukladozó térdekkel. Már dél is elmúlt, este is lett, mégis csak mentünk tovább, tovább, azt gondolva utóbb, hogy már ez nem is valóság, hanem bizonyosan azon dajkamesék egyikében élünk, melyeket gyerek korunkban hallottunk. Vagy talán meg is haltunk mi Pancsovánál, s most masérozunk a magas menyország felé? . . .

Denique megint csak úgy lett, hogy lehetlen volt biz ez, de hát — muszáj volt!

¹⁵ Becskereken végre néhány napig pihentünk. Azalatt Budapestről kivonult a kormány, amiről azonban mi — értve általa a sereget — mit se tudtunk, még január derekán sem. A rossz híreket nem szokták a csapatok orrára kötni.

A Kiss Ernő elleni elkeseredés és a fenyegetőzés, hogy az ²⁰ első csatában lelövetik, általános volt, midőn Damjanics lón kinevezve fővezérnek.

Egy sík mezőn állottunk ki zászlóaljankint, midőn Kiss Ernő és Damjanics egymás mellett lovagolva kíséretökkel mindenik csapat előtt megjelentek, amaz elbucsuzva és ²⁵ Damjanicsot mint ezentuli parancsnokot bemutatva.

Ez a jelenet is egyike volt azoknak, melyek kitörülhetlen benyomást hagytak hátra magok után.

Ami Kiss Ernőt illeti, a forradalmi harc kezdetén perlaszi diadala népszerűvé tette, és ő valóban egyike volt a legneme- ³⁰ sebb alakoknak: igazi gavallér katona, minő az egykori osztrák hadseregben a tökéletesebb minták közé tartozott. Harcolt, mint jó hazafi hazája ügyeért, de minden ize aristokrata volt. Bátor, tüzes katona volt; a tamasováci ágyuzás alatt folyton a legveszélyesebb pontokon, a zászlóaljak előtt lovagolt, a ³⁵ fiatal csapatokat lelkesítő beszéddel bátorítva. — Talán neki voltak legszebb paripái, különösen egy szép sárgája emlékezetes maradt, melyen előttünk nyargalászott. Ő volt az egyedüli aristokrata a forradalomban; ő volt azon *egyetlen* ember, aki megengedte, hogy „excellenciázzák.” Erről egy ⁴⁰ adoma is maradt fenn. Egyszer, mikor már Debrecenben országos hadi főparancsnok s altábornagy volt, futár jöve

hozzá, kit sürgőssége miatt azonnal be kelle bocsájtani hozzá, noha a kormányzó elnöklete alatt valami tanácsban vett részt. A futár kissé megzavarodva is lehetett ennyi nagy ember láttára, s nem ismervén ki, melyik legyen Kiss Ernő, ⁵ Kossuthhoz fordult, ki olykor szintén közhonvédi ruhában volt; azt híven, hogy tán ő lesz Kiss Ernő, megszólította őt a szokásos „excellenciás” címmel. Kossuth mosolyogva fordult Kiss Ernőhöz, mondván: „ez önt illeti kétségkívül.”

Damjanicsot előbb már láttam valamelyik ágyuzás alkal-
¹⁰ mával; ha nem tévedek, Turia előtt volt. Akkor még csak őrnagy, s legénysége, többnyire pesti jurátusok előtt nagy katonai szigora miatt rozsz hirben állott. Bezzeg később imádták, — aminthogy már ez első jelenetnél én is fejembe vettem, hogy ez ember a világ legnagyobb katonája lehet. Az öltözet ¹⁵ sokat tesz a katonánál, s akkor ő nem diszben, csak vászonkitliben, ugyszólván pongyolában volt, gondolom, hogy mély megvetését fejezé ki a harc kisszerűsége, s előre látott sikertelensége fölött; mert akkor még — eléggé csodálatos! — osztrák tábornokok — Eder, Bechtold voltak vezéreink, akik ²⁰ a bécsi kamarillának engedelmeskedtek s szándékosan hátrányunkra intézték a hadműveleteket. Ő mindezt tudhatta, s azért viselte magát oly egykedvűen. Az ágyugolyóknak kitett domboldalon állott, szivarozva oly nyugalommal, aminőhöz hasonlót egész életemben nem láttam, nemcsak, de a minőre ²⁵ képesnek embert nem hittem! Maig is emlékszem e benyomásra, még gondolataimra is, melyek e jelenetnél agyamban támadtak.

A félelemnek kisebb fokai a nyugtalanság, az izgatottság. Lehet valaki elszánt, sőt vakmerő, de amidőn füle mögött ³⁰ puska golyó sivít el, vagy tőle nem messze ágyugolyó ütődik a földre, melynek iszonyu bűgását is hallja, akár egy szóval, vagy valamely mozdulattal legalább, ha csak egy félrenézéssel is kifejezi, hogy azon dolog iránt legalább is — nem közönyös. Némelyik valamely élcet mond, vagy egyet káromkodik. ³⁵ A másik szomszédját bátorítja, a harmadik előre akarna rohanni, a negyedik kissé remeg is, de azért kész az atakra, sőt épen azért szeretne mozogni, hogy ugy szólván érzéki félelmét elpalástolja. Volt egy társam, ki igen beteges, gyöngé alkotásu, hebegő egyén volt; s akit midőn közöttünk egy ⁴⁰ társunkat az ágyugolyó megölte, látható remegés fogta el, de azért erősen állította, hogy ő nem fél, s kész az ágyuk ellen

rohanni, de — ugymond — idegei gyöngék. Ez a kis S .
(tehetséges író) volt, aki később csakugyan kimutatta elszánt-
ságát, mert barátaim beszéltek, hogy egyszer egy ágyuüteg
elleni rohamban kitüntette magát.

⁵ Valóban sok ember, s ilyenek a szobai nevelésüek, nem is
épen a haláltól félnék, hanem a véres jelenetek, az iszonyuan
megcsonkitott hullák látása hat ehhez szokatlan idegeikre.

A nyugtalanság e különféleképen nyilatkozó jeleit szem-
lélgetve, magammal mintegy megelégedve valék, midőn a
¹⁰ szoborként oldalvást ácsorgó Damjanicsra pillanték, kiről
aztán sokáig nem birtam szemeimet levonni. És minél tovább
néztem, annál megfejthetlenebb lélektani rejtélynek tetszett
előttem magatartása, és egyszersmind az önmagammali
megelégedés is kezdett csöndes elszomorodásba átváltozni.

¹⁵ Kezdt előttem világos lenni, minők lehettek azon rendkívüli
lények, kik a görögöknek mintául szolgálhattak arra, hogy
képzeletükben a hadisten eszményét megalkossák. Kétség-
kívül azon érzet ösztönözte erre őket, melyet olyan emberek
látása szült bennök, kiknek lelki nagysága az ő emberi közön-

²⁰ séges mértéküket meghaladta. Az a nyugalom, melyet óra-
hosszant bámultam e rendkívüli hős lényén, csakugyan ember-
fölöttinek tetszett előttem. Ha babonás tudtam volna lenni,
azt hittem volna, hogy biztos titka van, melynélfogva tudja,
hogy semmi baj nem környékezi. Vizsgáltam arcát, s azon a
²⁵ belső nyugtalanság vagy aggodalomnak még árnyékát se
láttam. Egész mozgása abból állt, hogy időnkint szivarát
szájához emelte, vagy hamuját leverte. Bármi zaj támadt
körülte, még csak fejét se billenté. S mindez oly önkéntesnek,
olyannyira természetesnek tünt föl, mintha ő maga sem találna
³⁰ abban semmi különöset, hogy hasonló körülmények között
ily hidegvért tanusit.

Ha valakire ujj közzül kiszorított ártatlan cseresznyemag-
gal lődöznek, noha tudja, hogy az már csak nem veszélyes,
de legalább szemeivel hunyorgat; — Damjanicsnak még
³⁵ szempilláit sem izgatták a süvöltő golyók, olyan lassukat
pillongatott, mintha midőn ebéd utáni csibuk mellett el akar
az ember „szundítani”.

Képzeltető a csapatok lelkesedése, midőn e nagyszerű
egyéniség, kit akkor már a harci hír s dicsőség szárnyaira
⁴⁰ emelt, tábornoki diszegyenruhájában, előttünk megjelent.
Nagy hatást szoktak tulajdonítani egy harci riadónak, dalnak,

indulónak, vagy lelkes kiáltványnak. Én is tudtam lelkesedni a Marseillais-en, Rákóczy indulón, de azt mondhatom, hogy Damjanics alakja épen oly buzdító, a vakmerőségig bátorító volt, mint akár a Marseillaise, vagy a Rákóczy induló. Hazám-
5 ban sok daliás alakot láthatni, de oly imposant, hősies alakot, mint Damjanics, soha nem láttam.

Ha olykor a 49-iki katasztrófa okai fölött elmélkedem, eszembe jut a közmondás, mely szerint a szegénynek szerencséje is szegény. Elismerem, hogy sok bajnak a magunk
10 hibáiban rejlik a magva, de hogy — egyáltalán nincs szerencsénk, hogy a nemzetek közt mi vagyunk a sors legmostohább gyermekei, kiket a sors is legátalkodottabbul üldöz, annak egyik szomorú tanúsága ama szerencsétlen eset is, mely Damjanicsot képtelenné tette a fővezérséget átvenni a leg-
15 válságosabb napokban. Mert az bizonyos s szent, hogy ő volt az egyetlen magyar tábornok, ki Görgeit ellensúlyozhatta volna. Ha csatában esik el vagy sebesül meg, ezt nem nevezném ily szerencsétlen sorsszeszélynek, de hogy a dicső vezért egy sétakocsizás közben előforduló közönséges nemű baj
20 fossa meg a magyar nemzet megszabadításának dicső föladatatól, ez csakugyan az irigy sors gonosz játékának nevezhető.

Ily vezér élén el voltunk telve jó reménységgel, s azt hívők, hogy már most minden órán fölkerelkedünk majd a rácok ellen, a pancsovai csorbát kifenni. De mily nagy volt bámúlásunk, midőn a Pacsován kívül már egészen meghódított
25 bántást egészen föl kelle adnunk, s Aradig vonulni vissza! Természetesen, ez a „móri” és nem a pancsovai csatának volt következménye!

És most hamarjában még egy kis példát arra, milyen volt
30 az a „strapác,” melyet akkorában kelle szenvednünk a hazáért.

Mikor Becskerekéről kivonultunk, már akkorra meglágyult az idő, és most meg már épen az volt a nagy baj. A bánási agyag egy valóságos limbussá vált. Itt-amott térdig süppedt
35 bele az ember, s ha pajtása kirántotta onnan, akkor meg az merült beléje. Képzhetni már most ily területen a menet iszonyu nehézségeit. És mégis három napon át, kora reggeltől késő éjig folyton marsoltunk! Harmadnap egy jókora mező-
városba értünk, (ha jól emlékszem Haczfeldre) és itt az a
40 rendkívüli szerencse volt bennünket érendő, hogy földél alá jutottunk, illetőleg házakba szállásoltattunk el. Ah, gondolók

magunkban, hogy fogunk itt végre aludni! mert notabene, itt egy némelyikünk, al- és főtisztek kivétel nélkül, ágyba feketett, ami e táborozásban a legnagyobb ritkaságok közé tartozott.

⁵ Azon biztos hiszemben, hogy reggeli hatig alhatunk, nem is siettem lefeküdni, hanem fölséges gulyáshust főzvé, mert egy kis borunk is akadt, egész 11-ig elbeszélgettük az időt.

Akkor aztán végre lefeküdtünk, és mélységes álomba merültünk.

¹⁰ De bezzeg! az már meg volt írva a sors könyvében, hogy soha egy nyugodt éjjelünk ne legyen.

Éjfélkor verik a riadót ablakunk alatt, hogy csak ugy recseg. Paczolay barátom régi cs. k. katona létére, kiszökik előbb, de én ugy aludtam mint a darab fa. Tulajdonképen nem lett

¹⁵ volna szabad levetközni, de már mi egyszer valódi filiszter módra szeretünk volna aludni és — levetközve feküdtünk le.

Paczolay barátomban meg volt annyi kollegiálitás, hogy miután egyik bakancsát és fél nadrágszárát fölrántania és engemet már így megelőznie sikerült, jól megrázott, épen

²⁰ mikor a riadó az ablak alatt jajveszékelt. Én kinyitottam szemeimet, de meg csak bezártam és rögtön elaludtam. Paczolay ujabban jól megrázott, és ekkor fölébredve, behuny szemmel elkezdtem gondolkozni. Azon okoskodtam tudniillik, ha valjon szinleges-e a riadó, — minőt a vezérek a végből

²⁵ szoktak veretni, hogy megkisértsék, ki tud-e gyorsan rukkolni a legénység? — vagy valóságos, tudniillik: hogy az ellenség csakugyan megtámadott? Ez utóbbi esetben, gondolám, fekve maradok, míg az ellenség betör, egy óra beletelhetik, addig is alszom, aztán ám nyársaljanak föl. Oly annyira

³⁰ leirhatlan kél lett volna tovább pihenni, hogy szivesen aludtam volna el örökre. . De hátha csak szinleges a riadó? akkor mint késedelmet föbe lőnek, s mint rosz hazafi végzem be életpályámat. . Mit fognak majd erre gondolni barátaim — az összes irodalom, mellyel már szives barátságba

³⁵ eredtem első irodalmi föllépésemmel, s kiknek jó véleményénél magasabb földi kincset nem ismertem? E gondolat győzött és idejében kirukkoltam.

Aztán csak vártuk, hogy hát hol az ellenség, s mikor szólal meg az ágyu? De még csak egy árva puska lövést se hallot-

⁴⁰ tunk. Tehát a riadó csak kísérlet volt. Ennélfogva reméltük, hogy ha senki sem háborgat bennünket, majd megdicsérnek

a gyors kirukkolásért, és szépen hazamegyünk, hisz még öt-hat órát pihenhattünk volna.

Az idő megint keményre fordult, erősen fagyott, s mindössze abban a kegyelemben részesültünk, hogy tüzet rakni meg lett engedve. E mellett huzzuk ki az éjszakát, s virradóra megint tovább indultunk.

Hasztalan mondtuk, hogy nem lehet. Muszáj volt!

Ezentul nem találtam többé semmi bámulatosat abban, amit a spártaiak keménységéről tanultam, és e borzasztó 10 menetekben sokszor gondoltam arra, hogy általában sokkal több dolog lehető, mint amit a szobazug életű regényolvasók elhinni képesek. Pedig azokat Dumas apó ugyancsak sok mindenféle megemésztésére szoktatta!

A FEGYVERLETÉTEL ALATT S UTÁN

15 Facséten ért bennünket a szörnyü nap, melyen megtudtuk hivatalosan, hogy mindennek vége van.

K-s P-1 vadászszázados barátommal voltunk együtt, mint betegek, házba szállásolva, míg a 15—20 ezernyi sereg utcán, udvaron, gyöpnön a legnagyobb rendtelenségben táborzott.

20 Egy reggel belép K. barátom szolgája, egy eredeti vén huszár, azzal, hogy az utcán hirdetik a hadseregparancsot, melyszert: mehet mindenki, amerre tetszik. Görgei megadta magát „auf Gnade oder Ungnade”. Bem és Guyon mennek Erdélybe, Vécsey és még egy tábornok (kinek nevében nem vagyok 25 bizonyos) mennek az orosz elébe — fegyvert lerakni. Szabad a választás minden egyes katonának arra nézve, hogy kivel tartson.

Igaz, hogy pár nap óta már csupa leverő hírekkel voltunk eltelve, de e gyászhir, már az ő egész bizonyosságában, 30 leirhatlan hatású volt ránk nézve. Többé kétségnek s reménynek helye nem volt: Magyarország elesett!

Kimentünk az utcára, ahol mozogni alig lehetett a nagy tolongásban, általános volt a zavar, a rendtelenség, a taktikai, fegyelmi fölbomlás. Tüzér, gyalog, lovas, szekeres, podgyász- 35 szekér, közember, tiszt, polgári hivatalnok, mint elkevert kártya, összevissza és sűrűen, egymás hátán, arcukon a kétségbeeséssel.

K. barátom egy iszonyut káromkodott, hogy ha már vége van, legalább ily csuf vége ne lett volna a dolognak!

Hogy merre tartunk, az iránt, nekünk kettőnknek határozunk is fölösleges volt. Tudtuk, hogy Bem és Guyon Törökországba igyekeznek. Igen fiatalok voltunk, epedők a kaland és nem köznapi pálya iránt, azonkívül részemről kivételesen⁵ terheltnek éreztem magam, mert azt nem tudhattam hogy Haynau az irodalmi vétségek iránt oly souverain megvetést tanusítand, miszerint nem fogja üldözni az e téren izgatókat. Minden ok amellet szolt, hogy a török földre menekülőkkal menjek, de egy súlyosabb ok, a betegség, e vágyat mindkettőnk¹⁰nél fölbillentette.

Egy kereszt-utca képezte a választó utat. Fájdalmas lemondással fordítottuk szekerünket a megadás irányában menők felé.

Aki egy ilyen föloszló, magát megadó sereg rendetlen vonulását nem látta, az bármi iszonyuságokat ért légyen meg,¹⁵ de a legborzasztóbbat még sem látta.

A legvérengzőbb csatázás ehhez képest valóságos lakodalom. A legbőszebb emberi indulat, a harcdüh sok rettentő jelenetet képes előidézni, de a legszörnyűbb alaku rém végre²⁰ is a — kétségbeesés. Ezt és pedig minden egyesnek a haza és önsorsa fölötti fájdalma kettős alakjában látni ezernyi arcon, ezernyi tényben — egy részlet a pokolból, mely az elkárhottóság szörnyűségeit tünteti föl.

Alig van visszataszítóbb valami, mint a katona — fegyvel²⁵em nélkül, ami még egy négy-öt tagból álló rablóbandából sem hiányzik. Rendesen ami rosz van egy csapatban, ilyenkor az kerül felül, valamint a sár a tóban, ha felzavarják. A jó indulatuakat a legmélyebb levertség fogja el, a rabló és házsártos hajlamuak pedig garázdálkodnak.

Nem akarva szemlélni e rut látványt, sipkámat jól szememre huzva ültem fogatunkban, midőn oldalvást egy, ez általános egykedvűségben szokatlanul erélyes hangra lettem figyel³⁰messé. Kiváncsi voltam, ki lehet az a vakmerő, illetőleg az a derék tiszt, aki még itt parancsolni mer? Egy teljes szókés³⁵szakállu, sovány, igénytelen természetű emberke, fehér vászonkitliben, tajtékozó dühvel parancsolja a katonáknak, hogy forduljanak vissza, különben sem mehetnek magukat megadni, mert ő a hidat a város végén lerontotta. (A folyam nevére nem emlékszem.) A vakmerőség, még itt, ez általános neki⁴⁰ vadulásban, elbusulásban parancsolni akarni — örültségnek tetszett a katonák előtt, és azok nagy része nem is hederítve

rá, folytatta utját. De azért mind ennek dacára a kis emberke nem tágitott. Semmi tisztí jelvény nem volt viseltes vászon kitlijén, s azt se lehet tudni, miféle rangu? Egy huszár elé állott, s azt épen nem akarta előre bocsájtani. Ez lován⁵ ülve csak bámult, valószínűleg azon, ki és mi lehet ez ember, talán az esze ment el? Arcán látható volt a tünődés, hogy valjon mit tegyen ő e kis berzenkedővel? De a kis erélyes ember egyszer csak dühösen lekapja, vagy inkább leszakítja a huszár oldaláról a kardot — maig sem fejthetem meg, hogy történhetett ez? — és két kézre kapva azt, tokostól a huszár fejéhez vágja, úgy hogy azt a vér elborítja, és csak lefordul a lóról. A tiszt háta mögött azonban vagy két három fő és törzstiszt állott, tiszteletteljes tartásban, és ezek után itélve, a tömeg kezdte gyanítani, hogy ez valami magas rangu parancsnok lehet, és már-már úgy látszott, hogy engedelmeskedni akar.

¹⁵ Én azelőtt nem láttam Guyont, de ekkor egyszerre arra fakadtam, hogy ez nem lehet más, mint Guyon, a branyiszközi győző. És csakugyan ő volt. A magyar tábornokok közt, kiket ismertem, eddig csak Damjanics volt különös bálványom,²⁰ de e pillanatban Guyont is annyira megszerettem, hogy valószínűsítő tőrurásként nyilalt szívembe a gondolat, miért vagyok beteg, miért nem mehetek e dicső emberrel?

Engedelme ugyan szükség nem volt, mert a csapatok nagy része, az ő tilalmát mibe sem véve, vonult maga utján,²⁵ magával sodorva még azt is, aki tán vissza akart fordulni; de csak azért, hogy kifejezhessem irányában érzett rendkívüli tiszteletemet, s hogy általan csak beszélhessek ez isteni katonával, leszálltam kocsimról és a tömegben átfuródva, hozzá hatoltam. Elmondtam neki, hogy rám nézve sokkal³⁰ veszélyesebb a megadás, mint vele menekülni, és én különben is végtelenül ohajtanék tovább küzdeni, de csak alkalmatlan teher lennék, mert beteg vagyok, azért kérem, engedje, hogy én a menekülőkkel menjek. Nem akart sehogy se bocsájtani, ami rám nézve kitüntetés volt, és csak még jobban fájt, hogy³⁵ nem mehetek vele, tán ki a hazából, hol rám nézve pálya nem, legfőlebb börtön, tán még rosszabb vár. Néhány lépésnyire mentünk együtt, mialatt dühösen egyre szidta Görgreit, áruló g-rnek nevezte, s nagyon jól emlékszem, hogy tört magyarsággal, mint aki csak betanulja a mondatokat, kétszer is ismételte, „aki jó magyar, velem gyön *Árgyélba*”⁴⁰ (Erdélybe).

A vér arcomba szökött, szégyen és fájdalom marcangolták szívemet. Talán nem is hiszi, gondolám, hogy komoly beteg vagyok, mert oly botrányosan ép fiatal ember voltam akkorában, hogy hacsak nem haldokoltam, meg nem látszott rajtam ⁵ a baj.

Elgondoltam, hogy még magyar születésű tábornokaink lerakják a fegyvert, azalatt ez idegen származású egyén ily vakbuzgó hősiességet, lelkesedést fejt ki hazám ügye mellett. Talán ha mind így gondolkoznak, mondhatjuk ma, Arad nem ¹⁰ válik oly gyászos emlékezetűvé.

Kisérétében egy ismerős törzstisztnek elmondám, hogy az ut, melyre ők most valószínűleg indulnak, még gyermekkori ábrándjaim közé is tartozik, de lóra ülni, gyalogolni egyaránt képtelen vagyok. Midőn aztán rólam ajánlólag szólott a tábor- ¹⁵ noknak, végre ez elbocsájtott.

Az ut, melyet aztán a főloszló, rendetlen csapatban tettünk, a pusztulás, kétségbeesés gyászos képe volt.

Lehettünk mintegy tizenötezeren. A Maros-vizén hid nélkül, csak úgy a viznek neki usztatva, keltünk át. A soborsini vadregényes hegyek közt járt-ut nélkül, keskeny nyílásokon át, végtelen hosszú vonalban, iszonyu meredékeken föl és le iszonyu tolongásban, hol a tovább hatolhatást karddal kézben kelle kiküzdeni, ezernyi vész és baj közt hatoltunk át. Az ágyuk — amelyeket még tüzeink megmenteni akartak ²⁵ — nagyobb részt e meredélyeken fönnakadva a szörnyű mélységbe hengerítették alá. A lőporszekereket a neki keserült légénység vad szeszélyből, kétségbeesésből fölgyjuttatta, s találkoztunk éktelenül feketére égett arcokkal, melyek lovaikon tova nyargalva, úgy néztek ki, mintha a megnyílt ³⁰ pókolból az ördögök a földre szabadultak volna. Közelebbtávolabb folyton dörgött az ágyu. Itt jön a muszka utánunk! Amott közeleg negyvenezer móc! Emitt jönnek az osztrákok! Hangzott egyre a rémületes hir. Eleség kiosztás már több nap óta nem történt. A meredek hegy-oldalokból iszonyu ³⁵ recsegéssel hömpölygött alá egy-egy ott legelészett bika vagy ökör, melyet legényeink lelöttek, s aztán kiki vágott magának belőle egy jó darabot.

A lakosság minden faluból kivonult előlünk. Butyinon keresztül menve, a tisztartó lakása előtt rajzott a honvédség. ⁴⁰ Tiszti szolgálóinkat beküldtük oda, hogy hozzanak valamit nekünk is.

Az egyik egy pint pálinkát hozott; mint mondá, a pincében bokáig járt a borban. Eltette a kocsi ülése alá.

Innen tul sokfelé elágazott az ut, s amint beesteledett, egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy — egyes-
5 egyedül vagyunk. Egy erdőbe érve, — igyunk egyet Jani bajtárs, mondá K. százados barátom — hisz ugy is fölakasz-
tanak bennünket! Ez volt a rendes jelszó, minden ivásunk előtt, még Aradon csak nagyokat kacagva rá, de már most szinte komolyan vehettük.

10 — No hát próbáljuk! mondám neki — és ő rákezdé. Pali barátom jót huz a pintes butykosból, de arra aztán iszonyu fuldoklás következett, hogy azt hittem, azonnal kiadja lelkét. A pintes üvegben jóféle borszesz (spiritus) volt, és barátomnak, ki különben is régi torokbajban szenvedett, képzelheti
15 kinlódását!

Amint az erdőből kiértünk, egy fiatal kanászlegény megszólít bennünket, ami már annálfogva is nagy meglepetés volt, mert magyarul szólt, s e vidéken tiszta oláhok laktak.

— Pajtásim, mondá, csak forduljatok vissza. Ebben a
20 faluban az oláhok föl vannak fegyverezve, magam láttam, mint öltek meg négy menekülő honvédet. Én ez álöltözetben menekültem, különben N. N. főhadnagy vagyok.

Föl akart ülni kocsinkra, de mi nem fordultunk vissza, ő meg nem akart visszatérni az oláhok közé, s így elváltunk.

25 Egy kétcsövü vadászfegyver, egy pisztoly s két kard volt összes fegyverünk. Szerencsére nem lett rá szükség, mert a falu alatt nagy örömlünkre egy csapat huszár — még pedig, ami ekkor ritkaság volt — rendesen sorakozva jött utánunk, s mikorra kiértünk a faluból, egyszerre olyan világos lett,
30 mintha a nap lett volna kelőben. Valami ház vagy kazal kigyuladt, s égett magasan nyelvelő lángokban.

Borosjenőbe érve, az igen tágas főtéren megállottunk, várván a történendőket. Orosz altisztek s közbemberek jöttek-
mentek mellettünk, ránk se hederítve. Oldalvást egy osztály
35 katonaság volt fölállítva. Onnan magunkhoz intettünk egy közlegényt. Nagy tisztelettel közeledett, sapkáját levette, s várta, mit akarunk vele. Megkináltuk a spiritussal. Nagy alázattal emelte torkához, s midőn látjuk, hogy csak ugy önti magába, tartottunk tőle, hogy ebből még baj lehet.
40 Megihatott vagy fél verdungot. Azután kéjtől sugárzó arccal, hosszukat nyelve néma játékkal adta tudtunkra, hogy mily

igen jól esett neki. Hálálkodásában majd a földig borult. Odaintettünk többeket közülök, s megittattuk velük az egész pintes üveg borszeszt.

Az alatt orosz és honvédtisztek jöttek hozzánk, s az előbbiek⁵ úgy üdvözöltek bennünket, mintha tisztvársaik lettünk volna. Átellenben volt valami Bromilovics nevű orosz tábornok, ehhez vezettek be, aki nagy nyájjassággal fogadott, s ugyanazon házban az udvarra nyíló szobát mutatták ki kettőnknek szállásul.

¹⁰ Itt aztán csodálatosnál csodálatosabb híreket hallottunk. Hogy Paskievics utján a cárral értekezések folynak, hogy egyik fia lesz magyar király, a két sereg egyesül és meghódítja a világot stb. Négy napig együtt mulattunk az orosz tisztekkel, akik öleltek, csókoltak bennünket, magasztalva vitézségünket,¹⁵ szidva az osztrák hadsereget.

De negyed napra megjött a válasz a cártól.

Bromilovics tábornok udvarára, délután 4—5 órára össze lett hívva az összes honvédtisztikar — fegyverletételre, mert addig kardjainkat megtarthattuk. Ez egy feledhetlenül²⁰ szomorú jelenet volt! Az udvaron jókora petrence nagyságú halom emelkedett lerakott kardjainkból.

Másnap körbe vett az egész orosz tábor bennünket, s Szöllösön pillantottuk meg először az osztrák csapatokat! Sokan azonnal neki váltottak Várad felé, nem akarva magukat²⁵ megadni. De mi haszna! Előbb-utóbb csak az lett a vége.

Világosra már két oldalt osztrák lovasság kísért bennünket. Ezek kárörvendő, kevély arcaikból semmi jót sem lehet olvasni.

³⁰ Az összes honvéd tisztikar meg lett hívva a világosi kastélyba vacsorára.

Itt javába ettünk, ittunk, találgatva az eshetőségeket. Egyszerre baljós csönd állott be. Az a hír ment szájról-szájra, hogy Aradon Ormai Norbert vadászredest fölakasztották.

³⁵ Valami Orbán Petőt is kivittek már az akasztófa alá, de ott kegyelmet kapott. Ennek csak az a vétke volt, hogy egy étlap nagyságú heti lapot szerkesztett, amely persze, hogy csak nem lehetett osztrák érzelmű ebben a lelkes városban. No gondoltam magamban, ha Orbán Petővel ezt tették, akkor⁴⁰ engem bizonyosan kerékbe törnek.

Másnap Aradra kísértettünk, ahol azt a juxot tették velünk,

hogy a téren az ágyuk torka előtt felállítottak bennünket, melyek oldalánál kanóccal álltak a tűzerek.

Egy órai ácsorgásunk után előlépett egy törzstiszt, s kijelentvén, hogy már most mindnyájan „österreicherek”⁵ vagyunk, föleskettek bennünket. — Aztán a fehér köroszt vendéglőbe tömtek bennünket, egy összelődözött, teljesen üres, butortalan házba, ahol egy szobába huszan is voltunk, csaknem egymás hátán, mint a sóshal.

Itt untalan megjelent egy tiszt erős fődözettel, kezében¹⁰ névlajstrommal. Akinek nevét emlité, azt magával vitte a várba — azoktól úgy bucsuztunk el, mint akik tán holnap függni fognak. Én, két író barátommal mindig vártuk, hogy minket is el fognak vinni, de ez nem történt. Különben aki beteg volt, az jelenté magát, és az orvos megvizsgálván, ha¹⁵ súlyos betegnek találta, kórházba küldetett. De e szerencsében vajmi kevesen részesültek. Én azonban ez úton megszabadultam. Az orvos igen súlyosnak találta bajomat, s én a kórházba kerültem.

Innen még betegen, Fehérmegyébe menekülve, Berényi²⁰ (később drámaíró) barátommal egy erdei lakban huztuk meg magunkat, hova egy pár lapot is hozattunk hetenkint, s olvastuk bennök a rémhireket. Épen fölgyógyultam, midőn Haynau azon parancsára, hogy a magát nem jelentő honvéd-tisztekkel mint szökevényekkel fog elbánni — jobbnak láttuk²⁵ jelentkezni, s besoroztattunk -- cs. k. közlegényeknek.

„Hadd érezzék ez átkozott kölykök az *egyenlőséget!*” mondák gunyosan az osztrák urak.

Hanem azért itt is teljesült a közmondás: „az ur pokolban is ur.” Egy pár mágnás honvédünkre nézve inkább csak³⁰ nagy uri jux volt az egész.

Ez volt a honvéd mozgalom harmadik s utolsó periodusa.

PEST ÉGÉSE 1849-BEN

Az alvidéki táborból a dicsteljes felső táborba ohajtva osz-³⁵tatni, május elején Pestre tétettem át, egyelőre a térparancsnokságnál alkalmaztatva, de mindjárt az első napokban egy makacs betegség által meglepetve, mely egész azon év végéig gyötört, s megakadályozza abban, hogy a cselekvő szolgálatban tovább részt vegyek.

Vágyam az volt, hogy a nagyszerűbb feladattal küzdő, rendes nagy csatákat vivő Görgey vagy Klapka-féle hadtestbe és itt különösen oly zászlóaljba osztassam, melyben valamely régebb, íróféle barátommal együtt lehessek, s e vágyam a leg-⁵ szebb értelemben teljesült is volna, ha érintettem betegségem közbe nem jön, mert amint egyszer a kerepesi úton a Rókus körül elhelyezett térparancsnoki irodában ülök felkötött állal, váratlan belép Petőfi, ki már ekkor őrnagy volt, s mint átutazó, szabályszerűleg jelentvén magát, fölismert s barát-¹⁰ ságosan üdvözölt. Együtt mentünk reggelizni, mialatt elmondá, hogy ő a munkácsi várba óhajtana kineveztetni parancsnok- nak. Már ekkor hire szárnyalt, hogy az oroszok betörnek. No én ugyan, mondám, a felső táborba szeretnék osztatni, de önnel, nem bánom elmegyek Munkácsba is, aztán majd ott¹⁵ valami nagyszerűt viszünk végbe. Azt hívém, hogy néhány nap mulva meggyógyulok, de bizony néhány nap mulva épen- séggel ágyba kelle fekünnöm, s mint lábbadó hátráltam ki később Pestből, Szegedből, mint súlyos beteg capituláltam Borosjenón, s mikor felépültem december végén besoroztat-²⁰ tam egy osztrák-cseh ezredbe.

Mivel már épen Petőfiről emlékeztem, kiről épen azok irogattak jellemrajzokat, életrajzokat, élettörténetet, kik soha nem is látták, talán nem lesz érdektelen megjegyez-²⁵ nem pedig, ő volt azon korszak legrepublikánusabb jellemű egyénisége; aki untalan mintegy példát akart adni arra, milyen- nek kell lenni a valódi republikánus jellemnek. Ő már az volt 1848 előtt, mikor még republikánus pártnak hire sem volt, ő valósággal annak született. Ő volt a legszélsőbb ellen-³⁰ téte azon szellemnek, mely a jelenlegi ivadék sajátja, és a gondviselés szeretetteljes áldásának tekinthetni, hogy meg- kimélte őt élni egy oly korszakban, mely őt bizonytal- an meghasonlás, örület örvényébe sodorta volna. Nekem ugy tetszik, hogy ő még azon kor uralkodó erényeinek is, az őszinte-³⁵ ség s egyenességnek, tulságos mérvét képviselte. A csuszás- mászásnak, képmutatásnak nagyobb ellensége nem volt nálánál, s az ellenkező tulajdonok iránti nagyrabecsülését minden kínálkozó alkalommal szerette kitüntetni. Szerencsé- jére oly időben élt, amidőn ez legalább is lehetséges volt,⁴⁰ anélkül, hogy mint ez ma történnék, okvetlen örülnek tartas- sák, végre valósággal meg is örüljön. Akit nem olyan jelleműnek

ismert, mint ön maga volt, annak őt megközelíteni, barátságára szert tenni, teljes lehetlenség volt, lett légyen bár gróf vagy herceg, sőt ekkor sokkal kevésbé! Szegény emberekkel, kiket igen becsületeseknek ismert föl, ha oly sorsuak voltak⁵ is, kikkel ma hason állásu egyénnek botrány volna társalogni, benső baráti viszonyt kötött, míg ellenben befolyásos előkelő egyéneket, kik neki árthattak, de akik nem rokonelvűek és erkölcsűek voltak, minden hizelgésük dacára elutasított köréből. Szerintem oly eszményi tökélye volt ő egy republikánus embernek, aminő csak Márius korának keretébe illett volna be, s még 1849-ben is valódi erkölcsi anachronizmus gyanánt rítt ki a kor szelleméből.

Már 1848 nyarán — azt hiszem szándékosan kikeresett — kopott attilában járt, holott már ekkor lett volna módja akár¹⁵ eleganciával öltözni. Nyakravaló nélkül is nem csupán azért járt, mert ezt így szokta, s ez mintegy emelte arca természetes költőiségét, s mert mint némelyek egyedüli okul vetik, ekként szokatlanul nagy Ádám almája kitünt, hanem ebben ő egyszerűságnak is akart kifejezést adni. Akik őt valami illetően aprólékos különöséért hóborttal vádolják, azok nem fogják föl őt jól, mert minden ilyes eredetiségének megvolt a maga erkölcsi vagy politikai okszerűsége.

Mikor tehát 49-ben vele mint őrnaggyal találkoztam,²⁵ pléhgalléros attilája szintén föltünően kopott s aranygallérja is oly keskeny, oly szintelen volt, mintha azt akarta volna tudtul adni, hogy ő arra nem sokat ad, s tán elve ellen is van, hogy az aranyból készült.

Az uri utcai híres „forradalmi csarnok” kávéházba a „köz-³⁰ vélemény asztalához” telepedve, kérdé, hogy hát *Károly barátja* hol van? Ez a Károly ott főpincér volt hosszú időn át, maig élő ember, egy Sebestyén utcai kis söröde tulajdonossa. Kevés beszédű, komoly ember, kit Petőfi s az ifjuság is ritka becsületeségeért nagyon szeretett. Mondá a kávé, hogy³⁵ Károly nincs már nála. „Sajnálom igazán, — mondá — hogy kezet nem szoríthatok vele, mert *imádtam* ezt az embert”. Emlékszem, hogy noha jóval fiatalabb Petőfinél, magamban szinte megbotránkoztam az egyenlőség s testvériség illetően gyakorlati hü alkalmazása fölött.

⁴⁰ Alig néhány napot töltve Pesten, még mint fennjáró, egy bot segítségével a Poplan sörházba mentem a Sebestyén-

utcába. Egy sereg városi polgár vett körül, kegyelettel nézgetve ujdonat honvédtiszti attilámat, panaszkodva az átélt Windischgrätzi korszak szenvedései felül, midőn közelben —
— esti 6 óra tájon — az első bomba robbant szét, iszonyatos
5 dőrejjel, valamelyik ház tetején vagy udvarán. Már néhány napja az a sejtalem nyugtalanítá a várost, hogy a város bombáztatni és porrá égettetni fog. Az ostromló sereg fővezérelte tudtul adatá Hentzinek, hogy a pesti oldalról egy puska sem fog elsüttetni, tehát kimélje a várost. De Hentzi osztrák
10 vezér volt s ezzel ugy hiszem, mindent elmondtam, legalább a magyar közönség előtt.

A békés sörözők rémülve ugráltak föl az asztaloktól, s amint néhány perc mulva egy másik bomba — de ez már jó távol, valahol a lánchid körül — esett a városba, az egész
15 korcsma kiürült. Csak néhány fiatal ismerősöm ült még mellettem, szeméremből, de már ezek is erősen sürgettek a távozásra. Az ablak alatt a futók robogása hallatszott, kik egymást tiporták le ijedtök- és siettökben, olyatén zajkeverék, mint midőn valamely megriadt nyáj robog el egy szűk utcán,
20 nyöszörögve, dübörögve, egymás hátára ugrálva.

Sok város lakosságát megismertem a forradalomban, így a többek közt Fehérvárt, melynek csekély népessége botokkal fegyverkezve, egy egész rendes zászlóaljt lefegyverzett, midőn Jellasich a város mellett táborzott. Szegedet, hol a vivott
25 csatában a város lakossága is vitézül részt vett. És különösen Aradot, melyet alig két hónappal előbb tanultam ismerni, s melynek lakossága szitokkal vegyes élcekkal fogadta Blomberg golyóit, s olyannyira megszokta, hogy az ágyugolyó már mintegy rendes fűszerévé vált napi életüknek. Mondom amerre
30 csak jártam, mindenütt bátor népet találtam, annál meglepőbb volt tapasztalnom a főváros lakosságának nagy ijedtségét.

Tulajdonképen már meglehetősen üres volt a város a bombázás előtt is, a jobb móduak kiköltöztek belőle. Ez még érthető, sőt az is, hogy a lakosság igyekezett kivonulni a
35 védhetlen égő városból. De e percben csak laikus elme is elgondolhatta, miszerint a veszély nem oly közeli, hogy épen futni kellene azonnal, lobogó hajjal, remegő inakkal, kézzöld ábrázattal. A vendégek nagy része nem fizetett, a vendéglős maga nem győzvéen számolni.

40 Különben az elmúlt évből is eszembe jutott egy kis jelenet, mely némi komikus színezettel birt. A Károlykaszárnyában

cs. k. katonák és honvéd ujjoncok véresen összeverekedtek. A kapuk bezárattak, s az ablakon ki sortüzet adtak a népre. A császári katonák, tudtommal azonban áldozat nem esett. A kaszárnya előtti tömeg azonban oly dühös futásnak eredt,⁵ hogy valószínűleg néhány embert agyon szoritott, vagy tiport. E tömegtől sodortatva, csak a zsidó utca sarkán voltam képes megállapodni. Egy pár óra múlva kirukkolt a fegyveres polgárőrség s zárt csapatban közelített az uri utcán a zsidó utca felé. Amint az uri és zsidó utca elejéhez¹⁰ ért a csapat, hol már a serviták kertje nem képez bástyát a kaszárnya emeleteiből érkező golyónak, a vitéz őrség egyre lassítá lépteit, s önkéntelen megállapodott, mialatt egy fegyveres polgár katoná szorongó kedélyállapotának következő szavakban ada kifejezést: „Na, jettz nur langsam, jettz száma¹⁵ schon nahet.”

Jó magyar, sőt forradalmi érzelmű volt a város lakossága, de egyáltalán nem harcias szellemű, az kétségtelen. Barrikádokat ez ugyan nem fog építeni, hacsak idővel egészen el nem magyarosodik.

²⁰ Egyedül maradv a sörödében, fizettem s távoztam. Az alatt este lón, a város több helyen égett s egészen kiürült. Kiballagtam a városligetbe, onnan nézve a borzasztó látvány nagyszerűségét.

A városliget egész tábor volt, földönfutó nép tábora, melynek²⁵ dühét, átkozódását Hentzi barbarizmusa ellen leírni homéri toll volna képes talán. A város egy lángtengerré vált, mindenki, aki Pestben valamely házat vagy butoros lakást birt, égett embernek tartá magát.

Mindenkinek szeme a budai várra volt szegezve, honnan³⁰ szabályszerű időközönként párosával szállt fel a magasba két-két bomba alatt égő kanóccal, melyek futásukat jelölték. Ugy tetszettek, mint egy pár hulló csillag, mely eleinte egyenest fölfelé száll, azután ismét hasonló tempóban lefelé,³⁵ vala Hentzi munkájának, mint Moszkvában első Napoleon alatt az oroszoknak, midőn fölváltva mind a négy oldalról föltámadt a szél, akkor Pesten nem marad egy kunyhó sem épen. De szerencsénkre a szél nem volt erős és másnap reggel⁴⁰ megvigasztalódtunk, hogy aránylag nem esett annyi kár, mint talán Hentzi óhajtotta volna.

Az éjt a hatvani- és magyar-utca sarkán levő K- féle ház-

ban töltöttem, hová a város részéről szállásolva voltam. A bombázás éjjel tájban megszűnt s másnap a város ismét népe-sülni kezdett.

Ez esemény után Görgei nagyobb eréllyel fogott az ostrom-
5 hoz. A gellért-hegyen s a krisztinavárosi oldalon a 24 fontos ütegek sortüze csaknem szakadatlanul rombolta a falakat és négy-öt illetén nagy ágyu, egyszerre elsütve, oly rémületes dörejt okozott, hogy még a kerepesi ut végén is ajtót, ablakot úgy megrázott, mintha egy ostromló tömeg döntögette volna.
10 Végre május 21-ének reggelén a K.-ház két szál lakosa, egy vén szakácsné s egy házmester, azon örömhírrel rohantak be hozzám, ki már akkor ágyban fekvő beteg voltam, hogy a vár be van véve. Köpenyt öltve magamra, egy bérkocsiban kivettem magamat a dunapartra. Még javában szólt a kis
15 puskatüz a várban, de az égő várpalotán láttam lengeni a nemzeti háromszint.

Pestnek rendkívüli lázas alakja lett e délelőtt. Előkelő delnök magán és bérfogataikban a hidfőtől nehéz sebesült honvédek hoztak át nyitott hintóikban. Az öröm rendkívüli.
20 Mindenki a roham részleteiről beszélt, a honvédek tréfáiról, melyeket az ostrom tüzeiben elkövettek. Mert jellemző saját-sága volt a 19 éves honvédeknek, hogy a legnagyobb, legvéresebb és vérengzőbb jelenetben is dévajkodtak. Még javában csatáztak a várban, amidőn egy ilyen jó kedvű
25 közhonvéd nagy erőködéssel a várpalota udvarára cipel a trónteremből egy aranyos karosszéket, arra nagy méltósággal felül, s körébe gyűjtött bajtársainak különféle pajzán tárgyú parancsokat osztogat.

Egy másik csapat honvédre egy ház második emeletéről
30 egy század ellenséges katona lövöldöz.

— Megálljatok! — szóllal fel egy gyermekarcu kis honvéd — már lőttünk *futtában* elég németet; lőjjünk már egyszer *roptében* is!

Azzal a csapat fele fölrohant a második emeletre, és az
35 ablakon dobálja ki az öles vén katonákat, a többi meg lődözi a levegőben, mint a vad kacsákat, jó izü kacaj között.

Hát még azon adomák, melyeket csak férfi társaságban mondhatnék el . . . , de amelyeket leírni nem szabad.

Harmadnapra egy vidéki barátom beszélte, hogy megnézte
40 Buda várát másnap, az ostrom után. Borzasztóan büdös volt a sok halott szagától. A honvédek egy része a vár pesti olda-

lán utszélben, sőt az utcán is heverészett, ahol épen lenyomta őket az álom, több heti folytonos fáradság, s különösen az utóbbi napok álmatlanságai után. Vér és por borította arcukat, egyenruhájukat, de tekintetükben rendkívüli büszkeség, 5 önérzet s oly marcona kifejezés volt, hogy polgár barátom szinte szégyenlette magát előttük, s valóban, a polgáremberre némi souverain kicsinyléssel is néztek. Nagyon szeretett volna pedig velük szóba állni, de nem akarták észrevenni. Végre nekibátorodva, egy kisebb heverésző csoportot, mely még 10 ébren volt, szólított meg!

— Hát már most tisztelt vitéz hazafiak mit fognak csinálni? .. hiszen már talán nincs is ellenség a hazában, mindent levertek? — kérde tőlük.

— Mit csinálunk? — dümmögé az egyik, végig nézve 15 megvetőleg a kérdezőn s másik oldalára fordulva — hát *megyünk Bécsbe*.

Egy másik, ki hason feküdt s egy hátra pillantásra sem érdemesíté a kérdező „filisztert”, oly megjegyzéssel toldotta meg a tervet, arra vonatkozólag, hogy mit fognak csinálni 20 Bécsben? — de amit most szintén nem „opportunistus” közzé tenni.

A többi ébrenlevő nagyot kacagott az ötleten, s polgári barátom álmélkodva odább állt, azon meggyőződéssel, hogy ezek az emberek jó vezérrel keresztül mennének a világon. 25 Valóban méltán írta Petőfi róluk:

„Tiszteljétek a közkatonákat
Nagyobbak-ők, mint a hadvezérek”.

A megvetés legmélyebb fokát kelté a főváros lakóiban a barbarizmus azon másik neme, melyet Allnok ezredes akart 30 végrehajtani a lánchidat légből röpitendő. De a szándék nem sikerült.

És ezen emberek emlékszobra áll fenn ma is a 69-i magyar honvédelmi miniszter ablakai előtt . . .

Valóban csodálatos közöny, türelem!

EGY BESOROZOTT NAPLÓJÁBÓL

1850—51.

A 48—9-ki küzdelemre következő martyriumnak háromféle fajtája volt, melyek helyel-közzel egyaránt súlyosak voltak.

⁵ Egyik a bujdosás, melyet azok választottak, kik netán bekövetkező politikai változás reményében, nem akarák magukat megadni, és ismeretlen vidékeken, erdőkben, pusztákon rejtegeték magukat, miglen Haynau rémuralma véget ért, előjöhettek, és részint megmenekedtek további üldözésektől, részint szelidebb büntetésekben részesültek.

A második a börtönélet volt, a csehországi várakban, melyekről a lapok is hoztak némi ismertetéseket.

Kevésbé volt azonban szó mindeddig a szenvedés harmadik, mondhatni, tragikomikus neméről, a besoroztatásról, melyet ¹⁵ az újabb nemzedék inkább csak néhány elterjedtebb adomából ismer, — milyen például az, midőn b. Podmaniczky Frigyes bérkocsin ment szénát faszolni, — de amely neme a büntetésnek több esetben még a börtönnél is kinosabb volt, több apró bosszantással levén egybekötve.

²⁰ Annálfogva talán nem lesz érdektelen e sajátságos, részleteiben szerfölött bizarr büntetésnem különösségeiről ugy ebédutáni kávé és pipaszó mellett megemlékezni.

Ebben azok részesültek, kik nem voltak egyszersmind cs. k. katonatisztek, csupán honvédek, kik aztán, egyéb rendkívüli ²⁵ vádak hiányában, besoroztattak a cs. k. hadseregbe, lettek légyen bármily polgári vagy katonai ranguak.

A hadtörténelem alig mutat föl hasonló, vagy bár csak ezzel távolról is rokon esetet.

Herceg, gróf, báró, milliomos bankár, főispán besoroztatva ³⁰ közembernek oly seregbe, melynek legénysége félbarbár — mert notabene a volt honvédtisztek mind szláv, német és cseh ezredekbe soroztattak — és amelynek tisztikara a legeslegkékebb vérű, legreakcionáriusabb arisztokrácia tagjaiból állott.

— Die verfluchten Kerls sollen die Gleichheit spüren! — ³⁵ hallók mondani a junker tisztektől.

Mikor Aradon Schlick szállása elé állítottánk, egy előttem álló tisztársamat egy osztrák tiszt megszólított, kivel — úgy látszik — előbb ismerős volt.

— Nos hát, — kérde gúnyosan — meddig vitted a lázadó seregben? Ezredes vagy tán épen tábornokságig?

— Nem rangvágy, hazám szeretete vezérelt oda! — felelé a kérdezett, meglepetve ennyi lovagiatlanság s kegyetlenségtől.

Kimondhatlan szomorú napok voltak ezek. Egy törzstiszt félkörbe állította bennünket, s rövid szónoklatban előadta, hogy ezentúl se magyar, se német, se szláv, se oláh nincs, — mindnyájan „österreicherek” vagyunk. Ez legyen mindenki magatartásának zsinórmértéke. Azután föleskettetének bennünket a feketesárga zászlóra.

Betegség miatt szabadsággal haza bocsájtattam, s csak december végén kezdődött besoroztatásom.

A kórházakból a legfakóbb, legrongyosabb köpenyek s a legzsirosabb ugynevezett „holzmüznik” előkerestetvén, ezekből mindegyikünk kapott egyet, melyet viselni tartozott.

Budáról gyalog indultunk ki, kettős szállitmánnyal, melyek egyikében mintegy 84 volt honvédtiszt, a másikban vagy másfélezer közhonvéd volt, kísértetve egy osztály deutschmeister által.

Az állomásokon a lakosság az utcára tódulva, a kabátos osztály kocsikon elibénk jőve, fogadott bennünket mindenütt. Forradalmi dalokat énekelve vonultunk be a városokba. Ezen dalok közt voltak sértő, gúnydalok is, minők: *megfutott a kulazér* dárum a dárum stb., a mellett, hogy Kossuth neve majd mindegyikben előfordult.

Ugy látszott, a katonai kíséret csak azért türte, mert álláspontunkat különben is elég szomorúnak, kétségbeejtőnek találhatta, azután meg, gondolá, nem sokáig fog tartani úgy is. Amint a magyar határon túl leszünk, majd más nótát kezdnek ők is.

De még tul se voltunk, máris elkezdték ezt.

Nagy-Cenkre értünk, közel az osztrák határhoz. Itt egy deutschmeister-káplár csaknem forradalmat idézett elő.

Ugyanis a közhonvédek szállitmányának kíséző százada boszus volt átalán azért, mivel ott semmi keresetük nem akadt, míg a tiszti szállitmány kísérete uszott a borralalóban. Voltak közöttünk gazdag házak fiai, kik két-három katonát tartottak magok körül.

Azonkívül a tisztí szállítmány szálláscsinálóinak nem is kelle vesződni a szálláskimutatással sem, amellet hogy jól megvendégelték őket. Mert a kabátos osztály, mint mondtam, félórányira elibe jött a szállítmánynak, s kiki „fogott magának” annyi honvédtisztet, amennyi házához befért.

Tehát a közlegényi szállítmány egy legbőszebb tizedese, ahol csak erre alkalma nyilt, szabad kifolyást engede boszuságának. Itt Cenken pedig nem levén elegendő számu uri ház, néhányan parasztházakba szállásoltuk magunkat, ahova pedig a bős tizedes közhonvédeket akart vinni. Azután sorra járta az ilyen házakat, s kellő foku részegség által támogatva, kihívó gorombaságokat követe el az ott talált honvédtisztek irányában. A leggyalázóbb szidalmakkal illette, és kiparancsolta őket az elfoglalt szállásokból.

En ekkor épen beteg levén, az ágyon hanyatt fekvve, arra ébredék álomból, hogy a lángoló vörös arcu, dühtől tajtékozó száju öles káplár iszonyuan káromol, szid engemet, ki meg nem magyarázhatám magamnak, mi okból — annál kevésbé, mert beteg levén, semmi excessust nem követtem el, s különben ezt a káplárt soha sem is láttam annakelőtte. A mi szállítmányunk káplárjai, gazdag borraivalóink fejében, inkább mint nagyuri komornyikok viselték magukat irányunkban, képzelhető ennél fogva, mennyire lázasztó volt ez idegen tizedes viselete, ki akár melyikünkkel szóba állt, kezét emelte föl, arculütéssel fenyegetvén.

Részemről, ehhez hasonló válságos pillanatom nem volt az egész hadjáratban. Mert csatában elesni végre is tisztességes dolog, de fölakasztatni vagy föbelövetni egy részeges káplár miatt, fagyos béke idejében, ezen rám nézve tragikomikus véget épen nem ohajtottam.

Pedig ha e tizedes keze megérint, okvetlen bekövetkezik a kényszerűség, hogy meg kell őt ölnöm. Fegyver nélkül levén, még jóraivaló kés se volt nálam; már épen a káplár kardjára vettem szememet, hogy azt hirtelen kirántom hüvelyéből és azzal leszúrom, ha t. i. testi sértést követ rajtam.

A gondviseles örködött fölöttem, két barátom képében, kik a szoba sarkában kártyáztak, s látva az ittas káplár eszeveszett állapotát, hátamögé álltak, s két karját megfogva, azonban nyájasan, nyugodtan: „aber Herr Korporal” megszólítással, kapacitálni kezdték. De kirántva magát kezeik

közül, meg ezeknek fordult, azon mód szidva őket, s kezét emelve rájuk, anélkül azonban, hogy ütést merészelt volna.

— Menjünk a kapitányhoz! — mondák mindhárman, s a káplár nagy bizton-érzettel ismétlé, hogy menjünk, ő parancsolja.

Az utcára érve, egész csoport tisztársainkkal találkoztunk, kik hasonló jelenet miatt voltak fölháborodva, s épen azon tanakodtak, mi tevők legyenek e kihívó, türehtlen sérelmek miatt.

10 Talán már azonnal leverik a káplárt dühökben, de az én egyik barátom, volt alezredes, ki nem csupán előbbi rangja, de kitünő szellemi tehetségénél fogva, a tanácsadó patriarcha szerepét játszta köztünk, lecsendesíté őket, s azt ajánlá, hogy tömegesen menjünk panaszra a kapitányhoz. Az utcán a kapitány szállásaig csaknem az egész tiszti szállitmány csatlakozott hozzánk, mialatt az őrzöngő tizedes folyton szidott, Kossuth-kutyázott bennünket.

Noha a fegyvertartás a legszigorubb büntetés terhe alatt tiltva volt, mégis egypár barátom kezében tört, pisztolyt láték megvillanni, s azt hívé, hogy ha a kapitány elégtételt nem ad, itt most véres és végzetes kravall fog kifejlődni.

Miután mindnyájan be nem mehettünk, a katonai szabályok is csak két egyént engednek meg a testület nevében panaszra menni, tehát hirtelenében felkiáltás utján megválasztottuk a küldötteket, kik közé én is sorolva lettem, de nem kettő, hanem öt lett választva, valószínűleg azért, hogy speciális eseteiket előadják.

Szónokunk, említettem alezredes barátom, németül előadni kezdi panaszunkat, de félig sem hallgatta ki a kapitány, hanem a bős Orlando furioso káplárhoz fordulva, cseh nyelven neki parancsolá, hogy ő adja elő a dolgot először.

Az aztán általunk érthetlen nyelven elvicsogott valamit, mire a kapitány hozzánk fordulva, azt mondá, hogy ha nem engedelmeskedünk e káplárnak, kitéteti a derest és mindnyájunkra ötvenet vágat. Rechts um! Marsch!

Amint ez eredményt előadtuk a ház előtt várakozó társainknak, általános volt csaknem a nézet, hogy tovább e szállitmányban nem maradhatunk, hanem — leverve az őréséget, ha akadályozni akarna, menjünk az épen átellenben sötétlő Bakony hegységbe. — K. P. alezredes mindenekelőtt e helyről akart elvinni bennünket, s azért indítványozá, hogy

menjünk az ő szállása udvarára, ahol értekezhetünk a továbbiakról.

Itt azután a mi higgadt bölcs barátunk, a quid tunc-ra fektetve a fősulyt, előadá, hogy e jelenet barbarismusának⁵ szégyene nem minket, de inkább a kapitányt illetheti, ki így bánik a győzöttekkel és művelt emberekkel. Tűrjünk, amit csak lehet, tartsuk fenn magunkat a hazának akkorra, mikoron majd mint katonák újra használhatunk, míg a Bakonyba menve, utóvégre is csak rablókká aljasodhatnánk, amit mi¹⁰ nem tehetnénk, s csak ismét inkább megadnók magunkat a hatalomnak, még rosszabb sorsra és föltételek alatt.

Bécsben eleinte egy belvárosi kaszárnyában szállásoltak el, de itt oly nagy feltűnést okoztunk, a bécsi nép olyan, a rajongással határos rokonszenvvel tüntetett ki bennünket,¹⁵ hogy azután többé nem volt szabad kijönnünk a kaszárnyából. Az utcán összecsoportosult minden egyes honvédtiszt körül a nép, bámult mint valami csoda-tüneményeket, és csak a nagy terrorismus alatti félelem tartotta vissza, hogy viharos éljenzésbe s egyéb tüntetésbe nem tört ki.

Ezt a nimbuszt megirigyelték a tábornok és parancsnok urak, mert azonnal elrendeltek bennünket a gumpendorfi kaszárnyába, ahol egy hétig formalis rabok voltunk, összezufoltan, csaknem mint a sóshal egymáson, a padlóra szórt szalmán heverészve, lakásaink épen semmiben sem különböz-²⁰ vén egy disznó-óltól.

Hogy mily nagy volt az európai nemzetek tisztelete, bámulása a magyar iránt, arról a jelen ivadáknak fogalma nem lehet, de sőt, ha azt hiven előadnám, hihetlen is lenne az előtte.

Az ötvenes években francia, angol nemzetbelinek lenni — nagyon halavány dicsőség volt a magyaréhoz képest. Még 1855-ben is szinte zavarba hozta az embert a rendkívüli figyelem, mit magyarsága keltett. Több hónapot töltve ekkor Bécsben, a legnépesebb mulatóhelyeken, ha egy asztalnál³⁵ magyarok ültek, észre leheté venni, amint a többi asztalok közönsége halkabban beszélt, hogy hallhassa a magyar hangokat, s a figyelem folytonosan oda fordult.

Hát még aztán Olaszországban! Itt a rokonszenv, tisztelet csaknem az imádásig fokozódott, már tudniillik főleg az⁴⁰ osztrák sereg által elfoglalva tartott részekben.

A legelőkelőbb házak termei nyitva voltak bármely volt

honvédtiszt előtt, ahol ünnepeztetének, s oly kitüntetésekkel halmozák el, melyek a szerényebbeket sokszor zavarba is hozták. Azonképen a nép részéről is határtalan szeretet s tisztelet nyilatkozott irányunkban. Ez volt szenvedéseink⁵ enyhítő balsama. A szabadság fölkent vértanuinak tartának bennünket.

A tömérdek ezt tanusító jelenet közül jellemzőképen megemlítem azt, midőn egy cipész boltjába menvén, a mester engem, fiatal pehelytelen arcom után, az osztrák mondurban¹⁰ nem mindjárt ismert föl magyarnak. Maledetto tedesconak tartva, csak úgy könnyedén beszélt velem, mint más emberi halandóval. Én nem törődtem vele, s nem is akartam tudtára adni kilétemet, de a beszélgetés alatt az olasz vizsgálni kezdé, s mulattató volt a drámai procedura, amint lassankénti kombináció folytán rájött, hogy én alighanem magyar vagyok.¹⁵ Mikor már el akartam menni, habozva, szent félelemmel kérdé: mi nemzetbeli vagyok? Kénytelen voltam megvallani magyarságomat.

A jó ember mindent kiejte kezéből, s karjait széttárva,²⁰ miután jól kicsodálkozta magát, mintha mondta volna, uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jőjj! — lábaimhoz borulva kért bocsánatot, mivelhogy nem ismert föl azonnal. Azután bekiáltotta feleségét, gyermekeit, hogy lássanak egy magyar volt honvédtisztet. Azután mindnyájan kikisértek a kapu elé,²⁵ s könybe lábadó szemekkel mondák utánam: Evviva Ungheria!

Az ezredhöz érve, melybe kiki soroztatott, még rosszabb vagy jobb sorsa volt, aszerint, minő lelkületü egyén volt az ezredes.

Amint egynémely társamtól később hallottam, voltak ezredek, melyekben iszonyu boszantások s lealázásoknak lettek kitéve. A legénység insultálta, a század-parancsokság minden alacsony szolgálattételre vezényelte őket, minők például: ebéd után asztal- s edénymosogatás, udvarsöprés stb.

³⁵ A divatos sértő elnevezés Kossuth-hund, Olaszországban leginkább „brigant” volt.

Hanem részemről e tekintetben szerencsés voltam, a leg-humanusabb ezredes alá kerülvén, mely a cs. hadseregben valaha létezett. Schwarczelnek hitták e derék embert, s⁴⁰ mintha csak saját jó természetét lehellte volna egész tisztikarába, mindnyájáról csak a legnagyobb dicsérettel szólhatok.

Parancsot ada ki, mely szerint aki bennünket boszant vagy hasonló sértő szóval illet, 25 bottal büntetessék. Nemcsak, de azt is meghagyta, hogy a legénység csak per „Sie” szólítson minden volt honvédtisztet, természetesen mi őket⁵ azonkép szólítván. Itt azután békében voltunk, s hálából oly jól viseltük magunkat, hogy az ezredes igen meg volt velünk elégedve, amit bizonyít az, hogy pár havi szolgálat után majd mindnyájan altisztek lettünk.

Egy év múlva egy császári kegyelem-okmány folytán jobbadán mind haza bocsáttattunk. De hazajövet Bécsben még egy válságos jelenetem akadt, megint egy deutschmeister káplárral. Ugy látszik, ezek legdühösebbek voltak a honvédre, miután régi jó hírókon a honvéd viszonyok némi csorbát ejtettek.

¹⁵ Ez a káplár ugyanis ebéd után engem parancsolt ki, hogy mossam le az edényeket és asztalokat. Bevett szokás volt derék közhonvédeinknél, hogy ha volt honvédtisztet vezényeltek ilyes szolgálatra, azonnal előgrott kettő-három a szállítmányból, s elvégezte a dolgot. Ekkor is előállott azonnal egy²⁰ pár, de a káplár nem akarta engedni, hogy helyettem teljesítsék e műtétet, s meg akarta mutatni, hogy azt azért is nekem kell elvégezni. Én pedig határozottan kijelentettem, hogy azt semmiesetre nem teszem. Hivatkoztam a szokásra, mely megengedi a helyettesítést, még az őrállásban is. A káplár²⁵ gorombáskodni kezdett, s fenyegetőzött. Én nyugodtan azt feleltem, hogy vigyen rapportra az őrnagyhoz, vagy ha nem, felelős lesz minden rossz következményekért. Ugy látszott, bizott ügyében, s azonnal az őrnagyhoz mentünk, aki azonban — végtelen öröömre! — nekem adott igazat. Ekkor már³⁰ általában beállott a jobb fordulat, s az irántunk való animositásnak, legalább a tisztikarban, vége volt.

Más ezredekből nem ily könnyű volt a szabadulás. Például K. P. barátom, az alezredes, Cattaróban a lehető legrosszabb viszonyok közt, hol unalmát csak a skorpiók nagy³⁵ számával folytatott örökös háboru üzte el némileg — teljes öt évet töltött. A Komlóban láttuk viszont egymást újra, nagyokat ittunk — mint ő szokta magát kifejezni országos híró toasztjaiban — a multak emlékéért, a jelen örömére, a jövő reményei fejében!

A BUJDOSÁS (KÉP 1849-BŐL.)

A forradalom tragédiájában a fegyverletétel után rövid felvonásköz állott be, mialatt a szomorujáték hősei a színpalak⁵ közt bujdokoltak, a rendezők addig a börtön s vérpad diszitményeit készítvén elő.

Az újabb ivadék előtt talán nem lesz érdektelen e kevésbbé ismert állapot részleteinek rövid rajza, amennyiben ez az akkori hangulat jellemzésére szolgálhat.

¹⁰ A katasztrófa utolsó napjaiban már mindenki a menekülésre, bujdosásra gondolt. Ezek voltak a legrettentőbb napok. A haza eleste fölötti bánat ekkor volt legerősebb, mely a gyöngébbeket örületbe ejtette. Ily nagymérvü hirtelen bukás valóban ritka, talán páratlan a nemzetek történelmében.

¹⁵ A nemzeti halál képe tünt föl a legvérmesebbek szeme előtt is: nem ugyan mint bizonyosság vagy valószínűség, hanem mint lehetőség. Mint egyének pedig arról tűnődünk, vajjon mi sors vár reánk: börtön, golyó vagy bitó?

Az én igen fiatalos felfogásom szerint halálbüntetés érhetne²⁰ a nyilvános téren szereplőket, s ezek közt leginkább a kezdeményezőket, az izgatókat. Mint igen parányi bár, de ezen kategóriába tartozó, magamra nézve sem tartottam lehetlennék a legrosszabbat.

De ember gondolt, Haynau végzett azon időtájt. Ő pedig²⁵ olyan mély megvetést szenved az irodalom iránt, — vagy ami valószínűbb: *nem tudta, hogy létez a világon irodalom*, — elég az hozzá, hogy egyenesen nem üldözte az irodalmat, csak ha valaki föladott egyet-egyet, mint például Czuczort, ítélte el az ilyen csekélyebb dologért, míg a sokkal nagyobb hatás³⁰sal működőket, mint például Jókait, Vas Gerebent stb. menten hagyá.

Persze, hogy az első düh napjaiban ezek bujdokoltak, s csak per varios casus, per tot discrimina rerum bujtak elő, mikor már Haynau dühében — kegyelmet osztogatott.

³⁵ Az írtó háboru kezdetén tehát magam is beláttam a latin

bölcs mondatának igazságát: *bene vivit, qui bene latet*. Én pedig épen otthon, egy fehérmegyei erdei lakban igen jól elrejtőzhetém. De hogyan jutok oda Aradról, a sok menelő katonaság közepette?

⁵ Mert amerre járt ekkor az ember, mindenütt csak katonasággal találkozott, akik előtt elég bűn volt csupán csak magyar lenni, hát még honvéd, és plane — tiszt?

Nem kelle fölöttébb mély politikai belátás ahhoz — s épen ennyivel birt az akkori osztrák kormány, — hogy a népet s a honvéd közlegénységet szelid bánásmóddal megnyernie célszerű lesz. Annálfogva a közhonvédség egészen más tekintet alá esett, mint a tisztek, mely utóbbiak iránt szigor, sőt olykor kegyetlen elbánás lett alkalmazva.

Azon seregész, mely Borosjenón rakta le a fegyvert, erős fődözet alatt Aradra kísértetett, s az összevissza lődözött, repedezett „Fehér kereszt” című szállodába szállásoltatott, illetőleg dugaszoltatott, mert ez épület alig birt befogadni bennünket. Csaknem mint a sóshalak feküdtünk egymáson a teljesen üres szobákban és pincékben, hol még a szalma ²⁰ is hiányzott fekhelyül. Érezők, hogy úgy tekintetünk, mint valami holt árucikk; tehát nem is mint valamely baromcsorda, melynek egészsége, élete a kereskedő hajcsár érdekében áll. Még attól is lehetne tartani, hogy az ingó épület összeroskad.

De lassanként ritkultak soraink. A volt császári tiszteket ²⁵ a várba szállíták, s ezektől úgy váltunk el, mint akikkel aligha fogunk többé ez életben találkozni.

Többen súlyosan megbetegedtek, s midőn ez iránt jelentés ment Schlickehez, egy orvost küldé hozzánk, hogy a veszélyes betegeteket vizsgálja meg és küldje a kórházba.

³⁰ Súlyos beteg lenni ekkor irigyelt szerencse volt. Mert ezt akkor maguk az osztrák tisztek — „Galgenfrist”-nek nevezék, valódi akasztófa-humorról.

Én oly szerencsés voltam, hogy betegségem súlyos voltától maga az osztrák orvos elrémült, — azaz: hogy csodálkozott, ³⁵ miként lehetek ily bajjal oly türethető színben, s hogy birok lábaimon állani? Mintegy tizen jelentkeztünk betegnek, de egyedül csak engem utasita az orvos kórházba. Társaim egy bús sohajjal, sovár szemekkel bocsátának el, mintha mondták volna: vajha mi is veled mehetnénk.

⁴⁰ Két katona adatott mellém kíséretül. Ez általános zürzavar napjaiban, a végleges győzelem örömeiben uszó, s diadalittas

osztrák tisztak a sokat szenvedett osztrák legénység iránt elnézőbbek voltak, s nem vették oly szigorún, ha az — úgy mint ők is — előnyére szákmányolta ki a helyzetet.

Midőn tehát egy korcsma előtt mentünk el, nagy elbágyadást színlelve, beintém oda a két németet, és ők készséggel fogadák a hívást. A vendégszobában annyi bort adattam nekik, amennyit meg birtak inni, s magam a fogadás szobájába mentem, amivel az én kísérőim jó kedvökben nem törődtek.

Az akkori érzületre jellemző, hogy minden magyar ember ¹⁰ kötelességének tartotta minden vagyonával és erejével egy menekülő honvédtisztet vagy erősen kompromittált egyént segíteni. Menekülésem részletei tehát bármi aprólékosak, de mint ez érzületet vázoló, talán nem lesznek érdektelenek.

Például e vendéglőst soha sem láttam ez életben. De már ¹⁵ ő, anélkül hogy magam mondtam volna, tudta, hogy most minek kell történni, és maga készte arra.

Pénzem, t. i. osztrák bankjegyem, nem volt. A magyar bankjegy pedig nemcsak forgalmon kívül volt helyezve, de elfogadni tiltva volt, és hogyan tiltva?! Akkor egyéb büntetés ²⁰ téssel, mint a felakasztás vagy agyonlövással az osztrák parancsnokok nem vesződtek. Az ötven vagy száz bot kivételkép olyan egyénekre alkalmaztatott, akikre nézve, mint például papok vagy előkelőbb személyekre nézve ez nem csupán testi fájdalom, de horribilis meggyalázás volt. Csak épen e fogadás ²⁵ beszélte mint hirt, hogy egy helybeli gazdag polgárnál kilencven ezer magyar bankjegyet találtak, s mivel elkobzásán fölül még meg is verték, ez bujában a Tiszába ölte magát,

Akkorában egyebet se lehet hallani, mint hasonló gyász-
esetek hírét. A közös, általános veszély a legszorosabb egyetér-
³⁰ tésre hangolta a nemzetet, mint egy szerető családot. Összebujtunk mint a farkastól fenyegetett nyáj. E fogadásnak is első szava az volt hozzám:

— Van-e pénze az utra?

³⁵ Szinte meglepett ez áldozatkészség, s megvillant agyamban a kétely, ha nem-e kém ez ember. De haboznom nem lehet. Mit vesztheték?

— Ha mindenütt ily derék hazafiakat talállok, mondám neki, akkor megélek pénz nélkül. A bor árával úgy is adós maradok . . .

⁴⁰ — Ne teketóriázzék sokat, hanem induljon, viszonzá. Fél óra mulva beesteledik, s ön már túl lesz a városon. Én akkor

bemegyek a katonákhoz, s azt mondom nekik, hogy ön épen most ment ki a szobából, jó lenne, ha utána néznének. Azok aztán majd keresik, s ha nem találják, jelentik, hogy önt átadták a kórházban.

⁵ — Hisz én úgy is jelenteni fogom magamat később, csak ki akarok gyógyulni előbb otthon. Isten áldja meg!

Ezzel, kezemben egy hosszúsáru pipával nyári vászon kabátban, tisztí sapkával fejemen, utnak indultam. Csakhamar egy csongrádi pór kocsijárá kaptam, aki jó ülést csinált, s ¹⁰ vitt mint a szél.

Akkorában a vonuló hadseregek az előfogatra elhajtott gazdákat nem ereszték el maguktól, míg csak valahogy el nem szöktek kocsijuktól, ott hagyva fogatukat, lovukat a katonaság kezei közt. Volt olyan, akit Pest alatt rendeltek ki ¹⁵ előfogatra, s egész Világosig erőttették. Ez is egy olyan áldozat volt. Hanem aztán gyomrában is volt a német.

Amint másnap megyünk a pusztán keresztül, előttünk néhány düllőföldnyire egy zászlóalj vadász haladt. Egy fáradt ²⁰ közember nagyon messze elmaradt tőlük, s midőn épen beértük, kocsisom hirtelen visszafordul hozzám, s egész természetességgel mondja:

— Nini, uram, német! agyonüssem?

És már állítani kezdé lövőit, hogy leszáll és agyonüti a vadászt, akinek vállán töltött puska lógott. Az akkor magyar ²⁵ embernek önrézete, bátorsága, illetőleg önhittsége oly fokra volt emelve, miszerint azt, hogy ő egy ostornyéllel kezében egy fegyveres német katonát egyszerűen agyonüt, mint valami legyet, már egészen valami természetes és minden kétség fölötti dolognak tartotta, ami már magában értődik.

³⁰ — Atyafi, mondám neki elmosolyodva, ha már épen agyon kellene ütni ezt a németet, az az én kötelességem volna, nem a magáé. De hát nem látja oda elő azt a zászlóaljat? Azok meg majd minket szépen felkötnek.

— Nincs itt hóva, uram, aranyért se. Aztán meg észre se ³⁵ veszik.

Denique alig tudtam lebeszélni, hogy kegyelmezzen annak a szegény németnek.

És ez nem mese. Számtalan volt az eset, hogy valamely kisebb számú fegyveres csapatot a falubeli lakosság lefegy- ⁴⁰ verzett s agyonvert. Mert amint egyfelől neki volt bátorodva a magyar a sok diadal után, úgy másrészt a német katonaság

is úgy meg volt rénülve, miszerint viszont már ő is mintegy természeti törvénynek tartotta, hogy a magyar előtt neki hátrálnia kell. És ilyenförmá hit éledt föla betörő orosz seregben is az első egypár ütközet után, míg Görgei örökös hátrálása után kissé neki nem bátorodtak. Haj! egy nagy hadvezér mit nem tehetett volna e néppel!

Csongrádról gyalog indultam Kecskemétnek. A földeken dolgozó munkások fölismerve messziről, hogy alkalmasint honvéd-féle lehetek, kijöttek eléem az utra, és tiszteletteljesen, mint ez a magyar pór szokása, kérdeztettek a haza állapotja felől. Hallották már, de nem akarták hinni a fegyverletétel a häre végleges megszüntének hírét. Én egy kissé értettem a nép nyelvén szölaní, s elmondtam röviden, amint éroztem, ami egyébiránt egyhangú véleménye volt az összes magyarságnak, hogy jobb vezérlet mellett ki lehetett volna tartani, de a mozgalom élén álló egyénekben hiányzott az egyetértés. Leirhatlan szomorúság tükrözödött e jó emberek arcán, a legtisztább, legnemesebb hazafájdalom szorongatta szíveiket. Méltó tárgyai lehettek volna egy remek festőnek, mert hitem szerint semmiféle nemzet pörja a haza eszméjeért úgy lelkesedni, mint a magyar, nem képes, s e tekintetben a mi népünk egyetlenséget képez a keresztvén népcsaládban:

— De ugyan már miért tették özt a vezérek? Hiszen még eddig ugyszölván csak a gyöerek voltak oda harcolni. Jól viselték magokat azok is. De hát csak gyöenge fejletlen fiuk voltak. Mi, a java nép, a férfiak még mind itthon voltunk. Miért nem hitt bemiünket Kossuth? Majd akkor látott volna még harcot a világ, mikor a 28--30 éves emberek vették volna át a fegyvert!

— De hiszen nincs még vége a dolognak. Nem lehet a! Ez volt vége rendesen a töprengésnek.

Egy jó órányira lehettem Kecskeméttől, midön egy félreéső fanyáhol egy kabátos ur jött felém, s kérdé, hová megyek mondom hogy Fehérbe igyekszem.

— Ne menjen be Kecskemétre, mert elfogják.

De hát mit tegyek? Hová menjek?

Egyetlen egy bejárásnál ninesen ör, azt én ismerem, s beszállítom önt kocsimon, ott benn aztán akármoly magyar ember elrejtí, akinek katonája ninesen.

A derék hazafi befogott, s nemesak ingyen beszállított, de még pénzzel is kínált. Csakugyan nem volt önzón a magán,

ahol belopott a városba. S alig tett le az utcán, amint az első ház előtt elmegyek, künn ácsorgó asszonyok szólítottak meg.

— Hova mén az istenért? Hiszen mindjárt elfogják! Jőjjön be hozzánk, elrejtjük, átöltöztetjük, jól tartjuk, azután⁵ majd, ha tisztul a levegő, odább mehet.

Megköszöntem szivességüket, mondván, hogy majd csak a kocsmába megyek.

De e hívás minden háznál ismétlődött.

— Tégye le azt a sipkát! Jőjjön, adunk egy rossz kalapot.¹⁰ Terringettét, ne menjen tovább! Nem látja, hogy teli van a város huncut némettel.

Alig birtam szabadulni. Én valósággal abba biztam, hogy beteg vagyok, ha elfognak is, megint csak kórházba küldenek, s onnan könnyű elszabadulni. De meg azt is észrevettem, hogy¹⁵ oly annyira teli van a város katonával, miszerint nem igen bajlódnak foglyok elszállásolásával. Ugyis tudták ők, hogy előbb-utóbb kezükbe kerül minden bujdosó, aminthogy úgy is lett. De a nép nem hitt a végleges veszteségben, s azt gondolá, hogy csakhamar kiüt a harc megint, addig is menekedjék²⁰ aki tud.

Az asszonyok gondoskodása, buzgósága és áldozatkészsége olyan átalános volt, mintha valóságos tervszerű összeesküvés eredménye lett volna. Hiába menteketőztem, végre is asszonykézbe kerültem. A kocsmárosné is csak olyan lelkes hölgy²⁵ volt, mint a többi. Eldugott egy külön szobába, pompás vacsorát adott, s hiába mondtam, hogy nem ehetem, egyre kínált, s nagyszerű ágyat vetett. Reggeli kilenc órakor kezében két kalappal tért haza a piacról. Az egyik fehér molnárkalap, a másik egy fekete henger-kalap volt. Akármelyiket tettem³⁰ föl, mindkettő oly tökéletesen kivett formából, hogy alig ismertem magamra. Végre is a henger-kalapot választottam. Mert a kocsmárosné egyáltalán meg nem engedte, hogy a honvéd-sipkában menjek ki az utcára. Mert, ugymond, a szőrnyű gyalázatot, hogy tőle egy honvédet elfogjanak,³⁵ magára nem veheti. Lenne neki mit hallani a többi asszonytól!

A henger-kalapban kimentem az utcára. Oly sült német arcom volt első tekintetre, hogy egész bátran jártam-keltem a katonák közt, s olvasgattam a főörség szeme láttára a falakra⁴⁰ aggatott hirdetések, melyeken az akasztófa, lőpor és golyó kifejezések csak úgy hemzsegték.

A téren palotai meszes kocsiakat találtam, akikkel, miután Fehérváron voltak keresztül menendők, a hazavitel iránt alku-
ba bocsátkoztam. Ezek a borzasztó tilalom dacára magyar bankjegyeket vásároltak be. Öt forint magyar bankjegyet
5 három osztrák forintért váltottak be.

— Maguk elveszik a magyar bankjegyet, ugy-e? kérdém az egyiket.

Gyanusan pillantott hengeremre, ha nem vagyok-e kém. De amint jól arcomba nézett, elnevette magát.

10 — El hát, mondá, amennyit beválthatok. Csak ide vele.

— Én nem akarok egyebet, csak hogy amiért hazavisz, a fuvarbért magyar pénzjegyben fizethessem ki.

— Hisz elviszem én ingyen is, ha honvéd az ur.

Pöntölénél csinos uri fogaton három ismeretlen honvéd-
15 tiszttel találkoztam. Ezek magukhoz vettek s velük mentem Nyékig, hova késő este érkeztünk. A legelső uri háznál megá-
lapodtunk, s kihivattuk a gazdát, kit soha sem láttunk. Ezen időtájt honvédtisztet rejtegetni nem volt valami kedvező
ajánlat az osztrák parancsnokok előtt. De azért szívesen foga-
20 dott mind a négyünket, jól megvendégt, s bus panaszok közt daloltuk Kölcsey himnuszát késő éjfélig. Innen már
mindegyikünk szülőföldje közel esett, s néhány napi mulatás után elpárologtunk.

Betegségem otthon még három hónapig tartott. Amint épen
25 fölgyógyultam, érkezett Haynau azon rendelete, miszerint minden honvédtiszt, ki magát nem jelenti, elfogatván, mint szökevény fog büntettetni. És Haynau, ha valami kegyetlen dolgot ígért, azt meg szokta tartani.

Jelentém tehát magam, s egy hó mulva fejemen holczmicni-
30 vel, ispotályos rongyos katona-köpenyben marsoltunk a szép Olaszország felé.

VAJDA JÁNOS ÖNÉLETRAJZA

- Az egész világ irodalomtörténete azt mutatja, hogy a lantos költők azon lények; kik legkevésbé bírnák természetüket a külvilághoz időmítani. Alanyiségük oly erős, hogy arra semminemű társadalmi, politikai vagy bárminemű elem befolyást gyakorolni, semminemű erő azon változtatni nem képes. Szerencse, ha ezen egyéni benső épen összhangban áll a világgal, avagy ha épen lágyabb, szelidebb természetű. Akkor az ilyen még a szokótnál is kellemesebb viszonyban él a társadalommal s személyük elragadó szeretetreméltósága nagyban fokozza a közönség kedvező ítéletét műveik iránt. Erre irodalmunkban is számos példával találkozunk. Sőt egy pregnáns példára is hivatkozhatnánk Lisznyaiban; kinék művei iránt személyiségének előnyei a legnagyobb csalódásba ejtették közönségét.
- ¹⁵ Vajda János költői egyéniségét minden másokétól feltűnően megkülönbözteti ama féktelen, mondhatnók erőszakos szenvedély, mely – kivált szerelmes ideáiban – a legygyöngédebb érzelmekkel; ama, hogy úgy mondjuk, őskori vadon érzékenység, mely másfelől a lecsapongóbb ábrándossággal, légies fellengéssel egyesül. E szokátlani, ellentétes vegyület folytán költészetében a lírai elem a drámaival olvad össze és mint például a „Szerelem átka” II. V. VI. X. XI. [Szeretlek én téged nézni, Mikor észre nem vészed: Szeretlek, szeretlek régen, Meg kell végre vallanom . Mint egy szép halott élsz emlékezetben . Nem tudok én semmit rólad, Csak hogy szép vagy, szép nagyon . .], A „Gina emléke” VIII. IX. [Légy vidám kétségbeesve; Maradj büszke megalázva . Mivel engem megátkoztál, viszont én megáldlak téged . .] E darabokban a lírai érzelem megható tragikai mozzan magaslatára emelkedik.
- ³⁰ Olvassa el bárki e forró, lávaszerű ömlengéseket, jobban mondva kitöréseket és bármint ítéljen is a művek szépészeti magaslatának fokozatáról, be fogja ismerni, hogy a lelkület, mely e költemények forrása volt, nagyban elűt a boldog mindenuapiság mérvétől s meg fogja engedni, hogy eszmenyi-

ségével s ábrándosságával az egyéniség, az indulat és szenvedély e mértéktelen hófokával apró érdekek és hiúságok számító vásárterén, a közélet piacán szerencsés nem lehetett s mindenestre a legerőszakosabb összeütközésekre ragadtatott. Pályája élete folyamának élmény-, de egyszersmind viszontagság-dús története — majdan egy későbbi, elfogulatlanabb időpontban világosan láthatóvá teendi, miként semmisíti meg a fönebb vázolt szenvedélyesség mindannyiszor a pillanat hatásának eredményét, melyet különösen, mint a szépirodalmi és politikai hírlapirodalom munkása, rendkívüli szellemességével több ízben előidézett. Ha vádolni nem akarunk másokat — s ez nem lehet célunk, — akkor meg kell állapítanunk, hogy a meghasonlásnak, mely költői pályájának délpontján, ha nem kezdetén, irodalmunk kétségtelen nagy kárára megakasztá, oka jórészt önmagában, illetőleg ama személyes tulajdonságokban fekszik, melyek költészetének fönebb érintett, rendkívül becses sajátosságát adják, de amelyek lantját, egyszersmind zengzetessége legszebb teljében, darabokra törték

Im, e lélektani okok idézték elő ama sajnálatos viszonyt, melynek következtében Vajda János előbb a költői, később a politikai hírlapirodalom terétől visszalépett s innár közel egy évtizeden át névtelen, hálátlan működésben keresi léte feltételeinek eszközeit. Szelleme sokoldalúságánál fogva az irodalom majd minden ágában tón kísérletet, s *Béla királyfi* című költői beszélye, *Időkó* című tragédiája — mindkettő fiatalkori hévvel rögtönözve, utóbbi 9 nap alatt írva — úgy az epikai, mint a drámai szakmára nagy hivatást tanúsítottak. Utóbbi a nemzeti színpadon is nagy tetszéssel adatott, de a sajtó dühös támadása folytán a játékrendről lemaradt. Az „Önbírálat” című, szintén hevenyészett röpirat; mellyel a politikai térre lépett, nyilván álneve alatt Vajda Jánost vélték lappangani. De az általa előidézett hatással növekedett személyes ellenségeinek tábora s a legalaptalanabb gyanúsítások végkép elidegeníték a politikai pályától. „Ezer mázsza dicsőség sem kell egy lat szenny kíséretében” — szokja mondani, ha visszavonultsága okai után kérdezősködnék.

E visszavonultság ideje alatt azonban egyfelől szűnt a személye irányában egykor forrpontig fokozódott ingerültség, illetőleg hiú kísérletek özönében csak annál inkább kitűnt az ő költészetének emelkedettsége, lírájának erőteljes eredetisége.

Az általános művelődés magas fokára valló nevezetes látnivalóságokban még mai napig sem vagyunk gazdagok.

Van muzeumunk, elég gazdag; akadémiaink palotája elég⁵ szép, képtáraik is méltók a megtekintésre, ha már valaki messze földről ide vetődik. Tissot-t pedig már kineveti a világ, hogy hazánkban szép asszonynál, cigánynál s egyéb „természeti”-eknél egyebet alig birt fölfedezni.

A közművelődés színvonala is elég hirtelen, s kulturképes-
10 ségünket illetőleg nagy reményeket keltő mérvben emelkedett.

De azért még e színvonal aligha ért az előhaladó nyugoté-
nak magaslatára, annak fölébe pedig a művelődés egyetlen
ágában sem.

Hazánk még mindig úgy áll a világ előtt, mint a „termé-
15 szeti” adományok gazdagságára nézve az isten „választott”
földje. Ekkora darab földön ennyiféle jó — nincs sehol e
bolygó fölületén.

Olyan „civilizáció-unott” angol, aki kapja magát s elrándul
Amerikába, hogy ott a prairieken bölényre vadásszon, ott
20 megkiván egy pohár pilseni sört, s kapja magát, „hipp hopp,
ott legyen ahol akarom,” egyszerre Csehországban terem: ilyen
angol betekint hozzánk is, megnézi a hortobágyi délibábot, a
csikóst; a huszár nyers anyagát, a népet, s ha közéletünkkel
megismerkedik, parlamentünkben szétnéz, azt látja, hogy
25 egynémely dolgokban megközelítettük, elértük a nyugoti
haladás fokát; de hogy azon valamiben túl is tettünk volna,
hogy itt valami kulturai cikkben olyasmit fődözött volna föl,
ami a maga nemében *egyetlen*, s ami *egymagában* méltó arra,
hogy a nyugot embere ide jőjjön azt megnézni? — ilyen ese-
30 ményről mostanság nem olvasunk a mindenről, olykor még
a nem történetről is értesülő szemfüles napi sajtóban.

Hanem ha most nincs, volt ezelőtt harminc-negyven évvel,
mikor még Magyarország majd annyi századdal állt mögötte
a kornak!

Nemde csodálatosan hihetlenül hangzik ez?

Tán magam sem hinném, ha csak egy akkori ujságban olvasnám ez állítást, jól tudva bár, hogy az akkori lapok nem voltak oly — bátrak, hatásra számított koholmányok vagy nagyi-⁵tások gyártásában, mint a maiak egynémelyike.

De szerencsére magam voltam szemtanuja, egy álló éven át, e sajátságos tüneménynek.

Az *alcsuthi* urodalom volt ezen, a maga nemében az egész földön egyedül álló nevezetesség.

¹⁰ Hogy Alcsuth volt az a talaj, melyből az uralkodó Habsburg-ház egy magyar ágat hajtott: — magyar ember, aki ezt ne tudná, olyan nincs.

E történelem-politikai tény minden egyebet háttérbe szorít, s kétségtelen, hogy e helynév erről marad nevezetes a ¹⁵magyar történelemben.

De e mellett érdemes tudni azt a másik körülményt is, melynél fogva e helyet a magyar ág dicsó alapítója világhirűvé tette.

Az alcsuthi urodalom volt ugyanis már ezelőtt négy évtizeddel nemcsak Magyarországon (ezzel nem sok lenne mondva), de *egész Európában* a legelső, az addig sehol utól nem ért tökélyü *mintagazdaság*.

De még talán e szóval sem találtuk el a kellő kifejezést a dolog valódi megjelölésére. Voltakép ez egy *eszményi gazdaságnak* volt földi megtestesülése. ²⁵

Mert végre is minden gazdasági vállalatnak, intézménynek prózai célja az, hogy jövedelmet hajtson, melyet birtokosa urisága szükségleteire elkölthessen.

De az alcsuthi urodalom birtokosának nem csupán ez volt ³⁰a célja, hanem az, hogy e birtok a gazdaszati szakképzettség gyakorlati iskolája és ekként mintegy országos intézmény legyen.

Hogy mily hire volt e gazdaságnak a világon, mutatja a körülmény, hogy a központi igazgatóságban Alcsuthon alkal-³⁵mazott két gyakornok közül az egyiknek — kivált május-junius hóban — alig maradt egyébre ideje, mint az országból és a külföldről — Német-, Francia-, Holland-, Belga-, sőt még Angolországokból is érkező idegen vendégek mellett ciceroneskodni, kik egyenesen és expresse azért jöttek, hogy ezen, a ⁴⁰föld kerekén egyetlennek kikiáltott urodalmat tanulmányozzák.

Egyetlen volt, gondolom, annyiban, amennyiben aligha volt rá példa másutt Európában, hogy egy negyvenezer holdnyi birtok roppant jövedelmét ennek nagylelkű tulajdonosa évtizedeken át rendesen visszafektette volna a gazdaságba, azon céllal, hogy e megkapó látvány hatásával ébressze a hátramaradt ország népében a gyors haladás szükségének, jótékonyságának tudatát és megkivántassa vele a nyugati művelődés versenyének dicsőségét.

Voltak egyes pontjai, mint például a kedves Máriavölgy, melyek a nyugotról érkező vendéget abba a csalódásba ringathatták, hogy valamely, a műkertészet összes pipereszereivel fölcicomázott ugynevezett kéjfürdőbe érkezett.

Voltak makkal, sorban ültetett rengeteg erdőségei, mint az acsai, több száz holdra terjedők, melyben szarvasok, őzek tanyáztak: legdrágább, részben messze idegen égalji tájakról hozott, nálunk akkor még nevékről is ismeretlen fanemekből.

Olyan utakat, minők itt egyik pusztából a másikba vezettek, csak később Olaszországban találtam. S ezeket mindenütt fenséges magas platán-, hárs-, nyár- és jegenye-fasorok szegték. Alattuk a hintó oly andalítólag zsongott, bongott, hogy fölért egy közönséges zongorajátékkal.

Ez egy darab művelt nyugot volt Magyarország közepette, még pedig olyan darab, mely kulturája fényével magát a nyugotot fölülmulta.

Szóval ez volt azon időben az Európában gazdászattal foglalkozó szakemberek Mekkája.

Feledhetlenek a jótékony benyomások, melyeket e gyönyörű édeni helyen, egy évi tartózkodásom alatt nyertem. A művelt nyugotról egy drágán ide helyezett oázis volt ez, melynek légkörében, mint 18 éves ifju, fogalmat nyertem az *ujkori polgárosulás* szelleméről, mintha csak földrészünk legelőhaladtabb részében tettem volna körutat.

A sors szeszélyében néha öntudatosságot vélünk rejleni, midőn a legkiáltóbb, legszélsőbb ellentéteket helyezí közvetlen egymás mellé, mintegy ujjal mutatva a belőlük kivonható tanulságra.

Az ósdiságnak, a régi slendriánnak nem képzelheték valószínűbb ütepet, mint a két közbirtokos helységet, Dobozt és Felesuthot, melyek között, midőn egy szép tavaszi reggelen, a magyar Laxenburg pompás zöld keretéből kiragyogó alocsuthi kastélyt megpillantottam, úgy tetszett, mintha az *uj Magyar-*

ország napja kelne ott előttem, ahonnan egy szebb jövő-korszak művelődésének fénye sugárzik szerteszét a hazára.

Az ellentét oly nagy, hogy szinte nyomasztó volt. Itt járva, majdnem olyatén titkos borzadályt érzett az ember, mintha falusi utca porából egy művészileg gazdagon ékesített szent-egyházba lépett volna.

Egészen úgy éreztem, mintha egy eszményi világba jutottam volna; Potemkin falvai nem festve, de valósitva álltak előttem. Még öntudatosabban érezhető ezt egy az előhaladt nyugot legműveltebb pontjáról ide érkezett idegen. Mert bárhova vetette tekintetét, nem gondolhatott oda illőbb, szebb vagy helyesebb részletet, mint amit épen ott látott. A nagy terület egész felszínét mintha csak egy ihlett tájfestő tervelte volna ki.

¹⁵ Hegyek, halmok simittattak el síksággá, szakadékok tömettek be — célszerűségi vagy tán plane még aesthetikai szempontból is! Sehol üresen maradt tér, és mindenütt épen az a művelési ág, amely épen oda való volt. Fűmagról kelt rétek, legelőkön puska lövésnyire egymástól kisebb-nagyobb, festőileg csoportosított berkek (remisek), hol selyemszórú báránnyok hűseltek, s csak a számviteli könyveimben megpillantott „Pepinière” név vert föl álmódoszásomból, hogy nem ugyan a hajdankor természeti, de egy annál is tökélyesebb, valóságos *mű-Arkádiában* járok, melyet tudatos emberi finom izlés, egy ²⁵ valódi nagy úr olympi kedvtelése alkotott! Oldalvást gazdag, buja lombozatu parkokból aranysárgán kitündöklő kastélyok; talán uri nyaralók, kioszkok? Nem biz azok, csak nemzetes bárány urfiak, tekintetes kosok, nagyságos tehének, szultáni bikák, s olyan méltóságos tekintetű mének laktak ³⁰ azokban, hogy szinte elszégyelte magát fizikuma törpesége miatt és önkéntelen alázattal köszöntötte őket az ember, ha büszkén fénylő szemekkel találkozott.

Az a rend, mely itt a kezelő tisztí személyzet foglalkozásában nyilvánult, az égrendszer pontosságával vetekedett. A jószágigazgató pompás fogata napfelkölte előtt egy negyedórával oda fordult a főbejárat elé, oly esalatkozhatlanul bizonyos „minutára” hogy zsebórámát ha megállt, utána indíthattam el. A jó öreg Szkallával beleültünk, ő kivitt engem magával rendesen a pincegádorszerű hüvös, árnyas fasorok ⁴⁰ közti utakon, a Máriavölgyben letett hogy ott én legyek az úr délig; amikor aztán a hatvani dombokon szintén rendes

percben kocsija ismét előbukkant, én eléje mentem, s aztán haza, olyan ebédre, aminónél izletesebbet, azt hívém, nem evett a cambridgei herceg. Nyári hónapokban a máriavölgyi tehénpalota volt látogatásom első tárgya. Számon kelle⁵ vennem a pince tartalmát, melynek ugyanis mélységes márvány fenekén gömbölyü korintheta oszlopok körül mind megannyi széles, keleti viráglevelek, három-négy emeletben, kerek asztalok csavarodtak; ezeken pedig fertály akós medencékben olyan tehén-, bivaly-tejsűrűk, hogy ha egy pesti¹⁰ kávé egyszer ilyenekkel próbálná vendégeit traktálni, hát — XIX. század ide, XIX. század oda — de menten megégetnék, mint boszorkányokkal trafikáló bűbájost!

Ebéd után megint kocsi és ki az uradalom másik oldalát megtekinteni. Jaj lett volna annak a tisztnek, akit az igazgató¹⁵ künn a munkások közt *álva* nem talált volna. (Leülni nem volt *illő*, még ha a felügyelet e miatt nem szenvedt volna is).

De volt is ám itt olyan fizetése a gazdatisztnek, amelynek összege mesésen hangzott a más urodalmakban divókhoz képest, ahol még az ősi „szabad lopás” hagyományos „erköl-²⁰cse” volt uralkodó. Azért még sem gazdagodott meg egy is, mert a fizetésen kívül per sundam-bundam jutni valamihez itt teljes képtelenség volt.

Ennek a szónak a „lopás” itt oly utálatos értelme volt, hogy azt csak kimondani is — iszonyu vétségnek tartatott az ille-²⁵delem ellen. Még a paraszt is, ha épen szájára vette, hozzátette: „követem alásan, tisztesség nem esik mondván . ”

De nem is volt itt szüksége arra senkinek. A tisztnek nyugdíjt kaptak, a parasztnak pedig volt munkája, nemcsak a helybelinek, de még a szomszéd környékbelinek is. Nyolc éves³⁰ gyermektől kezdve, télen-nyáron mindenki kapott napszámot; ha egyebet nem, gyomot vagy virágot ásott ki a zöld fűpázsitból, mint jelenleg a Margitszigeten.

A szolgabíró eljött rendszeren szokott körutján — ebédelni a tiszttartónál. Egyéb dolga itt nem igen akadt. Hej pedig³⁵ közel volt ám Doboz! olyan közel, hogy, mint mondani szokták, a dobozi ember átnyujtotta a faluvégről a pipáját és Alcsuthon tüzet tettek rá.

És én e boldog Eldorádóból el tudtam jönni? Nem tudtam ott tovább kitartani egy évnél? Talán nem marasztottak jó szívvél?

⁴⁰ Dehogy nem marasztottak, dehogy nem marasztottak! A jó öreg Szkalla nagyon szeretett, minden „streichjaim” (mai

nevén: ostobáskodás) dacára, melyek e szerfölött szolid körökből kissé kirittak, de amelyeket akkoriban el kellett követni minden fiatal embernek, ha azt akarta, hogy „zseninek” tartsák.

- ⁵ Főnököm biztatott, csak maradjak, hiszen épen elődöm csak két évig gyakornokoskodott mellette, és amint nagykoru lett, egyszerre jószágigazgatónak vitték egy alföldi nagy urodalomba. Hogy jobb lesz előbb vagyont szerezni, mert sine Cerere cessat Venus, et sine Venere cessant Musae.
- ¹⁰ Mind nem használt semmit. Olyan — számár voltam, hogy egy reggelen ötödfél huszassal zsebemben egy szénás szekéren bejöttem Pestre, verseket írni V .t lapjába, — ingyen, s élvezni a „halhatatlanok” társaságát a „közvélemény asztalánál” a Fillingerben
- ¹⁵ Hja, de hát, régi mondás, hogy nem tudja az ember, mitől — soványodik?

I.

I. Mezei Ernő igen találóan festette ama társadalmi szellemet, mely ma már csak a rang, vagyon és oklevél¹ szerint képes osztályozni a költőket is. Hát ha tovább megyünk és viszont eme társadalmi szellem eredetét, kutfejét keressük: megtaláljuk azt politikai viszonyainkban, melyek folyománya a magyar nemzet ridegebb, nehezkesebb, önzőbb, fagyosan józan, prózaibb természetének fölülkerekedése ama fellengőbb, érzelmesebb, fogékonyabb, lángolóbb elemen, mely e század második negyedének nagyratörő küzdelmeiben vitte a vezérszerpet. Tanulságos dolog: e kétféleséget, e jellembeli dualizmust mélyebben szemügyre venni.

A mostan uralkodó elem azt állítja, hogy ő az igazi magyar, tudniillik az igazi ázsiai, melynek fészke az Alföld ragadós, termékeny, de marasztó, sáros agyaga, — léggöre az egyformaság, a változatlanság, a konzervatív, voltaképp kényelmeskedő, henyélő semmittevés, maradiság, lomhaság, mely bölcs mérséklet, óvatosság név alatt árulja magát. „Könnyü Katót táncha vinni” — ez az állapot tetszik a röst vérű, alant járó képzelmű, szenttelen elemnek, mely szereti ebbeli tulajdonságainak a józanság cégét adni.² Egykor maga Kossuth egy amerikai beszédében olyanformát állított, hogy a magyar nemzet kevéssel beelégszik és csak ősi állapotát óhajtja³ stb. Mire egy amerikai azt jegyezte meg, hogy akkor hát a magyar nem fog előrehaladni, és e szerint nem is életképes, mert modern korunkban mindig elégtelennek kell lenni és többre törekedni.

Eszerint hát nem a mostani — a mai⁴ konzervatív, lomha, „józan”, vagyis minden ujitástól, emelkedéstől irtózó — de amaz a másik: a tevékenyebb, nyugtalanabb, tüzesebb, szóval genialisabb, szellemileg és erkölcsileg gazdagabb tehetségű, vérmesebb elem a szerencsésebb és hivatottabb, mely jövőt képes teremteni a magyarnak. De még döntőbb és érdekesebb, hogy voltaképp ez is az *igazibb* magyar. Avagy nem-e a *huszár*

a magyarnak legvalódibb tipusa? — a csodás és rendkívüliért hevülő, a mesésnek határáig száguldozó huszár? Hiszen még az igazi baka is a végtelenség szélébe lógatja lábait!

A világ lelkesedőnek, áradozónak, merésznek ismeri a⁵ magyart és az is az igazi, — csak most, a nagy katasztrófa után, *betegágyban* bizta sorsát aludtvérü ápoló vénasszonyokra. De a jövő, — ha lesz (és lesz, azt *kell* hinnünk) — a jövő azé a *jobbik* felé,⁵ amelyben *teremtő* erő, tevékeny, nagyratörő, *jellengő* lélek, *magasan szárnyaló*, az ég felé és nem a porba¹⁰ törekvő *gazdag képzelem* lakik — és midőn ez az elem lesz uralkodó a politikában, ugyanaz lesz akkor az akadémián, sajtóban, szépirodalmi társulatokban is az irányadó és akkor megjön az ideje a Vajda János költészetének is. Ebben kételkedni annyi, mint kételkedni a nemzet jövőjében... A¹⁵ baglyok eltűnnek az éj sötétében és a déli verőfény özönében fönnen lebegnek az aranyasok.

II.

Azok közé a nem ázsiai, de modern európai magyarok közé tartozom, akiknek szenvedélye, gyönyöre az olvasás, a szépművek élvezése. Ismerem a világirodalom legszebb termékeit.²⁰ Egy csalahatatlan ismerve, bizonyítéka a remekiségnek és tökélynek: ha a többszöri olvasást időnkint megkivánom, és mindannyiszor szebbnek tetszik a mű, és nagyobb a hatása. *Ábel és Arankát* már 3—4 éve olvasgatom. Midőn a végén a²⁵ kifejlés kezdetéhez érek, a szépműi hatás oly elementáris erővel tör ki, hogy szinte nem vagyok képes pihenő szünetek nélkül a hátralevő néhány versszakot elolvasni. És mert ez a hatás a tizedszeri elolvasásnál még lehetőleg növekedett, számot akarok adni magamnak — és talán másoknak is —³⁰ e szokatlan és még semmi más münél nem éreztet fölindulás okairól.⁶

Igaz volna-e, hogy *mindazon* eszközök, melyekkel költő hatást érhet el, e műben egytől-egyig, egész összességükben és egyenkint is legtökélyesebb minőségben, a legszerencésebben³⁵ csoportosulva találkoznak? Mert igazság szerint egyéb oka — kifejelett ép esztetikai érzékű léleknél — nem képzelhető.

Melyek ez eszközök?

A mese — történet — *eredetisége, ujsága*. Mert lehet ugyan már földolgozott mesével is, tökélyesebb alakban, hatást

elérni, de már a fölmelegítés csak a káposztánál bir fokozó erővel — a költészetnél *eggyel* több a hatás tényezője, ha a történetet is ott olvassa az ember először.

A mese eredetisége is nagy ritkaság háromezer év irodalmá-
5 nak özönében, de még nagyobb magának az erkölcsi föld-
ványnak, az *alapeszmének* az ujsága, eredetisége. Itt az is
uj, t. i. egy ember, aki rosszat tenni nem tud, még ha akarna
is.

És hogyan van ez megfejtve? A mesealkotás, fejlesztés
10 művészi ügyességével, mely fölkelti az érdeket azonnal, de
egyre fokozni képes egész azon pontig, melyen az olvasó lel-
kében a *teljes meggyőződés* az illető hős lelki nemességéről, —
az *alapeszme igazságáról* egész odáig fokozódik, hogy az olvasó
már szinte maga kérné a szerzőt: „ne folytassa tovább a bizo-
15 nyitást! — elég! — elég!” — kiáltja és kéri: adja ki neki
a jutalmat! És e jutalom olyan fényes, elragadó, mint ami-
lyen tüneményserü az erkölcsi érdem. Mikor Ábel ottkünn
egyet kerül-fordul, azután hogy bejön, nyakába borul (Aranka)

Fojtogatja csókkal, én te drága — a hatás extázisa; a
20 jónak, nemesnek ily tündérelleg fényes diadala fölött érzett
kiáradó öröme ez az ép erkölcsi érzésű olvasónak.

És a *történet* maga a legtárgylagiasb valóság, — csupán a
jutalom, az a tündéri, nagy, rendkívüli. A kép a földi életből
van, de tündéri kerete mintegy a templomba helyezi, jelezve,
25 hogy ekkora erény, ilyen erkölcsi ideál valóban a legritkább
tünemény, de nem lehetetlen — amit a tárgylagos előadás
bizonyít.

Lássuk az előadást.

Egy mesés gazdagságu hercegkisasszony. Lélektani dolog,
30 hogy csak a szegény, vagy középvagyonu gyermek álmodozik
gazdagságról, mint a boldogság alapföltételéről. Egy költői
lelkületű, fényben, gazdagságban növekedett leány ábrándos
lelkében a *nem ismert* egyszerűség képezi nem egyszer a költ-
tőt, a regényes színezetűt. Mint Nagy Károly Hugónál: „annyi
35 dicsőség ért, hogy vágyom szemétre”, — a magyar népdal
is ismer egy grófkisasszonyt, aki lejár a bojtárhoz, messziről
kiáltva neki: „terítsd le a subádat!” — föltette magában,
hogy ő maga keresi föl eszményét. Mindamellett a szerző ezt
a hercegkisasszonyt tündérnek mondja, tehát engedjük meg,
40 hogy a keret az. De ezentul a történet a földön jár és a lélek-
tani valósághoz tartja magát.

Kérdem: lehetséges-e szebb, kedvesebb eszményt képzelni, mint férfiben Ábelt és kiváltkép nőben Arankát? Egy szegény ember, aki jómódu nemes urnak született, de a hazáért harcolva mint üldözött, bojtárnak átöltözve édegel, meglesi a legszebb leányt, aki kész nője lenni, ha előbb tilos, nem korrektil erkölcsös uton gazdagságot szerez? Lehet-e nagyobb csáb, mint egy ily csodaszép leány birhatása? És a próba ugy van kigondolva, hogy Ábel, ha erkölcsileg nem csalatkozhatlan, könnyen megtévedhetne. Mert a gazdag korcsmáros ugy van festve, mint maga a gonosz; kötnivaló ember, aki vagy rabló, vagy tolvaj és orgazda. — És Ábel csak félig művelt, aki olvasott regényeket is; elmélete az igazi jóról lehet homályos, amint hogy az is, de a *szíve*: az gyémánt, azt semmiféle álokoskodás félre nem vezetheti. Mily mesteri az ő habozásának festése, a harc az ő fejletlen elmélete és belső erkölcsi érzése között! Ezután következik egy *nagyobb* próba, egy *kisebb* gonoszság, a hamis játék körül. *Még* erre sem képes! Pedig előbbi kudarca is boszanzhatja és szeretné azt helyrehozni, — de nem lehet!

Milyen kedves az Aranka titkos örömének rejtegetése, midőn látja, hogy Ábel kiállja már ezt a második próbát is!

Ezután jön Lator Bandi, az eredeti betyáralak, aki danolva, tréfálkodva rabolja ki a kártyahősöket. Milyen jellemző Ábelre a valódi hős hallgatag, komoly viselete, kevésbeszédűsége, de annál hatalmasabb föllépése!

Azt gondolnók, hogy itt a próba már elég. De nem. Még egy igen szépen gondolt (gyön)⁸ jelenetben ki kell tünni e hatalmas hős férfi megható *gyöngédségének* is. Ez az, midőn kérleli, korholja a himlősnek vélt Arankát, hogy mit busul a himlő pusztításán!?

Annyira megszeretjük ezt az egyptár embert, hogy valóban nem is elégednénk meg kevesebb mint *tündéri* befejezéssel, és szívünk dobog az örömtől, mintha minket is ragadna az a négylovas jármű, aranyos szerszámmal, kócsagos huszárral, mely őket elröpíti a tündérvilágba, ahol

„Fényben, illatárban”, stb.

És micsoda versek ezek! — mi búbajos zenéje a ritmusnak, csengetése a rímnek, mint mesebeli tündérek aranysarkantyuinak, — mily könnyedség, természetesség a forma szigo-

rusága dacára! — *népies és mégis fellengő*, nemes és szárnyaló — a mese, a cselekmény *sehol meg nem áll* hiába, el nem terped, *ki nem tér* utjáról, sehol egy fölösleges szó, amit kihagyni lehetne, kerekded egész, bevégzett.

- ⁵ A jeles műbiráló Silberstein azt állítja a Lloydban, hogy Vajda mint epikus kitünőbb, — ezt én nem mondom, mert lirája lehetőleg még inkább elragad és ebben éppen *különálló* egyéniségnek tartom nemcsak a hazai, de a világirodalomban is, — de azt mondom: ha választhatnék az általam ismert ¹⁰ modern beszélyek közt, én *Ábel és Arankát* választanám.

NB. *Ábel és Arankáról* még megemlítendő, hogy az olvasó sohasem tudja, nem is sejtí, mi következik a jövő énekben.⁹ A kifejlés e szerint meglepőbb.

Még egy jegyzet a tündéri keretre vonatkozólag:

- ¹⁵ Az igazi éposz eredetileg is vegyítése volt a természetesnek és természetfölöttinek, úgy, mint Homérnál istenek és emberek története együvé volt keverve. De azért a jellemek és a történet mégis az emberi pszichologia törvényei szerint voltak megalkotva. A görög istenek is csak nagyobbított emberek.

20

III.

- ¶ Mert most a középszerűség a hatalom, nincs-e ennek causalis nexus-a azon észrevehető törekvéssel, mely a lángészt már-már nevetségessé tenni, depopularizálni és a most szerencsés átlagos szimplicitást bölcseségnek kikiáltani és iránta ²⁵ bámulatot kelteni iparkodik?¹⁰ Csakugyan természet rendje, hogy egészen fejtetőre kell állani a világnak, hogy belássa ez állapot természetlenségét és a visszafordulás sürgősségét?

- Nem szeretem a Lisznyay-féle részegséget a költészetben, de ha valamely költői egyéniségről *legfőbb* dicséretként ³⁰ *józságot* hallom emlegetni, épen úgy vagyok vele, mintha egy rut vénasszonyban azt bámulná valaki, hogy egyáltalán nem kacérkodik. Ha a költészetben a józság volna a főérdem, akkor a tokaji esszenciának olcsóbbnak kellene lenni a közönséges lórénél.

- ³⁵ A legnagyobb tévedés forog fenn a formát illetőleg. Bizonyos és elengedhetlen az, hogy *forma dat esse rei*, és a költészet voltakép: a forma, a kifejezés tehetsége. Mert mi egyebek a görög eszmények is — Vénusz, Apolló — tökéletes formák-

nál? Ha szabatosan akarunk különböztetni, a formákat belsőbbek, legbelsőbbek és külsőkre lehet osztani, úgy mint egy százados fa kérgeit. A legbelsőbb mégis maga a gondolat, az alapeszme. Forma ez is, de a *forma esszenciája*. Tehát mégis⁵ a gondolat a legértékesebb része a költészetnek. De ítéseink nem is ezen belső forma fölött — mert ehhez legkevesebbet értenek — de csakis a külső forma fölött kepelnek, a vers öltözte, a rím és a technika egyéb kellékei fölött. És bizonyos szent, hogy Jupiter szobra öltözetének redőiben, egy hajszál¹⁰ hiba is rontaná a hatást, tehát az öltözetnek is tökéletesnek kell lenni. De már most kérdem, hogy mit tart szebbnek, nagyobb alkotásnak: Vénusz Afroditét egyetlen darab fátyollal öltözetül, vagy egy koros francia dámát kifogástalanul chic-es, elegáns modern piperéjével?

¹⁵ Az eszme szépsége, nagysága mégis csak a nagyobb dolog, — a költészet lényege, esszenciája. Ne zavarjuk össze a cifra-ságot a remekkel, melynek *főtörvénye a természetesség*. Ha a mondat erőszakolt, nehézkes, ha a szavak át vannak helyezve a rím és ritmus végett, ez épp annyi, mint ha a láb van a²⁰ kéz, az orr a fül helyére téve. Szóval: a lényeg föl van áldozva a külsőségnek, a test az öltözetnek. Ez éppen a legnagyobb formátlanság, a költő szellemszegénységének, ügyefogyottságának folyománya, bizonyítványa, Ahol a rím elébb születik, mint a gondolat, az épp annyi, mint a vásári munka, melynél²⁵ gyárilag készül a kabát, melyet a kereskedő valamely szegény vevőre rádísputál, de aki abban igen kényelmetlenül érzi magát.

Amint „*sana mens in corpore sano*”, akként szép gondolat a szép formában. Mindakettő elengedhetetlen, — egyik a³⁰ másik nélkül nem ér semmit.

De hát hol találjuk meg mindakettőt együtt? Én azt mondom, hogy Vajda János újabb (illetőleg második költői) korszakában, 1872 óta írott műveiben a forma elérte azt a tökélyt, melyet a magyar nyelv természete megenged.

³⁵ Vegyük mindenekelőtt legszebb, az alapgondolatot tekintve, legfenségesebb költeményeit: A *vaáli erdőben*, Az *Űstökös*, *Jelenések*, *Hajón*, *Kárhozat helyén*, a *Gina Emléke XXX.* és *XXXII.* darabjait, a *Megnyugvás-t* stb. — lehetséges volna-e ezeket szebben, tökéletesebb alakban megteremtteni? Ha a⁴⁰ nyelvbéli kifejezés szépségének, a versalakítás művészetének magyarban netovábbjára példát akarnánk felhozni, nem a

Nyári Les volna erre a legalkalmasabb? Hol van ezekben nyoma a keresettségnek, erőlködésnek? Hol van itt föláldozva a mondat természetessége a mértéknek?

Vajda költői működése első periódusában, 1844 — 1861 közt,⁵ számos *rögtönzéseiben* csakugyan nem sokat törődött a formával. Ezen korabeli versei közt van sok pongyola, és ekkor ki lett mondva a jogos vád művei formahiánya ellen. Ezt aztán mai nap ismétli szajkómódra sok olyan napi sajtóbeli munkás,¹¹ aki éjjeli szapora munkát végezve nem vehet időt V. újabb műveinek tanulmányozására. De aki tán olvasta is, nem gondolkozott eleget felőlük. És megtévesztette a verseknek éppen játsszi formakönnyedsége, természetessége és azt hitte — a többi példák és a megrögzött akadémiai elmélet folytán — hogy ami természetes, egyszerű, könnyed, az okvetlen pongyola is.¹⁵ Mert hiszen, amit az akadémiai kritika 30 év óta formatökélynek hirdet, abban többnyire ki van forgatva a mondat a maga természetességéből. És így elterjedt a borzasztóan téves nézet, mely összekonfundálta és merőben elcserélte az átellenes fogalmakat, tudniillik *tömörségnek* vette az *érthetetlen zavartságot*, *formatökélynek* a nehézkes, természetlen *csürcsavartságot*, a kapkodást a rimek után és evégből a hajuknál fogva odaráncigált szavakat (például „mohar” az Olymp hegyére!) és mikor a valódi formatökély a maga egyszerű, természetes könnyed klasszicitásában megjelenik, azt már nem²⁰ képes hirtelenében fölismereni, mint aki a sötétből hirtelen a napvilágra lép.

Köztudomásulag a magyarban sokkal kevesebb a rim, mint a legtöbb európai nyelvben, és így a formás verselés is sokkal nehezebb. Mégis ime egy hosszabb epikai mű: „*Találkozások*”,³⁰ a *legnehezebb, legszűkebb* formában, tiz nyomott iven át és e terjedelmes mű végig lírai dallamossággal, a lírai forma szigorubb követelményeinek megfelelően van megírva, mint egy bravurműve a forma fölötti uralkodásnak!

Egy csomóban zengzetesebb, könnyedébb, gördülékenyebb jambusokat, mint az *Alfréd regényében*, ki mutat föl?¹² És hozzá hol a mű, melyben a költő, nagyobb, súlyosabb gondolatok anyagával dolgozott volna? Mintha atlétát látnánk, aki a szokott cirkuszi golyók helyett egész hegyekkel hajigálódznék.

LÓKÖTŐ-VETÉLY*

A „Magyar Nép” számára írta Vajda János

Somogyban ismét minden csöndes. A nagy riadalom zaja után olyan egyszerre, olyan mélységes csönd, mint akár a⁵ szomszéd Stájerben, ahol nemcsak emberi, de világtörténelmi emlékezet óta nem volt rablóbanda, — hacsak éppen tőlünk nem szorult át egy pillanatra; mert hogy ott huzamosabban tarthassa magát, hogy az a jámbor nép megtűrje maga közt, olyan ugyan nincs!

¹⁰ De meg nem is volna ott mit keresnie rablónak. Ha már olyan kosztan akarna élni, mint aminőt ott kap, már akkor csak inkább elmegy dolgozni és lesz belőle tisztességes, csöndes, munkás ember. Hússal él a ragadozó. Bográcsgulyás, pörkölt-hús — java dögmahából, jó bor, fehér cipó és szép ló kell a¹⁵ magyar betvárnak. Az pedig szegény stájernek nincs, sohasem is volt.

Hogy mi az a dögmahá? talán nem is tudja már az új ivadék. Meglehet, hogy nincs is már divatban. Három évtized előtti erkölcsökről és szokásokról lesz itten szó, azóta pedig²⁰ nagyot változhatott a világ. Ez idő óta nem igen jártam az Alföldön, de képzelem, hogy jókorát haladt már azóta a polgárosodás, a Széchenyi által oly nemes sovárgással emlegetett „pallérozódás” felé.

Az ötvenes évek derekán az Alföld kellő közepén töltöttem²⁵ négy egész évet oly foglalkozásban, mely folytonos utazgatással járt. Az egész nagy Alföldnek legvadonabb táján, a Kis-Kunság egyik terjedelmes homoksivataga közepette, gyakrabban voltam vendége a sz.-i pusztá bérlójének, aki reggelire a kávé és egy tányér kocsonya közt engedett választanom,³⁰ az utóbbit azzal akarván ajánlani, hogy az dögmahából készült. Én természetesen mint laikus, nem mertem az utóbbit

* A bravour kifejezésére már annál fogva is elfogadhatónak tartom e szót, mert Fehérmegyében a nép is él a „veti legény” kifejezéssel, amivel éppen azt akarja mondani, hogy bravouros legény. V. J.

választani, de föltűnt, hogy ő rendesen jóízűn abból evett. Pedig nagy módú, kényes szájú, és gavallér ember volt.

— De hát ha dög, mért eszik ön belőle? — kérdém egyszer.

— Hát nem tudja, hogy mi ez? kérdé viszont, és aztán⁵ megmagyarázta, hogy ez voltakép a gulya leghízottabb, legjobb állatjának a húsa. A pásztor ugyanis következőkép járt el abban az időben: egy karóra fölcsavarta kapcáját jó vastagon, azt a marha torkába ütötte, aminek következtében annak meg kellett fulladnia. De ugyanakkor lóra ültette boj-¹⁰ tárját, hogy rohanjon jelenteni a gazdának, miszerint egy marha megkapta a járványt, és fölrugott. Hogy kárba ne vesszen végkép, hát vérét vette, és így a gazdának beszámolt a bőrével. Ezentúl aztán a kávé helyett magam is a kocsonyát választottam.

¹⁵ Ez azonban csak kis mise. Sokkal fontosabb kellék ennél a betyár számára a szép ló, a futós paripa. Ezt keríteni maga alá, ez a betyár első föllépése. És ha vezéri szerepre tart számot, hát akkor ennek a lónak a legszebbnek kell lenni, ami Pesttől Hortobágyig található az úri istállókbán.

²⁰ Ezért nem tudott aludni H-n egy nyári vásár alkalmával Zs. I. uram több éjjelen át, sőt, mint a mostani cár pár év előtt, nem tudott megenni nyugton egy ebédet.

Akkorában épen az ő házában jelölt ki számomra a város ideiglenes lakást. Szerettem a vásárokon őgyelegni; mulat-²⁵ tató látvány ez és a mellett szapora tere a népjellem és nyelv tanulmányozásának. Úgy intéztem hát, hogy ez idő alatt H-n tartózkodtam és nem is bántam meg, mert olyan esetnek lettem tanuja, amit ha akárki más beszél el, nem adhattam volna neki hitelt. És már most én is ki leszek téve annak, hogy³⁰ sok olvasó nekem se hiszi el a történetet. De hát erről már nem tehetek. Azért e föltevés nem tarthat vissza annak elmondásától. Mert lehetnek olyanok is, akik előtt épen a hihetlenség e látszata miatt válik érdekessé a dolog, melynek egyébkint van némi tanulságos oldala is, tudniillik az a következtetés,³⁵ hogy ha a magyar nép azt a meseszerű ügyességet, mondhatjuk: genialitást, melyet e kárhuzatos téren tanusított eddig, egykor kiművelt állapotában hasznos célra fordítja, mit fogunk mi akkor produkálni a népek munkaversenyén?

A nép ösztönszerű költői érzéke szereti tódítani jóban-⁴⁰ roszban az ő hősei csodatetteit, s a szépirodalmi hatás végett sokszor nagyítva adja elő azokat. E miatt aztán kiváltkép a

járatlan hallgató néha azt se hiszi el, ami valóban megesett. Én magam is csak kétkedő mosollyal fogadtam házi gazdám állítását a környékbeli futó betyárok meseszerű ügyességéről, midőn az ebéd alatt, fényes délben, folyton föl-fölkelt, s minden⁵ tál étel után ki-kiszaladt az istállóba, hogy megnézzze, megtapogassa, vajjon valóban ott van-e még két szép csikaja, melyeknek az a hírük volt, hogy nincs hozzájuk fogható, betyár alá illőbb ló három vármegyében.

Eleinte nevettem a házi gazda, Józsi bácsi, ez ideges, meg-¹⁰ foghatlan nyugtalanságán. De később már szinte azt gondoltam, hogy hátha az üldözési mánia bizonyos hőfokán elméjében kezd megkeveredni? . . .

Háza a 12 ezer lakossal bíró város kellő közepén, legsűrűbben lakott utcájában fekszik, *kőfallal* bekerítve; az udvaron¹⁵ külön egy emeletes épület földszintjén volt az istálló. A kapu és kisajtó erős lakattal éjjel-nappal folyton *zárva*. És még azzal az elővigyázattal sem elégedett meg, hogy húsz éves fia szakadatlanul az istállóban örködjek a kocsissal. Ő maga is untalan ugrált föl az asztaltól, az ebéd egy órája alatt legalább²⁰ ötször-hatszor kilódulva, személyes meggyőződést szerezni a drága csikók ottlétéről.

Azalatt míg ő künn járt, legény fia bejött, bekapni igazán lóhalálában egy fogás ételt. Azzal sietett ki, mialatt én a háziasszonnyal percenkint egyedül maradván, kockáztattam a²⁵ kérdést, vajjon nem találja-e csodálatosnak és szinte aggasztónak férje e tulságos izgatottságát?

Meglepetésemre a háziasszony és fia válasza arra mutattak, hogy inkább az én csodálkozásomat találják csodálatosnak. Teringettét! gondolám, egy családban egyszerre csak nem lesz³⁰ három örült?

— Az égre, úrnőm, — jegyzém meg — csak nem hisznek az ördögben? Ekkora elővigyázat mellett van-e a pokolnak is olyan ördöge, amelytől félni kellene?

— Az ördögtől nem félünk, de a betyártól igen, — felelé az³⁵ ifjú házi úr. Hát nem tudja ön, hogy itt fényes nappal épen nem rég mi történt? A tiszteletes ur javában prédikált a templomban, s az alatt szintén kővel bekerített és bezárt udvarából kilopták egy borjas tehenét.

— De hiszen az lehetetlen! — felelé, — mesebeszéd lesz⁴⁰ ez is, mint a többi ehhez hasonló.

És nem is tartottam érdemesnek bővebben utána tudakol-

zódni, vajjon csakugyan így történt-e? Gondoltam, lesz ebben egy-egy részlet, ami nem való; talán hogy mégse volt bezárva a kapu, vagy egyéb efféle. Vagy talán nem is épen nappal történt. Csak este vették észre . . . stb.

⁵ Vacsora alatt még lehetőleg növekedett a háznép nyugtalan-sága. Józsi bácsi egyre ismételte fiának a parancsot, hogy a kocsissal együtt, fejüket az istálló *küszöbére* téve aludjanak, de csak úgy, mint a nyúl, mely vadászok hizeme szerint nyitott szemmel aluszik.

¹⁰ Jóizü kacagással váltam meg tőlük. Az én szobám az udvari kis ház emeletén volt, épen az istálló fölött. Egyet pipázva ott fön, lementem megnézni, nem tréfa volt-e az egész, talán épen hogy ők nevéssenek rajtam, ha elhinném az egészet?

Csak a nyitott szemről nem állhatok jót, de hogy a kocsis és az ifjú úr ott feküdtek az ajtóban, fejeiket a küszöbre hajtva, arról meggyőződtem.

Aztán elfeledve az egészet, a huszonöt éves kor boldog adománnyának élvezetébe, kellemes ábrándokba és mély álomba merülve, aludtam volna világos reggelig, ha hogy hajnali ²⁰ három óra tájon éktelen zsvajra nem ébredek.

Káromkodás, fogcsikorgás, óbégatás, dulakodás zaja végre kiverte az álmot szememből. Eszembe jutottak a csikók. Talán épen most viszik őket.

A szép nyári éjen hamar készen voltam az öltözettel és lenn ²⁵ termettem.

De már későn érkezem. Csikónak és lókötőnek csak hült helyét láthattam. Lehetséges-e? Egyáltalán érthetlen lett volna tréfának a dolog, de oly hihetlenné találtam mégis, hogy bementem az istállóba, vajjon igazán üres-e az? De ³⁰ egyébiránt Józsi bácsi annyira magánkívül, olyan erős dühben volt, hogy nem tudta megkülönböztetni saját fiát a kocsisától, és egyiknek mint a másiknak oly tartalmas pofonokat osztogatott, hogy a valóról, minden csodálatossága dacára, azonnal meg kelle győződnöm, amiről egyébiránt heteken át ³⁵ beszélt aztán az egész város és a környék, mint oly esetről, mely még az efféléhez szokottabb azon tájbéli öregeket is bámulatba ejtette.

De hát hogyan történhetett meg?

Ezt kérdi bizonyly az olvasó, érezvén önkéntelen, hogy az ⁴⁰ elbeszélés nem lesz kerek, bevégzett, ha e kérdésre is meg nem felelek.

Hát nekem is ez volt az első kérdésem, amint az illető szereplők tragikomikus kábultságukból és fölindultságukból magukhoz tértek. És mindenekfölött azt akartam tudni, hogy hát a kocsi és a fiú fejek valóban mindig, szakadatlanul ott feküdtek-e az istállóajtóban, a küszöbön? Erre nézve a házi gazda maga állította előttem, hogy éjen át többször fölkel, kiment és megvizsgálta őket; még egy órával előbb is benn voltak a csikók az istállóban, a kocsi és az ő fia ott feküdtek a küszöbön. És e helyzetben találta őket akkor is, mikor utoljára kijött, csakhogy ekkor már a csikók — nem voltak az istállóban.

De ennél többet ők se tudtak meg, a dolog előttük is rejtély maradt, és az elbeszélésem nem érne semmit, ha itt a kerek bevégzettség szépműi szabályának föláldoznom az igazságot, a történeti valóságot.

Egyébiránt elég itt egy körülményre lennünk tekintettel. S ez az, hogy a lókötékek stiklije csak az esetben veszthetné el bravurbeli rendkívüliségét, ha az örök egyetértésének jelentősége nem volna teljesen kizárva. De ez iránt kétség nem foroghat fönn. A gazdag ifju birtokos csak nem fog egyetérteni a betyárokkal, hogy a *saját* lovait lopják el tőle? És minden más esetben a lovak elkötését csak bámulatos furfang és ügyesség hajthatta végre.

Több mint harminc év előtt történt az eset, de elég nevezetes volt, hogy gyakrabban rá gondoljak és emlékezetemben megmaradjon. Így volt, amint elmondtam. Igyekeztem szárazon előadni, nehogy humoros ékességgel (ha ugyan tellett volna is tőlem) a valót elferdítsem.

És már most, hogy épen minden tanulság nélkül se maradjunk, fölvetem a kérdést: vajjon az emberek, akik itt e gonosz mesterségben remekeltek, ha tanulnak s jó nevelésben részesülnek, vajjon akkor is okvetlen és kizárólag a lókötés lett volna szenvedélyük és foglalkozásuk? Ezt hinni, talán már nem is pesszimizmus, de esztelenség vagy gonoszság.

Részemről, ha efféle élményeimre emlékezem vissza (mert volt még ezenkívül annyi, hogy se szeri, se száma), mindig azzal vigasztalom magamat, hogy mennyi kitűnő csapatvezér, hány leleményes fölhalálós zseni veszett el eddig a magyar népben — *iskola és nevelés hiánya folytán!*

Már eddig is nagy haladás. A somogyi eset maga is ezt bizonyítja. Milyen hamar végét vetették annak derék magyar

csendőreink, minden vármegyei népfölkelés, katonaság alkalmazása nélkül. A legutóbbi somogyi epizód a haldokló régi Magyarországnak már csak utolsó rángása volt. Már benne vagyunk abban, ami *lesz*. Nem teremnek már betyárnépdalok.⁵ A rabló regényességének vége már nemcsak a valóságban, de a haladás, a korszerű művelődés útjára tért népünk képzeletében is.

Ez is egy jel, mely arra irat, hogy higyjünk jövőnkben.
Lesz még szőlő, lágy kenyér!

DUHAJOK ÉS BETYÁROK

Írta: Vajda János*

A forradalom utáni évek kelletén és kivánságunkon túl kaland- és viszontagságteljesek voltak majdnem kivétel nélkül mindnyájunkra nézve, kik a függetlenségi harcban részt vettünk.

A menekülés, bujdosás — ki börtön, ki besoroztatás elől, mely utóbbi hellyel-közzel még tán kínosabb volt — a társadalom minden „különlegességeivel” érintkezésbe hozott bennünket.

Az 1851—55-iki éveket a Kiskunságban és Szeged táján töltöttem, csaknem folytonos utazásban. Ez időtájon Pesttől Hortobágyig, sőt azon is túl a szó szoros értelmében a betyárok uralkodtak a falvakon, sőt hébe-hóba a városokban is.

Éjeket, napokat töltöttem utban a zordon sivatag pusztákon, háltam a legfélelmetesebb csárdákban; jobbra-balra tőlem ügettek, száguldoztak a rettegett rablók. Majd előttem, majd utánam raboltak ki egyes családokat, lődöztek agyon csendőröket, őrzáró katonákat.

Nem egyszer betérve valamely csárdába vagy pusztai tanyára, azzal fogadtak, hogy no ugyan kár volt nem előbb érkezni, mutogatták a falakon a golyók helyeit, a vércseppeket, a rablók csatájának nyomait. Azután beérve Szegedre, a nagy téren, a várkapu előtt, katonai négyszögben volt alkalmam látni az egész befogott rablók közül egyet-kettőt, ki

* A nagy költőnek ez a cikke a „Vasárnapi Újság” néhai szerkesztőjének, Nagy Miklósnak iratai között hanyódott eddig. Vajda haláláig belső munkatársa volt a „Vasárnapi Újság”-nak és társalapjának a „Politikai Ujdonságok”-nak. Ez a cikke azonban nem jelent meg nyomtatásban. A kéziratot Nagy Miklós fia, Nagy Tibor úr volt szíves hozzánk juttatni. Közreadjuk a cikket nemcsak azért, mert érdekes, de főleg azért is, mert néhány új adatot tartalmaz a költő életére vonatkozólag.

egy óra múlva már a város végén ama fán végezte be tragikus életét, melyről egy humoros népdal mondja, hogy:

„Könnyű lebegni nagy ágainál,
S táncra kerülni, ha szél muzsikál.”

⁵ Ha valaki egész életét a tengeren tölti s végre is ágyban hal meg, a szárazföldön, csöndesen, kevésbé tartom rendkívüli esetnek. A gondviselés meglepőbb szeszélyének tartom, hogy csaknem gyermekségem óta előbb a felvidéken, utóbb az Alföldön, ugyszólván szakadatlanul csötöltem-botoltam, lak-
¹⁰ tam oly helyeken, melyeken a fegyveres katonaság maga is kitéve volt a rablók támadásának és részemről soha, egyetlen egyszer nem támadtatám meg rablók által.

Egy magános erdei lakban töltve gyermekéveimet, sötét, esős, viharos éjeken nem egyszer baljós kopogtatás ébreszte
¹⁵ föl álmomból. Szökevény katonákból alakult rablócsapat kért vacsorát, éji tanyát a gazdától és mivel eltévedtek vagy ismeretlen volt a táj előttük, útbaigazítást. Az erdőben vadászva, már mint 10—12 éves gyermek, gyakran találkoztam efféle egyénnel, kik, ha pénzt nem is, de puskát rabolhattak volna tőlem. Az igaz, hogy tőlem néhány száz lépésnyire volt egy „mentor”, aki fölöttébb „tiszteletparancsoló”
²⁰ alak lehete a zsványokra nézve. Amint ezt volt alkalmam tapasztalni. Egy izben együtt csapásoltunk a sűrű csalitban egy meglőtt szarvast. Lódd agyon! Űsd főbe! suttogák a hátunk
²⁵ mögött. Hátratekintve, három-négy duhaj üldögél hamvadó parázs körül a sűrűségben. De egyszerre mind föláll s tisztelteljesen köszönvén, bocsánatot kér, mondván, hogy azt hívék, miszerint valami „német” van előttük, az t. i., aki előbb lakott azon tanyán.

³⁰ Denique volt alkalmam hallomás s részint látás által némi ismereteket s adatokat szerezni ezen valóban „pikant” egyének felől, melyeket egy Ponson du Terrail kétségtől jól tudna értékesíteni rémregényeiben.

A duhaj s betyár között az a különbség, ami a gyalog s lovas
³⁵ katona között. Amazok hazája a bércecs felvidék, illetőleg Dunántúl, emezeké az alföldi sivatag.

Mind a két rendbeli rabló hadsereg a pásztorok osztályából ujoncozza legénységét. Ez a pásztorélet mintegy nevelő akadémiaja a tolvaj és rabló bűnöknek. Ahol nagyok a puszták vagy

az erdők, ott sok a pásztor, ahol sok a pásztor, ott sok a rabló.

A vadonban élő pásztor elszokik a dologtól és a társaságtól. Ránézve a népes városok és a társaság zaja épen olyan
5 megdöbbenő, idegenszerű, mint a városi emberre nézve a sivatag pusztaság vagy rengeteg erdőség közepének ünnepélyes csöndje, némasága. Az örökös dologtalanságban, magányban, gyakori egyedüliségben élő pásztor kedélye lassankint elvadul és ellenségének kezdi tekinteni a városok lakóit, kik a
10 törvény oltalma alatt élnek: már gyermekkorában elkövetett apróbb lopások miatt lelkiismerete nyugtalanná lesz, félni kezd minden rendes foglalkozású polgári egyéntől, megszokja gyűlölni azokat a törvénnyel egyetemben, mely rá nézve csak büntetést szabhat és ha az illetén pásztor erőben, vakmerőségben, ügyességben magát többi embertársai fölött állónak
15 érzi, nem akar többé engedelmeskedni senkinek és kész a rablóvezér.

A dunántúli vidéken a kanászból, az alföldön a juhászból, csikósból lesz a legtöbb útonálló.

20 Már a kis bojtárgyerek látja, tanulja s űzi a lopást. A dunántúli nagy erdőségekben makkoltatáskor nagy aklokba hajtják éjjelre a sörtés nyáját. Reggel kihajtáskor a bojtárgyerek a sövényajtóra áll, ahol az a rendeltetése, hogy visszaterelje a kis malacokat a kituduló öregek közül. De mivel ez csak rész-
25 ben sikerül s egynehány végre is kimenekül, ahonnan aztán már visszaterelni lehetetlen, a fiu kötelessége megmondani a számadónak, hány malac menekült ki? A kis bojtár eggyel *kevesebbet* mond be; aztán az erdő mélyén egyet a malacok közül elkap, felkésel és fanyárson megsüt, elköltvén azt a
30 bojtártársakkal egyetemben.

Az alföldi gulyákon a peccsenyelopás más fortéllyal üzetik. A bojtár lehúzza csizmáját s rőfnyi terjedelmű, vastag, piszkos kapcáját botjára tekerve, betolja a *legegészségesebb* marha torkába s egy másik fiatalabb bojtárt azonnal beszalajt
35 gazdához, jelenteni, hogy egy barmot megint körülvelt a tályog, vagy ahogy hívják az épen divó betegséget. Mire a gazda kiér lobogó hajjal, már a szegény jószág túl van minden bajon. „Hozza be a bőrét, István gazda!” — mond az uraság vagy gazdatisztje, s azzal haza kocsiz. De alig távozik, István
40 gazda vérét veszi a „dögnek” — és hétszámra van fölséges peccsenyéje a személyzetnek.

Meglehet, hogy mindez ma már másképp van, és lenne bár. Az újabb kultúra szorítja minél szűkebb körre a nomádság kártékony, erkölcstelen szokásait. De nekem ezt a magyarázatot adta a „dög”-ről egy kiskunsági pusztai birtokos barátom, kinél a menekülés napjaiban heteket, hónapokat töltöttem.

Válságosak voltak e napok, de éppen azért, mert két oldalról is környezett a veszély, bizonyos bájjal birtak a percek a feszültség azon ingerével, mely kedvesebb színben tünteti föl az uralom idejében oly kevés becsűnek tetsző életet. Ezen tanyán, ugyanezen föld alatt csinos paraszt nőszemély, az akkortájt leghíresebb rabló, Fazekas Dávid szeretője lakott, ki olykor ide éjnek idején ellátogatott. Ez volt az egyik veszedelem, a másik meg, hogy éppen e miatt, a szagot vett zsandárok szintén gyakran megleptek bennünket s mindent összevissza kutattak és nekem s a gazdának, mindegyikünknek egy-egy kettős csövű finom vadászfegyvert kelle előlük rejtegetni, amit ha meglelnek, a haditörvényszék igen rövid uton elbánik velünk. Egyszer puskaropogás ver föl álmainkból. A konyhaajtó nagy recsegéssel nyílik ki, s perc múlva távozó és érkező lódobogás jelöli a rabló menekülését s a csendőrök megérkezését. S mi több! fegyvereink a szobában az ágy alatt voltak, melyekkel éppen előttevaló nap vadásztunk az ingoványokban. „Maradjon csak az ágyban s aludjék, — sugta gazdám, észrevehető aggodalom hangján, — majd én elrejttem a fegyvereket.” Azzal kicsuszott a papucsban és a ház mögötti nádkupacok valamelyike alá dugdosta őket.

Ez a Dávid, mert röviden csak így hívták, a regényesebb, költőibb betyáralakok közé tartozott. Először, mert fiatal és deli legény, másodsor, mert szerelmes, harmadsor, mert állítólag nem gonosz indulatu ex professo rabló, hanem csak szerencsétlen ballépés folytán vetemült, illetőleg kényszerült a rabló életre és mint nekem itt beszélték, mindig az volt fejében, hogy kegyelemért szeretne folyamodni, ha találna olyan jó fiskális urat, ki neki föltenné a folyamodványt a császárhoz. De persze ez bajos, csaknem lehetetlen, aztán teljesen hasztalan is lett volna, mert kegyelemről szó se lehete. Mindazáltal később, ha jól emlékszem, ugyanezen Fazekas Dávid jó remény fejében megadta magát, de midőn Jászberényben tömlőre vetették s belátta, hogy szabad ember sohasem lehet, megszökött onnan és azután huzamos ideig

rémületes betyár lett, míg egy fészkerben számos katonaságtól megtámadtatva, drágán adta el életét.

Nagyon fiatal lévén még akkor, képzelődésemet érdekelte egy ilyen vadregényes alak és a menyecskevel, kiről nagy titokban suttogták, hogy Dávid szeretője, beszélgetvén, nyilvánítám, hogy szeretném látni azt a híres Dávidot s majd szép verseket írnék róla. De láttam, hogy nem volt bizodalom hozzám és pedig valószínűleg azért, mert a község telekkönyvének készítőivel együtt működtem és a nép az olyan urak¹⁰ felől, kik a földet méricskélik, kik a költő szerint még az előbb szabad földet is megláncolják, nem tudta jól gondolni. De mindamellet a menyecske, láthatólag aggódva afőlött, hogy én talán sejttem az ő viszonyát és ez rám nézve veszélyes lehet, megjegyzé, hogy Dávidot és társait ne kívánjam ismerni:¹⁵ „egyébiránt az ifjú úr látta már Dávidot, beszélt is vele”, mondá mintegy ijedten, hogy talán már sokat is mondott és beláttam, hogy többet e tárgyról szólni nem lesz tanácsos.

Az egészből azt következtetém, hogy ha a rablók megtudnák, miszerint én tudok valamit arról, hogy ők ide járnak,²⁰ attól tartva, hogy én őket elárulhatom, majd eltennének láb alól.

Általában a szelidebb indulatu betyárral is mindig bajos a barátkozás, még az esetben is, ha az mitől sem tart részünkről. Olyanforma az, mint az állatszelistítő viszonya a fenevad-²⁵ dal szemközt. Eteti, itatja, cirógatja azt, de sohasem teljesen biztos, mikor találja oly hangulatban, hogy torkon ragadja.

Olyan helyen, hova a rabló rendesen eljár, például szeretőjéhez, nem szeret fölismertetni és ott nem bízik senkihez. Egészen más, ha véletlenül, valamely csárdában, hova olykor³⁰ betér, találkozik vele oly egyén, kit nincs oka bántani. Ilyenkor mulatni, inni hívja föl az utast és elbeszélget, de olykor vad szeszélyében ilyen alkalmaknál is különös tréfákra ragadja.

A kőkúti csárdában egyszer két mérnökre bukkantak, akik³⁵ módnélkül meg voltak ijedve és akárhogyan biztatták őket a betyárok, miszerint csak mulattassák őket, daloljanak, igyának, nem lesz bántásuk, azokba nem tudtak lelket verni. Végre megboszankodtak s aztán azzal mulatták magukat, hogy a vékony, hosszulábu két mérnököt az asztalra kergették⁴⁰ és ott kelle nekik táncolni reggelig, mi fölött jóízűeket nevettek.

És most tessék hozzá gondolni, hogy az efféle találkozás még egy más, nagyobb veszéllyel is volt egybekötve. Tudniillik 1853 táján a katonai uralom kihirdette, hogy aki betyárokkal találkozik és őket föl nem jelenti, az rögtönítéletileg⁵ fölakasztatik. És a rendelet nem maradt a papíron. Magam láttam Szegeden egy jámbor kinézésű egyént Statarium előtt, ki csupán azért, mivel egy izben a pusztai csárdában betyárokkal beszélt és őket föl nem adta, akasztófán halt meg. Hasonló sors ért négy csongrádi jómódú birtokost, kikért¹⁰ — állítólag — mint kitűnő erkölcsű polgárokért, a város előljárósága könyörgött is a katonai legfelsőbb fórum előtt — de hasztalan, meg kelle halniok.

De hát miért nem jelentették föl?

Azért, mert ha ezt cselekszik, akkor nem mernek többé a¹⁵ pusztára menni, tanyáikra, földjeikre, mert a betyárok az ilyen följelentőt ép oly kiméletlenül végzik ki, mint a katonai törvényszék.

Érdekes lélektani tanulmány tárgyául szolgáltak e rögtönítéleti jelenetek s alakok.

²⁰ A katonai rögtönítelő bíróság szabad ég alatt, a vár előtti nagy vásártéren tartotta üléseit. A rab a fegyveres négy-szög közepén, közvetlen a bíróság asztala előtt. Közvetlen a nagy függetlenségi háború után, melyben a hősiesség csodáit szemléltem, nem hittem, hogy oly fokát láthassam a hideg-²⁵ vérű elszántságnak, mely még meglephessen.

Emlékszem, hogy mennyire gondolkozóba ejtett s mily sok tépelődést okozott nekem e látvány lélektani elemzése akkorában. Felfogtam ugyan már akkor is, hogy mi a különbség egy erkölcsi lény bátorsága s egy elkárhozottnak elszánt-³⁰ sága között. De az a nyugalom, melyet e halálraitéltek tanusítottak egész végpercökig, a legmélyebb itéletü idegen psycholog előtt, ki viszonyainkat nem ismerte, fölfejtetlen lett volna. Azonban tekintve az akkori néphangulatot, némi magyarázatát lelhetni e magatartásnak. Hanem azért mégis bámu-³⁵ latos marad az idegerő, mely a bizonyos és pedig rút halál előtt ennyi nyugalomra képesíte.

A valóságos fegyveres rablók mindannyian fölemelt fővel, bátran, büszkén, sőt kihívólag viselték magukat az osztrák katonai törvényszékkal szemben. Egy alig huszonöt éves⁴⁰ ragadozó madár arcu, fiatal betyár, mikor kimondták rá a halálítéletet, fennen és mély meggyőződés hangján mondá,

hogy ő ártatlan, ő az igaz ügy embere és az Isten majd megbünteti azokat, akik őt elítélték! Többnyire mind hasonló módon viselték magukat.

Egyszer aztán egy igen szomorú, levert alakú deli férfit látok a négyszögben, a statarium előtt. Ez nem rabló! Gondolám magamban azonnal. Ez ártatlan ember. És csakugyan úgy volt. Ez volt azon egyik, ha jól emlékszem, csongrádi birtokos, ki egész életében példás erkölcsű, jómódú gazda volt, de csupán azért lett kivégezve, mert betyárokkal találkozott és őket föl nem jelentette. Véghetlen fájdalom tükröződött egész lényén, és méltán. Ily halállal kimúlni, csupa merő szerencsétlenségből, nemde boszantó lehet?

Legeredetibb alak volt valami Csehó Kovács Pista, akit Félegyházán ért el végzete.

Ez előbb majsai gulyás volt s mint ilyen, rablás végett a kezdetben még polgári véisztörvényszék elé került. Épen ekkor a majsai városháznál levén, a folyosón egyszer egy káromkodó rabot kísérnek el mellettem, aki épen iszonyúan szidta az itélő birákat, hogy „mit haszontalankodnak már annyit vele, miért nem akasztják már föl minden teketoria nélkül!”

Vállas, zömök, középtermetű egyén volt, s épen ekkor vezették fel a börtönből, amelynek ajtaján belül nyakravalójára fölakasztotta magát, de mielőtt megfulladhatott volna, rátörték s levették. Ez csak épen pár perc előtt történt, s most azért zsörtölődött, hogy se neki magának nem engedik magát békével fölakasztania, se hivatalosan nem akarják felkötni. A véisztörvényszék pedig azért is husz évre ítélte. Ekkor aztán föltette magában, hogy már most megszökik, és akként cselekedett.

A városház udvarán öt oláh szekér állott és egy csapat oláh heverészett. Kérdém, mit keresnek ezek itt? Egy hajdu megmagyarázta, hogy ezek azon oláh szekeresek, akiktől előbb harmadnappal Kovács Pista egymaga tizennyolc lovat vett és hajtott el. A lovakat most keresik, s addig ezek itt várakoznak.

A rákövetkező éjen Cs. Kovács Pista hallatlan vakmerőséggel megszökött. Kezdtt érdekelni a dolog s megnéztem börtönét, s elmondottam magamnak az egész históriát. Valóban bámulatos volt az!

Először is a börtön. Ez egy földalatti üreg volt, legkisebb

nyílás vagy ablak nélkül, sötét, ronda, bűzhödt és oly szűk, hogy abban egy középnagyságú ember se föl nem állhata, de végig nem nyújtózkodhaték. Valódi sűrűreg, sőt annál is rosszabb, oda számítva a fojtó bűzt, mely a szomszédos és csak⁵ egy vékony fallal elválasztott árnyékszéktől elkülönözé. Ezt a falat ásta ki Pista valami szerrel, amit valószínűleg hozzá látogatott felesége csempészett be neki. Ezen műtét egész éjjelig tartott, hallható zuhogással, elannyira, hogy az örök lekiáltottak neki, miszerint hiába erőlködik, mert ők ébren vannak,¹⁰ meg nem szökhetik. A folyosókon örök állottak, valamint a kapu kis ajtajánál is, párosával. Sőt a lármára a megrabolt oláhok is mind talpon állottak, s mindennek dacára Pista kitör a mélységből, szétijeszti az öröket, fellöki az oláhokat és ill a berek, nád a kert! Általános volt a csodálkozás másnap,¹⁵ hogy miként történhetett ez?

Ekkor aztán Pista akinek a „Csehó” csak csúfneve volt, ami azon vidéken igen dívik, így például egy pórnak neve „Isztronga, liklábu, Csürkös, Monori, Kis István volt — Pista a legretteendőbb betyár lett, és untalan rablásairól mesélt a²⁰ vidék. Nem elégedett meg egy rablással egy éjen, hanem elkövetett négyet, ötöt, amennyi csak telt az időből. Mint az oroszlan nem elégszik meg csupán annyi öléssel, amennyi eleségnek elég, de öl pusztá öldöklési vágyból, ő is rabolt merő rablási dühből, szenvedélyből. Így aztán egész megyék összes pandur²⁵sága kirukkolt ellene és vadászott rája.

Valami két hónapig úzhette garázdálkodását, midőn egy éjjel az orgoványi csárdában elérte a Nemezsis — illetőleg a csendörök karja. Épen vagy nyolc rablott lovat hajta oda, s míg azokat etették, ő is másodmagával lakmározni, inni³⁰ kezdett. Betoppan a csárdás, hogy mintegy tizenkét zsandár közeleg a csárdához.

Pista épen vigan dudolgatta kedvenc nótáját:

„Vigan élünk a pusztában betyárok,
Felénk se jönnek azok a zsandárok.
³⁵ Felénk se jönnek azok a zsandárok;
Jönnének bár, hamarabb elfogyanak.”

— De jönnek ám, még pedig rémségesen sokan! — erősítgeté a korcsmáros és összes személyzete.

Társa azonnal szedkelőzni kezdte, de Pista még egy itce⁴⁰ bort rendelt és csak akkor mozdult, mikor már a lódobogást

hallotta. Akkor aztán lován termett s lövöldözés közben menekülni kezdte, de bizony lovát lelőtték s gyalog maradt. A zsandárok káplárja egy öles, izmos ember leszállt lováról s gyalog indult utána, a többi a másik után iramodva, percre a sötétben elmaradt. Pistának fehér gyöcsgatyája a zsandár pisztolyának a sötétben célpontul szolgált és egy golyót kapott közelről teste ülő szervébe. A zsandár beérte és aztán birokra került a dolog. A betyár, épen mint a ragadozó állat, mester a birkózásban, és Pista elkapva a zsandárkáplár nyakravalóját, egyet csavarintva rajta, már megfojtotta volna, ha épen egy gödör szélén állva, abban meg és belé nem botlik, a káplár meg föléje. Míg itt huzalkodtak, azalatt oda értek még néhányan a csendőrök közül és megkötözték.

— Mit teketóriáztok tovább? Lőjjetek agyon, aztán nem bajlódtok velem többet! — biztatá őket a rabló, de csak bekisérték Félegyházán, ahol másnap összeült a rögtönítélő bíróság.

Az itteni börtönben aztán minden kötélszerűt elvettek tőle, még a gatyája madzagját is kihúzták és úgy varrták össze ingével, hogy föl ne köthesse magát. Ki akarták tudni tőle, ki volt másik cimborája, akinek sikerült elmenekülnie. De ki nem foghattak rajta.

Mindjárt az első kérdésre: Hogy hínak? Azt felelte: „Nem tudom!”

Fölvezettek a börtönből rabokat, akik ismerték, s megnevezték.

— No ugyan nagy ökrök volnának, ha nem tudnák, hogy itt én vagyok a világ csúfja. Hiszen a K t! látják, hogy még a gatyám madzagja is hiányzik!

— Hol vetted a pénzt, amit nálad találtak? — kérde a bíró.

— Volt! — felelé röviden Pista, s általában a classicus rövidségben remekelt az egész kihallgatáson.

— Hát a lovakat, melyeket kezeden kaptak, hol raboltad?

— Én nem raboltam.

— Hogy mered tagadni? Hiszen te hajtottad a csárdába azokat?

— A lovak előttem mentek, én meg utánuk mentem. Ennyi az egész.

Diktum faktum, akasztófára ítélték.

A siralomházban jóízűn ebédelt, midőn egy törvényszéki

egyén, ki őt előbb mint pásztorot ismerte, s aki jól tudott az efféle emberek nyelvén, meglátogatta, ki akarván tudni tőle, ki volt másik társa.

— No Pista, — úgymond, — már most ügyis meghalsz, ⁵ hát beszéljünk egy keveset. Tudod, hiszen én neked sohasem voltam ellenség.

— De nem is volt az úr *barátom*.

— Megmondhatnád nekem, ki volt a másik cimborád?

— Hát nem elég, hogy itt egy özvegy és árva óbégat, azt ¹⁰ akarná az úr, hogy még egy özvegy s még néhány árva sirdogáljon itt?

— De látod Pista, az a te cimborád, meglehet, nem kimél majd téged, ha elfogják, sem más többi társait és rájuk vall.

— *Az az ő sora. Én megvettem a magamét!*

¹⁵ Megjegyzem, hogy Pista ezen feleletei szó szerint, betű szerint így voltak mondva. Nekem ama bizonyos úri egyén maga beszélte el, közvetlen a jelenet után. Kis szünet mulván Pista újra megszólalt:

— Bezzeg egyet nem kérdeztek tőlem az urak. Pedig ezt ²⁰ szerettem volna. Hogy tudniillik: mennyi volt az a pénz, amit nálam találtak? De persze, az urak is csak *jobban hittek* a német zsandárnak, mint nekem.

A végrehajtás előtt megjelent a rabló felesége. Pista szűrét, tarisznóját dobta elébe e szavakkal:

²⁵ — Ezt a szűr, tarisznóját tedd el; ez se legyen a hóhére. Fiamat neveld bárminek, csak ne pásztoembernek. Mert a pásztorból nem válik becsületes ember. Ha felnővén, fiunk mégis pásztor akar lenni, ezt a szűr, meg ezt a tarisznóját verd a fejéhez és mondd neki, hogy: apád is pásztoember volt ³⁰ és ebben a szűrben, ebben a tarisznójában akasztották föl! Azzal elbocsájtotta zokogásban fuldokló feleségét.

Nyugalma, humoros kedélye egész a végpercig nem hagyta el.

³⁵ Sok nép kísérte a vesztőhelyre. Egy fiatal birtokos, szép sárga paripán, kocsija mellett lovagolt szüntelen s Pistának a szeme mind e lóra vezett.

A pap nyomkodta kezébe a feszületet.

— Hagyja el, tisztelendő úr, — mondá mosolyogva, — nem ment az meg már engemet az akasztófától. Ennek a sárga ⁴⁰ csikónak a kantárát nyomogatná inkább a kezembe, az még kivihetne innen.

Az akasztófa alatt a hóhér egy legényére ismert, kivel együtt gyerekeskedtek.

— Hát te sem tudtál külön mesterséget tanulni? — mondá neki nevetve. — No mi ugyan nem sokat vethetünk egymás szemére.

Már a kötelet igazítá nyakán a hóhér, midőn felkiálta:

— Hanem a zsandároknak a poklok országában sem bocsájtok meg!

Alig hogy kivégezték, egy óra múlva a főbíróhoz belép egy dült arcú zsidó, elpanaszolván, hogy a múlt éjjel őt a mirsei pusztán két betyár mindenéből kifosztotta.

Amint besötétedett, két lovas állítá meg szekeremet, így beszélé el esetét a zsidó; az egyik a lovak elé állt, a másik parancsolta, hogy adjam át minden pénzemet, fenyegetőzván, hogy ha mind át nem adom, majd póruj járok. Én kivettem a nadrágzsebemből pénztárcámat, becsületesen állítván, hogy nincs több nálam.

A rabló megolvasta egy krajcárig, eltette a pénzt, aztán ráriadt: akasztani való, add ide a többit is, mert nem jársz jól. Esküvel erősítettem, hogy nincs több nálam, de mintha csak bizonyosan tudta volna, olyan határozottan rám mordult, hogy van még a nagyobb tárcában, csak adjam elő s azzal ostorával a nyakam közé vágott. Ördöge van, gondolám, vagy valaki tán elárult? és odaadtam a szivartárcámban levő ötven forintot. Azt is nagy figyelemmel és nyugalommal a holdvilágnál megolvasta. Akkor még haragosabb lett és azt mondta: Szállj le Mózsai! Leszálltam a kocsiról, s akkor elkezdte tapogatni a nyakamtól kezdve, gondosan lefelé, hogy már a hideg kezd borzongatni. Mikor a hátam közepére ért, ott megérezte, hogy van valami. Oda kötöttem egy nyakra valóba összes pénzemet, amit a vásáron kaptam. Akkor szörnyen hátba ütött, hogy hasra buktam és azt mondta: no lásd kutya, itt van az örege! Le kellett vetkőznöm és átadnom a néhány száz forintot. Vái nekem, vái!

A bíró jegyzőkönyvbe vétette a vallomást, azután kérdé, ha fölismerné-e a rablót?

— Oh igen, felelé az, — még a másvilágon is.

— No hát sétáljon ki a város végére, — ugymond flegmával a bíró, — ott épen most akasztottak föl egy rablót, nézze meg, ha nem az volt-e?

Egy óra múlva nagy hálálkodással jött vissza a szegény

kárvalott zsidó s meghatottan az igazságszolgáltatás gyorsaságától, mondá, hogy már most könnyebben esik neki elviselni kára vallását, miután bünhődni látta a gonosztévőt.

Vajjon általában véve a dunántúli duhaj, vagy az alföldi⁵ betyár-e a keményebb legény? E kérdésre nem mindenki tud határozott feleletet adni.

Részemről, noha minden egyéb tekintetben a felföld s illetőleg a Dunántúl iránt csaknem elfogult vagyok, de ami az emberek természeti szívósságát illeti, azt hiszem, hogy leg-¹⁰ keményebb legények teremnek a kiskunsági homokon.

Az itteni nép többet van szabad levegőn, „télen-nyáron pusztán van a lakása”, míg a dunántúli földalatti putrik megrontják az ottani nép fiának egészségét. Azután meg tápláléka is jobb, mert több húst eszik, míg a dunántúli¹⁵ ember eleségében igen nagy szerepet játszik a gombóc, burgonya, vízzel föleresztett tej. Azonkívül a dunántúli ember babonásabb, míg az alföldi, kivált kálvinista nép ettől csaknem egészen ment. A puszták fia félelmet és testi fájdalmat úgyszólván nem ismer. Spárta mesterségesen edzett fiai sem²⁰ lehettek különbek.

Az a seb, melyet Kovács Pista kapott, halálos és rendkívül fájdalmas lehet. És oda se nézett neki.

Láttam egy másik pásztozembert, kinek vékonyán ment keresztül a golyó. Az orvos menthetlennek nyilvánította.²⁵ Ez pedig notabene nem is volt futóbetyár, csak egyszerű juhász, Hanem akkorában a cirkáló vadászoknak az volt utasításuk, hogy a pusztán minden embert, aki „halt” parancs-
szavukra meg nem áll, de elfut, mint futóbetyárt lőjjenek le.

— Bolondul cselekedtem, — mondá nekem a szerencsét-³⁰ len, — hogy megfutamodtam. Most már tudom, hogy a vadászoknak eszük ágában se volt engem üldözni. De még régebben egy rossz birkát loptam, s azt hittem, megtudták, s azért jönnek rám.

A vadászok kapitánya, kivel a beteget meglátogattuk,³⁵ sajátjából ápoltatta, s látva az ember egykedvűségét, fölkiálta: milyen született katona-nép!

A szívós életerőnek még bámulatosabb példája igazán borzasztó alakban nyilvánult néha e rabló-kalandokban.

Félegyházától mintegy kétórányi távolra egy csárdában⁴⁰ három betyár pórere vetkőzve mulatott, midőn két század lovas és egy század vadász lövései riasztják ki onnan őket.

Amint kiugrálnak az istállókba lovaikért, egyik hasban kapott egy golyót, mely épen gatyája madzagját is elszakította, úgy, hogy csak ingben maradt, s hajadonfővel, csupán egy pisztolyal kezében kapott jó lovára. A vér ujjnyi vastagon omlott ki 5 testéből, de ő mindennek dacára kimenekült, anélkül pedig, hogy pisztolyát kisütötte volna. Több órán túl lovagolt legesebesebben vágatva, a Kecskemét felé vivő országúton, s az út mellett dolgozó mezei munkások rémülve szemlélik e csaknem egészen meztelen, félig vérrel borított, zilált hajú, 10 már csaknem holtra meredt, halálsárga arcu lovagot, kit végre kimerült lova egy pusztai tanya udvarára vitt, hol csupán egy éltes asszony volt jelen, aki majd halálra ijedt e rémes látványtól.

A betyár leszállott lováról s az asszonynak olyan erélyes 15 hangon, mintha mi baja sem volna, parancsokat kezdte osztogatni. Hogy lovát vezesse az istállóba, neki adjon ruhát, hozzon egy pohár friss vizet, azután kösse be sebét. Az öregasszony remegő kézzel nyújt egy pohár vizet a szobában egy padkára ledülő betyárnak, ki, miután ezt fölajtotta, végignézvén 20 magán, még mindig kezében tartott töltött pisztolyával magát főbelötte.

A betyárok uralma 1853 táján érte el tetőfokát. Már nem többé a katonai csapatok őket, de ők támadták és ölték le a katonai csapatokat.

25 Egyik legnevezetesebb eset volt, mely később Rózsa Sándor pöre tárgyalásakor is előkerült.

Épen Majsáról Dorozsmára indultam s nem lévén egy lövetnyi lőporom, a majsai csendőrök — vulgo zsandárok laktanyájára mentem, tőlük néhány lövetet kölcsön kérni.

30 Ezek egészen le voltak veretve, mint a halálra ítélték.

Épen előttevaló nap ugyanezen úton ölték le közülök hármat. Panaszkodtak, hogy nekik minden lövésről számolniok kell, s oly takarékosan mérik nekik a töltéseket, hogy abban ők szinte szükségét szenvednek. Mindazáltal adtak néhány

35 lövetet.

Majsától Dorozsmáig, úttalan szahaszerű sivatagon, két rossz előfogatos lovon, egy kéve kukoricaszár ülésen, reggeli négy órától fogva délutáni egy óráig tartott kínos utazásom.

A zordon egy alaku tájon az unalom erőt vett rajtam, a kukoricaszárt szétteritettem a szekérben s beléfeküdve, többnyire 40 aludtam az egész úton. Már az út elején valamit éreztem hátam

közepén, a mellényem s ingem között, s hol megvakartam, hol a szekér oldalához dörgöltem hátamat. Akkor az a bizonyos valami egy ideig meghúzta magát, de meg csak fölzavart álmomból. Dorozsmától egy órányira a macskaszerű, apró⁵ lovak úgy kimerültek, hogy már a kocsis ostornyele is eltörött rajtuk. Nem volt más mód, mint pisztolylövésekkel szaladásra ijeszteni őket. A golyót kilöve két pisztolyomból, azontúl csak puskaporral töltöttem meg, fojtás nélkül, és időnkint, a lovak farkát fölemelve, farukba sütöttem ki pisztolyaimat,¹⁰ mire el-elszaladtak egy darabig, s aztán megint újra kezdtem a műtétet. A kocsissal együtt jóízűeket nevetgélünk ez eredeti módján a kocsizásnak. Végre a dorozsmai korcsma előtt megállva, Borcsa néni örömmel jelenté, hogy épen jókor érkeztem, mert most tálalta be a levest.

¹⁵ Az asztalhoz ülve, ama bizonyos valami a hátam közepéről épen kikapaszkodott már a nyakamig, s ott valami hideget érezve, balkezemmel odacsaptam, mialatt jobбомmal épen az első kanál levest vittem a számhoz. Egy tenyérnyi hosszúságu zöld gyík esett a tányérom mellé, s szegény oly igen meg volt²⁰ ijedve, hogy hamarjában mozdulni sem birt, csak nézett Borcsa nénire, aki hasonlókép úgy elrémult, hogy a kanál is kiesett a kezéből. A gyíkot aztán egy kézlegyintéssel lelöktem a földre s jó étvágygal tovább ebédeltem, elmondván Borcsa néninek, hogy alighanem ez volt az az állat, aki reggel óta hadarog a hátam közepén. Notabene, Borcsa néni javabeli csinos menyecske volt s nem annyira ő volt idősebb, mint én voltam²⁵ fiatalabb, s azért hittam néninek. Egyébiránt a nálánál idősebb ifjak is csak Borcsa néninek hitták.

A gyíkról azonban csakhamar áttért a beszéd a sokkal érdekesebb tárgyra, a tegnapi nagy rablócsatára, melynek részleteit épen ezelőtt pár órával beszéltek el nekem a helyszínén, mialatt két előfogatos gebém legelészett.

A dorozsmai csárdán túl hosszú sor tanya — egymástól 50 — 100 lépésnyi távban — nyúlik Majsa felé.

³⁵ Ezek egyikébe négy lovaskatona — kettő a könnyű lovaságtól (chevaux legers) és két lovascsendőr tért be deltájon étkezni. Épen rántott tojásukat ették, midőn a gazda nyolc éves fiacskája a szobába lépve, gyermeki ártatlansággal mondja, hogy épen most lovagolnak erre „szűrös zsandárok”,⁴⁰ valami hárman.

A csendőrök kinéznek az ablakon s épen ott léptet el a

három betyár az ablak előtt. Uccu félre a rántottával, lóra kap mind a három, mert — amit előbb kell vala megjegyez- nem — negyedik társukat előbb egy negyedórával küldték valami jelentéssel Szegedre.

⁵ Kérve a síkra, ügetnek és lődözni kezdenek a betyárok után. De azonnal különös benyomást tőn a katonákra, hogy a rablók, noha kissé távol ugyan, de azért mégis lőtávolban, még csak sebesebb tempóba se indították paripáikat, csak amugy megvetőleg ügettek egy kis erdőnek nevezett bucka- csoportozat felé, ahonnan egyszerre két más szürös lovas vált ki kétfelé, kik azonban, kétoldalvást, mintegy három-három száz lépésnyi távolban maradtak és mint később látszott, sze- repük csak abból állott, hogy a tájat szemmel tartották s a lakosságot e csata szinteréről eltávolították, mondván, hogy ide ¹⁵ ne közelítsenek, mert itt most „nagyon meleg lesz”.

A lovaskatonák már jó sok lövést tettek, míg a betyárok még nem is látszottak a védelemhez készülni. De amint a kis erdőhöz értek, azt háttérül használva, szembe fordultak s nyugodt állásból löni kezdetek.

²⁰ Ezen tervszerű s nyugodt, határozott magatartás megdöb- benté a zsandárokat, kik csakhamar hátrálni kezdtek s utóbb a tanyák udvaraiba menekültek, onnan védelmezve magukat. Bámulatos vala, hogy annyi lövés közt egyszer sem találták a betyárokat, míg ellenben közülök egyiknek a lábszára át- ²⁵ lövetvén, harc képtelenné lett s egy ganajdomb közé ásva magát, elrejtőzködött. Majd a másik fején találva golyóval, azonnal szörnyet halt.

Ekkor a harmadik látván, hogy nem tarthatja magát, meg- adásról gondolkozott. A tanyaistállóba állítva lovát, lerakta ³⁰ a fegyverét, s várta a győztes rablókat. Ez a csendőr az egyet- len magyar volt a katonák közt, s kérte a rablóvezért, ne bántsa őt, hisz ő is magyar. Annál nagyobb a bűnöd, k . . . a! — felelé a parancsnok, s kiinté őt az udvarra, hol a másik lábán sebzettel egyetemben formaszzerű rögtönítélőszéket tartott ³⁵ fölöttük az öt rablót, s katonai vezényszóval mindkettőt lelőtték. Azután lovaikat megpróbálták, de „használhatla- noknak” találták. Vidám étkezés után három előfogatot ren- deltek a tanyalakosok közül, fölrakták a három halottat, s lovaikkal, fegyverzetükkel, ruházatukkal egyetemben (csupán ⁴⁰ pisztolyaikat tartva meg) beküldötték Szegedre a térparancs- noksághoz.

Ezen alakban beszéltek el e történetet azon időtájban ama környéken.

Már ekkorában valóságos istenkisértés volt utazni a pusztákon. Hogy egyes ember magát védje három-négy rabló ellen, ⁵ kiknek mindegyike hátán keresztben két kettős csövű fegyvert s egy egész tarisznya pisztolyt hordott, csak kétségbeesésnek járhatta volna meg.

Ami engemet illet, egyfelől abban bíztam, hogy mint szegény embert s volt honvédtisztet nem bántanak. De ez inkább ¹⁰ csak a forradalom utáni első években volt, később a rablók egyre vadabbak, kegyetlenebbek, vérengzőbbekké lettek. Számításom a következő volt: a kocsiban ülve, amint a láthatáron lovasbetyárok alakját pillantám meg, két egyes pisztolyomat köpenyem zsebébe dugtam, rövidcsövű kettős ¹⁵ kámat pedig köpenyem alá fogtam. Azt azért, mert ha a rablók a kocsiban puskát pillantottak meg, akkor már távolról lövöldözni kezdtek.

Már azután, ha csak két-három rabló fog kocsim mellé állni, akkor előbb ezeknek ékes beszédet tartok s el fogom mondani, ²⁰ hogy Nagybecskereken együtt mulattam reggelig Rózsa Sándor portyázó szabad csapatával, — amint hogy e véletlen meg is történt velem a honvéd életben — különben szegény magyar ember vagyok, stb. Ha a betyárok mindemellett sem irgalmaznak, akkor köpenyem alól hirtelen előrántom duplát, ²⁵ a készületlen rablókat egy szempillanat alatt lelövöm. Biztam lövész-gyakorlottságomban, de mindamellett — sokkal többet ért ennél a szerencse, mely megmentett a találkozástól.

E részben valóban különös szerencsém volt, amit legjobban ³⁰ a következő eset is mutat.

Egy télen Szegeden volt összpontosítva a telekkönyvi személyzet, melynél magam is alkalmazva voltam. A hivatalos helyiség egyik főutcán, valami Kohn Ábrahám házában volt. Reggeli nyolc órakor kelle ott rendesen megjelenünk, s én ³⁵ mindig pontos voltam, csupán egyetlen egyszer késtem el egy félórával. És mi történt itt e napon.

Reggeli hét órakor egy csapat rabló tör be a házba, mind a két kapuját bezárják, belül őrköt állítva, s rabolni kezdenek egész kényelemmel. A házban Kohn családját és egész személyzetét összekötözve, a főteremben a földre fektették, egymás ⁴⁰ mellé és fölé, mint a sós halakat. Nyolc órakor kezdenek szál-

lingózni a hivatalnokok s a kaput zárva találják. No gondolák magukban, itt ugyan elaludtak; mert kinek juthatott volna eszébe a vad ötlet, hogy itt, Szeged város közepén, fényes nappal, rablók garázdálkodnak? Kopogtak rendesen s arra a kapu kinyílik, de a mint bemennek, a kapu hirtelen becsapódik, két rabló az érkezőket torkon ragadja, megkötözi és a főterembe fekteti a többi mellé. Így a szám valami harminc lehet már, midőn egy magánosan érkező hivatalnok, egy izmos szép fiatal férfi, Cs . . . y nevű, a kapun belül szintén torkon ragadtatva, nem engedi magát, birokra kel, egyet a rablók közül földhöz vág s már a másikkal vívódik, míg a másik a földről föltápászkodva, befut a többihez s rémülten kiáltja: baj van, ki vele, segítségre! Cs . . . yt megkötözve beviszik a többihez és ott szörnyen elagyalják, hogy egész vértócsa képződött szegény feje körül. De már ekkor a rablók készen is voltak, aztán e kis intermezzo nyugtalanítani is kezdhette őket. Azzal befogattak Kohn Ábrahám saját hosszú kocsijába, arra fölrakodtak, s a kaput maguk kinyitván, a városból szépen kikocsiztak. E jelenet után néhány perccel érkeztem meg magam is, örülvén, hogy ez egyszer elkéstem, mert valószínűleg én is birokra kelek a betyárokkal és még Cs . . . énál is gonoszabb sorsra juthatok . . .

PETŐFI NAPJA

Azok, akik a földi végzetet a világegyetemben tevékenyen mozgó erők működésének összehatásából származtatják, körülbelül megoldottnak képzelik a kérdést, vajjon az idők,⁵ körülmények szülik-e a korszakalkotó nagy embereket, vagy a nagy emberek idézik elő, teremtik meg a rendkívüli eredményeket.

De még ezek előtt is mindig érdekes tárgya lehet e kérdés a vitatkozásnak.

¹⁰ Mert végre is a kérdés megoldása tán még sem minden kétséget kizárólag bizonyos.

Mert ha akár a hazai, akár a külföldi eseményeket kutatjuk, föltűnik előttünk, hogy vajon Olasz- vagy Németországnak nem lett volna-e szüksége már századok óta egy Cavourra,¹⁵ Garibaldi-ra, Bismarck-ra, — Magyarországnak egy Kossuthra — és bizony ezek mindegyike oly igen soká váratott magára. Tehát az idők — talán — megvoltak, de a kívánatos ember nem volt meg sokáig . . . ?

Ezzel szemben állítható pedig annak a meggondolása, hogy²⁰ imé, amint megtermettek a fönnbbi nagyságok, azonnal végbementek a rendkívüli események Olasz-, Német-, Magyarországban.

Holott, ha az ellenkezővel is akarunk bizonyítani, gondoljuk csak el, hogy Kossuth nem született, vagy meghalt még a²⁵ harminczas években; — nem világos-e, hogy a 48—49-ki függetlenségi háború egyáltalán ki sem fejlődik?

Azaz, hogy — talán-talán — lassan, későbbben, vontatottabban és kevésbé dicsőségesen. Mert a hangulat ehhez megvolt már e század elején; amikor a nemzet egyszerre tudatára³⁰ ébredt szörnyű elmaradottságának, és megalázottsága érzetének mardosó fájdalma már elviselhetlenné kezde válni.

Olykor egy eltalált szó vagy a helyzetet, állapotot remekül kifejező kép jobban gyújt, mint öles hírlapi cikkek, harsogó szónoklatok.

Az a magyar főúr, aki vigasztalhatlan bánatba merült atyjának arcáról leolvasta, hogy „nemzete alacsonyosságát siratja” — és aztán ő maga fogadást tett, hogy föl fogja rázni nemzetét halálos álmából, — ez a kép mindennél tökéletesebben kifejezi azt a hangulatot, melyből előbb-utóbb, minden okvetlen, lassúbb ütemben, fokozódólag vagy egyszerre egy etnaszerű kitérésnek kelle elkövetkeznie.

Talán Budapesten is történtek volna erőfeszítések, mint egész Európa minden nagy városában, az akkor oly szédítő varázsú Páris forradalmának utánzására; de egyet, mint szemtanu, bizonyosnak merek állítani, tudniillik, hogy Petőfi nélkül a március 15-iki nap eseményei nem történek meg.

Még talán csak kísérlet sem történik, hogy forradalmi cselekvés terére ragadják a fővárost, melynek lakossága akkor még csekély, a jelenleginek egy ötöde, nagyobb részben pedig német és politikailag elszomorítólag éretlen volt.

Itt volt néhány ügyvéd, író, földbirtokos — ezek és a tanulóifjúság képezték átálán a magyar és ezeknek színe-java azt a dinamitszerű elemet, melynek lelke mélyén forrott kohószerű hévvel a cselekvés vágya, a gyors, azonnali és pedig nagyszerű cselekvése, mely egyszerre letörülje arcunkról az általános lenézetés miatti szégyenérzet égető pirját: mert szörnyű kimondani, de úgy volt, hogy Európa vagy nem is tudott rólunk, vagy aki tudott, mint kiváltkép a német, csak gúnyolódva, mint európai khinaiakról szolt rólunk.

A párisi februári forradalom hírének hatása alatt a közvélemény asztala elhatározta, hogy tagjai járjanak szerte szét az egész városban, vendéglők, kávéházak polgárságát igyekezzenek fölvilágosítani a pillanat követelményei felől és megnyerni a cselekvés céljának.

A sörkocsmák akkori közönsége, — Német-, Osztrák-Csehországból bevándorolt, magyarul egy kukkot sem értő amellet még az akkori rendszer szerint körülbelül mentelmi jogot élvező jogászág iránt meglehetősen ellenséges indulatu nyárspolgárság kétségbeejtőleg közömbös volt a magyarság és szabadság eszméje iránt. Sőt még a tanuló ifjúságnak is csak szellemesebb része volt alkalmas kovásza a forradalmi mozgalomnak, egy része még vizenyős volt, melyet nem könnyű volt felgyújtani.

Ki voltak osztva köztünk a helyiségek, kerületek, melyekbe el kelle járnunk előkészíteni a tömegeket. A Sebestyén- és

kéményseprő-utcai sörödék népsége szinte kétségbeejtett. Pedig ez utóbbit elnevezték „demokrátiá”-nak.

De volt egy nagy, mindennel fölérő tényező. *Petőfi egyéniségének hódító varázsa*. Az ifjúságnak egy bizonyos szelleme-⁵sebb része mindig lelkesedik a költőkért, és maga is e dicsre vágyódik. És rendszeren ezek az ifjúság vezetői. Ezek szemében Petőfi egy rendkívüli, szinte emberfölötti tünemény, kielégithetlen csodálat tárgya volt és boldog az, aki közelébe férkőzhetett.

¹⁰ Ez volt a szerencsénk, azaz hogy a nemzeté.

Mert ez a dicsfény tette lehetővé, ez adta a nemzeti történelemnek az 1848 március tizenötödikét!

Nem folyt vér, az igaz. Pár nap múlva magunk is élcelődünk e fölött, és szinte röstellettük, de — lehetetlen volt¹⁵ nagyon röstelleni, mikor megvolt az oly roppant nagy és rengeteg eredmény. Sajtószabadság, nemzetőrség, Táncsics kiszabadítása, stb.

De Petőfi nélkül vagy nem is kezdődik vagy pucs lesz belőle.

²⁰ Március 15-ike reggelén a „Pilvax”-ból alig 10—15 ember indult ki és vonult különösebb feltűnés nélkül a Hatvani utcán át az orvosi egyetem egyik osztályába, ahol a tanár éréllyel és ridegen tiltakozott a berontás merénylete ellen. Egy szempillanatnyi csönd állott be; kinos, aggasztó csönd;²⁵ az ifjúság habozni látszott, mit tegyen. Ha a tanár mellé áll, vége a kísérletnek. Petőfi nélkül talán ez történt volna. De bizonynal volt néhány a növendékek közt olyan Petőfi bálványozó, aki örült az alkalomnak, hogy közelébe férkőzhet és talán — vele eshetik el a harcban. Mert hogy ez örületes me-³⁰rénylet, lőpor és golyó vagy szuronyhalál nélkül végződjék, arra ugyan senki nem mert fogadni eggyel száz ellen sem.

Néhány ilyen magával ragadta az egész osztályt, rohantak ki az udvarra, ahol Petőfi elszavalta a „Talpra magyar”-t, — Jókai fölolvasta a 12 pontot, — ezután már egy nagy tömeg³⁵ rontott ki az utcára, a görgeteg megindult, ellenállhatlanul sodorva magával a lakosságot.

A többbit mindenki tudja, meg van írva, leghitelesebben az akkori események szemtanúi, egyebek közt báró Nyári Albert által.

⁴⁰ A meggyőződés, hogy ez oly roppant vívmányokat eredményezett mozgalom lelke, előidézője Petőfi volt, aki nélkül

talán még kísérlete sem történt volna meg, kifejezést nyert néhány nap múlva egy olyan tüntetésben, minőben még költő aligha részesült valaha a művelt népek életében. Egy este majd a fél belváros összeverődött egy tüntető csoportba, ⁵ Petőfit éljenezve és arcképét hordozva meg egy olyan lobogón, aminőt a búcsujárásokon szoktak elől vinni.

Nem tudom, meddig tart a 48 március idusa ünnepeltetésének szokása nálunk. Talán a félszázados forduló után meg is szűnik, vagy legalább szűkebb körre módosul.

¹⁰ Annyit látok, hogy jelenleg másminők az élő ivadék író eszményei: szerencsés kapaszkodók, okos önzők, akik házakat építenek, jószágot vesznek, és még a költők is jól megválogatják kit, mit énekeljenek meg?

Talán eltelik még egy újabb félszázad, mikor majd megint ¹⁵ „lesz még egyszer ünnep a világon.”

Mert változnak az eszményképek; fényük elfogyatkozik, mint a napé, ha a satnya hold épen eltakarja. A nagy Napoleon emlékének ideig-óráig ártott a kicsiny (III.) szereplése, és majd egy félszázadig keveset emlegették: ma ismét teli van ²⁰ az I-sőnek hírével, fényes alakjával egész Franciaország.

Nemzetünk hálaérzete szinte inkább túlradó, mint fukar. Megesik, hogy még a kevésbé érdemest is becsén túl méltányolja. A márciusi évforduló valósággal Petőfi ünnepe. Mind-
azáltal azt hiszem, hogy Petőfi nőni fog még egy a magyar, ²⁵ mint a külvilág itéletében. És azok lesznek a legszebb korszakok a nemzet jövőendő életében, amelyekben ismétlődőleg megint ő lesz az ifjuság eszményképe.

A legkevesebb, amivel neki tartozunk, hogy március 15-ikét emlékének szenteljük.

³⁰ Attila óta bizony kevés magyar név ismeretes az egész világ előtt. De e kevés közül egyik az övé.

ÖNÉLETRAJZI VÁZLAT

Ahhoz, hogy engem megértsenek — mondá Vajda János — szükséges ismerni azt a környezetet, amelyben felnőttem. A szabad természetet, mely körülvelt, azokat az embereket, akik szüleimhez jártak, s apámat, különösen apámat!

Büszke, nemes hajlamu, eszes, művelt ember volt atyám, Vajda Endre, az Ürményiek vaáli birtokának főerdésze. Magas, szálas, szép ember volt. Bálványoztam apámat. Azt hittem, s még ma is hiszem, hogy kedvező körülmények között kiváló ember, talán lángelme lett volna belőle. Ha véletlenül előbb és franciának születik, talán ő lett volna Napoleonná, nem a „kis korzikai” Olyan katonás volt minden mozdulata, eszejárása, pedig soha nem volt katona, mintha egész életét háboruban töltötte volna. Oly lovagias volt gondolkodása, oly sokat adott a becsületre, egyszerű cselédsorsból felküzdött ember létére, mint valami középkori lovag.

Szolgalégény korában történt vele az az eset, hogy az urasági kastélyból egy s más apróság eltűnt. Az uraság sorba behívatta és kérdőre fogta a cselédeket. Mikor apámra került a sor, az ur, kezében a nagy mogyorófa pálcával, elkezdte vallaálni és fenyegette, hogy megveri, ha tüstént nem vall. Apám elvörösödött, melle zihált, úgy bántotta maga a gyánu is.

— Mondom, kérem alássan, hogy én nem láttam. Nem vagyok én se hazug, se tolvaj!

— Ne nyelvelj, hanem add elő, mert ellátom a bajodat.

— Meg ne üssön a tekintetes úr, ha az élete kedves! Én nem loptam. Engem még nem ütött meg senki.

Az ajtóhoz ugrott, felszakította s kimenekült. Az ur utána a bottal. A lépcsőn ép szembejött a hajdu, arra rákiáltott a gazda: — Fogd meg a gazembert!

Apám félkézzel megragadta a hajdut, s olyat lódított rajta, hogy az lekalimpált az udvarra. Ő pedig meg sem állt a harmadik faluig, ahol azonnal elszegődött más urasághoz.

Anyám nem volt se szép, se művelt; egyszerű napszámos-

lány volt, mikor édes apám elvette. Én felnőttébb koromban, apám iránti szeretetem miatt, valósággal szégyeltem, hogy ilyen anyám van, aki annyira nem illik az urához. És apám mégis féltette. Legény koromban sokszor is mondtam neki: ⁵ugyan, mit félt rajta? lány korában se kellett volna ez senki-nek, nemhogy most kellene. De ő azért csak féltette. Ez volt a gyengéje. Azaz inkább becsületből féltette; nem az asszonyt, hanem családjá jóhíret féltette. Áldott, jó ember volt, de ha anyám megcsalta volna, bizonyosan megöli habozás nélkül, ¹⁰annyira kényes volt a becsületére.

Egyszer, még fiatal házások voltak, apám Gyömrőn volt urasági vadász, azt mondja neki az uraság, aki őt nagyon szerette: — Ejnye, Bandi, mióta itt vagy már és még nem láttam a feleségedet. Hozd fel a kastélyba.

¹⁵Bandi nagyot nézett urára, elvörösödött és hazament. Másnap pedig felmondott. Ura nem értette a dolgot, marasztotta, kérdezte, mivel sértette meg? de apám nem világosította fel. Biztatta, marasztotta ispánnak, tisztartónak; de apám nem maradt semminek, semmi áron tovább. Amint ²⁰kített az ideje, elment onnan. Mert olyan uraság — gondolhatta magában — nincsen, akivel én egyet szeressek. Az én feleségem nincs leszegődve az urasághoz, csak én magam.

A vaáli erdőben laktunk 1828-tól kezdve. Pénzfizetése nem sok volt apámnak, a nagy főerdészi címhez mindössze száz ²⁵váltóforint, ami a mi pénzünk szerint megérne kétszáz forintot. De volt szép nagy lakóházunk az erdőben, melyhez egy holdnyi, megette két holdnyi kert tartozott. A hátulso kertben zöldség, vetemény, kukorica termett, az első kertben gyümölcsfák, virágágyak voltak. Földje buján termett. Apám az ³⁰erdőben szedette össze a vizmosásokból a legjava televényt, mely a lehullott falevelekből képződött. Olyan tökdinnye, ugorka nőtt benne, hogy megcsodálta mindenki. Valóságos Kánaán, paradicsom, Eldorádó volt az a hely. A karózott töviskerítést egybefolyva futotta be a sok inda, a szilvafáról ³⁵dinnye lógott, a futópaszuly még a ház tetején is viritott és termett; én szedtem le onnan, mint fürge, meztlábás gyermek, minden héten a zöldbabot.

Az erdőszelelen szántóföldünk is volt az uraságtól. Tartottunk három-négy tehenet is. Malacunk meg egy izben annyi volt, ⁴⁰hogy külön kis kanászgyereket kellett hozzá tartani. Annynk volt mindenből, hogy eladni, elajándékozni se birtuk. Raj-

tunk romlott. Ami vad és szelid hus van, abban mi dúkáltunk.

Apám nagyon szerette a szép lovakat. Öt-hat vásárt bejárt egy pár összeillő, szemrevaló csikóért, de nevelt is olyan lovakat, ha így összetalált egy párt, hogy még az uraság is megirigyelte.

A legszálasabb embereket fogadta össze magamellé kerülőknek. Magas, erős, nyíltszívű férfiak, tele nyugalommal, bátorsággal. Olyanok voltak, mint Homér hősei; mint a Mohikánok az őserdőben. Hajnalban, néha már éjfélkor begyültek, sorakoztak a tornácunkon; apám kiment hozzájuk, kezét fogott egy-két öregebbel és elindultak együtt az erdőbe; vagy átvették a parancsot, mentek maguk. Orvvadászok, fatolvajok, éjjeli legeltetők ellen egész haditerveket főztek ki néha. Mert az urasági erdő szent hely, idegennek oda imádkozni se szabad belépnie! Borona-tüskét sem szabad ottan szedni, de onnan szoktak lopni a földmivesek mégis, hanem gyakran rajta is veszettek ám!

Ne csodálkozzék azon, hogy ily öreg ember létemre mindig az 20 életről beszélek. Hónapok óta azzal táplálom magamat, hogy visszaemlékszem arra a bőségre, amely a mi házunkból kifolyt. Ha én mostanában csak századrésznyi étvággyal tudnék néha enni! De azt hiszem, nem is viszem már soká.

— Oh, édes Vajda bátyám, minek gondol mindig ilyesmire. 25 Megirja még Dózsa Györgyöt. (Ez volt legutóbbi drámaterve.)

— Sose vigasztaljon engem, édes Öcsém. Tudom, hogy megfogyok halni. Succi csak negyven napig koplalt és belebolondult. Én már harmadik hónapja éhezem. De ne lopjuk az időt ezzel.

S elbeszélte röviden, hogy husz éves korában, megunva az 30 otthoni „terüljasztalkám” bőségét, fölcsapott színésznek.

Kiakartam magamat jól koplalni, tapasztalatokat akartam szerezni, országot-világot vágytam látni. Petőfi volt az ideálom; az is színészetben kezdte, én is azon akartam kezdeni a költőséget. A nép nyelvét, szellemét, szokásait akartam megismerni Petőfi szülőföldjén, hogy lássam, mi Petőfiben a való s mi a költészeti változtatás, hogy aztán én is úgy irjam meg, ha csak lehet, a magam erdei magányát, hogy az Petőfihez is méltó legyen. Akkoriban többet hittem magamról s valamivel kevesebbet Petőfiről. Azóta sokszor beláttam, mint 40 annyian mások is, hogy Petőfi és az isten versenyen kívül állanak, s abba hagytam a népieskedést.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

BR	Bartos Róza
BH	Bécsi Híradó
Bóka	Bóka László: Vajda János. Budapest 1942.
D	Délibáb
Egy.	Egyetértés
Élk	Életképek
FL	Fővárosi Lapok
HB	Homonnai Béla: Elbeszélések
HF	Hölgyfutár
It	Irodalomtörténet
Itk	Irodalomtörténeti Közlemények
Kerekes	Kerekes György: Vajda János. Budapest 1900.
Kéky	Kéky Lajos: Vajda János. Budapest 1927.
Komlós	Komlós Aladár: Vajda János. Budapest 1954.
L-a	Lisznyai-album
Magy. H	Magyar Helikon
M. Ifj.	Magyar Ifjúság
M. i. t.	A magyar irodalom története 4. kötet Akadémiai Kiadó, Budapest 1965.
MS	Magyar Sajtó
MÚ	Magyar Újság
M	Megjelent
Nk	Napkelet
N	Nemzet
NZ	Nép Zászlója
NŐ	Nővilág
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár
OT	Ország Tükre
O—V	Ország—Világ
PDl	Pesti Divatlap
PH	Pesti Hírlap
PN	Pesti Napló
Rubinyi	Rubinyi Mózes: Vajda János. Budapest 1922.

- Sch Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő: Vajda János levelei Milkó Izidorhoz. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.
- Sötér Sötér István: Romantika és realizmus. 1956.
- NrB Szinyei Ferenc: Novella és regényirodalmunk a Bach-korszakban. (Magy. Tud. Akad. II. köt.) 1941.
- ÚV Új Világ
- V Vajda János
- Próza Vajda János: Újabb munkái. Próza. A kiadó 1887-et tünteti fel a megjelenés évének, ez azonban előredatálás. Ha némi késéssel is, de még 1886. okt. 13.-án megjelent. — L. V Milkó Izidorhoz írt 15. sz. levelét a Sch.-ban.
- ÖM Vajda János összes művei. (Kozocsa, 1944)
- V.vál. Vajda János válogatott művei. (Magyar klasszikusok sorozat Komlós előszavával. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1951.)
- VÚ Vasárnapi Újság
- VK Vasárnapi-Krónika

BEVEZETÉS

Vajda rendkívül sok prózai művet írt, amelyek ha művészi színvonal tekintetében elmaradnak is költészetétől, korántsem csak dokumentációs szempontból jelentősek, hanem mint írói alkotások is figyelmet érdemelnek. A IV.—V. kötet V prózai írásainak szépprózai, önéletrajzi jellegű részét, valamint a kor értelmezése szerinti tárcacikkeket öleli fel. Szükséges ezt külön is kiemelnünk, mert ezek a tárcacikkek rendkívül jellemző lírai ihletettséгийek, s amellet elég széles skálájúak. Magukba foglalják, illetve foglalhatják a novellát, tudósítást, társadalmi vonatkozású csevegést, megemlékezést, naplót, politikai tartalmú eszmefuttatást, sőt az irodalomkritikát és tanulmányokat is. A gazdag készletből azokat vettük fel kötetünkbe, amelyek témájuknál és kidolgozásuknál fogva legközelebb állanak a szépirodalomhoz.

A függelékben szemelvényeket közlünk V három kötetéből (*Szerelem szótára és kalauza, Hölgyek tükára, A vadászat mestere*), valamint szépirodalmi fordításaiából. Nélkülük a kötet nem lenne teljes, de csonkítatlan közlésük nem okvetlen szükséges V életművének kritikai megismeréséhez.

ÖNÉRTÉKELÉS

V szépprózai s prózai kötetei nem keltettek nagyobb elismerést, maga a költő azonban még annyira sem becsülte őket, mint kritikusai. *Próza* című kötetének előszavában (*Aggságaim*) a legnagyobb aggodalommal ír arról, vajon sikerül-e ebben a közönség számára elfogadhatót nyújtania. *Csendes irtózáttal és málabuval tölt el a négy évtizeden át általam prózában írt különféle tárgyú cikkek és munkálatok sokasága. Mert bizonyos, hogy mindeme művek igen csekély kivétellel a létért való küzdelem sanyaru kényszerűségének szüleményei. Verset írtam, nem mikor kedvem, — mert az volt mindig — de csak mikor időm volt hozzá. Prózát kellett írnom, vagy akartam, vagy nem, későn, korán. E cikkek mindegyike egy-egy sirhalom, mely alá egy meg nem született költemény eszméje, hangulata, mint megannyi villi van eltemetve. (Próza, 9—10. l.)*

Nincs okunk kételkedni abban, hogy Vajda csakugyan így érezte, ez azonban, még ha így lenne, sem csökkentené, inkább növelné ezeknek az írásoknak értékét. Egy-egy meg nem született Vajda-vers hangulata és mondanivalója prózában — nem lehet érdektelen. Mégis úgy hisszük, igaza van Komlós Aladárnak, mikor úgy véli, hogy mindez elsősorban meg nem írt „politikai verseire áll. Nyilván e cikkekben tombolta ki haragját a hitvány arisztokrata uralom, a kapitalizmus

aranyborjú-tánca, aggodalmát a fenyegető háború miatt, együttérzését a kommunárdok nagyszerű mozgalomával, zugolódását szegénysége s általában a szegénység miatt, mely a kevéspénzű ember minden örömét megrontja.” (Komlós, 237. l.)

Nem tartotta azonban sokra V egyéb, szépprózai jellegű írásait és tárcacikkeit sem. A *Próza* előszavából idézett mondatokon kívül erre mutat az is, hogy míg verseit igen nagy műgonddal írta, a prózát úgyszólván ontotta magából. Általában „ha Vajda mást írt mint verset — írja róla a felesége — akkor nagyon gyorsan írt, a tele papírlapok szinte röppültek ki a keziből oda dobva az íróasztalra” (BR Emlék-irataim, 60. l. OSzK kéziratára). Ez a gyorsan és könnyen írás azonban nem föltétlen jelent felületességet, mint ahogy Vajdánál nem is jelentett. A törlések, áthúzások, javítások, amelyeket megmaradt néhány kéziratában láthatunk, mutatják, hogy valójában nem volt mindegy, mi az, amit leír és hogyan írja. Erre vall az is, hogy utólag nem tűrt beavatkozást. Ugyancsak BR számol be arról, hogy egy alkalommal Nagy Miklóssal is összeveszett azért, mert a VÜ-nak írt cikkeken valami változtatást kívánt. (Ld. i. m. 113. l.)

A HÍRLAPÍRÓ VAJDA

V nemcsak ebben az előszóban említi kényszerű robotként a politikai cikkek írását. Ez érthető is, ha figyelembe vesszük életkörülményeit, amelyek az újságírói munkára kényszerítették. 1864-ben úgyszólván az éhenhalás elől menekült Bécsbe, mert eddig még nem teljesen tisztázott okokból hajsza indult ellene, elszigetelődött, sehonnan sem kapott támogatást. Mikor 65-ben visszajött Bécsből, ismét különböző vádak érték. Bár „67 áprilisban sikerült Heckenastot rávenni egy Kossuth-párti hetilap, a Magyar Újság megindítására” (Komlós, 141. l.), s ebbe korlátnal írt, de elsősorban természetesen politikai cikkeket és névtelenül. Dolgozott már a VÜ-nak is, de egyelőre ide is inkább csak név nélkül. (Bécsi hírlapírói tevékenységéről, majd hazatérte utáni vállalkozásairól ld. Miklóssy János: Vajda János ismeretlen évei. ItK 1969. 72—81.)

Érthető lenne tehát V irtózása a politikai cikkektől, a valóság azonban mégsem ez: gyakran undorodott korának tisztességtelen politikai légkörétől, de mégsem tudott politika nélkül élni. Még akkor sem, ha levelezésében is gyakran találkozunk idevágó kifakadásokkal. Nem feladata ennek a két kötetnek, hogy tisztázza V-nak a politikához való viszonyát, de egész prózaírói, újságírói és lapszerkesztői tevékenységének és velük kapcsolatos vitáinak jobb megismerése céljából két kiragadott példával illusztráljuk ezt is.

Egy levelében arra kéri Jókait, hogy lapjában, A Honban tegye közzé az alábbi hirdetést:

Irodalmunk egyik legtehetségesebb tagja menekülni óhajtv a politikai lapirodalmi térről, valamely főúri családnál mint titkár vagy nevelő óhajtvana alkalmazást kapni. Az illető egyén sokoldalú képzettségének kitűnő jelét adta. Bővebben e lapok szerkesztője értesít. (V levelezése, OSzK kéziratára.) Jókai kék ceruzával bekerítve a sorokat, föléje írta: *Napi hírek* — s ez a hirdetés valóban meg is jelent A Hon 1868. nov. 7. 257. sz. esti kiadásának első oldalán a rövid hírek között.

Nem tudjuk, mi volt az eredménye, volt-e, illetve lett volna-e alkalma V-nak valamely főúri családnál való elhelyezkedésre. Ugyan-
ebben az időben azonban Kelemen Mórnak írt levelében, akihez bécsi
tartózkodása óta elszakíthatatlan baráti szálak fűzik, bevallja, hogy
nem tud lemondani a politizálásról: *Nem tudok tiz szót írni, hogy ne
politizálnék. Pedig hogy szeretnék már egyszer örökre búcsút venni ettől
a haszontalan mesterségtől.* (V levelei Kelemen Mórhoz. OSZK kézirat-
tára.)

SAJTÓVISSZHANG

A kortársi kritika nem fogadta kedvezőtlenül V prózai kötetait. A *Homonnai Béla* álnéven megjelent elbeszélésekben a Koszorú kritikus a gyengeségek mellett „fényes írói tulajdonságokat” fedez fel (Koszorú, 1882. VII. kötet 287. l.). Az Egy. kritikusa hosszabb cikkben méltatja s kijelenti: „Mindjárt néhány lap után érzi [ti. az olvasó], hogy írója nem a tollforgatók közönséges fajtájából való, hogy ez nem irodalmi kísérlet.” (Egy. 1882. jan. 29.) — A *Próza* c. kötetről Milkó Izidor írt terjedelmes ismertetést (FL 1886. okt. 20.). Legnagyobb sikerét *A vadászat mestere* című, valóban ismeretterjesztésnek szánt művével érte el. (Négy kiadásban is megjelent.) Ezt a tényrt kortársai s későbbi méltatói is kissé ironikusan szokták emlegetni. „Vajda írói sorsát jól jellemzi, hogy művei közt ennek az írói igény nélkül, álnév alatt írt szakkönyvének volt legnagyobb sikere” — írja Komlós (90. l.). Pedig mint látni fogjuk a részletezésnél, még ez a műve sem íródott „minden írói igény nélkül”.

A költő szűkebb köréhez tartozó, hozzá közelálló fiatalabb költők és írók természetesen kedvezőbben ítélték meg V prózáját. „Vajda még a zsurnalisztikában sem tudott géppé válni” — írja róla Ábrányi Kornél (Egy. 1905. május, jubileumi szám, Vajda Jánosról), Szana Tamás pedig még határozottabban mondja ki: „Vajda prózai műveiben is kiváló jelensége hazai irodalmunknak.” (Vajda János, N 1886. IX. 26.) V első életrajzírója, Kerekes György a legnagyobb elismeréssel ír V prózájáról, amelyben „az erő és tömörség mellett lépten-nyomon valódi költői szépségekre találunk. Szébbnél szebb jelzői kifejezések minden lapon találhatóak, anélkül azonban, hogy nyelve virágos lenne.” (Kerekes, 181. l.)

Az irodalomtörténet azonban ilyen elismerő, sőt magasztaló vélemények ellenére kevésbé méltányolja V prózai műveit. Szerb Antal a rendkívül érdekes Vajda-kép mellett, amelyet költészete és élete alapján rajzol, még csak meg sem említi prózáját. Az *Önbírálatra* tér ki csupán egy mondatban, de csak V megdöbben kiábrándultsága bizonyítására. (Szerb Antal: A magyar irodalom története. II. k. 416. l. Erdélyi Szépmíves céh, Kolozsvár.) Középkorai tankönyvekben, sőt egyetemi jegyzetekben is inkább csak verseiről van szó. Még jellemzőbb azonban, hogy a Gondolat kiadásában 1963-ban megjelent A magyar irodalom története 1849–1905 című irodalomtörténeti kézikönyv csak a röpiratokkal (*Önbírálat, Polgárosodás*) foglalkozik, bár ezekkel sem bőven. Komlós Aladár tárgyalta először tüzetesen és elismerően V prózájának egész területét 1954-ben megjelent monográ-

fiájában. Vajda prózájának ez a háttérbe szorítása magyarázza meg, hogy összegyűjtése, föl kutatása és kiadása nem került eléggé előtérbe. Bizonyos mértékű bibliográfiai adatszolgáltatás található már Rubinyi Mózes Vajda János c. könyvében (Bp. 1922. 143 l., Etika-könyvtár), de teljesen korántsem mondható még a Komlós főt említett monográfiájához összegyűjtött bibliográfiai rész sem. Komlós maga is szól a nehézségekről, amelyekkel meg kellett küzdenie, hiszen V „több mint félszázadon át dolgozott a legkülönbözőbb lapokba” — s úgy érzi, hogy cikkeinek feltárása meghaladja egy ember munkalehetőségeit. (339. l.)

A SZÖVEGEK HELYESÍRÁSÁRÓL

V általában nagy gondot fordított versei nyomtatott szövegeinek korrigálására. Minden jel arra mutat viszont, hogy a prózánál ezt kevésbé tekintette fontosnak, vagy erre már kevésbé futotta idejéből, hiszen rengeteget írt, emellett szerkesztő is volt. Érthető, hogy nem mindig ügyelt a prózai alkotások pontos korrigálására. Ez lehet az oka a V-szövegek helyesírásában gyakran fölfedezhető következtelenségeknek. Legjellemzőbb ebben a tekintetben a hosszú magánhangzók jelölése (pl. *örül, örül, — sűrű, sűrű, sőt sűrű, vagy sűrű*) és a fosztóképzős szóalakok használata. (Pl. *javíthatlan, ill. javíthatatlan*. Leggyakrabban előbbi formájában fordul elő. A fosztóképző mai formában való használata inkább a nyomdászok és korrektorok művének ítélnélhető.)

Egészében nézve azonban V helyesírása nem igen tér el kora általános helyesírási szokásaitól. Ezek közé tartozik igen sok, ma hosszan ejtett és írt szó, ill. hang rövid írása: *rosz, épen* (éppen helyett), *művés, műalkotás, így, ugy* stb. Az *ul, ül* végződés írásában azonban már gyakrabban következtelen. Csaknem teljesen következetes az *olly, ollyanok, melly, mellyek* névmások írásában. Ezeket rendszerint hosszasan jelzi. — A kor helyesírási sajátossága a nem tulajdonnevet jelentő utcanévek kisbetűvel való jelzése: *kakas utca, zöldfa utca, király utca* stb.

Egybefrás, különírás tekintetében nehéz lenne egységes eljárást megállapítani. Általában hajlik a különírásra. Kötőjelet ritkán használ. A központozásban sem igen tér el a mai szabályoktól, de sem ebben, sem a kettőspont és pontosvessző használatában nem következetes. Ugyanezt mondhatjuk a gondolatjel használatáról is.

V egész életében, de különösen élete utolsó évtizedében igen sokat foglalkozott a nyelvhelyesség kérdésével, nyelvünk erőteljesebbé és magyarabbá tételével, s mert azt tapasztalta, hogy sok fogalomra nincs is megfelelő szavunk, gyakran megkísérelte új szavak alkotását. Az ilyen maga gyártotta szavak közül sok volt, amely erőltettség, mesterkéltség miatt nem vált közhasználatúvá (pl. *robanyag, hadargás, szakítmány, ütep* — a. m. típus), de éppen a katonai műnyelv megteremtésében nagy érdeme volt (pl. *futólépés*, vagy a közös hadsereg vezényletében használt *tagozott menet*). Gyakran sajátos a szóhasználat: *láttni családásokról* beszél (a. m. látásunk családása, tévedése), s azt írja: *nemcsak magunk ingadozunk az összehasonlítás*

himbáján (bizonytalanságán helyett; „*himba*” egyébként tájszó; a ma „libikóká”-nak nevezett hinta, középben megtámasztott, fel és le mozgatható deszkaszál).

V igen gyakran használ idegen, főleg latin, német és francia szavakat, kifejezéseket. Ezek használata rendkívül tarka képet nyújt. Idézeteiben sem törekszik pontosságra, gyakran idéz emlékezetből. Még tarkább lenne a kép, ha az idegen szavak írásmódját vizsgálnánk (*rhum, rum; cinysmus, cinizmus; classicus, klasszikus* stb.).

Felmerült a gondolat: nem lehetne-e a néhány fennmaradt V-kézirat helyesírása alapján egységes helyesírást alkalmazni, de tekintve, hogy V írói pályája csaknem egy félszázadra terjed, s ezalatt több változás történt a kor helyesírásában, illetve V egyéni helyesírásában is, ezt a tervet el kellett vetni. Az alapszövegek helyesírását tehát csak annyiban módosítottuk, hogy a *cz* helyett mindenütt *c-t* hagyunk, a kétjegyű mássalhangzók kettőzését mai helyesírás szerint javítottuk (*szsz* helyett *ssz*), s az *a ki, a mi, a mely* stb. névmásokat aki, ami, amely-re javítottuk. Természetesen javítottuk a nyilvánvalóan nyomdai szedésből származó hibákat (betűhiány, csere stb.). Ezeket nem soroljuk fel a szövegváltozatokban sem, mert nyomdai tévedések megörökítése nem lehet célunk; megelégedtünk a durvább hibák jelzésével.

A JEGYZETEK ÉS SZÖVEGVÁLTOZATOK PROBLÉMÁI

Vajda János érdeklődése rendkívül széles körű volt (magyar és világirodalom, színház, történelem, politika, nyelvművelés, esztétika, népművelés stb.). Tudott latinul, németül és franciául, s volt egy külön nagy szenvedélye is, a vadászat. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy elbeszéléseiben, s még inkább tárcáiban, sok az idegen szó, név, szállóige, idézet, irodalmi, történelmi és egyéb mozzanatokra való utalás. Jegyzeteink elkészítéséhez a magyar klasszikusok kritikai kiadására vonatkozó szabályzat volt az irányadó.

A szövegváltozatok főképp azoknál a novelláknál számottevőek, amelyek a Homonnai-kötetben is megjelentek, mert azok közül néhányat V alaposan átdolgozott. Egyébként főleg a központozás, hosszú magán- és mássalhangzó különbözik a folyóiratban való első közlés szövegétől. Kézirat hiányában a szövegváltozatok az alapszövegeként kiválasztott kötetben való megjelenés szövege (*Homonnai Béla: Elbeszélések, — Próza, — Egy honvéd naplója, — Magyar képek albuma, — Hölgyek tikára, vagyis legújabb levelezőkönyv nők számára* stb.) és a folyóiratban való megjelenés közötti eltérést jelzik. Nem vettük figyelembe ebből a szempontból sem az ÖM, sem más, V halála utáni közlés szövegét. Figyelembe vettük viszont *A vadászat mestere* utolsó, 1896-os és az első, 1869-es kiadása közötti eltéréseket, mert e mű egyes részeit, főképpen a bevezetést V átdolgozta s az eltérések jellemzőek szemléletének változására is.

A szövegváltozatokat a változott szöveg (mondat, szó, szótag vagy csak betű) kurziválása jelzi. Az idézett szövegben is kurzivált (kiemelt) szavakat, részeket csúcsos zárójelbe < > tettük. Nem jelöljük azonban külön azt, amikor a szerző egy-két új szóval egészíti ki az

eredeti szöveget. Az ilyen jellegű változás csak az alapszöveg megjelölt soraival való egybevetés útján észlelhető. Gyakori a szövegváltozásokban az egybefűrés-külömfűrés eltérése, amelyet szintén csak az alapszöveggel való egybevetés mutat meg.

A SZÖVEGEK LELŐHELYÉRŐL

A két kötetben összegyűjtött szépprózai anyagnak a költő életében csak kis része jelent meg könyvalakban: *Magyar képek albuma* (Heckenast, Pest 1858. 87. l.), *A vadászat mestere* (Cserszilvász Ákos álnéven. Heckenast, Pest 1859. 279. l.), *Hölgyek tükára, vagyis legújabb levelezőkönyv nők számára* (Heckenast, 1861. 220 l. Név nélkül), *Egy honvéd naplójából*, Emlékezések. — (Corvina, Pest 1969. 128. l.) *Elbeszélések*. Homonnai Béla álnéven (Franklin, Budapest 1881. 286 l.), *Szerelmem szótára és kalauza* (Athenaeum, Budapest 1882. 315 l.), *Próza. Újabb munkái*. I. k. (Révai, Budapest 1886. 280 l.).

V halála óta egyetlen nagyobb kísérlet történt prózai írásainak kiadása terén, az ÖM, amelynek valóban nagyobb része a próza (mintegy 1200 lap), s ez igen jól érzékelteti V hatalmas prózai — szépprózai és publicisztikai — tevékenységét. Teljes képet azonban nem ad róla, hiszen zömmel a V életében is megjelent szépprózai és prózai kötetek anyagát tartalmazza (*Homonnai: Elbeszélések, Magyar képek albuma, Egy honvéd naplójából, Próza, Önbírálat, Polgárosodás*), bizonyos mértékben kiegészítve a folyóiratokból és újságokból válogatott anyagokkal.

Többszöri kiadást csak *A vadászat mestere* c. kötete ért el. A tizen-nég V-novella közül hét a HF-ban, négy a NŐ-ban, egy a PDI-ban, egy a D- és egy a VÜ-ban jelent meg először. Közülük kettő, a *Manna* és a *Barát és vetélytárs* álnéven, s az utóbbi még *Halálos baj* címen. Az 1881-ben megjelent HB-kötetbe ezek közül Vajda csak nyolcat vett fel, így hatot a folyóiratban való első megjelenése alapján kellett közölnünk. Ezek a következők: *Töredékek egy vándorszínész naplójából*, — *Az elítéltek éjele*, — *Hábor*, — *Bolond történetek*, — *Borzasztó dolgok*, — *A váratlan orvos*.

A további művek közlésének alapjául szolgáló V-kötetek időrendben: *Magyar képek albuma*. 1858; *Jules Gérard: Afrikai oroszánvadászat*. (Ford.: Vajda János) 1858; *A vadászat mestere*. 1859; 2. kiad. 1870; 3. kiad. 1880; 4. kiad. 1896. (Alapszövegnek a 4. kiadást vettük); *Hölgyek tükára, vagyis legújabb levelezőkönyv nők számára*. 1861; *Egy honvéd naplójából*. 1869; *HB.: Elb.* 1881; *Szerelmem szótára és kalauza*. 1882; — *Próza*. 1886. (A kötet kiadója 1887-tel jelölte, de V levelei bizonyítják, hogy 1886. nov. 13-án jelent meg.)

Ezek közül hármat (*Magyar képek albuma, Egy honvéd naplójából* és *HB*) egészükben, a többiekből csak részleteket közlünk, illetve a *Prózából* azokat a vadászati és egyéb tárcacikkeket, amelyek műfajuknál és tartalmuknál fogva ebbe a két kötetbe tartoznak. Ilyen a kötetnek mintegy kétharmad része.

Vajda cikkei, tárcái kivétel nélkül megjelentek előbb folyóiratokban vagy újságokban. Sőt még az *Egy honvéd naplójá-*nak is több

fejezetét közzétette előbb a NZ-ban, illetve a VŰ-ban. Ez természetes is, hiszen a szerkesztői munkán kívül vagy mellett ebből élt. Kötetünkben közölt cikkei az alábbi folyóiratokban, újságokban és kiadványokban jelentek meg:

Bécsi Híradó, 1865. Szerk. Kecskeméthy Aurél.

Déliháb, 1853. Szerk. gr. Festetics Leó. Főmunkatárs Jókai Mór. Egyetértés, 1874. Szerk. Csávolszky Lajos, 1899-től Dienes Márton, 1902-től Eötvös Károly, 1904-től Pap Zoltán, főmunkatárs: Kossuth Ferenc.

Életképek, 1844. Szerk. Frankenburg Adolf, 1844–1847, Jókai Mór, 1847. VI. 25.—1848. IV. 30. Petőfi Sándor és Jókai Mór 1848. IV. 30.—1848. XII. 31.

Hölgyfutár, 1849. Szerk. Nagy Ignác 1854-ig, Berecz Károly 1856-ig, Tóth Kálmán 1861-ig, Bulyovszky Gyula 1862-ig, Dobsa Lajos 1862. nov. 5-ig, Balázs Frigyes 1864. nov. 6-ig, a lap megszűntéig.

Lisznyai-Album, 1863. Szerk. Németh János.

Magyar Nép, 1887. Szerk. Benedek Elek.

Magyar Újság, 1867. Szerk. 1868-ig Böszörményi László, majd Simonyi Ernő, Irányi Dániel, Simonyi Ernő, Helfy Ignác, Irányi Dániel, Szederkényi Nándor. — Megszűnt 1874 végén.

Nemzet, 1882. Főszerk. Jókai Mór, felelős szerk. Láng Lajos, Visi Imre, Hegedüs Sándor, Gajári Ödön. — Megszűnt: 1899.

A Nép Zászlója, 1868. Felelős szerk. Áldor Imre, lapvezér (1869-ig) Madarász József.

Magyar Sajtó, 1855. Szerk. 1857-ig Török János Bécsben, 1862. márc. 12-ig Hajnik Károly, 1863-ig Jókai Mór, 1863. jan. 1-től júl. 1-ig Vajda János, 1863. júl. 1-től 1865-ig Pákh Albert, 1865. ápr. 1-től dec. 11-ig, megszűnéséig Hajnik Károly.

Ország Tükre, 1862. Szerk. Balázs Sándor 1864-ig, majd sorrendben: Szokoly Viktor, Gyárfás Ferenc, Balázs Sándor. — Megszűnt 1865-ben. Pesti Divatlap, 1844. Szerk. Vahot Imre

Nővilág, 1857. Szerk. Vajda János. Megszűnt 1864.

Pesti Napló, 1850. Szerk. Szenvey József, 1851-től Récsy Emil, 1855-től Kemény Zsigmond, 1858-tól Királyi Pál, 1860-tól Kemény Zsigmond, 1869-től Urváry Lajos, 1887-től Abrányi Kornél, 1894-től Barna Izidor, 1897-től Nemézyi Ambrus, 1901-től Surányi József, 1917-től Hatvány Lajos, 1920-ban Miklós Andor tulajdonába ment, szerk. Földi Mihály. Megszűnt 1939-ben.

Vasárnapi Újság, 1854. Szerk.: Pákh Albert, 1867-től Nagy Miklós.

Világ-Krónika, 1868. Háború-Krónika címen. 1879-től Világ-Krónika. Szerk. Nagy Miklós.

Új Világ, 1878. Szerk. Szini Károly.

Ezek közül bővebben szólunk a V által szerkesztett Nővilágról, a Vasárnapi Újságról, amelynek főmunkatársa volt, valamint a Hölgyfutárról és A Nép Zászlójáról, amelyeknek nem volt ugyan szerkesztője, sem főmunkatársa, de bennük sok szépirodalmi jellegű írása, tárcája jelent meg, s így jelentős szerepük volt V életében. A Magyar Sajtóval — bár annak hónapokig szerkesztője volt V, itt külön nem foglalkozunk, mert erről a további kötetekben bőven lesz szó.

Nővilág — Hetilap a magyar hölgyek számára. Megjelent minden

vasárnap. Heckenast alapította, V indította meg 1857. jan. 8-án, és hét évig, 1864 szeptemberéig, a lap megszűntéig szerkesztette. Igaz, hogy 1863-ban, különösen pedig júl. 1-től okt. 1-ig Bajza Jenő neve is szerepel a lapon, de csak főmunkatársként. A szerkesztést végleg ekkor sem adta ki V a kezéből.

V igen komolyan vette, hogy a lapot elsősorban nők számára kell szerkesztenie. Ezt nemcsak divatmellékletei bizonyítják, hanem az egész lap beállítottsága. Elég ebből a szempontból megnézni a NŐ különböző rovatait. A szépirodalmi rész mellett olyan állandó (vagy legalábbis huzamosabb ideig tartó) rovatai voltak, mint Jósika Júlia: Eredeti divattudósítás, vagy az Életiskola, amelyben a fiatal lányok vagy általában a nők nevelésével, jellemével, a családi élettel stb. foglalkozik. Ez utóbbi rovat írójában nem nehéz V-ra ismerni. — Galambpostának nevezi a szerkesztői üzeneteket, amelyekben gyakran külön felhívással is fordul nőolvasóihoz. *Hazánk lelkes és művelt hölgyeit tiszteletteljesen felkérve figyelmeztetjük, hogy lapunk minden rovata nyitva áll számukra és pedig — elsőégi joggal a férfiak fölött, — üzeni V mindjárt az első számban.*

Alkalmos tudósításokat kér. S mindezt későbbem sem téveszti szem elől. *T. c. levelezőink, s mindazok, kik lapunkba írni kívánnak kéretnek figyelemmel lenni arra, hogy lapunk mindenekelőtt hölgyek számára van szerkesztve* — üzeni például az 1859. I. 9-i galambpostával azoknak az íróknak, akik még mindig küldenek olyan „közléseket”, melyek a nőnem iránti gyöngédtelen célzatok, vagy rájuk nézve teljesen közönyös néha még visszatetsző tárgyuknál fogva is még azon esetben sem adhatók ki, ha a művek egyébként genialisak. . . Ezt állapítja meg Mahotka Jenő is Szépirodalmi folyóirataink története az abszolutizmus korában (Budapest 1934.) című disszertációjában: „Szintén csak a tágabb értelemben vett szépirodalmi folyóiratok közé vehető fel, mert célja mindazt adni, ami a nőket érdekli és felemeli. Természetesen szépirodalmi művekkel is kedveskedik a hölgyközönségnek, de a hangsúly a nővilág mélyebb problémáin — házasság, gyermeknevelés, társasélet, illemszabályok — és a gyakorlati élet kérdésein — háztartás, konyhareceptek, kozmetika, divat stb. van.” (Mahotka: i. m. 22. 1.)

Mindez azonban nem akadályozza V-t abban, hogy lapját egyúttal harcoss szellemű szépirodalmi folyóirattá, illetve hetilappá formálja. Cikkeivel nemegyszer vált ki éles vitát. Igen nevezetes és elmérgesedő vitája volt pl. Vahot Imrével, aki mindjárt az első szám után a szépről a szépeknek c. egyébként jellemzően nőknek címzett nagy esztétikai fejtegetései miatt gorombán megtámadta V-t Napkelet c. lapjában. Egyébként V mint szerkesztő nagyon fontosnak tartotta, hogy a szépirodalmi rész színvonalas legyen, s igyekezett a kor legjobb, legelismertebb íróitól közölni novellát, verset, regényt. A Bach-korszakban ugyan sok nehézséggel kellett megküzdeniük a bátrabb, szabadabb hangú lapoknak, az irodalmi élet mégis megélnéskült. A HF Tóth Kálmán szerkesztésében színvonalasabbá vált. A fiatal írók bátrabb, ellenzéki hangú írásaikkal elsősorban mégis a Szépirodalmi Közönyben és a Nővilágban juthattak szóhoz. „A folyóirat [a Nővilág] — különösen eleinte — nagy élénkséget és változatosságot mutat, a hölgyközönség nagyon szereti, olcsósága miatt is, annyira, hogy az első négy számot újra kellett nyomni. Az irodalmi rész ugyan nem

emelkedik túl az átlagon, sok az értéktelen fordítás, hölgyeknek való vizenyős francia novella, de a nagy írók mégsem zárkoznak el előle, mint a Nk. [Napkelet] elől." (Mahotka: i. m. 22. l.)

A NŐ munkatársai közt sorolja föl Vajda Aranyt, Jókait, Pálffy Albertet, Pompéry Jánost, Vas Gerebent, Tóth Kálmánt is. Jókainak és Vas Gerebennek igen sok írása jelent meg a NŐ-ben. Szókimondó vonalát mutatják a lap politikai jellegű cikkei, amelyeket időnként V írt. Pl. az 1858. évf. első számában *Éz új esztendőben c. beköszöntő* cikkében az üres hazafiaskodás ellen lép fel, a nyegleség, az *úzer hazafiság eszméje* ellen. A szerkesztők ellen, akik ilyen álszenteskedő módon hízelgik be magukat a közönség kedvébe. *Ezek azok a szerkesztők, kik az írói függetlenséget, a szabad véleményt kimondását lehetetleníteni akarják.*

Érdekes jellegzetessége a NŐ-nek is, mint V más lapjának (Csatár, Szózat), hogy igen sok cikket ír bele ő maga névtelenül vagy álnéven. Az álnévek használatának azonban nem az az oka, hogy V nem szívesen írta volna alá a saját nevét, hiszen pl. két novellája is álnéven jelent meg: *Manna*, aláírás: *Szomjas Pál*, *Halálos baj*, aláírás: *Hajdani*. (Ez utóbbi novella a HB. kötetben *Barát és vetélytárs* címen jelent meg.) Talán nem akart saját nevével nagyon gyakran szerepelni a saját lapjában. Emellett divat is volt az írói álnév.

V rendkívüli szerkesztői kedvét és ambícióját mutatja, hogy a NŐ rovatai közül többet ő maga írt. Írta nagy buzgalommal, mint a *Nagy világ kis krónikáját*, a *Hírvásárt*, az *Életiskolát* stb., nagy kedvvel, élcelődő humorral, játékos vagy maró kötekedéssel, mint a *Pesti élet*, a *Pesti levelek*, *Bizonytalan levelek* stb. tárcarovatát. A *Pesti életet* névtelenül, a *Pesti leveleket* *Romeó*, a *Bizonytalan leveleket* pedig *Biz Igaz* álnéven.

A lapnak volt is sikere. Előfizetőinek száma egyre nőtt s több ezer lehetett, amivel ebben a korban kevés lap dicsekedhetett. Pontos adatunk ugyan nincs, de erre következtethetünk V egyes utalásaiból, s abból, amit Mahotka Jenő már említett disszertációjában olvashatunk: szerinte az előfizetők száma még a megszüntetéskor is 800-on felül volt. (Ld. i. m. 23. l.) Nagy Miklós szerint (ld. az V. kötetben közölt életrajzot) a NŐ 1857-ben 2500 előfizetővel indult meg.

A megszüntetést Heckenast az előfizetők számának csökkenésével, a lap iránt mutatkozó érdektelenséggel indokolta, de belejátszhatott a V ellen indult hajsza is. Kétségtelen azonban, hogy a lap 1863-as évfolyama valóban sűrűkébb, kevésbé színvonalas az előző, különösen az 1857-es évfolyamnál. A költő nem tud lapjával olyan zavartalanul, odaadóan foglalkozni, ő maga kevesebbet ír bele, munkatársainak száma is csökken. Ez azonban éppen az említett körülményekkel függ össze. — A megszüntetés időpontjáról bárki könnyen meggyőződhet, sajátos módon mégis téves adat szerepel erre vonatkozólag Komlós monográfiájában is. Eszerint V 1863. júl. 1-én „bejelent a Magyar Sajtóban, hogy betegsége miatt lemond a szerkesztésről. E betegségben nincs okunk kételkedni, hiszen egyidejűleg másik lapja, a Nővilág szerkesztésétől is visszavonul, majd ennek október 1-i vezető cikke szerint ismét átveszi a tényleges szerkesztését, melytől huzamos időn át részint egyéb szakmabeli elfoglaltság, részint betegség távoltartotta. De ha beteg volt, lehetséges, hogy az izgalmakba, a hajszába betege-

dett bele." Bojkottálták, s a „bojkott olyan méretű, hogy Heckenast a Nővilágot is kénytelen az év végén megszüntetni, noha a dec. 16. számban Vajda még azt ígéri, hogy lapja jövőre jobb lesz." (Komlós, 133. l.) S így Komlós szerint „1864 első felében utazik Bécsbe" (uo. 135. l.). Ez azonban nyilvánvaló tévedés. V a lapot 1864. okt. 1-ig szerkesztette. S ez az adat V bécsi tartózkodása szempontjából is igen fontos. Nyilvánvaló, hogy V csak az 1864. év őszén utazott Bécsbe. (Bóka László szintén pontatlan ezeknek a dátumoknak a használatában. Szerinte V „1863. jún. 27-ig szerkesztette a Magyar Sajtót, ugyanez év június 30-ig a Nővilágot. Ekkor mindkét lap megszűnt s ezzel megszűnt Vajda anyagi biztonsága is." Bóka, 106. l.)

A Vasárnapi Újság 1854. márc. 5-én indult nagy negyedréti alakban 8 oldalon, mint hetilap Pákh Albert szerkesztésében. A szerkesztő igyekezett a lap köré gyűjteni a kor legjobb íróit, költőit, rajzolóit. S ha megnézzük a munkatársakat, valóban már az első számokból kiderül, hogy Pákh Albert törekvése nem volt eredménytelen. Íme a legismertebb munkatársak sora: Gyulai Pál, Szabó Károly, Jókai Mór, Tompa Mihály, Tóth Kálmán, Vajda János, Pompéry János, Lauka Gusztáv. S ez a névsor később természetesen bővült, hiszen kétségtelen, a lap olyan népszerű volt, hogy a 60-as években már több mint 7000-en fizették elő. De bővült a terjedelme is, 8 oldal helyett 16 oldal lett. Pákh Albertnek sikerült olyan szellemben szerkesztenie, hogy az Akadémia konzervatívizmusának érvényesítése mellett mégis sokszínű legyen, s gyakran mérsékeltlen haladó szellemű cikkeknak, elbeszéléseknek, verseknek is helyet adjon. Erre módot adott a sokféle rovat. Általában egy nagy vezércikkkel kezdődött. (Egy-egy ismert egyéniségről, költőről, íróról, államférfiről, közéleti személyekről vagy világpolitikai eseményről stb.) A vezércikkeket csaknem mindig arcképpel, illetve illusztrációval közölték. Aztán elbeszélések, versek, folytatásos regény, majd különböző rovatok következtek (Nemzeti Színház, — Tárogató, — különböző hazai és külföldi hírek, — Heti-vásár, — Népszokások, — Irodalmi kritika, s az utolsó oldalon hirdetések). Anyaga bőségesen illusztrált.

Pákh Albert halála után, az 1867. márc. 17-i számmal veszi át Nagy Miklós a szerkesztést. Megtartja a lap eddigi formáját és szerkesztési módját. A jún. 16-i számban közölt előfizetési felhívásban egyúttal mintegy programot is ad: „Bátran elmondhatjuk — írja —, hogy tizennyolc év óta nem ért meg hazánk oly nagy időket, mint jelenben. Azon nagy nemzeti és alkotmányos átalakulás, mely az 1848. ki alapon, de a viszonyok elutasíthatatlan követelményeihez képest, épen most van folyamatban s már legközelebről meg leend peccsételve, bevégez egy szenvedésekkel tele korszakot és megnyitója lesz egy jobb időnek." Majd lejjebb: „A negyvennyolcadiki elvek részletes kivitelének s alkalmazásának nagy munkája a jelen nemzedékre vár; napjainkra jutott a földadat, hogy azok szellemében megújíttassék a szent koronának nyolcszázados birodalma."

Ez a program már kétségtelenül magán viseli a 67-es kiegyezés jellegét. Nagy Miklós azonban csodálatosan értett ahhoz, hogy senkit ne bántson, mindenkinek megadja, ami megilleti. Ennek legmeglepőbb bizonyítéka, hogy Nagy Miklós, ilyen kiegyezési szellemű lap szerkesztője, szoros és tartós barátságot tudott teremteni V-val, aki

egy ideig a kiegyezés egyik legharcosabb ellenzője volt, és hogy V a 70-es évek elejétől a VÜ egyik fő munkatársa lehetett. Meg tudta tartani a lap tekintélyét és munkatársait annak ellenére, hogy a legellen-tetesebb szemléletű cikkeknek adott helyet. Az egyik számban dicsőítette az uralkodót, udvarhű közéleti személyiségeket, politikusokat, a következő számban pedig Kossuth Lajost. Áldozott a 48-as forradalom hőseinek és hírt adott más elnyomott népek szabadságharcairól. V-val például közvetlen kapcsolatot tartott akkor is, amikor a NZ-ban csaknem szélsőségesen radikális szellemű cikkeket írt.

A VÜ szerkesztését 1905-től Hoitsy Pál vette át, de ekkor már az előfizetők száma évről évre csökkent. A megváltozott viszonyok új szellemű lapokat követeltek, de a Franklin Társulat csak 1921-ben szüntette meg.

Hölgyfutár — Közlöny az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből, 1849. nov. 1-től 1864. nov. 6-ig. Megjelent vasár- és ünnepnapok kivételével minden nap, 1859 januárjától hetenként háromszor, 1864 júliusától hetenként kétszer.

Nagy negyedrért alakú, fedél nélkül 4, 1859. jan.-tól 8 lap.

Tulajdonos és szerk. 1856. márc. 19-ig Nagy Ignác. Nagy Ignác a szabadságharc előtt a Rajzolatoknál, a Jelenkornál és a Budapesti Híradónál volt segédszerkesztő. A HF megalapításával régi vágya teljesült. Nem adott programot. Nem is volt más célja, csak a nagyközönség mulattatása. Legfőbb érdeme abban az időben izzó hazafisága volt. Az ott megjelent versek, novellák gyakran veszik tárgyukat a szabadságharc eseményeiből. Hangjuk a fájdalomnak, az elkeseredésnek, a dacnak sokszor novelláján leplezetlen kitörése. Vajdának két ilyen tárgyú és hangulatú novelláját is közölte (*Szeverina, Az elítéltek éjele*). A közönség igen nagy örömmel fogadta a bátor hangú lapot, bár később a szigorúbb cenzúra miatt Nagy Ignác óvatosabban szerkesztett. A közönség érdeklődését más úton megtartani: „havonkint egy divatlapot és negyedévenként még egy képet mellékeltem ezzel olyan lavinát indított el, amely az elnyomatás korában szinte nevetségessé tette a folyóiratok »képeskézését«, amint Arany gúnyosan említi.” (Mahotka, 7. l.) A HF színvonala erősen lesüllyedt, de ennek oka, hogy nem is lehetett napilapot nivós szépirodalmi anyaggal ellátni. Mégis, az említett szerkesztései elvek fenntartották a egészében a kor jelentős szépirodalmi lapja maradt.

Tartalmának jellemzésére megemlíthetjük, hogy rendszeresen két vers, két novella volt a lap elején, utána a Hírharang, Nagy Ignác szellemes beszámolója a napi eseményekről. Az utolsó oldalon hirdetések. Írók hiányában az első számokat csaknem egészen Nagy Ignác írta tele. „Csak lassan gyülekeztek az írók: Szilágyi Sándor, Frankenburg, Kovács Pál, Mentovich, Obernyik, Tóth Endre, Szász Károly és utóljára a nagyok: Gyulai, Arany, Tompa.” (Mahotka, 7. l.) Később több is, mert hiszen Mahotka még V-t sem említi meg a felsorolásban, pedig nemcsak hét novelláját, hanem több versét is a HF közölte.

A Nép Zászlója 1868. jan. 4-én indult. Felelős szerk. Áldor Imre, lapvezér Madarász József. Kiadó Heckenast Gusztáv. Negyedrért alakú hetilap, 12 oldal.

A felelős szerkesztő és a „lapvezér” személye eleve meghatározta a lap politikai, világnézeti irányát és helyét az akkori magyar társada-

lomban. A kiegyezés utáni években vagyunk, s ez — a korlátok mellett is — ad bizonyos demokratikus, sőt radikálisan baloldalinak tűnő lehetőségeket. Mind Áldor, a felelős szerkesztő, mind Madarász, a lapvezér nyíltan kimondja, hogy 1848 szellemében szerkesztik a lapot. Áldor utal a közelmúlt viharaira, utal a költőre (Petőfire), aki ha láthatná mi történt, talán „elevenen befeküdne a sírba, hogy ne lássa, ne érezze a szegényt”, de a történelmet mégis tudomásul kell vennie. A szerkesztő elve: nem megalkudni, de látni, hogy „az ellentétben magyarok» is vannak”; ennek szem előtt tartásával, ahogy írja tovább: „magasan fogjuk lobogtatni a 48-as zászlót s az egész nemzetet nyomába gyűjteni igyekezni, de a törvényes alapról letérni, a törvényes eszközöket félrevetni soha, míg azokat a hatalom maga kezünkből ki nem facsarja.” — Íme ezek a sorok világosan mutatják a lehetőségeket és korlátokat egyaránt. A lapot tehát 48-as lelkesedéssel és szándékkal, de a 67-es törvények-szabta korlátokon belül szerkesztették.

Lényegében ezt erősíti meg Madarász nagy cikke is (Nemzetemhez), csak talán valamivel kiélezettebben, felsorolva sokféle veszedelmet, amelyekkel a kialakult helyzetben meg kell küzdeni a haza szabadsága érdekében.

A célkitűzéseket valóban igyekeztek is a szerkesztők valóra váltani. Merészen demokratikus politikai, elvi és vitacikkekkel tartották ében a 48-as szellemet. Ezt a célt szolgálták az Olvasószaoba rovatban közölt versek, novellák és egyéb tárcacikk jellegű közlemények, sőt az egyéb, kisebb rovatok is (Mi újság? — Irodalom, művészet, — Egyletek és intézetek, — Vegyesek, — Gazdák naplója).

A VAJDA-KÉZIRATOKRÓL

Mint feltűnő jelenséget, itt is meg kell említenünk, hogy a *Vajda-kéziratok* csaknem teljesen elkallódtak. Néhány versének és cikkének kéziratán kívül úgyszólván csak levelezésének egy része maradt fenn. Az utóbbi évtizedekben még olyan kéziratok is eltűntek, amelyekről addig tudott az irodalomtudomány. Kötetünk anyagát tekintve egy ilyen tartunk számon: a Nagy Miklós hagyatékban őrzött *Önéletrajzi töredéket*.

A *Vajda János önéletrajza* című töredéket Nagy Miklós kérésére írta V 1872-ben. Ennek alapján fogalmazta Nagy Miklós a VÜ 1872. szept. 8-i számában közölt Vajda János című cikket, amelyet jelen kiadásig általában V saját írásának tekintettek. Komlós is ezzel a megjegyzéssel tünteti föl a V-művek bibliográfiájában: „Vajda János (aláírás nélkül, de kétségtelenül Vajdától eredő életrajz.)” Kutatásaink alapján kiderült, hogy mégsem V, hanem Nagy Miklós írása. Vajda csak anyagot adott a megírásához. Azt az anyagot, amelynek a Nagy Miklós hagyatékban talált töredékére később Alszeghy Zsolt rábukkant és közlésre átadta 1921-ben a Magyar Helikon című folyóiratnak. A kézirat akkor még nem kallódott el. Pásztor Árpád még ismét fölfedezte, föl is használta Gina és Rozamunda című Vajda-regényében, de hogy ezután mi lett a kézirat sorsa, arról nem tudunk. (Bővebben ld. 566—573 l.)

Más a helyzet Vajda auto-kritikájának kéziratával, amelyet az e kötet megjelenését közvetlen megelőző hónapokban is az eltűnt V kéziratok közé soroltunk. Bisztray Gyula sürgős tennivalóként jelölte meg az Irodalomtörténet 1956. 2. számában (A pályakezdő Vajda János, 206—220. l.) Vajda levelezésének közlését, mert műveinek kritikai kiadásához nélkülözhetetlen, pedig az idő megérett már a kritikai kiadásra. Erre hivatkoznak a szerzők (Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő) Vajda levelei Milkó Izidorhoz című könyvük (AK 1958) bevezetőjében, és utalnak arra, hogy a „kritikai kiadáshoz értékes anyagot szolgáltat az a Vajda János-iratköteg, amely nemrég került elő Milkó Izidor hagyatékából az Országos Rabbiképző Intézet könyvtárában. A szerzemény 200 levelet, 2 üres, 4 egykét mondatot rögzítő névjegyet tartalmaz, ezenkívül megvan benne annak az önbírálatnak az eredetije, amelyet irodalmunk csak Milkó közléséből, illetve a Milkó-szöveg alapján Kozocsa Sándor szerkesztette Összes művekből ismer.”

Az önbírálat kézírata egy ideig lappangott, és csak kötetünk korrigálása közben került elő. Így alább Milkó nyomán adjuk; a hiteles szöveget sorozatunkban pótlólag fogjuk közölni.

Köszönetet mondunk azoknak a kedves kartársaknak, akik értékes segítséget nyújtottak munkánkhoz. A szövegek nehezebb helyeinek kommentálásakor számos adatot kaptunk a KLTE bölesészeti karának magyar történeti, klasszika-filológiai, szláv filológiai, néprajzi, romanisztikai, különösen pedig magyar irodalomtörténeti tanszékeitől, név szerint Irinyi Károly docenstől, Tegye Imre adjunktustól, Dombrovsky József docenstől, Ujváry Zoltán docenstől, Kiss Sándor tanársegédétől, Szuromi Lajos adjunktustól, Imre László és Görömbei Andor tanársegédétől. Néhány Vajda színészi pályájával kapcsolatos adatot az OSzK Színház-történeti Osztályától kaptunk. Mindannyiuk szíves segítségét hálával és köszönettel nyugtázzuk.

Kegyelettel emlékezünk meg a kötet lektoráról, az időközben elhunyt Somogyi Sándorról. Kéziratunkat az őt jellemző lelkiismeretességgel vizsgálta át, jó szemmel mutatott rá hibáira, idejét nem kímélve nyomozott maga is hiányzó adatok után. Órízze tehát ez a kötet is a kettőtört pályá tudós erényeinek emlékét.

KÖTETKIADÁSOK

A VADÁSZAT MESTERE

Önképző gyakorlati útmutatás a vadászat kedvelői számára. Vagyis rövid foglalata mindazon elméleti szabályoknak, melyek megtanulása és megtartása mellett a vadászatot bárki a siker gyönyörével gyakorolhatja. — Saját és egy ötven éves vadász tapasztalataiból, s jeles kutyfők nyomán írta Cserszibvásy Ákos. — Negyedik, átdolgozott és bővített kiadás. [Az első kiadáson:] Pest, 1859. — Kiadja Heckenast Gusztáv — [A harmadik kiadáson:] Budapest, 1880. — Franklin-Társulat. Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. [A negyedik kiadáson:] Budapest, Franklin-Társulat — Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda. [A címlap előtt tusrajzos kép.] [Az első, 1859-es kiadás tartalmában azonos a negyedik, 1896. évi kiadással. Eltérések mutatkoznak azonban a címlapokon és az utánuk következő első lapokon. A címlapon mutatkozó eltérést jeleztük a fentebb közölt, utolsó kiadás címlapjával kapcsolatban. A kötet terjedelme 248 l.]

Tartalom

<i>Előszó a legújabb kiadáshoz</i>	<i>A vadkacsa és lúd</i>
<i>Előszó az első kiadáshoz</i>	<i>A tűzok</i>
<i>A vadászpuska és a vele való bánás- mód</i>	<i>A kopó betanítása vagy inkább gyakorlása</i>
<i>Lövészeti általános szabályok</i>	<i>A borz</i>
<i>Vadászati általános szabályok</i>	<i>A róka</i>
<i>Vizslatanítás</i>	<i>A nyúl</i>
<i>Galamb és gerlice</i>	<i>A szarvas és őz</i>
<i>A haris</i>	<i>Vaddisznó</i>
<i>A fűrj</i>	<i>Farkas</i>
<i>Fogoly</i>	<i>Medve</i>
<i>A sárszalonna</i>	<i>Vadásznaplár</i>

MAGYAR KÉPEK ALBUMA

[A külső címlap a kötésnél lemaradt. — A szennylapon:] *Magyar képek albuma.* [A belső címlapon:] *Magyar képek albuma.* Barabás Miklós rajzai után acélba metszve. Szövege Vajda Jánostól. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv 1859. [Belső címlap hátlapján lent:] Pest 1859. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

Tartalom

<i>A postagalamb</i>	<i>Magyar úri hajdon</i>
<i>A virágárús leányka</i>	<i>A dáde rajkóival</i>
<i>Az utcaseprő fia</i>	<i>A szőlőpásztor</i>
<i>A csikós</i>	<i>A cimbalmos</i>
<i>Az erdélyi oláhleány</i>	<i>A magyar hölgy</i>
<i>A parasztfiu</i>	<i>A fürdő</i>

[A V-szövegek előtt mindenütt a megfelelő Barabás-rajz. — Terjedelem 88 l.]

HÖLGYEK TITKÁRA

vagyis Legujabb levelezőkönyv nők számára. — Minden előforduló alkalmakra való fogalmazási mintákkal, mindenféle társasági, családi, bizalmas és szerelmes levelekkel, alapos utmutatással a levélírás szabályait illetőleg, emlékkönyvbe való válogatott részekkel. — A keleti virágnyelv magyarozatával s betűrendbe szedett szótárával, stb. Pest, 1861. — Kiadja Heckenast Gusztáv.

[A külső borító a kötésnél elveszett. Az utolsó (220.) oldalon:]
Wigand F. Könyvnyomdája Pozsonyban.

Tartalom

Első szó

Első Rész. A levelezés fontosságáról általában

A levélírás tanítási módja

A levélírás elmélete I

II. Szabályok a személyre nézve, kikhez írunk

III. Szabályok a levél tárgyára nézve

IV. A modorra nézve

Az írályról (stylus)

A levél belső és külső alakját illetőleg

A levél külső alakja

Második Rész. A sajtóságos levélírás vagy különmemű levelek mintái

Levelek az ismerősökhöz vagy bizalmasb tárgyakra

I. A jegy (billet) vagy levél e régi nyelven cédula

II. Barátságvallomások

III. Jelentések, tudósítások, ajánlások, meghívások s több efféle

IV. Üdvözlések, részvénytnyilvánítások, vigasztalások

V. Ajándékozások, köszönetnyilvánítások

VI. Tanácsadások, emlékeztetések, intések, panaszok, mentegetőzések

Szerelmeslevelek

Levelek nem ismert, előkelőbb vagy alárendelt személyekhez

A) Tudósítások

B) Kérések, megbízások, tudakolások, ajánlások

C) Üdvözlések, részvénytnyilvánítások

D) Emlékeztetés, mentegetőzés, igazolás

- Apróbb ügyiratok*
Keleti virágnyelv
A virágok jelentése, betűrendben, vagyis a keleti virágnyelv szótára
Emlékkönyv
Függelék
- I. *Nevezetes emberek, írók, íróknők levelei*
 1. *Kármán és M . . . grófné levelei*
 2. *Petőfi S. magánlevelei közül*
 - II. *Életbölcseleti örök igazságok*
Amit a nők a nőkről írtak
 - III. *A női egészség és szépség fenntartására vonatkozó gyakorlati tanácsok*
Az arcbőr gondviseléséről
A kezek ápolása és szépítőről
A hajról
 - IV *Végszó a levelekről*

EGY HONVÉD NAPLÓJÁBÓL

[Címlapon:] *Egy honvéd naplójából.* Irta Vajda János. — 12. szám
 — Pest. Kiadja a Corvina-Társulat T. 1869.

Tartalom

<i>Pesti követválasztás 1847-ben</i>	<i>A tábori élet</i>
<i>Emlékek 1848-ból</i>	<i>A fegyverletétel alatt s után</i>
<i>A forradalom szónokai</i>	<i>Pest égése 1849-ben</i>
<i>A honvédsereg</i>	

[Az *Egy honvéd naplójából* megjelent még az ÖM-ben és egy változott kötetben 1947-ben. Bővebben l. az 533. l.]

MAGYAR BORS

Válogatott magyar és külföldi adomák gyűjteménye. Szerkesztette Vajda János, Budapest, 1876 — Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.

Tartalom

<i>Fejedelmek [40 adoma]</i>	<i>Nagyvárosi élet [48 adoma]</i>
<i>Államférfiak [7 adoma]</i>	<i>Mesteremberek [8 adoma]</i>
<i>Főurak, uracsok [3 adoma]</i>	<i>Parasztok [57 adoma]</i>
<i>Papok [15 adoma]</i>	<i>Zsidók [8 adoma]</i>
<i>Írók, művészek, tudósok, színészek [51 adoma]</i>	<i>Cigányok [81 adoma]</i>
<i>Katonák [43 adoma]</i>	<i>Rablók, betyárok, szegény emberek [4 adoma]</i>
<i>Vadászok [10 adoma]</i>	<i>Angolok [3 adoma]</i>
<i>Hivatalnokok [17 adoma]</i>	<i>Németek [4 adoma]</i>
<i>Diákok [8 adoma]</i>	<i>Vegyesek [8 adoma]</i>
<i>Orvosok [6 adoma]</i>	

ELBESZÉLÉSEK

[Külső címlap:] Elbeszélések. Irta Homonnai Béla. Budapest, Franklin-Társulat. Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda 1882. [Belső címlap ugyanaz, csak az évszám 1881.]

Tartalom

<i>Manna</i>	<i>A szerelmes gyermek</i>
<i>Balambér lelke</i>	<i>A végzetes mókás</i>
<i>Szeverina</i>	<i>Barát és vetélytárs</i>
<i>Egy nő ki mérget akar venni</i>	<i>Egy bolond, aki szeret</i>

A SZERELEM SZÓTÁRA ÉS KALAUZA

[Külső címlap, illetve díszes, bőven aranyozott egészvászon kötés:] *A szerelem szótára és kalauza*

[Belső címlapot l. V. köt. 239. l.]

[Belső címlap hátlapja lent:] Budapest 1882. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Tartalom

<i>Előszó</i>	<i>Levelezések, vallomások</i>
<i>A szerelem szótára</i>	<i>Válaszok, viszontválaszok, szerelmes levelek</i>
<i>A házasságról</i>	
<i>Szokások, szertartások</i>	

[Ezt találjuk a könyv 315. oldalán a „Tartalom”-ban. Ez azonban így pontatlan, sőt itt-ott félrevezető is. A belső tagolás a következő:]

<i>Előszó</i>	<i>Szemrehányások</i>
<i>A szerelem szótára</i>	<i>Szemrehányására való feleletek</i>
<i>Kalauz:</i>	<i>Szakítások</i>
<i>A házasságról</i>	<i>Kibékülések</i>
<i>Szokások, szertartások a házasság körül</i>	<i>Házassági ajánlatok és feleletek</i>
<i>Levelezés:</i>	<i>Válaszok a szülőktől</i>
<i>Vallomások</i>	<i>Házasságra vonatkozó különféle levelek</i>
<i>Válaszok a szerelemvallomásokra</i>	<i>Szerelmes levelek</i>
<i>Víszontválaszok</i>	

PRÓZA

(A szenny címlapon:) *Vajda János Újabb munkái*. Közrebocsátja egy e célra alakult írói társaság. (Belső címlap:) *Próza* — Irta Vajda János. — Budapest Révai Testvérek kiadása. 1887.

[Ez a kiadás két kötetben jelent meg. A *Próza* az első kötet, a *Költemények* a második. *Próza* kötetet azonban nem sikerült megszerezni eredeti kötésben, csak a *Költeményekkel* egybekötve, amelyből így hiányzik a külső borítólappal. Útbaigazít azonban a külön is meglevő második kötet, amelynek külső műpergamen címlapját is meghagyták a bekötésnél:] *Vajda János Újabb munkái*. *Költemények*. — Budapest — Révai Testvérek kiadása — 1887 [Ez ismét előredatálás. Mindkét kötet 1886-ban jelent meg. Terjedelme 292 l.]

Tartalom

Próza

Irodalom és művészet

Aggságaim

Irodalom és művészet

Petőfőről

Színészetünk egykor és most

A gyapjú utcai színházban (1885)

Magyar dalcsarnok (1885)

Botrányhajhászat

Uti levelek

Bécsi dolgok (1883)

Szerbek és bűnyók

A cseh-német fenyőerdők

Vadászat

Vadászat régen és most

Őszi kopózás

Vadászat október-novemberben, vadászat decemberben

Szárason és vízen

Napi rendről

Hugo Viktor ünnepe

Napoleon emléke

Egy szép mondas

A ligetvárosban (A kiállítás előtt 1885)

Porond királyok (Dr Carver előadásai alkalmából)

Ázsiai fejedelmek Európában

Stephenson ünnep

Guiteau

Kutyakérdés

Nemzeti ünnepek

A Majláth-gyűlkösök pöre

Elmélkedések

Mérleg

Az izlám

Jelenről és jövőről

Korona-tanú

Kivándorlás

Síralomház

A rendőr

Magyar konyha

Magyar vendéglő

Mulatóhelyeink a fővárosban

Publicistika

Kosárkötés (1871)

Politikai Újdonságok

Pétervári merénylet

Nihilisták (1880),

Anno 1848, 1860 és jelenleg

A munkásmozgolódságok napjaiban

A párbajról, ami való

VAJDA JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

Franklin-Társulat kiadása, Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor.
[1944. Terjedelme 1872 l.]

Tartalom

Kisebb költemények

A költő által összegyűjtött versek [24 vers]
Sírárok [10 vers]
Szeralem átka [11 vers]
Gina emléke [32 vers] [ugyanebbe]

a ciklusba sorolva még 68 különböző témájú vers]
A költő utolsó gyűjteményébe fel nem vett versek [62 vers]
Elbeszélő költemények [9 elb. költemény]

Színmű: *Ildikó*

PRÓZAI MŰVEK

Elbeszélések

Manna
Balambér lelke
Severina
Egy nő, ki mérget akar venni
A szerelmes gyermek
A végzetes mókus
Barát és vetélytárs
Egy bolond, aki szeret

Töredékek egy vándorszínész naplójából
Az elítéltek éjele
Hábor
Bolond történetek
Borzasztó dolgok
A váratlan orvos

Politikai röpiratok

Önbírálat
Polgárosodás
Perczel Mór merénylete Kossuth ellen

Hitágazatok
Magyar birodalmi politika
Magyarság és nemzeti önértzet
Kóros áramok

Emlékezések

Egy honvéd naplójából

Tanulmányok és cikkek

Magyar képek albuma

Próza

Aggságaim

Irodalom és művészet

Petőfiről
Színészetünk egykor és most
A gyapjú-utcai színházban

Magyar dalcsarnok
Botrányhajhászat

Utilevelek

Bécsi dolgok
Szerbek és bunyók

Vadászat

Vadászat egykor és most
Őszi kopózás
Vadászat október-novemberben

A napirendről

Hugo Victor ünnepe
Napoleon emléke
Egy szép mondás
A ligetvárosban
Porond-királyok
Ázsiai fejedelmek Európában

Elmélkedések

Mérleg
Az Izlám
Jelenről és jövőről
Kivándorlás
Korona-tanú

Publicisztika

Kosárkötés
A pétervári merénylet
A nihilisták

Előszavak

A „Nemzeti lant” antológiához
„A vadászat mestere”-nek ajánlása
Lieber: „Polgári szabadság és ön-
kormányzat” munkájához

Összegyűjtött dolgozatok

Önbírálat I—II.
Önéletrajzi vázlat
A víz vérré nem válik
Dobsa Lajos: IV. László
Hebbel: Judit és Holofernes
Arany Jánosról
Ferenczy Teréz
Széptani levelek

A cseh-német fenyegetdők

Vadászat decemberben
Szárazon és vizen

Stephenson-ünnep
Guiteau
Kutyakérdés
Nemzeti ünnepek
A Mailáth-gyilkosok pöre

Siralomház
A rendőr
Magyar konyha
Magyar vendéglő
Mulatóhelyeink a fővárosban

Anno 1848, 1860 és — jelenleg
A párbajról, ami való

„A szerelem szótára és kalauzá”-
hoz

Úti jegyzeteimből
Magyar fürdők
Korintyica
Emlékeimből — Alcsuthról
A Ludas, Vértó, meg Radonevác
Petőfi napja
Duhajok és betyárok.

VAJDA JÁNOS VÁLOGATOTT PRÓZÁJA ÉS KÖLTEMÉNYEI

Rubinyi Mózes bevezetésével. — A Vajda János Társaság közreműködésével kiadja a Franklin-Társulat.

Tartalom

<i>Egy honvéd naplójából:</i>	<i>A honvédhadsereg</i>
<i>Pesti követválasztás 1847-ben</i>	<i>A tábori élet</i>
<i>A forradalom előestéjén</i>	<i>A jegyverletétel alatt s után</i>
<i>Hogyan hódítottuk meg Bécsset 48-ban</i>	<i>Pest égése 49-ben</i>
<i>Emlékek 1848-ból</i>	<i>Önéletrajzi vázlat</i>
<i>A forradalom szónokai</i>	<i>Arany Jánosról</i>
	<i>Petőfi napja</i>

Költeményei

<i>A virrasztók</i>	<i>Az üstökös</i>
<i>Sírámok</i>	<i>A végrendelet</i>
<i>Husz év múlva (Gina emlékkönyvébe)</i>	<i>Tünetmények</i>
<i>A vadli erdőben</i>	<i>Harminc év után</i>
<i>Őszi tájék</i>	<i>Nádas tavon</i>

[Valószínűleg Vajda halálának 50. évfordulójára jelent meg, tehát 1947-ben. —Terjedelme 175 l.]

VAJDA JÁNOS VÁLOGATOTT MŰVEI

Vajda János válogatott művei. Magyar klasszikusok sorozat. — Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951. Sajtó alá rendezte Komlós Aladár. [Terjedelme 344 l.]

Tartalom

Versek [75]

Prózaí íráások:

<i>Széptani levelek</i>	<i>Legyünk polgárok, hogy magyarok lehessünk</i>
<i>Önbírálat</i>	<i>Ébredjen fel a közvélemény</i>
<i>Polgárosodás</i>	<i>Anno 1848, 1860 és — jelenleg</i>
<i>Irodalmi viszonyaink</i>	<i>Porondkirályok</i>
<i>A nemzetiség eszméje mint politikai tényező</i>	<i>Mérleg</i>
<i>Perczel Mór merénylete Kossuth ellen</i>	<i>Vadmészárosok</i>
<i>Egy lap a Kossuth-irodalomhoz</i>	<i>Az erdő nyáron</i>
<i>Egy honvéd naplójából</i>	<i>Önmagáról</i>
<i>A csodák túlka</i>	<i>Petőfiről</i>
<i>Előfizetési felhívás</i>	<i>Petőfi napja</i>
	<i>Magyarság és nemzeti önérzet</i>
	<i>Kóros áramok</i>

AZ ELBESZÉLÉSEK JEGYZETEI

V-nak tizennégy novellája jelent meg különböző folyóiratokban. Legtöbb a Tóth Kálmán által szerkesztett HF-ban és saját lapjában, a NŐ-ban. Utóbbiak közül kettő álnéven: *Manna* (*Szomjas Pál*), *Barát és vetélytárs* (*Hajdani*). Megszületésük idejét és körülményeit tekintve az elsőt (*Törödékek egy vándorszínész naplójából*) még 1848-ban, tehát írói pályájának kezdetén, az utolsót (*A végzetes mókus*) 1869-ben írta. Életpályájának második nagy korszakában tehát már nem írt novellát.

Novelláinak forrása személyes élményei „a színészet, a szabadságharc elvesztése, és főleg a Gina-eset” — írja róla Komlós. (M. i. t. 603. l.) Ez a sommás megállapítás lényegében már utal is a novellák önéletrajzi jellegére, sőt azt talán kelleténél erősebben is hangsúlyozza, mert legönéletrajzibb színezetű novellájában (*A szerelmes gyermek*) is sok az írói képzelet alkotta motívum. — Komlós a fent idézett helyen azt írja, hogy „tizenöt novelláját ismerjük”; Vajda János című monográfiájában ezt így nem mondja, s mivel néhány novella első megjelenésének helyét és idejét még nem ismerte, a monográfiája végén közölt időrendi felsorolásból sem derül ki, melyik lenne az a bizonyos tizenötödik novella. Tévedése onnan ered, hogy a monográfia 15. oldalán „A szerelmes gyermek” helyett véletlenül (talán az *Egy bolond, aki szeret analógiájára*) *Egy gyermek, aki szeret* című novellára utal. Ilyen novellája azonban V-nak nincs, s hogy valóban tévedésről van szó, azt bizonyítja az e helyen idézett pár sor, amely *A szerelmes gyermek*-ből való.

Az elbeszélésekből V életében csak nyolc jelent meg kötetben összegyűjtve, ez is álnéven, *Homonnai Béla: Elbeszélések* címen 1881-ben. Ezeket maga V választotta ki és rendezte igen nagy gondnal sajtó alá. Erre mutat, hogy közülük egynéhányat (főképp a *Szeverinát*) alaposan át is dolgozott. A novellák összegyűjtésének és kiadatásának terve már 1875-ben foglalkoztatta. Id. Szinnyei Józsefnek írja levelében (Sz. ekkor az OSZK-ban dolgozott): *Jelen sorúim átadója, Nagy Géza vállalkozott beszélyeinn összegyűjtésére, melyek lapokban szétszórva megjelentek. Előnyös volna, ha ama köteteket, melyek egy-egy beszélyt tartalmaznak, egyenkint néhány napra megkaphatnék . . .* (A levél az MTA kéziratárában; kelte: 1875. márc. 6.; közölte Scheiber-Zsoldos, ITK 1969. 722. Föltevésük szerint az említett Nagy Géza azonos azzal a Nagy Géza bölcsészhallgatóval, aki főképp történelem és archeológia iránt érdeklődik, hamarosan Rómer Flóris ajánlatára a Nemzeti Múzeum régisígtárának díjnoka, később igazgató-őre lesz. Fraknoi Vilmos közvetítésével kerülhetett egyideig V környezetébe. Amit Scheiberék N. G. felolvasódiák mivoltáról és Vajda szembajáról mon-

danak, időrendi okok miatt problematikus. Ld. sorozatunk II. kötetének 240. lapját.)

Komlós szerint „E novellák Vajda későbbi röpiratainak és cikkeinek előfutáiraiként tekinthetők; bizonyítékai annak, hogy Vajda az őtvenes években is éles kritikával nézte az arisztokráciát s a magyar társadalmat. Mégsem tartoznak sikerültebb művei közé: híján vannak az egyénítő vonásoknak, alakjaik és a történetek kialakításában a valószínűség rovására is keresik a rendkívülit. Ő maga utóbb igen rossz véleménnyel volt novelláiról.” (M. i. t. 603—604. l.)

Komlós utal V Nagy Miklóshoz írt egyik levelére, amelyben „irtózatosan ostobáknak” nevezi novelláit, „s még az a gyanú is fölmerül benne, hogy Gyulai, a Franklin Társulat igazgatósági tagja gonoszságból ajánlotta kiadatásukat, azzal a számítással, hogy Vajda kompromittálja magát vele.” (Komlós, 82. l.) — Ez mindenesetre fölveti azt a problémát, hogy egyrészt valóban nem becsülte-e le V saját novelláit s ezért adta ki álnéven, másrészt: tudták-e a kortársak, írók és kritikusok, hogy a *Homonnai* név mögött V rejtőzik? — Hogy az előkészítés idején nem lehetett róluk nagyon rossz véleménye, az valószínű, sőt az is, hogy bizonyos anyagi sikerben is reménykedett. Később megváltozhatott önértékelése, s mire egybegyűlt az anyag, már talán csak a teljes feledéstől kívánta megmenteni a kiválasztott nyolc novellát.

Azt a gondolatot, amelyet Nagy Miklóshoz írt levelében említ, hogy Gyulai „gonoszságból” segítette elő az elbeszélések megjelenését, a sikertelenség keserű tapasztalata kelthette benne. Ezt erősítik vagy legalábbis feltehetőleg teszik BR emlékiratainak alábbi sorai: „Hoztak az uramnak egy nagy kéziköcsi könyvet a Ferenciek térről a nyomdából, ahol már több éve henterektek, mert ezekből se ment el egy példány se — ezekért nem volt kár, monta Vajda maga is — Homonay Béla elbeszélések — címel. férjem nem volt othon, a könyveket egyuttal hoztak egy ötszázforintról szóló számlát is, amit Vajdától követelt a nyomda, és szegény uram akkor nagyon megvolt lepve, attól tartott hogy bepörölik ötét, de a Nagy Miklós kisimitotta az ügyet. Én azonal egy példányt elolvastam, éppen a végén voltam, egy hadnagy elbeszéli az élményeit álá Casanova — és majdnem teljes igaz volt az mind. Vajda saját élményei voltak, nagyon kevés nem igazat vegyítve, elis volt szörnyedeve mikor meglátta a nyitot könyvet az asztalon, és én megmontam, hogy már kiolvastam. Korán reggel Vajda elment, de hamar vissza jött két hentes legényel, mert a szomszéd hentes vette meg, adot mind össze tízforintot és elhörták a hentes virsliket csomagolt bele vevőinek. Így ért véget Homonay Béla hadnagy elbeszélése. És tanuskottak arról, hogy a költő fiatal korában nagyon érzéki volt.” (Özvegy Vajda Jánosné Bartos Rozália: Emlékirataim . . . OSZK kézirattára.) — Hogy mennyire tekinthetjük BR leírását hitelesnek, nehéz volna eldönteni; hiszen senki más nem említi ezt az epizódot, BR pedig — ezt nagyon jól tudjuk — legkevésbé sem megbízható forrás. V megkaphatta az el nem adott példányokat, de nem valószínű, hogy a nyomdaköltséget követelték volna, hiszen a kötet nem saját kiadásában jelent meg. BR emlékezéseinek néhány mozzanatában azonban igen sok a valószínűség. V sértett hiúságában valóban megtehetette, hogy a hozzá juttatott példányokat a hentesnek adta el, azt pedig, hogy a

novellákban „Vajda saját élményei” voltak, méltatói is így látják. Bóka László nem mond véleményt az elbeszélésekről (persze, már ez is vélemény lehet), de *A szerelmes gyermek* és az *Egy bolond, aki szeret c.* novellájának egyes részeit úgy szövi bele a költő életének nyomon követésébe, mint hiteles adatokat. — Egyértelműen nem felelhetünk arra a másik kérdésre sem: tudták-e irodalmi körökben, hogy a *Homonnai* név V álneve? A fent idézett levél arról tanúskodik, hogy bizonyos körökben föltétlen tudták. Tudta elsősorban Nagy Miklós, a VÜ szerkesztője, s így valószínűleg tudták közvetlen barátai is. Kritikusai viszont, akiknek bírálatait, értékeléseit alább ismertetjük, egy-két kivétellel legfőljebb sejtették. Ez kiderül az ismertetések hangjából. A folyóiratokban való első megjelenésre már egyik sem emlékezett.

Ugyanúgy, mint Bóka, főképp életrajzi vonatkozásban beszél Sötér István is V novelláiról, de néhány sorban leszögezi határozott értékítéletét is: „Vajda novellái, a maguk klasszikus igényű, anekdotáságtól mentes formáikban egy, a Jókaiétól eltérő elbeszélő művészetet érvényesítenek. E novellák művészi színvonala nemigen jelentős — az *Egy bolond, aki szeret* kivételével, melyet azonban szintén leront a befejezés sablon-romantikája.” (Sötér, 352. 1.)

Legkevesebb megértést Szinnyei Ferencnél találunk. (Nem beszélünk itt Gyulairól, mert Gyulai nem is vesz tudomást arról, hogy V novellákat is írt.) Szinnyei (NrB) csak a Bach-korszakban folyóiratokban megjelent V-novellákról ír. Ez önmagában nem lett volna akadály a annak, hogy értékítéletében teljesebb képet adjon, hiszen a Bach-korszak után már csak egy novellát írt V, *A végzetes mókust*, de Szinnyei nem végzett alapos kutatómunkát; szerinte V-nak „korszakunkban 10 elbeszélése jelent meg”. Nem vesz tudomást a *Homonnai*-kötetről sem, s így természetesen nem foglalkozik a *Mannával* és a *Barit és vetélytárral*, bár ezek is a Bach-korszakban jelentek meg először. Valószínű azonban, hogy összefoglaló értékelésén ezek nem sokat változtattak volna, hiszen „Vajda elbeszéléseiből hiányzik a művészi alakítás. Egyenetlen szerkezetű, darabosan, nyersen, kevés ízléssel írt sötét realizmusú történetek. Lélekrajzaik Vajda háborgó, tépett lelkének visszhangjai. Leginkább mint önvallomások érdekesek, s ezért foglalkoztunk velük részletesebben, mint egyik hírneves költőnk különös, egyéni alkotásaival.” (NrB II. 407. 1.)

V-ról halála után igen sok megemlékezés, tanulmány jelent meg. Szerzőik azonban csak verseivel és politikai röpirataival foglalkoznak, legfőljebb vadászati tárcáit és az *Egy honvéd naplóját* érintik. Pedig hogy az elbeszélésekkel is foglalkozni kell, hogy alaposabban megvizsgálva korántsem lehet jelentékteleneknek elkönyvelni őket, azt nemcsak a későbbi monográfiák (Bóka, Komlós) igazolják. Erre figyelmeztetnek a *Homonnai*-kötetről írt korabeli kritikák, vagy akár rövid kis recenziók is. Legbővebben az Egyetértés foglalkozik vele. Ismeretlen szerzője a bevezető sorokban megállapítja, hogy az elbeszélések „írója nem a tollforgatók közönséges fajából való, hogy ez nem irodalmi kísérlet”. Amellett észreveszi az elbeszélések egyenetlenségét is: „Eszmék, gondolatok erőteljes kifejezése, lelkiállapotok szép leírása és választékos nyelv után fölharsognak az irányában», »visszatérésből» fűrészhangok” . . . A recenzió írója a novellák elemzése után még egyszer megállapítja, hogy „vannak valóban szép lapjai is a

könyvnek, minő a bevezetés az »Egy bolond aki szeret« címűhöz, mely a darab hőst, Hadonait mutatja be kedélyállapotában; s ezenkívül számos részlet az író egyéniségének kinyomatásával. Ezekért a komoly olvasó sokat elnézhet.” (Egy. 1882. febr. 5.) Hasonló módon ír az *Elbeszélésekről* a Szana Tamás által szerkesztett Koszorú is: „Sajátságos könyv. A nyolc elbeszélésben fényes írói tulajdonságok és primitív hibák váltakoznak olyaténképpen, hogy egyik lapon az ismeretlen nevű szerzőben első rangú író keresünk, néhány lappal tovább pedig már oly hiányokra és tévedésekre találunk, melyeket kezdő íróknak sem bocsátunk meg örömet.” (Koszorú, 1882. VII. köt. 257. l.) S szintén rámutat az egyenetlenségekre, stílusbotlásokra stb., de mindenesetre mindkét kritikus megéri a hivatott író, költőt. Érezhető ez a többi korabeli hírlap és folyóirat rövidebb, de inkább csak híradásszerű pár soros közleményeiből is. Példának iktassuk ide a FL 1882. I. 28-i számában (150. l.) megjelent rövid kis hirdetést: „Van az új könyvek közt eredeti beszélfűzér is: »Elbeszélések« Homonnai Bélától; most először használt álneve az egyik jeles költőnknek, kinek igen magvas, erőteljes szépprózája van, mit e két forintos kötetben levő nyolc elbeszélés is bizonyít; egyik darab sem kitaposott utak terméke; mindenikben eredetiség van.”

V novelláinak érdemleges elemzésével, művészi értékeinek igazi mérlegelésével s irodalomtörténeti jelentőségének, helyének fölmérésével még adós az irodalomtörténet. Persze nem elszakítva tárcáitól és publicisztikai írásaitól, amelyek közül pl. igen jelentősek a *Romeó* álneven írt *Pesti levelek*, mert ezeket novelláival nagyrészt azonos időpontban írta. A *Pesti levelek* s a NŐ különböző rovataiba írt politikai eszmefuttatások arra mutatnak, hogy V már ekkor bőségesen írt cikkeket, tárcákat a novellák mellett. A *Pesti levelek* nyelvének merészsége, könnyed vagy satirikus humora más megvilágítást adhat novellái megítéléséhez is.

TÖREDÉKEK EGY VÁNDORSZÍNÉSZ NAPLÓJÁBÓL

M: PD1 1848. febr. 8. és 27. (8–9. sz.) Aláírás: *Vajda János*. — ÖM 1944. 884–911. l. — Alapszöveg a PD1 szövege.

V legelső nyomtatásban is megjelent prózai írása. A naplószerű töredék keletkezéséről keveset tudunk, de élményanyaga annál nyilvánvalóbb, hiszen V valóban vándorszínész volt mintegy tizennégy hónapig. Egy vidéki színtársulattal „Erdély és Magyarország nagy részét beutazta”. (Komlós, 21–22. l.) Az elbeszélés földrajzi adatai azonban nem közvetlenül tekinthetők életrajzi hitelességűeknek: V vándorszínész pályájának színhelyeiről semmi közelebbit nem tudunk. Lehet, hogy az említett városok egyikében-másikában valóban megfordult.

Érdekesen emlékezik meg V színészkoráról Zempléni Árpád Jánoska tapasztal c. cikkében. „Színészkorából sokszor emlegetett Vajda egy vén színészt, aki rendszeren ő hozzá járt fölvidulni. Tetszett neki a fiatal Vajda piros-pozsgás idealizmusa; mulattatta a még lehűtetlen kalandvágy, amellyel ez a fiatal kezdő színész tele volt.” „Vajda nem volt jó színész és ezt tudta is — írja tovább Zempléni. — De a leg-

gyöngébb színésznek is lehetnek sikerei. Török-Szent-Miklóson Jánoska is megérte először és utóljára, hogy játékát megtapsolták. A Két pisztoly (Szigligeti színműve) — Hugli borbélyát játszotta. Nyolc férfiből és négy asszonyból állott a színésztársaság és nem volt senki, aki Huglit tudta volna. Anélkül is több volt a szerep, mint az ember. Jánoska már ismerte a darabot és a szerepet Pestről s könnyű vérell beugrott, hogy majd ő eljátassa estére. »Hát tudja a szerepet?» — kérdezte az igazgató. »Majd megtanulom!» — Egy óra alatt betanulta, a próbán már sugó nélkül adta, és este nagy tetszés közt játszotta” . . .

A külső tények mellett azonban a korabeli források alapján bővebben szólhatunk a keletkezés belső indítékairól is. Mint utóbb Zempléni Árpádnak maga V magyarázta, otthon a szülői házban olyan bőségben élt, hogy meg is unta: *megszöktem színésznek, hogy ne csak tejből vajban fürödjem már mindig, hanem próbáljak nyomorúságot is, éhséget is. Látni, utazni, tapasztalni és koplalni vágytam. Azt gondoltam, hogy ne csak Székesfehérvárt és Pestet ismerjem már, hanem hadd lássam az alföldet és annak paraszt népét is, a Kunságot, melyet Petőfi oly fényesre aranyozott költészetével.* (Zempléni: Jánoska tapasztal. — Magyar Salon, 1895. jan.) Később, a Nagy Miklós által V vázlata alapján írt, önéletrajznak is tekinthető cikkben még bővebben vall erről: *Ki akartam magamat jól koplalni, tapasztalatokat akartam szerezni, országot-világot vágytam látni. Petőfi volt az ideálom; az is színészetben kezdte, én is azon akartam kezdeni a költéséget. A nép nyelvét, szellemét, szokásait akartam megismerni. Petőfi szülőföldjén, hogy lássam, mi Petőfiben a való s mi a költészeti változtatás, hogy aztán én is úgy írjam meg, ha csak lehet, a magam erdei magányát, hogy az Petőfihez is méltó legyen.* (Egy. 1897. 19. sz.) Erthető ez a lelkesedés, a hosszúnak mondható vándorszínészkedés, hiszen Palágyi Menyhért szerint az ifjú V kedélye „csupa fény és tüzláng”, s „csak a szépség, gyönyör és kék tudott hozzáférközni, a bú, fájdalom és kétségbeesés csak kerülőutakon törhettek szívébe”. (Koszorú, 1885.)

Pontosabb beállításra törekszik Bóka László: „Arany fájvirág lelkéről leseperte a silány vidéki színészelet a romantika aranyporát: Vajda nem ábrándult ki. Nem úgy nem, mint Petőfi, ki sóvár vággyal fordult a valóság felé, és sebezte, vagy símogatta érintése, egyként felujjongott rá. Hozzá nem ért el a valóság. Petőfi bővületében lett színész s ez a bővület eltakarta előle a valóságot.” . . . „Váratlanul hagyta ott a színészeletet. Nem tudni miért. Palágyi Lajosnak azt mondta, azért, mert nem neki való volt. »Nem szerettem a rollékat váltogatni« . . . Mikes Lajos jelenlétében kijelentette: »Se dicsőség, se jó konyha.« Mindkét kijelentés jellemző. Bizonyára mindkettő hiteles is.” (Bóka, 30. l.) Az idézett Zempléni-féle önéletrajz szerint viszont, mint ahogy arra Komlós is utal, „szülei addig üzengetnek érte, míg hazamegy Válba”. (Komlós, 22. l.) Ez nem mond ellent az előbbieknél, hanem inkább kiegészíti. Bókanak az a megállapítása, hogy később „semmi mondanivalója nem volt erről az időről” (30. l.), nyilvánvalóan tévedés. Nemcsak ez a naplószerző töredék s másik két novellája (*Bolond történetek*, 1854, *Borzasztó dolgok*, 1856) mond ennek ellent. Föltétlenül ide vezethető vissza későbbi színházkritikai tevékenysége, a színház iránti szenvedélyes érdeklődése és a vidéki színházi élettről táplált rossz véleménye is, ami miatt 1857-ben éles vitája is

támadt. (Ld. a *Pesti levelek* jegyzetanyagában a Prielle Kornélia-ügyet. (VII. kötet)

Szinnyei Ferenc Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban c. könyvében V-ről írván csak futólag említi ezt az írást: „A szabadságharc előtt csak egy életképsorozata jelent meg, mely személyes élményein alapult és sötét humorral rajzolta a vándorszínész életét.” (II. 401. l.) Bővebben említi azonban a Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig című, 1926-ban megjelent művében: „Külön kell kiemelnünk későbbi jeles lírikusunk, az akkor huszonegy éves Vajda Jánosnak saját színész tapasztalataiból merített elbeszélését: Töredékek egy vándorszínész naplójából (1848). Tulajdonképpen csak töredékes epizódok sorozata.” De az egyik epizódról szólva megállapítja: „Ez az epizód túlzott romantikája ellenére is hatalmas, erős vonalú, sötét rajz.” (II. 85. l.)

A színész-élményekkel kapcsolatban utalnunk kell még V *Színész barátainkhoz* c. versére; ld. sorozatunk I. kötetében.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 6 A jelige forrásául szolgáló szindarab szerzője Lebrun, Karl August német színész és színműíró. (1792–1842) A darab címe: Eleven holt házaspár. Vígjáték, 1 felvonás. Ford. Telepi György (1837.)
- 20 *a kapuban álló tekebről* — valószínűleg olyan emberről van szó, aki a kapu (kapufélfa) oldalába épített kőgolyó mellett álldogál.
- 7 : 30 *Alcibiád* — Alkibiades (i. e. 450–404) híres athéni hadvezér. Sokrates volt a tanítómestere, de szenvedélyeit megfékezni ő sem tudta. Kitűnt merészségével, de a gazdag szép ifjút annyi hízélgéssel, hódolattal vették körül, hogy ez elbizakodottá, könnyelművé tette. Athén bukása után elmenekült Pharnabasz frígiái satrapához, aki azonban a spártaiak kívánságára megölette.
- 7 34 *vanyiga* — satnya, vézna, cingár, gyenge, beteges.
- 8 19 *Brunzsvikszivem van* — V alighanem a korában népi históriaként ismert történetre céloz. Katona Lajos (Irodalmi tanulmányai II. 330–340. l.) Csokonai Dorotttyájának Előbeszédéből hozza fel az Akastyán-hegyről, hogy „50 mérföldről egy erős griffmadáron kívül mindent magához szippant”. Katona szerint itt a népmesékből is eléggé ismeretes mágnes-hegyről van szó. Brunzsvik Stillfrid fiáról Csehek királyáról c., a ponyván elterjedt históriában Brunzsvik, gályája a hegyhez közeledvén, azt mondja: „. . . én ennek előtte azt hallottam, hogy aki az Akstán-hegyhez jut, annak ott kell maradni, és azon a helyen meghalni.” — Vagyis V olyan bátor szívvel lépett a vándorszínészek közé, mint Brunzsvik (Brunzsvik) Stillfrid közeledett a veszedelmes Akastyán-hegyhez. (Ld. a motívumot Arany: Toldi szerelme, V. 5. és jegyzetét, Kritikai kiad. V. kötet, 559.)

- 8 : 21 *háromszor Jób nyavalyájába esni* — a bibliai Jóbra, a Jób könyve hőisére céloz. (Ld. Biblia, Jób könyve 2. rész 7—8. versszak).
- 9 6 *most már ön anticipált* — anticipáció (lat.) a. m. előlegezés; itt olyan előlegezés, mely a színészt az igazgató lekötöztetésévé teszi, s kényszeríti, hogy a truppal együtt maradjon, ledolgozza a kölcsönt.
- 9 15 *az új királynéja* — Mozart Varázsfuvola c. operájának egyik szereplője.
- 9 : 22 *cintmasina* — (ném.) Zündmaschine, gyújtószer, gyújtóeszköz.
- 9 : 28 *kérlek cinám* — valószínűleg elírás „cicám” helyett.
- 10 8 *trup után.** — Lent a következő lábjegyzet: „A vándorszínészeti sajátos műszavakat szerzőnk mindenütt pontosan s a maga eredetiségében megtartja. Szerk.”
- 10 10 *csemetéi Tháliának* — Thália a kilenc görög múzsa egyike, a színháztudás istennője. — Itt, átvitt értelemben, a színészek gyermekeire, illetve az igazgató gyermekeire vonatkozik.
- 10 19 *római augurok* — (lat.) nevüknek megfelelően eredetileg madárjósok voltak, a madarak röptéből jósoltak. Papi testületet alkottak.
- 11 2 *Fehérek* — Mallefille, Felician-Jean-Pierre (1813—1868) és Aubert d’Artigaes ötfelvonásos színdarabja. Ford. Egressy Benjamin, 1842.
- 11 35 *Miss Anna* — az előbbi színdarab egyik szereplője.
- 12 12 *Mátyás király fog adni* — Láng Ádám: Mátyás Deák, vagy A Lovasi deputáció című háromfelvonásos énekes vígjátékáról van itt szó. (Kassa, 1824.) A darab a budapesti Széchényi Könyvtár színházi osztályán található. Úgy látszik, csak vidéken és főképp vándorszínészek játszották, mert a budapesti színházak egykori műsorán nem szerepelt.
- 13 16 *Féher cipő, szalona* stb. — az előbbi darab egyik dalbetéte (első felv. kilencedik jelenés).
- 14 1 *Zalán várt egykor Alpáron segédsereget* — célzás Vörösmarty Zalán futása c. eposzára. — Alpár a Zalán sorsát eldöntő ütközet színhelye.
- 14 : 13 *sárkány* — itt a lőfegyver kakasára utal.
- 14 : 20 *bagó süveg* — (bagoly-süveg): fekete szőrös bőrből készült kétrétű süveg, amelynek külső részét le lehet húzni a földre. (Balaton mell. Somogy m., Csallóköz)
- 14 : 26 *öldajcs* — altdeutsch, a. m. ónémet.
- 15 : 23 *biceböca* — mindkét lábára sánta.
- 16 : 16 *bócorogtam* — ide-oda jártam, kódorogtam, bódorogtam.
- 16 : 20 *oh, szent igazság, vak vagy é* — célzás Kölcsey Igazság c. versének kezdő sorára: „Vak vagy-e te szent Igazság?”
- 16 : 32 *hipotheka* — a hitel, kölcsön fedezete.
- 17 : 5 *emlékezetem sebes robogású laptikáján* — laptika a. m. kétkerekű kis kocsi, kólya. Koldusok, postások laptikája. Való-

- színtíleg a hordszéket vagy gyaloghintót jelentő latin *lectica*-ból módosult.
- 17 : 25 21 *félmesszely bort ittam meg* — Messzely (messzely) régi úrmérték folyadékok mérésére. 1 bécsi messzely — fél icce, kb. 0,35 liter, egy magyar messzely 0,4242 liter.
- 17 36 *rogyivá emberke* — satnya, gyenge emberke.
- 18 1 „*Csélcesap*” *vigjáték* — a darabnak nem sikerült nyomára jutnunk. A cím lehet torzított, esetleg fiktív is.
- 18 8 *actorok* — színészek.
- 18 16 *cortina* — (olasz) a színpadi függöny régi elnevezése.
- 18 17 *Sodoma és Gomorha végpusztulása* — utalás a bibliai Sodoma és Gomorha városokra. (Ld. Biblia Mózes I. könyve 19. rész 24—25. versszak)
- 18 23 *A drága publikum hautevoleéja kitakarodott* — en haute volée: (fr.) a felső tízezer (lekicsinylő szóhasználatban: előkelősködő társaság).
- 20 15 *oláh frátje-k közt* — frátje (román) a. m. testvér.
- 21 11 *Kellner! Kellner!... Fidibus, Zeitung, Glas Wasser! . Aufschreiben!* — Pincér! Pincér! Fidibusz, Újság, pohár víz! . . . fölfürni! — A fidibusz papírszelet, amivel a hosszú szárú tájétkipipára rágyujtottak.
- 21 24 *Zrinyiben . . . a lumpot eljátszani.* — Szigligeti Szökött katona c. művének harmadik szakaszáról van itt szó. Ennek címe: Zrinyi kávéház. A „lump” a színdarabban „A legrongyosabb ember” néven játszik. Ő mondja a novellában található német kifejezéseket: „Kellner! Fidibusz, Zeitung, ein Glas Wasser”, „Aufschreiben!” „Steht”, s ennek a hangnemnek megfelelően adja V a haldokló Tótláby szájába németül az utolsó szavakat. (Ld. i. m.)
- 21 26 *Befehlen?* — (ném.) Parancsol?
- 22 10 *Kellner! Schnaps! Tod! Herr Banquier. Attantion! Steht. — (Was steht?) — Mein Leben! — Ver . . . loh . . . ren! — Pincér! — Pálinka! Halál! Bankár úr! Figyelem! — Áll. — (Mi áll?) — Az én életem! — El . . . ve . . . szett!*
- 22 : 33 *collecta* — (lat.) itt adománygyűjtés.
- 22 : 34 *Fáraónak árva népe* — Átvitt értelmű utalás: eredetileg a cigányokra vonatkozik.
- 23 : 20 *Don Caesar* — Don Caesar de Bazan, Dumanoir és D’Ennery 5 felvonásos vígjátéka, évtizedeken át színházaink nagy sikere. Bemutatta a Nemzeti Színház 1844. dec. 16-án.
- 23 : 26 *illabálsz* — a megszökés (elillanás) sajátos kifejezése.
- 23 : 38 *puflit kért* — puflit feltételezhetően hattyúprémféle, esetleg meleg ruhadarab.
- 24 : 3 *Montfior marquisban* — Montfior marquis a Don Caesar egyik szereplője.
- 24 6 *II. Károlyt eldühöngtem* — II. Károly a Don Caesar egyik szereplője. Ezt a szerepet játszotta V.
- 24 : 39 *Tóthi Dorka* — a boszorkány neve Gaál József A peleskei nótárius c. bohózatában.

- 25 4 *ügyes gusztírozó (szép szó ám ez) mimikát, a makaót utánozót, — gusztírozó mimika: mivel a makaó nevű kártyajátékot említi, a. m. a kártyázás közben szokásos „gusztálás”, a lapok ügyes vétele és az azt kísérő arcjáték.*
- 25 15 *Frakóli — a német „Frau” szó torzítása. Ironikusan a. m. öregasszony.*
- 25 : 29 *remek tableau — (fr.) hatásos csoportjelenet.*
- 26 18 *hévizált — hévizál a. m. dologtalanul ácsorog, ténfereg, henyél.*
- 27 8 *a vaslapockát kapta kezébe — lapocka, lapicka (lapocska) a. m. ütő vagy sujtó eszköz. Itt: vaslapát.*
- 27 10 *fatal — szójáték a német (a. m. végzetes) és a fatál azonos alakú szavakkal.*
- 28 2 *lésza — szalmanyoszolya, fonott pad, vesszőből font szekéroldal.*
- 28 6 *pro coronide — (lat.) betetőzésésképpen, záradék gyanánt.*
- 28 32 *Korpádi Gergely búcsúdala — Korpádi Gergely Szigligeti Szökött katonájának főszereplője. A siralomházban a „Kalapom szemembe vágom” kezdetű dalt énekli.*

AZ ELITÉLTEK ÉJELE

M: HF 1850. nov. 25, 26, 27 (122, 123, 124. szám), aláírás: *Vajda János*; ÖM 1944. 912—937. 1. Alapszöveg a HF szövege.

Az elbeszélés kialakulásába egyaránt belejátszottak önéletrajzi elemek és irodalmi hatások. A részletekben ráismerünk V életének egy-egy mozzanatára (gyermekkora, írói fellépése), az egész művön pedig Világos utáni kiábrándultsága ömlik el. A szabadságharc bukása a nemzethalál rettenetének érzetét keltette föl benne. *A nemzeti halál képe tünt föl a legvérmesebbek szeme előtt is: nem ugyan mint bizonyosság vagy valószínűség, hanem mint lehetőség — írja később A bujdosás (Kép 1849-ből) c. tárcájában. Komlós szerint is „Az elitáltak éjele Vajda ítélettartása önmaga fölött, Világos utáni válságának felbecsülhetetlen dokumentuma, az új Vajda első jelentkezése”, amely „tele van önéletrajzi részletekkel”. (Komlós, 78. 1.)*

Az irodalmi ösztönzők közül a szakirodalom elsősorban Vajda Péterre utal, akinél, mint ismeretes, pesti diáksága alatt lakott, s aki a kortársak tudomása szerint nagybátyja volt. (Ld. Komlós, 15. 1.) Természetes, hogy a fogékony V-ra erősen hatott Vajda Péter demokratizmusa, természetrajongása és különös írói hangja. „Vajda Pétertől való szellemi leszármazása inkább prózájában látható, főképp az 1850-ben írt *Az elitáltak éjele*ben. Ennek költői hangú kis szakaszokra ozlása és érzelmes pátozsa egészen Vajda Péter beszélyeire, a Háborra, Eszdér-re, Az éj fiá-ra emlékeztet. Figyelemre méltó, hogy Vajda János egyik első novellája is a *Hábor* címet viseli.” (Komlós, 17. 1.) Vajda valóban szerette és igen nagyra becsülte Vajda Pétert. Bizonyítja ezt például a NŐ 1857. július 5. számában, a Hírvásár c. rovatban közölt megemlékezése. *Rúka* író-nak és még *rúkább ember*-nek nevezi.

A másik ihletőre, Victor Hugóra Szinnyei Ferenc mutat rá: „Az elítéltek éjele rettentő rémhistoria a legtúlzóbb francia-romantikus modorban írva (hat ember halála egy rövid történetben!). Egy öreg halálraftélt mondja el fiatal társának a siralomházban. Hugo Victor »Le dernier jour d'un condamné«-jára emlékeztet, de míg az realisabb s lélektanilag értékes, V novellája csupa patétikus elmélkedés telve sötét pesszimizmussal.” (401. l.) A korabeli romantika, közelebről Hugo Victor idézett műve nemcsak formájában és romantikájával hat rá, hanem tartalmilag és cselekményszövéseben is motíválja. Egyik-másik motívuma, pl. a kiásott holttest Petőfi A hóhér kötele c. művére emlékeztet.

Az elbeszélés keletkezési ideje bizonytalan. Lehet, hogy még 49 őszén, háromhónapos bujdosása idején megírta, de lehet, hogy csak az olaszországi kényszerkatonaságból való leszerelése után. Azon az alapon, hogy a HF-ban 1850. november végén jelent meg, előre kell hoznunk ennek a leszerelésnek és V hazatérésének dátumát; nem valószínű, hogy művét a HF V távollétében közölte volna.

Az *elítéltek éjele* első megjelenésekor nem keltett figyelmet. Részben talán ezzel is magyarázható, hogy V nem vette be később a *Homonnai*-kötetbe. De nem figyeltek föl rá Komlós előtt a költő későbbi méltatói sem. Szinnyei Ferenc az egyetlen, aki értékeli, ha nem érzékeli is a benne levő nagy feszültséget, s a legtúlzóbb romantikus rémtörténetnek tekinti csupán. Komlós az első, aki világosan kifejti a novella művészi erőnyeit: „Olyan ember műve, akit egyszerű emberek érzései és viselkedése, az élet külső vonásai, a hétköznapi konkrét realizitikus részletek, az a főléleg, amely nem az eszmei lényegét mondja, de felkelti az élet illúzióját, nem érdekelnék. Így a novella meglehetősen kivonatszerű benyomást kelt. Ehhez járul, hogy Vajda a lényeg világos felmutatása kedvéért végtelen, rendkívüli helyzeteket teremt. Az *elítéltek éjele* inkább novellává tévedt drámai költemény, mint igazi novella. Halmozva benne a borzalmak (az öreg férfi élete valóságos grandguignol), zsúfolva a rendkívüli események, rendkívüli érzések és reflexiók. De olyan író alkotása, aki ismeri az érzések útvesztőjét, tehetsége van azok dialektikájához és bővében van a paradox, de igaz lélektani felismeréseknek.” (Komlós, 78. l.)

Figyelmet érdemel a novella szövegében egy költői kép, amely, mint elsőként Komlós hangsúlyozza (78. l.), a *Husz év múlva* c. versében nyer klasszikus formát: *Ölyanok voltunk, mint a havasok hava, távol a földtől, közelebb a naphoz, s mégis rideg, örökéletű unalomra kárhoztatott, melyre hiába kacsint a hev napsugár, soha nem lesz olvadékonny, melynek egyedüli mulatsága a nézés, de ollyasmi nem történhetik oda lenn a melegen, mi őt érdekelje, szóra hozza. Itt ollyan hideg van, — s nekem a hidegség olly barátságosnak tetszett, mert — rokon volt lelkeimmel.* (Ld. 46. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: 8or:

38 : 13 *Ott fenn született az égen* — ld. az *Egy bolond, aki szeret* c. elbeszélésben is; Petőfi Bolond Istókjának 78. versszakából.

- 46 : 26 Az élet mint színház központi motívum V *Tavaszi felé* c. versének II. részében; felbukkan az erdőre vonatkoztatva itt az elbeszélés XXII. részében és a G. E. XXVII-ben is.
- 49 : 15 A nyár, az eperérés és a szerelem képzete összefonódik V motívumai közt; vö. *Béla királyfi* III. ének 20. és 38. vsz.
- 49 : 22 A „ledér pillangó” motívumot ld. az *N. N. emlékkönyvébe* c. vers I. részében.
- 51 15 *ha nem volna lelkében egy mindenható képe istennek, kinek a kétségbeesés elől menekülten palástjába fogódzék?* — vö. a *Végtelenség* c. bölcselő költemény befejezésével.

SZEVERINA

M: HF 1851. febr. 10, 11, 12. 2. évf. 33, 34, 35. sz., aláírás: *Vajda János*; HB 1881. 43—82. l.; ÖM 1944. 711—739. l. A HF-ben jelent meg a legteljesebb formában. A HB-ben való megjelentetésekor V átdolgozta és elég sok részt kihagyott. Kozocsa az ÖM-ben a kötetből vette át. Mivel a költő maga dolgozta át és hagyta ki a szövegváltozatokban alább közölt részeket, alapszövegnek kiadásunk is a HB-kötetet tekinti.

Mint az *Elváltak* éjében, a *Szeverinában* is sok az önéletrajzi vonatkozás. Komlós megállapítása szerint „önéletrajzilag olyan pontos, hogy a szerelmi esetet 1849 tavaszán betegsége miatt Pesten tartózkodó költő-főhadnaggyal, Virányi Jenővel játszattja el [még a név kezdőbetűi is azonosak az övével], akinek dicsőségért sóvárgó, republikánus, rajongó és ugyanakkor nyers alakjában jó rajzát adja önmagának, szerelmi féltékenységi drámát mutat be, háttérben a vége felé járó szabadságharcgal.” (Komlós, 79. l.) Komlós a nevet pontatlanul idézi. A *Szeverina* főhőse nem Virányi, hanem Vihari. Tévedése onnan származhat, hogy Kozocsa lábjegyzetet fűz a *Találkozásokhoz*, amely szerint „Az »Elbeszélő költemények« 1881-es kiadásának egy példányában Vajda sajátkezű bejegyzései találhatók s velük a beszély férfi hőségének nevét »Virányi Ernő«-re, leányhősét »Etelkére« változtatja.” (ÖM 471. l.) (Ez a változtatás, illetve Kozocsa bejegyzése — mert a változtatást senki sem érvényesítette a későbbi kiadásokban sem — okozhatta a téves asszociációt.)

V igen fontosnak érezhette ezt a novelláját. Legalábbis arra vall az, hogy a kötetben való közlés előtt igen alaposan átdolgozta. Az átdolgozás mértéke és módja már azért is érdekes, mert az első változatban Vihari Jenő (ekkor még Vihari Márk) jellemzésében a legmesszebbmenő és részletező önjellemzésre törekedett, s ez az önjellemzés, mondhatnánk, kíméletlenül, kegyetlenül találó. Az átdolgozóskor nyilván maga is észrevette, hogy ezek az önjellemző részek megtörik a cselekmény folyamatosságát, esetleg a közben eltelt harminc esztendő távolából már nem egészen ilyennek látta magát, így ezeket a részeket elhagyta. Mindez a novellát valóban egységesebbé tette. Komlós Aladár a monográfia írásakor csak a kötetben található változatot tanulmányozta — ez kitérnie a lábjegyzetekből is —, ez lehetett az

oka, hogy nem figyelt föl a változatok jellemző vonásaira. Pedig ezek még jobban alátámasztották volna a következő megállapítását: „A *Találkozások* hőse, Virányi Andor, ugyanaz a típus, mint a novellák Hadonai Manója, vagy Fellegi Akosa: alapjában nemes lény, de érzékisége elgáncsolja legjobb, legtisztább szándékait, (neve is megjelenik már Vajda *Severina* c. önéletrajzi novellájában).” (Kömlös 162. l.) Találós ebben Hadonai Manó és Fellegi Akos jellemének összehasonlítása; de a nevek terén megint helyesbíteniük kell: a *Találkozások* hőst Virányi Andornak kereszteli, holott Örvényi Andor, s ha valóban érvényesítenénk is a Kozoosa által említett változásokat, akkor is Virányi Ernő lenne.

Feltűnő, hogy ezzel az aránylag kerek szerkezetű s V-ra annyira jellemző novellával keveset foglalkozik Kömlös is, a korabeli kritikuskok pedig meg sem említik. Az Egy. kritikusa is, aki pedig az 1882. febr. 5-i számban legbővebb ismertetést ír a HB kötetről, csak a *Mannával* kapcsolatban érinti.

Legbővebben ezzel a novellával is Szinnyei Ferenc foglalkozik említett művében (NrB). Ismerteti a tartalmát, Vihari Márk, sebesült főhadnagy és a lengyel grófné szerelmét, majd megállapítja: „A novellát értékessé teszi ennek a szerlemnek helyenként mélyreható rajza, de főként a különös szerelmesnek kitűnő jellemzése, amely egyszersmind Vajda Jánosnak szinte megdöbbenően találó önelemzése.” (402. l.) A további, bővebb ismertetésben idézi pl. a novellából a következő sorokat: „Az uralkodó társasélet minden fölösleges szokásait, kinövéseit utálván, azoktól mindig távol tartá magát.» — S hozzáfüzi: „így maga zárta el önmaga előtt az ohajtott dicsőség és boldogság utjait.” „Végül, mi őt leginkább megrontá, egy szertelen buja képzelet annyira elfoglalta s árnyékként kísérte őt, hogy bárhova futott, e képzeletből bontakozni nem tudott.» „Ennek a jellemzésnek — fűzi hozzá Szinnyei az idézethez — egészen megfelelőnek tettei, vad káromkodásai, dührohamai, érzékiségéből származó gyöttrődései, szégyenlőssége, zavara, esetlensége, pesszimizmusa. Ez a meglepően éles lelki elemzés túlzásai ellenére művészi szempontból is igen figyelemreméltó, s mélyen bevilágít az írónak zordon, sötét lelkébe, mely — úgy látszik — már fiatal korában is ilyen volt. Ezt a novelláját huszonegy éves korában írta;” (403. l.) — Szinnyei az első közlés szövegét vizsgálta és értékelt. Ez nemcsak abból derül ki, hogy a főhóst Vihari Márknak nevezi, hanem abból is, hogy az idézett önjellemző mondat is csak az első változatban található. Talán éppen ez az oka, hogy a *Szeverinát* is sokkal jelentősebb novellának tekinti, mint a HB-kötet bírálói, s azok, akik csak a kötetbeli változatát ismerik.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 54 28 *Sámson* — Bibliai mondák szerint Izráel bírának egyike, rendkívüli testi erejű és vitéz ember, akitől népe elnyomói, a filiszteusok rettegtek. Erejének titka hajában volt; Delila alvás közben levágta a haját, s őt magát a filiszteusoknak

- 64 : 28 kiszolgáltatta. Ezek kiszúrták szemét és börtönbe vetették. Mikor azonban a haja kinőtt és ereje visszatért, egy ünnep alkalmával Dágon templomának két tartóoszlopát megrázva, magát és az egybegyűlt filiszteusokat a leomló épület alá temette.
- 54 : 37 Az a panasz, hogy a sors csak a hős bosszantásával foglalkozik, többször ismételt gondolata V-nak; Komlós a PN-ban (1888. júl. 8.) megjelent Beszélgetések c. tárcából idézve utal erre. „Szeretett Budapesten s általában nagyvárosban tartózkodni, mert itt »elenyésznek a kisebb rangkülönbségek; a szegényebb ember, a társadalmi ranglétra alantibb fokán álló egyén nem érzi minden lépten-nyomon az ő állása alacsonyágát, sőt megszerezheti magának azt a kellemes illuziót, mintha ő is csak olyan ember volna, mint a többi: a sorstól inkább kegyelt, magasabb rangba, nagyobb jólétbe helyezett lélek. Egy kisvárosban mintha homlokára sütvé volna az ő szegénységének bélyege.«” (Komlós, 197. l.) De még jellemzőbben tér erre vissza Komlós később V sorsát jellemezve: „De nemcsak néhány ember, hanem a világegyetem, a sors is üldözi, azt hiszi, hogy a világ egyenesen az ő tönkretételére teremtdött. Ahogy Nagy Miklósnak írja: *Csak egy világt teremtd mindenható Isten lángesze gondolhatja ki a bosszantások ama hajmeresztően kínos, bámulatosan gonosz végtelen bonyodalmak infámis vegyületű sorozatát, mely most engem körülvesz — ha most meg nem veszek, vagy meg nem bolondulok — akkor soha!*” (Komlós, 306. l.)
- 56 : 30 *arrière-pensée* — hátsó gondolat.
- 57 : 38 *Pfuj Teufel* — német szitkozódás: Teufel a. m. ördög.
- 59 : 13 *Paul de Kock* — (1793—1871) francia regényíró, a népszerű tárcaregény egyik hallatlanul termékeny művelője (kb. 300 regényt írt). Léha életfelfogása, a párizsi középosztály és bohémvilág körébe vetített sikamlós történetei a múlt század végén nagy olvasottságot biztosítottak neki nemcsak hazájában, hanem külföldön is. Több regényét magyarra is lefordították.
- 59 : 20 *Child Harold* — helyesen: Childe Harold — Byron angol költő műve. Hőse Harold, akiben könnyen magára a költőre ismerünk. Dorbézolásban eltöltött évek után megutálja életét és embertársait, hátat fordít hazájának és utazásban keres feledést. — Az 1851-es szövegben még Byron Manfrédja szerepel.
- 60 : 16 A nyári éj leírása, mely több V-vers motívuma, prózában először itt fordul elő.
- 60 : 29 *a szomszéd szobában halk susogást vélt hallani, s olyanforma lebenedést, mint midőn a rózsáról egy levelet szakítanak, s melyet ő csókhöz hasonlított* — e motívumot a hős féltékenységének indokaként szerepelteti. Bizonyára találónak, ötletesnek vélte, mert később erre építi föl *A végzetes mókus* c. novellája csattanóját.

Lap:

- 61 19 *e csábító paradicsomi kígyó* — rokon motívum *A kárhozat helyén c.* vers 5. szakaszában.
66 : 35 *A Sódoma*-vers egyik motívuma itt már előfordul. (Ld. 3—5. versszakát.)
74 : 22 *zsenedice* — felforralt juhtúró vagy (édes) juhtúró savóban felfőzve.

Szövegváltozatok

- 53 1 *Severina* [A HF-ben következetesen *S*-el (*Severina*) található, a Homonnai kötetben hol *Sz*-el (*Szeverina*), hol *S*-el. Az *Sz* mellett azért döntöttünk, mert az alap-szöveg címében *Szeverina* szerepel, s ezt bizonyára *V* javítása alapján szedték így. — A továbbiakban nem jelzem.]
53 4 HF: *ollyat*
53 4 HF: utasítása
53 6 HF: *ur* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelzem.]
53 8 HF: földszínen
53 9 HF: *átalján*
53 9 HF: ha csak az első
53 11 HF: *megindul*
53 14 HF: *nincs, önnék*
53 16 HF: *valakit!*
53 18 HF: *hivataloskodó*
53 : 20 HF: *van é* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
53 : 22 HF: *az is . . .*
53 22 HF: *jött.* —
53 : 23 HF: — *Előre!* — *Samu,*
53 : 25 HF: *meglehet*
53 : 29 HF: *magyarul*
53 : 30 HF: *milly* [Az *ul, ül* képzők és az *illy, olly, ilyen, olyan, milly, melly, millyen* szavak írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
53 : 32 HF: — *Roszkor* — *Samu nagyon roszkor.* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
53 : 34 HF: *kinál*
53 : 34 HF: *kivántam*
53 : 35 HF: *így* [kinál, kíván, így, úgy szavak írása közt az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelzem.]
53 : 35 HF: *boszuságomra*
54 : 4 HF: *kísérője*
54 8 HF: *hason minőségű*
54 : 11 HF: *mitsém*
54 15 HF: *ifju* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelzem.]
54 17 HF: *férfi lélekerő*

Lap: Sor:

- 54 20 HF: ez alatt
54 : 28 HF: utólsó
54 : 29 HF: boszum
54 30 HF: össze vissza
54 33 HF: szívben
54 37 HF: bosszantásommal [A bosszant szó és alakjai írása közötti eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
54 38 HF: tehetlen
54 41 HF: szélelkei
54 : 41 HF: huzódott
55 5 HF: a folyosóruul nyílt be,
55 6 HF: szolítottta
55 10 HF: jőjön
55 13 HF: arcidomu vénasszony
55 15 HF: kérek — de
55 18 HF: nyálik
55 20 HF: Űrnóm, a grófné
55 27 HF: Egyszersmind, ezredesné.
55 : 33 HF: szigoru .
55 35 HF: kinzóbb
55 35 HF: mint ha
55 : 36 HF: gyanus
55 : 38 HF: merült az ifju
55 39 HF: *Vihari Márk* [Az eltérés nem véletlen, a főhős nevét az átdolgozásakor változtatta meg Vajda. Bővebben ld. a 458. l. A továbbiakban nem jelölöm.]
56 1 [Az átdolgozás során Vajda ezt a részt alaposan meg-húzta. A II. részből csak egy bekezdés maradt: *Ez utóbbi rejtélyes . . .* kezdetű, s ezt a római I-es rész végéhez csatolta.

Kimaradt az alábbi szöveg:]

Különbén ő, ki előbb költészettel foglalkozott, s kit csak-ugyan a legtisztább, önzetlenebb dicsvágy vitt a harcoló közlegénység soraiba, s itt egy erős téli táborozást állott ki, [az Egy honvéd naplójában részletesen leírja ennek az erős téli táborozásnak a történetét] és ki bizonyos méltatlankodás érzetével jött el a had mezejéről, hol a föl-tolakodó rangvágyas társak magaviseletétől még inkább megundorodva, kérni, sőt magát alkalmazni sem tudta, — azon szándékkal volt, hogy a hadi szolgálatból kilépend. Ábrándos, tulságos szerény, becsület imáddó, de csak azon becsületé, mellynek eszményképe lelkében élt, de mellyet a világ tulságnak s korszerűtlen szépségnek tart, s egyáltalán azon emberek közé tartozott, kik örökké elégtelének, kiknek, hogy boldogok legyenek, nem kívántatik kevesebb, mint egy új kor támadása, épen olyan minőt képzeletünk teremé, s tiszta sziveink ohajtának.

És, vajmi nagyot vétkeznénk, ha az ily lelkeket moso-lyogva gunyolnánk, ez jele lenne annak, hogy erkölcsüket

irigyeljük. Magokra kell őket hagyni, ily jellemeken nem ember, maga a sors is csak ritkán tud változtatni — mert hiányok el, ők azok egyedül, kik nem tetteik semmít, hanem azért tesznek mindent, mert máskint cselekedni képtelenek.

E tulajdonokkal megátkozott ember örökké közel van és kiűz egyedül a vele szemközt álló világgal; társat, barátot keres szüntelen, mert pártlan lélek nemességével egyedül és elhagyatva érzi magát, — de nem talál társat, magához hasonlót; az ilyen ember — jelenkorunkban — ha gazdagon született mint kollus hal meg, szerencse soha nem éri, ha éri pedig, másnak adja át, ki örökké másnak ohajt használni, s magának árt s másnak sem használ, ki azért gyűlöli az embereket, mert nem szeretne úgy mint ő, — az ilyen ember a legszerencsétlenebb ember!

Vihari Márk is ilyen volt; a vész szellemei táncoltak körülötte, úgy, hogy egyik elhaladván, mindig utólréte a másik; a korán kezdődött s folytonos szünetlen veszélyek végre kifáraszták türelmét, s ő egy indulatos, szilaj, nyugtalan, s elégtellen kedéllyel, mint a sebzetten lödött vad, nem csoda ha olly lázas kifakadásokban tört ki, mellyek a csöndes szerencsében élő józan embert talán meg is nevetetnék.

Máskint ő szép, atletai természetű, erős ifju volt, s külsőleg épen ellenkezőt mutatott, mi bensője volt.

Épen így volt ez tetteivel. A leganyagibb, legdurvább, a legnagyobb kéjenc volt ő, s midőn gyakran a magasztos tárgyak, nemes érzelmek s finom gyöngédség iránt figyelmet, rokonszenvet sőt lelkesültséget tanúsít — társai több ízben kigunyolták. Holott ő a vad, szilaj anyagiágot — szórakozásul használta, hogy gyöngéd érzelmiségétől szabaduljon, mellyet ő maga is túlságosnak hitt. És az volt a fősséges és ritka vegyülete a főségeknek legnagyobb érdeme: hogy átlátva egyik erényének hibába átmenő tulságát, az ellenkező tulsággal sparkodott a közép utra visszatérni — mi azonban még az ideig neki nem sikerült.

Szerelmes sem volt még az ideig, pedig már az élet nap egyenlítője felé közelgett huszonkét éveivel. Ennek okát társai szinte hozzá nem illő tárgyakban keresték.

Egy indulat élt lelkében, melly ott szörnyetegi nagyságra növekedett, a dicsvágy. Ez olly nagy mértékben élt benne, hogy egyedül e hibája volt az, mellyet mások előtt nem mert nyilvánítani. S mind inkább távolabb látta magát e céltől vezeteni, annál erőndobb, magába zárkozottabb lón.

Az uralkodó társasélet minden főséges szokásait, kinövéseit utalván, azoktól távol tartá magát, s e hibája okozta azt, hogy akaratos elkülönítése által önmaga zárta el az ohajtott dicsőség és boldogság utjait önmaga előtt.

- 56 1 *Végül, mi őt leginkább megrontá, egy szertelen buja képzelet annyira elfoglalta s árnyékként kísérte őt, hogy bárhova futott, e képzeletből bontakozni nem tudott, e képzelet néha édes, néha iszonyu volt ugyan, de észrevétlenül hamvasztá mindenkor. E miatt szokott ki gyakran éjjeli álmából, oly tükrét látva az életnek, melyet leírni, kimagyarázni nem lehet, hanem hogy ez álomlátvány iszonyúsága átokszerű hatással bírt, melytől bujdosóvá lesz az ember kinjában, s melly őt gyakran oly tettekre kényszeríté, melyeket lelke mélyéből gyűlölt, de azért követé el, hogy — szórakozzék és feledjen (HF: 1851. 33. sz. 130. 1.)*
- 56 2 HF: vérüek
- 56 2 HF: hanyatt fekve
- 56 3 HF: szokatlan volt — tágas orrlyukai miatt — most
- 56 8 HF: élt — ez ember
- 56 8 HF: genie. — mondá
- 56 11 HF: aluszik
- 56 15 HF: dicséretes
- 56 15 HF: gyönyörű
- 56 : 20 HF: címeztetett. Mind az által
- 56 21 [Szeverináról ír s a mondat után:] *Mind az által az előzetes jellemzés után ne törjünk pálcát erkölcsre fölött, [az alábbi sorok a kötetből kimaradtak:]*
Mint kétségbeesett ember, ki borral akarja magát meggyilkolni, úgy ő megcsalatra, ki sohasem csalt, megveve attól, kit szeretett, s még maig szeret, a szellemiségi kéjek hiányát anyagi kéjekkel ohajtá feledni. Jól tudjuk azt, hogy ez állapotnál nincs semmi szánandóbb, nincs tragikusabb: lassu öngyilkolása ez a legnemesebb lelkeknek — a testnek gunyos, részvélen kéjelgése közben.
- 56 22 HF: származatu
- 56 23 HF: nagyszerű
- 56 24 HF: Legelőször is azonban apját, szülőit kelle meggyűlölnie
- 56 25 HF: gyűlölt
- 56 : 27 HF: bonyolítani
- 56 : 31 HF: szerelem nyeres
- 56 32 HF: az [Nyilvánvaló sajtóhiba, azt-ra javítottam.]
- 56 : 33 HF: címe
- 56 : 37 HF: részesítéséből
- 56 : 40 HF: kiállhatlanná ügyekezett
- 57 1 HF: követte el, Severina
- 57 2 HF: ezáltal türelmét
- 57 8 HF: életéből, könnyen
- 57 11 HF: kíséré, Márk
- 57 13 HF: kíváncsiságát;
- 57 14 HF: nyíló
- 57 : 15 HF: fordítva állott.
- 57 16 HF: ügyekezett

Lap: Sor:

- 57 17 HF: mialatt egy terv öltött
57 18 HF: létesített
57 22 HF: ezer szíves bocsánatot
57 24 HF: De mindez
57 29 HF: hívta
57 30 HF: *Márk* — hasonlóknak tétetvén magát hozzájuk, — csak mulattató színjétszókul szerze magának, *mialatt boldog durvaságuk, s durva kélveik látásával saját érzéki tulajdonságos finomságát szándéklá ellensúlyozni. Ő az ágyban . . .*
- 57 33 HF: káromkodásokban
57 34 HF: de mint vérré vált szokást
57 35 HF: elhárítani
57 38 HF: teufelt
57 39 HF: kíváncsiságának
57 : 41 HF: partokon .
58 1 HF: IV Átdolgozásakor V itt összevont két fejezetet (ld. 462. l.), ezért a Homonnai kötetben III. S ez módosította a további tagolás számait is.
- 58 2 HF: *Igy töltök el néhán napok siker nélkül,*
58 3 HF: Sarkantyus
58 4—5 HF: de *érdéktelensége* utóbb
58 6 HF: buskomoly
58 8 HF: zsufoolt szinpadról
58 8 HF: gyűlöletes
58 10 HF: életre való
58 13 HF: jőjön
58 14 HF: birt
58 14 HF: s ennél fogva
58 18 HF: tartani, ez fődolog! rebesgeté
58 : 21 HF: Aeskuláp
58 : 21 HF: orvos szereket
58 : 22 HF: gyógyulok már meg
58 : 26 HF: meggyógyítom
58 : 27 HF: órában! — miért is
58 : 28 HF: megjött, de
58 : 29 HF: teljesült
58 : 36 HF: lassu
58 37 HF: igérem
58 : 37 HF: meggyógyulsz
50 39 HF: gyűlött
59 : 10 HF: beleerőtetem
59 13 HF: kigyógyítani
59 13 HF: Kockot
59 15 HF: bajtars
59 17 HF: anekdota könyvet
59 : 20 HF: [Child Harold a HF-ben nincs kiemelve.]
59 : 23 HF: szinte
59 : 24 HF: se
59 25 HF: magánkívüli

Lap: Sor:

- 59 : 27 HF: csendü
59 : 28 HF: tiszszeres
59 : 32 HF: megnyílt
59 : 33 HF: míg
59 : 35 HF: Hanem a belépő
59 : 35 HF: urnője [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
59 : 36 HF: hasonlaku
59 : 37 HF: szelid
59 : 38 HF: akár mikor
60 : 1 HF: szoruljon
60 : 3 HF: — Jó éjszakát! [A HF-ben nem külön bekezdés.]
60 : 5 HF: teremében.
60 : 6 HF: fiu
60 : 6—7 HF: de nem tehetek róla . . . [A bekezdés után a HF-ben V. új fejezetszám van. Ezzel a novella elején összevont I. és II. fejezet miatti eltérés kiegyenlíődik. A fejezetszámok a továbbiakban már egyeznek.]
60 : 8 HF: Pár napok teltek el
60 : 11 HF: segítségével.
60 : 11 HF: újra
60 : 14 HF: gyermeksírás
60 : 15 HF: kínaihoz
60 : 16 [Az V. rész 2. bekezdése lényegesen eltér az alapszövegtől:]
HF: *Szép nyári éj volt, néma és csendes, mintha megállott volna munkájában az egész természet, s elaludt volna maga az ősz idő; a levegő oly édes meleg, s átálján az éj egyike volt ama kéjre hívó meleg nyári éjeknek, melyekben ingerlő illatokkal terhelt a lég, balzsam a holdsugár, kéjrebátorító a sötétség, képzelet-gazdagító a csöndesség, s mellyben ha fölébredsz, első gondolatod, hogy élvezned kell, hogy használnod kell e perceket, mellyeket meg nem vásárolhatsz száz hosszú nap aprólékos, sovány gyönyöreire!* [Az „ősz idő” motívumát ld. a Béla királyfi V. énekében.]
60 : 27 HF: szinte félt,
60 : 29 HF: elalunni
60 : 30 HF: oly forma libbenést
60 : 31 HF: szakítanak
60 : 31 HF: hasonlított
60 : 32 HF: mit se hallott, mert szíve
60 : 33 HF: haja szálai
60 : 33—34 HF: már már
60 : 34 HF: szívemésztő
60 : 36 hasonlót az előbbihez. — [A folyóiratban ezzel nem fejeződik be a bekezdés, hanem egy hosszabb résszel kiegészülve így alakul:]
HF: *hasonlót ahhoz, midőn selyemruhát dörgölnek össze, s*

Lap: Sor:

60 : 36 HF: *olly forma sóhajást, mely haldokolni tetszett a kéjben, s mintha látta volna a gyönyör tüzeiben hamvadó sápadt ajkakat, melyek közül — mint a Vezuv fölolvadt tüz lávája — szólott ki ez égető sohaj, — boldog, kinek homlokát érinté!*

Soha szerencsésebb, jóltevőbb s alkalmibb ájulat nem lepett meg embert, mintha ekkor Márk elájulhatott volna!

Az afrikai oroszlánok éhe, a tigrisek vérszomja, csak szűnyogcsípés által okozott viszketegség volt a kéjsóvár lánghoz, mellyel lelkét égeté, s ama gyötremhez, mely a vágyának azt válaszoló minduntalan: lehetetlen! (Az első sorok főmotívumát ld. a G. E. XVIII-ban is!)

60 : 40—41 HF: helyreállítsa

60 : 41—1 HF: volt, — végre — Samut keltő föl s ennek botjának segedelmével odavánszorgott

61 4 HF: szomoruan

61 7 HF: szédít

61 9 HF: Meggyógyít

61 14 HF: gyanítom

61 15 HF: kínokból

61 16 HF: kívántatik

61 17 HF: tul

61 19 HF: Csábitó kígyót

61 : 21—22 HF: kígyóktól — tanácsolá

61 26 HF: Ó maradandó hatást akart eszközölni Márkon

61 27 HF: vágyott — de

61 28—29 HF: kockáztatni!

61 : 34 HF: ágyuk,

61 : 36 HF: maga iránt csakugyan érdeket

62 1 HF: Épen Manfredet olvasá Márk

62 2 HF: hallott, és

62 3 HF: voná elő, s

62 3 HF: öltözni

62 4 HF: levén

62 5 HF: segítségére

62 9 HF: tolvajok, —

62 10 HF: im

62 15 HF: hihetőleg berohanó

62 : 20 HF: levén

62 21 HF: látogatása, s én

62 21 HF: szívében

62 : 24 HF: szurni

62 24—25 HF: tolvaj vagy a

62 29 HF: kívánsága

62 29 HF: bizalom-gerjesztő

62 31 HF: ohajtotta

62 33 HF: hinárból

62 34 HF: meg, ha

62 : 36 HF: ne legyen *olly* szigoruan

Lap:

- 62 : 40 HF: számított
63 : 1 HF: másnap
63 : 2 HF: *A kis Kleopatra*
63 : 4 HF: megcsókolja é
63 4 HF: szoritásra
63 5 HF: szoritotta
63 5 HF: kívánva
63 7 HF: egy részt
63 7 HF: hívandó
63 8 HF: *sujta egy antique nehézségű székot, hogy az azonnal*
63 10 HF: puhaságu
63 10–11 HF: *illeték*
63 : 13 HF: *gunyosan:*
63 : 14 HF: *kárhozott! — susogá*
63 15 HF: még sem
63 18 HF: kibékíténé
63 19 HF: *míg gyermek, képes tanulni*
63 20 HF: *férfiu*
63 21 HF: *legremény — dúsabban tanítani*
63 25 HF: *magában — most*
63 : 27 HF: *valál — mert*
63 : 30–31 HF: *ez az én sorsom művészi egy lélek! — De mi ördögöt*
öhajtja e nő ismeretségemet, ő, ki ha mással [A HF-ben
a De ugyan-tól nincs új bekezdés.]
63 34 HF: *találhat. — Talán*
63 : 35 HF: *ügyetlenségemen, s*
63 35 HF: *Úgy van! — nem lehet máskint*
63 : 36–37 HF: *tőlem, minden*
63 : 37–38 HF: *és kéjeivel! No de, — gondolá ismét szünet*
mulva, —
64 : 2 HF: *fön*
64 4 HF: *kiállanál é*
64 5 HF: *Ezalatt*
64 5 HF: *kezdődtek még*
64 9 HF: *uszott*
64 : 9 HF: *felett*
64 : 11 HF: *csodáaszép*
64 : 13 HF: *igérték*
64 : 17–18 HF: *után gondolkozva*
64 : 21 HF: *meg? — rohaná*
64 : 25 HF: *meggyógyultam — gondolá*
64 : 28 HF: *járt kelt*
64 : 29 HF: *izben*
64 : 35 HF: *séta lovaglásra indult, s*
64 : 36–37 HF: *kihallgatott, bizonyossá lón Severina eltávozásáról*
[A folyóiratbeli szöveg fogalmazása valóban értelem-
zavaró.]
64 : 38 HF: *szándékát s*
65 4 HF: *ibolyával, az*

Lap: Sor:

- 65 : 7 HF: *sülyedett volna jelenleg a szétnyíló*
65 : 9–10 HF: *szinlett könnyűséggel Severina — jőjön*
65 : 11 HF: *közlünk*
65 : 12 HF: *az — válaszola*
65 : 15 HF: *Márkot egy kényelmes fauteuilba*
65 : 29–30 HF: *elég — ez szigorú ítélet fölöttem, nagysád, — s*
65 : 30 HF: *magábavonulást*
65 : 33 HF: *tanyázik,*
65 : 33 HF: *biznak . . .*
65 : 34 HF: *mennykő ütés! kérem*
65 : 35 HF: *szégyenít*
65 : 35 HF: *dicsér*
65 : 36 HF: *s ugy*
65 : 39 HF: *választhatott volna nálam, mert*
66 : 5 HF: *hosszu*
66 : 6 HF: *vete véget*
66 : 7 HF: *mondja el, én*
66 : 10 HF: *ha csak*
66 : 12 HF: *művét*
66 : 15 HF: *szertint, — álmai*
66 : 19–20 HF: *együttléte sodorta, — oly valószínűleg beszélt*
66 : 22 HF: *előtt, s*
66 : 28 HF: *hasonlekkü*
66 : 30 HF: *álom végezetének*
66 : 33 HF: *észre véve*
66 : 34 HF: *a földre . . . — mindezek*
66 : 35 HF: *a hitbuzgó elkövetett*
67 : 3–4 HF: *szerelem nyilatkozatnak*
67 : 6 HF: *való é*
67 : 7 HF: *romlott vásott szív jóízűt kacagott volna e tiszta szív*
67 : 9 HF: *könnylemüvé*
67 : 10 HF: *tükre*
67 : 13 HF: *meg — s ez*
67 : 14 HF: *egyátalján*
67 : 15 HF: *egyedülléttel*
67 : 16 HF: *mondá fejét*
67 : 18 HF: *közl*
67 : 20 HF: *elül*
67 : 26 HF: *kereste vagy*
67 : 27 HF: *szerencsét!*
67 : 28 HF: *szép é ő? —*
67 : 31 HF: *szerettem! —*
67 : 37 HF: *zefir-lágy*
67 : 38 HF: *nyírt haját simogató.*
68 : 2 HF: *Édes anyja*
68 : 9 HF: *letéve hahotára*
68 : 10 HF: *megelégetlvén*
68 : 10–11 HF: *sugta kifogásul, szive*

- 68 : 11 HF: eskünni, Severina
 68 : 13 HF: karcu
 68 : 14 HF: fellángolása
 68 : 15–16 HF: azzal őket!
 68 : 16 HF: ifju kemény ágyutűzben
 68 : 21 HF: Úgy
 68 : 22 HF: simogatna
 68 : 23 HF: ötlet! — legyek
 68 : 29 HF: hamis! — feddőzött Severina — mért
 68 : 34–35 HF: volt — rövid ideig is tartott. Természetes! [A folyóiratban ez a bekezdésvég folytatódik:] HF: Természetes! — *olly léleknek, mint Márk nem képes a természet tartós, még valódi boldogságot sem adni. E jelen boldogsága is mi volt egyéb ámitásnál, — mellyből épen gyilkolás volt az ébredés — Epaminondas lánzsája, melly éles ugyan, de kivéven szívéből halált vont maga után. Ollyan lélek, kinek szerelme Márkot boldogíthatá létezett ugyan, de ő nem ismeré még ez első találkozásnál [Epaminondas lánzsájának magyarázatát l. a Bolond történetek jegyzeteiben.], mi a nő, mi a szerelem, vagy ha némi elméleti fogalma volt is, — ez első alkalom előleges mohón kapott gyönyörei mellett elfelejté a gondolkozást! Szegény Márk!*
 69 : 7 HF: Egy eddig Márknak ismeretlen egyén
 69 : 10 HF: merülten
 69 : 13 HF: kígyót
 69 : 14 HF: kígyóját
 69 : 18 [*A belépett látogató . . . kezdetű bekezdés előtt a folyóiratban ez a rövid kis bekezdés van:*]
Itt bizonyult be az, hogy Márk idilli lelkület, s mihelyt ilyen, a mai nagy világban a pálcá el van törve feje fölött.
 69 : 22 HF: közöl kandikál, különben
 69 : 23 HF: nagy világi
 69 : 26 HF: hízalgó
 69 : 28–29 HF: Severináéval, — ki
 69 : 33 HF: művészb
 69 : 35 HF: gunyos
 69 : 38 HF: cím
 70 : 9 HF: tehetek, gondolá, legalább
 70 : 10 HF: kéz-csókokat,
 70 : 11 HF: fris
 70 : 12 HF: ktn
 70 : 29 HF: fiu?
 70 : 30 HF: szerencsétlen; ki
 70 : 34 HF: ravasz, és gonosz;
 70 : 38 HF: Severina — megborzadt
 70 : 41 HF: elpirult
 71 : 8 HF: kívánja

Lap: Sor:

- 71 10 HF: ohajtom
71 : 14 HF: színlett
71 : 24 HF: lengyelhazára! — *ugy*
71 : 31 HF: kötelesség, engem
71 : 35 HF: ígérete
72 14 HF: vázalakjában
72 : 16 HF: tanuság
72 : 18 HF: benyomásuak
72 : 19 HF: ibolyái!
72 : 23 HF: hagyni,
72 : 28 HF: az eskü után — igen.
72 : 29 HF: Ön gyermek! — Mindent
72 : 32 HF: vakítja
72 : 32 HF: felszárított
72 34 HF: elhaljon.
72 36 HF: jele *é*
72 : 37 HF: szabad *é*
72 : 38 HF: *élni?* — mondja el,
72 39 HF: szívét
72 : 40 HF: van *é*
73 : 2—3 HF: teljesíteni . . Különben — susogá magában — hisz
73 6 HF: — E párbeszéd
73 : 10 HF: tulságos
73 10 HF: nem csak féltékeny, irigy
73 18 HF: *jójj*
73 19 HF: tárgyakat,
73 : 20 HF: nehéz a lelkem,
73 21 HF: Egy *uttal*
73 25 HF: könnyüvé
73 28 HF: csipősen
73 : 31 HF: jó ember, —
73 36 HF: *hosszu*
73 : 38 HF: színlett
74 4—5 HF: viszály — szövére . . a párbajt mint
74 11 HF: elvetemült [Következetlenség, sajtóhiba, hogy az alap-
szövegben is rövid ü van.]
74 : 15 HF: gyűlöljem! . . .
74 16 HF: árnításból álló boldogítást
74 17—18 HF: boldogító mert szerencsétleníteni
74 19 HF: sötét, késő
74 22 HF: *sűrű*
74 23 HF: házasíthat
74 : 27 HF: kell *é*
74 : 28 HF: szörnyű
74 : 31 HF: *ut*
74 : 32 HF: szíveik
74 : 35 HF: szívem
74 38 HF: kígyó csipése
75 3 HF: mond el, röviden

Lap: Sor:

- 75 : 5—6 HF: miattam lám
75 9 HF: szálljon é
75 11 HF: álom — isten önnel,
75 15 HF: máskint hiszem
75 16 HF: megtanultam
75 17 HF: végbevitt
75 20 HF: vizbevetendő
75 : 21 HF: segítse
75 : 28 HF: bírni nem *lehetend* képea
75 : 30 HF: volt, — szívét
75 32 HF: fődje é
75 : 36 HF: körülkerítve
76 2 HF: gyűlölj meg,
76 4 HF: ezentuli
76 7 HF: zürzavara
76 8 HF: iszonyu
76 9 HF: téríteni

Javítások

- 56 : 32 Eredeti szövegben: *gondolta az, hogy* . Az az hibás, értelem szerint azt-ra javítottam.
58 1 Eredeti szövegben a fejezet (IV) téves. III-ra javítottam. Ennek megfelelően javítani kellett az utána következő fejezetjelzéseket is (61. old. IV., 64. old. V 67. old. VI., 69. old. VII., 71. old. VIII., 74. old. IX.)

HÁBOR

M: HF 1851. márc. 18, 19. 64—65. sz, aláírás: *Vajda János*; ÖM 1944. 937—954. l. — Alapszöveg a HF közlése.

V-nak *Az elítéltek éjele* és *Szeverina* mellett a *Hábor* a harmadik olyan novellája, amelynek a szabadságharc bukása a háttere. „Kevésbé tartalmaz, de a hazafias fiatalság Világos utáni lelkiállapotára jellemző” — írja Komlós Aladár Vajda-monográfiájában. „Hitükvesztett volt harcosok komor története, amelyben a haza elvesztése miatti fájdalomba éppúgy belevegyül a szerelmi féltékenység, mint egy másik egykorú novellájában, a *Szeverinában*.” Kiemeli Komlós a novellának azt a részét, amelyben Aurólia igyekszik megmagyarázni, megértetni Háborral: mi is történt vele, s hogy szenvedéseinek oka a nagy álmokban való csalódás. Az események, a szabadságharc bukása elzárta előle a dicsőségvágy megvalósulásának útját s most „csupán anyagi célok” állnak előtte, s azoktól undorodik. (Komlós, 78—79. l.) — Más helyütt, Vajda Péter hatását vizsgálva, mutat rá *Az elítéltek éjelének* költői hangulatára, érzelmes pátoaszára. (Komlós, 17. l.) Bátran hozzátehetjük ehhez azt, hogy amit Komlós *Az elítéltek éjelének* költőiségéről, pátoaszáról mond, az a *Háborra* legalább olyan mértékben érvényes.

A korabeli kritikák nem említik a *Hábort*, hiszen a HB-kötetbe föl sem vette Vajda. Komlós monográfiáján kívül csak Szinnyei Ferenc könyvében olvashatunk róla. Szinnyei véleménye szerint jelentéktelen, „légüres térben mozgó történet, mely a Jókait utánzó exotikus történetek közé tartozik, csak az író különös egyéniségére, s már akkor végletek közt hányódó lelkére jellemző.” (NrB II. kötet 402.) — S ez utóbbi valóban így van, hiszen a szenvedélyek vad föllobbanásai, amelyek későbbi verseire és novelláira jellemzőek, már itt is érezhetők. Szinnyei nem hangsúlyozza a már említett három novella rokonságát, pedig egymásután foglalkozik velük. Mindhármat „A realista társadalmi elbeszélés” fejezetben tárgyalja, s inkább a köztük érezhető stíluskülönbséget emeli ki: *Az elűtéltek éjelét* és a *Hábort* „még erősen romantikus”-nak mondja, de megállapítja, hogy a „*Szeverina* című elbeszélése már realiztikus”. V-t egyébként olyan íróként jellemzi, aki a „realista novella terén” figyelemre méltó kísérletezésekkel jelentkezett. (NrB II. 394, 402.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 18 *Kuxhaven* (Cuxhaven) — német kikötőváros Hamburg közelében.
- 78 12 *Különös növények, amelyeknek gyökereiük nincs, és vándorolnak a nagy Óceánon* — moszatok, algák. — Olyan alacsonyabb rendű növények, amelyeknek sem száruk, sem levelük, sem gyökereiük nincs: testüket úgynevezett telep alkotja.
- 79 19 *a földön semmi sincs tökéletes* — V *Meghasonlás* c. versének egyik sora, amelynek hangulata továbbrezeg ebben az elbeszélésben.
- 81 8 *Starboardot vezénylő kormányosunk szavát* — (ang.) a szó helyes alakja: „starboard”. Főnévként a hajó jobb oldalát jelenti; igei használatban hajózási vezényszó: „Jobbra kormányozz!”
- 83 12 *Oporto* (Pórto) — portugál város.
- 84 18 Amerikára, illetve az Egyesült Államokra, az akkor még új világra gondol a költő, amelyről úgy véli, hogy még utolsó szabad menedék „a végromlásnak induló”, „élhetetlen” nemzedék számára.
- 85 1 A mágnes-hegy motívumát ld. a *Töredékek* . . . jegyzeteiben, 453. l.
- 87 : 24—25 *kormányzóból juhász* — alighanem a Róma történetéből jól ismert Cincinnátus-i példát olvasztja össze V a G. Washington körüli egykori tudósításokkal. G. W. ugyanis elnöki megbízatása lejártával gazdálkodónak vonult vissza (mint hajdan Cincinnátus). E gesztusnak éppen ezekben az években jelent meg nagy irodalma (részben hazánkban is). Megerősíti ezt a föltevést V *Washington* c. költeménye is.

BOLOND TÖRTÉNETEK

M: HF 1854. febr. 25, 27, 28, márc. 1, 2. Aláírás: *Vajda János*. — ÖM 1944. 954—982. I. Alapszöveg a HF közlése.

V emlékezetében az ötvenes évek elején gyakran visszatérnek az egykori vándorszínész-élmények. Nehezen ocsúdott föl a csalódásokból, korai kiábrándulásokból, amelyek ekkor érték, s ha valóban igaz is, hogy nem sokszor szólt róluk, valamiképpen mégis csak le kellett számolnia ezzel az élménnyel, mintegy tisztázva önmaga előtt. A leszámolás itt szomoros formában történik meg. Színészkedését általában a humor szemüvegén át nézi (ld. *Töredékek egy vándorszínész naplójából*), nem valami fennkölt indítékokkal magyarázza, noha — amiről ez az elbeszélés ironizál — része lehetett benne dicsőségszűgyárnak is. S most a novellában vallja: *Mit tehetek én arról, hogy ezen időben, melyről írok, hazánk nagy reményei azt hitték, hogy az ember csak úgy lehet valaki, ha először színész lesz.*

A korabeli kritika nem foglalkozik e novellával. Először Szinnyei elemzi. A novella cselekményének részletes leírása után megállapítja: „Vajdára jellemző keserű humorú, formátlan, de egyéni tapasztalatokon alapuló elbeszélés.” (NrB 405. l.) Majd utána Komlós Aladár ítéli figyelemre méltónak ezt a novellát. A *Borzasztó dolgokhoz* viszonyítva megállapítja, hogy sikerültebb alkotás. Benne „egykori dicsőségszűgyára bukásának nevetséges állomásait rajzolja meg, hányódásait egy vándorszínész truppal, amelynek öt tagja közül csak egy tud magyarul s kettő ismeri a betűket, innen »a művészet templomából« »a trágyadombra«, azaz uradalmi ispánságba esését, katonakorát, amikor hadvezéri dicsőségről álmodozik, s végül drámaírói kudarcát.” (Komlós; 79. l.)

Az nyilvánvaló, hogy V önmagát gúnyolja ebben a novellában játékos módon, s Komlósnak igaza van abban, hogy mindez nem lehetett hatástalan V későbbi életére, emberi magatartására sem. Hiszen V nem született magábavonuló, komor természetű embernek. Komlós monográfiájában olvashatjuk: „Nővére, Róza elbeszélése szerint is, gyermekkorában bizony nem hajlott a búskomorságra, sőt garázda cimborái csínyekre is csábították...” Majd idézi Az Újság 1914. április 12-i számában megjelent „A valói erdőben” c. cikkéből Róza szavait: „Sokat csavargott erdőn, mezőn, utóbb nekiszilajodott, alig bírtunk vele. Kacagott, dalolt, nem született az szomorú embernek, az élet tette azt vele.” (Komlós, 14. l.)

Igaza van Szinnyeinek, a *Bolond történetek* mint elbeszélés valóban formátlan, csapongó, mégis, ha összehasonlítjuk a későbbi, művészetében kiforrott költő jellegzetes tárcacikkeivel, még inkább a meglepően friss *Pesti levelek* kritizáló, gunyoros, szatirikus hangjával, éreznünk kell, hogy a fogvatékoságok mellett Vajda egyáltalán nem lebecsülendő publicisztikai, prózaírói tevékenységének alapjai, lényeges vonásai megtalálhatók már ebben a novellában. Így pl. a fentebb említett kritizáló, gunyoros, szarkasztikus hang, a szenvedélyesség, fölényes, biztos vitakészség, a helyzetek kiélézése, a plasztikus leírás, a jellemek karikírozása, végtelensége, művészi kifejező — elhithető erő, gondolatgazdagság stb.

Lap: Sor:

- 91 5 *Abdera* — lakóinak együgyűségéről híres ókori görög város. Itt hazai élezzalt használja V.
- 91 : 33 *poros schedelekből* — Schedel — Toldy Ferenc irodalomtörté-
nész eredeti neve; az epés megjegyzés V ellenszenvére mutat.
- 92 : 27 *bübfá* — (tájnnyelvi értelmezés:) cövek, karó, útmutató osz-
lop.
- 93 : 11 *A király utca* egykorú pesti utca, tizenöt-húsz éve Majakovsz-
kij nevét viseli. Környéke annak idején hírhedt volt éjsza-
kai kávéházairól.
- 93 : 12 *kakas utca* kettő is volt a régi Pesten, de egyik sem a Király
utca közelében; egyik a mai Só utca helyén a déli Belváros-
ban, a másik a belső Ferencvárosban. — „Az örök világos-
sághoz” címet egy ideig a Pilvaxot is alapító Privorszky
Ferenc Magyar Korona-kávéháza viselte, a Váci utcában.
- 93 : 40 *Epaminondas, Cato, Sokrates* — Epaminondas (i. e. kb.
420—362) az ókori Görögország Theba városállamának
vezető politikusa, kiváló hadvezér. Több hadjáratot veze-
tett a spártaiak ellen Théba megvédeése érdekében. Utolsó,
győztes csatájában halálos sebet kapott. Tudta, hogy mihelyt
kihúzzák a mellébe fúródott dárdát, meg kell halnia; csak
akkor engedte kihúzni, amikor csapatainak végleges győzel-
mét jelentették. (Ld. a *Szeverina* változataiban is.) — Cato
(i. e. 234—149) római államférfi, vagyonos plebejus család-
ból származott, nagy földbirtokkal rendelkezett. Róma
hatalmának kiterjesztéséért küzdött, elsősorban legerősebb
kereskedelmi vetélytársának, Karthágónak megsemmisítésére
törekedett. — Sokrates (Szókratész) (i. e. 469—399) ókori
görög idealista filozófus és pedagógus.
- 94 : 27 *Te még Falstaffnak is rossz vagy* — Falstaff Shakespeare
hőse a IV. Henrikben és A windsori víg nőkben; kedélyes
léha, nagyívó, szoknyavadász típus.
- 95 5 *Plutarch* — Plutarkhosz (kb. 46—126) görög filozófus és
történetíró. Párhuzamos életrajzok c. művében, amelyben
egy-egy görög és római államférfi életét állítja egymás mellé,
a biografikus műfaj mesteri képviselője.
- 95 : 26 *A Zrinyi-kávéház, amelyről már a Tördékek ...* jegyzetei-
ben is szó esett, az egykori Nemzeti Színházzal szemközt,
a mai Astoria szálló helyén volt. „A mi időnkben még elég
kétes hírű közönség látogatta: zugprókátorok, kártyás lócai-
szárok és jurátusok, kalandorok és lezúllott diákok.” (Bevila-
qua-Borsodi Béla: Pest-budai kávéházak, Bp. 1935. II. 867.)
A Pilvax-kávéház neve volt „Az örök világossághoz”. Úgy
látszik, ezt a nevet a múlt század derekán több pesti kávéház
viselte.
- 96 : 14 *dégdí* — tájszó, kb. a. m. időz, tartózkodik, vesztegel.
- 96 : 39 *katilinaí* — Catilina római patricius összeesküvést szőtt

- a köztársaság ellen. A „katilinaei képzettség” itt alkalmasint csak szóvirág.
- 97 : 6 — 7 A kecskeméti kapu helye most is meg van jelölve Pesten, az V. ker. Kecskeméti utcának a Kálvin tér felőli végén; oda építették a „Várkapu espresszó”-t.
- 97 7 *Tabán* — régi budai városrész volt a Gellérthegy és a Várhegy között. A harmincas években lebontották, s csak néhány falrész, megmaradt lépcsőfok őrzi a nyomát.
- 97 12 *cognoscal* — (lat.) szemügyre vesz, megismer; *recognoscalni* a. m. újra szemügyre venni, fölmérni.
- 98 16 *Kellner* — pincér; *Cerberus* — az antik mitológiában az a háromfejű kutya, amely az alvilág kapuját őrzi.
- 98 : 20 *Triumvir* — a római történelemben háromtagú szövetség vagy bizottság.
- 98 : 23 *Bankir* — a kártyában a bankadó.
- 98 : 29 *Markirozott kártya* — titokban megjelölt kártya, hogy egyes lapok felismerhetők legyenek.
- 98 34 *Retirál* — kártyajátékban a bankára nyereséggel visszavonul.
- 99 4—5 a *párizsi mimikus* — a célzás alapjára nem sikerült rábukkannunk.
- 99 26 *marqueur* — számláló különböző játékoknál.
- 100 14 *gemein mezd* — közönséges, átlagos, általános.
- 101 12 *primo amoroso* — (olasz) hősszerelmes. (Színészi szerepkör, azaz, mint alább V korabeli szóval mondja: fak, azaz Fach).
- 101 20 *László-féle szerepek* — László József (1808—1878) akkoriban híres színész volt. 1829-ben a kassai színtársulatnál volt, majd a megnyíló Nemzeti Színház szerződtette. 1869-ben torokbaja miatt kénytelen volt nyugalomba vonulni. Igen jó színésznek tartották, különösen bonviván-szerepekben. Mindig élénk, elegáns, könnyed játékával tűnt ki.
- 102 3 *Tüzes kapitány a „Természet és műveltség” c. színműben.* — A mű pontos címe: Műveltség és természet, vagy a képmutatók, vígj. 4 felvonásban; Balogh István fordításában Budán és a Nemzetiben is adták. Szerzőként Albini szerepel, akinek a 20-as és 30-as években a pesti és budai német színház több darabját játszotta. Ld. Vörösmarty-krk. XVI. 113. és 461. l.
- 102 : 38 *A mécses cserepek* mivoltát maga V magyarázza meg a 113. lapon.
- 104 10 *retourbilet* — menettérti jegy; itt: állandó belépőjegy.
- 104 : 32 *Judáscsók* — áruló csók. Judás, Jézus tanítványa, elárulta mesterét, és azzal adott jelt az elfogására közelgő csapatnak, hogy megcsókolta.
- 105 : 34 *Byron Haroldja* — ld. a *Szeverina* jegyzetében.
- 105 : 35 Shakespeare Athéni Timon-jának főhőse csalódik a világban és az emberekben. — Az idézet helye: 4. felvonás I. szín első két sora.
- 106 : 25 Sh. Hamletje Oféliát biztatja, hogy menjen kolostorba.
- 106 : 29 *Manfred* — Byron drámai költeménye. Főhősét szintén világfájdalom gyötri. (Ld. a *Szeverina* szövegváltozatait.)

- 107 4 *Gessner* — Gessner Salamon (1730—1788) tájképfestő és svájci német író, a 18. sz.-ban kedvelt prózaidill mestere. Antikizáló természetköltészete, minthogy Rousseau természet-újralfelfedezését megelőzte, már önmaga is bizonyos irodalomtörténeti szerepet biztosít számára. Idilljeinek első kötete (1756) a legjelentősebb. Nálunk Kazinczy fordította először (1788).
- 107 29 *Schiller szerint benne csak a phantazia új* — Schiller An die Freunde c. verse 5. szakaszának 6. sora: „Ewig jung ist nur die Phantasie”. Dóczy Lajos fordítása szerint „Örök ifjú csak a képzelem”. (Sch. költeményei. Bp. 1902. 136. l. Ld. *A szerelmes gyermekben* is.)
- 107 36—37 *gyönyörökben haldokló* — ismert motívum V lírájában ld. G. E. XVIII.
- 108 : 34 *kostök* — dohányzacskó.
- 111 6 *Camoens* — Camoões, Luiz de, — világhírű portugál költő (1524—1580), a portugál irodalom virágzó korának legnagyobb alakja. Eposza az *Os Lusíadas* (a. m. a portugálok véghezvitt hőstettei), amely 1572-ben jelent meg, a világ-irodalomban is számottevő mű. Vajda itt arra céloz, hogy C. nyomorban halt meg.
- 111 15—16 *Hernani* — Victor Hugo romantikus drámája, melynek első előadása (1830. febr. 25.), „Hernani csatája” a romantikus fiatalosság és a konzervatív klasszikus-hívők döntő ütközete volt. A darab a klasszikus tragédia szürke egyformaságával szemben csupa szín, csupa hatásos külsőség, nagyszerű meglepetés. — Vajda célzása vagy a darab banditaszereplőjére vagy valamely egykorú ruhaviseletre vonatkozik.
- 111 27 *maltraítíroz* — (fr.) gyötör.
- 111 : 38 *Struflí* — régen a csizmadiák által használt kifejezés. A csizma szárához belül odavarrt vászon felhúzófület neveztek így.
- 112 : 12 *konc papíros* — papírkereskedésben 10 ív papír.
- 112 : 27 *Lendvai* — Lendvai Márton (1807—1858) ismert magyar színész. 1839-ig Kolozsvárott, Kassán és más helyeken játszott. Ekkor a megnyíló Nemzeti Színház szerződtette. Korának legnagyobb szerelmes színésze volt. Nehéz énekes szerepeket is sikerrel játszott.

A SZERELMES GYERMEK

M: HF 1854. aug. 4, 5. Aláírás: *Vajda János*. — HB 1881. 109—125. l. — ÖM 1944. 757—769. l. Alapszöveg a HB kötet közlése.

Bóka a költő gyermekkorára nézve jórészt hiteles életrajzi jellegűnek tekinti. Hosszan idéz belőle részleteket: Pestre kerülését, hogyan vált a Rontó Pál, a Rajzolatok és egy komáromi naptár jövőjére nézve „eldöntő” olvasmánnyá, s hogy „valahonnan gyermekora ismeretlen mélyéről valami furesza határtalan dicsőségvágyat” is hozott magával. (Bóka, 24—28. l.)

V valóban székesfehérvári diákéveinek mozzanatait szötte bele ebbe a novellába, és sehol ilyen részletezően nem szól róluk, mint itt. Az események általános kerete megegyezett saját gyermekkorával, ezt bizonyítják életrajzi adatai. Igaz, hogy a novellát első mondata szerint egyik tanulótlársa meséli el, de ez a mondat a folyóiratbeli változatból még hiányzott, s így hiányzott természetesen az első bekezdés idézőjele is. Az ilyen elterelő szándékú mondat különben is inkább bizonyít, mint cáfol.

Ezt az önéletrajzi jellegét fölismerték kortársai is. A Koszorú 1882. évfolyamában a HB-kötetről megjelent kritika írója (a nevét nem írta alá) „kedves visszaemlékezés”-nek nevezi, melynek „hihetleg egyéni élmények szolgáltak alapul”, s a kötet egyik legsikerültebb, könnyedén megírt művének ítéli (Koszorú 1882. VII. köt. 287. l.). — A HB-kötet másik névtelen kritikusa is érdekes, derült levegőjű elbeszélésnek mondja a novellát, amelynek „hőse egy diák, ki nagy legénynek képzeli magát, verseket ír, bort iszik és csókolózik, ideálja tőle küldött levelet más valakihez, szerelmes légyottra, amit mikor a szerelmes gyermek megtud, kijózanodik képzelődéséből”. (Egy 1882. febr. 5.) Ennyit ír mindössze erről a novelláról, alig ismerve föl valamit igazi értékéből. Ha sejtette is a bíráló, hogy a szerző Vajda, erre szövegében semmi utalást sem tesz. — Annál meglepőbb, hogy Szinnyei Ferenc is csaknem teljesen értetlenül megy el az elbeszélés mellett. „A Szerelmes gyermekben gyermekkori viselt dolgait beszéli el” — állapítja meg az előtte már nyilvánvaló tény, de a továbbiakban éppen azt hiányolja belőle, amit már korábbi kritikusai is észrevettek és dicsértek. „Mint Vajda minden novellájából, hiányzik belőle a báj és kedvesség, mely a gyermeklélekrajzokat jellemzi. Darabos, nehézkes, keserű humorú dolog.” (NrB II. 405.)

Nem lesz érdektelen, ha fölemlítjük itt azt a párhuzamot, amire Bóka utal már idézett könyvében: „Ah, Vilmos, ha a te szép mamád az én mamám volna!” — idézi a novella egyik jelenetét, s mellé állít Illyés Gyula „Csizma az asztalon” c. könyvéből (1941) egy jelenetet: „Kisdiák voltam, az intézetből csak vasárnaponként volt egy délutáni kimenőnk. Ezzel nem igen éltem, senkim sem volt a városban. Egyszer meghívott egyik osztálytársam. Boldogan játszottam udvarokban. Uzsonnatájbán kijött hozzánk barátom szép édesanyja, illatos, gyönyörű ruhában. Egy-két percet töltött köztünk, már ment is vissza a házba.” Bóka ezt így kommentálja: „Lehetetlen nem érezni a párhuzamot a két kép között. Az élményazonosság párhuzamát, a puszták fiainak kerekre nyíló, csodálkozó szemét, mikor először kerülnek emberi közelségbe egy ápolit, jólöltözött városi polgáraszonnyal. Vajda hőséneke sóhaja Illyés élményében a jelzőkben búvik meg: szép, illatos, gyönyörű.” — Bóka kétségtelennek látja Vajda élményének hitelét, s ezzel együtt természetesen a novella művészi, lírai hitelességen alapuló szépségét is. (Bóka, 27. l.)

Komlós Aladár elég sokat foglalkozik ezzel a novellával, de inkább csak életrajzi vonatkozásait emeli ki. Meggyőzően bizonyítja, hogy egyes részleteiben a tényleges valóságnak megfelelő dolgokat mond el, s ez Vajda jellemének, egyéniségének vizsgálata szempontjából valóban nagyon fontos. Kiderül, hogy már akkor, tizenkét éves korában verseket írt, s ezt megerősíti egy hitelesebb igényű cikk: V. első kis

életrajza, amely a Jelenkor c. lexikonban jelent meg 1858-ban. (Nem önálló kiadvány, hanem az Újabbkori Ismeretek Tára című lexikonvállalkozásnak pótlásaként került forgalomba.) — Ugyancsak valószínűleg bizonyult *A szerelmes gyermek* hősnének az az állítása, hogy az apja papnak szánta, de ő már elhatározta, hogy nem lesz pap. — A gyermekkori szerelem leírásának egyes utalásaiban a későbbi férfi-szerelmek, főképp a Gina-szerelmek fellobbanásának visszfényét érezzük. „Ekkor Vajdának még némi illúziója lehetett arról, hogy a leány szerelemmel és lelki értékekkel meghódítható” — írja Komlós ezekkel az évekkel kapcsolatban (59. l.), de hogy kételyei is éltek, ebben a novellában is nyilvánvaló. A leírt gyermekszerelem egyben V első, bár komikus (talán keserű) tapasztalata is a női erkölcsökről, tisztességről.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 114 8—9 *Noch nie da gewesen* — (ném.) még soha nem volt.
 114 : 21 *Schiller szerint*: „örök új csupán a képzelet” — ld. a *Bolond történetek* jegyzeteiben.
 116 1 *Rajzolatok* — teljes cím: *Rajzolatok a Társas Élet és Divatvilágból*. Szerk. Munkácsy János. Terjedelme 8 oldal. Megjelent havonta, illetve 1837. jan. 3-tól 1839. jún. 30-ig hetenként kétszer. 1835-ben indult és 1839-ben szűnt meg, illetve júl. 2-től Buda-Pesti *Rajzolatok* címmel politikai hetilappá alakult.

A *Rajzolatok* az első irodalmi divatlapok egyike, s hivatása lett volna a német nyelvű divatlapok háttérbe szorítása. Nagyobb népszerűsége nem tudott szert tenni, de tekintélye így is volt. Ezt bizonyítja pl. V novellájában is ez a kitétel: *Abban az időben arra, hogy valaki orákulumnak tartassék, nem kellett több, csakhogy neve a Rajzolatok-ban vers alá nyomtatva megjelenjen.*

A szerkesztő az 1837. máj. 11-i számban (tehát a hetilappá alakuláskor) „Figyelmeztetés” címszóval részletes programot adott, s közölte munkatársai névsorát. Noha közöttük az évtized számos jeles írója szerepel, hasábjain zömmel mégis a legkevésbé jelentős írók és költők műveivel találkozunk. V-nak első olvasmányai közé tartoztak az itt megjelent versek, s ha humoros formában, mégis mint első verselményeire utal rájuk. Utal azonban V a novellában egy konkrét műre is: *A Rajzolatok-ban is éppen egy Mimike volt megénekelve.* — Miután sem az író, sem a mű címét nem említi, felkutatásuk csak a „Mimike” név lehetett irányadó. A *Rajzolatok* 1835. okt. 3-i száma közli Lukács Lajos: *Mit nem tesz a szerelem?* c. elbeszélését. Valószínűleg erről a három folytatásban megjelent novelláról van szó V-nál. Ebben ugyan nem Mimike, hanem Milike szerepel, de ennyi eltérés lehetséges, hiszen V csak emlékezetből idézi. Valószínűvé teszi ezt a novella tárgya és humoros, mókás, idilli önvallomás-

szerű stílus. Első személyben beszéli el a hőse, hogy hogyan hódítja meg Milikét. Sok furcsa, esetlen, gyermekesen idilli kaland, vágyódás, szerelemvallás után derül ki, hogy Milike is szerelmes. — Mindenesetre a sok idilli szerelmes vers mellett a Rajzolatok novelláinak többsége is, mint ahogy azt V

116 14—15 *aranjuezi szép napok* — Schiller Don Carlosának első sora.

116 17 *Rontó Pál* — Gvadányi: Rontó Pál c. műve (Gvadányi: Rontó Pálnak és gróf Benyovszki Móricnak életek, 1793), melyet Gvadányi Benyovszky útleírása s magának az állítólagos főhősnek értesítései alapján foglalt versbe.

116 18—19 *egy komáromi naptárom is volt* — A XVIII. és valószínűleg a XIX. sz.-ban megjelent nevezetes komáromi naptáraknak az a kötet, amelyről V beszél, nem található a könyvtárakban. V nem is jelzi, hogy melyik évben megjelent naptárra utal. Nem tudjuk biztosan azt sem, hogy a XIX. sz.-ban jelent-e még meg ilyen naptár.

A Magyar Könyvszemle 1882. évfolyamának 255. oldalán Thaly Kálmántól „Négy ismeretlen magyar naptár 1683—1708-ból” címen hoz egy közleményt: „A komárommgyei csepi közbirtokosság hagyatékában számos régi iromány mellett a család ősenek, a Thököly- és Rákóczi-korban élt Pázmándy Gergelynek, legtöbnyire naplószerű jegyzetekkel is érdekessé tett 25 db naptára maradt fenn. E naptárak debreceniek, lőcsei, komáromiak és egy kolozsvári, mindnyája magyar s 1683-tól 1719-ig terjednek, úgy hogy 1683—1711 között majdnem minden év képviselve van.”

Ezek közül négyet sorol fel, amelyekről semmiféle könyvtár nem tud, köztük „az 1708. évi komáromi Töltessi-féle magyar” naptárt. Címe:

„Új kalendárium, melyet Crisztus Urunk születése után való 1708. esztendőre irt Neubert János, és Magyarországra, Erdélyre és egyéb tartományokra alkalmaztatott. Cum Gratia et Privil. Sac. Caes. Reg. Maj. Komáromban Töltessi István által”.

„Mind e naptárak igen kis 8-adrétűek.” Szakszerű leírás nem közöl róluk, mert akkor, amikor megtekintette, nem vélte őket „oly nagy ritkaságoknak”.

Az utóbbi megjegyzésből arra lehet következtetnünk, hogy egyébként a komáromi naptárak nem voltak előtte ismeretlenek.

Az Akadémia könyvtárában egy 1712. és egy 1716. évi komáromi naptár található. A címlap teljesen megegyezik Thaly leírásával, pirossal nyomva a „kalendárium”, „1712”, „Neubert János”, „Cum Gratia et Privil. Sac. Caes. Reg. Maj.”, „Komáromban. Töltessi István által.” Azonos a két kötet beosztása, tartalmának tagolása is: naptár, időjárás, jóslatok, vásárok jegyzéke. Talán később a tartalom bővült bizonyos

- 116 : 18—19 irodalmi fejezettel. V pontosan közli is, hogy az egyik számban „Gombóc Mátyás és Haluska Péter kalandjainak kedélyes leírása foglaltatott.” Ezt a számot — ha ugyan V adata hiteles — nem sikerült fölkeresnünk, de a komáromi naptárakról bátran mondhatjuk, hogy minden fejezetük külön érdekesség. Tele vannak misztikummal, asztrológiai szemlélettel, de a sok jóslás, mesészerű fantáziálás, lírai eszmefuttatás kitűnően tükrözi a kor emberét és társadalmát is. Érthető, hogy a gyermek V-ra nagy hatással volt a naptár, felébresztette és táplálta képzeletvilágát.
- 116 : 29—30 *Phraseológiámat eladtam* — latin szólásmódokat tartalmazó tankönyv, szótár.
- 117 : 1 *curator* — (lat.) gondnok, felügyelő, a hazai ref. egyházközösség felügyelője, aki az egyház anyagi ügyeit gondozta. — Itt talán iskolafelügyelőt jelent.
- 117 : 6 Az idézet Gvadányi Rontó Pál . . .-ja 1807. pozsonyi kiadásának 241. lapján található.
- 117 : 34—35 *A Rajzolatokban is éppen egy Mimike volt megénekelve — lehetetlen volt bele nem szeretnem* — írja V, de mégsem tekinthetjük a novellát az első szerelem mindenben hű idillikus képének. A célzások és ironia mögött Vajda férfikori szerelmei állnak. Úgy, ahogy leírja, hogyan szeret bele barátja, illetve kis osztálytársa édesanyjába, az, ahogy a mesét szövi, rendkívül bájos gyermektörténet. Láttuk, hogyan hasonlítja azt Bóka Illyés Gyula élményéhez. V később egész másként beszélt el első szerelmét. (Ld. erre vonatkozólag Bartos Róza naplóját. Emlékiratai, 52/c l. — OSzK kéziratára.) Mint általában, Bartos Róza itt is erősen túloz, keveri a tényeket kitalált dolgokkal, így, amit elmond, alaposan át kell értékelnünk. A jelzett részben pl. olyan szavakat ad V szájába édesanyjáról, amelyek semmiképpen sem fogadhatók el hiteleseknek. Még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy a Zempléni által lejegyzett önéletrajz szerint is nagyon kedvezőtlen véleménye volt édesanyjáról. Elgondolkoztatók a novellának a következő sorai is: *Furcsa kérdés volt ez: igen, mert valóban nem tudtam rá felelni. Eszembe hozta édesanyjamat, kit én véghetetlen szeretek még most is, nemcsak akkor, s miután azon hittem volt, hogy egy fiu nem szereti anyjira, mint én . . .* (Ld. még *A váratlan orvos* jegyzeteit is.)
- 120 : 26 *Figaro itt, Figaro ott . . .* — Rossini Sevillai borbélyának főszereplője éneкли önmagáról (az I. felvonásban).
- 123 : 24 Vajda János Vajda Péterrel való kapcsolatának egyik bizonyítékeként emlegetik az életrajzírók a novellának ezt a részét. *A következő évben egy Pesten lakó nevezetes magyar íróhoz kerültem, hol aztán napról-napra károsabb iránynak indulva — elvesztém eredetiségemet.* Bizonyos, hogy itt valóban Vajda Péterről van szó, akinél V 1842—43-ban lakott, s akinek a hatása valóban több művében érezhető.

Szövegváltozatok

Lap: Sor:

- [A HF-ban a cím alatt:] — *Humoreszk*
- 114 2 *Egy tanulótársam beszél el a következő történetet: —*
[Ez a bevezető mondat a folyóiratban nincs, s így ott nem is leplezi még ilyen átlátszó formában sem, hogy önmagáról ír. Az első bekezdést éppen ezért a folyóiratban nem is tette idézőjelek közé.]
- 114 4 HF: *ujabb*
- 114 6 HF: *uj és hallatlan: előtte*
- 114 6 HF: *nem csupán és kizárólag az, mi*
- 114 7 HF: *fölállított*
- 114 11 HF: *író* [ír, frót szavak írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
- 114 13 HF: *az ember;*
- 114 16 HF: *ujat írni ígérem*
- 114 17–18 HF: (Oh fájdalom, hogy mégsem tudnak örökre elkoptatni):
- 114 23 HF: *becsüli, — Magyarországot*
- 114 29 HF: *cél közöl*
- 115 2 HF: *Magyarországban, — hol*
- 115 7 HF: *biztosított hassal, — remeket*
- 115 11 HF: *regényes dolgot — bár ujat akarok is írni*
- 115 16 HF: *verseket írt és*
- 115 18 HF: *lehetett. — Még*
- 115 : 41 HF: *Akkor volt az midőn arra, hogy*
- 116 1 HF: *neve a „Rajzolatok”-ban*
- 116 2 HF: *rejtett szó*
- 116 5 HF: *egy két*
- 116 6 HF: *gondolatait a csodának*
- 116 10 HF: *színtügy*
- 116 11–12 HF: *adósságot is csinál s még*
- 116 16 HF: *időkbe!*
- 116 19 HF: *Gombóc Máttyás*
- 116 26 HF: *való é*
- 116 29 HF: *ó bornak*
- 116 33 HF: *Ugy*
- 116 : 35 HF: *kétkedtem — de*
- 116 38 HF: *izlelni*
- 116 39 HF: *mulva — midőn*
- 116 : 40–41 HF: *munkálni kezdé — vidultam föl*
- 117 6 HF: *Követem . . . lelkedet,*
- 117 9 HF: *a „Rajzolatok”-ból*
- 117 11 HF: *„Árulkodókhoz” című*
- 117 21 HF: *volt é* [A kérdő „é” szócskának ez a használata következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
- 117 : 27 HF: *ne hagyj el. — És*
- 117 : 31 HF: *kötökösárral*
- 117 : 34–35 HF: *A „Rajzolatok”-ban*
- 117 37 HF: *téve*

Lap: Sor:

- 118 3 HF: *férj és nő*
118 15 HF: *kétségbeesendő*
118 : 24 HF: *megterített*
118 28 HF: *színelve [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]*
118 : 30 HF: *sírt [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]*
118 41 HF: *kívül*
119 4 HF: *hódítani*
119 9 HF: *taníta*
119 16–17 HF: *ah mi dicső, mi felséges*
119 : 22 HF: *színész-szerepet*
119 27 HF: *nyújtotta, élőképe*
119 34 HF: *gyűlöl*
119 36 HF: *negyedóráig*
119 38 HF: *építve*
119 40 HF: *el hagytam*
120 6 HF: *tanítók*
120 7 HF: *tanítóm*
120 9 HF: *fordításban*
120 10 HF: *meghívás*
120 14 HF: *indítottam*
120 14 HF: *„Rajzolatok”*
120 18–19 HF: *összehasonlítom*
120 27 HF: *10 éves*
120 32–33 HF: *sínszeg hajamat napfény ujjával*
120 36 HF: *édes anyámat*
120 38 HF: *mit én, — nem*
121 6 HF: *pap, — válaszola*
121 10 HF: *meríteni*
121 13 HF: *ellenállanék*
121 15 HF: *általa, mint költő*
121 18 HF: *ízletes*
121 : 28 HF: *sulytöbb*
121 29 HF: *midőn ő, még*
122 2 HF: *csillogott az egész*
122 16–17 HF: *gyermek! — így*
122 19 HF: *férfiuvá*
122 23–24 HF: *biztak*
122 : 25 HF: *guny [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]*
122 : 28 HF: *gyermekben*
122 : 29 HF: *szerelmemre*
122 : 31 HF: *birtam*
122 31–32 HF: *kitalálni, s ami mégis*
123 2 HF: *díszíté*
123 6 HF: *kezeikből, — de már*
123 11 HF: *polus*
123 : 27 HF: *tanulásnak, s csak későn*

BORZASZTÓ DOLGOK

M: D 1856. máj 4. és 11. Aláírás: *Vajda János*. — ÖM 1944. 892—1003. 1. Alapszöveg a D szövege.

Mert a jelen világ nem fenséges, sem nem naiv, nem egyszerű, nem erkölcsös, s nem annyira bölcs, mint oktalan — hanem inkább borzasztó: V maga mutat így rá a novellában élményanyagára. A szabadságharc bukásának fájdalma, s az utána következő nehéz idők kiábrándultságának érzése: az emberek egy részének hazug, önző volta indítja V-t arra, hogy elmondja ezt a történetet, két ívnyi borzasztóságot saját vándorszínész élményeiből.

A kritikusok és monográfiaírók egyaránt keveset vagy egyáltalán nem foglalkoznak ezzel a novellával, s hogy mennyire nem méltatták azok sem, akik valamilyen okból elolvasták (ti. ez a novella a HB-kötetben sem jelent meg), arra világosabb példát nem is igen találhatnánk, mint Szinyei Ferenc már említett kötetében (NB 405.). A *Bolond történetek*hez viszonyítva ezt írja: „Ez sokkal kisebb értékű. A színésznyomort rajzolta benne”... „Telve van keserúséggel, titánkodó hányaveti hyronizmussal, reflexiókkal, zavaros érzelemfestéssel.” Komlós Aladár, szintén a *Bolond történetek*kel kapcsolatban említi. Nagyon jellemző azonban az, ahogyan e novellákról megformálja a véleményét: „A nemzet hajlott arra akkoriban, hogy a honfibanatot nagy ivásokba, vándor dínom-dánomokba temesse.” „A cigánynóta sohasem volt olyan divatos, mint ezidőben.” „Az írók kávéháza a Kammon (a Szép-utca sarkán), amelynek aranycsillagos papírkárpitjait akkor mesés fényűnek találták. Az országban »dalidókat« rendeztek. Lisznyay, maga is vidám cimborá, állítólag így szólt Vajdához: »Vajda Jankó, te vagy a világon a legvígabb világgyűlölő«. Persze, ez a vidámság nem igazi jókedv, inkább a reménytelenség túlharsogása. Vajda humora, amellyel ezidőbeli novelláiban próbálkozik, voltaképp keserű, cinikus humor. Ilyen a *Bolond történetek* (1854) és a *Borzasztó dolgok* (1856)” (Komlós, 42—43. l.). A novellát magát azonban csak érdekes kísérletnek tekinti: „A *Borzasztó dolgok* a trupp iszonyú nyomorát, eldurvult, szívtelen tagjait írja le, egy mindezt kiélezve bemutató borzalmas jelenetben, amely a színészetért rajongó ifjú hőst is szökésre indítja. Vajda érdekes kísérlete, hogy a sok iszonyatot humorral próbálja ábrázolni, — kár, hogy a humor kísérlete belefut a bőbeszédűség tócsájába” (Komlós, 79).

Sőtér István, Komlós könyvéről írt bírálatában már sokkal nagyobb jelentőségűeknek tekinti ezeket a novellákat: „Vajdának az 50-es évek elején fellépő válsága, meghasonlása nem marad tartós. Bizonyos novellái mintegy kommentálják akkori állapotát: a *Borzasztó dolgok* (1853) [az évszám téves, a novellát 1856-ban írta Vajda] bevezetésében eszmék elvesztését siratja”. „Az *elítéltek éjjele* (1850), melynek hőse a »nyomort tüdő« hazáért harcol a »világzelleme« ellen, a vereséget egész életére »elhatározó« csapásként viseli”. Rámutat Sőtér arra, hogy a *Hábor* hőse egy tökéletesebb világ eljövételét várja. Ezek alapján megállapítja: „Vajda meghasonlása tehát nem a kiábrándulás, nem a lemondás, hanem az indulat, a tiltakozás jegyében bontakozott ki.” (Sőtér, 317—318. l.)

Lap: Sor:

- 124 : 4 A párba esztelensége gyakori témája volt V-nak. Itt komoly erkölcsi és történelmi fejtegetést kerekít belőle; az önzetlen hazafias harc és a dicsőségvágy eszméi is kapcsolódnak hozzá. Novellái közül bőven kifejti ezt a *Szeverinában*, de szinte külön tanulmányt igényelne, hogyan foglalkozik e gondolatokkal az *Egy honvéd naplójában* és külön e tárgyról írt tárcacikkeiben (*A párbajról, ami való*, — *Párvivás*, — *Keresztessy József, Keresztessy napjára*), vadászati cikkeiben (*Vadászat, Vadászat egykor és most, Vadmészárosok* stb.).
- 125 : 35 Az akkori folyóiratoknak jellegzetes rovata, tartozéka volt a „vidéki levelek”. Hogy Vajda milyen értékűeknek tartotta ezt a rovatot s a vidéki levelezők írásait, azt világosan mutatják ezek a sorok: *A mai életből, ha két ivnyi borzasztóságot nem tudnék írni első álmomból jóíráásra, akkor elmennék vidéki levelezőnek, kinek főfeladata lelkesülni és mindent magasztalni...* stb. Mint a NŐ szerkesztője azonban, ő is igénybevett vidéki levelezőket; a vidéki előfizetők közül sokan törekedtek erre, s úgy látszik, az előfizetők biztosítását, illetve gyarapítását is jól szolgálta. Vajda Galambposta c. szerkesztői üzenet-rovatában többször azzal utasított el kéziratokat, hogy bár a jelentkező versét vagy novelláját nem közölheti, de vidéki levelezőként szívesen fogadja közleményeit.
- 125 : 38 Anonymus „Dentumoger” megjelölését (doni magyar) „döntő magyar”-ra etimologizálta át a romantikus történet-szemlélet.
- 126 : 7 *Sibillában* — sibillák, szibillák: Apollon isten papnői, híres ókori jósnők. Itt általában jóskönyvet, a jóskönyvben való keresgélést jelent.
- 126 : 38 *Albano Zindi*, vagy egy Czigány Hertzegnek igen tudálatos, és mégis természetes történetei. Kiadta Csery Péter. Budán, Burján Pál könyvárosnál, 1821. 156. l. — Eredetije: Albano Zyndi der Zigeuner-Fürst. Eine höchst seltene und doch ganz natürliche Geschichte vom Verfasser der Antonia della Roccini (von Johann Ernst Daniel Bornschein). Braunschweig, 1804., Ofen, 1820. (György Lajos: A magyar regény előzményei, Bp. 1941. 440. l.)
- 128 : 2 *Codringtonkabát* — Codrington Sir Edward angol tengernagy volt (1777—1851), s korában igen nevezetes ember. Valószínű, hogy tőle ered a kabát elnevezése.
- 129 : 7 Vajda halála után egész pipatóriumot hagyott az utókorra.
- 130 : 26 *bibas* — cigány eredetű szó: balsors, szerencsétlenség. A magyarba csúfolódó megszólitásként kerülhetett át: gyámoltalan, ostoba, haszontalan.
- 130 : 36 *vetágyu* — mozsárágyú, tarack.
- 131 : 13 A játékosok mögött a *prószittzerek álltak* — ma már kevésbé használják ezt a kifejezést. Olyan kibicet, „drukkolót”

Lap: Sor:

- jelent, aki nem egészen önzetlenül érez együtt a játékosal, hanem — bevett szokás szerint — nagyobb nyereségy esetén részesedést is elvár a nyerőtől.
- 131 : 25 — 26 „*nudlirozott*” — A nudlirozott szóra szintén nincs magyar szavunk. Annyit jelent kb., hogy nem ér el találatot (billiárdban).
- 131 : 29 — 30 *Fárót játszottak* — Fáraó: tiltott hazárdjáték. 52 lapos francia kártyával játsszák. A bankár kettőzött bankkal visszavonulhat, de egyszer legalább teljesen ki kell osztania a kártyákat. Ha a bankja elfogyott, nem köteles újat adni, de megteheti.
- 131 : 34 *legyen vele mutyi* — vagyis közösen együtt nyernek vagy vesztenek.
- 132 : 11 *a szerencse ágiója* — agio rendszeren a százalékban kifejezett értékkülönbséget jelenti, amely két pénznemnek, papír- és ércpénznek, vagy ezüst- és aranypénznek értéke között a forgalomban mutatkozik. Itt: milyen a szerencséje, milyen lapokat kap.
- 132 13 *A kártyajáték, különösen a hamis játék ismert motívuma Vajdának, ld. Töredékek . . ., Bolond történetek, Abel és Aranka.*
- 132 14 — 15 *schlagerjei majd megröfjének.* — A makao schlagerjeiről írja. Kb. azt jelenti, hogy olyan sok volt, hogy majdnem kikiabáltak (megröfjének).
- 132 16 *pointerek* — (fr.) *pointeur* — a kártyajátékban a játzókat nevezik *pointerek*nek.
- 133 : 30 *Sic transit gloria mundi* — (lat.) így múlik el a világi dicsőség.
- 133 : 35 *Szállj le huszár a nyeregből.* ld. Limbay: Magyar Daltár, Győr, 1886. I. 352. l.
- 134 : 29 *a Timóka folyó-, patak- vagy tónév fiktív vagy nagyon helyi jellegű lehet.*
- 135 1 *Don Caesárt adtuk, s benne én II. Károly királyt.* (Ld. a *Töredékek egy vándorszínész naplójából* c. novella jegyzetiben.)
- 136 : 16 *honoratiortól* — *honoratior* (lat.) 1848 előtt magasabb (egyetemi) képestitést kívánó, értelmiségi pályán működő nem nemes ember, aki foglalkozásának gyakorlásáért tiszteletdíjat kapott, s mentesítve volt a jobbágyi kötelezettségek alól.
- 140 : 32 *Biasini gyorskocsija* — Biasini Kolozsvártól Budapestig gyorskocsi-járatot tartott fenn.
- 140 : 33 *Károlyfahérváron* — Gyulafahérvár régi neve.

EGY NŐ, KI MÉRGET AKAR VENNI

M: HF 1856. nov. 12, 13, 14, 15. sz. — Aláírás: *Vajda János.* — HB 1881. 83—108. l. — ÖM 1944. 739—757. l. — Alapszöveg a HB-kötet közlése.

A Gina-szereltem teljében, 1856-ban született ez a novella. Keletkezéséről más forrásmunkánk, magyarázatunk nincs is, mint az a tény, hogy V Gina iránti szerelme tele volt ellentétes érzelmi hullámzásokkal. „Vajda szerelmi lírájának sajátos vonása — írja Komlós monográfiájában —, hogy magva egy belső konfliktus: imádat és megvetés, hódolat és sértődöttség, vágy és eltasztás között.” (Komlós, 67. l.) V imádja Ginát, de ugyanakkor „küzd a saját szerelme ellen, hiszen tudja, hogy méltatlanra pazarolja”. (Komlós, 73. l.)

Az *Egy nő, ki mérget akar venni* című novellája ebből az ellentétes érzésből fakad, éppen úgy, mint a *Manna* és még több más írása is. A később, 1882-ben összeállított *A szereltem szótára és kalauza* c. könyve (részleteit ld. az V. kötet Függelék c. fejezetében) igen jól mutatja, hogy V sokat foglalkozott a szerelme lélektanával, s novellái egy részében megkísérli a szerelmet humoros oldaláról bemutatni, jelentőségét csökkenteni, vagy szinte receptet adni arra, hogyan kell a hideg, dölyfös, nagyravágyó női szíveket meghódítani. Komlós a *Manna* c. novellával kapcsolatban tér ki erre a kérdésre. Szerinte „A novella (a *Manna*) éppúgy bemutatja a szegény ember hátrányos helyzetét a nőkkel szemben, s a férfi következetesen hideg viselkedésének szerelemébresztő biztos hatását (a forróvérű Vajda untilg ismételt fő tétele ez a szerelme lélektanáról, de sajnos, a gyakorlatban nem tudta kipróbálni), mint az *Egy nő, ki mérget vesz* című novellája.” (Komlós, 81. l.) (A cím elírás. Az *Egy nő, ki mérget akar venni* c. novelláról van szó.)

Egyébként már a HB-kötet egyik névtelen kritikusa (Egy. 1882. II. 5.) észrevesz ebből valamit, de nem V egyéni élményvilágát, életét keresi benne mégsem. Úgy véli, hogy „Az ötvenes évek novelláinak igazi típusa és naiv hagyománya van fenntartva a *Szeveriná*-ban. A kisvárosi nők is ilyenek, csak enyhébben gonoszak. *Egy nő, ki mérget akar venni* mutatja ezt. Itt a szép Virányi Emmáról szól a történet, ki Elemért lábainál akarja látni; de az elbeszélés férfiai, noha ugyan kalandvágyók — mindnyájan eredeti emberék, dacosak és visszautasítók, ha kéretnek, s kétségbeesők, ha meg nem hallgattatnak. Elemér se akar bele kerülni a hálóba, még akkor sem, mikor a nő méreggel fenyegeti” „Ez a derültebb levegőjű világból való, valamint a Szerelmes gyermek.”

A kor kritikája nem foglalkozik ezzel a novellával, még hivatkozás-szerűen sem igen említik, s később Szinnyei Ferenc sem kísérli meg a mélyebb elemzést. Nyilvánvalóan nem tartja fontosnak a novellát. Bár látja, hogy „Vajda itt megint magát rajzolja” (Sz: NrB II. 406. l.), nem törekszik az életrajzi összefüggések feltárására.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Az alcímmel, amely a folyóiratbeli közlés címe alatt zárójelben található, nyilván a játékos, könnyed hangvételt akarta V aláhúzni: *Olyan elbeszélés, minő százezer van a világban*, s mintegy ellensúlyozni szeretné azt a végletességet, ahogyan a szerelmi szenvedély gyötrelmeit megírta verseiben és a *Szeveriná*-ban.

Lap: Sor:

- 142 : 32 *Elemér ki volt tiltva a fővárosból* — a politikailag gyanús egyének ellen a Bach-korszakban is alkalmazták ezt a rendszabályt.
- 143 : 7 *podlupka* (szlovák; népiesen: pulutyka) korai karalábé- vagy káposztaleveléből készült főzelék.
- 143 : 38 „*Oh pénz, te hó sugár*” . . . — idézet Shakespeare Atheni Timon negyedik felvonás 3. színből (Shakespeare összes drámái, III. kötet. Budapest 1955. Szabó Lőrinc fordítása.) Timon az aranyat szemlélve ezt mondja:

„Örökifju, friss, édes vőlegény,
Kinek pirjától elolvad a szent hó
Diána ölen!”

A darab fordításairól l. i. m. 1457. l. jegyzetét. „A darabot 1852. márc. 27-én mutatták be Pesten, a Nemzeti Színházban. Az egykorú lapok nemigen foglalkoztak vele, bár a Magyar Hírlap közölt róla híradást, majd a Hölgyfutár és a Pesti Napló rövid bírálatot. Petőfi foglalkozott ugyan a fordítás gondolatával, az első fordítás mégis Kelmenfi (Hazucha) László munkája.”

Hogy V valóban ebből a fordításból idéz-e, vagy saját maga fordítja ezt a pár sort, azt nem tudtuk ellenőrizni, mert Kelmenfi fordítása jelenleg nem található, a következő fordítás (Greguss Ágost fordítása) pedig csak 1867-ben, jóval a novella megírása után jelent meg. A jegyzetből egyébként az sem derül ki, hogy Kelmenfi fordítása egyáltalán megjelent-e könyvalakban.

- 145 : 35 *redout* — *redoute* (fr.) így nevezték akkoriban a vigadót.
- 146 : 13—14 *Casanovára! és minden hírneves lovagra!* — Casanova, Giovanni Giacomo, felvett nemesi nevén Chevalier de Seingalt (1725—1798), olasz kalandor. Botrányos szerelmi kalandjai és adósságai miatt több ízben bebörtönözték. Végül a börtönből Párizsba szökött, ahol nagy vagyonra tett szert és a legmagasabb körök is befogadták. Emlékiratai kortörténeti szempontból igen érdekesek. (C. szerelmi kalandjai, 1874. A Gondolat 1960-ban Giacomo Casanova: Emlékiratok címen adott ki belőle válogatást.)
- 148 : 4—7 A franciául idézett Béranger-versszak Béranger Roger Bontemps című, 1814-ben megjelent verse 5. versszakának első négy sora. Lehet hogy V emlékezetből, s így nem egészen pontosan idézi. Béranger verseinek 1876-os kétkötetes párizsi kiadásában a pontos szöveg a következő:

Faute de vin d'élite,
Sabler ceux du canton;
Préférer Marguerite
Aux dames du grand ton;

Nyers fordításban:

Finom bor híján
iszogatni a vinkót,
Margitot előnybe helyezni
az előkelő hölgyekkel szemben.

- 148 ; 38 *Hafiz* — H. Sasz addin Mohamed (kb. 1300—89) A perzsa költészet nagy klasszikusa. Fennmaradt kb. 500 költeményében az élet szeretete, a szerelemnek, bornak, a szülőföld szépségének dicsérete jut kifejezésre.
- 149 ; 11 *Rubicon* — Julius Caesar Róma felé vonulva átkelt csapataival a Rubicon folyón, holott fel kellett volna oszlatnia őket, s ezzel megindította a polgárháborút Pompeius ellen. Az „átkelt a Rubikonon” kifejezés szállóigévé vált a visszavonhatatlan, döntő lépés jellemzésére.

Szövegváltozatok

- 142 1 [A folyóiratban zárójelbe tett alcím:] (*Olyan elbeszélés minő százezer van a világon.*) [Alatta:] *Vajda Jánostól*
- 142 3 HF: szerelemhistóriai adoma,
- 142 4—5 HF: tetszésöket;
- 142 7 HF: — hogy ne mondjam — fintorítani, — mondom
- 142 8 HF: *őrülnék hitt* emberek közé
- 142 9 HF: bolondítják
- 142 11 HF: képességök
- 142 12 HF: szólva — ne találják magoknál
- 142 19 HF: szerelemhistóriai adomát
- 142 : 24—25 HF: uralkodik is, — álnéven, példánakokáért — Elemérnek
- 142 : 31 HF: Diredűrének. [Az eltérést a továbbiakban nem jelölöm.]
- 142 34 HF: [„Sok bolondot követnek el.” — A folyóiratban e mondat után egy, az alapszövegből, már hiányzó mondat van:] *Nem élnek oly teknősbéka módjára, mint például a mi tudós kritikusaink, kik a szerelemhez anyit értenek, mint hajdú a harangöntéshez.*
- 143 1 HF: mulatságossá
- 143 : 2—3 HF: és ami legfőbb — mindamellet
- 143 3 HF: két három
- 143 6 HF: új bort
- 143 7 HF: ó-bort
- 143 9 HF: uborka vagy
- 143 : 9—10 HF: s mind ezt
- 143 10 HF: kétszer anyi
- 143 : 16 HF: rendkívüli
- 143 : 32 HF: a kölcsönt ez nem
- 143 : 38 HF: „Oh pénz — te
- 143 : 39 HF: Ilyen formát
- 143 : 41 HF: „imádni lehet”. [HF-ben utána:] („*Hogy e különbséget a szeretet és imádás között — Greguss nem érti, arról meg lehetnek győződve olvasóink.*”) Greguss a PN 1856.

szept. 24-i számában bírálja V *Költemények* c. kötetét, s többek közt helyteleníti a dalok érzékiségét: „a szerelmet csak érzéki oldaláról fogják fel ... nem is annyira igazi szerelmet, de kéjvágyat lehelnek.” Ld. sorozatunk I. k. 273.

- 144 5 HF: *nyomor által szegény*
 144 : 8 HF: szegény házi
 144 8 HF: szívetek
 144 10 HF: szíveteknek
 144 : 10 HF: hiábavaló
 144 14 HF: számítással
 144 16 HF: szelídhetetlenek
 144 17 HF: bírnak [*szív, számít, bír* szavak írása között az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 144 17 HF: routinnal
 144 22–23 HF: özvegy *Örvényi Emmát* [A HF-ben végig *Örvényi* néven szerepel]
 144 : 23 HF: *Örmény* boltossal
 144 24 HF: házасélet után
 144 : 31–32 HF: úgy szólván
 144 : 33 HF: így [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 144 : 40 HF: pohár köszöntést
 145 9 HF: híresek
 145 11–12 HF: udvarlóru, mint minő ez időben Hadari Tivadar
 145 13 HF: Józsep
 145 16 HF: Józsepnek
 145 18 HF: *karcsu*
 145 19 HF: *karcuságot*
 145 : 20 HF: *sarku*
 145 : 21 HF: nyakraváló kötésben
 145 : 22 HF: *narancsszín*
 145 23 HF: szóbul
 145 : 27 HF: nem dolgozott, még csak nem is gondolkozott: valóban,
 145 : 29 HF: gondolkozni — úgy igen együgyű
 145 : 30 HF: valószínűnek
 145 : 36 HF: szálloda, és kávéház
 145 : 40 HF: búsul ön [A *Homonnai* kötetben „bámul ön” szerepel, ez azonban nyilvánvalóan nyomdahiba. Ez az utána következő sorok összefüggéséből kétséget kizáróan kiderül.]
 145 : 40 HF: szólítja
 145 : 41 HF: akkor tájbani
 146 : 1 HF: akkor tájban,
 146 : 3 HF: 30 ezer
 146 : 4–5 HF: egymásután
 146 5 HF: életében? — Azonban
 146 : 7 HF: szólították

Lap: Sor:

- 146 8 HF: *búsul* — s *kivált*
146 9 HF: *jószivűleg*
146 10 HF: *búsulok*
146 10 HF: *boszus* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
146 12 HF: *hajmás rostélyos*. — [A hagyma szó írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
146 13 HF: *hírneves*
146 21 HF: *anyi* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
146 : 25 HF: *Oh kérem*
146 : 25 HF: *is van* — *de ha*
146 : 26 HF: *búsul?* *kérdé*
146 : 30 HF: *hírhedt*
146 35 HF: *Emmát, válaszolt Elemér, de*
146 : 36 HF: *erőteti*
146 40—41 HF: *ön iránt, nem*
147 2 HF: *megtudok hűlni*
147 2 HF: *nekem* — *megváltóm,*
147 4 HF: *kívánja*
147 5 HF: *kíváncsiságát*
147 8—9 HF: *ön, — vagy bárki a világon — azért meghűljön*
147 12 HF: *színlelve*
147 13 HF: *terembe; Elemér*
147 13 HF: *szívét* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
147 14 HF: *kíváncsiság*
147 : 19 HF: *egynek* *tetszik legjobban* [Az „*egynek*” és a „*legjobban*” szavak a HF-ben ritkítottan kiemelve.]
147 22 HF: *kivált* [A HB-ben „*hivált*”. Nyilvánvaló sajtóhiba. Javítottam.]
147 : 26—27 HF: *magas volt* — *de*
147 : 29 HF: *Midőn itt pár órát ült* [Az „*ült*” szó írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
147 : 38 HF: *látnom* — *még holnap*
147 : 39 HF: *Tivadar; szegény Elemér! gondolja*
148 1 HF: *így Elemér*
148 : 2 HF: *a fajta ember volt,*
148 : 21 HF: *kísértetek* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
148 : 25 HF: *jámborabb lelkű lakói*
148 : 28 HF: *indokolta* [A HB-ben „*indokolta*”. Nyilvánvaló tévedés. Javítottam.]
148 : 31 HF: *főladat*
148 : 35 HF: *helyébe ujat* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
149 1 HF: *tündér álmokat*
149 3 HF: *lugos* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]

Lap: Sor:

- 149 4 HF: Délutáni
149 : 5 HF: *mesevilági spleent az áldozatot*
149 : 6 HF: stylben — megsemmisítse
149 : 9 HF: Elemér, ha
149 12—13 HF: s kérdését tenni
149 16—17 HF: az utóbbiak *pedig* mindig,
149 19 HF: térítette
149 : 21 HF: meghíja
149 22 HF: izléssel
149 : 23 HF: bennök
149 23 HF: hüvös
149 : 33—34 HF: lugosba — okvetlen várni fogja őt.
149 : 36 HF: díszítménye
150 5 HF: nehézkes s darabos, és
150 12 HF: szerelemköltészet *vonításainak* tökéletes
150 18 HF: durva *hangú* Elemér ittott mintegy véletlenül
150 21 HF: visszataszítóan
150 : 21 HF: tűnt
150 : 22 HF: hullámlásában a szem
150 : 23 HF: a hatás, s ereje
150 26—27 HF: igazság *vihar* keze
150 : 27 HF: megrendítő
150 : 29 HF: hallotta, értette, átérezte azt.
150 : 30 HF: nyílását
150 36 HF: megjegyzéseivel — mintha
150 39 HF: körülbelül
150 : 40 HF: fordította
150 : 41 HF: volt é [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
151 1 HF: Emma? téríté
151 5 HF: híven
151 7 HF: hü lehettem — egyébiránt
151 8 HF: nem is lehettem *volna* hűtelen
151 9 HF: megfoghatatlan — én mit se
151 14 HF: soha sem
151 18 HF: módos ember. Szeretetreméltó,
151 : 20 HF: izetlen, kiállhatlan: — eleinte
151 : 21 HF: magáról.
151 : 23 HF: furcsán hangzik
151 : 25 HF: elfordulni, és
151 30 HF: csak *ugy* megtörténhetnék meg [Az első igekötő használata bizonyára sajtóhiba.]
151 : 31 HF: tiltaná hogy
151 : 22—23 HF: közbe szóljon
151 : 35 HF: erénye — a férfinak
151 37—38 HF: *az nem így van*
151 : 38 HF: *becstelenebbek*, mint kellene
151 : 39 HF: Apropos — ön
151 : 40—41 HF: *azaz, hogy* szerencsétlen — midőn

Lap: Sor:

- 152 : 1 HF: hogy ezt naponként *önnek* gyönyörű cifra
152 : 8 HF: érette: — *hanem*
152 : 10 HF: kimondhatlanul
152 : 12 HF: rendíthetlen
152 : 14 HF: szívét
152 : 15 HF: segíthet
152 : 17 HF: kívánni
152 : 20—21 HF: megszorított, mint valami jó pajtásáét. Jó éjt,
152 : 24 HF: *Enyit* már Elemér sem várt és erre nem volt készülve
152 : 25 HF: mi tevő
152 : 28 HF: Szánnám önt [A folyóiratban ez új bekezdésbe kerül.]
152 : 31 HF: nem való — nyugodtan
152 : 32—33 HF: *durva* beszédet
152 : 33—34 HF: tény, mely *csupán* azért nem brutális, mert csaknem
természetelleni — némileg . . .
152 : 38 HF: kisírta
152 : 39 HF: merült, és
152 : 41 HF: ejtette: folytassa ön
153 : 2 HF: Másnap — ismét
153 : 3 HF: Hadari, és
153 : 3 HF: Ó úgymond,
153 : 6—7 HF: héres udvarlót
153 : 13 HF: nőül
153 : 13 HF: boldogítója
153 : 16 HF: Bizzék
153 : 19—20 HF: magában *véve* szerelmissé lennem nem volna
lehetlenség)
153 : 21 HF: bírna
153 : 22 HF: míg
153 : 23 HF: Hadari így tett
153 : 23—24 HF: *Ambíciója* is így hozta
153 : 29 HF: női csin
153 : 31—32 HF: borítani -
153 : 37—38 HF: elfogadni anélkül, hogy akár egyéni izlésemet,
153 : 39 HF: karcsu
153 : 39 HF: körül
154 : 5 HF: lekiváncozol
154 : 11 HF: *s* távozásra szólította
154 : 13 HF: indult
154 : 17—18 HF: szeretni, sem nősülni
154 : 21 HF: *Előkélés* vagy lehetlenség
154 : 23 HF: együtt véve
154 : 24 HF: talán már nős?
154 : 26—27 HF: tesztek — csupán
154 : 31 HF: kísérletre
154 : 31—32 HF: bebizonyítsa
154 : 36 HF: mivelhogy
154 : 37 HF: ohajtása
155 : 4 HF: egy általában

Lap: Sor:

- 155 7 HF: *minden* [A HF-ben ritkított szedéssel kiemelt.]
155 8 HF: *hizlalhatná*
155 9 HF: *önző vagyok*
155 13 HF: *ki nem álhat*
155 13 HF: *valószínűbb*
155 18 HF: *vegyületének,*
155 19 HF: *bizzuk,*
155 : 22 HF: *önhez: vallja meg, fedezze föl*
155 23 HF: *Szivesen*
155 : 24 HF: *nők közé* [A HB-ben „nők köze”. Nyilvánvaló nyomdahiba. Javítottam.]
155 26 HF: *melegíteni*
155 27 HF: *hódító modorral bírnak*
155 : 28 HF: *elsajátítására*
155 29 HF: *hódítani, de egyet se boldoggá tenni,*
155 37–38 HF: *míg hódítási vágya*
156 9 HF: *egy önhittségből*
156 11 HF: *hajlamaikhoz elegendő rafineriával bír*
156 13 HF: *fortélyu*
156 16 HF: *manőverről*
156 17 HF: *legyőzni — s hogy*
156 18 HF: *úgy is*
156 20 HF: *úrjon*
156 : 21 HF: *tudósította*
156 23 HF: *teljesítette*
156 24 HF: *fenyegetőzését*

Javítások

- 147 22 Eredeti szövegben: *hivált*. Nyilvánvaló nyomdahiba. Javítottam kivált-ra.
148 : 28 Eredeti szövegben: *indokolta*. Nyilvánvaló nyomdahiba. Javítottam indokolta-ra.
155 : 24 Eredeti szövegben: *nők köze*. Nyilvánvaló nyomdahiba. Javítottam nők közé-re

EGY BOLOND, AKI SZERET

M: HF 1857. jan. 20-tól febr. 1-ig tizenegy részben. 15–26. sz. A cím alatt: *Beszély Vajda Jánostól* — HB 1881. 212–286. l. — ÖM 1944. 839–884. l. — Magyar elbeszélők. I. köt. 1961. Alapszöveg a HB szövege.

A Gina iránti szenvedély és csalódás egyre keserűbb, egyre szenvedélyesebb versek írására ihleti V-t. „Kapcsolatuknak erről a szakaszáról *Szerelmem átka* és *Gina emléke* című versciklusa ad képet, amelyek versanyaga túlnyomólag 54–6 között íródott” (Komlós, 60. l.). A versekben valóban a legmélyebb szenvedély hangján szól V, mégis

ha a novellát is olvassuk, akkor kapunk csak teljes képet: V itt sem tud mást tenni, mint saját életét írni ugyanolyan szenvedélyes hangon, mint verseiben. A Gina-szerelem örvényei kavarnak itt is, mégpedig nem az epikus objektívabb távolából nézve.

A korabeli kritikának nem sok szava volt erről a novelláról. Talán csak az Egy. kritikusa tért ki rá egy rövid utalással, mintegy bizonyítékul arra, hogy V novelláiban a szerelem senkit sem éltet, csak fonnyaszt, tönkretesz. De nem sok értékelő szava volt róla később Szinnyei Ferencnek sem. Csupán azt jegyzi meg: „Ezt is a lélekrajz teszi érdekessé, bár sok benne a túlzás, rapszodikusság és keserű elmélkedés.” (NrB II. 407. l.)

Pedig ez a novella többféle szempontból is figyelmet érdemel. Sőtér István Komlós könyvéről írt bírálatában művészi szempontból is sokra értékeli s rámutat önéletrajzi jellegére. Kifejti, hogy V nagyon is tudta, mit tartson Gináról és megvásárlójáról, „bizonyítja ezt *A kárhozat helyén* »vad örvény«, mely elmerítette a »fényalakot« s bizonyítja az *Egy bolond, aki szeret* című novella is, melynek regényesen hatást kereső befejezése a »kárhozat« jelenetét végignézetű a boldogtalan szerelmessel.” (Sőtér, 311. l.) Egyébként az elbeszélés önéletrajzi elemeivel kapcsolatban komoly probléma adódik: I. a Gina-szerelem történetének összefoglalását sorozatunk I. kötetében.

Mindenesetre a jelenlegi értékelés szerint is a V novellák közül ez a legértékesebb. „Vajda novellái, a maguk klasszikus igényű, anekdotaiságtól mentes formáikban egy, a Jókaiétól eltérő elbeszélő művészetet érvényesítenek. E novellák művészi színvonala nemigen jelentős — az *Egy bolond, aki szeret* kivételével, melyet azonban szintén leront a befejezés sablon — romantikája.” (A magyar irodalom története 1849 — 1905. Gondolat, Bp. 1963. 244. l.) Ez a novella szerepel V-től a Magyar elbeszélők című négykötetes gyűjteményben is. (Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1961. I. köt. 1065. l.)

A novellák jelentőségét növeli az is, hogy a szerelmi szenvedély, a Gina-élmény rendszerint egybeszővődik bennük társadalmi mondánivalóval. Helyesen látja ezt Komlós, amikor a *Barát és vetélytárs* és az *Egy bolond, aki szeret* c. novellákkal kapcsolatban így ír: „A fő tapasztalat, melyet feldolgoznak, a szegénységnek szerelem- és barátság-megmérgező hatása, a főúri cím és a pénz roppant előnye a szerelmi versenyben s ugyanakkor demoralizáló volta, s a dologtalan fényűző főurak hitványsága, akik nem átalják kihasználni mondott előnyeiket. E szemléletükkel e novellák Vajda későbbi politikai röpiratainak és cikkeinek előfutárai tekinthetők, bizonyítékai annak, hogy Vajda az 50-es években is éles kritikával nézte az arisztokratikus magyar társadalmat.” (Komlós, 81. l.)

Még egy jellegzetes V-témát szóltat meg az elbeszélés: a dicsőségvágyat. A dicsőségvágy a múlt század negyvenes éveiben rendkívül jellemzője volt a magyar társadalom egy bizonyos, főképp értelmiségi rétegének, s a személyes ambíció túl közösségi, eszmei célokkal ötvöződött. Ez a vágy tölti el Vajda Jánost is; eredetét gyermekkorában keresi. A dicsőségnek két útja is lebeg előtte: a katonai és az írói. Komlós részletesen kifejti, hogyan olvadnak össze V életének eseményei és politikai, társadalmi nézetei. Az *Egy bolond, aki szeret* c. novellában hűen rajzolja „a Ginát képviselő Adriánának külsejét, jellemét

s még oly vonásait is, hogy felvidéki születésű és rosszul tud magyarul, s természetesen a főseményt, azt, hogy egy főúr megvásárolja; teljesen a valóságból merítettnek látszanak azok a politikai-társadalmi nézeteltérések is, amelyek a szerelmes férfi és Adriena közt surlódásokat okoztak; annyira ragaszkodik a tényekhez, hogy Hadonai apja egy rengetegben vonult meg, mint uradalmi erdőszó; a nő, akit a hős végzeté új szerelme előtt szeretett, az Elvira nevet viseli, ama nő nevét, akihez Vajda 47-ben szerelmes verset írt. Minden okunk megvan tehát arra, hogy a valóságból merítettnek tekintsük azt az ellentétet is, amelyen a novella szerint Hadonai Manó szerelme meghiúsul. Társadalmi ellentét az. Manó szegény ember és nem is nemes (legalább is ezt hiszik róla). Külsőjében, pénz híján, fittyet hány az eleganciának. Adriánának viszont csak a katonatisztek tetszenek, civilek csak bárótól felfelé; rokonszenvére nem számíthat más, csak akinek szép fogata és lovai vannak s mellé jócska pénze is; emellett rangot is óhajt.” (Komlós, 61. l.) (Komlós fejtegetéseihez azt a megjegyzést kell fűz-nünk, hogy az I. kötetben közölt adat szerint Gináék 1857 tavaszán Budán laktak; kérdés, hogy a „bűnüzet” megtörtént-e már ekkor.)

A dicsőségvágy tehát V életének egyik központi problémája. Természetes, hogy ez novelláiban és cikkeiben a legkülönbözőbb módon és kapcsolatokban bukkan fel, másik nagy szenvedélyétől, a szerelemvágytól pedig úgyszólván elválaszthatatlan. V írja az *Egy bolond, aki szeret hősről*, hogy benne a dicsőségvágy csaknem öntudatával együtt született, s ezt a költőre is vonatkoztathatjuk. Bóka, hosszan idézve a megfelelő részt, fölteszi a kérdést: „Emlékké szűrődött élmény ez? Ki tudná megmondani?” De: „Bizonyos, hogy a legnagyobb óvatosságra kényszerül itt a kutató, de az is bizonyos, hogy nem mellőzheti e bizonytalan értékű adalékokat, akkor sem, ha tudja, hogy mily különös utakon jut el az élmény a műig, hogy néha a mű visszás tükré az élménynek.” (Bóka, 27. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 157 15 *alagyákban* — régi szóhasználat, az elégiának régi neve.
 157 23 *Toggenburg lovag* — Schiller balladája. (Ritter Toggenburg: hőse a visszautasított szerelmes, aki előbb keresztos lovag lesz, majd remeteségbe vonul; a céltalan áldozatot jelenti V szemében.)
 160 15 *Azt hitte, hogy a végzet eddig kiszámítva bántotta őt.* — Ismert V-motívum (ld. a *Szeverina* jegyzeteiben).
 161 11 *lasciate ogni speranza* — Dante Isteni színjáték, a *Pokol* harmadik énekéből vett idézet. Babits fordításában: Hagyj fel minden reménnyel!
 162 : 34 *Thessalia*: észak-görögországi tartomány.
 163 : 37 *accidentia* — lat. járulékos, nem lényeges elem, mellékes jövedelem.
 165 5 „szláv” — akkoriban közelebről szlovákat jelentett.
 168 7 *Berecz Károly* (1821—1901) költő, író. Jogot végzett. 1839-től jelentek meg művei az Athenaeumban és más lapokban.

Az 1843/44-es országgyűlésen az ifjúság egyik vezetője lett, a szabadságharc után különböző lapokba írt verseket, elbeszéléseket, kritikákat. Nagy Ignác után, 1854-től két évig szerkesztette a Hölgyfutárt. Verseiben radikális elveket hirdet, tiltakozik az elnyomás ellen. Elbeszéléseinek stílusa könnyed, kellemes. Az itt idézett verssorára nem sikerült rábukkannunk sem kötetben, sem folyóiratokban.

- 170 : 39 *pöbel* — csöcselék, köznép.
 175 : 13 *Nekem az fáj, hogy nem fáj semmi* — Ez a mondat és a hozzá tartozó egész hangulat V *Sírárok I.* című versét idézi az olvasóban: *Az a bánat, mit az ember Érez és nevezni nem mer.* — A párhuzam ugyan így, konkrét sorokban nehezen idézhető, de kétségtelen, hogy a nagy lelki fájdalmat ugyanazzal a mindent elborító ürességgel festi a költő itt prózában, mint a *Sírárok I*-ben versben. Ld. alább még: „Nincsen hasogatóbb kín, mint ha az ember nem tudja, miért él.”
 175 : 31 A sok utazásával, tapasztalataival dicsekvő utas leírása olyan, mintha csak Kisfaludy Károly Kérők c. vígjátékának Szélházijáról mintázta volna V. (Ld. Kisfaludy: Kérők, második felv. ötödik jelenet.) Egy-egy vonás a Tempetői Koppóházi-jára is emlékeztet.
 185 11 Az idézet Petőfi Bolond Istók c. verse 78. versszakának három sora. A pontos szöveg:

„Ott fönn született az égben,
 S gyalázat sarával megdobálva
 Halt meg itt lenn, a földön, szeméten.”

V *Az elítéltek éjelében* is idézi, ld. 38. l. 13. sor.

- 187 : 28 *veleje meggyuladt* — a motívumot ld. G. E. XVIII.
 188 : 41 — I Az itt kifejtett gondolatot, ti. hogy a nőt vagy rohammal, vagy *kiéhezhetéssel lehet és kell elfoglalni*, bővebben elmondja V *A szerelem szótára és kalauzában*.
 Ebben a novellában is leírja, hogyan kell „kedvesed szemeláttára” másnak udvarolni, hogyan mutassunk közönyt stb., s hogy csak akkor közeledjünk ismét, mikor a kedves már sírt miattunk. (Ld. a Függelékben *A szerelem szótárából* idézett részek közt.)
 190 11 *Égni látszott szeme Adriena fényétől*; — A jelenet emlékeztet a G. E. XV. első versszakára:

*Mint az erdő napsugártól,
 Én szemedtől meggyuladtam;
 És elégek, mint az erdő,
 Melynek lángja olthatatlan.*

- 191 : 40 *Íme, a magyar betegség*, amelyről később annyit cikkezik, annyit szatirikus képet fest. (Ld. pl. a *Dörgölgődönc* c. cikkét, Szózat című lap, 1874. évf.)
 193 : 34 *Hadonai kést vont elő, és Adriéna szobája felé indult . . .*

193 34 Ennek a késjelenetnek megvan az önéletrajzi vonatkozása. Egyaránt megtalálható BR Emlékirataim c. kéziratában (OSzK Kézirattára) és Pásztor Árpád Gina és Rozamunda c. regényében:

BR kétszer is említi. Először a 196. l.-on. Leírja, hogyan kereste föl „Kratochvill — Véghelyi Georgina kisasszony”-t Bécsben, s hogyan terelte a szót Vajdára. (Az idézeteket mindenütt betűhíven közöljük.) Megkérdezte: „Véghely kisasszony nem akart Frau Vajda leni — nem, mert én szegény szülőklánya voltam, és a Vajda Ur is szegény fiatal ember volt, de Vajda Ur nem is akart engem komolyan feleségül venni, csak a testem kelet volna mert csinos fiatal leány voltam — ezt a férjem is monta nekem. — És monta Véghelyi még azt is nekem, hogy Vajda agyonakarta szűrni a kést a zsebiben horta, mert nem dobtam magam oda, mostoha anyámnak eget földet ígért, hogy zárja ránk az ajtót, had legyen ő vele Vajdával egyedül, míg anyám apám a vérmezőn vannak, mostohám jól tutta azt hogy a Vajda nem éri el a célját hát megtette, de Vajda nem is kísérelte meg, hogy engem bántson, és én nem is félttem, monta a Véghelyi kisasszony. Férjem nekem éppen így monta el. A kés férjemnek az íróasztalán volt papirt vágni, nekem meg még a mai napig meg van.”

Ugyanez a jelenet még egyszer szóba kerül.

„Házasságról egyetlen egyszer beszélt Vajda a kisasszonynak, és akkor is gunyosan mosolyogva kérdezte Vajda a lányt, hogy nem e lene a felesége, a kisasszony akkor már 18 éves mult volt, és volt anyi esze hogy ismerte a saját szegénységét és tutta hogy az Író egész szegény. Mert Vajda ezt a beszédeiben nem is takarta, sőt kiemelte. Mikor az Író gunyosan kérdezte nem e lene a felesége a lány nem is felelt csak nevetkélte, és mikor a férfi másodszor kérdezte, azt monta kérdezve mit csinálna velem, nekem nincs semim. Nem csak a férjem monta nekem, de a kisasszony is monta, hogy a férfi nem volt szerelmes belé semit, csak jött akkor, mikor rá ért . . . nem volt a maga férje én belém szerelmes, na igen, persze, a testem kelet volna neki mert én — hübsch und jung — voltam.” . . . Majd a késjelenet: „Én és Vajda Ur a sötét udvari szobában voltunk a boltmelet, nem tuttam mást csinálni mindig ültem a diványon mert a szoba és a konyha egész sötét volt, az udvar is sötét volt. Az Író mindenfélet össze beszélt, azt kérdezte nem e félek én Ő tőle, mert egyedül vagyunk, nincs senki itt, én nevettem, ekor kihuzta a zsebiből a kést, és azt monta, lám ezt én pedig maga miat vettem, és hoztam, a lány megint nevetet, a Vajda nagyot nézet rá és zsebre tette a kést.” (I. m. 220—221. l.)

Sokkal szenvedélyesebben — és úgy tűnik — Vajdára jellemzőbben zajlott le ez a jelenet — Pásztor Árpád idézett regénye szerint:

Vajda erőszakkal átölelte Ginát. Meg akarta csókolni. Gina körmével V arcába kapott:

„Nagy véres csik futott végig az elsápadt arcon.

— Meghalsz! ... Meghalsz! — Őrjöngött a férfi és előkapta vadászkését.

Felemelte, hogy a hófehér testbe döfje.

Arra volt elkészülve, hogy Gina sikoltson, meneküljön, felverje a házat, de ehelyett megállt előtte, a szeme meg se rezzen, nem futott, nem jajgatott, csendesen mosolygott és gunyosan sugta:

— Bitte! ... Tessék ...” (110—111. l.)

A könyv függelékében azt a megjegyzést fűzi ehhez PÁ, hogy „A vadászkéssel való jelenetet is Bartos Róza elbeszéléséből tudom. Hogy ennek a jelenetnek valóban meg kellett történnie, annak bizonyítéka Vajda „Artor és Ida” című balladája és főképpen az „Alfréd regénye” című költői elbeszélése, amelynek hősnője: Izadóra teljesen Gina; még testi megjelenésében is az, csak éppen a hajszíne van vörösre átköltve.” (I. m. 359. l.) — Másutt megjegyzi még, hogy a Gina-történetet 1926. okt. 24-én mesélte el neki BR. Föltehető ugyan, hogy Pásztor Árpád átköltötte, drámaibbá igyekezett tenni ezt a jelenetet, de a két idézet jól mutatja, hogy maga BR kétféleképp mondja el, s föltehető, hogy egyik sem hiteles. De hogy valóban megtörténhetett valamilyen formában, azt nemcsak a Pásztor Árpád által idézett versek, hanem még inkább valószínűvé teszi, hogy ebben a novellában is szerepel a motívum.

197 35 *Kerepesi-út* — a mai Rákóczi út.

Szövegváltozatok

- 156 28 HF: epizódot
156 : 29 HF: kevesebbé
156 30 HF: tanulmányos
156 35 HF: izlés
157 1 HF: számításával
157 3 HF: ha bár
157 3 HF: természet ellenibb
157 5 HF: öljé é [Az eltérést a továbbiakban nem jelölöm.]
157 10—11 HF: következménye — azért
157 13 HF: fordul
157 22 HF: tanulmány [Az ul, ül képzők írása között az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
157 : 28 HF: veszedelmesek — és
158 5 HF: különben ritkán szokott
158 16—17 HF: merülve, zsákmányul
158 : 23 HF: ízig
158 : 30 HF: fölsikoltott — még öntudatlanul
158 : 35 HF: tanító [Az eltérést a továbbiakban nem jelölöm.]
158 : 36 HF: felszólította

Lap: Sor:

- 158 : 38 HF: felhitt
158 : 38 HF: bírta [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
159 : 3 HF: arcal biztatta
159 : 3 HF: fiu [Az ifjú, fiú szavak írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
159 : 5 HF: fordítván
159 : 5 HF: ugymond [Az úgy, ugymond stb. szavak írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
159 : 7 HF: számított nő
159 : 13 HF: Míg [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
159 : 16 HF: kívül
159 : 22 HF: büntetése a — vesztő hely
159 : 23 HF: színe [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
159 : 30 HF: számított [Az íté képző írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
159 : 32 HF: rá következő év
159 : 33 HF: kilátásai
159 : 39—40 HF: élvezett, s általa
160 : 10 HF: érték
160 : 12 HF: kintermő
160 : 14 HF: kibékítse
160 : 19 HF: készítette
160 : 21 HF: hasonlíthatjuk
160 : 27 HF: Őt szerelmi
160 : 28 HF: udvaronc, elsőben dicsőségvágy tervei
160 : 32 HF: irigyelt
160 : 39 HF: visszautasította
161 : 7—8 HF: a rossz házi nő
161 : 14 HF: elérzékenyülten
161 : 19 HF: kívül
161 : 23 HF: Bírásuk [A „bir” szó írása közötti eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
161 : 24 HF: ugy [Az így, úgy írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
161 : 35—36 HF: az ur gödrébe [Az úr szó írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
162 : 17 HF: dívánra
162 : 26 HF: mert Örvényiek [A novellában előbb Felhősiékről beszél az író. Ott mutatja be Adrienát, s itt Örvényieknek nevezi. Ezt a névtévesztést nem vette észre V a kötet előkészítésénél sem, s a továbbiakban is hol Örvényiek-ről, hol Felhősiékről szól.]
162 : 29 HF: beszélél
163 : 4 HF: hibázik belőle ama telj, ama szomorúság, mi a női bájak összhangját adja meg. Aztán
163 : 11 HF: meg volt

Lap: Sor:

- 163 14–15 HF: *menyiségével [Az ennyi, annyi, mennyi stb. szavak írásánál a folyóiratban mindig egy ny szerepel, a továbbiakban nem jelzem.]*
- 163 : 34 HF: *meghívatott*
- 163 : 40 HF: *ósanya*
- 164 8 HF: *nyíltak*
- 164 : 26 HF: *olaszul — franciául*
- 164 : 31 HF: *arcvonalma*
- 165 1 HF: *ő magyar honi*
- 165 : 5 HF: *az az*
- 165 16–17 HF: *hitvallásának jelképeül az abszolút orosz hatalmat ismeri.*
- 165 : 20 HF: *kér. — Adriéna*
- 165 : 24 HF: *eredni — sőt*
- 165 24–25 HF: *ezuttal*
- 165 : 27–28 HF: *s ő mig apróbb tárgyakat emlegettek, Adriénának*
- 165 : 31 HF: *mivelt*
- 166 9 HF: *pöffeszkedés — jegyezte meg*
- 166 13 HF: *arisztokraták — hahaha!*
- 166 14 HF: *ambitióm — ezt*
- 166 17 HF: *tünemény [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]*
- 166 : 31–32 HF: *indulatosan párosul benne a gyöngéd nőiség kifejezése*
- 166 35–36 HF: *öszhangot látok bájainak alkotásában. Kár*
- 167 5 HF: *Az az*
- 167 8 HF: *vagy is tulajdonképen*
- 167 11–12 HF: *egyszerűség, naivságnak a szemfény vesztésig vitt*
- 167 : 27–28 HF: *lány iránt megszabaduland*
- 167 37 HF: *szíve [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]*
- 168 1 HF: *vér áldozatra szemelt ki*
- 168 7 HF: *Berec Károly*
- 168 : 33 HF: *mondjuk ki ami*
- 169 19 HF: *faképnél — az az hogy*
- 169 33 HF: *játék mindez, rá nézve*
- 170 9 HF: *szurását*
- 170 : 14 HF: *tulságos*
- 170 : 20 HF: *haza ért*
- 170 : 21 HF: *ön magára*
- 170 : 31 HF: *— (a háziasszony) —*
- 170 : 34 HF: *viseletét — mégis*
- 170 : 38 HF: *torolhatta — egész*
- 171 : 6 HF: *meghívást*
- 171 7 HF: *kívánt [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]*
- 171 : 24–25 HF: *egyeduralkodó, ehhez hasonló grófok, — és*
- 171 : 27 HF: *bányaul*
- 171 : 41 HF: *dusgazdag*
- 172 6 HF: *leány ivadékától*

Lap: Sor:

- 172 : 9 HF: *zsengeség*, mi Adriéna
172 : 27 HF: *legfelsőbb rétegének*
172 : 37 HF: kutatni Adriéna
172 : 38 HF: lelkesületét
172 : 40 HF: gyűlöli
172 : 41 HF: növekedett
173 : 2 HF: komolyabb *viszonya* még
173 : 15–16 HF: bámulni — tán imádni
173 : 23 HF: nevetségesnek *is* találta
174 : 29 HF: időre — érzékeny
175 : 1 HF: kifolyása, magyarázata
175 : 23 HF: rozsz [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
175 : 27 HF: *waggonba* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
175 : 29 HF: utazás — csak neki nem
175 : 29 HF: két izrael *fia* ült
175 : 31 HF: „Mindkettőnek . . . [A folyóiratban nincs új bekezdés.]
175 : 36 HF: nyaka körül, aztán
175 : 37 HF: A *Holzmütze* formájú
176 : 9 HF: kín [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
176 : 24 HF: díjszolga
177 : 16 HF: merülve
177 : 20 HF: volt, hogy *rajta* mindketten
177 : 39 HF: Ládd — ha nekem
177 : 40 HF: kihuzatom [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
178 : 5 HF: verték testöket *ábrándaik hitében* — te pedig
178 : 15 HF: csak *dus* emberekkel
178 : 18 HF: A szerelemről *azt hittem, hogy nem lehet esztelen, s ha az,*
178 : 35 HF: rud
179 : 16 HF: mecenásé
179 : 24 HF: *híhatják* önt
179 : 39 HF: származásu
180 : 22 HF: *tulságában*
180 : 32 HF: véletlen talál — nézett
180 : 37 HF: nyers föllépését — hisz ön, *könyen*
180 : 39 HF: házasságon kívüli — leánya vagyok [A folyóiratban a leány neve hol *Constancia*, hol *Constantia*.]
181 : 1 HF: becsülöm. — Ha ön
182 : 2 HF: nem *hibáznék*. Mily
182 : 27 HF: hó fehér
182 : 33 HF: akarsz örökké
182 : 39 HF: nagyot *hazudtam*
183 : 19–20 HF: látszott — mely azt sugta neki: *ugy* kell neked,
183 : 30 HF: gyémántokat *cserélnek*. Ön
183 : 32–33 HF: napvilágára,

Lap: Sor:

184 17–18 HF: palotákban, — ha önök

184 : 19–19 HF: fényes gazságnál

184 : 30 HF: Órizzze meg ön

185 : 1 HF: távozott, — midőn

185 6 HF: felmondta a kamatokat

185 : 22 HF: [„zuhany alá megy”. — A folyóiratban ez a bekezdés így folytatódik:] *Ha el tudná vele hitetni valaki, hogy ő is csak annyira emberileg rossz, mint más, úgy ő is boldog ember volna. Amely embernek ama gondolat, hogy ő egy szóval az, amit <jó> embernek lehet mondani — ha e gondolat még megnyugvást ad, az ugyan lehet jobb a nagyobb résznél, de azon ember még sok gonosz tettet követett el. De még talál rokonsorsuakat, az még nem hasonlít meg az egésszel, az még nem érzi magát <egyedül> a sivatag emberiségben. Ilyen a rendes, a <normális> ember, ezeké a valódi boldogság. Ezek annyit vesznek el másótól maguk számára, amennyit ők adnak — s a benső megnyugvás igazsága ebből származik. De mivel önzés nélkül ember nem született, valamint meghasonlít a gonosz, ki többet vesz, mint ad (ahhoz mérve természetesen, amint erre neki a helyzet jogot ad) úgy meghasonlít talán még szörnyebben az, ki semmit sem vett, mert a természet megtagadta tőle amaz emberi — hogy úgy mondjuk — jogos gonoszszágot, hogy vegyen, más szóval, hogy egyuttal önzés nélkül nem teremtette. Az ily embernek átok a gondolat, hogy ő jobb, mintsem hogy boldog is lehessen mellette.*

Ilyennek azonban az ember absolute — nem születik, hanem a végzet bonyolíthatja sorsát úgy, hogy a főnebbi átok teljesül rajta, amidőn fáj neki a meddő jóság.

185 31 HF: Ha ismerte volna a prózai hasonlat igazságát, miszerint a nőt, ha szerelmét <költöni> akarjuk pusztán

186 6 HF: uralkodnék

186 7 HF: utmutatását, vagy jó eleve

186 15 HF: [„<legtöbb> megrontani való?” — A folyóiratban még egy mondat következik utána:] *Hadonai oly ép, oly erőteljes, oly rengeteg őserdő volt, kívül eddig a szerelemmel hozzá vándorlók egész serege nem birt — most egy meleg nyár meggyújtja, és a rengeteg lángba borul — s az ég, Adriéna szeme nem lágyul el, hogy esőjével eloltsa.*

186 20 HF: mester barátja

186 : 29 HF: csókolgatna. — Akarom

186 : 32 HF: hazudik ön — s hogy mer

187 8 HF: meghalni!

187 : 27–28 HF: későn érkezem, gondolá! és

188 : 18 HF: természet fölötti

188 : 30 HF: megátalkodottul híven

188 33 HF: tarkabarkasága

189 18 HF: örült volt . . . Mindenre

Lap: Sor:

- 189 : 25—28 HF: Arra, hogy *költői* géniusz van benne, mely aszerint amint az idők sugják, s a viszonyok sodorják, — győző hadvezér, csak úgy tudna lenni, mint most kitünő, szivhódító költő. — erre
- 190 18 HF: midőn egy *kigyót* fogtunk
- 190 33 HF: *sugná*
- 192 : 6 HF: *Őn pedig talán*
- 192 : 10 HF: kevésbé mert
- 192 15—16 HF: hogy *ki hát ő*
- 193 10 HF: — Akkor . . . mondá
- 193 11 HF: nélkül . . . akkor
- 193 16 HF: kívánnak: akkor
- 194 18 HF: nem tudott — bizonyos
- 194 30 HF: cukros vizet
- 195 : 6 HF: börtön-szolgát
- 195 : 9 HF: másnak is, de
- 195 : 16 HF: gondolá, és
- 196 17 HF: *minutát*, hogy miután
- 196 : 27 HF: igaz volt — fölugrott
- 196 : 39—40 HF: mondá — „Miért nem haltál meg előbb. Én nem tudlak siratni már”, — én
- 197 : 22 HF: — Hja, folytatá
- 197 : 36 HF: ön is szegény; most ő
- 197 : 38 HF: — Nyomorult ember! mivel
- 198 : 25 HF: *zugba*

Javítás

- 166 : 27 Eredeti szövegben: *emlékezeben*. Nyilvánvaló nyomdahiba. Javítottam *emlékeze[té]ben-re*.
- 191 34 Alapszövegben a mondat, illetve bekezdés *hanem* szóval végződik, s utána semmi sincs. Úgy tűnik, hogy befejezetlen vagy frásjel hiányzik. Nem javítottam.

MANNA

M: NŐ 1857. okt. 11., 18. — 40, 41. sz. Aláírás: *Szomjas Pál* (V egyik álnéve) — HB 1881. 3—26. I. — ÖM 1944. 683—699. I. Alapszöveg a HB kötet szövege.

Az *Egy bolond, aki szeret* és a *Manna* megjelenése között egy év sem telt el. Vajdában még csillapítatlanul élt a Gina iránti szerelmi csalódás fájdalma. Bizonyítja ezt az is, hogy az említett művek után írta a *Barát és vetélytárs* c. novellát, amelyben a keserűség legkisebb enyhülése sem érezhető. A *Manna* azonban arra mutat, hogy igyekezett megszabadulni szerelmi szenvedélyétől, illetve a csalódás okozta fájdalomtól. Vajda szerint a hiú, kacér nők meghódításához legcélravezetőbb a *hideg közöny tettetése*, kicsinált haditerv és annak következetes végrehajtása, hiszen a tündöklő szépségű nőkkel szemben, akik

rábrednek hódító hatalmukra, a naiv őszinteség elharmarkodó vallomása helyrehozhatatlan hiba volna. Ezeknek a büszkeség imponál. (Ld. *A szerelem szótára és kalauza* c. könyvéből kiadásunkban közölt részleteket 250. l., *Színlés* címszónál.) — Lényegében ezt a teóriát önti szépirodalmi formába ebben a — hangvételében vidám, gunyorosan kesernyés írásában. Kiegészítve azonban Vajdának azzal a másik, szintén szerelmi szenvedélyéből fakadó vágyával, hogy a nőn, aki érdemtelennek bizonyult szerelmére, hideg és kegyetlen bosszút álljon, mégpedig nem úgy, mint másik novellájában, a *Barát és vetélytársban* láthatjuk, hogy megöli, hanem fortélyos úton. Az elbeszélés befejezése később megismétlődik az *Alfréd regénye* zárómotívumában.

Az Egy. 1882. febr. 5-i számában a HB-kötetről megjelent hosszabb bírálat szerzője felrója, hogy V (ill. Homonnai) novelláiban a szerelem „senkit sem éltet, hanem fonnyaszt, ölü lázokat okoz, mert posványos”. Nem veszi észre, hogy V a szerelmi élmény sorsát is társadalmi tényezőkkel (vagyon, rang) kapcsolja össze. A *Mannában* is ez történik. Manna azért nézi le Ambrót, mert ez csak falusi iskolamester fia, ő pedig szépsége tudatában vagyont, rangot akar.

A korabeli kritika, a már említett Egy.-beli bírálat kivételével, nem szól a *Mannáról*. Szinnyi (NrB II.) a novellát nem hozza kapcsolatba V-val; „Szomjas Pál”-t valódi névnek veszi (620. l.), a *Mannáról* azt mondja: „Jean Paul szubjektív közbevetésekkel fűszerezett stílusában van írva.” (625. l.) Rubinyi Mózes megemlíti ugyan, sőt idéz is belőle, de inkább csak Gina alakjának földözése céljából. Idézi azt a részt, amelyben V Manna alakját, szépségét s gazdagság iránti vágyát írja le. (Rubinyi Mózes: *Vajda János*. Bp. 1922. 128. l.) Ezzel tehát az önéletrajzi vonásokra mutat rá; Mannát mintegy Gina képmásának tekinti.

Komlós Aladár csak röviden említi a *Mannát*, de legfőbb jellemzőjeként helyesen emeli ki, hogy „a novella éppúgy bemutatja a szegény ember hátrányos helyzetét a nőkkel szemben s a férfi következetesen hideg viselkedésének szerelemébresztő biztos hatását (a forróvérű Vajda untilg ismételt fő tétele ez a szerelem lélektanáról, de, sajnos a gyakorlatban nem tudta kipróbálni), mint az Egy nő, ki mérget vesz című novellája.” (Komlós, 81. l.) — Bizonyára V maga is kételkedett ennek a tételnek a hatékonyságában, s talán ezért öntötte ironikus formába és jelentette meg a NŐ-ban *Szomjas Pál* álnéven. (Ez az álnév — bár csak egyszer használja — nagyon jellemző, akár szimbolikus értelműnek is vehető.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 200 : 12 *Drei Schritt vom Leib* — (ismert német mondás) Három lépésnyire.
 200 : 19 *pauvre balayeuse* — (fr.) szegény söprögető.
 200 : 23 *Der Gott und die Bajadere* — Goethe verse: Az isten és a bajadér (ford. Tóth Árpád).
 201 : 4 *Liszniai* — Liszniai Dámó Kálmán (1823—1863) költő. Felsőbb tanulmányait Pozsonyban és Eperjesen végezte.

- 201 : 4 Itt kötött barátságot Sárossy Gyulával és Kerényi Friggyessel. 1843-ban jelen volt a pozsonyi országgyűlésen, itt ismerkedett meg Petőfivel. Ügyvédi vizgát tett, s aljegyző, majd táblabíró lett. 1848-ban a pesti ifjúság egyik kedveltje volt. Ekkor találkozott V-val, s rögtön barátságába fogadta. Az ő hatására indult meg a vidékiesen népies költészet. Az irodalom-történet mint Petőfi népieskedő utánzóját tartja számon.
- 201 4 *Szelestey László* — (1821—1875) lírikus, népies költő. Vagyonos családból származott, ügyvédi vizgát tett, de főleg irodalommal foglalkozott. 1854-ben költözött Pestre, s 1856-ban megalapította a Szépirodalmi Közlönyt. Népies dalai és tájversei ismertek voltak. V ellenszenvét méltán váltotta ki képzelet- és hasonlatvilágának szertelenségével.
- 201 37 *Astaroth* — V a MS-val évődik, amelynek ez időben ő maga is munkatársa. Astaroth a bibliában kanaáni város, Astarte istennő (a föníciai Vénusz) városa; a föníciai hagyományban az Astaroth név Astoreth holdistennő különféle megnyilvánulásainak gyűjtőneve. V nem pontos értelemben használja; alighanem csak ördögöt, rossz szellemet akar mondani. Az őstementumban Astarte neve olykor esúfnév.
- 206 17 *közbirtokos* — közbirtokosság egy földbirtok használatában részes felek összességének elnevezése. Közbirtokos tehát egy ilyen közbirtok egyik részesét jelenti. Magyarországon 1848 előtt nemesi közbirtokosságok álltak fenn, amelyek vérségi (családi) köteléken alapultak. Létrehozásukkal a kisebb nemesi közbirtokok felaprózását akarták megakadályozni.
- 206 18 *lanc* — régi magyar terület-mértékegység. Földmérésnél használták. Régebben 10 négyszögöl, majd később 10 négyzetméter értékű.
- 206 27 *Vadászkürt* — egyike volt a híres pesti szállóknak, vendéglőknek. A mai Aranykéz utcában volt, amelyet annakidején a szállóról és vendégfogadóról Vadászkürt utcának neveztek.
- 210 4 *capitoliumi ludak* — a római Capitoliumon tartották Juno szent madarait, a ludakat. I. e. 387-ben ezeknek a ludaknak a kiáltozása figyelmeztette a rómaiakat a gallok éjszakai támadására. (Livius V. 47.)
- 210 17 A harang-motívum versben és prózában ismételten felbukkan V-nál; ld. a *Mit kongnak-bongnak a harangok és Est-harang* c. verseket (sorozatunk I., ill. II. kötetében) és *A György-harang* c. cikket, N 1893. IV. 2.
- 211 16 *on revient toujours a [à] son premier amour* — (fr.) Az ember mindig visszatér első szerelméhez.
- 212 : 2 A boldogságról mondja Petőfi a Bolond Istótkban:
 . . . oly bűvszer, mitül
 Essék csak egy csepp beléje,
 Egy tenger megédesül.
- 213 : 31 *Nagy Tükör* — humorisztikus képes folyóirat. (1856—1858)

Szövegváltozatok

Lap: Sor:

- 200 : 1 NŐ: [Cím alatt:] (*Eredeti tréfa*)
 200 : 6 NŐ: *hülni*
 200 : 12 NŐ: [Külön bekezdéssel:] — *Drei Schritt vom Leib!*
 200 : 14 NŐ: *az ezer jó fű*
 200 : 15 NŐ: *olyan arcokba*
 200 : 16 NŐ: *mintául* [Az *ul, ül* képzők írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 200 13 NŐ: *ugy* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 200 : 20 NŐ: *Egytül egyig*
 200 : 23 NŐ: „*Der Gott und die Bajadere*”
 200 : 23 NŐ: *Götheben*
 200 : 24 NŐ: *fenséges*
 200 : 26 NŐ: *megis*
 201 9 NŐ: *leírni* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 201 12 NŐ: „*Olyan szép, olyan — gonosz volt! szegény, szegény, jobb, hogy megholt*” [A NŐ-ben a második sor folyamatos szedéssel.]
 201 : 16 NŐ: *csuda*
 201 : 16–17 NŐ: *novellairásközben*
 201 : 21 NŐ: *máskint*
 201 22 NŐ: *igy* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 201 24 NŐ: *tanítótól*
 201 : 27 NŐ: *gyönyörű*
 201 : 32 NŐ: *nyílt*
 201 : 39 NŐ: *édes atyját*
 202 2 NŐ: *nyerte, de mivel*
 202 5 NŐ: *ur* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 202 12 NŐ: *Boldogvölgy*
 202 : 21 NŐ: *dicséret*
 202 : 30 NŐ: *szomoruan*
 203 : 7 NŐ: *amíg* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 203 7 NŐ: *megsült*
 203 : 7 NŐ: *unja*
 203 : 14 NŐ: *azalatt*
 203 : 34 NŐ: *ujhangzásu*
 204 2 NŐ: *elfeledkezett*
 204 7 NŐ: *azaz hogy*
 204 : 8 NŐ: *furolyával*
 204 : 13 NŐ: *itt vagy, hát öcsém,*
 204 : 21 NŐ: *belefujt* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 204 : 21 NŐ: *fujta öt percig*

Lap: Sor:

- 204 : 22 NŐ: törülgetni
204 : 23 NŐ: tüzhelyre
204 : 30 NŐ: indult
204 : 33 NŐ: nagyvilágnak
204 : 35 NŐ: borbély-legény
205 : 3 NŐ: színpadon [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
205 : 6 NŐ: kísérletét
205 : 15 NŐ: szívesen [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
205 : 19 NŐ: üdvözetül
205 : 23 NŐ: annálinkább
205 : 35 NŐ: eszerint
205 : 36 NŐ: míg tanulmányival
206 : 3 NŐ: sujtsa
206 : 7 NŐ: hangsúlyt
206 : 18 NŐ: bírt [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
206 : 18 NŐ: féllánc
206 : 31 NŐ: vadas-kert
206 : 33 NŐ: vadászkürtben
206 : 38 NŐ: ferdíték
206 : 40 NŐ: tanítója
207 : 9 NŐ: karimája
207 : 12 NŐ: szünt
207 : 24 NŐ: búcsuzóban
207 : 32 NŐ: ültetvén
207 : 36 NŐ: nője
207 : 37 NŐ: jőni
207 : 38 NŐ: azt ki
208 : 3–4 NŐ: amily hivatalnul
208 : 30 NŐ: a válópert gondolom
208 : 31 NŐ: színből
208 : 33 NŐ: csalni akart . . .
208 : 37 NŐ: rokonhoz . . .
209 : 6 NŐ: veszteni, mégis
209 : 7 NŐ: hírneve
209 : 14 NŐ: Míg
209 : 20 NŐ: ugymond
209 : 25 NŐ: jóízűen
210 : 2 NŐ: című [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
210 : 11 NŐ: kétségkívül
210 : 11 NŐ: egy sem izlett
210 : 12 NŐ: utolsó reménysége volt még — Olaszország. — Itt is vannak . . . [A második mondat a NŐ-ben nincs külön bekezdésben.]
210 : 13 NŐ: ez enyhe, e balzsamos
210 : 15 NŐ: Sz.-Péter

Lap: Sor:

- 210 : 15 NŐ: martírok
210 : 17 NŐ: 24 óráig
210 : 18 NŐ: áhítatébresztő
210 : 19 NŐ: leírhatlan
210 : 20 NŐ: Mannára s a
210 : 25 NŐ: mulva
211 4 NŐ: tizen
211 8 NŐ: meguntta
211 9 NŐ: hívó
211 16 NŐ: „On revient toujours a son premier amour”
211 17 NŐ: ráírott
211 20 NŐ: nyujtanak
211 : 25 NŐ: megis
211 : 26 NŐ: utazásiról
211 : 33 NŐ: azalatt
211 : 34 NŐ: elpirult
212 14 NŐ: nagyítása
212 : 22 NŐ: ült
212 : 25 NŐ: bátorító
212 : 40 NŐ: el bírják
213 8 NŐ: nyílt
213 : 16 NŐ: sírásánál
213 17 NŐ: sírhat
213 : 22 NŐ: unalmasok . . .
213 : 33 NŐ: író
213 : 35 NŐ: dicsérjen
213 : NŐ: (A NŐ-ben *Szomjas Pál* aláírás van, csillagozva s a lap alján csillag mellett: „. . . !!!”]

BARÁT ÉS VETÉLYTÁRS

M: Először *Hajdani* álnéven öt részben, NŐ 1858. aug. 22, 29. szept. 5, 12, 19-én, a 34-től 38. számokban, majd 1881-ben a HB-kötetben (146–211. l.), s 1944-ben az ÖM-ben közölte Kozocsa Sándor (782–830. l.). Eredeti megjelenésének helyét és V-nak ezt az írói álnévét Kozocsa sem ismerte, vagy legalábbis sehol sem említi. — Alapszöveg a HB-kötet közlése.

Témája alapján együtt szoktuk említeni a V legjobb novellájának tartott *Egy bolond, aki szerettel*. Valóban igaza van Komlós Aladárnak: „A Gina-verseket nem érthetjük meg teljesen e két novella nélkül” (62. l.), mert ebben a két novellában a költő maga világtja meg az egész Gina-szerelem egyéni és társadalmi hátterét. A *Barát és vetélytárs* női főalakja, Regina nyilvánvalóan Gina, Ákos pedig maga a költő. Reginát a pénz, gazdagság, előkelő élet iránti vágy rontja meg, ragadja el Akostól. Vajda női főhősének még a nevét is úgy választja, hogy Ginára emlékeztessen. A két novella társadalmi hátterének rajza, az események szövésének kegyetlenül tragikus színezte arra mutat, hogy a Gina-szerelem V számára nemcsak személyes csalódást jelen-

tett, hanem benne a kor társadalmának egyik visszássága, igazságtalansága fölött is ítéletet mondott. S ez még elviselhetetlenebbé teszi egyéni csalódását, s fokozza szenvedélyességét. „Ha a *Barát és vetélytárs*, valamint *Egy bolond, aki szeret* című novelláit olvassuk — írja Komlós —, rájövünk, hogy Vajda számára ez a szerelem tette elviselhetetlenné a pénz hatalmának és a társadalmi különbségeknek bántó jelenségeit, amelyek nálunk épp akkor, a kapitalizmus e kezdő szakaszában kezdtek élesebben jelentkezni.” (Komlós, 63. l.)

A két novella közötti rokonság, téma és mondanivaló, továbbá létrejöttük indítékainak teljes azonossága nyilvánvaló, mégis rá kell mutatnunk arra, hogy Komlós Aladár téved, amikor ezt a novellát korábbiak véli az *Egy bolond, aki szeret*-nél (ld. Komlós, 62. l.). Az *Egy bolond, aki szeret* című novella ugyanis 1857 januárjában, a *Barát és vetélytárs* pedig jó másfél évvel később, 1858. augusztus hónapban jelent meg a NŐ-ban *Hajdani* álnéven. Tudjuk, hogy V úgyszólván mindig pénzzsűkésben volt, semmiképpen sem tételezhető tehát föl, hogy addig az asztalfiókjában őrizte volna a kéziratot. Komlós tévedése onnan ered, hogy a novellát csak a HB-kötet, illetve az ÖM alapján ismerte. Folyóiratban való megjelenésére e kiadáshoz szükséges kutatómunka során bukkantunk rá.

A novella keletkezéséről ezen túlmenően közelebbi adatokat sehol sem találtunk. Leveleiben nem említi, s a korabeli, sőt későbbi kritikák, V-ről írt tanulmányok sem szólnak róla, pedig mint témavariáció akkor is figyelmet érdemelne, ha nem tartozna V sikerültebb szépprózai alkotásai közé, s nem segítené olyan nagy mértékben V társadalomszemléletének alaposabb megismerését. — Megjegyezzük még, hogy Szinnyei Ferenc (NrB II.) az álnevet említi, de nem azonosítja V-val; műkedvelő frót sejt mögötte, akinek ez az egyetlen társadalmi elbeszélése (106–107. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 215 1 *Fellegi Ákos* személyében, jellemének legfőbb vonásaiban V-ra ismerünk. Ezek a sorok meglepő önismeretre vallanak. Ez a sorsához rosszul illő dölyf gyakran sodorta nehéz helyzetekbe és sok embert riasztott el tőle. Igen sok róla keltett anekdóta tanúskodik erről. (Ld. a kötet 595–599. lapján.)
- 215 : 40 *kifutul* — kiütözik, megmutatkozik, feltűnővé válik.
- 217 19 „*jöttem, láttam, győztem*” (veni, vidi, vici) — Caesar e három szóval jelentette a szenátusnak Pharnakes pontusi királyon aratott gyors győzelmét.
- 218 11 *Epaminondas* — ld. a *Bolond történetek* jegyzeteiben.
- 219 2–3 *parlamentírozás* — Itt: alkudozás.
- 220 8 *Vajh ki ő és merre van hazája* — Vörösmarty Szép Plonkájából.
- 223 16 Úgy látszik, V itt és később közvetve Gina neveléséről mond ítéletet, ill. jelleméért nevelőjét teszi felelőssé. Ez a nevelő Pásztor Árpád szerint (Gina és Rozamunda) mostohaanyja,

Lap: Sor:

- 223 : 16 Komlós szerint (57. l.) édesanyja volt Ginának. Ugyanez a szerepe a Gináról mintázott hősnő nevelőjének az *Egy bolond, aki szeret* c. novellában is.
- 229 : 6 *templomot építeni a nőnek* — ld. *Szerellem átka III.*
- 233 : 25 *Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo* — Ha a mennybeli isteneket nem tudom megnyerni, a poklot fogom megindítani. (Vergilius: Aeneis VII: 312.) Mohács után János király Ferdinánd ellenében előbb Európa keresztény fejedelmeinél és a pápánál keresett segítséget és szövetséget. Csak amikor ezek a diplomáciai akciói nem vezettek sikerre, szánta el magát, hogy a töröktől kérjen támogatást. Tudta, hogy kockázatos lépést tesz; közvetlen környezete is aggódott. Szerintük olyan eszközhöz nyúl, amely a keresztény világot veszedelembé ejtheti. Ezt maga sem tagadta, mégis úgy látta, hogy csak ez az út maradt számára. Ebben a helyzetben mondta 1528 őszén, amikor útban volt Mehmet béghéhez tárgyalni Makóra: „Hogyha az alvilágból felhozhatnám a szellemeket ellenségeim ellen, valóban örömmel felhoznám.” (Szerémi György: Magyarország romlásáról, 43. fejezet; Szalay: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a 16. században, II. XXIII. fejezet.) V többször idézi, ld. az V. kötetben: *Páris — Szegedért* és a *Magyar birodalmi politika* c. röpiratot sorozatunk VI. kötetében.
- 234 : 9 *en vogue* — (fr.) népszerű, kedvelt, felkapott.
- 235 : 15 *renommirt* — (fr.) elismert, hírhedt.
- 241 : 26 *sottiset* — sottise (fr.) a. m. ostobaság, izetlenség.
- 246 : 8 A fehér vállak motívumát ld. az *Alfréd regénye* I. részének első sorában.
- 248 : 40 *Potz tausend!* — Ezer ördög!
- 249 : 31 *demontiroz* — leszerel; itt: megbénít.
- 252 : 8—9 Az idézet Vörösmarty Kis gyermek halálára c. versének 16—17. sora. Pontosan:
Mulásod könnyü volt és tiszta, mint
Az égbe visszaröppenő sugáré.
- 252 : 28—29 *ambitionis meta est tumba* — (lat.) minden törekvésünk végpontja a sírdomb.

Szövegváltozatok

- 214 : 1 NŐ: [A cím:] *Halálos baj*. [Alatta:] *Eredeti beszély.*
- 214 : 4 NŐ: körül
- 214 : 6 NŐ: kezdő *kedves* zsibajban szomszéd asztalok is szavára *ügyelmének.*
- 214 : 8 NŐ: *vigan*
- 214 : 10 NŐ: *B. Edömér* [Andódi Tibor a NŐ-ben *B. Edömér* néven szerepel, a továbbiakban nem jelölöm.]
- 214 : 16 NŐ: főhősül [Az *ul, ül* határozó ragok írása közötti eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]

Lap: Sor:

- 214 : 18 NŐ: ur [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
214 : 19 NŐ: ült
214 : 25 NŐ: ifju [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
214 : 26 NŐ: való [A NŐ:-ban kiemelve.]
214 : 26 NŐ: irigylendő [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
214 : 27 NŐ: hiúságát [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
214 : 28 NŐ: nagyított
214 : 28 NŐ: koholt [A NŐ-ban kiemelve.]
214 : 29 NŐ: kímélve
214 : 31 NŐ: gyanus
214 : 32–33 NŐ: mindnyájok
214 : 35 NŐ: izetlen
215 : 1 NŐ: *Pálma Eleket* [Fellegi Ákos a NŐ-ban végig *Pálma Elek* néven szerepel, a továbbiakban nem jelölöm.]
215 : 5 NŐ: *tultegyen*
215 : 6 NŐ: *szegényházi*
215 : 8 NŐ: vagyonnak, — soha
215 : 10 NŐ: versenyt — mondá
215 : 11 NŐ: csipősséggel a báró, és
215 : 13 NŐ: idősebb, s *Edömrénél*
215 : 14 NŐ: birtoka, de oly ember volt, — ki
215 : 15 NŐ: emelte *gyakorlatban*. —
215 : 16 NŐ: *veszité*
215 : 21 NŐ: ránézve
215 : 21 NŐ: lehetlennék
215 : 22 NŐ: Katona-növeldébe
215 : 28 NŐ: *mulva*
215 : 29 NŐ: magát, — hogy
215 : 35 NŐ: *szilárdkemény*
215 : 37 NŐ: eltérni, s *szinte haragudott, hogy ő maga sem bír hajthatatlan keménységével.* —
216 : 1 NŐ: *Mig* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelzem.]
216 : 6 NŐ: *volna*. — *Ha*
216 : 7 NŐ: az aki azt *kívánta* [A *kívánta* szó írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelzem.]
216 : 9 NŐ: nem tartozik a dologhoz
216 : 13 NŐ: *napról napra*
216 : 16 NŐ: *ugy* [Az *igy, ugy* szó az alapszövegben mindig *hosszú í-vel*, illetve *ú-val* szerepel. Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
216 : 18 NŐ: erőtetni
216 : 23 NŐ: *vignak*
216 : 31 NŐ: egyszerre mindketten elhallgattak,
216 : 36 NŐ: ránézve

Lap: Sor:

- 217 9 NŐ: között az is
217 10 NŐ: egymásnak nőkkel való viszonyukról,
217 : 14 NŐ: egytől-egyig
217 : 18–19 NŐ: ügyességüknek, s *harcias* bátorságuknak ellenállni tudnak.
217 : 21 NŐ: a *költők* eszményi nagy jellemealakjai
217 22 NŐ: a *don Caesar de Juanok*,
217 27–28 NŐ: megirigyelhetnék
217 30 NŐ: valószínűtlennek,
217 : 31 NŐ: keveredhetne anélkül
217 : 36 NŐ: helyreállítsa
217 37 NŐ: cimborám, — ökoskodék
217 40–41 NŐ: vagyonállapotban *tenyésztünk*
218 15–16 NŐ: szigorun betűszerint
218 28 NŐ: rozsz [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
218 32 NŐ: elkomorodva s
218 : 38 NŐ: visszazokunk — vagy
219 10 NŐ: bánat, — s
219 15 NŐ: egyes-egyedül
219 17 NŐ: eszme, — melynek
219 17–18 NŐ: áldozhatnánk; — biztosítlak
219 19 NŐ: *tul*
219 : 29 NŐ: párbeszédnek; mert
219 35 NŐ: *mulva*
219 35 NŐ: *kisérve* [a *mulva*, *kisérve* szavak frása közötti különbség következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
219 40 NŐ: mert *irigység*, s általános bosszuvágy
220 1 NŐ: bőre . . Ah
220 2 NŐ: csilárai,
220 2 NŐ: koldusméc
220 3 NŐ: odabenn
220 4 NŐ: *vigalom*
220 : 12 NŐ: vállát, — s csak
220 15–16 NŐ: feltűnő
220 17 NŐ: hozzátenni
220 : 20 NŐ: észrevenni
220 : 26 NŐ: *pirulni* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelzem.]
220 31–32 NŐ: cselekedni. — *Udvarias*
220 : 35 NŐ: *hírében*
220 35 NŐ: *szigoru*
220 : 36 NŐ: *mai sőt*
220 37–38 NŐ: *irigyeltnek szokták*
221 5–6 NŐ: *keresztülfuródva*
221 19 NŐ: *feltűnő*
221 20 NŐ: *színed elé*
221 : 27 NŐ: *alkalmasabb fegyvert*
221 33 NŐ: *részemről* sértésről

Lap: Sor:

- 221 : 34 NŐ: bocsánatkéréséről . . .
221 : 35 NŐ: távozott.
221 : 36 NŐ: mint oly ember,
221 : 39 NŐ: Azt hívé . . . [A NŐ-ben itt nincs külön bekezdés.]
221 39 NŐ: arcu
222 3 NŐ: önhitt jele
222 : 5—6 NŐ: előttem magadat, jer,
222 7 NŐ: reánk
222 8 NŐ: lekísértetni
222 12 NŐ: misem
222 30 NŐ: kihívásra
222 : 41 NŐ: számítás
223 1 NŐ: 13 éves
223 2 NŐ: mulva
223 8 NŐ: tudatot, hogy e leány *enyém* [Az *enyém* szó a NŐ-ban kiemelt szedés.]
223 11 NŐ: *mindene* [A NŐ-ben ritkított kiemeléssel.]
223 12 NŐ: szíve
223 13 NŐ: kívülem
223 15 NŐ: boruland
223 16—17 NŐ: vele láttál. — Engedtem
223 20 NŐ: kivettem, könnyen
223 22 NŐ: csábítók
223 : 22 NŐ: *hízelt*
223 : 24 NŐ: rámnézve
223 : 26 NŐ: nőtt, — mely
223 32 NŐ: három *esztendő* alatt
223 33 NŐ: pincér — altatóra van szükségem. — A szünóra
223 : 35 NŐ: *jöjj*
223 35 NŐ: valószínűleg
223 38 NŐ: közös izgatottság,
223 : 41 NŐ: fujta
224 4 NŐ: *hiúságunk hártájára annál vékonyabb, sérülékenyebb, fájósabb!*
224 6 NŐ: *hiúsága* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
224 : 7—8 NŐ: *közöny s kicsinylés*
224 : 8 NŐ: szívviszonyát
224 : 12 NŐ: barátja. — Az egészet úgy adta elő, — mintha
224 : 13 NŐ: hódítmányára
224 14 NŐ: oka se volna
224 : 16—17 NŐ: *aszerint mutatja* [A NŐ-ben ritkított kiemeléssel.]
224 : 17 NŐ: kívánja, — de
224 : 22 NŐ: viszonyokban — a rejtett
224 : 23 NŐ: *tulságos*
224 : 24 NŐ: ember, — ki
224 : 26 NŐ: szelídebb
224 28 NŐ: *nagylelkűsége*
224 30 NŐ: *vigalom*

Lap: Sor:

- 224 : 33 NŐ: megkívánhatja a jegyes, — hogy
224 : 37 NŐ: gonosznak, hálátlan szívtelennek [A *szivtelen* szó írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
224 : 39 NŐ: „erény barátja” — azonnal
224 : 40 NŐ: Ach, hiszen
224 : 41 NŐ: Kétségbeesve,
225 1 NŐ: csíne,
225 3 NŐ: büvösbálysabbnak
225 3 NŐ: ködében!
225 : 10 NŐ: színben
225 12 NŐ: után — azonban
225 13 NŐ: Ez *érdek* [Az „*érdek*” szó a NŐ-ben ritkított szedésű.]
225 18 NŐ: *eszményt*
225 19 NŐ: magukat! !
225 : 20 NŐ: *hóstettel*
225 21 NŐ: *története* [A NŐ-ben ritkított szedésű.]
225 23 NŐ: elveszteni.
225 : 25 NŐ: mi jóízűn
225 28 NŐ: önzésének Regina
225 29 NŐ: kitüntetése
225 30 NŐ: borús
225 33 NŐ: rokonszenvek, — melyek
225 35 NŐ: *vérszerű* [A NŐ-ben ritkított szedéssel.]
226 3—4 NŐ: legirigyeltebb
226 8 NŐ: *ahoz*, hogy
226 10 NŐ: *vidám*
226 11 NŐ: *úzve-fűzve*
226 13—14 NŐ: [„Ha e két szemekben” — kezdetű mondatról a bekezdés végéig az idézőjel hiányzik.]
226 26—27 NŐ: dühbe jöve
226 : 28 HF: Ezer váltó
226 : 32 NŐ: akarni!
226 33 NŐ: *hátu*
226 : 34—35 NŐ: eszedet, cimborám
227 2 NŐ: jószívű
227 5 NŐ: valószínű
227 : 11 NŐ: *hírét*
227 14 NŐ: *mulva* szolt . . .
227 15 NŐ: *frívól*
227 : 22—23 NŐ: *vigalomba*. — [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
227 : 32 NŐ: A fogalmat, — mit
227 : 35 NŐ: *találkozhatott*
227 : 37 NŐ: *elmerte*
227 : 37 NŐ: *irigy*
228 1 NŐ: *izlésre*
228 2 NŐ: *gyulasztja*
228 3 NŐ: *izléssel*

- 228 : 4—7 NŐ: Vannak azonban *oly bájak*, melyek az általános ember-nemi *izlést hódítják meg*, s e szerint szinte kivétel nélkül minden embert elragadnak.
- 228 : 7 NŐ: tükrözik
- 228 : 9 NŐ: a *dicsőség kifejezése*
- 228 : 15—16 NŐ: a *dicsőség mint legmagasb, legritkább dolog, egyszerre tán csak egy élő*
- 228 : 18—19 NŐ: boldogítva, mint dicsóítva
- 228 : 20 NŐ: *tünetény*
- 228 : 22 NŐ: *színe*
- 228 : 23 NŐ: *épenugy*
- 228 : 25 NŐ: *léghuzamon*
- 228 : 34 NŐ: Reginát *tulajdonképpen szeretni* — vakmerőség, tán szemtelenség is lett volna: őt csak
- 229 : 1 NŐ: *butaság és gyávaságnak;*
- 229 : 2 NŐ: *látta [hütte helyett.]*
- 229 : 4 NŐ: *elbizakodottság*
- 229 : 5 NŐ: *vinni akarni Reginát*
- 229 : 8 NŐ: *irigyelt*
- 229 : 12 NŐ: *itélete*
- 229 : 13 NŐ: *irigyelendő*
- 229 : 15 NŐ: *rutságot*
- 229 : 18 NŐ: *legalább is — egy*
- 229 : 18—19 NŐ: — akkor ő és senki más volna érdemes
- 229 : 20 NŐ: *érték*
- 229 : 23 NŐ: *utjai — módjai*
- 229 : 30 NŐ: *díját*
- 229 : 32 NŐ: *süllinget? Aztán*
- 229 : 36 NŐ: *vonulnak*
- 229 : 4 NŐ: *sorsával, — életbeli*
- 230 : 11 NŐ: *önhitet; — így tanítja*
- 230 : 13 NŐ: *elbizakodott*
- 230 : 15 NŐ: *fényes tünetényről*
- 230 : 20 NŐ: *minő rókasophistika*
- 230 : 21 NŐ: *fényes magas*
- 230 : 26 NŐ: *legszebb legkedvesebb*
- 230 : 27 NŐ: *ujjában*
- 230 : 30 NŐ: *furódott*
- 230 : 33 NŐ: *polcán, — melyen*
- 230 : 37 NŐ: *birhatni [A bir szó írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]*
- 230 : 37—38 NŐ: *lenyugzó [Bizonyára sajtóhiba.]*
- 230 : 38 NŐ: *elveszthetni,*
- 231 : 4 NŐ: *gyöngédszívü*
- 231 : 6 NŐ: *jöhetne*
- 231 : 7 NŐ: *gyűlölni*
- 231 : 8 NŐ: *színen*
- 231 : 11 NŐ: *üzve-füzve*
- 231 : 12 NŐ: *alighanem*

Lap: Sor:

- 231 : 12 NŐ: számítás
231 : 15 NŐ: vigalomba
231 : 18 NŐ: méltatlanság kézzelfogható
231 : 26 NŐ: *dicsvágy*, melyet
231 : 34 NŐ: oly áron, — hogy
231 : 35 NŐ: poharat. Pedig
231 : 38–39 NŐ: imádómat: — a mézes
231 : 40 NŐ: ördög *ugy*
232 : 2 NŐ: kenyérre, — mert haragvó szülőim
232 : 11 NŐ: *míg*
232 : 12 NŐ: bosszussá
232 : 13 NŐ: elbizottságáért
232 : 21 NŐ: Akárki mit mondjon, *hiszem a megkülönböztetést; mi-*
szerint
232 : 23 NŐ: szívében
232 : 24 NŐ: pedig, — mert amennyire jószívű
232 : 24–25 NŐ: volt is azoktól,
232 : 31 NŐ: lesujtó
232 : 33 NŐ: feldult
232 : 34 NŐ: ezuttal
233 : 11 NŐ: állítják
233 : 12 NŐ: hódítás
233 : 15 NŐ: szívbeli
233 : 18–19 NŐ: a legfantastikusabb erény és jellemhős
233 : 19 NŐ: feltűnni
233 : 20 NŐ: szívében [A *szív* szó írásában az eltérés következetes,
a továbbiakban nem jelölöm.]
233 : 27 NŐ: irigyelt
233 : 29–30 NŐ: állásu egyéneket, — hirhedt első rangu
233 : 30–31 NŐ: forgolódni: — azonnal kész a legfeketébb gyanu,
233 : 31 NŐ: irigyelt
233 : 36 NŐ: mint egy — kevéssé
233 : 38 NŐ: Azonban *csak az vigasztal*
234 : 1 NŐ: eset, — miszerint
234 : 3 NŐ: *mulva*
234 : 5 NŐ: *b. Edömér Andoron is — kiadott* [A „kiadott” szó rit-
kított szedésű.]
234 : 17 NŐ: hozzácsatolni — s mint
234 : 19 NŐ: *bír*
234 : 24 NŐ: *parthie vadászati manöver*
234 : 27 NŐ: *ítélve szigoru*
234 : 28 NŐ: igen is
234 : 29 NŐ: *szigoru*
234 : 30 NŐ: *főuri*
234 : 31 NŐ: *adta*, — azt
234 : 31 NŐ: *Regina* [A HB-ban Gina. Nyilvánvaló sajtóhiba. Ja-
vítottam.]
234 : 33 NŐ: *hírek*
234 : 33 NŐ: *Andort is (nevezzük keresztnevén) — azonban*

Lap: Sor:

- 234 : 34 NŐ: felháboríták
234 : 35–36 NŐ: megalázásában — önnön
234 : 41 NŐ: — *tulságosan*
235 : 2 NŐ: revangeul;
235 : 3 NŐ: *sulya*
235 : 5–6 NŐ: vasfejúsége
235 : 6–7 NŐ: kerékvágásból: — *tünődő*
235 : 7 NŐ: *gyüüllködő*
235 : 12 NŐ: lett volna — *de*
235 : 16 NŐ: *hírébe*
235 : 17 NŐ *hírét*
235 : 18 NŐ: *fenyíteni. — Elek*
235 : 21 NŐ: *visszahuzódott, s kerülte*
235 : 22–23 NŐ: történni, — *mert*
235 : 23–24 NŐ: *távrolról is sejtse, — mintha a catastro; Regina*
235 : 26 NŐ: *vivott*
235 : 26 NŐ: *az érdeklődő hölgy*
235 : 27 NŐ: *kitüntettet*
235 : 28 NŐ: *felnyilt*
235 : 30 NŐ: *epés gyüüllség*
235 : 38 NŐ: *szeszélynek, — mely*
235 : 40 NŐ: *uram — hogy*
236 : 1 NŐ: *kerestem én itt, — kitérőleg*
236 : 2 NŐ: *sikerülne*
236 : 4 NŐ: *önrőli magas*
236 : 8 NŐ: *utakon*
236 : 9 NŐ: *Ugye*
236 : 10 NŐ: *legmíveltebb*
236 : 17 NŐ: *büszkeségét, megengedem hiúságát, könnyelműségét, hisz*
236 : 18 NŐ: *valjon*
236 : 19–20 NŐ: *mindenkinek igaza [A NŐ-ben ritkított szedéssel.]*
236 : 20 NŐ: *megbocsájtható! — De ítélje*
236 : 21 NŐ: *büszkeségét sértőt*
236 : 24 NŐ: *nyíltsága*
236 : 25 NŐ: *valjon*
236 : 31–32 NŐ: *sebezheti meg — hiúságában*
236 : 35 NŐ: *terem, — sőt*
236 : 39 NŐ: *uri*
237 : 2 NŐ: *például*
237 : 2 NŐ: *Reginávali házasságot*
237 : 4 NŐ: *elvakult*
237 : 7 NŐ: *önre [A NŐ-ben ritkított szedéssel.]*
237 : 14–15 NŐ: *maga sem bir sokszor*
237 : 22 NŐ: *Elek kissé ráncolta*
237 : 26 NŐ: *valóban, — s valamint*
237 : 31 NŐ: *abeli*
237 : 41 NŐ: *négyszemköztt*
238 : 5–6 NŐ: *ügyben, ha*
238 : 7 NŐ: *köznelvidéki*

- 238 : 8–9 NŐ: *Andor is, és ingerültebbnek látszott vivő*
 238 : 10 NŐ: *vivásbani*
 238 : 12 NŐ: *dicsőítette*
 238 : 13 NŐ: *hitte, — mintha*
 238 : 16 NŐ: *nyilvánítá*
 238 : 17 NŐ: *birja, — nem [A bir ige írása között az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]*
 238 : 25 NŐ: *lelkileg [A NŐ-ben ritkított szedéssel.]*
 238 : 26–27 NŐ: *vivtunk — megteszem*
 238 : 28–29 NŐ: *Sugá neki Bódog*
 238 : 30 NŐ: — *Boldoguljon, barátom, szívémből*
 238 : 34 NŐ: *legdrágább, és érzelmei*
 238 : 38 NŐ: *ráhallgató*
 239 : 2 NŐ: *e hasznos józanságon, — azután*
 239 : 3–4 NŐ: *sujtolják*
 239 : 4–5 NŐ: *embereire, — irigységből, persze csupa irigységből*
 239 : 7 NŐ: *sulyos*
 239 : 8–9 NŐ: *hogy — mit és kinek használt az? — !*
 239 : 15 NŐ: *ur [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]*
 239 : 18–19 NŐ: *gazdagságra? — Jobban*
 239 : 20 NŐ: *Gondolja, jobban*
 239 : 22 NŐ: *szívemet? — Az én*
 239 : 28 NŐ: *függetlenséget — és*
 239 : 28 NŐ: *martírsággal*
 239 : 29–30 NŐ: *magamat, — mert*
 239 : 32 NŐ: *biztosítva — erre*
 239 : 34 NŐ: *mulva [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelzem.]*
 239 : 35 NŐ: *így válaszolt Sándor [Sándor nyilvánvalóan szedési hiba. Helyesen: Andor]*
 239 : 37 NŐ: *édes Regina — de*
 239 : 38–39 NŐ: *ézelmesek voltak, időmulva visszahatásuk (reactió) folytán*
 239 : 41 NŐ: *legboldogítóbb*
 240 : 3 NŐ: *hatalmasan, és*
 240 : 4 NŐ: *hiu indulat beveggyülése*
 240 : 5 NŐ: *csóválja — ön*
 240 : 8 NŐ: *hiszi — de*
 240 : 9 NŐ: *biztosítékot*
 240 : 23 NŐ: — *javallá Edömer, — hogy*
 240 : 29 NŐ: *merité*
 240 : 31 NŐ: *meg kell — halnia.*
 240 : 33–34 NŐ: *bünös; — ugy érzem*
 240 : 34–35 NŐ: *pokol lángját*
 240 : 36 NŐ: *enyimnek*
 240 : 41 NŐ: *utat*
 241 : 1 NŐ: *tennem kell — meg lehet, még*
 241 : 6 NŐ: *barátjára. Ha utamban*

Lap: Sor:

- 241 10 NŐ: kezét, — s a
241 10—11 NŐ: mondá neki. *Multunk*
241 : 15 NŐ: írásban. — Isten veled.
241 17 NŐ: még az nap *nyomtalanul* eltűnt,
241 17—18 NŐ: együtt. — Másnaptól
241 19 NŐ: bucsuztában
241 19—20 NŐ: világutra indul
241 : 21—22 NŐ: így kiálta
241 22 NŐ: cimborakörökben
241 24 NŐ: földszinti
241 : 26 NŐ: sottist
241 : 26—27 NŐ: világot, — s nem
241 : 27 NŐ: még ezelőtt husz
241 : 28 NŐ: mesallianc-t
241 31 NŐ: nemesszívűnek
241 : 32 NŐ: tartatik — A parthie
241 36 NŐ: tul
241 36 NŐ: husz
241 : 37—38 NŐ: kétszáz ezer frtot, arra, hogy a tőzsér félszemre
vak, semmit, mert a nőre előny, — az ilyen
241 38, 242 1 NŐ: kapva kapják a szépek — arra, hogy
242 3 NŐ: föl
242 3 NŐ: kétszáz-ötvenezret — summa-summárum
242 4—5 NŐ: mesalliance, — hanem én, ah, ah! — stb. stb.
242 7 NŐ: Kárpát/hok
242 7 NŐ: ugyis
242 8 NŐ: fordulatot (Az ul, ül, dúl, dül képzők írásában az eltérés
következetes, a továbbiakban nem jelölöm.)
242 9 NŐ: országuthoz
242 10 NŐ: uton [ut szó és ít képző írásában az eltérés következetes,
a továbbiakban nem jelölöm.]
242 18—19 NŐ: hiúságos [hiúságos helyett.]
242 19—20 NŐ: vehetik, — mintha
242 21 NŐ: életunt
242 24 NŐ: rá, szállodává alakíták
242 26 NŐ: hírbe
242 26 NŐ: tünt
242 27 NŐ: közöl
242 : 28 NŐ: megbukott, — s jobbadán
242 : 28 NŐ: valamelyik
242 30 NŐ: épület [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem
jelölöm.]
242 : 33 NŐ: völgykanyarulatban
242 37 NŐ: folyamban áll — Regina és urhölgye, — a másik
242 39 NŐ: rébusz, — mint
242 : 40 NŐ: ama csodálatos viseletnél
243 : 1—2 NŐ: eszét bíró vadász nem tett, — nappal
243 : 3 NŐ: szeleket, — s nem
243 : 4 NŐ: szolgástul

Lap: Sor:

- 243 7 NŐ: a szomszéd falun keresztül
243 8 NŐ: házi nőtől
243 11 NŐ: megakarván győződni, — hogy
243 : 26 NŐ: mindennek előtt
243 28 NŐ: [A „Veszély fenyegeti . . . kezdetű mondatról a bekezdés végéig idézőjelbe van téve. A NŐ-ből a kezdő idézőjel hiányzik.]
243 : 29 NŐ: megfontolva létele,
243 : 34 NŐ: ígérek
243 35 NŐ: az hogy
243 36 NŐ: jöjjön
243 37 NŐ: [A *Síessenek*, szó után a NŐ-ben nincs külön bekezdés, „ — jel választja el a következő résztől.]
244 3—4 NŐ: nem föltételezték — nagyon jól
244 5 NŐ: követték, — más
244 8 NŐ: megpillanták, elhatározzák,
244 10 NŐ: ügymondá *Andor*
244 11 NŐ: jószágviszonyainak
244 12—13 NŐ: mindent *Rejteki* titkárjának
244 15—16 NŐ: öt tudósítani annak
244 16 NŐ: kinézése szándékaitól.
244 18—19 NŐ: méltó — és
244 22 NŐ: rajongás kívánja
244 26 NŐ: cikáztak, — melyek
244 26—27 NŐ: erőszakolni — nem gondolva
244 27—28 NŐ: helye nincs — még
244 32 NŐ: gondolá — e fordulat
244 39 NŐ: Éleket neki senki többé
244 : 40 NŐ: összedül
245 3 NŐ: hiu
425 3 NŐ: szégyell
245 5 NŐ: követ!
245 9 NŐ: tükreül
245 11 NŐ: katona élet
245 13 NŐ: Óslovagias
245 13—14 NŐ: kivetkőzött, — s jónak
245 14 NŐ: játszva a veszély
245 24—25 NŐ: az urhölgy azonban később
245 25 NŐ: olynemá
245 26 NŐ: de legalább annyira mégis, hogy Reginára látott, — de beszédüket
245 34 NŐ: őhelyette
245 : 34—35 NŐ: még ő, még elég ifju erővel bír — lemondani — ezalatt
245 : 35 NŐ: — tudja a jó Isten,
245 : 36 NŐ: önkénytelen? — Regina a nagy hőségre hivatkozva
245 : 37 NŐ: könnyű
245 37 NŐ: ülő
245 : 40—41 NŐ: maradtak, — keble

Lap: Sor:

- 246 : 1 NŐ: rendkívül
246 : 3 NŐ: borult
246 : 4 NŐ: *Isten!*
246 : 6 NŐ: *fölugrott, — de*
246 : 8 NŐ: *finomsága*
246 : 12 NŐ: *leírhatlant, — s aki*
246 : 14—15 NŐ: *dobog — akinek*
246 : 17 NŐ: *irigyelni valót találó*
246 : 18 NŐ: *Ez időből fogva lett*
246 : 21 NŐ: *kísértetiesb*
246 : 25 NŐ: *előmozdítani*
246 : 27 NŐ: *azt kívánta*
246 : 28 NŐ: *volna! — Már*
246 : 28—29 NŐ: *törvény — tehát — gondolá —*
246 : 32 NŐ: *szenvedélytől, — mely*
246 : 36—37 NŐ: *az — s kétségbesesése*
246 : 38 NŐ: *hosszu*
246 : 39 NŐ: *igen várni [A „várni” szó a NŐ-ben ritkított szedésű.]*
246 : 39—40 NŐ: *mentő szer, — s mindenekelőtt*
246 : 40 NŐ: *Elek előtt, hollétüket*
247 : 1—2 NŐ: *midőn egy napon levelet kap Andor Rejtekiül, — ki*
247 : 3 NŐ: *— okoskodék Rejteki —*
247 : 5—6 NŐ: *lelkü mindenem*
247 : 6 NŐ: *férfiu — gyáva*
247 : 8—9 NŐ: *lettem, — monda*
247 : 13 NŐ: *magányemberi*
247 : 18 NŐ: *valószínűbbnek*
247 : 20—21 NŐ: *pedig kissé örülni*
247 : 21 NŐ: *tiltja!*
247 : 29—30 NŐ: *egy magányos gyalog utas*
247 : 31 NŐ: *bizonyítván írásbeli*
247 : 32 NŐ: *híreket*
247 : 37 NŐ: *kísérő cselédei*
247 : 38—39 NŐ: *magukban — valahára*
247 : 41 NŐ: *magában, — ha*
248 : 2 NŐ: *szeghetem meg — Reginának*
248 : 4 NŐ: *önt”, — azt mondtam, és*
248 : 5—6 NŐ: *számító hölgy — csalódjék*
248 : 8 NŐ: *egy más — irántami*
248 : 10 NŐ: *szeret, — akkor — Isten*
248 : 12 NŐ: *valószínűbb*
248 : 13—14 NŐ: *valóságot szeret, akkor — érdemli-é, hogy én vagy*
Elek — szentek
248 : 15 NŐ: *gondolkozás — de*
248 : 16 NŐ: *illó?*
248 : 22 NŐ: *Mirevaló*
248 : 23 NŐ: *Regina, vigyázz*
248 : 24—25 NŐ: *(azonhogy: dajka,*
248 : 29 NŐ: *neki, monda*

Lap: Sor:

- 248 : 32 NŐ: fölgyújtott
248 : 36 NŐ: válaszolt is rá — mégis, jól esik
248 : 37 NŐ: feleletet — szeret
248 : 41 NŐ: nyelvén — ez az
249 : 2 NŐ: szépség, — mire való
249 : 4 NŐ: Arravaló, *ugy*mond,
249 : 7–8 NŐ: megvoltam, én e végzetben is megtudok
249 : 14–15 NŐ: hozom föl, *de* mégis
249 : 16 NŐ: kívánja, miszerint, ha
249 : 17–18 NŐ: hiányával van, — akarom, hogy
249 : 18 NŐ: tanuságával
249 : 24 NŐ: vissza — és *azt*tán
249 : 25 NŐ: örökké...!
249 : 26 NŐ: nyíltabbak
249 : 28 NŐ: könnyét
249 : 29 NŐ: fűződtek — volna Regina karcsu
249 : 37 NŐ: vigasztalásom
249 : 37–38 NŐ: hogy ön — kerülni
249 : 38 NŐ: igaza volt, — de
249 : 40 NŐ: lehet, — hogy
249 : 41 NŐ: Harag, és
249 : 41 NŐ: könnyei
250 : 8–9 NŐ: jöjjön, — ő el
250 : 9 NŐ: világu^{tra} menend,
250 : 10 NŐ: hűlni
250 : 11 NŐ: ha nem — nőül
250 : 13 NŐ: előtte, — halványan
250 : 15 NŐ: *ezentul* nem leend életökben
250 : 19 NŐ: csillag és naprendszer
250 : 21 NŐ: elejénte
250 : 23 NŐ: *ut*baigazítását
250 : 26 NŐ: Esendő — halandó emberek.
250 : 33 NŐ: válik, — akkor
250 : 36 NŐ: e percben, — hogy
250 : 40–41 NŐ: *Andor* — vagy jobb lesz, ha kilovagolunk — nyer-
geltetek.
251 : 1–2 NŐ: észre, — hogy
251 : 3 NŐ: borulva,
251 : 4 NŐ: *boszuság*
251 : 10–11 NŐ: félalélt
251 : 12 NŐ: a kéz mely
251 : 13–14 NŐ: tüzesített kavics érte volna homlokát — *Elek*
251 : 17 NŐ: halmazva el,
251 : 21 NŐ: *vagy-e*, hogy
251 : 25–26 NŐ: fejedre — nem vagy, nem voltál barátom soha —
kitagadom.
251 : 28–29 NŐ: lelki állapotát festeni, az körülbelül
251 : 31 NŐ: *kondult* meg.
251 : 33 NŐ: *ülve*

Lap: Sor:

- 251 : 35 NŐ: nem vádollar, s ellened
251 : 36—37 NŐ: érzem nagyon — de
251 : 37 NŐ: ítéljünk
251 : 38—39 NŐ: itt a földre,
251 : 39 NŐ: bizva — azt
251 : 41 NŐ: olthallan
252 1 NŐ: szelídebb, jobb céljaim voltak — ez
252 : 6—7 NŐ: „ezért szólj” — s
252 9 NŐ: *Andor*, — egyik
252 13 NŐ: kastélyt, környékével
252 14 NŐ: takarítottá el.
252 18 NŐ: *életfilozofia* egy ilyen
252 22 NŐ: a másik — mert szeretni nem tudott. — Erény-e
252 24 NŐ: ha más — gonosszá tesz? Furcsa, valóban furcsa —
252 26 NŐ: veregetve, — s fanyar mosollyal emlékezve azon időre,
— midőn
252 27—28 NŐ: fellengző, — s a valódiságból annyira kirívó
252 28 NŐ: ábrándoztak. — *Ambitionis meta est tumba*.

Javítások

Lap: Sor:

- 234 31 Alapszövegben *Gina* szerepel. Nyilvánvaló elírás. Javítottam *Regina*-ra.
235 15—16 Eredeti szövegben: *sentimentails*. Nyilvánvaló nyomdahi-
hiba. Javítottam *sentimentalis*-ra.
252 29 *esttumba* — nyilvánvaló sajtóhiba. Javítottam: *est tumba*.

BALAMBÉR LELKE

M: NŐ 1858. márc. 14., 2. évf. 11. sz. — Aláírás: *Vajda János*. — HB 1881. 27—42. l. — ÖM.1944. 700—710. l. Megjelent német fordításban a *Budapester Tagblatt* 1884. jún. 12-i számában *Das Gespenst* címen. A fordító neve nincs feltüntetve. Minden bizonnyal maga fordította le. A fordítás csaknem pontosan követi a magyar szöveget. — Alapszöveg a HB-kötet szövege.

A novella írásához minden bizonnyal az a Svédországból származó kísértethistória adta az ötletet, amelyről V a NŐ 1857. ápr. 12. számának Nagy világ kis krónikája c. rovatában számolt be. A novella második bekezdésében (16. sortól) egyes helyeken csaknem szó szerint veszi át az említett híradás bevezető sorait a porosz királyi ház „fehér asszony”-áról s a Svédországban, illetve a stockholmi királyi könyvtárban elzárt „ördögről”. Az elbeszélés a könnyed humoron túl érdekes adalék V felvilágosodott gondolkodásának megismeréséhez.

A HB-kötet megjelenésekor ezt a novellát csak a Koszorú kritikusa említi. Az elbeszéléskötetet „egyik elsőrangú lírikusunk” érdekes kísérletének tekinti, s legsikerültebb darabjaiként, a *Balambér lelkét* és a *Szerelmes gyermeket* emeli ki, „amelyek egyetlen helyzet rajzolására szorítkoznak és sem meseszöveget nem követelnek, sem a lélektani fejlődés problémáit nem dobják megoldás végett az író elé.” (Koszorú, 1882. VII. kötet 287. l.) Talán ezzel a kedvező kiemeléssel magyarázhatjuk, hogy éppen ezt a novelláját fordította le német nyelvre és közölte a Budapesti Tagblatt-ban is. Tudomásunk szerint novellái közül több nem is jelent meg fordításban.

Későbbi méltatói már tudomásul sem igen veszik ezt a novellát, vagy ha igen, mint például Szinnyei Ferenc, „jelentéktelen apróság”-nak tekintik. (Ld. NrB II. köt. 407. l.) — Az első Vajda-monográfia (Kerekes) sem említi, s még utalásszerűen sem foglalkozik vele Komlós Aladár sem, csak bibliográfiájában tünteti fel.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 253 5 *moschus* — (szanszkrit) pézsama.
 253 15 A stockholmi ördögről ld. a NŐ 1857. ápr. 12. számának Nagy világ kis krónikája c. rovatában. Egyébként régebben számos kastélyhoz fűződött az a babona, hogy falai közt kísértetek járnak. A párizsi kis vörös emberre vonatkozólag nem sikerült közelebbi adatot találni.
 254 : 28 Idézet Arany Fiamnak c. költeményéből.
 254 : 33 *M. jalu* leírásának realitása arra mutat, hogy valami konkrét kísértetelménye is volt abból az időből, amikor a földbeclési hivatalban szolgált az 1850-es évek elején, s mint hivatalnok járta az Alföld különböző tájait.
 255 3 *angolkert* — Olyan park, amely a természetet utánozza.
 257 11 *Balambér* — Nem egészen biztos forrás szerint a hunok első ismert királya. Állítólag az ő vezérlete alatt keltek át a hunok 374-ben a Volgán.
 257 17 *Karazér* — Másutt *kulazér*, *kaluzér* néven található (pl. 665. l. 27. sor) vértés lovas.
 260 : 38 Az Akhillesz-motívumot ld. *A váratlan orvosban* is.

Szövegváltozatok

- 253 : 4 NŐ: *ugy* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 253 6 NŐ: *uj kor* [Az *uj* szó írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 253 7 NŐ: *honfiui*
 253 13 NŐ: *meg van*, — *hogy* [A *van* szó a NŐ-ban kiemelt.]

- 253 14 NŐ: emeljék *tömkelegszerűségük* fogalmát
 253 : 15 NŐ: valószínűleg
 253 : 26 NŐ: *hűrével*.
 253 33 NŐ: *közöl*
 254 2 NŐ: *jelenik meg*
 254 : 4 NŐ: *csügg rajtuk*
 254 5 NŐ: *lényben, kiket*
 254 7 NŐ: *Pluto*
 254 10 NŐ: *szívtelen* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 254 12–13 NŐ: *iszonyu mértékben dühössé tett, — azonban*
 254 16 NŐ: *izzel*
 254 : 24 NŐ: *rímekben*
 254 25 NŐ: *izzel bírjon* [Az eltérés mindkét szó írásában következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 255 3 NŐ: *angolkertben*
 255 5–6 NŐ: *finom* [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 255 13 NŐ: *hívással*
 255 14 NŐ: *bosszúságára*
 255 20 NŐ: *orru*
 255 23 NŐ: *iszonyu*
 255 25 NŐ: *érdemkoszoruit*
 255 31 NŐ: *kísért*
 255 32 NŐ: *szomorú*
 256 9 NŐ: *egyhangu bűgása. — S*
 256 19–20 NŐ: *súlyasztette.*
 256 22–23 NŐ: *egyszersem. —*
 256 26–27 NŐ: *az ur háboru — és* [Az eltérés mindkét szónál következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 257 1 NŐ: *ha megtudja, hogy*
 257 2 NŐ: *miveltségű*
 257 15 NŐ: *visszautazik*
 257 15 NŐ: *Leírták*
 257 : 21 NŐ: *hagyján, — én*
 257 : 23 NŐ: *fris*
 257 : 33 NŐ: *előtt, szokásosan*
 257 : 40 NŐ: *mit teend ön? — Van puskája?*
 257 : 41 NŐ: *neki. —*
 258 : 1 NŐ: *nincs, mondám én, de*
 258 : 2 NŐ: *erdősz*
 258 12 NŐ: *tíz*
 258 18 NŐ: *háborítani*
 258 : 19 NŐ: *tul*
 258 : 20 NŐ: *tiszteskoru*
 258 : 24 NŐ: *Siberia*
 258 : 25 NŐ: *kisbíróra*
 258 : 26 NŐ: *szívesen*
 258 : 37 NŐ: *megerősített, s*

Lap: Sor:

- 259 : 4—5 NŐ: előtt, — gondolám, s egy két perc alatt ágyban voltam. —
- 259 6 NŐ: lelkesítőbb
- 259 8 NŐ: magam előtt. Főlidéztem
- 259 9 NŐ: színész
- 259 9 NŐ: hőstetteimet
- 259 10 NŐ: erősítettem magamat
- 259 21 NŐ: a zőrejt? — De a
- 259 : 23 NŐ: Tehát valóban! A kis pajzán
- 259 : 25 NŐ: műve
- 259 : 25 NŐ: kíséretképen [Az első t lemaradása nyilvánvalóan nyomdahiiba. Így lett a kísértetképen-ből kíséretképen.]
- 259 25 NŐ: rémít
- 259 : 27 NŐ: kísértetiesb [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
- 259 32 NŐ: is. — Hirtelen
- 260 8 NŐ: bizodalimat! —
- 260 12 NŐ: utját
- 260 13 NŐ: szelíd
- 260 13 NŐ: tulvilág
- 260 15 NŐ: ezuttal
- 260 15 NŐ: kívánt
- 260 17 NŐ: laknak, s a
- 260 22 NŐ: lassu
- 260 24 NŐ: kellemetlenül
- 260 25—26 NŐ: bizonyította
- 260 32 NŐ: bókén — tovább is kételkedni. — Már
- 260 39 NŐ: „haragos” — nem
- 260 : 41 NŐ: úzze
- 261 : 3—4 NŐ: támadóra. — Jaj neked Balambér lelkét játszó színész! — Tréfádat
- 261 5—6 NŐ: lelkéhez, —
- 261 18 NŐ: belül
- 261 : 26 NŐ: hosszúságu
- 261 28 NŐ: futosva s e
- 261 : 28 NŐ: súlyától
- 261 : 30 NŐ: alunod
- 261 : 36 NŐ: tanuságát
- 261 : 36 NŐ: írom

A VÁRATLAN ORVOS

M: NŐ 1859. ápr. 3. 3. évf. 14. sz. — Aláírás: *Vajda János*. — ÖM 1944. 1003—1019. l. — Alapszöveg a NŐ-ban megjelent első közlés.

A novella tartalmából következtetni lehet keletkezésének körülményeire is. Szinyei Ferenc mindössze ennyit mond róla: „A váratlan orvos furcsa történet az 1831-i kolera idejéből. Csak az erdészletnek

rajza, s az erdei- és vadászhangulatok teszik újjá és némileg érdekessé.” (NrB II. köt. 407. l.) — Lényegében valóban inkább vadásztörténet, vadászkaland ez, rokona V vadászati tárcáinak, mégis az elbeszélések közé soroljuk. Nem azért, mert a NŐ-ban is mint novella jelent meg, vagy hogy az ŐM szerkesztője (Kozocsa) és Komlós is ide sorolja, hanem mert szerkesztésmódja, művészi mondanivalója — az édesanya lelki válságának megmutatása egy sajátos helyzetben — novellává emelik. Színyei Ferenc és Bisztray Gyula kivételével sem a korabeli kritikák, sem a V-val foglalkozó későbbi könyvek, tanulmányok nem említik. Jelentőségét s művészi sajátosságait még Komlós sem elemzi, csupán a bibliográfiai felsorolásban vesz róla tudomást.

Igen érdekes és sajátos szempontból utal rá Bisztray Gyula A pályakezdő Vajda János c. tanulmányában. V és szülei viszonyának kérdését veti föl. Rámutat arra, hogy bár a hagyomány és az életrajzok szerint az apját „szeretve tisztelő költő mindig feltűnő hidegséggel, szeretet nélkül, sőt ellenszenvvel nyilatkozott anyjáról, az egykori csárdai szolgálólányról”, fenntartással kell fogadnunk ezt a természetellenes és visszatetsző véleményt. V nem egy verse, s mindenekelőtt *A váratlan orvos* című novellája, amelyben „a minden áldozatra kész anyai szeretetet festi, bizonyára édesanyjáról mintázva a novella erdész-feleség hősnőjét”, nagymértékben ellene mond az előbbi véleményeknek. (Bisztray Gyula: A pályakezdő Vajda János. It 1956. 2. sz. 218. l.) Ez a gondolatföltevés mindenképpen jogos. Kerekes, V első monográfiáirója is azt írja, hogy V anyját gyengéden szerette. „Uram — beszélt egykor egyik tisztelőjének — törekeny kis teremtes az én jó anyám, magam pedig féktelen szilaj legény, aki nem féltem senkitől a világon. De ha anyám kérlett, ha az anyám könnyezett, remegni kezdtem, szelidebb lettem a báránynál, s akkor voltam boldog, amikor kezére hajolhattam, össze-vissza csókolhattam.” (Kerekes, 64. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 263 : 37 *tízvéges* — tízágas agancsú szarvas.
 264 5 *kopolya* — vízállás, állandóan vizet tartó gödör, áradások után mélyedésekben megmaradt víz. — Kisebb, de hirtelen mélyedés a patakok, folyók medrében, — kopolyakút (Szeged, Nyírség).
 264 : 29—30 *a pulya város lakói fölött* — pulya itt: elpuhult, elfajzott.
 266 4 *zendice* — ld. előbb, a *Szeverina* jegyzeténél.
 267 13 *vágás* — kivágott erdőrés, amelyben esetleg már sűrű bozót sarjadt fel. (Ld. a *Búcsú a naptól* c. V-versben is.)
 268 13 *ostoba temetkezési mód* — ld. V *Tömlőcstartó lehetett* . . . c. versét sorozatunk I. kötetében.

A VÉGZETES MÓKUS

M: ÚV 1869. júl. 1. és 10-én (két folytatásban), *Vajda János* aláírással. Komlós a novella megjelenésének időpontját tévesen jelöli meg 1868. nov. hónapban. (Ld. Komlós 349. l.) — HB 1881. 126—145. l. — ÖM 1944. 769—782. l. — Alapezöveg a HB szövege.

A *váratlan orvoshoz* hasonlóan ezzel a novellával sem foglalkoztak sem a korabeli kritikák, sem későbbi értékelői, pedig két jellegzetes V-motívum találkozását figyelhetjük meg benne: a szabadságharc bukása utáni üldöztetés élményét (ebbe a korba ágyazza a cselekményt) — s a szerelmi féltékenység tréfás, ironikus feldolgozásának kísérletét. Mintha csak a *Szerelem szótára és kalauzában* a féltékenységről mondottak illusztrálására szánta volna az író. Öngúnynak is tekinthető, hiszen ő maga is világosan fölismerte és hibáztatta féltékeny természetét. A Gina iránti szerelm egész története, önkínzó érzelmkitörései erre mutatnak. Ezt a novellát azonban már 1869-ben, tehát a féltékeny szerelm múltával írta. A tragikus hang és cselekményszövés tehát, amely olyan élesen megmutatkozott a *Szeverina*, *Egy bolond, aki szeret* és a *Barát és vetélytárs* c. novelláiban, itt már mulatságos heppiendnek ad helyet. Ugyanez a motívum egyébként — mint ahogy utaltunk is rá — megtalálható a *Szeverinában*.

Míg azonban a *Szeverinában* ez csak beszótt motívum, *A végzetes mókusban* az egész cselekmény anekdotikus magyává válik.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 278 5 Ezt a motívumot, mikor a szerelmes ifjú minden éjszakát fárasztó lovaglással, vadászattal stb. távol tölt, felhasználta V már előbb, a *Barát és vetélytársban* is. Ugyanígy viselkedett Andódi Tibor, a *Barát és vetélytárs* egyik főhőse, mikor Reginával és annak nevelőanyjával rejtett helyen töltötték az időt, s mindinkább ráébredt, mennyire szereti ő is Reginát, akihez nem közeledhetett barátjának súlyos megsértése nélkül.
- 278 20 „in trifolio” — hármásban — lat. eredetije (trifolium) szerint: Három jómadár.
- 280 : 27 *hübnerét* — emelőjét, mozcatóját, bökkenőjét — itt: csattanóját.
- 282 3 *sóhaját is véltem hallani* — ld. e motívumot G. E. XVIII., és *Éjjelek I.* sorozatunk I., ill. II. kötetében.
- 283 : 40 Haynau mint Magyarország hadi parancsnoka nem fért meg a bécsi minisztériummal, különösen Bachhal, ezért 1850 júliusában le kellett mondania. Efelőtti haragjának tulajdonították, hogy hatalmának utolsó napján valamennyi, még vizsgálat alatt levő foglyot szabadon bocsátott.

Szövegváltozatok

Lap: Sor:

- 273 1 [Az ÚV-ban a cím alatt:] *Eredeti beszély*
 273 4 ÚV: asztalhoz ült [Az *ul, ül* írásában az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 273 4 ÚV: D-helység
 273 5 ÚV: táncvizgalomba [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 273 6 VÚ: valószínűleg
 273 7 ÚV: terítéke [Az *ít* képzőírása között az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 273 8 ÚV: táncvizgalom
 273 10 ÚV: úgy [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 273 12 ÚV: — Örvényi ur! [Az ÚV-ban *Szegvári* helyett végig *Örvényi* szerepel, a továbbiakban nem jelölöm.]
 273 17 ÚV: ifju [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 273 18 ÚV: kitűnő
 273 : 21 ÚV: urnak
 273 21 ÚV: ülünk —
 273 : 29 ÚV: mulva (*ur, mulva* szavak írása közötti eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.)
 274 2 ÚV: emlegeté.
 274 11 ÚV: fölhátta
 274 16 ÚV: jelenté
 274 16 ÚV: szörnyű
 274 17 ÚV: címek
 274 18 ÚV: szólítják
 274 24 ÚV: csillapítá
 274 : 26 ÚV: oka —
 274 : 28 ÚV: ülve
 274 : 29 ÚV: bosszuságát
 274 30 ÚV: csillapítani
 274 : 33 ÚV: rendkívüli
 274 : 35 ÚV: súlyosabban
 275 3 ÚV: enyi
 275 5 ÚV: úgy [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 275 5 ÚV: *mindennek vége lesz*, [Az ÚV-ban kiemelve.]
 275 9 ÚV: nevelte
 275 12 ÚV: színlett
 275 13 ÚV: szünt
 275 14 ÚV: így [Az eltérés következetes, a továbbiakban nem jelölöm.]
 275 14 ÚV: leányához, Matildhoz:
 275 16 ÚV: segédek [Az ÚV-ban kiemelve.]
 275 : 16 ÚV: *Rakolczayval* [Szakolczayval helyett. Csak sajtóhiba lehet, mert később az ÚV-ban is Szakolczay szerepel.]

Lap: Sor:

- 275 : 24 ÚV: Hogy min és miként pöröltek — kezdé
275 : 26 ÚV: Ez kellemetlen s nem
275 : 29 ÚV: indokaira? —
275 : 31 ÚV: *enyi*
275 : 32 ÚV: prózai, — monda Vilma
275 : 35 ÚV: lenne — sohajtá
276 : 1 ÚV: *vigalom*
276 : 2 ÚV: *nyílt*
276 : 3 ÚV: *jóbarát*
276 : 5 ÚV: és a — mi legvalóbb
276 : 7 ÚV: *gyanura*
276 : 12 ÚV: *vonult*
276 : 15 ÚV: *honvéd alezredes*
276 : 19 ÚV: *enyhülés* [Az ÚV-ban kiemelve.]
276 : 20 ÚV: *azontul*
276 : 21 ÚV: *tölt el*
276 : 22 ÚV: *szomorú*
276 : 23 ÚV: *üzte*
276 : 28 ÚV: *mármár*
276 : 31 ÚV: *szebb szerencsét*
276 : 33 ÚV: *számító*
276 : 37 ÚV: *volna az*
277 : 4 ÚV: *élceket vágtunk*
277 : 5 ÚV: *ördögbe is ne? —*
277 : 12 ÚV: *Nemcsupán*
277 : 13 ÚV: *hiúságát*
277 : 13 ÚV: *híborítani*
277 : 14 ÚV: *híres*
277 : 16 ÚV: *gyermek fiatal*
277 : 19 ÚV: *kigyógyíthatlan*
277 : 21 ÚV: *neki. — Ez*
277 : 24 ÚV: *és nekem*
277 : 31 ÚV: *feltűnő*
277 : 31 ÚV: *tanúsít*
277 : 32 ÚV: *tüntetőleg*
277 : 33 ÚV: *eszménye —*
277 : 34 ÚV: *Vilma! ő*
278 : 2 ÚV: *szeszélyes lázassá*
278 : 2–3 ÚV: *vonult, mogorva volt: majd*
278 : 6 ÚV: *gyöppön*
278 : 9 ÚV: *ezentul*
278 : 10 ÚV: *pedig tegnap magamnak*
278 : 12 ÚV: *vele megvívok*
278 : 13 ÚV: *persze én megígértem*
278 : 17 ÚV: *a hely színén*
279 : 6 ÚV: *hozzá, egy*
279 : 22 ÚV: *szöcskő*
279 : 29 ÚV: *egyébkint*
279 : 38 ÚV: *ajtó;*

Lap: Sor:

280 : 28 ÚV: perc. —
281 : 13 ÚV: *lőjjünk*
282 : 6 ÚV: *ekhöz*
282 : 10 ÚV: *lehetlen*
282 : 20 ÚV: *össze vissza*
282 : 24 ÚV: *érzelem,*
282 : 25 ÚV: *hatalmasabb;*
283 : 21 ÚV: *meggyőződhetel*
284 : 6 ÚV: *történelmet . . .*
284 : 7 ÚV: *nézve . . .*

VAJDA JÁNOS ÖNÉLETRAJZI JELLEGŰ MUNKÁI

Az első tudományos igényű V-életrajzot Kerekes György írta, de műve hézagos és gyakran széthulló. Pásztor Árpád, bár helyenként elmélyült kutatások alapján, inkább csak V két szerelmének regényes feldolgozására törekedett (Gina és Rozamunda. Budapest 1927). V-ről mind ez ideig egyetlen átfogó, részletes életrajz jelent meg. (Komlós Aladár: Vajda János. Akadémiai Kiadó, Budapest 1954; rövidített változata a Művelt Nép Kiadó Nagy Magyar Írók sorozatában. Bp. 1956.) Megjelenése óta azonban új V-adalékok és művek kerültek elő, úgyhogy valóban teljesnek már Komlós műve sem mondható. Az új adatok birtokában is azt kell mondanunk, hogy V életének számos időszaka és mozzanata van, amelyről alig tudunk valamit, vagy ha tudunk is, bizonytalan forrásból és nem elég tüzetesen.

Ez a hiányosság azonban nem csak az irodalomtörténet mulasztása. Része van ebben magának a költőnek is, aki egyik leghűségesebb barátjának, Palágyi Lajosnak a tanúsága szerint elzárkózott, sőt tiltakozott az ellen, hogy megírják az életrajzát. „Az volt az elve és meggyőződése, hogy a világnak semmi köze a költő magán-életéhez, a költőért a művei beszéljenek . . . Legszívesebben örökre megsemmisített volna mindent életéből, hogy csak a művei maradjanak meg.” (Palágyi Lajos: Vajda János emlékezete. Bp. 1897. 5. l.) Pedig többen voltak, akik már életében szerették volna az utókor számára összefoglalni, rögzíteni V életének fordulóit, de csak töredékek, vázlatok születtek ezekből a törekvésekből is, mint amilyen a Pásztor Árpád említett regényében található önéletrajzi töredék, amelyet azért írt V, hogy Nagy Miklós annak alapján népszerűsítő vezércikket írhasson (bővebben ld. 568. l.), vagy a Zempléni Árpád közlése alapján ismeretes Önéletrajzi Vázlat (ld. 420. l.). Palágyi azonban más kísérletekről is tud. V „élete utolsó éveiben — írja Palágyi — mindig csak attól tartott, hogy halála esetén olyan közlemények jelennek meg róla, amelyek életét hamis színben tüntetik fel. Ismételten mondom, hogy mindazok az adatok, melyek róla napvilágra jutottak, semmiképen sem felelnek meg a valóságnak s hogy pályafutását tulajdonképen senki sem ismeri. Midőn egy alkalommal Dr. Kőrösi László a költő életrajzát Vajdának megmutatta, a költő egészen kétségbeesve panaszkolta el nekem, hogy mi mindent nem irnak össze róla. S rá is beszélte Kőrösit, hogy a neki beküldött életrajzot ne adja ki vállalatában. (Kőrösy László [1856—1918], irodalomtörténész, újságszerkesztő, 1894—95-ben Kortörténeti könyvtár címmel életrajzokat tartalmazó füzet sorozatot adott ki.) Azóta Vajda János ismételten maga akarta életrajzát megírni, illetőleg elmondani. Több ízben is megállapodtunk abban, hogy tollba mondja nekem élete történetét s hogy néhány

héten át egy-egy órát szentelünk a munkának. Eleinte lebeszélni igyekeztem erről a boldogúttat" ... (Palágyi Lajos: Vajda János emlékezete. 3—4. l.) Végül nem is lett belőle semmi. Palágyi véleménye, hogy így V életének jelentős adatait sohasem tudhatjuk többé. „Maga a dicsőült mondotta gyakran, hogy rendkívüli és senki által soha meg nem írt események játszódtak le multjában: különösen szerelmének története, valamint egy időben kifejtett publicisztikai működésének bizalmas részletei bizonyára soha sem lesznek megtudhatók.” (Ld. uo.)

A tizennégy V-írás (önéletrész, tárcacikk, önvallomás, levél, cikk), amelyet ebben a fejezetben közlünk, valamilyen formában a költő életének bizonyos korszakához nyújt adalékokat. Talán többet is, mint V maga vagy Palágyi gondolhatta volna. Ez a lehetőség, valamint V életrajzának hézagossága tette szükségessé ennek a forrá anyagának külön részbe való sorolását. Sikerült fölkuatni és tisztázni néhány eddig téves vagy homályos körülményt. Így pl. a Nagy Miklós által a VÜ 1872. szept. 8-i számában Vajda János címen megjelent cikk megszületésének előzményeit. Ezt Komlós még V-írásnak nyilvánította (ld. Komlós, 350. l., kiadásunk 567. l.); kiderült, hogy Nagy Miklós írta. Így került a fejezetbe a cikk helyett Pásztor Árpád említett regényéből az Önéletrajzi töredék. Teljesen új, eddig ismeretlen tárcákra is bukkantunk:

1. *Egy besorozott naplójából*. 1850—51. — VÜ 1869. okt. 17.

2. *A bujdosás*. (Kép 1849-ből) — VÜ 1869. dec. 19.

(E két tárca különösen jelentős, mert V életének olyan időszakáról írt, amelyről eddig semmi támpontunk nem volt. — Bóka és Komlós szerint V nem szívesen gondolt vissza erre a szomorú időszekra, ezért nem is írt róla sehol.)

3. *Lókötb-vetély* — Magyar Nép, 1887. dec. (Erre a kiadáshoz való anyaggyűjtés közben hívta fel a figyelmet Boros Dezső egyetemi adjunktus, a sorozat munkatársa.)

A többi cikket s az *Egy honvéd naplójából*-t eddig is ismertük, de így, egy fejezetbe gyűjtve mégis új, meglepő akusztikájuk van, és sokkal többet mondanak a költő életéből, mint külön-külön, elszórtan vizsgálva. A fejezet középpontja természetesen az *Egy honvéd naplójából*, hiszen jó néhány más tárca is kapcsolódik hozzá s mintegy kiegészíti. *A víz vérré nem válik*, — *Ó-Becse, augusztus 22, 1848*, — *A bujdosás*: (Kép 1849-ből), — *Egy besorozott naplójából*, — és bizonyos mértékig a *Petőfi napja*, valamint az *Egy lap a Kossuth-irodalomhoz*. — E két utóbbi cikk éppen ebből a meggondolásból került ebbe a fejezetbe.

A fejezet jellege, összeállításának vázolt célkitűzése indokolja elsősorban, hogy V nyílt levele (*A P. Napló szerkesztője B. Kemény Zsigmond urnak*) is itt kapott helyet, s ennek jegyzetébe Jókai Mór-hoz írt 1866-os levelét is beiktattuk. Ezek nélkül egyrészt hiányos lenne a fejezet, másrészt kissé egyoldalú, s talán idealizált képet is nyújtana V-ről.

Külön kell szólnunk ebből a szempontból a *Vajda János — magamagáról* c., hovatarozását tekintve vitatható cikkről. E sorozatban külön kötet tartalmazza V irodalmi kritikáit és esztétikai tanulmányait. Az említett cikket mégsem oda, hanem az önleletrajzi írások közé soroltuk, mert a benne kifejtett esztétikai nézetek főként V önjellemzésének szolgálatában állnak.

Az önéletrajzi írások közül a korabeli kritika csak az *Egy honvéd naplójából* c.-vel foglalkozik, mivel önálló kötetben csak ez jelent meg. Általában mint a kort tükröző vallomást örömmel üdvözölték, s a VÜ egyik fejezetét (*Pest égése*) közli is. (Bővebben ld. 547. l.) A V halálakor írt nekrológok általában megemlítik, sőt Zempléni Árpád csaknem teljesen ennek alapján foglalja össze a költő életét.

Bóka V önéletrajzain, életrajzi vonatkozású elbeszélésein (pl. *A szerelmes gyermek*) kívül igen sokat foglalkozik az *Emlékeimből Alcsuthról* c., V szabadságában előtti éveire valóban nagyon jellemző, s életébe, gondolkodásába betekintést nyújtó tárcájával (ld. Bóka, 80—85. l.).

Sokkal nagyobb mértékben, s megközelítően teljes filológiai alapon használja fel s egyben értékeli ezeket a V-tárcákat Komlós Aladár. Különösen nagy helyet szán az *Egy honvéd naplójából* és az alsúti cikken kívül a Kemény Zsigmondhoz írt nyílt levélnek; ezt látja döntő forrásnak, amely megoldhatja V legnehezebb és alig ismert időszakának, bécsi tisztviselői korszakának problémáját. Utal ugyan a Jókaihoz írt levélre is, de kitér annak behatóbb vizsgálata elől (Komlós, 138. l.). A Kemény Zsigmondhoz írt levelet tekinti mértékadónak.

Komlós foglalkozik V-nak a BH-ban megjelent *Pest és Bécs* c. nagyobb tárcájával is (136. l.). Valóban sok jellemzőt tartalmaz ez a cikk a Bécsben töltött kb. 1 évről. Így felvetődhet a kérdés, miért nem soroltuk az önéletrajzi írások közé. Természetesen van a cikknek önéletrajzi értéke is, de egyéb vonatkozásai talán még nagyobb mértékben utalják a *Városokról, jürodokról, tájakról* c. rész tárcáihoz, ezért itt megelégszünk azzal, hogy utalunk rá.

V önéletrajzi érdekű írásait keletkezésük, ill. megjelenésük ismert vagy kikövetkeztetett időrendjében közöljük. Az életpálya egyes szakaszai szerinti elrendezés a filológia szempontjaival nem indokolható eléggé; a később keletkezett személyes emlékezések megítélésében az is nagy jelentőségű: mikor, mely későbbi pályaszakaszban jöttek létre. A közölt 14 mű egyébként az életpálya szakaszaiban a következőképpen helyezkedik el:

Önéletrajzi vázlat
Emlékeimből Alcsuthról
Petőfi napja
Egy lap a Kossuth-irodalomhoz
A viz vérré nem válik
Ó-Becse, augusztus 22. 1848.
Egy honvéd naplójából
A bujdosás (Kép 1849-ből)
Egy besorozott naplójából
Duhajok és betyárok
Lókötd-vetély
A „P. Napló” szerkesztője B. Kemény Zsigmond úrnak
Önéletrajzi töredék
Vajda János — magamagáról

A két utóbbi inkább önmagának és költészetének jellemzése.

A VIZ VÉRRÉ NEM VÁLIK

M: Élk. 1848. ápr. 30. 19. sz. Aláírás: *Vajda János*. — ÖM 1944. 1747—1752. 1. — Alapszöveg az Élk. közlése.

V életében s költői fejlődésében sorsdöntő jelentősége volt annak, hogy a márc. 15-i forradalom előtt bekerült a forradalmi ifjúság baráti körébe. „Az uri-utcai Pilvax-kávéház kerek asztala, mint ők nevezték: a »forradalmi csarnok közvélemény-asztala« mellett Vajda is mindennapos volt, s mikor az ifjúság kis csapata innét elindult, hogy 1848. márc. 15-ikén a forradalmat kikiáltssa: a sereg élén ment s később megválasztották a bécsi forradalmi ifjúság üdvözlésére ment küldöttségnek is egyik tagjává.” (VÜ 1872. szept. 8-i vezércikk: Vajda János — Ld. 569. 1.)

Erről a bécsi útról számol be V ebben a tárcacikkben az élmény közvetlen hatása alatt. Ezt azért kell különösképpen hangsúlyoznunk, mert később, az *Egy honvéd naplójában* visszatér erre az eseményre, illetve újból megírja a *Hogyan hódítottuk meg Bécsset 48-ban* c. fejezetben. Az eltérés a kettő között nem csak stíláriis, hanem lényegi, s igen jól mutatja V szemléletének változását. Már a két cím is csaknem ellentétes tendenciáról tanúskodik. Közvetlen a bécsi út után csalódás és ellenszenv válik benne urrá, s az egész cikkből azt érezzük, hogy megveti a bécsi fiataltság pipogyaságát, tehetetlenségét, s hiábavaló gesztusnak ítéli a küldöttség útját, hiszen „a víz vérré nem válik”. Húsz évvel később azonban, mikor visszatekint, már Bécs meghódításáról beszél s a nép és a kormányzat (vezető körök) ellentétét, a bécsi népnek a magyar forradalom iránti vonzódását igyekszik megmutatni. A feldolgozás szemléletbeli eltérése miatt nem csupán arról van szó, hogy V a tárcacikket átdolgozta és beillesztette egy fejezetként visszaemlékezéseibe. Bár a téma azonos, *A víz vérré nem válik* teljesen önálló kis tárcának tekinthető.

Foglalkozik ezzel a bécsi küldöttséggel Komlós is monográfiájában:

„Május 1.-én, bár nem egyetemi hallgató, meglehetősen német tudásáért kivételképpen őt is beválasztották az egyetem harminctagú küldöttségébe, mely testvéri érzelmei jeléül három zászlót vitt a bécsi egyetemnek, polgárságnak és nemzetőrségnek. Jellemző a nyitottszemű Vajda Jánosra, hogy megérzi bécsi helyzetük veszélyességét és barátait óvatosságra inti, állítván, hogy itt könnyen póruljárhatnak.” (26. 1.)

Nagy mértékben eltér a V és Komlós leírásától Jókai Mór visszaemlékezése:

„Meghívtuk a bécsi fiatalságot Pestre, s azok el is küldték hozzánk üdvözlő deputációjokat, mi sorban csókoltuk valamennyit. Nagy díszebédet rendeztünk tiszteletükre. A küldöttség egyik vezérszónoka kitűnő ifjú volt, mindig versben beszélt, s ha párbeszédet kezdett vele valaki, minden szavára kadenciát mondott. Ebéd fölötti toasztjai mind alexandrinusokból álltak. Mikor a bankett elnöke: Patay József e költő képessége fölött a német szónoknak méltó bámulatát fejezé ki, az megmagyarázta neki a dolgot, hogy az igen könnyű:

Ist der Reim nicht gegenwärtig,
So ziehe ich meine Dose,

Nehme d'raus eine Prise,
Und der Vers ist sogleich fertig.

Mi is küldtünk fel hozzájuk viszont egy küldöttséget, melynek szónoka a mi tűzvérű költőnk: Vajda János volt, ki tartott is egy olyan szép német beszédet a glaciis-n felállított bécsi nemzetör polgártársaknak, hogy azoknak a kommandánsa, gróf Hoyos, kardot rántott s le akarta vágni a szónokot, hogy az ő nemzetőreinek ne hirdessen ilyen veszedelmes dolgokat.

És azután jött a szurony missiója, s az elvitte a poetákat, kit erre, kit arra, kit a csatatérre, kit a politika mezejére, ahol egyformán meg lehetett halni a költőnek.” (Jókai Mór: Életemből. Révai Testvérek, Budapest 1904. I. 196. 1.)

Ezek szerint V nemcsak részt vett a küldöttségben, hanem ő volt a vezérszónoka. Egy újabban előkerült adat, Albert Rosenfeld Die Aula c. 1848-ban megjelent emlékezése (ld. D. Szemző Piroska: Vajda János küzdelme 1872-ben költeményei kiadásáért, MKSze 1970. 109. sk.) hozzájárul a tényállás tisztázásához. V későbbi beszámolója (*Egy honvéd naplójából, a Hogyan hódítottuk meg Bécsset 1848-ban* c. fejezet) szerint is „lelkes beszédek tartattak” az Aulában; a német forrás „egy másik magyart” említ, aki itt a hivatalos zászlóátadás után a pesti Landerer és Heckenast könyvkiadó zászlaját adta át a bécsi diákoknak, s hozzá egy köszönőiratot a kivívott sajtószabadságért. V sem ezt a zászlót, sem az iratot nem említi egyik emlékezésében sem, noha a másodikban az átadandó zászlókat is felsorolja. Mégis föltehető, hogy annak az egynek az átadója ő volt. Szónokolhatott egyébként a nemzetőrségnek is az esti találkozáskor.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 287 13 *státusadósság* — államadósság. A Bécs és a magyar kormány közti vitának egyik pontja volt az a követelés, hogy Magyarország vegye át a súlyos osztrák államadósság egy részét.
- 287 27 *a jerikó döntő jubelt* — Jerikó az ókorban egyike volt Palesztina legvirágzóbb városainak. Honfoglaláskor ezt a várost vették be először a zsidók, mégpedig a bibliai legenda szerint nem fegyverekkel, hanem isteni csoda révén. A város falai a zsidók kürtszavára és harci kiáltására maguktól leomlottak. (Józsue könyve 6. fej.) A német „Jubel” szó örömmujongást jelent. Itt V a „falrepszto ujjongás”, „magyarányú ünneplés” értelmében használja.
- 288 18 A westfáliai származású Anton Schütte a 48-as bécsi forradalom egyik szereplője. Prágából a forradalmi hetekben érkezett Bécsbe, és ott szónoki tehetségével különösen az egyetemi ifjúság körében nagy népszerűséget szerzett. Származásához illően Ausztriának Németországhoz való csatlakozását követelte, ő vetette a tömegbe az „alkotmányozó nemzetgyűlés” jelszavát. Az új alkotmányért vívott harcok során a kormánynak átnyújtandó petíciót és tömegtüntetést

- kezdett szervezni, ezért 1848. ápr. 18-án a hatóság kiutasította Bécsből. (Helfert, *Geschichte der österreichischen Revolution*, Freiburg—Wien 1907. I. 403—472—473.)
- 288 22 *bruder* — testvér. A németeknél a barátok, cimborák egymás közötti gyakori megszólítása; V egy kis iróniával használja itt.
- 288 : 25 *Hojosz* — a 33. sorban *Hoyos*. Magyarázata ld. az 556. lapon.
- 289 6 *solemnis* — (lat.) ünnepi, ünnepélyes.
- 289 32 *Zeughaus* — fegyverraktár Bécsben. (Ld. az *Egy honvéd naplójában* 320. l. 11. sor.)
- 289 : 32 *Vidács* — Vidats János (1826—1873) 1848-ban mint bölcsész-hallgató került kapcsolatba a márciusi ifjakkal. A szabadságharcot végigküzdötte. Haynau rémuralma elől elmenekült, de Olaszország és Svájc határán az osztrák katonák elfogták és Pestre hozták. Egyévi vizsgálati fogság után halálra ítélték, de kegyelmet kapott és Josefstadtbá vitték várfogságba. Pár év múlva kiszabadult. 1862 után több ízben országgyűlési képviselőnek választották.
- 289 40—41 ezen *potentiája a mystifikációknak* — hatványozása az árnításoknak, megtévesztéseknek.
- 290 8—9 *abdanken, weggagen* — mondjon le, el kell kergetni.
- 290 16 *Rottenbiller* — Rottenbiller Lipót (1806—1870) Pest város polgármestere, aki a szabadságharc idején segítette a forradalmár ifjúságot.
- 290 23 *Hengel Alajos* a Községi Bizottmány egyik tagja volt.
- 291 6 *poltron nép* — gyáva, pipogya nép.

Ó-BECSE, AUGUSZTUS 22. 1848.

M: Márczius Tizenötödike, 1848. aug. 30. 144. sz. Aláírás: *Vajda János pesti önkénytes*.

Az *Egy honvéd naplójából* c. önéletrajzi vallomásban pár sorban említi meg V a szabadságharcnak ezt a mozzanatát. *Jellasics elűzése után nagyban, valódi forradalmi gyorsasággal alakultak a honvédszázaljak* — írja V. — *Az aldunai táborból, hol mint saját költségemen önkénytes egy szabad csapattal az augusztus 19-ki sikertelen ostromban az első ágyútűzet álltam ki.* (Ld. 336. l. 35. sor.) Utána hazatért azzal a céllal, hogy rendes honvédszázalójba álljon. Erre azonban betegsége miatt csak később kerülhetett sor. Annál értékesebb ez az írása, amelyben erről a mozzanatról, *Turia ostromáról*, mint szemtanú bővebben beszél.

Erről a cikkről csak Komlós szól. Kiemeli, hogy ebben „az öt jellemző szólkimondó őszinteséggel” leírja, hogyan vallottak kudarcot Szenttamásnál a nemzetőrök nem katonás viselkedése miatt. „Nálunk, katonáknál, e szó Pecsovics, nem létezik; — írja elhamarkodott szigorral — ehelyett nemzetőrt használunk.” (Komlós, 26—27. l.) Ez a kitétel valóban elhamarkodott, de közvetlen benyomások elmondásáról van szó; V pillanatnyi élmények alapján ítélt.

Lap: Sor:

- 292 : 9 *nem értek a disciplínához* — (lat.) itt: katonai fegyelem.
- 292 : 13 *Túria* — (Turja, Turija) nagyközség az akkori Bács-Bodrog megye óbecsei járásában.
- 292 : 15 *Kolovrat* — az itt szereplő Kolovrat (mások szerint Colowrat, Kollowrath) Turia ostrománál csakugyan parancsnokolt (Castiglione ezredes szárnyán), s báró Brechtold (Bechtold) cs. tábornok, az alvidéki magyar csapatok főparancsnokának vezérlete alatt. Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben c. művében, miután részletesen leírja Szt. Tamás ostromának sikertelenségét (ezt Bechtold vezette), így ír:
 „Hasonló eredménytelenséggel végződött Turia ostroma is Kolovrat ezredes vezérlete alatt. A több óráig tartott ágyuzás után, mely által az ellenség lövegei elnémítottak, a vezér rohamot parancsolt. De az ostromlók a sancokból s házakból oly sűrű puskatűzzel fogadtattak, hogy azt ki nem állhatván, visszafordultak. Kolovrat ezután ismét ágyuit vonatta az előtérbe s a helységet, mely nagy részben leégett, még hosszan lődözteté; és csak négy óra tájban, midőn az ostrom alul felszabadult sz.-tamásiak a helység segedelmére jöttek, vezette vissza kiskéri tanyájára hadosztagát.” (I. m. 490. l.)
 Horváth M. egyébként Bechtold altábornagyot árulónak nevezi (i. m. 388. l.). Kolovrat Bechtold fővezérlete alatt vett részt a déli harcokban.
- 293 : 8 *plenker* — (blender) (ném.) csillogó vértű lovaskatona.
- 293 : 13 *Tandem aliquando* — (lat.) mikor végre, — itt: végül is.
- 293 : 18 *Domianovics* — minden bizonnyal Damjanich, akinek a neve ebben a csatában bukkan fel először. (Gracza: A magyar szabadságharc története II. 88. l.) Vajda is így emlékszik rá, *Egy honvéd naplójából, A tábori élet* c. fejezetben.
- 293 : 30 *Isten ments meg, én nem merem állítani* . . . — V mint szemtanú számol be a déli harcoknál látottakról, s a helyzetet csaknem hasonlóan ítéli meg, mint amit 1848. aug. 21-i interpellációjában mond Zákó István képviselő: „Nem akarok rágalmazni, de Bácsmegyének helyzetét ismerve, azt kell mondanom, hogy a 19-ki megtámadás a lehető legügyetlenebbül volt intézve; mert Sz.-Tamásnál nemcsak sancokat bevenni, hanem még uszni is kellett volna a mieinknek” s a „ház által utasíttatni kívánja a hadügyminisztert, hogy elhagyván a házat, maga menjen le, s a további támadást személyesen vezérelje.” (PH 1848. aug. 24. 142. sz.) (Ennek a kívánságnak Mészáros Lázár később eleget tett: Szenttamás sezept. 21-i harmadik ostromát személyesen vezette.)
 Perczel Móricz még keményebb hangon ítél ebben az ügyben. Megállapítja — az ostromló hadsereg adataival alátámasztva —, hogy „a közlelkület, mely azokat (ti. a csapat-

testeket) vezette, nem tett úgy, mint cselekedni kellett volna az ország érdekében." Kijelenti: „nem elégszem meg azzal, hogy vizsgálók küldessenek ki.” Kifejti, hogy az eddigi események alapján nem bízna annak a kezére a vezetést, aki hónapokon át tartó halogatás után sem tudott eleget tenni ígéretének. Azaz nem kívánta Mészáros Lázár kezére bízni a déli hadak vezetését. Majd fölveti a déli hadvezetésben az árulás gyanúját. Ez aztán hosszantartó nagy vitát váltott ki, amelyre jellemző, hogy Kossuth Lajos sem értett egyet a helyzet ilyen súlyos megítélésével. — Kétségtelen, hogy V írásából a Zákó István által az országgyűlésen megütött türelmetlenebb hang csendül ki.

- 294 13 *Kiss ezredes* — valószínűleg Kiss Ferenc (1825—1873) honvéd alezredes, katonai szakíró. 1848-ban mint utász-főhadnagy ezredével Lembergől hazajött és végigharcolta a szabadságharcot. Világos után 16 évre ítélték, ebből 5 és fél évet le is töltött. — Kiss Miklós ezredes aligha jöhet számításba, mivel a parndorfi hadjárat után budai várparancsnokká nevezték ki. — Gracza (III. 386) említi egy Kiss Pált is, aki a 48-évi bánági hadműveletekben Kiss Ernő tábornok egyik csapatparancsnoka volt.

A „P. NAPLÓ” SZERKESZTŐJE B. KEMÉNY ZSIGMOND ÚRNAK

M: MŰ 1867. dec. 21. 219. sz. Pest, 1867. dec. 18. Aláírás: *Vajda János*. — It 1950. 3. sz. (Kömlös Aladár kommentárjával, keletkezésének magyarátával.) — Vajda János válogatott politikai írásai, Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 1954. 108—114. l. Alapszöveg a MŰ közlése.

A cikk (nyílt levél) előzményei elég messzire nyúlnak vissza. Gyökerét ugyanott találjuk, ahol a Jókaihoz írt, „Vajda vesszőfutásaként” emlegetett levélét. (Szövegét ld. alább.) A kettő közötti kapcsolat nyilvánvaló, mégis óriási köztük a különbség. Az egyik reménytelennek látott helyzet szülötte, a másik már ismét a harcoss V hangja.

Előzménynek tekinthető elsősorban az a hajszja, amelyet V ellen indítottak ellenfelei az *Önbírálat* és a *Polgárosodás* megjelenése után. Kömlös Aladár az It 1950. 3. számában megkísérlti lépésről lépésre vázolni az eseményeket. Megmutatja, hogyan vált V egyre magányosabbá, megrágalmazott, elkerült emberré a röpiratok miatt. „Gyulai két hónapig csepüli Arany János Szépirodalmi Figyelőjében, Kempen Győző szinte állandó céltáblájává választja s a Biharban hosszú cikksorozatokban (amelyet Herostratidák címen könyvalakban is kiad) durván és tájékozva ront rá.” (It 117. l.) Kikiáltják Bécs bérencévé. (A támadásoknak és V elszigetelődésének még nincs minden indítóoka feltárva.) Vajda párbajt vív a gyanúsító Szelestey Lászlóval és Reviczky Szévérrrel. A MS szerkesztését azonban mégis átveszi még 1863-ban, s a támadások pergőtize ellenére tovább bírálja a táblabírópolitikát — az akkori politikai helyzetben ajánlva a megegyezést.

A MS szerkesztéséről azonban hamarosan le kell mondania, s egyre nehezebbé vált az általa szerkesztett NŐ helyzete is, míg végül 1864. szeptember 25-én ezt is megszünteti Heckenast. (Komlós tévesen azt írja, hogy 1863 végén szűnt meg.) Valószínűleg még ugyanaz év (tehát 1864) szeptember végén Bécsbe utazott megélhetést keresni. Ettől kezdve 1868-ig igen keveset tudunk életéről. Különösen keveset tudunk a Bécsben töltött egy évről. Ezen a nyílt levélen és a Jókaihoz írt levélen kívül Kelemen Mórhoz* írt, az OSzK-ban található levelei nyújtanak egy kis tájékoztatást. (Ld. alább a Jókaihoz írt levél jegyzeteit.)

Alkalmassint Kelemen Mór támogatásával hivatalt vállalt a kancelláriánál. A sajtóirodában kapott alkalmazást. Komlós leírása szerint ez irodának „Kecskeméthy szerint Zichy és Pálffy voltak a főnökei. Írni azonban nem írt a Sürgönybe, csak a Kecskeméthy-szerkesztette Híradóban jelent meg egy tárcája Bécs és Budapest címen 1865. jún. 10. 11. és 15.-én”. (It 1950. 3. sz. 123. l.)

A legutóbbi kutatások azonban kiderítették, hogy V 1865. aug.-ig, majd okt. 1-től dec. végéig — már Pestről — mégis csak írt névtelenül a Sürgönybe, sőt munkatársa volt a BH-nak is. Ezek a cikkek azonban nem kényszerítették elvei feladására: általában nem is politikai tartalmúak. Pl. Pestről V jelzéssel glosszákat írt *Egy magyar operaház Budapesten* címen. (Bővebben ld. sorozatunk VI. kötetében és az ItK 1969. I. számában: Miklóssy János: Vajda János ismeretlen évei.)

Hazatérése után V csak nehezen tudta áttörni a hallgatás gyűrűjét. Végül azonban az általa olyan gyakran szidott és „gyűlölt” kiadója, Heckenast, a költő rábeszélésére 1867 áprilisában megindítja a *Magyar Újságot*, amelynek ő a főmunkatársa. Névtelenül írt harcos cikkei, úgy látszik, ismét fölingerlik ellenfeleit. A nyílt levél írásának közvetlen okát ő maga idézi; ez a néhány sor a PN 1867. dec. 17-i számában jelent meg. Válaszul V nem is csak ezt a nyílt levelet írta. Egyszerre

* Kelemen Mór jogi író (1833—1905) igen fiatal korában megismerkedett Petőfivel. A 48-as választáson Petőfi kortese volt. Önkéntes nemzetőrként részt vett a szabadságharcban, s az alvidéki táborban meg is sebesült. Az akkori lapokba szépirodalmi dolgokat írt. Neki tulajdonították a Kossuth-nóta szerzőségét, és ezért hat heti fogságra ítélték. Kiszabadulása után 1853-tól 55-ig a Divatosarnok segéd-szerkesztője volt, majd 1856-tól a budai helytartóságnál lett fogalmazó-gyakornok. 1860-ban Kecskeméten megyebiztos. Munkája elismerésül a helytartótanácshoz rendelték be, ahol az októberi diploma magyar szövegét készítette. 1861-ben a bécsi udvari kancelláriához nevezték ki, itt 1866-ban fogalmazó lett. 1879-ben a magyar igazságügyminisztériumban titkár, később a minisztérium büntető és börtönügyi osztályának vezetője, majd 1884-ben osztálytanácsos, 1886-ban kúriai bíró lett. — Magatartása és életszemlélete nagy mértékben különbözött a Vajdáétól, de liberális gondolkodása mellett mégis lehettek olyan belső tulajdonságai, melyek miatt V-val szoros barátságba kerülhetett, hiszen V hozzá írt levelei a legnagyobb bizalomról tanúskodnak, s barátságuk akkor sem szakadt meg, amikor V kiegyezés elleni éles kirohanásait írta.

két helyen is támadott. Véletlenül bukkantunk rá a MŰ 1867. dec 18-i számának újdonságrovatában az alábbi érdekes közleményre:

A Pesti Napló és e rovat kezelője. Bocsánat, hogy ily rossz társaságban lépünk az olvasó elé; de kénytelenek vagyunk. Vannak toladódk, kik az utszéli tövis módjára kapaszkodnak az emberbe, s lerázni őket lehelten, bármennyire pirulunk is nyilvánosság előtt az ismerettségért. A „Pesti Napló” Gregussai ez osztályhoz tartoznak. Meg vannak bennök minden csuf és veszedelmes tulajdonok, mikkel ifj Dumas a „Clemenceau pör”-ben a középszerűséget felruházta s ha a jeles regényíró csak egyszer megfordult volna Pesten, megesküdnék, hogy őket használta mintául rajzához. Mert az hihetlennék [nyilván: hihetetlenek] tűnik, hogy a francia nemzetnek is lehessenek ily kinövései, vagy ha vannak; hogy ott domináló befolyásra belföldhessenek. Mi ezt a szegény magyar nép átkának gondoltuk, kinek a sors haragja az összes egyiptomi csapásokkal felérő csapásul adta a „Napló” farizeusait, kik a legszentebb eszméket kifejező jelszavak hangozatásával belopták magukba s a bizalom vontató kötelén huzzák most a megsemmisülés feneketlen örvénye felé. S ezek az emberek merik e rovat vezetőjének szemére vetni, hogy egykor anyagi viszonyaitól szorítva a „B. H” újdonsági rovatát kezelte, kezelte olyan szabadelvű szellemben, s a magyar érdekek olyan meleg felkarolásával, hogy ez egy rovatot még a lap legdühösebb ellenei is szívesen olvasták. Hallatlan bátorság! Ugyanaz a bátorság, mellyel Kemény Zsigmond forradalom után a legyőzött nemzet ellenségeihez szegődve, kárörömmel vadoló olyan tényekkel, melyekből a hatalom pallost kovácsolt, vértengerrel árasztva el az országot! Ugyanaz a bátorság, amellyel Kemény Zsigmond a Bach időkbén Danielik és Kecskeméthy Aurél intím házibarátja volt s százasokat vacsorált egy este ugyanakkor, mikor lapjában képmutató szánakozással a nemzet szegénysége és nyomora fölött sopánkodott. Ugyanazon bátorság mellyel Deák Ferenc és a „Napló”-ék egész multjukat megtagadva a muszkavezetőktől le Görgeyig minden ellenét a hazának rehabilitálni igyekeztek egyfelől, másfelől szentségtörő kézzel dobálva a rágalom, gyanusítás és ferdítés raját Kossuth magasztos alakjára! Ugyanaz a bátorság . . . de elég! A nemzet tisztában van a bünlajstrommal, mit a fizetés óráján szemük elé kell tartani, s mi önigazolásul saját olvasóink előtt csak annyit mondunk hogy ha a félhivatalos lapnál való újdondászkodással hibáztunk, örömmel ragadnók meg az első alkalmat, hogy ez erkölcsstelen körből kibontakozzunk, s rajta leszünk egyszersmind, hogy a hibát feledtessük; de lehet-e oly boldogság, mely feledtetni tudja a nemzetet, mit a „Napló”-ék vétettek ellene s minek isten csodája leszen! — ha áldozatul nem esik a kvóták és közügyek féle szuronyos alkotmányosság-gal kényszerített nemzet maga!!

Kétségtelenül V hangja ez: erősen tükrözi személyes ellenszenvét és szélsőségekre hajló felfogását. A nyílt levelet is 18.-án írta, ezt is. Ez jelent meg hamarabb, mintegy a nyílt levél előhírnökeként, de bizonyos tekintetben többet is mondva annál. Ebben elismeri, hogy hibázhatott, de öntudatosan vállalja annak helyrehozatalát. Valóban kiegészíti tehát a nyílt levelet ez az önvallomás, és egyúttal újabb adatot is szolgáltat. Megtudjuk belőle, hogy V ebben az időben a MŰ-nak is állandó munkatársa, rovatvezetője volt. Újdonságrovatot vezetett, mint már előbb más lapoknál, pl. a MS-nál; saját lapjánál, a NŐ-nál is voltak ilyen állandó rovatai. Részletesen elemzi a levelet

Komlós, kiemelve azt a részt, amelyben V felpanaszolja, hogy az írói segélyegyletnek is hiába fordult kölcsönért. Majd így folytatja: „Az idézetet azzal kell kiegészítenünk, hogy az írói segélyegylet titkára Gyulai volt. A kiváló kritikus megtagadja Vajda kérését, de »megpróbálta« — sikertelenül — rávenni Heckenastot, hogy ő adjon kölcsönt a költőnek. Erre Heckenast nem volt hajlandó, — s ezzel Gyulai befejezettnak tekintette akcióját.” (Komlós, 135. l.)

A teljesebb valóság kedvéért szükséges itt Gyulai Felvilágosítás c. feleletének néhány kitételére utalnunk. (Olvasható a *Bírálatok, cikkek, tanulmányok* c. kötetében, Bp. 1961.) — Megállapítja Gyulai, hogy a V által leírt „tény magában igaz, de így pusztán elmondva, könnyen félreértésre adhatna alkalmat”. Ismerteti az igazgatói bizottság ülésének jegyzőkönyvét, amely valóban megtagadja a kölcsönt, de mégis segíteni kíván a kérelmezőn, „megbizzá a titkárt, hogy vegye rá Heckenast urat magát a kölcsönre, ugyanis egyik lapja szerkesztőjéért tenné s teljesen biztosítva.” Továbbá: „megbizzá a titkárt, hogy az egyesület nevében a hitelező ügyvédét beszélje rá az egyesületnek ajánlott havonként 10 forintos törlesztés elfogadására. (Ti. ilyen törlesztési feltételek mellett kérte V a kölcsönt.)”

„Eddig a jegyzőkönyv — folytatja Gyulai. — Én másnap elmentem a hitelező ügyvédéhez, ki az egyesület iránti tekintetből a dolgot kívánságunk szerint eligazítani ígérte. S csakugyan néhány nap múlva egész örömmel jelenthettem Vajda János urnak, hogy az egzekúció felfüggesztetett, a hitelező elfogadta a 10 forintos törlesztés ajánlatát.”

Mindenesetre tény, hogy az elintézésel sem a költő, sem barátai nem voltak meglegedve. Komlós írja, hogy „1868-ban a hírlapi vita alkalmával . . . Vajda fiatal költőbarátja, Ormódi Bertalan a következő szatirikus módon foglalkozik az esettel:

„Julius 11. Egy szegény lángész hatalmas tárcacikket kínál a Pesti Napló szerkesztőjének, darabját 6 forintjával.

12. A tárcacikkek nem eléggé unalmasak és elutasíttatnak.

13. A lángész a Dunaparton szédeleg, a halászoktól félrelökődött apró nyers halakat eszi.

14. A lángész keserű ódát ír a P. N. lelketlensége ellen.

15. A P. N. céhgyűlést tart, ahol elvégzik, miszerint ama vakmerő lángész sehol a hazában hivatalt ne kapjon.

16. A lángész elmegy Bécsbe és ott irnoki alkalmazást kap egy állam-hivatalban, havi 50 forint fizetéssel.

17. A lángész a P. N.-ben hazaárulónak nyilvánítatik.» (Komlós, 135. l.)

Megállapítja még Komlós, hogy „Bécsben a kiüldözött embert, akitől hazája, illetve az annak javait bitorló osztály megtagadta a betevő falatot, coriolánusi harag tölti el.”, s feleled benne a bosszúvágy is, hogy „egyszer még megfizethessen ellenségeinek”, mint ahogy azt *Memorandum* c. versében meg is írja:

*Ellenség, jóbarát, ne féljetek.
Nem maradok adós, megfizetek.*

Sem V bécsi tartózkodásának előzményei, sem ottani hivatalnoki és hírlapírói működése nincsenek kellőképpen feltárva. Ekkori maga-

tartását jellemzi, s a Keményhez írt nyílt levelet egészíti ki az a levél, amelyet Bécsből írt Jókainak. Ideiktatjuk a levél szövegét.

Kedves Mór! Érdekes idők közelegvén, lapod bizton számíthat nagy közönségre. Ha netán személyzeted változnék, vagy szaporítani akarnád — most vagy később — me voila: elhihedd, hogy azon irtóztató következményű bollás után, melynek sebei majd megórijtnek, óvatosabb és tántoríthatlanabb leszek még nálatok is, kik nem próbáltatok, mi szörnyű az igaz magyar emberre nézve: félreértve lenni, még pedig a legrosszabb értelemben!

*Íde (mint tudod, úgy hiszem) a formális éhenhalás veszedelme úzótt. Ha már csak kenyér kellene, maradnék itt, kapnék kalácsot is. De érzü-
letem napról-napra föllázad helyzetem ellen. És ezt nem bírván elpalás-
tolni, itt legkevésbé boldogulok.*

Ha egyelőre bécsi levelezőül fogadnál, szívesen vállalkoznám hetenkint két-három levél írására, azon kilátással, hogy később rendes pesti munkatársul fogadandsz. Havonkint egyelőre 62 frttal megelégedném, remélve, hogyha leveleim furorot csónátnak, többet kapnék.

*Különben ha önállólag is, de mindenesetre ki fogom fejteni jelen néze-
teimet, melyek két év óta működésemet kimentendik.*

Igaz, hogy töled barátságos szívességet nem érdemlek. De ha szereted az ügyet, feledd tévedéseimet, melyek nagyrészt akkori beteges állapotomból származtak, s nyujts módot, hogy az ügynek szolgálhassak. Részemről ki vagyok békülve azokkal is, kik legdühösebben üldöztek, mert hiszen ezentúl magam is kérelhetelenebb üldözője óhajtlék lenni a röpirataimban kifejtett irányynak. Csak egy embernek nem fogok soha megbocsátani: Heckenast-nak! Isten veletek! Hived Vajda János, Bécs. Josefstadt. Auchfeldgasse Nr. 9. I. Stock.

Ezt a levelet 1865-ben írta V, amikor már a hazajövetel tervével foglalkozott. Hogy hogyan élt Bécsben az alatt az egy év alatt, míg kénytelen volt megválni hazájától, arra vonatkozólag kevés a konkrét adat, de a Kemény Zsigmondhoz írt nyílt levelének önvallomásos részein kívül fényt vet rá a Kelemen Mórhoz fűződő kapcsolata és a vele folytatott levelezése. Barátságuk, a levelekből ítélve (V-nak 18 db hozzá írt levele található az OSzK levéltárában) már korábban, talán még a szabadságharc idején kezdődött, de igazi barátsággá V bécsi tartózkodása idején mélyült. Szoros barátságuk fennmaradt akkor is, amikor V itthon a legdühödtében támadta a kiegyezést. Baráti viszonyuk tartalmáról sokat elárul V 1886. aug. 20-i levelének néhány sora: *Különben elvárom az iránt újból válaszodat* (ti. K. M. érdeklődött a Regélővel kapcsolatos dolgairól), *kérvén, hogy egyéb nemű megbízatásod ha volna, csak hozzám fordulj, mert én valósággal nagyon szeretnék neked valamit szolgálni, ki engem barátsággal fogadtál, midőn igazán egész világtól el voltam hagyatva.* (OSzK levéltára.)

A Kemény Zsigmondhoz írt nyilatkozatához viszonyítva meglepő ez a Jókaihoz írott levél, különösen pedig néhány kitétele. Komlós azzal tér ki ennek megfjtése elől, hogy keletkezésének időpontja bizonytalan, s „így eddig nem sikerült pontosan értelmezni”. A levél egyik utalása alapján azonban teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy 1865-ben írta, akkor, amikor már nem bírta tovább az éleket hazájától távol: *Ha már csak kenyér kellene, maradék itt, kapnék kalácsot is. De érzü-
letem napról-napra jobban fellázad helyzetem ellen. Haza akar tehát jönni, s Jókai lapjánál, a Hon-nál szeretne elhelyezkedni.*

Sajnos, nem tudjuk, mit válaszolt Jókai, vagy egyáltalán válaszolt-e valamit, de hogy hazajövele után sem került A Hon-hoz, az bizonyos. Annak sincs nyoma, hogy Jókai bárkinek megmutatta volna ezt a levelet. Tartalmában viszont hézagpótló, s kiegészíti a Kemény Zsigmondhoz írt nyílt levelet.

Baros Gyula *Vajda János vezeklése* címen bőséges kommentárral közli V levelét a Napkelet 1925. szeptember—októberi számában, Hiányolja, hogy nincs még részletesebb V-monográfia, s úgy véli, hogy ennek a levélnek közzétételével is segíti a tisztább kép kialakítását. „Mindenesetre — írja — tisztázandó, hogy a Vajdát elkeserítő körülmények előidézésében mennyi része volt a kortársak meg nem értésének s mennyi írható önhibája rovására. Egy újabban (gróf Tisza Lajos úr kocsordi könyvtárából) előkerült, Jókaihoz intézett levele arra enged következtetni, hogy a közvélemény hüvös magatartását nem csekély mértékben a költő maga okozta.” Aztán utal az *Önbírálatra, Polgárosodásra* és Kempelen Győző Herosztraidák c. fejeletére. „A váratlan erejű cáfolat a költőre igen súlyos következményekkel járt, melyek hosszú időre elkedvetlenítették s zárkózottságra való hajlamosságát fokozták.” — Magyarázatot keres Baros a Heckenastra célzó kitételre is és úgy véli, hogy oka a V által szerkesztett lapok, a MS és a NŐ megszüntetése, amelyeknek Heckenast volt a kiadója. „Előbbinek szerkesztőségéről a röpiratos per-patvar s egy sajtóvétségben való eltétel után »megrongált egészségére való tekintettel« a költő önként mondott le; a másik lapot pedig a kiadó — látva, hogy »a jelenlegi pangás idejében az előfizetők száma egyre fogyatkozik«, 1864-ben megszüntette.”

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 295 10 Greguss Ágost bírálata a Béla királyfiról a PN 1855. évi 285. számában jelent meg.
- 295 24 *jamais son nom n' attristera* — *mon journal* — (fr.) neve sohasem fogja szomorítani újságomat.
- 295 31 *Én már akkor fölismertem azon ligát* — a későbbi ún. irodalmi Deák pártra céloz itt.
- 296 33 *bécsi korlátnokság* — a bécsi kancelláriát nevezi V korlátnoklásnak.
- 297 2 *Pálffy Móric gr.* — (1812—1897) nagybirtokos, az aulikus arisztokrácia jellegzetes alakja. 1848—49-ben Haynau szárnysegéde, 1861—65-ben a helytartótanács elnöke.
- 297 : 2—3 Nem Zichy Henrikről, hanem Hermannról van szó, aki a Schmerling-korszakban, Forgách Antal bukása után (1864) magyar kancellár lett. Teljesen Schmerling kreatúrájának tartották. A Bach-korszakban nagyváradi megyefőnök.
- 298 4—5 *waffenrock* — (ném.) katonakabát.
- 298 25 *Sadowa* — falu Königrätz cseh kerületi kapitányságban, ahol 1866. július 3-án a porosz hadsereg megverte az osztrák csapatokat. A franciák és angolok nem is königrätzei, hanem sadowai csatának nevezik ezt az ütközetet.

Lap: Sor:

- 299 5 *Az írói segélyegylet*höz folyamodtam -- az írói segélyegylet titkára akkor Gyulai volt. A segélyegylet és Gyulai szerepét ebben az ügyben ld. e jegyzetben, előbb.
- 299 7 *Javitnok* — nyomdai korrektor.
- 299 18 Hogy valóban nem tudta rászánni magát a Bécsben kínált nyugodt jövedelmező állások elfogadására, arra bizonyítékul elég elolvasni az OSzK-ban levő, Kelemen Mórhoz írt leveleit.

EGY LAP A KOSSUTH-IRODALOMHOZ

M: Kossuth-album, 1868. 107—112. l.

V az *Egy honvéd naplójából* c. visszaemlékezéseinek egy részét is 1868-ban írta. Ez a cikke azonban előbb készülhetett, mert ha szó szerint nem is, legfőbb gondolatait beszövi a honvédemlékezésekbe, a Kossuthról szóló részekben könnyen rájuk ismerhetünk. (Ld. 323—25. l.) Éppen ezért nagyon fontos, hogy megismerjük ezt a cikket, mert bepillantást enged V írói műhelyébe. Megmutatja, hogyan érlelődnek benne a részproblémák, az elszórt kisebb írásokból hogyan születik nagyobb, összefoglalóbb jellegű mű. Ezek a részletproblémák azonban külön is igen értékesek, s föltétlen kiegészítik egymást. Más írásaiban is láhattuk már ezt a folyamatot. (Pl. *A víz vérré nem válik*, amelyet teljesen átdolgozott formában ugyan, de határozottan felismerhető módon szintén megtalálhatunk az *Egy honvéd naplójában*, ld. 318. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 302 19 *fényes suite* — fényes kíséret.
- 303 : 39 *Rut sybarita víz* idézet Berzsenyi A magyarokhoz c., „Romlásnak indult . . .” kezdetű verséből.
- 304 28 Előbb a *Virrasztók* c. versében nevezi tetszhalottnak V a nemzetet.
- 305 2—3 Sírjaikban őseink csontjai is megmozduljanak: Vörösmarty: Liszt Ferenchez c. ódájából szabadon.
- 305 : 22—23 Idézet Petőfi Tiszteljétek a közkatonákat c. verséből.
- 306 : 3 A ma is ismert Kossuth-nótának egyik változata.

EGY HONVÉD NAPLÓJÁBÓL

M: *Egy honvéd naplójából. (Emlékezések)* Pest, 1869. Corvina, 128 l. — Vajda János válogatott prózája és költeményei (Rubinyi Mózes bevezetésével). A Vajda János Társaság közreműködésével kiadja a Franklin-társulat. 1947. — ÖM 1944. 1433—1500. l.

A mű egyes fejezeteit közölte V a NZ-ban az alábbi címen és sorrendben: *Visszaemlékezések 1848—49-re (Egy honvéd naplójából)*. — Ez a rész azonos a könyv *A tábort élet* c. fejezetével. A NZ-ban három

részletben jelent meg: 1868. okt. 24. Aláírás nélkül. A közlemény végén megjegyzés: „(Folytatása következik).” — 1868. okt. 31. A cím után megjegyzés: „vége.” A közlemény végén: *V — a J — s.* — 1868. nov. 7. A végén *V-a J-s.* A közlésnek ez a módja azt sejteti, hogy *V* a visszaemlékezéseknek ezt a részét ekkor írta s nyomban közölte (a lapnak akkor főmunkatársa volt). Ezt sejteti az is, hogy a nov. 14-i számban aláírás nélkül megjelent a következő fejezet is: *A fegyverletétel alatt s után*, majd a VÜ 1869. szept. 19. (514—515. l.) számban *V* aláírásával a *Pest égése 1849-ben*. Komlós monográfiájában ennek az utóbbi két fejezetnek a NZ-ben, illetve a VÜ-ban való közlését nem tünteti föl.

A dicsőségvágy már kora ifjúságában fölébredt *V* lelkében, az 1840-es évek forradalomtól terhes levegőjében, különösen pedig 48 közeledtével egyre fokozódott. „1847-ben lelkesen korteskedik Kossuth követé választása érdekében”, 1848-ban a legtürelmetlenebb forradalmár ifjakhoz sorolható. „Ágai Adolf beszéli el emlékezéseiben, hogy ő épp március 15-én látta Vajdát először, mikor ez a Piaristák előtti téren felugrott egy kofaasszony deszkájára, s azt kiáltotta a diákoknak, hogy a városháza ablakából hangzó hazaéltetés üres beszéd, a szabadságot fegyverrel kell kivívni, menjenek hát Budára fegyverért. S Vajda vezette is át az ifjúságot Budára, ahol azonban a katonaság visszaverte őket. De így is sikerült Táncsicsot kiszabadítani börtönéből.” (Komlós, 25. l.) Részt vett a pesti egyetem 30 tagú, a bécsi forradalmi ifjúság üdvözlésére szervezett küldöttségben, majd a függetlenségi harc megkezdésekor, mint Petőfi, ő is kardot fogott. „Beállott közhonvédeknek, de nemsokára tisztté lett s 1848. július havától egész a kapitulációig részt vett a hadjárat viszontagságaiban”. (VÜ 1872: Vajda János.)

Ezek az élmények voltak az *Egy honvéd naplójából* című visszaemlékezésének inspirálói. A bécsi küldetésben szerzett élményeiről közvetlen utána tárcacikket írt (*A víz vérré nem válik*), de az *Egy honvéd naplójából* c. könyvében ezt az élményét húsz év távlatából, a korba, eseményekbe jobban beleillesztve, újból megírja. — A forradalom bukása mély sebet ejtett a költő lelkében. Erről meggyőzően tanúskodnak az *Egy honvéd naplóján* kívül versei (*Virrasztók*) és novellái (*Szeverina*, *Az elítéltek éjele* stb.). Sajátos dolog, hogy a forradalom utáni legkeserűbb évek élményeit ebben a könyvében is csak érinti. *V-t* ugyanis, mint a honvédtiszteket általában, a forradalom után „besorozták a császári hadseregbe közembernek, s a Konstantin nagyherceg nevére nevezett ezrednél egy évet töltött Olaszországban, mely rá nézve ismét tapasztalatokban és tanulságokban folyt le” (VÜ 1872: Vajda János). Ezeket a sorokat *V* jegyzetei alapján Nagy Miklós írta, *V* tehát bizonyára gyakran gondolt az említett tapasztalatokra, olaszországi katonáskodásra is. Egy-egy elszórt megjegyzése is tanúskodik erről: *Olyan utakat, minők egyik pusztából a másikba vezetnek, csak később, Olaszországban találtam.* — írja például *Emlékeimből — Alcsuthról* című cikkében (ld. IV. 380. l.). Bővebben azonban sehoh sem szól. Bóka ki is mondja határozottan: „Alcsuthon számontartotta a fákat, mik alatt az öreg Szkalla kocsiján elrobogott, prózai pástorkölteményben emlékszik vissza a juhlegelőre . . . Páduában nem látott semmit” . . . Utal két cikkére, amelyekben emlegeti Olaszországot, „de mindkét

helyt oly alkalmilag s felületesen említi Itáliát, hogy nincs élményt — keresnivalónk. Bele kell nyugodnunk, hogy semmit sem látott már a világból.” (Bóka, 58. l.) Ez azonban nem egészen így van. A VÜ-beli, 1872-ben írt V-életrajz fentebb idézett soraiból az derül ki, hogy az ott töltött év „tapasztalatokban és tanulságokban folyt le”.

S kutatásaink közben valóban rábukkantunk V *Egy besorozott naplójából* c. cikkére, amelyet itt közlünk először, s amelyben az olaszországi élményeiről számol be. Nem mehetünk el tehát olyan könnyen az ott szerzett tapasztalatok, az ott töltött évek mellett. Kiderült, hogy V viszonylag szerencsés helyre és ezredbe került. Helyzete így kivételes volt, s úgy véljük, hogy a cikk közlése mellett éppen összehasonlítás céljából szükség van arra, hogy a jegyzetekhez egy olyan élménybeszámoló is ideiktassunk, amelyet egy Veronában állomásozó besorozott tiszt írt, s a besorozottak ottani, a V-től nagyon is különböző életét tükrözi. A „V” jelzés tehát ez esetben nem Vajda, hiszen Vajda nem Veronában, hanem Páduában, és nem a Leopold, hanem Konstantin nagyherceg nevééről elnevezett ezredben szolgált.

EGY BESOROZOTTRÓL

(Emlékezés.)

„(V.) Szerdán délután az ősz-utcából egy sokat szenvedt jó embert vittek ki örök nyugalomra, kinek szive, kedélye, lelke egykor az aranyos vidámság sugaraitól ragyogott.

Én suhanc koromban, idegen földön, a legmegalázóbb sorsban ismerkedtem meg vele, abban az évben, 1850-ben, mely Magyarország legszomorubb esztendei közé tartozik.

Mint besorozott honvéd-tisztek egy — salzburgi német — ezred, a Leopold bádeni nagyherceg narancsszin hajtókás ezredében Veronában és környékén cserepárokodtunk. Ezredesünk: gr. Favancourt francia volt családi eredetére, de zord tatár vér gondolkozására és kiméletlenségére nézve. Kiadta a parancsot: semmi kimélet a besorozott lázadók (honvédtisztek) iránt. Ha fegyvert fogtak császáruk ellen: söpörjék most a kaszárnyát, vágják a fát, ha a sor rájuk kerül, regulába kell szedni őket! Van a fővárosban rajtam kívül még két férfit, Balogh Sándor, tekintélyes ügyvéd, s Tarafás József, a m. kir. államvasut főmérnöke, kik ugyanez ezredbe sorozva, szintén fájdalmasan érezték e kemény sorsot. A negyediket szerdán tették örök nyugalomra, az új temetőben: a jó »vig Samu«-t, ahogy egykor neveztük. Az ő vidámságát még a cserepár-élet nyomora sem tudta megörönni. Fűtyörészve söpörte a kaszárnyát, oda kiáltva egy-egy csüggedten káromkodó társának: »Komám, van ennél ám még cudarabb munka is!« Fialtal, de életböles ember volt, s mikor mi az olasz hőségétől meggyötörve tértünk haza a hosszú gyakorlatról, ő akkor is dúdolgatott, s ha valamelyik elkeseredett társunknak rosszul esett az ő jókedve, s megkérdezte: »Ugyan Samu, hogy tudsz ilyen bolondos lenni?«, ő az életböles nyugalmával mondá: »Elég nehéz nekem a szuronyos puská, meg kell könnyíteni valamivel!« És aztán mindnyáján kértünk is kölcsön az ő jókedve tőkéjéből, hogy könnyebben viseljük sorsunkat; ő szivesen adott belőle, maradt magának is elég.

Hallottunk azonban tőle komoly böles szót is, mikor nagyon meg kellett fontolni valamit. Emlékezem különösen egy mondatára, mely-lyel talán tőlem is kegyetlen sorsot távolította el.

Nyolc évre voltunk besorozva — közlegénynek s nem igen hittük, hogy elébb megszabadulhassunk. Erről beszélünk mindig, nagyokat sóhajgatva: »Mi lesz belőlünk addig?« Egy negyven éves társunk, midőn ugyanezt hallá tőlem is, rám nézván, gúnyos nevetéssel mondta: »Hát kis öcsém, belőled akkor huszonöt éves ifjacska lesz. Ergo te ne sokat sóhajtgass! De én!«

Egyszer azt vettem észre, hogy idősb társaim sokat suttognak maguk közt, engem és egy ép ilyen éretlen gyereket, mintegy kizárnak körükből. Bántott a dolog, mert nem tudtam mire vélni, s megkérdeztem Samutól, aki azt felelte:

»Örülj, hogy nem közlik veled a titkot. Kiméletből teszik. Te még nagyon gyerek vagy arra.«

Pár nap mulva azonban mégis csak megtudtam a titok pecsétje alatt, hogy mi van szóban. Összeesküdtek néhányan, hogy megszöknek.

Hallottam már elébb, hogy midőn még a forradalmunk tartott, b. Splényi Lajos, kit Kossuth követnek küldött Turinba, egy Bárdy Rudi nevű emberével, (azelőtt osztrák katonával,) erősen csábította a Radetzky seregében levő magyar katonákat, hogy szökjenek át a piemonti sereghez. Ez a Bárdy Rudi később, (mint az Egressy Gábor »törökországi Napló«-jában olvasható,) mint kimenekült honvéd a török városokban is sok izgágát csinált vakmerőségével. Egyszer betört egy hárembe is. Később, mint besorozottak hallottuk, hogy ugyanő titkon átjárt volna Lombard-Velencébe, hogy megalázzott honvédtiszteknek a szökésben segítségére legyen. Mi nem láttuk soha, de így beszéltek. Annyi bizonyos, hogy voltak felfogadott olaszok, kik kalauznak kínálkoztak a Ticinóig, a szabad szárd földig s olasz paraszt ruhával is szolgáltak annak, ki a szökésre elszánta magát. Az ilyet nappal elrejték valahol, éjjel pedig tovább kalauzolták. S el is tűnt egy-egy honvédtiszt, néha egy csoportban három is. Volt, kit a szörnyen megerősített Verona várkapuján magyar szekerészek a prófont-szállító kocsiába rejtve vittek ki. A falakon kívül aztán átvette az olasz kalauz s vitte tovább. Nem egy átjutott a Ticinon s többé nem hallottunk róla soha. De volt, aki bele vesztett a vállalatba, mint a szegény Sárközy, kit a határ közelében fogtak el a csendőrök, visszahozták s kegyetlen botbüntetést kellett kiállnia. El is keseredett végkép s mikor hazajött, beállt guerillának s túl a Dunán egy dúsgazdag »gutgesimnt« ember elpusztításában részt vett, amiért kivégezték az Új-épületben. Most ott fekszik a kerepesi uti temetőben, a vértanuk közös sirjában. Neve rá van aranyozva a fekete gúlára.

De a hotbüntetés iszonya sem bírta elfojtani a szökési szomjat azoknál, kik nem bírták túrni a besoroztatás nyomorát.

Egy este én is oda mentem a suttogókhoz s azt mondtam: »Tudom, mit terveztek. Én is szökni akarok. Engedjetelek veletek menni.« Egy nagy szál vitéz azt mondta rá: »Nem lehet, az sok strapációval jár, nem bírnád el.« Addig esengtem azonban, míg azt nem mondták: jó, majd meggondoljuk még!

Este megmondtam Samunak, hogy én is a szabad Amerikába szököm, a mire ő egyszerre elszomorodott.

»Ne menj velök, látod, én sem megyek.«

»Miért?«

»Mert, jegyezd meg, innen haza kerülünk előbb-utóbb, de onnan nem kerülünk soha.«

Ez úgy volt mondva, hogy nagyon hatott rám, s mivel másnap az édes anyámtól is biztató levelet kaptam, még örültem rajta, mikor a konspirálók tudtomra adták: »nem mehetek velük, mert hamar elfáradva, a kedvéért nem tehetnének olyan hosszú éji utakat s ez rájuk is bajt hozhatna!« Mutatták a térképen, mennyi akadályt kell legyőzni. Közülük sem maradt különben csak kettő, ki egy szép reggel eltűnt. Ezekről sem hallottuk soha, hogy „onnan”, ahová jutottak, haza kerültek volna. Ki tudja, hol veszték el az idegenben, nélkülözések, sanyarúságok közepett.

Minket azután is a mi vig Samunk deritgetett föl. Isola della Scalában, (Verona mellett) egy este nagyon búsan beszélünk a távoli hazáról, az otthonról. »Hát biz ott jó volna lenni, — mondta ő, — de ha mi nem mehetünk haza, idézzük ide az otthonot. Tudjátok mit, én gyógyszerész voltam s tudok főzni is, ha kell. Adjunk össze egy kis pénzt s holnap én főzök nektek bablevest, gúlyáshust, turos csuszát. Magyar ebédünk lesz s haza képzeljük magunkat. Éneklünk is hozzá jó magyar nótát.«

S azontul ő lett a mi szakácsunk. De nemcsak jóféle ételekkel vendégtelt meg, hanem szellemi táplálékkal is. Volt neki egy csomó gondosan leírt hazafias költeménye, köztük mindazok, melyeket Lisznyay Kálmán páthosszal vagy bohó tréfával irogatott besoroztatása alatt. Ezeket sorra felolvasta s a nevető kedélyű, cingár növésű, fürgé lábú legényke meg tudott hatni, ha komolyan szavalt, hát még megnevettetni, midőn komikusan olvasott.

Keserű életünknek bizony az ő kedélye volt a fűszere. Aztán tőle tudtunk meg először minden jó hirt. Ő adta tudunkra, hogy a ki ötszáz forintot lefizet: mehet haza. Ugy is volt. Kezdtünk ritkulni. Ő hozta meg Veronából is a kecsgetető hirt: »Fiuk! Radetzky elcsap bennünket. Megsokalta, hogy tovább rontsuk az armádiát. Aki superarbitrirungra jelentkezik, ha olyan erős is, mint a vasék, eleresztik mint halb- vagy réal-invalidot. Mert nem kellünk tovább!« S ez is úgy történt.

Egy év multán már nagyon megfogytunk s valamennyien fájó szívet váltunk meg a mi vig Samunktól, ki végre szintén csak haza került.

Én esztendőnk mulva láttam megint. Gondolom, Kassáról köszöntött be hozzám, mondván: »Felvitte isten a dolgomat, fotografus vagyok! Ez most divatos mesterség, viszem tán én is valamire!«

Hát vitte is annyira, hogy jó képeket csinált s idő multán a fővárosban, nyaranként pedig Balaton-Füreden elégülten dolgozgatott. Valami nagyon élelmes, reklámesapó üzletember azonban nem tudott lenni belőle. Tíz évvel ezeltött meg, mikor már boldog férj volt, egyszerre elkezdte aggasztani a jövő.

»Érzem — mondá nekem, — hogy ezek a lábak, ezek az idegek felmondják nekem a szolgálatot. Gondolni kell a feleségemre, aki áldott jó asszony és nagyon ügyes asszony. Elküldöm Drezdába, hogy tanulja meg a szabás mesterségét, ott erre kitünő iskola van, s aztán ha megtanulja, nem féltetem őt!«

S úgy is történt s nagyon jól történt. Ez a vig ember, ki pajtásnak, barátoknak, testvérnek és hitvesnek egyaránt a legjobb volt, komolyan be tudott látni a jövőbe s amint belátott, úgy rendezte el a dolgát.

Mennyire megérdemelte volna, hogy háborítlan legyen mindvégig házi boldogsága, testi és lelki ereje. De a végzet kegyetlen volt iránta, évekig kinozta olyan gyötrő betegséggel, mely munkára, nyugodt álomra s utójára már a tiszta gondolkozásra is képtelenné tette. Csak egyet nem tudott benne megsorbitani: hő szeretetét neje iránt. Tudta, érezte, hogy ez az érte folyvást dolgozó s mégis minden órája fölött gondosan őrködő asszony mennyire méltó a legnagyobb szeretetre.

Amit e hitves, (ki a női ipariskola szabászati tanítónője, neve Lengyel Sámuelné) szörnyen beteg férjeért tiz egész esztendőn át tett, amint aggódott fölötte és gondoskodott róla, amint ápolta, vigasztalta, mindig mosollyal arcán, midőn mellette volt s mindig könnyel szemében, ha róla másoknak beszélt, amit a nagy szenvedések enyhítésére kitalált és megtett: az csak egy minden ízében nemes, önfeláldozó, nagy szívűtől telhetik. Nincs az ilyen följegyezve a napi krónikában, mert a tűzhelynek erényeiből ezerszer kevesebbet tud meg a világ, mint botrányaiból, melyeket kedvtelve hordoz szárnyon a hir; de ha nálunk is volna erény-díj, mint van a francia akademiánál Monthyon-jutalom, senki azt jobban meg nem érdemelné, mint ez a jó asszony. Szívéből tette, amit tett, s ő tudta legjobban, hogy jó emberért teszi. (Fővárosi lapok 1888. jún. 8. 25. évf. 158. sz. 1154—1155. l.)

Az *Egy honvéd naplóját* mind a korábbi napisajtó, mind a folyóiratok örömmel üdvözölték. Nagyobb terjedelemben és elemzően nem foglalkoztak ugyan vele, de az érdeklődést bizonyította, hogy már megjelenése előtt hírt adtak róla. A Nefelejts c. folyóirat pl. az 1869. júl. 11-i számában így ír: „Vázlatok 1848—49-ből cím alatt érdekes művet fejezett be közelebb ismert nevű költőnk Vajda János. Igen élénk rajzokban festi ebben a magyar szabadságharc s az azt megelőző és közvetlenül követő idők eseményeit.” Kiemeli ez a kis híradás, hogy Vajda ebben a könyvében „Petőfiről is ír részletesen, új adatok alapján, s igyekszik helyrehozni a ferde nézetet, melyet Petőfi némely életíróinak hibás fölfogása terjesztett a költő jelleme felől”. A FL a Fővárosi hírek c. rovatában írja: „Vajda János új művet fejezett be Vázlatok 1848/49-ből címmel, sokat írván benne Kossuthról és Petőfiről, s ismerve íróársunk erőteljes tollát, kétségen kívül, hogy a könyv igen érdekes olvasmány leend.” — Kissé érthetetlen, hogy éppen a VÚ nem számol be a könyv megjelenéséről. Ezt azonban bizonyos mértékig ellensúlyozza azzal, hogy közli a *Pest égése 1849*-ben c. fejezetet (VÚ 1869. szept. 19. 514—518. l.), s közöl két V-tárcát: *Egy besorozott naplójából* (1869. okt. 17.) és *A bujdosás* (1869. dec. 19.).

A kedvező fogadtatás mellett azonban nagyobb visszhangja mégsem volt, életében újabb kiadására nem is került sor. Az oka talán az, hogy a V körül kialakult harcokban ellenfeleinél (Gyulaiéknál) éppen úgy, mint barátai körében (Nagy Miklós, Zempléni, a Palágyi-testvérek stb.) annyira a költészete került előtérbe, hogy az *Egy honvéd naplójáról* talán teljeseen meg is feledkeztek. Valamivel többet foglalkoztak vele későbbi méltatói és életrajzírói. Különösen Kerekes György ír róla lelkes elismeréssel: „Mindjárt a kiegyezés után 1869-ben jelent

meg a Corvina-társulat kiadásában (12. sz.) Egy honvéd naplója, korrajz, melyben szabadságharci élményeit adja elő. Mint könnyed elbeszélő mutatja be magát, fiatalos jókedv, derült hang, egészséges humor vonul végig a művön. Találóan jellemzi és festi az akkori vezérférfiak néhányát, a honvédsereget, a sanyaru bánsági hadjáratot, Pest égését, a fegyverletételt stb. Kis könyvének minden szakasza egy találó kép, egy darab a nagy nemzetközi küzdelemből.” (Kerekes, 150. l.) Bóka László elsősorban életrajzi vonatkozásaiban használja fel s csak egyes kitételei érintik a mű írói, művészi sajátosságait: „A tűzkeresztségen augusztus 19.-én esett át. Erről nincs sok szava. Emlékeiben hiába keresné az olvasó Jókai csataképeinek hangulatát.” (Bóka, 47. l.) „Önmagát is elvesztette néha ebben a szörnyű hadjáratban. Csak egy-egy éles kép bomlik ki emlékeiből ezekből az időkbel.” (Bóka, 48. l.) — V halálának ötvenéves évfordulójára a Franklin Társulat kiadott egy kis kötetet műveiből Rubinyi Mózes előszavával. A kötet 174 oldalából 110 oldal az *Egy honvéd naplójából*. Komlós Aladár a kor eseményeivel, s V életével kapcsolatban idézi: „A forradalom éve nem vidám és gondtalan, mint eddigi élete, de lelkesítő perspektívaival, melyek a nemzet szabadságát, az emberi egyenlőséget s a szolgálat és érvényesülés demokratikus lehetőségeit tárják eléje, annál mámorítóbb számára. *Egy honvéd naplójából* c. 1869-ben írt emlékirataiban a történések sorrendjét összezilálva írja le háborús élményeit, valószínűleg feltételezve, hogy így is mindenki be tudja illeszteni azokat az akkor még jól ismert események közé.” (Komlós, 26. l.) — Még leginkább értékelő jellegű az a néhány sor, amit Sötér Istvánnak Komlós könyvéről írt tanulmányában találunk: „És ha Komlós szerint Vajda romantikájának igazi tartalma: «Ragaszkodás ahhoz a tüneményes hősi világhoz, melyet 48-ban megcsodált, elzárkózás az elől a világ elől, mely Világos után terpeszkedett el nálunk, tagadása a kisszerű és korrupt polgári életnek s a megalkuvásoknak» (241. l.) — úgy vele ellentétben azt kell mondanunk, hogy Vajda 48-as ragaszkodásának nem egy romantikus, hanem egy *kritikai* magatartás a szülötte. Vajda nem idézi meg a hőskor eszményített, pátosszal gazdag alakjait, mint Jókai — hanem a nemzet vezető osztályát, a középnemességet látja olyannak, mint senki a kortársak közül. Amikor Vajda az *Egy honvéd naplójából* című írásában vagy Petőfire emlékezéseiben a nagy kort megidézi — mennyire elűt módszere a romantikától, mennyire higgadt marad, sőt csaknem szárazon tárgyilagos — de ez a száraz tárgyilagosság szinte erőteljesebben, szemléletesebben idézi meg 48-at, mint a romantika himnuszi. Vajda az apró részletek bensőségével, valóságával támasztja fel a hőskort, s eszményképe az a Petőfi marad, aki — emlékezései szerint — a legindulatosabb, legszilajabb mondanivalóit is csaknem mozdulatlan, mindvégig fegyelmet arccal és test-tartással tudta előadni. Ezt a «klasszicitási» eszményt ismerhetjük fel Vajda előadásmódjában is.” (Sötér, 356—357. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

A 47 őszi követválasztással, a márciusi napokkal és a 49 tavaszi ostrommal kapcsolatos beszámolóinkban többször előfordulnak az egy-

kori pesti utca- és vendéglőnevek. A könnyebb eligazodás végett közöljük a legfőbb adatokat Pest belvárosának akkori helyszínrajzáról. Az események általában a Hatvani-utca környékén zajlottak; ez a mai Kossuth Lajos utca. Itt volt a Landerer és Heckenast-nyomda, a Hatvani- és a Szép-utca sarkán. Ugyancsak a Hatvani-utcában volt az orvosgyetem, ahova a márciusi tüntetők a Pílvax-ból jövet benyomultak. Délre, a mai központi egyetem helyén volt a jogi kar, ahol a forradalom következő mozzanata zajlott; akkor is az Egyetem-tér volt előtte, de ez 48-ban a Március 15-e tér nevet viselte. A Hatvani-utca vonalától északra a legjelentősebb épület a Károly-kaszárnya, a mai Központi Városháza volt. A V beszámolóiban említett utcák ennek környékén helyezkedtek el. Keresztutcai keletről nyugatra haladva: Ujvilág-utca, ma Semmelweis utca; Megyeház, ma Vármegyeház utca; Gránátos, ma Városház utca. Itt volt a Komló vendéglő, a Bach-korszakban az írók kedvelt találkozóhelye; a megyeház közelében átszelt a Hatvani-utcát az Uri-utca, ennek északi része kapta később a Koronaherceg-, majd Petőfi Sándor utca nevet; az utcának ezen a részén volt a Pílvax (Pillvax, Pillwax) kávéház, amelytől ekkoriban új tulajdonosáról inkább Fillingernek emlegettek; cégtábláján még ekkor is a halott Pílvax Károly neve állt. A Zsibárus-utca ma Párisi utca; a Szervita-teret 1945 után nevezték el Martinelli térnek; a Telcky-házat az 1945-ös ostrom alatt lebombázták és nem építették újra. A térről nyílik a ma is így nevezett Fehérhajó utca, amely nevét a Fehérhajó-vendéglőtől kapta. A városház délnyugati sarkától, a Gerlóczy-utcától éles szögben indul és az Ujvilág (Semmelweis) utcába torkollik a Sarkantyú-, később Sarkantyús-utca. Északabbra, az egykori hajóhidnál volt az Angol királynő vendéglő (ahonnan V-ék veszedelmes dunai vállalkozásukra indultak); — a Redout, az akkori Vigadó, a mainak a helyén, ugyancsak a hajóhid közelében volt; 1848. júl. 5-étől itt ülésezett az első magyar népképviselői országgyűlés; itt hangzott el Kossuth híres július 11-i beszéde. A Városház-tér, ahol a tömeg a 12 pont elfogadását várta, s amelyet 1848-ban Szabadság-térnek neveztek el, ma már nincs meg; a Dunapart közelében volt az Erzsébet-híd pesti hídfőjétől északra. Említi V még a Hal-teret; ez az Erzsébet-híd pesti hídfőjétől délre esett; a hídfő kiépítése során megszűnt. Ugyancsak beépült a Belváros szabályozása folytán a Sebestyén-utca, a mai Duna utca táján.

Megjegyezzük még, hogy a márciusi beszámolóban említett Váci-utca csak részben azonos a maival. (Schmall Lajos: Budapest utcai és terei, századvégi fővárosi kiadvány.)

A tábori élet c. fejezet közelebbi hátterét a magyar honvédség bányászati seregének 48 végi hadműveletei adják. A sereg parancsnoka Kiss Ernő tábornok volt; helyettese egy ideig Vetter. A hadműveleti cél Pancsovának, a szerb forradalmi bizottság székhelyének meghódítása volt. Kiss Ernő 4600 emberrel és 8 ágyúval indult el Nagybecskerekéről; 49 újesztendejét Petrovoszellón töltötte, innen másnap egyenesen Pancsova felé nyomult, s harmadikán kezdte el az ostromot. Az ellenállás oly szilaj volt, hogy három sikertelen roham után elrendelte a visszavonulást. A szerbek lemondtak az üldözésről, de a dermesztő téli hideg nagy pusztítást végzett csapataink közt: negyven ember fogyott meg útközben, és száznál többen kerültek kórházba.

— Az elő- és visszavonulás útvonalát a kötetünkhöz mellékelt térkép-vázlat mutatja. Vajda szerint ez az útvonal a következő volt (miután Nagybecskerekben fölesküdték és Tomasovácot megostromolták): Zichyfalva, Szent János, Alibunár, Petrovoszello, Neudorf-Révújfalva, Franczföld, Pancsova — majd innen vissza Zichyfalvára, Becskerekre, végül Zsombolyára (Hatzfeld).

A fegyverletétel alatt és után c. fejezethez, valamint *A bujdosás* c. cikkhez összefoglalóan közöljük V-ék visszavonulási útvonalát.

A Krassó—Szörény megyei Facsét kisközségben éri utól őket a világozi fegyverletétel híre. Soborsin és Butyin Arad megyei községeken át jutottak el Borosjenőre, ahol ők is letették a fegyvert; ezután kísérték őket Szöllőson és Világoson át Aradra. A továbbiakat V Visszaemlékezéseiben eltérően adja elő. Egyik változat szerint kórházba került, onnan „menekült” Fehér megyébe (*A fegyverletétel alatt s után*); a másik változat (*Egy besorozott naplójából*) úgy adja elő, hogy betegség miatt szabadsággal hazabocsájtattott; a közvetlenül utána írt *A bujdosás* c. cikk szerint megszökött a katonáktól, akik a kórházba kísérték volna. A hazatérés útvonala Csongrád—Kecskemét—Dunapentele—Nyék—Vál.

Lap: Sor:

- 309 19 *Kubinszky, Pecsovics* — az elsőnek a nevével a liberális politikusokat, a másikkal a maradiakat, kormánypártiakat csúfolták a reformkorban. Mindkettő élő személy volt: Kubinszky egy trencsényi nemesi család tagja, Pecsovics a Festetich-grófok tisztartója.
- 309 28 *adminisztrátor* — az önkormányzat felfüggesztésével a megyék élére állított királyi biztos. Személyük a magyar közvéleményben általában gyűlöletes volt. Ilyeneket állított a megyék élére a kormány, valahányszor a nemzeti ellenállás fellángolt, pl. az 1820-as és 40-es években.
- 309 30 Az itt említett macskazenét Körmöczy kanonok kapta okt. 17-én, a választás előestéjén. Ld. Kossuth Lajos 1848—49-ben. Sajtó alá rendezte Barta István, Bp. 1951. 34. l.
- 310 21 *Balla Károly* — (1792—1873) író. 1814-től Pest vármegyénél hivatalnok. 1818—1846 végéig várkapitány. 46-ban birtokára vonult vissza. Humoros csipkelődései miatt általában közkedvelt volt.
- 310 : 34 *ad captandam populī Verbőczyani benevolentiam* — (lat.) a Werbőczy-féle nép jóindulatának megnyerésére. Populus W. = a nemesség.
- 310 39 *Báró Podmaniczky Frigyes* — (1824—1904) az 1847—48-i országgyűlésen a felsőház tagja; a szabadságharcban mint huszárszázados vett részt. A szabadságharc leverése után őt is besorozták mint közlegényt az osztrák hadseregbe. 1850-ben bocsátották el.
- 311 3 *Gróf Ráday Gedeon* — (1829—1901) végigküzdötte a szabadságharcot. 1864—65-ben a főrendiházban szerepel. 1868-tól a belügyminisztérium tanácsosa, a Délvidék királyi biztosa. Rábízták az alföldi rablóvilág felszámolását. A hírhedt rabló-

- vezér, Rózsa Sándor garázdalkodásainak is ő — ahogy a nép elnevezte: „a vaskezü gróf” — vetett véget.
- 311 6 *Vahot Imre* — (1820–1879) ügyvéd, színműíró, író és szerkesztő. 1844-től 1848 júniusáig a Pesti Divatlapot szerkesztette. Petőfit segédszerkesztőnek vette maga mellé. A PDL-ban jelentek meg V első versei is.
- 313 : 21 *árkádiai időklet éltünk* — Arkádia (gör.) szépen művelt kies, görög táj. Itt: idilli, jámbor.
- 313 : 34–35 *honoráciornak* — (ld. 486. l.)
- 314 : 20 Versének címe helyesen: *A nemzethez.*
- 314 : 31 *Török János* — (1809–1874) publicista és nemzetgazdász. Egy ideig gazdasági pályán működött. 1844-től 1848-ig szerkesztette a Magyar Gazdák Szemléjét. Évtizedeken keresztül szoros összeköttetésben állt Széchenyi Istvánnal. Az írói segélyegylet megalapítása is egyik érdeme. Sok cikke, gazdasági és egyéb jellegű könyve jelent meg.
- Jelentős volt lapszerkesztői tevékenysége (pl. a PN-t 1853–55, a MS-t Bécsben 1855. jún. 15-től 1856. dec. végéig, a Pesti Hírnököt 1860. dec. 6-tól 1866 végéig szerkesztette).
- 315 11 *zaj* — jégzajlás.
- 316 18 *Lamoricière* — Lamoricière, Christophe Leon Louis Juchault de, francia tábornok (1806–1865), 1848-ban a nemzetőrség főparancsnoka volt. Fő része volt a júniusi forradalom leverésében.
- 317 1 *Oroszhegyi Józsa* — (családi nevén Szabó) író (1822–1870). Papi pályára szánták, de ő az irodalomhoz vonzódott. Pestre került orvostanhallgatónak, s közben verseket írt az Életképekbe és tárcákat Vahot Divatlapjába. Az 1848-as események megakadályozták diplomája megszerzésében. A forradalmi ifjúság egyik legtevékenyebb tagja, majd a szabadságharc egyik legérdekesebb alakja, híres guerillavezér. A szabadságharc bukása után várfogságot szenvedett. 1856-ban mégis visszatért Pestre. Megnősült és Kolozsvárt orvosi gyakorlatot folytatott. Nyugtalan természete azonban tovább űzte. Mint katonaeorvos török szolgálatba lépett. 1868-ban hazajött, de útközben szélhűdés érte. Két évig élt még Pesten elhagyottan, nyomorban.
- 317 1 *Magos* — Magos Ernő (? – 1855) műfordító, ügyvéd. A szabadságharc idején Táncsics környezetéhez tartozott, s a lapokban forradalmi verseket jelentetett meg. Táncsicsnak sajtószabadságról szóló röpiratait németre, Robespierre néhány beszédét magyarra fordította. 1852-ben mint a Makk-irányította erdélyi függetlenségi szervezkedés összekötőjét elfogták és várfogságra ítélték. A jofestadi börtönben halt meg.
- 317 1 *Gál Ernő* — Gracza szerint (I. 18) a „jurista-ifjúság” ama tagjai közé tartozott, akik a Fillingner-Pilvaxban a tizek asztalának vendégei voltak; köztük említi Magos Ernőt is.
- 317 1 *Sebő Antal* — (1829 – ?) 1848 tavaszán jelentős szerepe volt a pesti forradalmi mozgalmakban. Júliusban beállt a pesti

- önkéntes csapatba, rövidesen a szerb harcterre került, s ott őrmesteri rangot kapott. Októberben Komáromba helyeztette magát, s decemberben kinevezték hadnagygyá. A fegyverletétel után állandó megélhetési gondok közt élt, míg végre 1872-ben árvászéki ügyésszé választották.
- 317 2 *haranguiroz* — szónoklatot intéz valakihez.
- 317 15 V márc. 14-i szerepléséről l. Bóka kommentárját (41—42. l.) és Komlós adatait. Komlós utal rá: „Mikszáth még tud egy részletet. Az ő leírása szerint a vita folyamán egyre kaotikusabb a helyzet, éjfél felé jár, néhányan már távozni akarnak, de Petőfi azt javasolja, hogy előbb hozzanak határozatot. Ekkor Vajda az ajtóhoz rohan és becsukja: Uraim, addig innen ki nem mennek, míg nem határoznak!”
- „— Ez döntött. Az ifjúság most már gyorsan elhatározza, hogy másnap reggel tüntetést rendez, s életbe lépteti a 12 pontot.” (Komlós, 25. l.)
- 317 18 *Sükei* — Sükei Károly (1824—1854) író, a 40-es években Pesten élt, mint tanár. Szépirodalmi lapokba írt, 1847-ben az *Életképek* kritikusa. Itt megjelent írásai — melyek többek között a francia felvilágosodás és Hegel hatását tükrözik — mélyen szántó filozófiai és esztétikai fejtegetéseket tartalmaznak. Versek is írt. Bírálatai, esztétikai cikkei nagy képzettségéről és bátorságáról tanúskodnak. Irodalomtörténet írását tervezte, de ebben korai halála megakadályozta.
- 317 37 *Vidacs János* — ld. *A víz vérré nem válik* jegyzetében.
- 318 20 Rámutattunk már előbb, hogy ezt a fejezetet, az itt elmondottakat tárcacikk formájában megírta V még 1848-ban (ld. 318 l.). Érthető, hogy az *Egy honvéd naplójából* c. visszaemlékezésekben más a hangsúlya és más következtetésekre is jut. Ott kissé ellenszenvesen, lekicsinylően ír a bécsi-ekről, itt sokkal higgadtabb és részletesebb; több olyan mozzanatot, eseményt mond el részletesen, amit a cikkben meg sem említ, vagy csak érint (pl. a mulatságot Hitzingben), illetve sokkal szürkébben ír le (pl. a zászlók átadását). Itt Bécs meghódítását, illetve a bécsi polgárság szimpátiájának megnyerését állítja középpontba. — Nehéz lenne eldönteni, hogy az eseményekről melyik írása ad hűbb képet, de az bizonyos, hogy 1848-ban, amikor V a cikket írta, még az osztrák elnyomás súlya elhomályosíthatta a bécsi polgárságnak ezt a forradalmibb arcát a költő előtt.
- 318 : 36—37 *A bodajki szentek* — Bodajk kisközség, búcsújáró hely Fehér megyében.
- 319 22 gr. H. — *A víz vérré nem válik* c. V-tárca szerint Hojosz, később Hoyos.
- 319 23 A bécsi parancsnok egyik változat szerint sógora, a másik szerint unokája Metternichnek. (Ld. ui. a 290. lapot.)
- 319 27 tüntetés *scenirozása* — (lat.) rendezése.
- 319 29 *Auflauf* — (ném.) csődület, csoportosulás.
- 320 8 *aulista* — itt valószínűleg egyetemi hallgatót jelent.

- 321 : 27 *Nutzt niksz! Bruder muss trinken!* — nem használ semmi. Testvér, muszáj inni.
- 321 : 31 *Armin és Arpád szelleme* — Arminius-Hermann germán törzsfőnök. Augustus csapatainak legyőzője, német nemzeti hős.
- 322 27 *kamarilla* — a spanyol camarilla-ból (kis szoba) származik. A bécsi kamarilla elnevezés a szabadságharcot megelőző években jött divatba. Belső titkos, nem hivatalos kormányzótanács. 48-ban az uralkodó magyarellenes, szűkebb környezetére értették, amelynek a kormányzásra nagy befolyása volt.
- 323 : 27 *redoutterem* — vigadóterem (buffet terem). Az országgyűlés akkor a régi vigadóban ülésezett.
- 323 36 A jelenet leírását ld. előbb az *Egy lap a Kossuth irodalomhoz* c. cikkben.
- 326 : 40 A Kossuth iránti mérhetetlen lelkesedés mondatja V-val ezeket a szavakat. Pedig egyébként világosan látta, hogy nagy idők nélkül nincsenek nagy emberek, azaz: a nagy emberek a nagy idők szülöttei. Hasonló gondolatot találunk *Napoleon emléke* c. cikkében (Ld. ÖM 1623—24. l.), amikor kimondja, hogy nem kell félni, több Napoleonja nem lesz a világnak: *Mert ha ember születnék is hozzá, nem lenne többé hozzá — világ.*
- 327 12 *Madarász László* (1811—1909) — a szabadságharc forradalmi szellemű politikusa. Nagyobb szerephez Debrecenben jutott (a forradalmi kormány rendőrnisztere volt), de itt a Békepárt támadásainak célpontja lett. Amikor Jókai és Kovács Lajos mint a Békepárt hívei az Esti Lapok hasábjain Zichy Ödön gróf gyémánt ékszezeinek elsikkasztásával vádolták meg, lemondott állásáról. (A hírhedt gyémánt-ügyről ld. Mikszáth K. ÖM, Akadémiai Kiadó, 18. kötet 343—347. l.)
- 328 : 30 *szabadcsapatok* — önkéntes harci alakulatok, csapatok. Rend szerint sajátos feladatot (az ellenség váratlan zavarása, összeköttetések terejtése, rajtacsapások stb.) kaptak, illetve oldottak meg. Először a XIX. sz. elején a franciák ellen Spanyolországban alkalmazták őket (Guerilla-csapatok). Nálunk az 1848—49-es szabadságharcban szervezték meg.
- 329 15 Ezt a mozzanatot, amikor egyetlen sortűz egy ablakból szétugrasztotta az összecsdődült, felvonuló tömeget, később ismét elmondja V. (Ld. 361 : 2.)
- 329 : 34 *A legutóbbi amerikai háború* — az 1861-től 65-ig tartó polgárháborút érti, amely az USA északi és déli államai között dült, az ellentét a néger rabszolgák felszabadítása kérdésében robbant ki.
- 329 : 38 *Talleyrand* — V itt a francia forradalom és a napóleoni idők ismert politikusára céloz, aki 1789-ben a nemzetgyűlés elnöke volt.
- 331 16 *Vasvári már az „Icaria” alapelveit magyarázgatta* — Cabet, Utazás Ikariába c. utopisztikus regényéről van szó. Cabet, Étienne (1788—1856) — francia utópista socialista.

- A Franciaországban is elterjedt carbonari mozgalom egyik vezető tagja volt. Részt vett az 1830-i júliusi forradalomban. Baloldali tevékenysége miatt kénytelen volt Angliába menekülni. Owen hatására utópista kommunista lett. Hirdette, hogy a francia forradalom eszméit (szabadság, egyenlőség, testvériség) csak a köztulajdonon alapuló kommunista közösségekben lehet megvalósítani; Marx az 1840-es években Cabet-t a kommunizmus loagnépszerűbb, bár legfelülete-sebb francia képviselőjének mondta. — Bóka az idézett V-szöveggel kapcsolatban megjegyzi: „Csak a romantikus történetlétás rabja kérhetheti meghökkenten, hogyan jutott kezükbe a *Voyage en Icarie*, a korai francia kommunizmus bullája. Cabet könyve 1845-ben jelent meg, nálunk hírt megelőzte s megalapozta a francia forradalom híre, abban a társaságban, ahol Petőfi volt a szóvivő.” (Bóka, 44–45. l.) Ehhez ld. Lukácsy Sándor: Petőfi és Cabet. ItK 1966.
- 335 20 *Marengonál, Austerlitznél* — Marengo olasz falu a Pó síkságún. 1800. jún. 14-én Napóleon itt aratott győzelmet az osztrákok felett. — Austerlitz (ma Slavkov) morvaországi község, Napóleon itt győzte le 1805. dec. 2-án a Kutuzov-vezette orosz-osztrák hadsereget.
- 335 36 *harci vetély (bravour)* — a „vetély” szó magyarázatát ld. a *Lókötő-vetély* c. tárca jegyzeteiben, 590. l.
- 336 12 Jelen kiadásunkig az olaszországi kényszerű katonáskodásról csak ez a kis epizód volt ismeretes. Ebből azonban kiderül, hogy foglalkoztatták annak emlékei. *A fegyverletétel alatt és után* c. fejezet befejező soraiban ugyanis, amikor ismét megemlíti, hogy Haynau felhívására kénytelen volt jelentkezni, gúnyos és keserű megjegyzést tesz Podmaniczky Frigyesre, aki még ott is bérkocsin ment szénáért. Ez a kitétel csak a folyóiratbeli közlésben szerepel, s végül így fejezi be: *Ez volt a honvéd mozgalom harmadik s utolsó periódusa. Talán egyszer még, ha nem unnák önök, még erre is rátérünk.* Ígéretét, mint kiadásunkból láthatjuk, valóban be is váltotta. — V páduai katonáskodása egyébként nem 1851-re, hanem 1850-re esik.
- 336 14 *Die Winter-Campagne des F. M. L. Schlick* — Schlick altábornagy téli hadjárata. Schlick, Franz Heinrich (1789–1862) császári altábornagy. 1848-ban Galíciából tört be Magyarországra, s végig harcolt a honvédség ellen. Az utolsó szakaszban Haynau parancsára Arad ellen vonult, de Damjanich nem neki, hanem az oroszoknak adta át a várat. — Az itt említett műnek nem ő a szerzője.
- 336 17 *Marschfertigkeit* — (ném.) menetképesség, menetelni tudás, V szavával: *járképesség.*
- 336 : 38 *az aug. 19-i sikertelen ostromban* — V Turia aug. 19-i ostromára utal (ld. *O-Becse, augusztus 22. 1848.* c. tudósítását e kötetben).
- 337 : 38 *Nagy-Becskereken esküdtünk föl* — akkor: rendezett tanácsú város Torontál vármegyében.
- 338 3 *Vetter megjelent táborkarával* — Vetter Antal (1803–1882)

- honvédaltábornagy, az 1848–49. szabadságharcban vezérkari főnök. Eredetileg az osztrák hadseregben szolgált, a magyar ügy mellé állt. A szabadságharc leverése után emigrációba kényszerült, és csak 1867-ben térhetett vissza.
- 338 11 *A tomasováci ostrom* — Tomasovác (Tamáslaka) nagyközség Torontál vármegyében. 1848-ban T. szerb lakossága a magyar községek ellen fordult. A magyar hadsereg Kiss Ernő vezetésével 1848. dec. 5-én vette vissza, illetve verte le a fellázadt szerb lakosságot.
- 338 12 *Zichyfalvára vonultunk* — Zichyfalva nagyközség Torontál vármegyében.
- 338 16 *Szt.-János, Alibunár falvakon át Petrovoszello alá értünk.* — Szt. János nagyközség Torontál vármegyében. Alibunár (a. m. Ali kútja) nagyközség Torontál vármegyében, az ugyanilyen nevű mocsarak és római sáncok mellett. (1848. dec. 12-én Damjanich itt aratta egyik legszebb diadalát.) — *Neudorf* — Révújfalú.
- 340 23 *Ústökös* — az első és legrégebb magyar élclap. Jókai Mór alapította, indította meg 1858-ban. 1910-ben szűnt meg. Közben Dienes Lajos, Szabó Endre, Szalay József és Nagy Imre voltak a szerkesztői.
- 342 31 „háromfontos” — ti. ágyúgolyó.
- 343 8 *kulláoztak* — tájszó, a. m. szállingóztak.
- 344 2 *egy kis Berezina se hiányozzék.* — Vajda Napóleon oroszországi visszavonulására utal. Napóleon mindenfelől szorongatva sietett átkelni a Berezina folyón, nehogy bekerítsék. 40 000 főnyi sereggel ért a Berezinához, Wittgenstein és Csicsagov késlekedése miatt sikerült is átkelnie, de roppant veszteség árán. 29 000 emberén kívül egész tréningjét elvesztette.
- 345 : 7 *Kiss Ernő* (1800–1849) — a magyar szabadságharc egyik tábornoka. 1849. okt. 6-án Aradon kivégezték.
- 345 : 18 *Hátukon borjúikkal, kollikjaikkal* — kotlík: a katonák bádóg főzödénye.
- 347 10 *Turiá* — ld. az *Ó-Becse* . . . c. cikknél.
- 348 1 *A S* rövidítés: Sükei Károly, író. (Bővebben ld. 556. l.)
- 348 10 Damjanich hadteste jelentékeny részt vett 1849-ben a dicsőséges tavaszi hadjáratban. A komáromi vár felszabadítása után Görgey neki adta át ideiglenesen a hadügyi tárca vezetését. Ekkor azonban az a különös, véletlen szerencsétlenség érte, amire V utal. A Debrecenbe indulás előtti napon kocsizás közben szekere olyan szerencsétlenül fordult fel, hogy D. bokáiban eltörte a lábát. Felépült ugyan, de csatába többé nem mehetett. Mikor a forradalmi kormány másodszer is kénytelen volt elhagyni a fővárost, Damjanichra bízta az aradi vár parancsnokságát. — Vajda olyan nagy hadvezérnek tartotta Damjanichot, hogy szerinte ha ez a szerencsétlenség nem éri, megmenthette volna az egész szabadságharcot a bukástól.

- 349 : 30 *Strapác* — alighanem a német Strapazen szóból származik. Ebben az esetben: megerőltető menetelés. Ez meg is feleltetne jelentésének.
- 349 34 *limbussá vált* — limbus a pokol tornáca a katolikus vallás tanítása szerint. Erre a menny és pokol közti helyre azok a lelkek jutnak, akik önmaguk tiszták, de a mennyei boldogságra nem méltók. V inkább a pokoli jellegre utal.
- 351 : 23 *„auf Gnade oder Ungnade“* — kényre-kegyre.
- 351 : 23 *Bem és Guyon mentek Erdélybe* — Guyon, Richard (1812–1856) honvédtábornok. Angol származású császári tiszt. 1848 nyarán csatlakozott a magyar honvédséghez. A branyiszkói győzelmet (1849. jan.) az ő parancsnoksága alatt vívták ki. Később Komárom parancsnoka volt. A világoosi fegyverletétel után török szolgálatba állt.
- 354 : 32 *móc* — a mócok a Bihar hegység keleti lejtőin lakó románok.
- 355 40 *verdung* — úrmérték, félmeszely. A meszely 0.35 liter.
- 356 35 *Orbán Pető* — debreceni ügyvéd, író (1814–1869). 1850-ben a Csokonai-Lapok szerkesztője. (A hetilap, amelyről a szövegben szó van, nem található.)
- 357 19 *Berényi Antal* — (1829–1856) Fehér megyei földbirtokos, műkedvelő drámaíró. Kálmán király c. darabját a Nemzeti Színház 1855. nov. 15-én mutatta be.
- 358 6 A Rókus nyilvánvalóan a Rókus kórház.
- 359 10 *Márius kora* — Marius (156–86) parasztszármazású római államférfi és hadvezér; mint néptribun az arisztokraták befolyásának csökkentésére törekedett. Erőszakos, heves, de tisztakezü egyéniség volt; a germán-kelta népvándorlástól megrémült Róma konzullá választotta, s ő győzelmeivel meg is mentette Rómát. Az arisztokraták pártja Sulla vezetésével felülkerekedett, s egyidőre meg is buktatták. V Marius feddhetetlen jellemére, a korrupció elleni harcára, arisztokrata-ellenes küzdelmeire céloz.
- 360 8 *Hentzi* — osztrák tábornok, az ostrom idején Budavár parancsnoka, az utcai harcokban esett el. A Szent György téren szobrot állítottak neki; ez számos hazafias tüntetésre adott alkalmat, amíg a szobrot el nem távolították. Helyére a honvédszobor került.
- 360 : 27 *Blomberg golyói* — V rosszul emlékszik a névre: Arad várának parancsnoka 1848-ban Berger báró altábornagy volt; az októberi császári manifesztum után (amely a magyar országgyűlést feloszlatta és Jellasicsot teljhatalmú császári biztossá nevezte ki), azt követelte a várostól, hogy a honvédséget utasítsa ki s a honvédekhez állt sorkatonákat fogassa le. A felszólítás elutasítására B. a város ágyúzásával felelt, s több ízben lövette a várost. (Ld. Gracza: A m. szabadságharc története III., 122. sk.)
- 361 2 Ez a mozzanat, mikor egyetlen sortűz egy ablakból szétugrasztotta az összegyűlt tömeget, már szerepelt a 329. lapon.

Lap: Sor:

- 361 14 *Na, jetzt nur langsam, jetzt száma schon nahet* — nos, most már lassan, most már közel vagyunk (száma a. m. sind wir).
363 25 Petőfi versének a címe is: Tiszteljétek a közkatonákat.
363 29 *Allnok* — Allnoch ezredes a halálos sebet kapott Hentzi tervét, a Lánchíd felrobbantását akarta végrehajtani. Előbb parancsot adott egy osztrák tüzérnek, hogy dobjon égő kanócot a híd alá beépített, lőporral töltött csatornába. Majd mikor észrevette, hogy a tüzér nem teljesíti a parancsot, pisztolyt rántott, lelőtte, s ő maga akarta a robbantást elvégezni. Égő szivart dugott a lőporcsatornába. A robbanás óriási erejű volt, Allnoch ezredest széttépte, de a hidat csak megrongálta.

Szövegváltozatok

Lap: Sor:

- 309 1 NZ: (a cím) *Visszaemlékezés 1848–49-re.* (Alatta:) *(Egy honvéd naplójából)*

A TÁBORI ÉLET C. FEJEZETHEZ

- 335 16 NZ: kalandorság
335 17 NZ: ehhez
336 7 NZ: általában
336 18 NZ: képességeink,
337 10 NZ: Károly kaszárnyába
338 : 31 NZ: törvényt ronta
338 : 34 NZ: egyet forultam [sajtóhiba]
339 : 35 NZ: egy percig *is ráült*
340 1 NZ: sűrűen
340 : 5 NZ: fölgyujtott
340 16 NZ: költészethöz
340 : 29 NZ: halálból . . .
340 36 NZ: tűzet
341 28 NZ: sűrű
341 : 40 NZ: [A NZ 1868 okt. 31. számában megjelent második folytatás alatt zárójelben: *(vége)* jelzés van, de a következő számban mégis folytatódik. Föltehetően helyszűke miatt került a következő számba a befejezés.]
342 14 NZ: miénkhöz
342 15 NZ: művelt
342 : 24 NZ: érzelmű
343 6 NZ: melyhöz
343 11 NZ: tetszett,
343 13 NZ: lehetlen
343 : 21 NZ: még

Lap: Sor:

- 343 : 27 NZ: egyébkint
343 37 NZ: ellenséghöz
344 30 NZ: fölöltözve
345 10 NZ: lőjjék le
346 4 NZ: körösztüll
346 14 NZ: [*muszáj volt!* — Itt véget ér a második folytatás. Aláírás: *V-a J-s.* A következő részben (nov. 7.) fejeződik be.]
346 : 29 NZ: népszerűvé tette
377 : 20 NZ: engedelmeskedtek, s
348 7 NZ: ehhez
348 17—18 NZ: Kétséggkívül

A FEGYVERLETÉTEL ALATT 8 UTÁN C. FEJEZETHEZ

- 351 33 NZ: általános
352 17 NZ: ehhez
353 27 NZ: fölül
353 12 NZ: lóru
353 27 NZ: általán
353 40 NZ: *Argyelba*
354 10 NZ: emlékezetüvé!
354 26 NZ: hengerítették
354 35 NZ: legelészelt
355 16 NZ: kanász legény
357 3 NZ: Azután a fehér
357 13 NZ: elfognak
357 30 NZ: uri jux volt az egész. *B. Podmaniczky Frigyes* bérkocsin ment szénát faszolni, s a több efféle „stikliket” hallottunk egyik másiktól.
357 31 NZ: [*s utolsó periódusa után a NZ-ben még egy mondat van:*] *Talán egyszer még, ha nem unják önök, még erre is rátérhetünk.*

PEST ÉGÉSE 1849-BEN C. FEJEZETHEZ

- 357 34 VŰ: ohajtván magamat beosztatni
357 35 VŰ: a térparancsnoksághoz: de
357 37 VŰ: *lepelt meg*
358 1 VŰ: föladdattal
358 4 VŰ: régibb — iróféle — barátommal
358 5 VŰ: teljesült volna is
358 6 VŰ: jön: mert
358 9 VŰ: átutazó szabályszerűleg
358 10 VŰ: üdvözölt. — Együtt
358 13 VŰ: én ugyan mondtam,
358 17 VŰ: feküdnöm

Lap: Sor:

- 358 18 VŰ: kapituláltam
358 21 VŰ: kőről *leginkább* azok
358 : 23 VŰ: soha sem
358 24 VŰ: ismertem, és
358 26 VŰ: egyénisége, aki
358 : 27 VŰ: lennie
358 29 VŰ: [A *született* befejezésű mondat utáni mondat a VŰ-ban
közölt szövegből hiányzik.]
358 35 VŰ: képviselte. -- A csuszás-mászásnak, *hiv. címkórságnak*
nagyobb
358 39 VŰ: lehetséges volt [A mondat további része a folyóiratban
közölt szövegből hiányzik.]
359 2 VŰ: lehetetlenség
359 2 VŰ: legyen
359 3 VŰ: kevésbé.
359 5 VŰ: *katona*-állásu
359 6 VŰ: belső
359 7 VŰ: nem rokon elvüek
359 14 VŰ: *atíllában*
359 17 VŰ: s mert, mint
359 18 VŰ: *Ádám-almája*
359 : 29 VŰ: *Az uri utcai híres* kezdetű bekezdés a VŰ-ből
hiányzik.
359 40 VŰ: . . . Alig [A három pont nyilvánvalóan az előző bekezdés
elhagyását jelzi, amit V a kötetben mégiscsak
közölt. A kézirat tehát első formájában is tartalmazta.]
359 41 VŰ: *Sebestyén-utcában*
360 3 VŰ: felől
360 6 VŰ: a *lakosokat*, hogy a várost bombáztatni és porrá *fojgják*
égettetni.
360 9 VŰ: *elsüttetni a vár ellen*, tehát
360 24 VŰ: *táborzott; Szegedet*,
360 25 VŰ: részt vett; és
360 26 VŰ: előbb *ismertem meg*
360 27 VŰ: *szitokkal* — vegyes
360 29 VŰ: *fűszerévé*
360 29 VŰ: *Mondom, amerre*
360 35 VŰ: *városból, de*
360 40 VŰ: az elmúlt (1848) évből
361 2 VŰ: *A kapukat bezárták.*
361 3 VŰ: *a cs. katonák*
361 8 VŰ: az *uri-uteán* a *zsibárus-utca* felé. Amint az *uri- és*
zsibárus-utca
361 13 VŰ: *polgárkatona*
361 16 VŰ: volt *Pestváros*
361 27 VŰ: *akinek Pesten háza vagy butoros lakása volt*
361 31 VŰ: *bomba, alant*
361 35 VŰ: *I. Napóleon*
361 41 VŰ: *hatvani-utca* és *magyar-utca*

Lap: Sor:

- 362 1 VŰ: hova
362 5 VŰ: A Gellérthegyen
362 5 VŰ: a huszonnégy fontos útegek sortüze ezután osaknem
362 8 VŰ: a kerepesi-út
362 10 VŰ: május 21-kének
362 19 VŰ: rendkívül
362 20 VŰ: honvédnek
362 22 VŰ: legnagyobb
362 23 VŰ: dévajkodott
362 27 VŰ: gyűjtött
362 31 VŰ: Megálljatok! —
362 32 VŰ: — álltában már lőttünk elég németet. Lőjjünk már egy-
szer <röptében> is!
362 34 VŰ: fölrohan
362 36 VŰ: vadkacsákat
362 36 VŰ: közt
362 38 VŰ: nem szabad?
362 39 VŰ: Harmadnap
362 40 VŰ: Borzasztó volt a halott-szag
363 1 VŰ: elnyomta
363 5 VŰ: marcona harciasság
363 6 VŰ: előttük: s valóban
363 9 VŰ: megszólta egy kisebb heverésző csoportot, mely már
ébredt.
363 11 VŰ: csinálni? hiszen
363 15 VŰ: — hát — megyünk Bécsbe.
363 18 VŰ: „filisztert” — egy megjegyzéssel
363 : 20 VŰ: közzétenni,
363 22 VŰ: ébredő
363 23 VŰ: odébb
363 29 VŰ: Allnoch

EGY BESOROZOTT NAPLÓJÁBÓL

M: VŰ 1869. okt. 17. és 24. 42. 43. sz. Aláírás: „V. J.”

Az *Egy honvéd naplója A fegyverletétel alatt és után* c. fejezetének folyóiratbeli változatában jelezte V, hogy írni fog erről az élményéről (l. a változatok közt). Ígését be is váltotta, de cikke feledésbe merült, az eddigi kutatások sem hozták felszínre. Életrajzírói is úgy vélték, hogy V hallgatott erről az Olaszországban töltött esztendejéről. Bóka véleménye szerint V olyan letargiában élt ott, hogy „semmit sem látott már a világból”. (Bóka, 58. l.) Az *Egy honvéd naplójára* gondolva említi még meg, hogy olykor hadtörténeti munkákat olvasgatott szalmazsákjára dőlve. De nem mond sokkal többet Komlós sem, bár megjegyzi, hogy a hadvezetői dicsőség álmának szövögetésénél is „nagyobb tanulság számára Lombardia virágzó ipara, jóléte, műveltsége, — amelyből azt az elsiertetted következtetést vonja le, hogy egy nép félgymarmati függésben is felemelkedhet, ha szorgalmasan dolgozik.” (Komlós, 41. l.)

V-nak ez a tárcája természetesen határozottabb képet nyújt a Páduában töltött esztendőről, olaszországi élményeiről. De összehasonlítás és a besorozottak sorsáról való teljesebb kép nyújtása céljából közlöttük egy Veronában szolgáló besorozott emlékezését is (ld. 548. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 364 : 16 *milyen például az, midőn b. Podmaniczky Frigyes bérkocsin ment szénát faszolni* — Az *Egy honvéd naplójában* is céloz V erre az esetre, de név nélkül (ld. 370. l.), a NZ-ban azonban, ahol ez a fejezet először megjelent, még nem is adománák, hanem valóban megtörtént dologként említi.
- 364 17 *faszolni* — felvételezni. Az osztrák–magyar hadseregben használt kifejezés.
- 364 34 *Die verfluchten Kerls sollen die Gleichheit spüren!* — Az átkozott fickókkal meg kell éreztetni az egyenlőséget.
- 365 1 *Schlick* — ld. A tábori élet c. fejezet jegyzeteiben.
- 365 11 „*österreicher*” — osztrák.
- 365 17 „*holzmüznik*” — Holzmütze a. m. tábori sapka. Az itt idézőjelbe tett „*holzmüznik*” nyilván ennek tréfás változata.
- 365 21 *deutschmeister* — (A szó eredete: a német lovagrend mestere.) Az osztrák hadsereg ún. bécsi háziezrede.
- 365 23 *kabátos osztály* — valószínűleg a polgárokat vagy a be nem sorozott szabad embereket nevezi így.
- 365 27 *kulazér* — Kürasszir vértés lovas.
- 366 40 *aber Herr Korporal* — (ném.) de tizedes úr.
- 367 30 *Orlando furioso* — utalás Ariosto Örjögő Lóránt c. eposzára.
- 367 35 *Rechts um! Marsch* — (ném.) Jobbra át! Indulj!
- 368 21 *Gumpendorf* — 1850-ig Bécs elővárosa, azóta a VI. kerület része.
- 368 32 Az 1855-ös bécsi tartózkodására való utalás fontos életrajzi adat.
- 369 9 *mondurban* — mundér: egyenruha.
- 369 10 *Maledetto tedesco* — átkozott német.
- 369 20 *Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj.* — Utalás a bibliai legendára, a kapernaumi századosra. (Lukács evangéliuma 7. rész).
- 369 25 *Evviva Ungheria!* — Éljen Magyarország!
- 369 : 35 *Kossuth-Hund* — Kossuth-kutya.
- 370 3 *per „Sie”* — magázva.

A BUJDOSÁS

M: VÚ 1869. dec. 19. 51. sz. V aláírással.

A tárcza szorosan hozzátartozik az *Egy besorozott naplójához*, azt mintegy kiegészíti: beszámol a fegyverletétel és besoroztatás közti

időről. Röviden kitér ugyan erre V az *Egy besorozott naplójában* is, de bizonyára úgy érezte, hogy életének ez a szomorú mozzanata sok tanulságot nyújthat az olvasónak, erősíti a haza iránti hűségét, ragaszkodását, ezért külön is írt róla. Életrajzírói elől azonban ez a kis tárca is rejtve maradt. Ennek oka az lehet, hogy a köztudat szerint a 70-es évekig nemigen írt V a VÜ-ba, így nem is igen kutattak utána. Komlós is csak feltételezéseként említi, hogy „Vajda a fegyverletétel utáni első időt Fehér megyében, valószínűleg a váli erdészházban tölti, ahol Berényi Antal drámairól barátjával húzta meg magát.” (Komlós, 40. l.) V életrajzát feltétlenül teljesebbé teszi tehát ez a kis tárca. Egyes mozzanataival v. ö. *Az egy honvéd naplója A fegyverletétel alatt*. c. fejezetét.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 371 33 csak *per varios casus, per tot discrimina rerum* bujtak elő — sok bonyodalom, sok válságos helyzet után (idézet Vergilius Aeneiséből, I. ének 204. sor.).
- 372 1 *bene vivit, qui bene latet* — az él jól, aki jól elrejtőzik. Epikureista közhely; Ovidius Tristia III. 4.: „bene, qui latuit, bene vixit.”
- 372 3 *menelő* — lehet sajtóhiba is „menetelő” helyett, de Ballagi szótára ismer „menél” (mendégél) igét is.
- 372 14 *Borosjenő* — nagyközség Arad megyében a Fehér-Körös mellett. Ld. A fegyverletétel alatt s után c. fejezetben is.
- 372 31 „*Galgenfrist*” — haladék a felakasztás előtt.
- 377 14 *Pöntöle* — Dunapentele, ma Dunaújváros.
- 377 16 *Nyék* — Fehér megyei község.
- 377 29 *fejemen holczmicznivel* — ld. az előbbi cikkben.

VAJDA JÁNOS ÖNÉLETRAJZA

M: Magy. H 1921. febr. 1 166. l. Vajda János önéletrajza címen. — Pásztor Árpád Gina és Rozamunda c. regényében, 1927. 218—220. l. — ÖM 1733—1736. ld. *Önbírálat I.* címen. Alapszöveg a Magy. H közlése.

A töredék keletkezésének és közlésének oka és útja rendkívül bonyolult, mondhatnánk regényes. Mikor V Bécsből (önkéntes, de a körülmények miatt kényszerű száműzetéséből) 1865-ben visszajött, hosszú évek során is nehezen találta meg helyét. 1868-ban egy ideig főmunkatársa ugyan már a NZ-nak, de a MÜ-ban (amelynek pedig szintén főmunkatársa), s még a Nagy Miklós által szerkesztett VÜ-ban is nagyrészt névtelenül vagy betűszignóval (*vd. V-a, -vj- stb.*) jelennek meg cikkei, verseket pedig alig ír. Ez az az idő, amikor tűrhetetlennek érzi ismét a helyzetét, kibíratatlannak a névtelen újságírás robotját, s mindenáron szabadulni szeretne. Hirdetést tesz közzé, hogy nevelői állást vállalna főúri vagy gazdag családnál, csakhogy a politikai cikkek írásától szabaduljon. Barátai, elsősorban Nagy Miklós, elérkezettnek

látják az időt, hogy V-t visszaadják a magyar irodalomnak. „Most már közel volt a feltámadás” — állapítja meg Komlós (149. l.). Megjelenik néhány verse, köztük a Luzitán dal, 1870-ben sikerül bevásárlatni a Kisfaludy-Társaságba, de elzártága igazán még ekkor sem oldódott föl, noha már nagyon idősezerű lett volna.

Ilyen előzmények után jelent meg a VÜ 1872. szept. 8-i számában egy V-életrajz *Vajda János* címen, s mellette a költő arcképe is. Az arckép V-t élete teljében levő, rendkívül vonzó férfiként ábrázolja; Komlós is közli monográfiájában a 160. és 161. l. között. Komlós többször hivatkozik a VÜ-ban megjelent életrajzra, és könyve végén a V-cikkek jegyzékében (350. l.) ezt a megjegyzést találjuk: „1872. Vajda János (aláírás nélküli, de kétségtelenül Vajda Jánostól eredő életrajz).”

Hogy V-nak valóban van része a cikk megírásában, azt igazolják más források is, de valószínűbb, hogy egészében mégsem V, hanem Nagy Miklós tollából származik. Ő írta V-től kapott önéletrajzi feljegyzések alapján. Kétségtelen ugyan, hogy Pásztor Árpád Gina és Rozamunda c. regényében sok az önkényes következtetés és szubjektív elképzelés, mégis ebben az esetben hitelt adhatunk annak, amit a cikk születéséről ír regényének 217. és 221. lapján. Különösen meggyőző, ha elolvassuk hozzá a regény függelékében az alábbiakat:

„Nagy Miklós személyi adatait leányától, dr. Schmidtné, szül. Nagy Pálmától kaptam, aki szíves volt édesapja irodalmi hagyatékának Vajda Jánosra vonatkozó részét rendelkezésemre bocsátani. Abból való az analitikai önéletrajz, mely első ízben ebben a regényben jelenik meg. A borítékra, amelyben megtaláltam, Nagy Miklós kezeírásával ez van felírva: »Vajda J. önéletrajzi töredékek, melyeket kérszemre írt a hetvenes években. Egy része már nincs meg.«”

Az önéletrajz megírásának körülményei és okai csak azok lehettek, amelyek regényemben szerepelnek. Érdekes összehasonlítani a Vasárnapi Újságban megjelent cikkel.” (361. l.)

Alább közöljük ezt a Nagy Miklós által V önéletrajzi vázlatára alapján írt cikket, s közöljük a cikk születéséről Pásztor Árpád regényes elképzelését, illetve regényének megfelelő részét:

„— Miért hallgat Vajda? — kérdik a régebbiek.

— Újra kell kezdeni, ki kell jönni egy kötettel! — sürgeti Nagy Miklós és házalni kezd Gyulaiék, Szászék, Kemény Zsigmondék körül, hogy Vajdát vissza kell hívni, be kell választani a Kisfaludyba.

A Vasárnapi Újságot küldi érte csatasorba.

— Kiadom a képét, vagy cikket írunk magáról — mondja Vajdának.

A magányából előhuzott költő megjegyed.

— Cikket? Rólam? Hát ki ismer engem? Lehetetlenségeket fog-nak írni.

— Hát tudja mit? — beszél rá Nagy, — írja meg maga a cikket!

— Én? Magamról. Csak nem fogok leülni és dicsérni magamat?

— Nekem ír egy cikket önmagáról és én a tartalmát, a lelkét kivesszem és abból írok egy másik cikket. Jó lesz?

— Jó!

Ezzel a kurta szóval búcsúzva hazament Vajda és másnap hor-dárral elküldte a cikket. Személyesen elvinni nem volt bátorsága.

„Senkinek meg ne mutassa, senki kezébe ne adja, — írta a kíséző

levélben. Ha elolvasta, tépje össze és a foszlányokat is semmisítse meg. Annyi van, amennyi van. Több nincs.»

Nagy Miklós bezárkózott szobájába és olvasni kezdte a különös költői önvallomást, amelyre a világirodalomban példa nagyon kevés volt”. (Pásztor Árpád: Gina és Rozamunda. Bp. 217—218. l.)

„Nagy Miklós hosszan, sokáig olvasta a lázongó, önmardosó, kegyetlenül éles ítéletű sorokat.

Elgondolkodott . .

Milyen tisztában van ez a Vajda önmagával s minden darabosságá, formátlansága mellett is mennyi művészönérzet van benne. Tudja, hogy ha simább volna a modora, hajlékonyabb a dereka, kedvesebb volna az embereknek, de nem tagadhatta meg lázongó, kivert természetét s bár tragikuma jórészt önmagában van, soha nem hazudja magát másnak, mint amilyen.

Nagy Miklós egész éjszaka írja cikkét.

Pestet már gázzal világítják, ragyogóvá tökéletesítették a petróleumlámpát is, de Nagy Miklós kétkaru gyertyatartó mellett dolgozik. Otthonról hozta még magával és soha az ő szobájában más láng nem ég.

Ingujjra vetkőzik, kigombolja mellényét s kövérkés alakja ott görnyed az íróasztal felett. Már kész a klisé is Vajda arcképéről, — minden készen van, hogy a megbántott Coriolanus újra visszatérjen Rómába.” (Pásztor Árpád: Gina és Rozamunda. Bp. 220—221. l.)

VAJDA JÁNOS

„Az eredeti tehetségeknek minden más pályán úgy, mint az irodalomban, két sors közül egyik minden esetre osztályrészök szokott lenni: ha csekély dolgot produkálnak, a világ, mint egyszerű különöcöket hagyja őket menni a maguk útján s számba sem veszi, ha ellenben működésöknek rendkívülibb eredménye van, nagyobb elismerésben, vagy nagyobb tiszteletben részesülnek, mint a velök egyenlő, de nem oly eredeti s nem oly önálló tehetségek. Csak hogy ez nem jelenti egyszersmind azt, hogy a világ jobban is élvezi és szereti őket, mint a megszokott és megkopott uton haladókat.

Ez mind igen természetes dolog. Az eredeti tehetségek éppen abban nyilatkoznak, hogy rendesen új, saját lelki világuk van, melyben sok minden másként van rendezve, s melyben a világ is másként tükröződik vissza, mint a közönséges, rendes emberek lelkületében. E külön, saját lelkivilágukból előállított művek, ha értéktelenek, távolról sem fizetik meg azt a fáradságot, hogy az ember a művész szempontjaiba bele élje magát, s úgy igyekezzék őt és művét megérteni és élvezni; ellenben, ha jelentékenyek, még ha egyéni természeténél fogva nem tudja is az ember teljesen élvezni, de ha megérti, már e megértés tanulságos, mert ujjat ad, s a költő már azáltal is jelentőséget nyer, ha a maga külön egyéni lelkületének értelmes tolmácsa.

A költészet és a költők külön világa, mint lélektani tanulmány, még nem foglalta el nálunk érdemlett helyét az olvasó közönség körében. Ezt már csak az is mutatja, hogy az élet- és jellemrajzok irodalma kevés keletnek örvend, s azért éppen nem is fejlődik. Pedig minő élvezet látni egy költő életét és műveit együtt! Betekinteni mintegy a

természet ama legszentebb titkába, ahol a szellemvilág kincsei forrják ki magukat s öltik fel azt a bámulatos alakot, melyben a világ előtt megjelennek, és ha többet nem, de figyelmünket, már csak mint természeti tünemények is követelik.

Ha a költő lelki világának eme termékében a benső szellemi tartalom és a kifejezési forma bizonyos fokú tökélyvel egyesülten jelenik meg: az a lélektani érdeken kívül művészeti érdeklődésünket is felkelti, s minél inkább megértjük, annál inkább gyönyörködünk is benne.

Míndezeket nagyon helyén van Vajda János jellemzésénél mondani el, kinek életrajzát most éppen azon alkalomból mutatjuk be olvasóinknak, hogy költeményei, a Kisfaludy-társaság kiadásában, a napokban hagyták el a sajtót. Mint tehetségnek eredetisége, mint egyénnek önállósága, bő alkalmat szolgáltat a fentebb elmondottak alkalmazására. Bizonyosan sokkal kevésbé ismert, kevésbé értett és kevésbé kedvelt költője volt eddig a magyar közönségnek, mint akár száz más olyan, akinek műveit még könnyebb volt elfeledni, mint elolvasni. Vajdát kevésbé olvasták, de irótársai állandóan voltak iránta annyi elismeréssel, ha nem mindig tudták is eléggé élvezni, hogy kiváló tehetségét soha kétségbe nem vonták. De ime hosszas várakozás után, egyszer (1870-ben) csak a Kisfaludy-társaság megküldi neki taggá választása hírért s most, két évre utána, kiadja költeményeit.

Hol vette magát és hogyan fejlett e sajtáságos tehetség? rövid, alig néhány adatkából álló életrajza kevésbé mondja meg, de aki műveit tanulmányozza, e kérdés is világosabbá lesz előtte.

Vajda János 1827. május 7-én született Pesten, de gyermekkorát Fehérmegyében Vaálon egy magányos erdei lakban tölté. E szép táj magányában nyerte lelkülete az első költői benyomásokat, s egyszerűsége mind itt tanulta és beszélte a Vörösmarty szülőföldének nyelvét a maga egyszerűségében és erejében. A gimnáziumot Székesfehérvárt végezte, s azutáni tanulmányait Pesten folytatta, itt Vajda Péternél lakott két esztendeig, kinek magán életében is megvolt az a saját hatása, ami műveinek természetimádó szelleméből árad az olvasóra. A fővárosban még nem volt annyira megszokott a színészet, hogy e pálya embereit a mindennapiság szemüvegén nézték volna, s a vándorszínészek életébe is elég volt még a »nemzeti nyelv apostolai«-nak varázsából. Így történt, hogy Vajdát is, mint annyi más tüzelkű és ábrándozó ifjút a világismeret utáni vágy az iskolából egy vidéki szintársulathoz csábította, mellyel tizenégy hónapon át Erdély és Magyarország nagy részét beutazta. Ezután egyidőre Alcsuthra ment, hol mint gazdatiszti gyakornok töltött egy évet, de már a másik évben ismét Pesten volt, hol alkalmazást a magyar gazdasági egyletnél talált. Ez időtájon írta első verseit, melyek a Vahot Imre által szerkesztett s Petőfi versei által nagy hirre kapott »Pesti Divatlap«-ban jelentek meg. Aztán az »Életképek« irói társaságába is belépett költeményeivel, melyeket elejétől fogva olyan szívesen fogadott a fiatal irodalom, hogy Jókai, Vas-Gereben, Degré, Lauka, Lisznyay, stb. azonnal baráti körükbe fogadták. Az uri-utcai Pilvax-kávéház kerek asztala, mint ők nevezték a »forradalmi csarnok közvélemény-asztala« mellett Vajda is mindennapos volt, s mikor az ifjuság kis csapatja innét elindult, hogy 1848. márc. 15-ikén a forradalmat kikiáltssa: a sereg élén ment s később megválasztották a bécsi forradalmi ifjuság

üdvözlésére ment küldöttségnek is egyik tagjává. E lázas napokban egy pár utcai szónoklatot is tartott a népnek, melyet nagy lelkesedéssel fogadtak. A függetlenségi harc megkezdődésekor, mint később Petőfi, ő is kardot fogott; beállott közhonvédnek, de nemsokára tisztté lett s 1848. július havától egész a kapitulációig részt vett a hadjárat minden viszontagságaiban. Forradalmi élményeit egy kötetben le is írta »Egy honvéd emlékiratai« cím alatt, mely a Corvina kiadásában 1868-ban jelent meg.

A forradalom után, mint mindazon honvédtiszteket, akik előbb a császári hadseregben mint főtisztek nem szolgáltak, büntetésül őt is besorozták a császári hadseregbe közembernek, s a Konstantin nagyherceg nevére nevezett ezrednél egy évet töltött Olaszországban, mely rá nézve ismét tapasztalatokban és tanulságokban folyt le. Visszatérte után egy ideig vidéken időzött, míg 1853-ban barátjai hívására Pestre jött, s tovább folytatta többször félben szakadt írói és költői pályáját.

Hírlapírói foglalkozása 1855-ben kezdődik, mely évben egyszersmind két kötet munkája is került ki sajtó alól s neve és egyénisége egyszerre kivált a szokásos »tehetséges ifjú költők« sorából. »Béla királyfi« című költői beszélye az akkori irodalmi termékek közt nem kis figyelemben és dicséretben részesült; kisebb költeményeiből kiadott kötete pedig a dicséret és megtámadtatás sorsát csak természetes volt hogy ki nem kerülte, mert abban már teljesen kifejtve látszanak meg mindazok a tulajdonságok, melyek költői egyéniségét jellemzik. — A hírlapírást a Bécsben megindult s később Pestre költözött »Magyar Sajtó«-nál kezdte, mint ujdonság- és tárcairó s egyszersmind a lap színbirálója. Ez is okozta némileg, hogy »Ildikó« című tragédiája, midőn a nemzeti színházban előadatott, az író társak előtt sem irgalmat, sem kegyelmet nem talált. A »Magyar Sajtó«-nak később egy időre szerkesztője is volt, de csakhamar abban hagyta. Hanem volt egy más vállalata, mely hosszú időn át virágzott s ez a »Nővilág« című szépirodalmi lap volt, mely 1857-ben mindjárt megjelenésekor 2500 előfizetővel indult meg, mely addig szokatlan nagy szám volt a magyar szépirodalomban. E lapot kevés félbeszakítással 1864-ig szerkesztette s azon idő alatt költeményei nagy részét itt tette közzé. 1858-ban költeményeit újra forgalomba bocsátotta, megtoldva (»Új dalok« cím alatt) egy harmadik résszel az előbb két szakaszból állott kötetet, s ehhez járult 1860-ban egy másik kötet »Vészhangok« cím alatt. E két kötet vers, a szerző által megválogatva s az újabbakkal kiegészítve, képezi a most kiadott kötet tartalmát, mely »Kisebb költemények« cím alatt a Kisfaludy-társaság kiadásában jelent meg.

Még két munkáját kell fölemlítenünk s ez két röpirat, melyek a megjelenés idejében szokatlan zajt keltettek. »Önbirolat. Irta Arisztidesz.« (Lipcse 1862.) cím alatt egy száz és néhány lapnyi füzet volt az első, mely a szerző eszméit nemzeti életünk több oldalára nézve, vázlatos és rhapszodistikus alakban, de hazafias melegséggel, erőteljes nyelven adja elő. Ezt a »Polgárosodás. Irta Arisztidesz.« (Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1862.) követte, mely az előbbinek részint folytatása, részint kiegészítője. Az európai polgárosodásra akarja nemzetét erős, szenvedélyes, rohamos nyelvvel és eszmékkel inkább sodorni, mint tanítani, s a mélyen érző és nemzetét szenvedélyesen szerető költő

az erőszakos türelmetlenségben minden iránt, ami civilizálatlan, minden lapon előttünk áll s messze háttérben hagyja a reflektáló bölcsész higgadt észjárását. Innen van, hogy ezt némelyek el is akarták vitatni, míg mások rajongással fogadták az álnevű szerzőt az irodalom mezején s benne egészen új embert vártak, holott csak a tér volt új, melyen a szenvedélyes lelkű költő nemzete elé került, holott neki verseiben az agyon-énekléssel oly ritkán szokott udvarolni.

E művekben Vajda János egyénisége teljesen kidomborodva marad fenn, mint külön álló egyén, akit nem igen lehet másokhoz hasonlítani. Egy kitűnő költőnk (Tompai) mondotta volt, hogy mily eszmátlan dolog legtöbbször a költőknek olyatén megmérése, hogy alakjokat, vagy műveiket másokéhoz hasonlítják. »Omnis comparatio odiosa! — fakadt ki — mérjenek engem saját rőfömmel!» Vajda Jánost is ily módon, saját rőfjével kell mérni, ha valaki méltányolni akarja. Aki rendes műszabályokhoz akarja méregetni, annak nem fogja megnyerni tetszését ama féktelen, mondhatnók erőszakos szenvedély, melyet pedig — kivált szerelmi dalaiban — a leggyöngébb érzellemmel párosít, s még kevésbé ama, hogy úgy mondjuk, őskori vadon érzékiség, melyet másfelől a legesapongóbb ábrándosság és szinte légies fellengés mérsékel. E szokatlan, ellentétes vegyületnél egyes versekben a zordonabb elemek, míg másokban a gyöngédebb, nemesebb alkatrészek jutnak tulsúlyra, de a »Szerelem átka«, »Gina emléke« című verskörök (cycelus) egész sor költeményében s a »Tavaszi felé« című versek utóbbikában és sok más dalában is ama chaotikus elemek oly tisztá vegyületben jelennek meg, hogy bennök a lyrai érzellem nem egyszer megindító tragikai hatásra emelkedik. Vannak költeményei, melyek a kerekded egység és alaktökély tekintetében is kifogástalanok, értvén az alak szépsége alatt nem csupán magát a rimek és lábak szabatoságát, de a nyelvnek a költemény hangulatához és tárgyához mért dallamosságát és élénk színezetét, amely tehetőség csak a hivatott költők tulajdona szokott lenni. »Vajda a leglágyabb s a legkeményebb anyagból dolgozik« mondta róla a »Budapesti Szemlé«-ben Erdélyi János, maig is egyetlen, részletesebb elemzője költeményeinek, ki lelki világáról szintén találóan írja, hogy »sebébe nyilvánvaló tört, vagy szívében fulánk maradt. Versei úgy mutatják, hogy valamely nehéz borongás árnya iródott lelkére; innen költészetében a keserűség, innen az egésznek öntépelődésre mutató színezete, kínkacajos gúnya, sarkastikus fájdalomossága«. Aki ezt a forradalmi bukás s a keserves évek hatásából és egyéni, másnemű csalódásokból is megértette s igyekszik a költő lelki világába helyezni magát és egyes költeményeknek, néha excentrikus helyzeteket elfogadja: ha nem is mindig kellemes, de a legtöbbször erős gyönyörben találja meg jutalmát. Az édes az erőssel nála gyakran egyesül s tulinomult érzék, ellágyult izlés őt kevésbé élvezheti, sőt az ilyenek tetszését általában kerülni látszik.

Ezek azok a jellemvonások, melyek általában Vajda Jánost költőink közt minden másoktól föltűnőleg megkülönböztetik, s ha hosszasan időztünk e helyen jellemzésével: fejtse meg az, hogy róla keveset és ritkán szóltak s a közönség még folyvást adós neki azzal, amit pedig a forradalom után kifejelett költő- és kor-társai közül egy sem érdemel meg inkább — a méltányló elismeréssel. A Kisfaludy-társaság meg-

tette a magását: a költőt soraiba fogadta, műveit újra a könyvpiacra segítette s most a közönségen a sor, hogy vegye és olvassa". (VÜ 1872. szept. 8. 36. sz. 437—438. l.)

Pásztor Árpád regényes elképzelése meg is felelhet a valóságnak. (A VÜ-ban megjelent cikkeket két okból is szükségesnek láttuk közölni: a) mert valóban V jegyzetei alapján készült, s egyben hű képet nyújt V legfőbb mentorának, Nagy Miklósnak V iránti viszonyáról, — b) mert ez a Nagy Miklós-féle cikk a költő életében megjelent legrészletesebb életrajz.) Pásztor Árpád idézett nyilatkozata arra mutat, hogy a nála és a Magy. H-ban közölt szöveg V saját fogalmazványa, amelynek alapján Nagy Miklós dolgozott. Elég egymás mellé helyeznünk a *Vajda János önéletrajza* első két mondatát a VÜ-ban közölt cikk második bekezdésének második mondatával, s meggyőződhetünk róla, hogy a VÜ cikkében valóban ugyanazt igyekszik megragadni a „névtelen” szerző, amit V sokkal tömörebben mond. V költői egyéniségének jellemzésében pedig szövszerinti egyezések vannak.

Pásztor Árpádnak elkerülte a figyelmét, hogy a Helikon már 1921-ben közölte ezt az önéletrajzi töredéket „*Vajda János önéletrajza*” címmel, s hogy a cikk előtti szerkesztői kommentár több tekintetben eltér az általa rajzolt képtől:

„Amikor Vajda János, a pesszimizmus nagy magyar költője, a múlt század hetvenes éveiben mindinkább visszavonult az irodalomtól, megkérte Nagy Miklóst, a Vasárnapi Ujság akkori szerkesztőjét, adná ki lapjában mintegy öngazolásul, egy harmadik személy tollára adott nyilatkozatát. Nagy Miklós akkor csak töredékesen adta ki Vajdának ezt az önvallomását, melyet dr. Alszeghy Zsolt teljes terjedelmében megtalált Nagy Miklós hagyatékában, és amelyet be is mutatott az Irodalomtörténeti Társaság januári ülésén. Sietünk ezt az érdekes önéletrást a magyar irodalomtörténet lapjaira változatlanul felróni.” (Magy. H 1921. febr. 1. 116. l. — A bemutatásról ld. It 1921. 93. l.)

A Helikon által közölt szöveg csaknem betű szerint egyezik a Pásztor Árpád regényében közölt szöveggel. Néhány i és ü betű hosszúságának jelölésében van különbség s abban, hogy a Magy. H-ban közölt szöveg tagoltabb. Okunk van feltételezni, hogy ezt a tagolást már a lap szerkesztői végezték (mint ahogy Milkó Izidor is megtette már ezt jóval előbb V auto-kritikájának a PN-ban való közlésekor), s így Pásztor Árpád közlését tekinthetnénk eredetibbnek. Emellett szól az is, hogy P. Á. nem titkolta: csak töredékről van szó, ami elővasás után azonnal nyilvánvaló is. Nem szabatos a Magy. H szerkesztőjének az a megállapítása, hogy Nagy Miklós „csak töredékesen adta ki Vajdának ezt az önvallomását”. Mint láttuk, Nagy Miklós V kézírata alapján maga írta meg a cikkeket, ez jelent meg a VÜ-ban, nem pedig egy töredékes önéletrajz. Az pedig egyenesen érthetetlen, hogy a Magy. H úgy tünteti fel, mintha V a hetvenes években vonult volna vissza az irodalomtól, holott nyilvánvaló, hogy a valóságban ekkor tért igazán vissza; ekkor kezdődött második nagy korszaka; aktívan részt vett az irodalmi életben is.

Alapszövegnek ezek ellenére mégis a Magy. H közlését kellett vennünk, mert Pásztor Árpád — mint ahogy az összehasonlításból kiderül — (ld. a Szövegváltozatok-at), egyes helyeken kihagyott néhány sort.

Az ÖM-ben is a Magy. H által közölt szöveg jelent meg, mégpedig

sajátosan *Önbírálat* címen, annak római I-gyel jelzett részeként. A II-es jelzéssel a PN 1898. ápr. 15-i számából külön cím nélkül közli V nevezetes „auto-kritikáját” (*Vajda János — magamagáról*). Ezt mi természetesen külön közöljük. (Ld. 386. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 378 29 *mozam* — nincs benne a Nyelvújítási szótárban, de már 1848 előtt használatos szó. V-nál többször előfordul. Jelenléte: mozzanat
- 379 11 a kérdésnek ilyen fölvetése arra mutat, hogy ez az önéletrajz Nagy Miklós unszolására készült: Nagy Miklós előre megbeszélhetett a költővel bizonyos szempontokat. Pl. azt, hogy meg kell magyarázni hosszú hallgatását. S itt már szó sincs olyanféle önkritikáról, mint a Jókaihoz írt egyik levelében (ld. 544. l.), bár az *Önbírálat* c. röpiratát még itt is „hevenyészett”-ként említi.
- 379 33 E sorokban V csak legáltalánosabban utal a személye körül 1862. után támadt zavarokra; a mostani cél inkább ezek feledtetése.

Szövegváltozatok

V életében ez az Önéletrajz nem jelent meg, tehát nem lehet eldönteni, milyen volt a pontos szövege. Ezért szükségesnek látjuk a két szöveg közötti különbséget feltüntetni.

- 378 2 PÁ: az egész világirodalomtörténet
- 378 7 PÁ: egész összhangban
- 378 14 PÁ: a közönséget
- 378 15 PÁ: Vajda János mindennek éppen az ellenkezője. Költői egyéniségét minden másokétól
- 378 17 PÁ: kivált szerelmi dalaiban — a
- 378 21 PÁ: s mint például a *Szerelem átka* II., V., VI., X., XI., a *Gina* emléke VIII., IX. darabokban a lírai [Alapszövegünkben a kapcsos zárójelben levő versidézetek hiányzanak.]
- 379 28 PÁ: emelkedik . . Olvassa el [Az *Olvassa el*-től új bekezdésben.]
- 378 32 PÁ: hogy a lendület, mely
- 378 : 33 PÁ: nagyon elüt a
- 378 : 34 PÁ: mérvétől, meg fogja engedni, hogy ez az egyéniség az indulat és szenvedély mértéktelen hőfokával, eszményiségével és ábrándosságával a közélet piacán, azon érdekek és hiúságok számító vásárterén, szerencsés nem lehetett s mindenesetre a legerősebb összeütközésekre ragadtatott. Pályája, élete folyamának élménye, de egyszerűsége viszontagságos története — majdan egy későbbi, elfogulatlanabb időpontban világosan láthatóvá teendő, miként semmisíti meg e fönt vázolt szenvedélyesség mindannyiszor a pillanat hatásának eredményét, [Ez a rész PÁ közlésében kurzívval ki van emelve. Ezen belül néhány szó

- és betű között eltérés van, ezeket ebben a részben külön nem jelöltem.]
- 379 : 11 PÁ: rendkívüli szellemerejével több ízben... (Itt PÁ szövege látszik hitelesnek.)
- 379 12 PÁ: másokat s ez
- 379 12 PÁ: célunk, akkor
- 379 13 PÁ: pályájának célpontján,
- 379 15 PÁ: megakasztá, *oka jórészt önmagában, illetőleg ama személyes tulajdonságokban fekszik, melyek költészetének <följebb> érintett rendkívül becses sajátosságát adják, de amelyek lauján egyszersemind zengzetessége legszebb teljében darabokra törték*
- 382 20 PÁ: *S mely lélektani PÁ közlésében nincs új bekezdésben.*
- 379 22 PÁ: *immár egy évtized óta névtelen, hálátlan működésben keresi élete föltételeinek eszközeit.*
- 379 25 PÁ: kísérletet s Béla királyfi című költői beszélye, Ildikó című tragédiája, mindkettő fiatalkori hévvvel rögtönözve — az epikai, [A „Béla királyfi” és az „Ildikó” szavak nincsenek kurziválva.]
- 379 32 PÁ: a politikai tésre lépett, *szintén nagy izgalmakra adott okot. De az*
- 379 35 PÁ: *„Ezer mázsza dicsőség sem kell egy lat szenny kíséretében.”*
- 379 38 PÁ: [*E visszavonultság kezdetű rész PÁ közlésében nem új bekezdés.*]
- 379 39 PÁ: ingerültség, *másfelül a költészetnek terén beállott meddség, illetőleg a hiú*
- 379 41 PÁ: *leírásának erőteljes eredetisége . .*

EMLÉKEIMBŐL — ALCUTHROL

M: VÚ 1881. május 1. — Aláírás: V. J. — ÖM 1944. 1820—1826. I.

Alcuth csak igen rövid, de egyáltalán nem jelentéktelen epizód V életében. A romantikus és szerfelett nyomorúságos színészélet után „otthon egy darabig vadászat, míg apja végül beszerzi egy szomszéd uradalom kasznárjának gyerekei mellé elvöl”. (Komlós, 22. l.) V azonban nem ilyen életre született. A kasznár is belátja ezt hamar s bejuttatja Alcuthra, József főherceg mintagazdaságába gazdasági gyakornoknak. Ez a gazdaság igen nagy hatással volt a fiatal költőre. Bóka László úgy véli, hogy talán „azért tett rá oly mély s maradandó benyomást” ez a valóban a kor színvonalát is meghaladó mintagazdaság, mert „szinte közvetlenül a cigány-élet után került bele rendjébe. De lehet az is, hogy ez volt az az idő, mikor Széchenyi eszmévilága, mely elhatározó hatású volt ifjúságára, olyan dolgokra nyitotta szemét, mikkel eddig nem sokat törődött.” (Bóka, 31. l.) Alcuth az a lépcsőfok lehetett számára, amely ráébresztette az ország állapotára. Azt jelentette kicsiben, amit Széchenyinek jelentett a nagy nyugat-európai körútja: meglátta, észrevette a különbségeket a magyar parlag és a fejlődés magasabb foka közt, s ez mélyen bevésődött emlékezetébe,

formálta szemléletét. Erre vall cikkének az a része, amelyet Bóka is idéz: *A sors szeszélyében néha öntudatosságot vélünk rejteni, midőn a legkiáltóbb, legszélsőbb ellentéteket helyezi közvetlen egymás mellé, mintegy ujjal mutatva a belőlük kivonható tanulságra.* S talán nem is Széchenyi eszmevilága tette alkalmassá V-t az alcuthi tanulságok felismerésére, hanem Alcauth tette alkalmassá Széchenyi lángelméjének felismerésére. Mindenesetre ez a késői visszaemlékezés mintegy kulcsa a természet iránt rajongó, a szerelem és költészet szenvedélyében égő, háttérbe szorított, mellőzött, mégis állandóan közügyekért harcoló költő belső világa megértésének.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: 8or:

- 380 1 *Alcauth* — nagyközség Fejér m. váli járásában. Mikor József nádor átvette az uradalmat, az egész csak pusztasivatag volt. József nádor szép kastélyt építtetett itt és mintagazdaságot (lótenyésztés, tehenészet, juhászat és sertésenyésztés) szervezett.
- 380 6 *Tissot* — T. Victor (Joseph-Louis) francia újságíró (1844—1917). Vonatkozó műve valószínűleg: *Voyage au pays des Tziganes, la Hongrie inconnu* (1880).
- 382 38 *ütepél* — a szót Vajda „tipus” értelemben használja.
- 382 40 *A magyar Laxenburg* — Laxenburg alsó-ausztriai község, a Habsburg uralkodó-család nyaralóhelye, császári kastéllyal és híres parkkal.
- 383 8 *Potemkin falvai* — Patjomkin, Grigorij Alexandrovics herceg; Potemkin (1739—1791) orosz államférfi, hadvezér és diplomata. — A „Potemkin-falvak” képletes kifejezés, amely a 19. sz. elején terjedt el. Alapja az a tény, hogy 1787-ben II. Katalin cárnőnek a délorosz területek megtekintésére szervezett utazása alkalmával Potemkin mint a területek főkörmányzója színházi díszletekből látszatfalvakat, parkokat stb. létesített. A „Potemkin-falvak” a látszateredményekkel való hivalkodás és a hazug propaganda jelképeivé váltak.
- 383 22 „*Pepinière*” (fr.) faiskola.
- 384 21 *sundam-bundam* — titokban, szabálytalanul, tisztességtelenül.
- 385 9 *sine Cerere cessat Venus, et sine Venere cessant Musae* — latin mondás: Ceres (élelem) nélkül vesztegel Venus, Venus nélkül vesztegelnek a múzsák.
- 385 12 *V. . . i lapjába* — 1847-ben V-nak több verse jelent meg a Vahot Imre-szerkesztette PDI-ban. Ld. sorozatunk I. kötetében, 336. sk. l.

VAJDA JÁNOS — MAGAMAGÁRÓL

Kézirata jelenleg nem hozzáférhető. (Bővebben ld. 438–439. l.)
M: PN 1898. ápr. 14–15. Milkó Izidor közlése. ÖM 1944. 1735—1743. l. A PN két egymás utáni számban közölte a cikket. Az első

közlemény címe: *Vajda Jánosról — Vajda János, a második közleményé: Vajda János — magamagáról.* Az első rész Milkó Izidor bevezető tanulmánya, amelyben elmondja a cikk születésének körülményeit, s mintegy megmagyarázza ebben a saját szerepét és azt, hogy mi vezette, amikor közzétételét elhatározta. A második rész a tulajdonképpeni V-önkritika. Ezért is közöljük ennek a címe szerint. Milkó a V-írás elé, utalásképp az előző számban megjelent cikkére, ezt írta: „Az autokritika, melynek történetét e lapok tegnapi számában mondtam el, a következőképp hangzik:” — Másodközlésként, szintén bevezetővel megjelent az önkritika a Bácsmezei Napló 1927. dec. 25-i számában, V születésének százéves, halálának harmincéves fordulójára való hivatkozással; innen vette át Milkó Izidor Hátrahagyott írásainak I. kötete: *Gesztenyefám*, Forum könyvkiadó, Novi Sad, é. n. 27—38. l.

Mivel a kéziratot megfelelő időben nem tudtuk előkeríteni, így Milkó Izidor PN-beli közlését kellett alapszövegnek tekintenünk. Nagyon szerencsés dolog viszont az, hogy Scheiber Sándor és Zsoldos Jenő az Irodalomtörténeti Füzetek 15. számában (Vajda János levelei Milkó Izidorhoz, 1958), a levelekhez írt előszóban bőven foglalkoznak a kézirattal, s elég részletesen elemzik a közte és a Milkó-közlés közötti eltéréseket. Ezeket ld. a szövegváltozatoknál.

Milkó Izidor (1855—1932) a századforduló népszerű műfajaiban, tárcában, rajzban, karcolatban, tárcanovellában tűnt ki. Apja kórházi főorvos, Szabadka törvényhatóságának „virilis bizottsági” tagja. Ő maga is szülővárosában keres munkát, közhivatalnok, majd tiszteletbeli főjegyző. — Különböző lapokba írt, a FL-nak 1875-től rendszeres munkatársa s 1884-ben Urváry Lajos, a PN akkori szerkesztője kéri fel, hogy írjon rendszeresen lapjába. Írásaiban gyakran merész kézzel nyúl társadalmi kérdésekhez. „Érintkezik szülővárosa magyar és szerb köreiből. Kapesolatot tart Miloszavlyevits szabadkai ügyvéddel és földbirtokossal, Vajda János barátjával.” Miloszavlyevits Milánnal viszont Tátrafürednél találkozott Vajda először. Erről az író maga vall *Szerbek és bűnyók c. tárcanovellájában: ha a szerb elibem jött Tátrafüredig (mert itt ismerkedtem meg vele), majd csak összeakadok végre itt a fészek közepén egy bunyeváccal is.* — Barátságuk annyira elmélyült, hogy V ettől (kb. 1876-tól) kezdve sűrűn járogatott Szabadkára. „Milkó minden bizonnyal Miloszavlyevits utján ismeri meg a költőt, és szegődik melléje.” (Ld. Sch 7—8. l.)

Milkó nagy odaadással vett részt abban az 1886-ban az írók és újságírók által kezdeményezett előfizető-gyűjtő munkában, amelynek célja kétkötetes gyűjteményes V-kiadvány volt. (Az akciót ld. részletesen sorozatunk II. kötetében.) Összesen 39 író vett részt ebben a megmozdulásban, amely egészében V írói sorsának szomorú dokumentálója, V-t mégis meghatotta, hogy nincs egészen elfeledve, hogy érdekében ilyen „országos megmozdulás” keletkezett. A kiadvány: egy kötet próza és egy kötet vers, végül is valóban megjelent, s még csak azt sem mondhatjuk róla, hogy a kritika kedvezőtlenül fogadta volna.

Mégis, az eredmény inkább lesújtó volt, mint biztató. A lelkes írói csoport ugyan valóban minden lehetőt megtett a siker érdekében, de legtöbben előre sejtették a kudarcot. Hogy ez mennyire így volt, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az akció egyik fő mozgatója,

Ágai Adolf, Csicseri Bors álnéven satirikus cikket írt a FL 1886. jún. 23-i számába, amelyben egy ponyvaregény sikerét s a magyar olvasóközönség nagy részét gúnyolja keserű hangon, bejelentve a készülő új V-kiadványt. Majd így fejezi be: „És nagy, meg nem álmodott sikere lesz ennek az én szövegnek, ha általa tizedrészes annyi megrendelője akad Vajda János költeményeinek, mint amennyi jutott e soraim következtében a »Sobri Józská« kiadójának.” — A cikk az írók akcióján, V és az olvasóközönség viszonyán kívül annyira jellemző a korra, az akkori irodalmi viszonyokra is, hogy alábbiakban teljes egészében közöljük:

„SOBRI JÓZSKA” ÉS VAJDA JÁNOS

„Ne vegye rossz néven tőlem ezt az összeállítást se a szives olvasó, se a jeles költő. De kénytelen vagyok vele; nagy keserűségemet ezzel az egymásutánnal fejezhetem ki legjobban.

Egy magyar munka első füzeté tarkállik előttem, mely vagy huszezer példányban van elterjedve a hazában. Címe: »Sobri Józská, a híres rablóvezér élete és kalandjai. Irta« — nem! Nem írom ki a nevét! Koránsem azért, hogy megvonjam tőle a tiszteletet. Hiszen erre semmi jogcímre a firkoncnak. De hogy — ha van hiúsága — megbosszantsam az elhallgatással. Voltakép a hazafiság és jóízlés kettős ítélőszéke elé kellene állítanom az ipsét. Hanem ebből csak haszon háramolna rá, amire nyilván még éhesebb, mint a reklámra.

Vagy miért is korholom a boldogtalant? Ő csak napszámosa — tán rabszolgája annak az alacsony spekulánsnak, aki ahhoz a névtelen rablóbandához tartozik, mely évtizedek óta küldi rá a magyar népre az ő maszlagos olvasmányait, nevetségesen magyarkodó mázolatait, melyeknek gyára az ország határain kívül dolgozik jókora nyereséggel. Cinkosai szerzte járnak minden vármegyét, rátörnek minden házra, kelletve a mételyes könyvet, a buta képet, a cifra igérvényt, a pamut-gyolcsot, a talmi ékszeret, a babonás torzimákat és csodatevő »házi áldást«, a bucsánszkyak nagy kárára, s a becsületes emberek bosszuságára.

Hajdut ezekre a métely hintőkre ráereszteni nem lehet — hiszen maga is fogyasztó. A szolgabíró meg tehetetlen e haddal szemben, mert hiszen szabad, alkotmányos országban élünk.

Megpróbálták a »jó könyvekkel«. Jeles írók munkáit szórták a ponyvára, egy áron mérve azokat a »disznóvá vált zsidó«, a »Bogár Miska rablógyilkos élete és háromszoros kivégeztetése«, s más egyéb vonzó című történetekkel. Csakhogy persze: a jó könyv nem bolygatja úgy a nép erős idegzetét, mint a körülményesen leírt akasztás. A köteles tanulás, melynek révén a tanyai gyermeket bele ártották a betű rejtelmeibe, maga ellen neveli a népet, mely a megszerzett tudományát arra használja, amire az egyszeri fakir az ő kinőtt csonka kezét: hogy a jótévő magust megfojtja vele.

De azért — valameddig rendőri uton nem kerülhetünk elejébe e nyomtatott járványnak — váltig kötelessége marad minden tisztességes tollnak, folytatni az író háborút az irodalmi dudva ellen, mely hazaszerzte fölveri a kunyhó küszöbét; és tisztogatni e csöndes falakat,

melyeket, ez irodalom kiegészítésekép, otromba rajzok penészgombái lepnek el; és kipiszkálni az országból a tolakodó, szemérmetlen házalókat.

Különben a »Sobri Józsa« magyar nevű szerzője idegen piszokkal kérkedik. A »regénynek« minden egy sorából harsog a német eredeti. Gyalázatosan fordított gyalázatos munka. Szerző és átültető egyaránt érdemesek az egymás szövetségére. Mért hogy a »halbani dus Tiszába« nem szabad behányani a két író, összecsatolva a kiadó úrral!

Avagy hiszen a regény »költője« is csak egy sorsban van a maga magyarítójával. Szinte látom azt a boglyas fejű, görhes frátert, amint ott kucorog ronda kis szobájában a rozoga fenyű-asztal előtt és dönti a sorokat — százát egy hitvány piculáért. Mit lelkesedés, mit buvárlata az emberi természetnek, mit meseszövé, jellemrajz, becsovág, hitel, mit alak és nyelv! »Írj, írj, írj, mint nem irt senki még!« Így parodizálja öntudatlan Kőlcseyt, amidőn ez így zokog: »Sirj, sirj, mint nem sirt senki még!«

A dolog oly könnyű: cigány, erdei boszorka, fényes ur, bájos gróf-kisasszony, s ezeknek a kellős közepében a nagylelkű rabló, ki csak a gazdagokra tör (mert ezeknek van) s nem bántja a szegény embert (mert ennek nincs.) Rengeteg, elomlott vár, viharos vagy holdas éj, pandur, börtön, szökés, bor (java tokaji), méla dal, dörgő átok, üdv és kárhozat. A boritéklapon egy tenorista haramja egy tompa szög alatt megcsuklott elalélt hölgy kebelébe akarja éppen beleütni a gyilkot: midőn a Bakony sűrűjéből előront egy kócsagos, mentés, villogó szemű mágnás, jobbában kivont karddal, baljában egy elsütött pisztollyal, melynek füstje nehéz gomolyokban kavarog a rettentő jelenet fölött. Itt a megmentő dalia!

A cimlapon az erdei javasasszonynak egy zsinóros hálóköntösbe bujtatott magyar leányka, fején sastollas kucsával, odanyújtja a kezét, hogy annak vonalaiból megértse, mi sors várja őt. A »költő« nem sokat cifrázza a dolgot. »Entrez en matiere!« gondolja. In medias res! Már az első lap tizenötödik sorjában megharsan a Sobri neve. A kém jelenti: »Négy utazó kocsí fog itt a közelben tovahaladni. Kettőben személyek ülnek, a másik kettő pedig málhákkal van telve. Kétségkívül az ország nagyjai közé tartoznak. (A szerző nem a szekereket érti.) Székesfehérvárról Pestre akarnak utazni.« Amire a haramják nagy lelkesedésben törve ki, így kiáltanak fel: »Éljen Hungária!« Mert a magyar lehet rabló, de mindig lelkes hazafi.

A kiszemelt áldozatok egyike Csímay gróf, ki »számtalan egyéneket nevezhetett alárendeltjeinek.« Egyszerre »hét golyó füttyült egymás mellett a levegőben keresztül.« A mágnások közt ott van egy szintén bátor férfiú. »Most Rohoney István kiugrani akart a kocsiból. azonban Csímay Ilka, egy rendkívüli lélekjelenléttel és nagy bátorsággal bíró lány visszatartotta őt.« Kezdődik a viadal. »Alig két perenyi tusakodás után már nyolc pandur hörgött a földön.«

Sobri aztán maga kötözi be a megsebesült élő pandurok sebeit, mert ő nemes lélek. Aztán újból a pandurokra rohan (Fehér megyének akkortájt úgy látszik egy egész ezred pandurja volt) és »Sobri egy született hadvezér erélyével működött.« A grófnőhöz, kinek levágta apját, testvérét, vőlegényét, így szól: »És most urnóm, parancsolómnak tekintheti magát, engemet pedig védőjének és pártfogójának!«

Ilyen lovagias férfit én a rabló! S bár a grófkisasszony az »erdőbeni megtámadást« bosszúlatlan hagyni nem akarja, mégis megesküszik, hogy Sobrit jobb utra téríti, »mindent elkövetvén gonosz életmódjának megsemmisíthetésére.« Sobri a megtérést azon kezdi, hogy a rablott kincset, pénzt a szegények között elosztja, de — úgy mond, az el- és megrablott kedveshez fordulva, bizalmas tegezéssel — »a titkárod itt marad; mint a szegény pórnép elnyomóját és mint alárendeltjei kínzó-ját egy kissé meg fogja deklinálni.« Ugy látszik, Sobri Józska lequidál. Egy pár régebben entrirozott üzletet köll még lebonyolítania. »Bátorság bajtársak! közbekiálta. Most előhatolt, a haramiák követték s hangos éljenkiáltásokkal a pandurokra vetették magukat.« A magyar rabló mindig éljennel gyilkol.

Egy nap alatt az első fejezetben öt ütközet és harminc ember leölve. Éljen!

Hogy az olvasónak némi halvány képet szerezzek e higvelejű elbeszélésből, közöltem ezeket a szemelvényeket — hogy azt ne mondjam: szemelvényeket.

A nemes olvasmány azonban nem maga jár és gyönyörködtet. Nyomába egy csomó »ajándék« tolul. A tisztelt vevő kap, miután magához váltotta a *nyolcadik* füzetet, egy »remek értékes nyereménytárgyat« a *Tánc a csárda előtt* című festményt; a *tizenhatodik* füzet után a *Öigánytanyát*. Csakhogy az ingyen darabok egyikét 1 frt 20, az »óráképet« pedig 3 frt 95 kr-ával kénytelen kiváltani. Az ingyen párisi »salon inga-óra« s a »katholikus házi kápolna, mely önmagától két egyházi darabot játszik«, szintén ajándék, csakhogy a kitett összegzen kívül fizet a jóljárt vevő még 2 frt 95 krt, szállítási díj fejében 25 krt, csomagolásért meg 85 krt. Bizonyára hitvány képek, órák s »kápolnák« ezek. Mért is volna külön a műmelléklet a könyvnél? Csakhogy a vakmerő vállalkozó a *nyeremény* tárgyért annak legalább kétszeres értékét veszi meg a jámbor közönségen.

Tudomásom van róla, hogy nem csak falun, de nagyobb városaink jobb módu köreiben is elharapózott ez a regény. Igaz, hogy nem kérték; azok a poloskák mindenüvé befurakodtak; de a vége mégis csak az, hogy célt értek. *Huszezer* példányban forog ez a nyomtatvány nagy Magyarországon.

Nem ily tisztességtelen eszközökkel — isten ments! — de nem kevesebb zajjal, s a tapintatnak, ügyességnek teljes híjával kínálgatják néhány hét óta egy elsőrendű magyar költő műveit a hazai közönségnek.

Oh, az az ügyefogyott magyar író! Amíg a másét magasztalja, szívesen elhiszik neki. Mihelyest maga mellett buzog: elhagyja őt a leleményesség, el a siker. Ha bált rendez a maga jóvoltáért: ez kong az ürességtől. Hangversenyei elbuknak. Ha kirándul: a társaságban több az idegen, mint az író. S ez a szerencséje, különben bele vesztene. Még a klubja is a mások emberségéből áll fenn.

S hogy körülnézve a magyar író, látja gyarapodását a többi céhnek, hatását a testületi szellemnek — a homlokára üt s azt mondja:

»Nini! Hát én ilyet nem tudnék? Vagyok olyan legény mint te, vágok olyan rendet mint te! Fiuk, álljunk össze! Van köztünk valaki,

aki fej magasával nyulik fölbenk. Verseivel leszedi a napot az égről, majd neki rohog az égnek maga, s mint bus üstökös szántja villám ösztökével a véghetetleniséget, s minden időkre szóló hatalmas eszmékkel, jóslatos beszéddel harsog bele a szívünkbe. Korbácsol és ontja haragja tüzét és dörög hozzá, és hinti a virágot és megvigasztal. Leszáll a lét titkának mélyeibe, s fönséges szárnyalással magával viszi lelkünket, mint ökörszemet a sas. Mert sas is, fülemile is — szóval, igazi poéta. A neve *Vajda János*. Ez a Vajda János, tudjátok, életteretlén vén gyermek. Pompás cigány, édesen muzsikál, de büszke — nem tud tányért eresztetni. Hát fiuk, urfiak és válogatott cigánylegények: álljon össze a banda. Majd tányérozunk helyette mi, ő csak húzza!»

Aztán összeálltunk és szerkesztettünk egy fölhívást, amelyben ígértünk minden praenumeránsnak tíz évig tartó halhatatlanságot jótállás mellett, örökös honfi dicsőséget és emlékszobrot — egyelőre a lapok hasábjain, később a gellérthegyi nemzeti Pantheonban; végül tengeri malacot s hegyébe egy házi kápolnát, melyben minden előfizető önmagának tömjenezhet, s egy képes órát, mely önmagától berregi nevünket minden óranegyedben.

Lestük a hatást.

Egyszer csak elősompolyog bátortalanul a jó Kohn Mór. Uccu, tele harangoztuk gloriozus nevével az országot. Aztán jött a Báthory Ármin. (Nem az erdélyi fejedelem sarjadéka.) Aztán előcihelődtek Mamusics, Vancsics, Krenedics, Letopák, Szlupák és Pupák: megannyi derék bunyevác horvát magyar, és panszláv tót szittya, kiket az alföldön egy fejedés szózáttal tüzesített föl Milkó Izidor, s a felföldön Vlk Árpád egy toldalék intéssel — míg Rucaháton Tarjagoss Illés Lengyelhon vészangyalát abajgatta föl, s elsiratta a magyar hazát, melynek feje alól az utolsó betevő falatot rántja ki az ádáz kormány — hogy telnék még ott könyvre?

Megvallom, mély pirulással néztem ezt az akciót, s szomorúsággal az erőlködés meddőségét.

Nem jutalmat követelünk — alamizsnát kunyorálunk. »Nézzétek rongyait, megaszott arcukatját — donnez l'aumone au dernier de vos rois!»

A *jóltevőnek* legyünk jóltevői?

Hódolatot a dalnoknak!

De el nem marad az, amidőn érc szobor fog emelkedni megcsalódott szívének porai fölött — egy büszke szobor. A vas csizmája árából egy évig nyugodtan élhetne meg az most, akinek majdan szánva lesz?

Éljen Hungária! Éljen Sobri Józska!

Éljen Vajda János is — ha tud.

És nagy, meg nem álmódott sikere lesz ennek az én szózatomnak, ha általa tizedrész annyi megrendelője akad a Vajda János költeményeinek, mint amennyi jutott e soraim következtében a »Sobri Józska« kiadójának.

Csicseri Bors.»

V nem volt megelégedve kötetei visszhangjával, s a kritikák iránti elégedetlenség szülte a nevezetes önkritikát. Milkó külön cikkben bőven ír erről előzetes magyarázatként, mert úgy érzi, hogy enélkül az olvasóban kedvezőtlen hatást váltana ki a közlés mind V-ra, mind Óra nézve. A bevezető cikk lényegére az alábbiakban térek ki:

Milkó közlése szerint V elégedetlen volt a kritikákkal. „Más hangon kellene rólam írni” — idézi a költő szavait. V rá akarta őt bírni arra, hogy írjon verses kötetéről (prózai kötetéről már írt a FL-ban 1886 januárjában), de Milkó erre nem vállalkozott. V ezért nem haragudott, hanem elgondolkodva megkérdezte: *Mit szólna ahhoz, ha megírnám magamról én, amit Önnek kellene írni rólam?* — „Nem gondoltam, hogy Vajda ezt komolyan akarja — írja Milkó —, de csakhamar megérkezett a kézirat a következő megjegyzés kíséretében: *A bizalom ügyétén jelében még senkit sem merem részesíteni. Kérem ügyelni a kéziratra, és használat után megégetni, vagy ha már elkésztet volna, kérem visszaküldeni.*”

„Amint az idézett sorokból is kitűnik — írja tovább Milkó —, V. J. arra számított, hogy az autokritikája meg fog jelenni — az én nevem alatt. Olyan kalandos vállalkozás, amelybe természetesen bele nem mehettem. Belátta ezt később a költő is, s lemondott arról, hogy az ő isteni naivitással megírt öndicsékvése az én kritikám gyanánt lásson napvilágot. De bizalmának és barátságának újabb jeléül nálam hagyta a különös manuskriptumot, amely kegyetlen önzéssel, plajbással és majdnem olvashatatlan szarkalábakkal a papiros mindakét oldalára van írva.”

Milkó, miután úgy döntött, hogy az önkritikát közlésre adja a PN-nak, igyekezett áttekinthetőbbé tenni. Rájött, hogy az értekezés „három részre van osztva. Az elsőben az ázsiai ősmagyarról s a modern európai magyarról elmélkedik a költő, a második kedvező költeményét: *Abel és Arankát* fejtegeti, a harmadik és utolsó fejezetben pedig egyéb műveiről mondja el — véleményemet.”

Majd az ironikusnak tűnő megjegyzés után így folytatja: „Szó sincs róla, ezek a jegyzetek tele vannak naivitásokkal.” Úgy véli, helyesen járt el, hogy nem vállalkozott a saját neve alatti közlésekre. „De úgy gondolom, most is becsületesen járok el, midőn kiadom ezt az érdekes iratot — a szerző neve alatt.” „V. J. nagy szenvedélyű, hatalmas lírájának nem árthat az a körülmény, hogy a dicsőségre oly annyira érdemes költő egyszer — öreg napjaiban — meg is szomjazott a dicsőségre.”

Milkónak ez a visszaemlékezése azonban egyes pontokon ellentétben van azzal, amit V egyik levelében olvashatunk. A Milkó-cikk szerint ugyanis V-től származik az ötlet, az említett levélből viszont az tűnik ki, hogy Milkó volt az, aki akarta — csakúgy, mint Nagy Miklós 1872-ben — az önéletrajzot. A levélben ugyanis V ezt írta: *Miután utóbbi levelében is említette a „jegyzeteket”, azt látom, hogy csakugyan komolyan óhajtja ezt a dolgot, ezennel hát küldök ilyen jegyzetfelét, ha ugyan képes lesz kibetűzni értelmét — rémítő sok dolgom közepette sietve hánytam össze.* (Ld. Sch 34. I. 16. levél.) — A Scheiber — Zsoldosgyűjtemény 18. sz. levelében V egyértelműen kifejti a tényállást: *Ami az Abelféle cikket illeti, én egyáltalán nem számítottam erre, én csak azért küldtem — szokásom, hajlamom ellenére — életemben először —*

az adalékokat, mert Ön ismételve kívánta és én csak ön kívánságának óhajtottam eleget tenni. De ha kedve, nézete ellen van megírni — isten világáért! — ne vélje, hogy én ezt kívánom vagy épen követelem! — dehogy, sőt ellenkezőleg, azt szeretném, ha vagy késnék vele, vagy meg se írná, de ha már megírja is, legjobban Pestre jön, együtt megolvassuk vagy én átfuthatnám — de mondom, szinte jobb lesz tán meg se írni . . . (36—37. l.)

Scheiber Sándor, aki a kezdeményezés kérdését az említett gyűjtemény bevezetésében tárgyalja, ennek ellenére sem tartja valószínűnek, hogy Milkó kérésére született volna meg a „jegyzetek” megírásának gondolata. Szerinte „V utalásai nem egyértelműek, hisz a 16. levélben a bizalom hangsúlyozása, a kínos elővigyázatosság és körültekintő figyelmeztetés is problematikus, másrészt semmiféle mozzanat nem valószínűsíti azt az esetleges gyanút, hogy Milkónak nélkülözhetetlenül szüksége lett volna efféle — titkon más tollával ékeskedő — eszközökre, ha történetesen bírálatot akar írni V költeményeiről.” (12. l.) Scheiber szerint „az Ábel-féle jegyzetek történetének vannak bizonyos homályos pontjai”.

Természetesen V nyilatkozatai ellenére is elképzelhető, hogy az ügyben neki is volt valamelyes kezdeményező szerepe. Talán olyanféle megoldásra gondolt, mint azt Nagy Miklós cikkénél láttuk. Azaz nyersanyagként küldte a „jegyzetek”-et. Erre utal ez a megnevezés is, s ha tüzetesebben megvizsgáljuk a már említett 16. sz. levelet, abból is erre kell következtetnünk: *ezennel hát küldök ilyen jegyzet/jelét, ha ugyan képes lesz kibetűzni értelmét.* Nem a cikk lemásolásáról, hanem csupán értelmének kibetűzéséről szól, amely értelmet ezek szerint Milkónak kellett volna felhasználnia cikke megírásához.

Scheiber ellentmondásosnak érzi a 16. levél utószavának egy kitételét. Ebben V kéri Milkót, hogy használat után egésze el küldeményét, vagy *ha már elkésett volna, kérem visszaküldeni.* Scheiber nem érti, miért késtek volna el a jegyzetek, hiszen a levelet V november elején írta, a könyv pedig október 15-én jelent meg. A magyarázatot Milkó adja meg utólag: „Azt válaszoltam a költőnek, hogy »olkéstünk«, s hogy ennyi sok hónappal a könyvek megjelenése után *Ábel és Aranka*, bármilyen tökéletes verses mű legyen is, már nem aktuális.” Ezt V elhitte, s lemondott a közlésről. (Bácsmegyei Napló, az 1923. jan. 6-án kezdődő cikksorozat V. részében, jan. 23-án. Ld. újabban Gesztenyefám, 57—61. l.)

Milkó tehát három ízben is elmondja az „Ábel-féle cikk” keletkezését, de egy-egy apró eltéréssel; az 1923-as változat szerint Szabadkán postán kapja meg V jegyzeteit, az 1927-es szerint V Pesten személyesen adta át őket. Az előbbi változat a bizonyítható. Mindenesetre, ahogy Scheiber mondja: „Az Ábel-féle cikk nem készült el, helyesebben: a Vajda-önbírálat nem jelent meg mint Milkó-kritika. A »jegyzetek« kézírata pedig Szabadkán maradt, s azt Milkó a költő halála után »Vajda János — magamagáról« címen kiadta, majd Vajda születésének 100. évfordulója alkalmából »Vajda János magáról író« címmel újból közzétette.” Hírt ad erről a Literatura is 1928. márciusi számában, amelyet az úgy jobb megvilágítása végett közlünk:

„*Vajda János — önmagáról.* A szabadkai »Bácsmegyei Napló« karácsonyi számában a vajdasági magyar írók nesztora, Milkó Izidor,

irodalomtörténeti szempontból is rendkívül érdekes visszaemlékezést közöl Vajda Jánosról. A költő a 80-as években elégedetlen volt a sajtóval, amely nem méltányolta eléggé költészetét. Egy alkalommal azután megkérte a cikk íróját, hogy szolgáltatson elégtételt neki és írjon róla s jelentőségéről úgy, ahogy illik s ahogy megérdemli. Midőn pedig Milkó erre azt válaszolta, hogy nem ért a verskritikához, néhány nap múlva nagy paksamétával állított be hozzá Vajda János. Ő maga megírta azt a bizonyos méltató cikket, el is hozta magával. Milkó írja alá és közöltesse valamelyik lapban, mint saját írását. A közlésből nem lett semmi, a kézirat azonban megmaradt és ez jelent most meg a szabadkai ujságban. A több mint hathasábos cikkből kiderül, hogy Vajda igen nagyra becsülte saját költészetét és tehetségét, de talán igazza van a publikálónak abban, hogy ne gunyoljuk a naiv poetát a túlzott dicséretért, amelyeket műveire pazarolt. Ha érdeméhez képest becsülik meg a kortársai, az önbecsülés nem torzult volna öndicsékvéssé.”

Komlós is téved, amikor ezt írja: „Vajda egyideig elégedetlen a kritikákkal, s ezért egy-egy könyvről olykor maga ír bírálatot, hogy valamely hírlapíró ismerőse a saját neve alatt tegye közzé. Milkó Izidor elbeszéli például, hogy Vajda így írt egyik kötetéről (a cikkben méltatott versekről ítélve, 1884-ben a Dal és beszélyről) magasztaló kritikát, amelyet azonban ő csak a költő halála után közölt.” (Komlós, 163. l.) Lábjegyzetben: Pesti Napló, 1898. ld.: ÖM — Arról tehát nem lehet szó, hogy Komlós esetleg nem erre a cikkre gondolt volna, viszont V önjellemzésének megírására az 1886-ban 87-re datált *Ujabb munkái* adtak alkalmat.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Milkó a V-cikket nemcsak szerkezetileg tette világosabbá, hanem bőséges magyarázó jegyzetekkel látta el. Alábbiakban előbb ezeket a Milkó-jegyzeteket közöljük. Miután a számozást a szövegben is meghagytuk, követjük annak sorrendjét, meghagyva a lap- és sorszámozást is. Milkó egyébként általában igyekszik tompítani V bírálatának életét.

Lap: Sor:

- 386 4 *vagyon és oklevél*¹ Vajdát mindig nagyon boszantotta, hogy az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagválasztásainál sokszor nem az volt a döntő, hogy a jelöltnek milyen a tehetsége, de az, hogy minő a társadalmi állása.
- 386 : 22 *a józanság cégét adni*² — A költő személyes ismerőseinek ez az elmélet aligha lesz új. Vesszőparipája, örökös témája volt ez a zsörtölődőnek, amelyet nem győzött ismételni. V. J. a törekvéseiben modernebb volt bárkinél. Ez az ötvenes évekből való alak már a huszadik szekulumban élt, s az országot, a fővárost, meg a magyarságot mentül tökéletesebbnek, mentül hatalmasabbnak kívánta. Mig mi mindannyian tele voltunk büszkeséggel a nemzet gyors előmenetelén, addig ő folyton azon busult, hogy elmaradunk az európai

- versenyben. Lomhának, prózainak és tehetségtelennek látta a magyart, s kétségbeesve nézett a jövőbe. Minduntalan azt ismételte, hogy a nemzetnek el kell vesznie. Vak volt az utóbbi nemzedékek szellemi és erkölcsi erényeivel szemben, — s a magyarságnak csak a hibáit látta, azokat is az ő pesszimiztikus nagyító üvegével.
- 386 : 24 *ősi állapotát óhajja*³ — Amerika nagyon messze van, s a Kossuth Lajos ott tartott beszédei nem kerültek mindig hiteles alakban hozzánk. Aztán valószínű, hogy Kossuth Lajos *ősi állapot* alatt nem a nomádmagyarok állapotát értette, hanem az elnyomatás előtt való szabadságét. [Igy] a *mostani* — a *mai*⁴ — kétségtelen, hogy V. J. itt a tegnapi, vagy a tegnapelőtti magyarról beszél. A mai magyar se nem lomha, sem a reformtól nem irtózó. Csak a beteges kedélyű költő diszkóliája láthatta ilyennek az új Magyarországot.
- 387 8 *a jobbik felé*⁵ — tudniillik: a magyarság jobbik felé.
- 387 31 *érezett fölindulás okairól*.⁶ — Ne botránkozzék meg senki ezen a dicsekvésen. Kisebb költők is szoktak ennyire szerelmesek lenni a kisebb dolgaikba. Aztán V. legalább őszinte. Ő valóban érezte ezt a fölindulást, ha e kedvenc beszélyét olvastatta, s amint előttem számtalanszor erősítette: nem ismert a világirodalomban költeményt, amely közvetlen hatás tekintetében *Ábel és Aranká*val mérkőzhetett volna. „Lesz idő, mikor kötelező iskolai olvasmány lesz!” — mondta nem egyszer.
- 388 16 *neki a jutalmat*.⁷ — Látszik, hogy V. J. nemcsak az önkritikához de a kritikához se értett. Legkedvesebb munkájáról oly keveset tud mondani, hogy mindez csak azt az olvasót fogja érdekelni, aki *Ábel és Arankát* amugy is ismeri. Érdeemes azt egyébiránt elolvasni ebből az alkalmából, mert egyike a legszebb magyar költeményeknek. A szerző túlzott magasztalása semmit se vonhat le annak magas értékéből. [Nem valószínű ugyan, hogy Milkó semmit sem ismert volna Vajda színi-kritikusi munkáiból, de itt mindenestre megfeledkezett róluk. — Szerk.]
- 389 28 *igen szépen gondolt* (gyön⁸) — Sic! Vajda *gyönyörü*-nek akarta mondani a jelenetet, de talán maga is túlzottnak találta a jelzót, s abbahagyta azt a szó közepén.
- 390 12 *mi következik a jövő énekben*.⁹ — V komolyan megapprehendált, midőn azt vetettem ellene, hogy ez nem éppen jellemző *Ábel és Arankára*, s hogy *Don Juan*, vagy *Anyegin Eugén* első olvasásánál se tudja az ember soha, hogy mi történik a jövő énekben. Szerinte egy modern költő se tudott annyi meglepetéssel szolgálni olvasóinak, mint ő *Ábel és Aranká*-ban. Neki ez a költemény az volt, ami Goethenek Faust és Shaksperenek Hamlet. Pedig minden munkája közt ez a legkevesebb egyéni.
- 390 25 *bámulatot kelteni iparkodik*?¹⁰ — A Vajda János nagy sérelme nyilatkozik meg itten. Mindig nagyon bántotta őt, hogy az

- emberek szinte napirendre tértek fölötte, s hogy nála apróbb emberek ültek a törvényhozás termében s az Akadémiában. Minden választás előtt kísérletet tett, ha bejuthatna-e valahogy a Házba, „ahol annyi számár foglal helyet”, — mindig hasztalanul. Elkieseredésében aztán ilyen szövegű vizitkártyát nyomtatott: Vajda János, *nem képviselő*. Az Akadémia mellőzése is bántotta, s csak azért nem készített olyan névjegyeket is, amelyekből kitűnt volna, hogy nem tagja e társaságnak, mert lebeszéltek róla. A filozófiájában igen kevés volt a derű, s azért nehezen tudott beletörődni abba, hogy se színekurát, se semminő hivatalt nem kapott, de még csak ugynevezett köztiszteletre se tudott szert tenni. Valahányszor nála tehetségtelenebb emberek előléptetéséről, vagy boldogulásáról olvasott, mindig boszusan csapta le az ujságot az asztalra. Az utóbbi években ez már valóságos üldözési mániává fejlett nála, melynek kitöréseit csak a közoktatásügyi minisztérium kegyelele és barátainak (Nagy Miklósnak, Szüry Dénesnek, a két Palágyinak, Zempléninek, stb.) szeretete tarthatta vissza. Egy ilyen dühkitörésnek tanúja voltam egyszer, midőn egy »középszerű« író alig fogadta s szórakozottan viszonzotta a költő köszöntését. Szerencsére a fogadó előtt álltunk, amelyben laktam és sikerült a háborgó embert a szobámba csalni, úgy hogy az »utca« nem hallhatta a »középszerű« urnak erőteljes jellemzését. E kifakadásokban egyébként legtöbbször ez a becsületértés fordult elő: »vasuti engedményes«. Vajdának fogalma se volt arról, hogy mi az a vasuti koncesszió, de mert tudta, hogy az valami jó, hát nagyon gyűlölte azokat a strébereket, akik ilyen előnyök után járnak, míg »a lángészt neveltségessé tenni iparkodnak.«
- 392 8 *olyan napi sajtóbéli munkás.*¹¹ — Napisajtóbéli munkás-zsurnaliszta. Vajdának voltak ilyen nehézségei. Volt eset rá, hogy a színészt »színművészettel a színpadon foglalatoskodó egyént« nevezte. [Ez azonban nyilvánvaló tévedés. Vajdának nem nehézsége volt ez, hanem éppen találó, élelődő nyelvhasználatát mutatja. Aki elolvassa ilyen természetű tárcacikkeit (Pesti levelek, Kispuskatűz stb.) az maga könnyen meggyőződhet erről. — Szerk.]
- 392 35 *mint Alfréd regényében, ki mutat föl?*¹² — Ezt az elfogultságot s annak panegyrikonszerű megnyilatkozását ne tessék patológus tünetnek gondolni. A saját műveibe való beletemetkezés és beleszeretés természetszerű eredménye volt ama sok — s a költő nézete szerint: *tervszerű* — mellőztetésnek (ahogy ő szokta volt mondani: *kutyábavevésnek*), amelyet türnie kellett. Lehet-e csodálni, hogy az olvasó közönség s írotársai hüvössége ilyen reakciót idéztek föl nála? Nincs mit csodálni rajta, főleg e »zordveretű« emberről, ki a rajta esett sérelmeket és igazságtalanságokat mindennap érezte s akinek nem volt egyéb menedéke, mint a saját költészete, melyet kedve szerint méltányoltnak sose látott. Ne gonyol-

Lap: Sor:

392 : 35 juk hát a naiv poetát azokért a túlzott dicsérmádákért, amelyeket műveire pazarolt. Ha érdeme szerint megbecsülték volna, akkor önbecsülése se torzult volna öndicsékvessé.
M. I.

[Ezek voltak Milkó Izidornak az Ábel-féle cikk egyes részleteihez fűződő megjegyzései. A továbbiakban még néhány tárgyi és nyelvi magyarázatot kell a cikkhez fűznünk:]

Lap: Sor:

- 386 3 *Mezei Ernő* — (1851—1932) publicista, kritikus és szépíró. Többször volt függetlenségi párti képviselő. Az Egy. vezércikkírója volt. 1910-ben a PN munkatársa lett. Számos irodalomtörténeti cikke és verse jelent meg a korabeli lapokban.
- 386 8 V már a 48-as események kapcsán cselekedeteiben, majd verseiben, cikkeiben, röpirataiban megmutatta, hogy politikai téren sem a hideg, önző vagy józan számítás vezet. Deákék hatalomra jutását tehát joggal érzi a józanabb, ridegebb stb. szellem felülkerekedésének Petőfi nemzedékével szemben, amely nemzedékhez ő is számítja magát.
- 386 23 Nem nehéz ezekben a sorokban észrevenni az önéletrajzi vonatkozást, hiszen V azért szökött el színésznek a szülői háztól, ahol tejbe-vajba fűröszötték, hogy élvezze már egy kicsit a szegénység, a nyomor romantikáját.
- 388 34 *Nagy Károly* — *Hugónál* — V tartalom szerint pontosan, beállítás szerint pontatlanul idézi a Századok legendájának egy sorát. Az Aymerillot c. szakaszban Nagy Károly egyik hadjárata végén felszólítja vitézeit, hogy vállalkozzanak Narbonne várának ostromára. Sorra visszautasítják; Eustace de Nancy visszautasító érvelését e szavakkal fejezi be: J'ai tant de gloire, ô roi, que j'aspire au fumier.
- 390 5 *Silberstein* — Silberstein Adolf, magyar írói álneve Ötvös Adolf (1845—1894), újságíró, kritikus, tárcaíró. Sok magyarországi és németországi német lapba írt, míg 1880-ban a Pester Lloydhoz került, ahol a magyar irodalom ügyét szolgáltatta.
- 390 : 28 *a Lisznyay-féle részegséget . . .* — erről a témáról V Erdélyi János 1859-es és 1861-es tanulmányaiiban olvashatott, s maga is kifejtette véleményét a Lisznyai-albumban (1863) *Lisznyai életéből* c. cikkében.
- 390 : 36 *forma dat esse rei* — a forma adja meg a dolgok lényegét. Arisztotelészi eredetű skolasztikus tanítás.
- 391 : 28 *Sana mens in corpore sano* — (lat.) ép testben ép lélek.
- 391 37 *Jelenések* — az *Őszi tájék* c. vers eredeti címe. Ld. sorozatunkban, II. kötet 254. l.
- 392 : 22 „mohar” az *Olymp hegyére* — ez a nem valami jóindulatú célzás minden bizonnyal Arany Összel c. versére vonatkozik; annak 66. sorát érti félre.

A Vajda-kézirat — mint már említettük — jelenleg nem hozzáférhető. Szükségesnek látjuk tehát, hogy a Scheiber és Zsoldos: Vajda János levelei Milkó Izidorhoz (1958) c., már többször említett könyv előszavából idézzük az eredeti V-kéziratra vonatkozó elemzést, a szövegváltozatokat tükröző részt:

„Vajda a »jegyzeteket« (16., 17. levél) negyedrétt alakú papírlapokra ceruzával írta. Első ízben tíz számozott lapot továbbított Szabadkára. A folytatólagosan útnak indított második küldeményben ismét 1-től 10-ig számozta a lapokat. A kézirathoz ezenkívül még egy azonos formájú számozatlan lap tartozik. Ezen valóban csak »jegyzeteket«, vezérszavakat találunk:

Conservatívság, ósdiság, lustaság, mit sem tevés.

Nemesség, polgáriság Minnyájan (sic!) urak, büszkék,
vagy minnyájan szolgák, megalázkodók?

Nyelvrontás

Akademia.

Az eredeti Vajda-»jegyzetek« ismerete lehetővé teszi, hogy a közzétett szöveg és a kézirat összevetése alapján rámutassunk néhány feltűnő eltérésre.

Vajda önkritikai megjegyzéseit három egymástól élesen elkülönülő gondolategységbe sűrítette. Ennek megfelelően Milkó a szöveget három szakaszra tagolta. Vajda azonban nem számokkal jelezte az egyes részeket, mint Milkó, hanem külön címmel jelölt fejezetekre osztotta, illetve szándékozott osztani a bírálatot. A Milkótól I.-gyel jelzett szakasznak Vajda ezt a címet adta »Általánosságok«, a II. fejezet fölé pedig ezt a címet írta: »Ábel és Aranika«. A III. rész címjelzése elmaradt. Milkó a két fejezetcímet elhagyta, és számozással határolta el egymástól a gondolatcsoportokat. Az általában egybefolyó, tagolatlan szöveget bekezdésekre tördelte. Egy-egy kifejezést, kérdést önálló sorként kiemelt (pl. Melyek az eszközök? 1737) [Ezek a számok a továbbiakban is az ÖM lapszámait, mert Scheiber az ÖM szövegét vette összehasonlítási alapnak. — Szerk.] A második jegyzet-küldemény anyagát, hogy a már jóval előbb tárgyalt motívumra visszautaljon, kiegészítő szólammal indítja el: »Még egy jegyzet a tündéri keretre vonatkozólag« (1740). A jegyzetanyag végéről az Ábel és Aranika utaló NB-megjegyzést a tárgykör keretébe illeszti (1740).

Milkó a szöveg folyamatos olvashatóságát és értelmi folytonosságát igyekszik biztosítani: a hiányzó vesszőket, ékezeteket pótolja; kettőspontokat, idézőjeleket alkalmaz; gondolatjeleket használ; az -e kérdőszót kötőjellel kapcsolja a szóhoz; a görög, latin szavakat átírja (rythmus helyett ritmus, psychológia h. pszikológia 1740, athleta h. atléta 1743, essentiaja h. esszenciája 1741 stb.); a rövidítéseket feloldja (pl. társ = társadalmi 1735, V. J. = Vajda János 1737, hgkisasszony = hercegkisasszony 1738); egy-egy elmaradt névelőt, névutót, kötőszót a szövegbe iktat (pl. közé, mert 1737). Előfordul azonban, hogy a betoldott kötőszó felesleges, s megrontja a szöveg értelmét. Ez a Vajda-hasonlat: »Ha a mondat erőszakolt, nehézkes, ha a szavak át vannak helyezve a rím és rythmus végett, ez ép annyi, mint ha a láb van a kéz (helyére: áthúзва), az orr a fül helyére téve«, így alakul

Milkó közlésében: „Ha a mondat *erőszakos*, nehézkes, ha a szavak át vannak helyezve a rím és ritmus végett, az ép annyi, mint ha a láb van a kéz, az orr vagy a fül helyére téve» (1741—2).

Találunk azonban a közzétett szövegben szükségszerűnek nem minősíthető módosításokat is. Milkó változtat a ragok, igeikötők hangalakján (ehhöz h. ehhez 1751, fölhozni h. felhozni 1742 stb.), felcserél szavakat (pl. hogy az Abel erkölcsileg h. hogy Ábel, ha erkölcsileg 1739, stb.), a folyamatos melléknévi igenevekhez kötőhanggal illeszti a ragokat (pl. borzasztón, megfelelőn h. borzasztóan, megfelelően 1743). Eltérésekre akadunk a szóalakokban (pl. fölteszi h. föltette 1738, korbeli h. korabeli 1742, megjelen h. megjelenik, anyagából h. anyagával 1743 stb.), a fosztóképzős szavak végződésében (csalhatlan h. csalhatatlan 1737, lehetlen h. lehetetlen 1738 stb.), a melléknév felsőfokának jelölésében (legkevesbet h. legkevesebbet 1741), a vonatkozó névmások helyén (Amire h. Mire, melyben h. amelyben 1736 stb.). A külön írt szavakat Milkó egybe írja (nagyra törő h. nagyratörő 1736, kötni való h. kötnivaló 1739).

Van úgy, hogy a szövegtől idegen szavakat használ: fokozni h. elérni (1737), állás h. állapot (1741). Nemezszer szavakat elhagy Így pl. kimaradt a birtokviszony birtokos eleme ebből a kéziratmondathól: „... megtaláljuk azt politikai viszonyainkban, melyek folyománya a *magyar nemzet* ridegebb, nehézkesebb, önzőbb, prózaibb, fagyosan józan természetének felülkerekedése . . .” (ÖM 1735: melynek folyománya ridegebb, nehézkesebb, önzőbb, fagyosan józan prózaibb természetének felülkerekedése); hiányzik a *modern beszélyek* jelzős szerkezet második tagjának minősítő jelzője, a: v. (= verses 1740); a „mi egyebek a görög eszmények” kifejezés *egyebek* szava után az: *egészükben* (1741); a következő szóismétléses alakzathól a szó másodszeri előfordulása: föláldozva a mondat természetessége, föláldozva a mértéknek (1742).

Vajda kézírása nehezen olvasható. Erről Milkó két ízben is említést tesz: „Még soha se verejtékeztem annyit, mint amikor ezeket a hieroglifákat találgattam. De megküzdöttem vele . . .” (Lábjegyzet 44. PN 1898. ápr. 14.) Majd később így nyilatkozik a kéziratról: „hogy elolvashassam, előbb az egész anyagot le kellett másolnom. Ami sikerült is, egy két szónak a kivételével, amelyek minden erőlködés ellenére abszolút olvashatatlanok maradtak. Ó maga se tudott volna elmenni rajtuk” (Lábjegyzet 45: Bácsmezei Napló, 1927. dec. 25.) Bizonyára az olvasás nehézsége magyarázza az efféle elírásokat: a déli verőfény *éterében* (1737) ehelyett: a déli verőfény *özönében*; „annyi dicsőség és hogy vágyom szemétre.” (1738), helyesen így: „annyi dicsőség *ért* hogy vágyom szemétre.” Talán nem tévedünk, ha a Milkó említette egy-két kibetűzhetetlen szót a következő két kitételben véljük felfedezni: „az Alföld ragadós, termékeny, de sáros agyaga” (1736) szókapcsolat pontos kézirati szövegét így kell olvasnunk: „az alföld ragadós, termékeny, de *marasztó* sáros agyaga”: Milkó ezt írja: „Midőn a végére, a kifejléshez érek” (1737). Vajda megfogalmazásában ez a mondat így hangzik: „Midőn a *végén* a kifejlés kezdetéhez érek . . .” [Lábjegyzet 46: Megemlítjük, hogy V önbírálatában költői munkásságának kezdő évét 1847-ben jelöli meg (a 7-es számot 6-ról javította át): „Vajda költői működése első periódusában, 1847—61 közt számos

rögtönzéseiben, csakugyan nem sokat törődött a formával.” Milkó közlésében a szövegezés pontatlan (1847-től 1861-ig), a számadat azonban helyes. Az ÖM (1742) elírásnak tekintve Milkó évszámát, 1844-re igazította ki a korszak első határévé. Vajda a *Költemények* 1895-ös kiadásához írt előszóiban maga is 1844-gyel jelzi pályája kezdetét. — A kéziratban olvasható egy-két, bizonyára Vajdától is túlzottnak tartott s épp ezért áthúzott magasztaló jelző: »egy igen szépen gondolt jelenetben« a *jelenet* szó előtt *gyön* (= gyönyörű: 1739); »csengetése a rímnék« szerkezet előtt *tündéri* (1740).]

Milkó nem írta meg az Ábel-féle cikket, de nem kapott kézhez nyomdakész szöveget sem. Így az önbírálatot neki kellett sajtó alá rendeznie. Ez a körülmény arra kötelezte, hogy a nélkülözhetetlen símitások elvégzésével és az értelemzökkentő hiányok pótlásával közölhetővé tegye a kéziratot. Ámde Milkó a szöveg szerkezeti elrendezésén és a szükséges kiegészítéseken túlmenően olyan mértékben igazította meg Vajda írását, hogy ezt az eljárást nem egy területen önkényesnek kell minősítenünk, még akkor is, ha a tárcáiról Milkó közlését nem tévesztjük is össze egy filológus szövegkiadásával.” (Sch 12–15. l.)

Az önkritika hiteles szövege csak akkor lesz közölhető, ha kézirata előkerül. Scheiber—Zsoldos idézett szövegleírása nem nyújt teljes alapot az emendálásra. Mégis az ő nyomukon javítottuk azokat a helyeket, ahol félreolvasásról vagy értelemmódosításról van szó.

Lap: Sor:

- 386 8 folyománya ridegebb . . . — folyománya a magyar nemzet ridegebb . . .
 386 : 16 az Alföld ragadós, termékeny, de sáros anyaga — h.: marasztó sáros
 387 15 a déli verőfény *éterében* — helyesen: özönében
 387 : 24 midőn a végére, a kifejléshez érek — h.: midőn a végén a kifejlés kezdetéhez érek
 388 : 35 annyi dicsőség *és* — h.: ért
 391 : 18 *erőszakos* — erőszakolt
 391 19 *az* — *ez*
 391 : 20 *orr vagy a fül* — *orr a fül*
 392 : 4 1847-től 1861-ig — 1847–61 közt

LÓKÖTŐ-VETÉLY

M: Magyar Nép 1887. dec. (Mutatványszám, így még közelebbi dátum és évfolyamjelzés nincs.) — Budapesti Tagblatt, 1887. dec. 11. (német fordítás). A fordítás stílusa kissé nehézkes és némileg rövidített. Mivel nyilvánvalóan a magyar az eredeti, a német szöveget nem közöljük.

A cím alatti megjegyzés, hogy a Magyar Nép számára írta, arra utal, hogy a Magyar Nép szerkesztőjének kérésére írt tárcacikket, de hogy éppen ezt írta, annak oka nyilván a „nagy riadalom”, ami akkor Somogy megyében volt. Ennek lényege a következő:

A somogyi és pécsi lapok egyre gyakrabban adtak hírt vakmerő rablóátadásokról, rablásról, betörésről, utonállásról. Ez valóban nagy riadalmat keltett a megye lakossága körében. A Somogy vármegye című politikai hetilap 1887. szept. 30-i számában két nagyobb hír is tanuskodik erről a Hírek rovatban. Az egyik (Betyárvilág Zalamegyében) „regeszerű rémhistóriák”-nak nevezi, amelyek azonban „mint tények állnak előttünk”. S felsorol néhányat: „Folyó hó 18.-án esti 7 órakor élmor fegyveres rabló bement a merenyei plébánoshoz, attól 400 frtot elraboltak és egész egykedvűen távoztak. A plébánosnak nem történt ugyan semmi bántódása, de a falu népe mégis észrevette a rablókat és mikor azok távozóban voltak, a nép támadást intézett ellenük, a rablók azonban folytonos visszalövöldözés közt vonultak ki a községből” . . . stb. — A másik hír arról szól, hogy kilenc vizsgálati foglyot vittek a csendőrök a kaposvári fogházba orgazdaság és bűnpártolás gyanúja miatt. A Somogy megyei közhangulatra fényt vetnek az alábbi sorok: „Arra nézve, mintha megyénkben is szervezett rablóbanda volna, alapos adatok nincsenek, mert a rablók Zalamegyében ütötték fel tanyájukat. Legkiterjedtebb módon folyamatba vett üldöztetésük pedig biztos megsemmisítésüket fogja eredményezni. Nem kell tehát a közönséget ok nélkül alarmirozni, mert az, hogy egy-két kapcabetyár kifoszt egyes embereket, még nem indokolja a statáriumot.” . A statáriumot — azt a cikkirő által középkori „szégyenletes”-nek nevezett „intézményt” — mégis meghirdették, mert hiszen ugyancsak a Somogy vármegye 1888. jan. 13-i számban közölt hire szerint jan. hó 10-én két alsóki embert rablás büntette miatt statáriális bíróság elé állítottak.

Ez az esemény idézhette föl V emlékezetében az alföldi betyárvilágot, amelyből az 50-es években maga is több dolgot tapasztalt. A *Lökötő-vetély* eddig teljesen elfelejtett írás, illetve Komlós a német fordítást felsorolja a V-művek jegyzékében.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 393 1 *vetély* — bravúr. V sokszor használja ilyen értelemben. Maga a szó a „vetélkedni” igéből keletkezett elvonás útján. Pulszky (Életem és korom) Eötvös József alkotásának tulajdonította. Czuczor-Fogarasi szerint „újabb alkotású szó, a vetélkedés elvont megfelelője”. Balassa (A magyar nyelv szótára, 1940) 18. sz. végi alkotásnak tartja; értelme: versengés, vetélkedés. Közélebb áll Vajdáéhoz Ballagi Mór értelmezése (A m. nyelv teljes szótára, 1873): „valamely cselekvény sikeresebb vagy gyorsabb végrehajtásában való mérkőzés”.
- 393 14 *dögmarha* — hogy mi is az a „dögmarha”, azt csaknem ugyanazokkal a szavakkal írja le V, mint a *Duhajok és betyárok c. tárcájában*. (Ld. e kötetben 401. l.)
- 394 15 *kis mise* — a róm. kath. liturgiában ének, orgona, prédikáció nélküli mise, szemben a „nagymissével”.
- 394 : 20 *H-n* — talán Hódmezővásárhelyen. Ekkor 12 ezer lakosa

- csak Hódmezővásárhelynek volt az alföldi H-betűs városok közül. (A *Duhajok és betyárok* nyomán persze inkább Halasra lehetne gondolni.)
- 394 22 Talán arra céloz, hogy az akkor uralkodó III. Sándor cár elődje 1881-ben bombamerénylet áldozata lett.
- 394 35 Hasonló gondolatokat vet föl V a *Porond-királyok* című tárcájában is.
- 394 38 *A népek munkaversenyén* — ld. a *Lenni vagy nem lenni* című versét.

DUHAJOK ÉS BETYÁROK

M: VÜ 1921. ápr. 10. és 24. 7. és 8. sz. Alszeghy Zsolt közlésében. ÖM 1944. 1839—1858.

A tárca V életében nem jelent meg, vagy legalábbis eddig senki sem bukkant rá. Föltehető, hogy V a halála előtti hónapokban vagy éppen közvetlen halála előtt írta, mert egyébként hosszú ideig nem őrizgette kéziratait. Ez sokáig Nagy Miklós hagyatékában hanyódott, míg 1921-ben Alszeghy Zsolt irodalomtörténész, a későbbi egyetemi tanár fölfedezte, s közlésre a VÜ-nak adta át. A szerkesztőségi megjegyzés szerint Nagy Miklós fia, Nagy Tibor juttatta el hozzá a cikket. Alszeghy Zsolttól úgy értesültem, hogy valóban ő adta át a VÜ-nak közlésre. Úgy emlékezett rá vissza, hogy Nagy Miklós fiánál, Nagy Tibornál látta meg a *Szerbek és bűnyók* kézírata is) elkérte, lemásolta és a másolatot küldte be a szerkesztőségbe. Ebben a hagyatékban látott egy albumot is; *Szamarak naplója* volt a címe és jeles írók arcképeit tartalmazta. Úgy véli, hogy szöveg is volt a képekhez, de ezt nem állítja határozottan. Abban biztos, hogy Pásztor Árpád Gina és Rozamunda c. regénye írásakor még megvolt, Pásztor fel is használta, de hogy utána mi történt vele, nem tudja. Úgy hallotta, hogy a Nagy Miklós hagyaték a Nemzeti Múzeumba, illetve az OSzK kézirtárába került. — Sajnos, az ott levő V-kéziratok között az említettek közül semmi sem található. A Nagy Miklós hagyaték nagy része 1945-ben elégett. Esetleg ez a kézirat is megsemmisült. Ld. Petőfi múzeum évkönyve 1962. 149. l. A *Duhajok és betyárok* (a *Lókötd-vetély*-lyel együtt) új színt jelent V szépprózájában, mert életének arról a szakaszáról vall bennük, amelyről csak néhány írásában olvashatunk, s amelynek élményei közvetlen a népi élet megismeréséhez segítettek a költőt.

A szakirodalom ezzel a V-tárcával nem foglalkozik. Komlós megemlíti ugyan, hogy hasznát vette „ama levelek másolatának, amelyeket Vajda egykori szerkesztőjéhez, Nagy Miklóshoz írt, s amelyek Alszeghy Zsolt másolatában Kozocsa Sándor birtokába jutottak” (Komlós, 335. l.), de arról nem szól, hogy ezek között más V-kézirat is lett volna. Az bizonyára tévedésnek tudható be, hogy a *Duhajok és betyárok* megjelenési helyét a Budapesti Tagblatt 1887. dec. 11-i számában előli meg bibliográfiájában. A Budapesti Tagblatt megjelölt helyén ugyanis más, „Aus der Betyären-Zeit” című V-tárcát találtunk, amely a *Lókötd-vetély* német fordítása.

Lap: Sor:

- 399 : 25 Az említett tér a várkapuval a Tiszaparton ma fákkal beültetett Tiszaparti-sétány (45 előtt Stefánia-sétány) a Móra Ferenc múzeum mögött. Nagy Zoltán—Papp Imre: Szeged (Műszaki Kiadó, 1960.) városfejlődési monográfiája szerint a vár körüli nagy tér a város nagy központi helye volt. Ezt azonban az átrendezés során (az 1880-as években) megszüntették. „A Széchenyi-tér, a Tiszaparti-sétány kialakítása az elbontott vár helyén városesztétikailag fejlett megoldás ugyan”, de a Vár elbontásával — amelynek természetesen a V által említett Várkapu is áldozatul esett — „jellegében más lett a város”.
- 400 : 3 Ezt a *humoros népdalt* Gaál József Peleskei nótáriusa második szakaszának harmadik jelenetében éneklik.
- 400 32 *Ponson du Terrail* — (1829—1871) francia regényíró. Egyetlen célja az érdeklődés felkeltése. Magyarra is sok regényét lefordították. — Sikereire vagy egy-egy hősére még a XX. században is gyakran hivatkoznak az írók, különösen Krúdy Gyula.
- 402 4 Ez az adat, hogy egy kiskunsági pusztai birtokos barátjánál a menekülés napjaiban heteket, hónapokat töltött, csak itt szerepel, s látszólag ellentétben van azzal, amit életrajzaiban olvashatunk, de ellentétben van látszólag azzal is, amit az *Egy honvéd naplója, A fegyverletétel alatt és után és A bujdosás (Kép 1849-ből)* című V-émlékezés mond nekünk. Ezek szerint ugyanis a forradalom leverése után Fehér megyében a váli erdőházban húzódott meg Berényi Antal drámaíró barátjával, s innen jelentkezett mint volt honvédtiszt, és sorozták be a császári hadseregbe. Megtörténhetett persze, hogy még a világosi fegyverletétel után hazafelé menet tért be kiskunsági földbirtokos barátjához, akinek a nevét, kilétét nem sikerült felkutatni. Valószínű azonban, hogy V emlékezéseiben itt életének két szakaszát, az 1849. őszi bujdosását és a későbbi, állásával kapcsolatos utazásait összevegyíti.
- 403 10 Az itt említett költő Tompa, akinek Pusztán (Repülnél lelke . . .) c. versét V másutt is említi. Idevágó sorai:
- Mely oly szabad volt, mint lakója
S láncot nem ösmere,
Felhasogatva, mérve lesz a
Bús rónaság tere.
- A vers egyébként az 1850 után megindult idegen telepítéseket panaszolja.
- 405 13 *Legeredetibb alak volt valami Csehó Kovács Pista*. Csehó Kovács Pista története azért is érdekes, mert saját élményként, tapasztalatként szövi bele a tárcacikkbe. A *Magyar bors* című, V által összeállított adomagyűjteményben is megtalálható ez a történet s csaknem szószó szerint megegyezik

- ezzel a szöveggel. Nagy tehát a valószínűsége annak, hogy a *Magyar bors* Csehó Kovács Pista című anekdótáját Vajda írta, esetleg valahol már előbb meg is jelentette. Ez a konkrét eset azt is valószínűsíti, hogy a *Magyar bors* adomái és anekdótái közül jónéhánynak V a szerzője. — Csehó Pistáról különben népballada is keletkezett, ld. Kálmány Lajos hagyatékának II. kötetében, a 141. lapon.
- 406 14 A betyárok leleményességét kitűnően mutatja meg *Lóköltö-*
vetély c. tárcacikkében (ld. 396. l.).
- 408 4 A siralomházi jelenetet ld. a *Magyar Képek Albumának*
A csikós c. cikkében az V. kötet 391. lapján.
- 410 11 „télen-nyáron pusztán van a lakása . . .” — szabadon Tompa
után; a Népdalok I. így kezdődik: „Télen-nyáron pusztán
az én lakásom”.
- 411 25 *Rózsa Sándor pöre* — R. S. híres alföldi rablóvezér. A betyár-
romantika legkedveltebb hőse volt. — 1848-ban a kormány-
tól mentességet kapott, szabadcsapatot alakítva részt vett
a harcokban. A szabadságharc után folytatta rabló életmód-
ját. 1856-ban elfogták és életfogytiglani börtönre ítélték.
1867-ben kegyelmet kapott, de újra rablóvezér lett. Végül
a rablóvilág felszámolója, Ráday Gedeon gróf elfogta s
1872-ben életfogytiglani fegyházra ítélték. — Bizonyos, hogy
R. S.-t még a XX. sz.-ban is sokat emlegette az egyszerű
nép. Népdalok születtek róla, s mindez lehetővé tette, hogy
Móricz Zsigmond valóságos népi hőst formáljon belőle két
Rózsa Sándor-regényében.
- 412 24 *hadarog* — V katonai műszóként használja; a. m. manőverez.
Itt: próbál kiutat keresni. (Komlós, 154. l. szerint V a 70-es
évek elején megbízást kapott a katonai műszavak meg-
magyarosítására.)

PETŐFI NAPJA

M: VÜ 1895. márc. 17. — ÖM 1944. 1835—1839. l. — Vajda János
válogatott prózája és költeményei. Franklin Társulat, Bp. 1947.
151—158. l.

Tartalmánál fogva — bár évfordulóra írt megemlékezés — szinte
beilleszthető lenne az *Egy honvéd naplójába*. A márc. 15-i események
ottani előadását kitűnően egészíti ki ez a megemlékezés, s egyben
bizonyíték emellett, hogy V-nak élete végéig Petőfi volt az eszmény-
képe. — Méltatói, életrajzírói nemigen említik ezt a cikkét, csak a
V. J. vál. prózája és költeményei című könyv szerkesztője említi meg
a jegyzetek-ben, hogy míg Aranynak nem feltétlen hódolója Vajda,
„Petőfi napja” című tanulmánya . . . feltétlen Petőfi-imádatának
megható emléke.” (I. m. 174. l.)

Lap: Sor:

- 416 5 Előbb, már az *Egy honvéd naplójában* érintette V azt a kérdést, vajon a nagy idők szülik-e a nagy embereket, vagy a nagy emberek a nagy időket. Ott Kossuth iránti lelkesedése hozza felszínre benne ezt a gondolatot, itt Petőfiés a márc. 15-i események. Állásfoglalása végső fokon ugyan világos, mégis a nagy emberek csodálata újból és újból gondolkodásra készteti. Petőfire vonatkozólag Illyés Gyula fogalmazta meg legtalálékosabban: „Egy ember, ha kipattanthat, s aztán egy ideig irányíthat is történelmi eseményeket, amelyek nélküle sose pattannak ki: történelmi helyzeteket nem teremthet a legszívósabb akarattal, a lángelme leghatalmasabb alkotóerejével sem. A fiatal költő akarata kezdetben a villámgyártó felhő; hamarosan a tűz hely izzó lapjára hullt vízcepp: sűrű robbanásokkal sisterereg, forr, önmagát emésztí el.” (Illyés: Petőfi Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1963. 457. l.)
- 416 13 Az olasz és német egység létrehozására utal itt V. E mozgalmak vezetői, megteremtői egyfelől Cavour Camillo Benso (1810—1861) olasz államférfi, piemonti miniszterelnök és Garibaldi, másfelől Bismarck (1815—1898) német államférfi és diplomata, aki 1862-től porosz miniszterelnök, s 1871-től a német birodalom kancellárja.
- 427 1 Az a magyar főúr, akire itt céloz V, nyilvánvalóan Széchenyi István gróf. (Ld. a Kelet népe előhangját.)
- 417 26 *A közvélemény asztala* — ld. *A víz vérré nem válik* jegyzeténél (536. l.)
- 418 38 *Báró Nyáry Albert* (1828—1886) — jogász és történész, az MTA tagja, a márciusi fiatalok egyike, a 48—49-es események ismert szereplője, 49-ben Kossuth hadsegéde. Itt említett emlékiratainak pontos címe: *A magyar forradalom napjai*. Pest 1848. Két füzet. A szabadságharc után emigrált, részt vett az olaszországi szabadságharcban, majd olaszországi levéltárakban folytatott magyar történelmi kutatásokat.
- 419 15 Az idézet Vörösmarty A vén cigány c. versének egy sora.
- 419 17 *a napé, ha a satnya hold épen eltakarja* — a motívumot más összefüggésben ld. az *Arabella* c. versben), e sorozat II. k. 53. l.

ÖNÉLETRAJZI VÁZLAT

M: Egy. 1897. jan. 19. 19. sz. Zempléni Árpád közlése. — ÖM 1944. 1744—1747. l.— *Vajda János válogatott prózája és költeményei*, 1947. 131—136. l.

Vajda János még kiterítve fekszik, mikor az Egy. 1897. jan. 18-án közli hattyúdát (*Hosszú éjjel*), és három tárcacikkben foglalkozik „Vajda János” címen a költővel. A halott költő elismerése most már teljes. „Vajda János lelkének volt hódító ereje és az élete úgy alakult, hogy ki tudta fejteni erejét — írta a névtelen nekrológ frója. — Tudott szeretni és tudott gyűlölni és volt mit szeretnie és volt mit gyűlölnie.”

-- A következő, jan. 19-i számban újabb nekrológot közöl az Egy., mely már őszintén elmondja: „Az elismerés, mely még élt, nem környezte valami nagy mértékben, most hogy meghalt, fölkeresi. A főváros dízsírhelyet jelölt ki számára, a kormány pedig magára vállalta a temetés költségeit. Rendes poéta sors. Életében mellőzés, halála után szobor.”

A temetésével kapcsolatos közlések következnek, s utánuk ez az érdekes *Önéletrajzi vázlat*, amelyet a V-val foglalkozó tanulmányok és monográfiák, köztük a Komlósé is, hitelesnek fogadnak el, bár Komlós a V-művek bibliográfiai áttekintése végén csak így említi: „Az Ö. M. *Önéletrajzi Vázlat* címen Vajda műveként közöl egy cikket, amelyet Zempléni Árpád írt a költő elbeszélése nyomán” (Komlós, 353. l.). Vajda azonban köztudomásúlag idegenkedett attól, hogy az életrajzát valaki is megírja. Palágyi Lajos szerint élete utolsó éveiben attól félt, hogy halála után valótlan dolgokat írnak róla, de abba se egyezett bele, hogy életrajzát megírják még életében. (Bővebben ld. a bevezető részben, 533. l.)

Mindez nem áll ellentétben azzal, hogy 1872-ben a VÚ-ban közölt életrajzhoz ő adott nyersanyagot Nagy Miklósnak. (Ld. a *Vajda János önéletrajza* jegyzeteinél, 566. l.) Mint Palágyi maga is említi idézett tanulmányában, V állásfoglalása nem volt egyértelmű: „Vajda János ismételtén maga akarta életrajzát megírni”, tehát vívódott ezzel a kérdéssel. Barátainak beszélt is róla, s Zempléniről feltételezhetjük, hogy ezt a V életrajzi vázlatoként írt cikket ilyen baráti beszélgetések alapján híven jegyezte és dolgozta fel. Annál inkább, mert ez a vázlat nem is követi tovább V életét ifjúkoránál. Nem szól tehát a költőnek arról a koráról, amelyet V Palágyi szerint soha fel nem fedhetőnek mond. — Ami pedig az életrajzi töredéket és Nagy Miklós cikkét illeti, az sajátos körülmények közt született és meghatározott célja volt: hogy kilép-hessen elzártságából.

A halál valóban felszabadította, felnyitotta a költő körüli hallgatás zsilipeit. Talán még életéből is sokkal többet tudtak, ismertek kortársai, mint maga V gondolta volna. Legalábbis arra mutatnak a nekrológok és a költészetével, életével foglalkozó, azóta megjelent cikkek, tanulmányok, könyvek. Éppen ezért úgy véljük, hogy V életének, gondolkodásmódjának megismerése, élete egyes mozzanatainak teljesebb feltárása érdekében nem térhetünk ki a legfontosabbak közlésétől. Közöljük tehát az alábbiakban: a) a PH 1897. jan. 18. számában megjelent anekdotasorozatot, b) Porzónak (Ágai Adolf) Egyedül c. visszaemlékezését, amely V életének több érdekes mozzanatát tárja elénk, c) Róna Béla (1871—1927) író, újságírónak a Pécsi Napló 1897. jan. 20-i számában megjelent A vén sas c. írását, amelyben több mozzanatot, köztük a V-jubileumnak a költőre gyakorolt hatását eleveníti meg, d) Tábori Róbertnének a Pécsi Napló 1893. jún. 27-i számában közölt Vajda János c. tárcáját.

„VAJDA JÁNOS

Vajda Jánosról számtalan anekdota kering. Ezekből mondunk itt el néhányat:

Az öreg ur duruzsoló természetű volt mindig. Különösen sokat

évdött Nagy Miklóssal, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjével, akit pedig rendkívül szeretett. Azért zsörtölődött pedig, mert — szerinte — Nagy Miklós sokszor »macerálta« őt kéziratok miatt. S emiatt egyszer így fakadt ki:

— Ki nem állhatom az akasztást. Soha nem is néztem meg egyet sem. De ha Nagy Miklóst akasztanák, oda elmennék gyönyörködni s még azt is mondanám a hóhérnak, hogy »csak lassan, lassan, hogy mentől tovább tartson.«

Szörnyen haragudott, ha kéziratán csak egy kommányit is változtattak. S egyik lap egyszer a tárcájában azt a közönséges mondást, hogy »szik, mint a kefekötő,« megváltoztatta így: »Iszik, mint a föld.« Vajda mérges volt, mint a tigris.

— Hát mivel jobb az, hogy iszik, mint a föld? Tudom én, hogy miért korrigálták ki az én kéziratomat: mikor a szerkesztő olvasni kezdte és odáig jutott, lecsengetett a kiadóhivatalba: »Halló! Van-e nekünk kefekötő előfizetők?« — »Igenis, van kettő!« — S persze rögtön kihuzta a kefekötőt és irt helyette földet.

Fajszeretétét jellemzi egy mondása:

— Ha én elolvasok Dickenstől, vagy Hugó Viktortól, vagy Dantetől, vagy akárki másót a világon akármilyen jó munkát, hát azt gondolom: no, ha nagyon összeszedném magamat, hát talán tudnék ilyet írni, de ha Jókaitól elolvasok csak egy oldalra valót is, rögtön kapitulálok. Ilyet nem volnék képes összeszezni.

Máskor meg, mikor Szabó Endre az orosz irodalommal kezdett foglalkozni, fordítgatta az orosz költőket, fölsietett Szabóhoz:

— Ugyan kérlek, kedves barátom, van-e az orosz nyelvben olyan kifejezés, mint a szláv nyelvekben majd mindenütt, hogy »pogyszem.«

— No, az oroszban nincs.

— Hm! az nekem nem tetszik. Mert azt látom, hogy rendkívül jó költői vannak az oroszoknak, de az vigasztalt, hogy mégsem lehet azoknak a világon első rangu szerepük, mert olyan népet Európa nem ereszt előre, amelynek olyan szava van, hogy »pogyszem.«

És nagyon elbusult, hogy az oroszoknak nincs ilyen szava.

Dacára rendkívüli, csaknem peckes büszkeségének, szerény volt a képtelenségig. Így egyszer, mikor gr. Csáky Albinné a kiválóbb írókat szombatokint estélyre hívogatta meg, meghitta természetesen Vajda Jánost is. Vajda szinte megijedt ettől a meghívástól és szaladt Szüry Déneshez, aki Csákyékhoz szintén hivatalos volt, hogy mit jelentsen ez a meghívás? Hát tudnak ő róla valamit még olyan nagy uraknál is? Hát mit csináljon ő majd ott? Hogy jelenjen meg ő olyan előkelő társaságban? Kapacitáltak, hogy csak jöjjön el, nagyon, de nagyon fognak neki örülni. Erre egy napi gondolkodási időt kért — s hosszas töprengés után végre is arra határozta el magát, hogy nem megy el. Kimentette magát egy levélben s otthon maradt.

Egy másik eset. Egy időben majd mindennap föl járt Szabó Endréhez, az »Üstökös« szerkesztőségébe s ott órákig elidőzött. Egy napon szokatlanul sokáig maradt. Himezett, hámozott, célozgatott, hogy mennyire szeretne ő az olyan emberekkel, akiket nagyon szeret, per-tu lenni. Szabó biztatta, hogy hiszen az neki a legkönnyebb; őt annyira szereti, tiszteli és becsüli mindenki, hogy csak egy szót kell szólnia, mindenki örömmel fogja fogadni az ő per-tu barátságát.

De hogy ő úgy szeretné, ha az az illető szólitaná fel őt erre. Denique: már annyira világosan célozgatott, hogy a nálánál sokkal fiatalabb Szabó Endre végre is nevetve vetett véget a komikus helyzetnek: »No jól van, Vajda ur, hát ezennel megkérlek, légy szives engemet per-tu-barátságodba fogadni.« Szinte kacagott örömeiben s csak azt tette hozzá, hogy no most még egy másik kedves emberével is szeretne per-tu lenni: Eötvös Károllyal.

Ugyancsak szerénységét bizonyítja, hogy mikor az egyházpolitika volt napirenden, majd szétrobbant a klerikálisok ellen való haragjában.

— Én már azt hiszem, hogy én itt csupa bolondok vagy gonosztevők közt járok! Csak azt várom, mikor esik már kénköves eső! Uristen! Mit csinálna most Petőfi Sándor? mert hiszen én is becsületes, karakteres embernek tartom magamat — de hát mi volt még ő én hozzám képest!

Nem igen várta még halálát.

Ezelőtt vagy két évvel eladta összes munkáit egy kiadónak — ezer forintért.

— Hisz az szép pénz, Jánoskám.

— Szép ám, de tiz esztendőre adtam el neki. Hát most én tiz esztendeig várhatom, míg újra pénzt láthatok a munkáimból.

Nagyon szerette a jó ételt és evett is úgy és annyit, mint egy titán. Egyszer, több évvel ezelőtt, bejött a Szikszay-féle vendéglőbe s ott találta néhány író barátját. Délelőtti tizenegy óra volt.

— Nem birom bevárni az ebédet; muszáj valami villás früstököt ennem. Pedig nem régen reggeliztem. Lehetne-e valamit kapni?

S nem mese, hogy a következő villás reggelit ette: Zöldséges leves (amely igen jól esett neki, hát megismételte), négy tojásból rántotta, beefsteak, azután még egy kis halleves.

Balázs Sándor, aki szintén jelen volt, nem bírta a reggeli végét bevárni s másnap nagy kíváncsisággal jött kérdezősködni, hogy ugyan mit és meddig evett még Vajda?

Persze délután egy óra tájban Vajda azért rendesen megebédelt.

Egy időben képviselő szeretett volna lenni. Az ő naiv lelke nem látott különbséget az uralkodó pártok közt és ismerőseinél puhatólódzni kezdett, hogy melyik párt programjával volna legjobb föllépni? A többi közt azt a tanácsot is kapta, hogy legjobb volna neki olyan kerületbe menni, ahol ismerik.

— Van egy olyan, felelte ő, — a vaáli.

— Hát aztán honnan ismernek ott téged János?

— Onnan, hogy van egy versem, amelynek az a címe, hogy »A vaáli erdőben«. Hát csak ismerik tán a vaáliak a versemet?

Mint hogy pedig utoljára sem lett belőle képviselő, még csak képviselő-jelölt sem, a választások lezajlása után ilyet vizitkártyát csináltatott magának:

Vajda János
nem képviselő.

Mint az elmondottakból is látható, Vajda végtelen naiv lelkületű ember volt, de akiben igen sok volt a keserűség is. Egész életén át különködött s ebben az ő különködésében nagy volt a zsenialitás.

Legtöbbször egymagában bolyongott a főváros utcáin s ilyenkor mindig a Dunapartjára vitte útja, ahol órákig elstált.

Vele történt az is meg, amit gazdag változatban adnak ma már elő mindenfelé s ami nem is megy ujság számba. Mert ami ujság benne, az csak az, hogy ő vele esett meg.

A szokásos lassúsággal ment a régi hatvani-utcán, mikor egy ur megszólította:

— Ugyan kérem, hol van a kecskeméti-utca?

Vajda egy kicsit megnézte s ezt a másik kérdést intézte hozzá:

— Budapestnek négyszázezer lakosa van s egy része itt jár az utcán. Miért éppen tőlem kérdezi hát, hogy hol van a kecskeméti-utca.

Néhány hónappal ezelőtt beállított a nemzeti színház udvarára s föl-alá járt, mintha valakit keresett volna. De, úgy látszik, nem ismert senkit s távozni akart. Faludi Antal megösmerte a nagy poétát, oda sietett hozzá s miután bemutatta magát, megkérdezte, hogy kit keres.

A naiv öreg ur elmondta erre, hogy szeretne már egyszer a nemzetile menni s úgy hallotta, hogy az írónak adnak szabadjegyet. Hát azért ment oda. Faludi azonnal utána nézett a dolognak s egy elsőrendű támlásszék jegyet kerített neki, amire Vajda boldogan távozott.

A színházba pontosan beállított, de a fölvonás közepén hirtelen és boszusan eltávozott.

Az egyik szereplő ugyanis rossz magyarsággal irt verset szavalt, s ezt nem tudta kiállani.

*

A boldogult utolsó napjairól még a következőket írják:

Már jó ideje érezte, hogy közeledik a vég.

— Tíz kilót fogytam, így szokott panaszkodni.

Majd meg mélabusan hozzátette:

— Vékonyodik a nyakam.

Az volt a leghőbb óhajtása, ha Abbáziába mehetne. Elmondta azoknak az írónak, kikkel még érintkezett:

— Ha néhány hétre elmehetnék oda, az talán segíthetne. De legalább háromszáz forint kellene hozzá.

Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter értesült a költő állapotáról. Endrődi Sándor volt Vajda szószólója. Személyesen dehogya is kért volna valamit szegény Vajda János. A miniszter, — és lehetetlen ezt dicséret nélkül fölemlíteni, — azonnal kiutalványozta a háromszáz forintot. El is expedálták a pénzt, de az valahogyan mégis késett, amivel megint elkésérették a már ideges költőt.

— Abbáziába már alig jutok, szílt, de legalább megrendelhetem a temetésemet.

És meg is rendelte.

Tudta, hogy nem bírja soká. Még csak a háromszáz forintot szeretne volna megszolgálni. Ne mondják, hogy ajándékot kapott. Volt egy csomó értekezése, irodalmi fejtegetések, ezeket akarta följajláni a miniszternek.

— Vagy tán valami mást dolgozom érte, sóhajtott, csak tudnék!

De már bajosan ment a munka.

És enni sem tudott. Napokig alig evett valamit, de az ablakában ott tartogatta a szalonnát. Néha éj idején hirtelen vad éhség lepte meg és akkor aztán épen a szalonnát kívánta meg.

Legutóbb azzal szerepelt a nyilvánosság előtt, hogy a Palágyi fivéreket ajánlotta a Kisfaludy-társaságban megüresedett helyekre.” (Pesti Hírlap 1897. jan. 18. 2—4. l.)

„EGYEDÜL

— Emlékezés Vajda Jánosról —

1848-nak épen március 15-én láttam őt először.

Gyöngé eső szitált, midőn lecke után egymás hátán rohantunk le a piaristák nagy lépcsődjéről ki a térre. Nem birtak már ott fönn mi velünk, mert kiütött a szabadság s szabadok akartunk lenni mi szintakszisták is. Ebédelni sem mentünk haza, mert a városháza középső ablakából — erkélye még akkor nem volt — erősen éltették a hazát, amin mi a mámorig lelkesedtünk föl.

A tér sátrai közt egy sörte haju ifju járt föl s alá, nagyokat fuva mérgében. Csontos volt a legény és duzzadó a friss erőtül. Vastag ajkán bajsza épp akkor ütközött s állán amolyan kapa után ültetett fanyar szakál-liget törekedett világgá.

Egyszerre csak lerugja a megrémült Fróni néni poleárról az alma-kupacokat s felszökkenve az így szerzett szószékre, harsány hangon kiáltja:

— Az odafönn csak üres beszéd! Pusztá szóval nem vivjük ki a szabadságot! Fegyver köll erre a célra, polgártársak! És ha önök kérdik, hol a fegyver? . . . azt is megmondhatom. Ott!

S ezzel imperátori mozdulattal nyujtva ki balját, Budavár felé mutatott, a régi fegyvertárra.

— Föl Budára! Fegyverre magyar! — zuggott karban a válasz, melynek vékony discantját, mi sipító szabadsághősök szolgáltattuk. — Ön lesz a mi vezérünk!

Ez a közfelkiáltással megválasztott vezér volt Vajda János, akinek már akkor ismerték egy-egy erős versét.

Hogy mikép nem kaptunk mi akkor fegyvert a kezünkbe, hanem »macskafarkát«; hogyan szaladtunk mi szét, midőn a katonai főparancsnok, b. Lederer (ma József k. herceg) palotájából puskatusával nyomott vissza bennünket néhány katona; s hogyan szabadítottuk ki börtönéből Táncsics (akkor még Stáncsics) Mihályt s huzzuk át a lánchidon — meg sok egyéb viselt vitézi tetteinket már egy izben meg is énekeltem egyebütt. Itt és most életemnek csupán azt a nevezetes pillanatát akartam fölroni, midőn az erőben duzzadó ifjuban először jutott meglátnom azt a meghanyatlott aggastyánt, kit a héten tetemünk el.

Hosszu évek multak el ama tavaszi nap óta. Egy bájos verse, midőn a vaáli erdőben »a fa nyelve, a falevél« suttog le hozzá; luzitán dalának hatalmas szózata hat el hozzám Bécsbe — midőn egyszer csak meg-

jelen közöttünk, hogy a »Magyar Sajtó« szerkesztésében részt vegyen. De csapongó lelkének szük ez a nagy város. Körülte idegenség. Meg ami a miénk benne, csak növeli keserűségét. Visszakéredzkeedik Pestre s onnan sűrű hasábokban dönti a napi-hireket a Török János lapjába.

Szini Károly után Vajda János. Már most Falkkal csakugyan ketteskén maradtunk meg az akkori »kis magyar gárdalából«. Közülünk vajjon melyik fogja elsratni a másikat?

Tehát Vajda János igenis volt újságíró, még pedig a javából. S meg sem szünt az lenni. A Nagy Miklós lapjainak váltig volt hű dolgozó-társa. Prózaí (társadalmi) irataiban amennyi szertelenség néha: annyi higgadság s józan ítélet politikai cikkeiben. De hát neki a zsurnalista-ság a jámbor tejelő tehén, míg — a publicistai munka végeztével — fölpattan szárnyas lovára s egy perc alatt összejárja nagy e világot meg a szomszédos csillagokat.

Élet-irói jobban tudják, mikor alapította a »Nővilág«-ot. Hogyan? kérdeztük. Ez az eruptív, minduntalan fölrobbanó, hozontos legény a gyöngéd hölgyek szolgálatában? De ha Zuboly megtanult szeliden orlítani, sikerül az Jánosnak is. Beütött a vállalat s tellett boldog nyaralásra a Balaton partján. Egyszer csak sürgetik haza. Prottmann, a vérengző policáj-tigris, a »Nővilág« divatképen fölfedezett egy piros tolldiszben viruló női pörge kalapot. János őszinte megdöbbenéssel hallja a szörnű vádat, hogy ő az ilyen példázó rajzokkal a forradalmat hirdeti, »perversiv tendenciákat« terjeszt, hogy ő veszedelmes »umstürzler«, János szabódik s puska-ropogáshoz hasonló német szóval kéri a rettenetes férfiut, hogy hiszen ő (a szerkesztő) dehogyan terjesztia forradalmat! »Ik will ja niksz, wie ruhe und orden!« Prottmann elnevette magát s megbékélt.

Hogy a 60-as évek elején hazamentem vakációzni, utba ejtettem Pestet is. Akkor állt ám még csak világa a pirostollas pörge kalapnak! S nem is a »Nővilág« divatrajzán hölgy fejében, hanem az urak, de különösen a János tulajdon borzas üstökén. S még ez nem minden. A pörge kalappal vele járt a tulipános szür, pitykés lajbi, rojtos gatyá-szár, sarkantyus csizma, csáti bot. A duhajosan félrecsapott kalap pereme alól dikiézott felém: örökre németnek szegődtem-e, hogy nem tudom otthagyni azt a Bécset, hogy a fejemen ilyen köcsöggel járok (ezzel be is roppintotta), meg hogy ilyen majom gérokkal, ilyen plundrával szalajtom magam után az inaskölyköket a botránkozottak meg minden igaz magyar lelket!

Csak ugy fölt fejem a bezuott cilinder alatt. Szük lett nekem »das deutsche Wamms« s annyira szorult rajtam a bő bugyogó, hogy másnap — magyar nadrágba bujtattam a lábszáraimat.

S egy szép . . . dehogyan szép! . . . egy undok ősz reggel nagyot fordult János az ő ágyában s mint europäer kelt föl. Mig azelőtt, a többi között, paprikához is hasonlított a magyart, aki csak szétoszlik, de föl nem olvad a környező némettségben, piciny parányaiában is megtartva a maga eredetiségét: most a sőt predikálta. Jó lesz ám beleolvadnunk a környező civilizációba. Arisztidesz néven közrebocsátott füzetei, melyekben »önbirálatra« szólítja föl a magyart, zajjal jártak. Pörge kalap, szür, sarkantyus csizma, csáti bot stb. eltűnt s a Curia előtt ott látom Jánost fehér cilinderben, gérokkban, plundrában,

ernyővel, karján porellenző köpönyeggel, szemén zöld okuláré. Csaknem Johannak szölitottam.

Dehogy veszett ki belőle azért a magyar lélek! Csak tisztábbra szűrődött benne. A magyar nyelv neki a legfejlettebb, a leggazdagabb, a legszínesebb, szóval: a legtökéletesebb nyelv, az egyetlen a kiváltságos valamennyi közt, melyet pór és ur, műveletlen és művelt egyforma szabadsággal beszél.

Pedig fejletlenségét éppen ez a közösség bizonyítja. Mentől dusabb a nyelv, annál több a tájbeszéde. Bár ott volnánk, hol az olasz, a francia, a német! A milánói és a nápolyi nem érti az egymás édes anyanyelvét, a breton nem a normannust, a provencal nem a szavójait, a bajor nem a poroszt. Ha ilyenekkel hozakodtam elő, majd megvert. Pedig prózájában vétett ám a magyar géniuszt ellen is. Ha ilyenkor megrottam apró germanizmusaiért (»lett kiadva«, »jól veszi ki magát« stb.) eltitulált »nyelvörnek« s azt ajánlotta, legyen kukorica-csász és egymen avas szalonját.

Aztán csak felém nézett megint s együtt ebédelgettünk a Csalányi söntésében, ahol hizott a lelke, midőn egy-egy belépő fiákeres magyarul hurrogatta le a németül köszönő pincért. »Látod, ez biztatóbb jele a mi jövőnknek, mint százezer nyelvőr!«

Nagy étkessége mese. Akárhányszor csak úgy piszkált az ételben s ott hagyta. Perszo, a magyar konyha volt előtte minden konyhák tökéletessége. A legjobb száma pedig a cigánypecsenye. Beszélhettem neki a francia főzés művészetéről, csak ürgetett rá. Külföldi dolgokból csupán a pilzeni sört s a marienbadi kávét fogadta el; s hogy ennek illanó fűszeres olaját emlegette, mely emlékezetében összevegyült a fenyvesek jószagával; orra cimpája megrebent a gyönyörűségtől. Érzéki volt ebben is, mint minden művészi temperamentum.

Négy szem között ki is engedte s igazán kigombolkozott.

— Emlékszel Ginára?

Ha emlékezem-é! Egyszer Bécsben hármásban vacsoráltunk s csak azt tudom, hogy nem tudtam enni annak a nőnek a szépségétől. De aludni sem.

Ha jó kedvében akartam járni, utazásaimról beszéltem. Hallgatta, két könyökére föltámasztva az állát, mohó figyelemmel, mint gyermek a mesét. Főleg a tenger köllött neki. Mert ő, a végtelennek utazója, a természet nagy csodáinak megérzője; sohasem látta a tengert, »istennek ezt a nagy kijelentését.« Meg milyen otthon igazában az a francia, a svékus, az angol? Ah, és az asszonyok! Az a titokzatos, fehérszemű norvég lány, a szőke norna? Meg az a forró palermitana, akiben görög és arabs vér vegyül össze? Hát az a tagbaszakadt, kökényszemű fin menyecske, akinek arcából olyan erősen szökken ki a járomcsont! Vér az, a mi vérünkéből, pajtás!

Aztán egyszerre elborult, Főlszedte lebernyegét, botját s némán szoritva meg a kezemet, távozott. Bántotta a szegénység. Főljajlott benne a harag a sora, az emberek ellen. Rég volt az, hogy, mint Lisznyai Kálmán mondta: »Vajda Jankó, te vagy a világon a legvigabb világyvölő!« Már az utolsó években keserű lett s meggyült vele a baja, aki engesztelni akarta.

De úgy el nem keseredhetett, annyira meg nem rogyhatott, hogy ne szeresse az életet.

Ó, hogy a láz, a halálos,
Midőn végkép elgyötör
— Mert utolsó, amit érzünk —
Már utóbb az is gyönyör.

Porzó”

(Pesti Hírlap 1897. jan. 24. 8—9. l.)

„A VÉN SAS
(Emlékek Vajda Jánosról)
Írta: Róna Béla

Emlékeinkből hadd fonjunk koszorut az ő koporsójára. Életében
egy sem jutott ki számára a becslésből, adjuk azt meg a halottnak . . .
Ki milliók szívét vigasztalta meg a nehéz napokban, vigasztalan, sivár
alkonyban hunyt el magára hagyatva, egyedül.

Kevés költőt üldözött annyira balsorsa, mint őt. A népszerűtlenség
koszorútan utján járni egymagán; látni a kicsinyeket az őt megillető
piedesztálon, melyre ő lenről csak sóvár tekintettel tekinthet föl:
keserű sors. És ez jutott osztályrészül Vajdának. Ne nagyképűsköd-
jetek az ő koporsójánál, kik életében megmosolyogtatók a vedlett
oroszlánt; ne hangoztassátok dicséretét, kik szánakozva láttatok tisztelni
egy lelkes csoportot, fiatal írókat, kik nviltan is mesterüknek
vallották őt.

Fiatal írók kis csoportja volt az, akiket legszívesebben látott maga
körüli. Büszkén vallom magam is ezek közül valónak, akit sokszor
gyöngéd szeretetével tüntetett ki; föl-fölkerestem az én jó barátommal,
az ő kedvencével, Zempléni Árpáddal, akit tán a legtöbbre becsült
mind az egész fiatal generáció közül. Magával vitt bennünket, elmé-
lázgatott velünk együtt a Dunaparti sétán (mert nem sok szavu volt
az öreg) s ilyenkor a mi fiatal szívünk melegegett az ő nagyságának
sugaraiban. Óh nagy volt Vajda János, az új magyar költészet leg-
nagyobb alakja. Hogy szerettük ezt a vas jellemű embert, ezt a felhő-
magaslatokon járó vén sast!

Pedig kevesen szerették. Borus életét nem sugározta be a szeretet
napja. Eszményeit nem tisztelték, költészetét nem becsülték meg.
Két éve aztán úgy látzott, derüesebb lett a világ. Aranykéz-utcai
bus magányába fény sugar hatolt be, hogy megaranyozza az ő egyedül-
való borus napjait. A nemzet, mely őt eddig feledni látzott, számon
tartotta költője félszázados működését, s ünneppel készült megülni.
A nemzet! a nemzet! Pedig milyen igazán irhatta magáról az ötvenes
évek költőivel a szabadságharc ravatalánál:

Itt a nagy halott előttünk
Kiterítve, mereven;
A hideg, a néma éjben,
Csillagoltó sötétségben
Mi vagyunk csak éberen.

Mi fiatal ujságírók akkor, mi ütöttük a haszonhir nagy dobját. Ott
jártam nála. Jóságos arcáról az a sokáig oda merevedett rideg vonás

fölenged s mély tüzi zsernei el-elrévedeztek a hosszú, oly kevés dicsőséggel, de annál több lelkesedéssel, tisztos munkával eltelt multon.

— Hát gondolja, hogy meglesz, hogy egyáltalán meglehet — kérdezte kételkedő tekintettel. Nem lesz-e a jubileum óriási felsülés mely nevemre szégyent, agg napjaimra bánatot hoz? A mi közönségünk nem kedvel engem, tán nem is ismer többé. Emlékszik még ezelőtt 8 évvel egy egész írói gárda állt össze műveim kiadására s mégis micsooda kudarcot vallottak!

Megnyugtattam, hogy ez csak pesszimizmusának kiméréja, mely mindent sötétbe von előtte: a világot, az embereket, az irodalmat.

— Az irodalmat? óh nem, én ezt az irodalmat, melynek félszázadja hűségos munkása vagyok, nagyon-nagyon szeretem. Ha olykor eszményeimot, melyeknek szenteltem egész életemet, sülyedezni is láttam; az íróságot egyeseknél kapzsi vágyak kielégítésére, a nagysághoz vezető lépcsőfoknak: az írók nagy részében ma is meg van az a tűz, a lelkesedés, mely a magyar írók mindenha a nemzeti célok szolgálására lelkesítette. Szegényen, de tisztán állok ittma, annak a fölemelő tudatnak érzetében, hogy kevés erőmet magam is ez eszmék szolgálatára fordítottam. Sohsem voltam a nagyok uszályhordozója, nem kapaszkodtam fölfelé, nem akartam többnek látszani, mint ami vagyok. Elveimet soha senkinek, soha semmiért föl nem áldoztam. Lássa, ez az oka, hogy öregségemre így magamra maradtam, hogy jóformán nincs egyetlen befolyásos barátom, aki a kézbe venné ügyemet. Én magam soha ünneplésre nem tartottam számot s ha jubileumom el is marad, amit törődött voltomra tekintettel nem is bánok, boldogít az a tudat, hogy az új írók nem feledtek el, hogy még maguk közé valónak vallanak. Ez a rokonszonv jobban esik nekem minden ünneplésnél. Most látom csak, mennyi a jóbarátom, jóakaróm, de a közönség

Igyekeztem megnyugtadni e felől is. A mi közönségünk megbecsüli a költő érdemeit mindenkor.

— Nem, kedves barátom — szólt — sok az én ellenségem, sokan félreismertek s nincs klikk, mely mögöttem állana. S a költő pusztá neve elegendő arra, hogy manapság lángra gyujtson?

Hosszan maga elé révedezett, mintha nem volna nyugvó pontja gondolatainak. Miután nagy frissen talpra ugrott, letette hagyományos barna munkakabátját és rondos korzói sétájára hitt. A népes, vasárnapi diszben hullámzó sokaság között a maga egyszerűségével szinte kirítt a tömegeből. S míg körötte üres kalászkok magasan főnhordott fővel mosolyogtak ismerőseikre jobbra-balra, alig egy-két jóbarátjától köszöntve (mert neki csak barátai s nem ismerősei voltak) járt a modern Magyarország legnagyobb költője.

Most vele is kevesebb van a nagyokból s a holtak dicsősége lesz, amit az élőtől megtagadtak. Mesterem, emlékezősem szelid koszoruját vedd szívesen a gyöngé epigontól. A te nagy szíved szeretetéből jusson nekem is, nekünk is, mindnyájunknak, hogy úgy szerethessünk minden szépet, nagyot, nemest, mint a te erős, szabad, független lelked!" (Pécsi Napló 1897. jan. 20. 2—3. l.)

VAJDA JÁNOS

A Pécsi Napló 1893. jún. 27-i számában Jenni álnév alatt Tábori Róbertnél közöl egy tárcát. Címe Vajda János. Alatta: — Irodalmi arckép —; majd alig kilenc hónap múlva, az 1894. ápr. 12-i számban Irodalmi arcképek főcímmel s rövid bevezetővel ismét közli szóról szóra. A tárcában két epizódot mond el V életéből, amelyből különösen a második érdekes. Nehéz volna ma már eldönteni, hogy mennyire hiteles ez a történet, de kétségtelen, hogy az érdekes és jellemző V-anekdóták közé sorolható. Érdekes tehát a második epizódot idéz-nünk:

„Rendesen a középsterü tehetségek sajátja, hogy elégedetlenek a nekik nyújtott babérokkal. Már pedig Vajda János bátyánk elismert, nagy poeta, aki előtt meghódolunk mindannyian és mégis nagyon gyakran elégedetlen a sikereivel. Lelke ilyenkor csordultig megtelik skepticizmussal.

Egy ilyen alkalommal még a rendesen is embergyülölőbb hangulatban volt a nagy költő. Embernek még hangját sem akarta hallani a közelében és ezért elhatározta, hogy elmegy nyaralni a Tátrába, amely vidék akkortájt még egészen elhagyatott volt. Zsebre vágta hát szarvasbőr hálósipkáját, melléje helyezett néhány kutyanyelvet (papirlapok) s elindult a vasúthoz.

Valamelyik barátja azonban mégis nesztét vette a dolognak, és a nagy költő iránti rajongásból a következő sürgőnyt menesztette Poprádra:

„Holnap érkezik oda hazánk nagy költője, Vajda János, megérdemli, hogy az egész vidék méltó fogadtatásban részesítse.»

János bátyánk szinte megkönnyebbülten sóhajtott fel, mikor elhagyta a fővárost.

Most legalább egyedül lesz, egészen egyedül! Azt tesz, amit akar, úgy él, amint neki tetszik, nem látja majd emberi szem, nem marja meg érte az emberek kigyósimaságú nyelve.

Tépelődéseiben megzavarta egy hosszú fütty, mely azt jelezte, hogy Poprádra ért a vonat. Szinte aggódott az öreg ur, hogy vajjon talál-e valakit, aki utba igazítsa, de amint kinézett az ablakon, kételyeit a legnagyobb rémület váltotta fel.

A Perronon tarka embertömeg, nagy sürgés-forgás, fehér ruhás leányok képeztek sorfalat a bejáratnál, és két pici aranyzóke baba kezében óriási bokréta gyopár és sziklarózsákból művészién összekötözve. És amint Vajda János egyik lábát kiteszi a kupéból, harsogó «éljen» dörög a fülébe.

— Ez az! Ez az! — kiált fel néhány napbarnította paraszt, képes ujságot tartva a kezében.

— Áldja meg az Isten! — kiáltanak mindenfelé és megsüvegelik alázatosan.

Egy széleavállu, csinos fiatal ember, akarom mondani «szörnyeteg» még utját is állja és belekezd a következő lelkes beszédbe:

— Hozott Isten közzénk, hazánk nagy költője! Az egész megyéből idesereglettünk, hogy . . . stb.

A költő sápadó arccal csak ezt az egy szót morzsolgatta fogai között:

— A gazemberek!

De a »gazemberek« nem tágitottak. Vállaikra emelték a híres poétát, aki azzal tisztelte meg őket, hogy közzéjük jött nyaralni, és beültették egy négylovas hintóba, folyton dörgő éljennel kísérve, egészen a szállásáig. Ez borzasztó nap volt Vajdára nézve. De hát mégis megvigasztalódott végre, hogy ez bizonyára csak az első napon volt így, remélte, hogy egy nyugodt éjszaka után ismét csendes, elhagyott lesz minden.

Elköltötte egyszerű vacsoráját, felcsapta szarvasbőr hálósipkáját és még egyszer kifakadva a gonosz emberiség ellen, mély álomba merült.

De még alig kezdett álmodni egy dicsőbb világról, melyben még a szunyogok is kihaltak, ablaka alatt megszólal egy mélabús magyar nóta; eleinte csak halkán, a cigányok hegedűjén, de aztán beledörgött a dalárda is és lőn olyan éktelen lárma, hogy Vajda János azt hitte, hogy ime már elérkezett az ítélet napja.

Izgatottan odarohant az ablakhoz, hogy lássa, mi történik itt, de az éjjeli zenészek megpillantva a hálósipkás alakot, jelt adtak, s a Rákóczy hangjai mellett ismét velőtrázó éljenek reszkettették meg a levegőt.

Vajda János egy pillanatig mozdulatlanul állott ott, aztán mintha nedvesedő szemmel, kissé lágyabban morzsolta volna fogai között:

— A gazemberek!

Hogy miféle csillogó harmatcsepp pergett le barázdás arcán, azzal még ma sincs tisztában. Másnap azonban ismét itt volt a fővárosban, amely úgy látszik, mégis elhagyottabb, mint Poprád.

Csak maradjon is itt még sokáig!’’

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 420 7 V édesapja Fehér megyében Pettenden a kocsai Horváth családnál, majd Szücs Lajos gazdának ráckeresztúri birtokán szolgált, utóbb Ürményi országbíró pesti huszára lett. (Ld. Komlós, 9—10. l.) A szolgálégény koráról itt elmondott eset az események sorrendjét tekintve valószínűleg a kocsai Horváth családnál történhetett.
- 421 11 Nem ismerjük sem az idősebb Vajda gyömrői szolgálatának idejét, sem ottani gazdájának nevét.
- 422 19 Ez és az utána következő sorok — bár erre Zempléni nem utal — arra mutatnak, hogy Zempléni nem sokkal V halála előtt jegyezte föl ezeket az önéletrajzi vallomásokat.
- 422 27 *Succi* — olasz koplalművész, negyven napos koplalásával tette híressé magát.

NÉVMUTATÓ

- Ábrányi Kornél** 429, 433
Ágai Adolf (írói álnevei: Csicseri Bors, Porzó) 547, 577, 595, 602
Albini 476
Áldor Imre 433, 437, 438
Alkibiad, Alkibiades 453
Allnoch (Allnok) ezredes 561
Alszeghy Zsolt 438, 572, 591
Anonymus 485
Arany János 435, 437, 446, 447, 453, 525, 540, 586, 593
Ariosto 565
Arisztidesz (Vajda János írói álneve) 570, 580, 600
Arisztotelész 586
Ármin (Arminius-Hermann) 557
Árpád 557
Aubert d'Artigaes 454
Augustus 557

Babits Mihály 496
Bach, Alexander (Bach-korszak) 434, 450, 452, 487, 488, 529, 542, 545, 553
Bajza Jenő 434
Balassa József 590
Balázs Frigyes 433
Balázs Sándor 433, 597
Balla Károly 554
Ballagi Mór 566, 590
Balogh István 476
Balogh Sándor 548
Barabás Miklós 440, 441
Bárdy Rudi 549
Barna Izidor 433
Baros Gyula 545
Barta István 554
Bartos Róza (Vajda Jánosné) BR 428, 449, 481, 497—499
Béranger, Pierre Jean de 488

Bechtold altábornagy 539
Bem József 560
Benedek Elek 433
Benyovszky Móric 480
Berecz Károly 433, 496, 501
Berényi Antal 560, 566, 592
Berger (Blomberg) báró 560
Berzsenyi Dániel 546
Bevilaqua-Borsodi Béla 475
Biassini 486
Bismarck, Otto von 514
Bisztray Gyula 439, 528
Biz Igaz (Vajda János írói álneve) 435
Bóka László 436, 450, 452, 477, 478, 481, 496, 534, 535, 547, 548, 552, 556—558, 564, 574, 575
Bornschein, Johann Ernst Daniel 485
Boros Dezső 534
Böszörményi László 433
Brechtold (Bechtold) 539
Brunczvik (Brunszvik), Stillfrid fia 453
Bulyovszky Gyula 433
Burján Pál 485
Byron, George Gordon 460, 476

Cabet, Etienne 557, 558
Caesar, Julius 489, 510
Camoès, (Camoens) Luiz de 477
Carver 444
Casanova, Giovanni Giacomo 449, 488
Castiglione ezredes 539
Catilina, Lucius Sergius 475
Cato, Marcus Porcius 475
Cavour, Camillo Benso 594
Cincinnatus, Lucius Quinctius 473
Codrington, Sir Edward 485

- Coriolanus, Gnacus Marcius 568
 Czuczor Gergely 590
- Csáky Albinné gr 596
 Csávolszky Lajos 433
 Cserszilvász Ákos (Vajda János
 írói álneve) 432, 440
 Ceri Péter 485
 Csicsagov 559
 Csicserei Bors (Ágai Adolf írói ál-
 neve) 577, 580
 Csokonai Vitéz Mihály 453, 560
 Damjanich János (Damianovics)
 539, 558, 559
 Danielik János 542
 Dante, Alighieri 496, 596
 Deák Ferenc 542, 545, 586
 Degré Alajos 559
 D'Ennery 455
 Dickens, Charles 596
 Dienes Lajos 559
 Dienes Márton 433
 Dobsa Lajos 433, 446
 Dóczi Lajos 477
 Dombrowszky József 439
 Dumanoir 455
 ifj. Dumas Sándor 542
- Egressy Benjamin 454
 Egressy Gábor 449, 485, 554
 Eötvös József 590
 Eötvös Károly 433, 597
 Endrődi Sándor 598
 Epaninondas 470, 475, 510
 Erdélyi János 571, 586
 Eustace de Nancy 586
- Falk Miksa 600
 Faludi Antal 598
 Favancourt gr 548
 Ferdinánd, I., magyar király 511
 Ferenczy Teréz 446
 Festetics Leó gr. 433
 Festetics grófok 554
 Fillinger 553, 555
 Fogarasi János 590
 Forgách Antal 545
 Földi Mihály 433
 Fraknói Vilmos 448
 Frankenburg Adolf 433, 437
- Gajári Ödön 433
 Gaál József 465, 594
 Gál Ernő 555
 Garibaldi, 594
 Gérard, Jules 432
 Gessner Salamon 477
 Gina (Kratowill Georgina) 445,
 448, 479, 487, 494—496, 498,
 499, 504, 506, 509—511, 517,
 524, 529, 533, 571, 601
 Goethe, Johann Wolfgang 505,
 507, 584
 Görgey Artur 542, 559
 Görömbei Andor 439
 Gracza György 539, 540, 555, 560
 Greguss Ágost 488, 489, 542, 545
 Gvadányi József 480, 481
 Gyárfás Ferenc 433
 György Lajos 485
 Guyon, Richard 560
 Guiteau 444, 446
- Gyulai Pál 436, 437, 449, 450,
 540, 543, 546, 551, 567
 Habsburg-család 575
 Hafiz Shasz addin Mohamed 489
 Hajdani (Vajda János írói álneve)
 435, 448, 509, 510
 Hajnik Károly 433
 Hatvany Lajos 433
 Haynau, Julius Jakob 529, 538,
 545, 558
 Hebbel, Friedrich 446
 Heckenast Gusztáv 428, 432,
 434—437, 440, 441, 477, 537,
 541, 543—545, 570
 Hegedüs Sándor 433
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich
 556
 Helfv ignác 433
 Helfert 538
 Hentzi tábornok 560, 561
 Hengel Alajos 538
 Hoitsy Pál 437
 Homonnai Béla (Vajda János írói
 álneve) HB. 429, 431, 432, 443,
 448—451, 457—459, 461, 465,
 477, 478, 484, 486, 487, 490,
 491, 494, 504, 505, 509, 510,
 517, 524, 525, 529, 535
 Horváth Mihály 539

- kocsai Horváth 605
 Hoyos (Hojosz) 537, 538, 556
 Hugo, Victor 444, 446, 457, 477, 586, 596
 Illyés Gyula 478, 481, 594
 Imre László 439
 Irányi Dániel 433
 Irinyi Károly 439
 János király (Zápolya) 511, 518
 Jean Paul 505
 Jellasics, József 538, 569, 575
 Jézus 576
 Jókai Mór 428, 433, 435, 436, 450, 473, 495, 534—537, 540, 541, 544, 545, 552, 557, 559, 569, 573, 596
 Jósika Júlia 434
 József nádor (József főherceg) 574, 575, 599
 József 537
 Judás 476
 Julius Caesar 489, 510
 II. Katalin cárnő 575
 Katona Lajos 453
 Kazinczy Ferenc 477
 Kálmány Lajos 593
 Kármán Mór 442
 II. Károly spanyol király 488
 Kecskeméthy Aurél 433, 541, 542
 Kelemen Mór 429, 541, 544, 546
 Kelmenfi (Haczucha) László 488
 Kempelen György 540, 545
 Kemény Zsigmond báró 433, 534, 535, 540, 542, 544, 545, 567
 Kerekes György 429, 525, 528, 533, 551, 552
 Kerényi Frigyes 506
 Keresztessy József 485
 Királyi Pál 433
 Kisfaludy Károly 497
 Kiss Ernő 540, 553, 559
 Kiss Miklós 540
 Kiss Pál 540
 Kiss Sándor 439
 Kock, Paul de 460
 Kolowrat (Colowrat, Kollowrath) ezredes 539
 Komlós Aladár 427—430, 435, 436, 438, 447—452, 456—460, 472—474, 478, 479, 484, 487, 494—496, 505, 509—511, 525, 528, 529, 533—536, 538, 540—544, 547, 552, 558, 564, 566, 567, 574, 583, 590, 591, 593, 595, 605
 Kölcsey Ferenc 454, 477
 Konstantin nagyherceg 547, 548, 570
 Körmöczy kanonok 564
 Körösi László 533
 Kossuth Ferenc 433
 Kossuth Lajos 437, 445, 447, 434, 435, 540—542, 546, 547, 549, 551, 553, 554, 557, 565, 584, 594
 Kozocsa Sándor (ÖM) 431, 432, 439, 442, 445, 451, 456, 458, 459, 472, 474, 477, 484, 486, 494, 504, 509, 510, 524, 527—529, 536, 546, 557, 566, 572, 574, 575, 583, 587—589, 591, 593—595
 Kovács Lajos 557
 Kovács Pál 537
 Krúdy Gyula 592
 Kubinszky 554
 Kutuzov, Mihail Illarionovics 558
 Lamoricière, Christophe de 555
 Landerer 440, 537
 Láng Adám 454
 Láng Lajos 433
 László József 476
 Lauka Gusztáv 436, 569
 Lebrun, Karl August 453
 Léderer Ignác 599
 Lendvay Márton 477
 Lengyel Sámuel 548—551
 Lengyel Sámuelné 551
 Leopold nagyherceg 548
 Limbay Elemér 486
 Lisznyai Damó Kálmán 484, 505, 550, 569, 586, 801
 Liszt Ferenc 546
 Livius, Titus 506
 Lukács Lajos 479
 Lukácsy Sándor 558
 Lukács evangelista 665

- Madarász József 433, 437, 438
 Madarász László 557
 Magos Ernő 555
 Mahotka Jenő 434, 435, 437
 Mailath (Majláth) György (királyi
 főtárnokmester) 444, 446
 Majakovszkij, Vlagyimir Vlagyi-
 mirovics 475
 Makk (Mack József) ezredes 555
 Mallefille, Felician-Jean-Pierre
 454
 Marius, Gaius 560
 Marx, Karl 558
 Mátyás király 454
 Mehmet bég 511
 Mentovich Ferenc 437
 Mészáros Lázár 539, 540
 Metternich, Klemens Lothar von
 556
 Mezei Ernő 586
 Mikes Lajos 452
 Miklós Andor 433
 Miklóssy János 428, 541
 Mikszáth Kálmán 556, 557
 Miloszavlyevits Milán 576
 Milkó Izidor 429, 439, 572, 575,
 576, 580—584, 586—589
 Móricz Zsigmond 593
 Mozart, Wolfgang Amadeus 454
 Mózes 455
 Munkácsy János 479
- Nagy Géza 448
 Nagy Ignác 433, 437, 497
 Nagy Imre 559
 Nagy Károly 586
 Nagy Miklós 428, 433, 435, 436,
 438, 449, 450, 452, 460, 533,
 534, 547, 551, 566—568, 572,
 573, 581, 582, 585, 591, 595,
 596, 600
 Nagy Pálma (Schmidtné) 667
 Nagy Tibor 591
 Nagy Zoltán 592
 Napóleon 444, 446, 557, 559
 Neményi Ambrus 433
 Németh János 433
 Neubarth János 480
- Nyáry Albert báró 594
- Obernyik Károly 437
 Obrán Pető 555
 Ormódi Bertalan 543
 Oroszhegyi (Szabó) Józsa 555
 Ovidius, Publius Naso 566
 Owen, Robert 558
- Pákh Albert 433, 436
 Pálffy Albert 435, 541
 Pálffy Móricz gróf 545
 Palágyi Lajos 452, 533, 534, 551,
 585, 595, 599
 Palágyi Menyhért 452, 551, 559,
 599
 Papp Imre 592
 Papp Zoltán 433
 Pásztor Árpád (PÁ) 438, 498,
 499, 510, 533, 534, 566—568,
 572—574, 591
 Patai József 536
 Patyomkin, Grigorij Alexandro-
 vics 575
 Pázmány Gergely 480
 Pecsovics 538, 554
 Perczel Mór 445, 447, 539
 Petőfi Sándor 433, 438, 442,
 444—447, 452, 457, 488, 497,
 506, 534, 535, 541, 546, 547,
 551, 552, 555, 556, 558, 561,
 569, 570, 586, 593, 594, 597
- Pharnabasos 453
 Pharnakes 510
 Pilvax Károly 553, 555
 Plutarkhosz 475
 Podmaniczky Frigyes báró 554,
 558, 562, 565
 Pompéry János 435, 436
 Pompeius, Gnaeus Magnus 489
 Ponson du Terrail 592
 Porzó (Ágai Adolf frói álneve)
 595, 602
 Prielle Kornélia 453
 Privorszky Ferenc 475
 Prottmann 600
 Pulszky Ferenc 590
- Radetzky tábornagy 549, 550
 Ráday Gedeon gróf 554, 593
 Rákóczi Ferenc 480
 Rócsy Emil 433

Révai testvérek 443, 444, 537
Reviczky Szever 540
Robespierre 555
Romeó (Vajda János írói álneve)
435, 451
Rómer Flóris 448
Róna Béla 595, 602
Rosenfeld, Albert 537
Rossini, Gioacchino 481
Rottenbiller Lipót 538
Róza (Vajda Róza, a költő nő-
vére) 474
Rozamunda (Vajda János fele-
sége) 510, 533
Rózsa Sándor 555, 593
Rousseau, Jean Jacques 477
Rubinyi Mózes 430, 447, 505, 540,
546, 552

III. Sándor cár 591

Sárközy (?) 549
Sárossy Gyula 506
Scheiber Sándor (Sch) 439, 448,
576, 581, 582, 587, 589
Schedel (Toldy Ferenc eredeti
családneve) 475
Schiller, Friedrich Johann Chris-
toph 477, 479, 480, 496
Schlick Ferenc Henrich 558, 565
Schmidtné Nagy Pálma 567
Schmall Lajos 553
Schmerling, Anton 545
Schütte, Anton 537
Sebő Antal 555
Shakespeare, William 475, 476,
488, 584
Silberstein Adolf (Ötvös Adolf ere-
deti családneve) 586
Simonyi Ernő 433
Sobri József 577—580
Sokrates (Szokratész) 453, 475
Somogyi Sándor 439
Sótér István 450, 484, 495, 552
Splényi Lajos báró 549
Stephanson, George 444, 446
Succi 605
Sükei Károly 556, 559
Sulla, Lucius Cornelius 560
Surányi József 433

Szabó Endre 559, 596, 597
Szabó Károly 436
Szabó Lőrinc 488
Szalay József 559
Szalay László 511
Szana Tamás 429, 451
Szász Károly 437, 567
Széchenyi István gr. 555, 574,
575, 594
Széchenyi Ferenc gr. 454
Szederkényi Nándor 433
Szelestey László 506, 540
D. Szemző Piroska 537
Szenvey József 433
Szerb Antal 429
Szerémi György 511
Szigligeti Éde 452, 455, 456
Szilágyi Sándor 437
Szini Károly 433, 600
Szinnyei Ferenc (Nr B II.) 450,
453, 457, 459, 473, 474, 478,
484, 487, 495, 505, 510, 525,
537, 528
Szinnyei József 448
Szokoly Viktor 433
Szomjas Pál (Vajda János írói
álneve) 435, 448, 504, 505, 509
Szuromi Lajos 439
Szücs Lajos 605
Szüry Dénes 585, 596
Tábori Róbertné (Jenni) 595, 603
Talleyrand, Charles-Maurice 557
Táncsics (Stánics) Mihály 547,
555, 599
Tarafás József 548
Tegyey Imre 439
Telepi György 453
Thaly Kálmán 480
Thököly Imre 480
Tissot Victor Joseph-Louis 575
Tisza Lajos 545
Toldy Ferenc (Schedel) 475
Töltéssi István 480
Tompai Mihály 436, 437, 571, 592,
593
Tóth Árpád 505
Tóth Endre 437
Tóth Kálmán 433—436, 448
Török János 433, 555, 600

Ujváry Zoltán 439
Urváry Lajos 433, 576
Ürményi József 605
Vahot Imre 433, 434, 555, 569,
575
Vajda Jánosné, Bartos Róza 449
Vajda Péter 456, 472, 481, 569
Vas Gereben 435, 569
Vasvári Pál 557
Vergilius 511, 566
Vetter Antal 553, 558
Vidacs János 538, 556
Visi Imre 433
Vörösmarty Mihály 454, 510, 511,
546, 569, 604
Washington, George 473
Werbőczy István 554

Wigand, F. 441
Wittgenstein, Ludwig 559
Wlassics Gyula 598

Zákó István 539, 540
Zempléni Árpád 451, 452, 481,
533, 535, 551, 585, 594, 595,
602, 605
Zichy Henrik 545
Zichy Hermann 541, 545
Zichy Ödön 557
Zuboly (Bányai Elemér trói al-
neve) 600
Zsoldos Jenő 439, 448, 576, 581,
587, 589

MELLÉKLETEK

ELBESZÉLÉSEK.

IRTA

HOMONNAI BÉLA.

BUDAPEST.

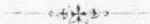
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ES KÖNYVNYOMDA

1881.

Az *Elbeszélések* c. kötet címlapja

EGY HONVÉD NAPLÓJÁBÓL.

IRTA

VAJDA JÁNOS.

12 - dik szám.

Ára 25 - kr.

PEST.

KIADJA A CORVINA-TÁRSULAT.

1869.

Az Egy honvéd naplójából c. kötet címlapja

Kedves Mór!

Aholnap ültetben hozzá Gregus iratgass
vesszük meg a kitalált, kitalált
ajándék kiadás végt. É annál is több
is a díjazás indítványozás és írás.
É én, mintán a bij meghatározásai a kárte.
Saj iratolere lörtem, ebben meg is fogok kupa
gátni, volha méltóságomat valóban, ha a kár
darág utam is megadta az, a mit Tóth kál,
mianint igaz, de a mit az ^{szem} elfogadott. Amel.
inélbe olajjának van, most versenies a leg.
Kiszerítés megosztásban, is a kupaatárban
megjelenet akkor versenies káló mint en kar,
márki kálóban. Azt kupa, maga Gregus is kár.
Laudó leed a bijat valóban megosztás, mind
É, mintán vele értekeztem, 30 in kiadására.

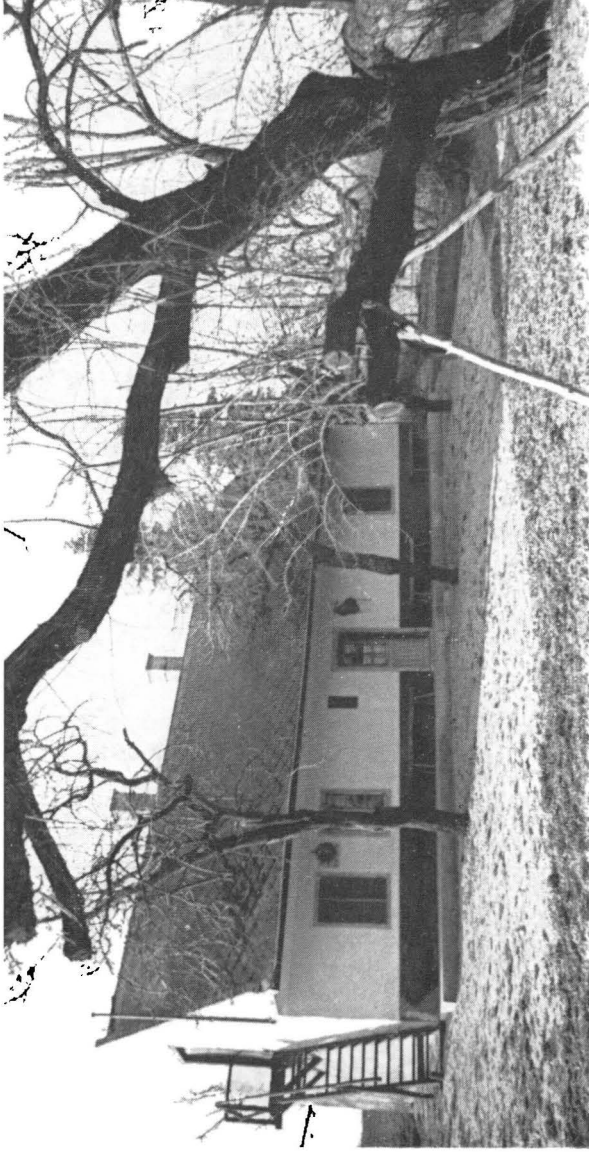
Élő nézőm a legjobb helyen állhat az életben.
Mindenki egy jól fogad, a legnagyobb irigly.
Lelki és testi. Erőszakos van a létben,
a gonoszok között. Ma egy kemény, a gyö-
veit elvettem. - 1 Régi - Nincs jól az
előzőm a Jólani vendéglőben elvettem ő
is - De ez az egy minden végzetem vele.
Kétségbe esik a halálra, egy kivétel
Nem is, a következtetés.

Én is kérem az
Én is kérem
Nincs

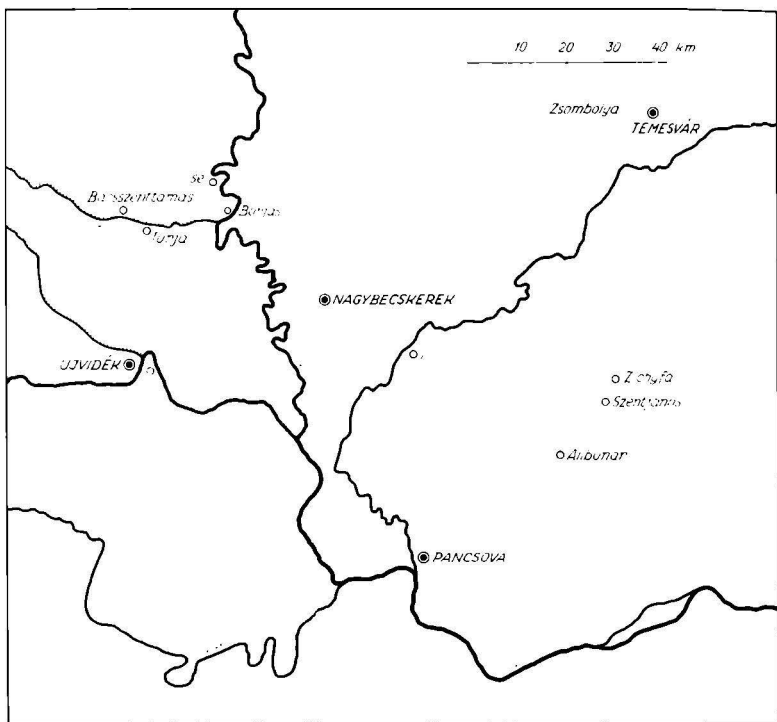
Levelet még nem írt: Vadaskút

35.

Én is kérem az élet - a halál, a nagy várom
ezért. A fenekemmel, és jólis, a nagy,
Én is kérem, a halál, a nagy, a nagy, a nagy,
a halál, a nagy.

A váli erdészlak

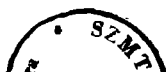

A bácskai harcok színhelyének térképe

TARTALOMJEGYZÉK

Az első szám a főszöveg, a második a megfelelő jegyzet lapszáma

<i>Elbeszélések</i>	5	448
Töredékek egy vándorszínész naplójából	7	451
Az elítéltek éjele	31	456
Szeverina	53	458
Hábor	77	472
Bolond történetek	91	474
A szerelmes gyermek	114	477
Borzasztó dolgok	124	484
Egy nő, ki mérget akar venni	142	486
Egy bolond, aki szeret	156	494
Manna	200	504
Barát és vetélytárs	214	509
Balambér lelke	253	524
A váratlan orvos	262	527
A végzetes mókás	273	529
<i>Vajda önéletrajzi jellegű munkái</i>	285	533
A víz vérré nem válik	287	536
Ó-bece, augusztus 22. 1848.	292	538
A „P. Napló” szerkesztője B. Kemény Zsigmond úrnak	295	540
Egy lap a Kossuth-irodalomhoz	302	546
Egy honvéd naplójából	309	546
Egy besorozott naplójából	364	564
A bujdosás	371	565
Vajda János önéletrajza	378	566
Emlékeimből — Alocsuthról	380	574
Vajda János — magamagáról	386	575
Lóköttő-vetély	393	589
Duhajok és betyárok	499	591
Petőfi napja	416	593
Önéletrajzi vázlat	420	594

<i>Jegyzetek</i>	423
Rövidítések	425
Bevezetés	427
Önértékelés	427
A hírlapíró Vajda	428
Sajtóviasshang	429
A szövegek helyesírásáról	430
A jegyzetek és szövegváltozatok problémái	431
A szövegek lelőhelyéről	432
A Vajda-kéziratokról	438
Kötetkiadások	440
<i>Névmutató</i>	607
<i>Mellékletek</i>	612–613

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
A szerkesztésért felelős Balázsovits Erzsébet
A borító és kötésterv Schmal Károly munkája
Terjedelem: 88,5 A/5 fv + 10 oldal melléklet
- AK 1355 k 7274 -

Akadémiai Nyomda, Budapest - Felelős vezető: Bernát György

VAJDA JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI
V. KÖTET
SZÉPPRÓZAI ÍRÁSOK

A kötetben összegyűjtött szépirodalmi művek Vajda János rendkívül változatos és széles körű érdeklődésére mutatnak. A fejezetcímek — *Vadászati emlékek, Városokról, fürdőkről, tájakról, Magyar képek albuma, A szerelem szótára és kalauza* stb. — már önmagukban is jelzik az itt közölt írások tematikáját. E lírai ihletésű művek a mai napig megtartották frissességüket.

A jegyzetek részletesen feltárják az egyes művek keletkezési körülményeit és fogadtatását, és sok új adattal egészítik ki az író alkotótevékenységének valóban impozáns képét.

432 oldal • Kötve 40,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára : 54,— Ft